

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 6, 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 6, 2022
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 15 від 21.11.2022 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 6. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. – 328 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2022

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.1>

КУНЕНКО І.С.

**ЮСТИЦІЯ: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ
З ДЕЯКИМИ БЛИЗЬКИМИ ПРАВОВИМИ ПОНЯТТЯМИ**

**JUSTICE: TO THE ISSUE OF CORRELATION
WITH SOME RELATED LEGAL CONCEPTS**

В статті здійснюється теоретичний аналіз терміну «юстиція» та досліджується його співвідношення із близькими поняттями, що використовуються у науковій літературі, законодавстві та на практиці. Зазначається, що в юридичній науці не сформувалося усталеного визначення поняття «юстиція», його розглядають у вузькому та широкому значенні, часто використовують як синонім до таких понять як «правосуддя», «справедливість», «судочинство», «юрисдикція». Автор зауважує, що неоднозначність трактування вищезгаданих понять, їх ототожнення в юридичній науці, створює підстави для неоднакового праворозуміння та негативно відображається на їх застосуванні в юридичній практиці.

Досліджено, що поняття «юстиція» так само як і суміжні поняття такі як «правосуддя», «судочинство» часто вживаються в нормативно-правових актах, рішеннях і ухвалах Конституційного Суду України при цьому їх значення на сьогоднішній день залишаються не визначеними і не розкриваються.

На основі вивчення різних наукових джерел, чинного законодавства, практики Конституційного Суду України пропонується: 1) поняття «юстиція» трактувати як діяльність держави, спрямовану на запобігання, виявлення та усунення порушень права, що здійснюється системою органів та установ держави, основним завданням яких є реалізація державної правової політики, що спрямована на підтримання законності, захисту прав та свобод людини та громадянина, забезпечення функціонування системи правосуддя; 2) поняття «правосуддя» визначати як спосіб вирішення спору про право, який здійснюється судом на підставі закону та принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму; 3) поняття «судочинство» розуміти як безпосередню діяльність суду, процесуальну форму здійснення правосуддя.

Ключові слова: юстиція, правосуддя, справедливість, суд, судочинство.

The article provides a theoretical analysis of the term «justice» and examines its correlation with related concepts used in the scientific literature, legislation and practice. It is noted that in legal science there is no established definition of the concept of «justice»; it is considered in a narrow and broad sense, often used as a synonym for such concepts as «justice», «fairness», «judicial proceedings», «jurisdiction». The author notes that ambiguity in the interpretation of the aforementioned concepts and their identification in legal science creates grounds for unequal legal understanding and negatively affects their application in legal practice.

The author shows that the concept of «justice», as well as related concepts such as «justice» and «judicial proceedings», are often used in legal acts, decisions and resolutions of the Constitutional Court of Ukraine, and their meanings remain undefined and not disclosed to date.

Based on the study of various scientific sources, current legislation, and the practice of the Constitutional Court of Ukraine, the author suggests that: 1) to interpret the concept of «justice» as the State's activity aimed at preventing, detecting and eliminating violations of law, which is carried out by the system of bodies and institutions of the State whose main task is to implement the State legal policy aimed at maintaining the rule of law, protecting human and civil rights and freedoms, and ensuring the functioning of the justice system; 2) to define the concept of «justice» as a method of resolving a dispute about law which is carried out by a court on the basis of law and the principles of justice, equality, freedom and humanism; 3) the concept of «judicial proceedings» should be understood as a direct activity of the court, a procedural form of administration of justice.

Key words: *justice (lat. justitia), justice, fairness, court, legal proceedings.*

Вступ. В юридичній науці та практиці термін «юстиція», є широковживаним та застосовується у різних галузях правах, використовується і в інших сферах життя суспільства та в повсякденному житті громадян. Однак, до цього часу не має однозначного чіткого розуміння та законодавчого закріплення. І, хоча однією з основних вимог до термінології будь-якої науки, у тому числі і юридичної, є наявність дефініції (визначень) термінів та їх однозначність, юстицію розглядають у вузькому та широкому значенні, часто використовують як синонім до таких понять як «правосуддя», «справедливість», «судочинство», ототожнюють з «юрисдикцією».

В юридичній науці на сьогодні склалася ситуація, при якій можна констатувати відсутність не тільки усталеного визначення поняття «юстиція», а навіть більш-менш єдиної позиції вчених щодо цього питання. Тому, в статті звертається увага на потребу формулювання чіткої та однозначної його дефініції та на практичну необхідність його нормативного визначення.

Вивченням юстиції в різних аспектах, в тому числі щодо питання її розвитку та становлення, формування поняття, сучасного стану інтерпретації та подальшого удосконалення щодо цього як теорії, так і чинного законодавства займалися такі науковці як В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Коліушко, В. Колпаков, Р. Куйбіда, О. Гусарева, В. Кудрявцев, М. Матузів, І. Онопчук, Ю. Педько, Ю. Тихомиров, Т. Цимбалістий, Ю. Шемшученко та ін.

Постановка завдання. Мета статті дослідити визначення поняття «юстиція» в науковій літературі та законодавстві, встановити його співвідношення в юридичній науці та практиці з такими правовими категоріями як «правосуддя», «судочинство», та, проаналізувавши результати дослідження, обґрунтувати власний підхід до вирішення зазначеного питання.

Результати дослідження. Перш за все, слід зазначити, що не у всіх наукових працях, присвячених юстиції, дається визначення цьому поняттю.

Так, Т. Цимбалістий, досліджуючи конституційну юстицію, не надає визначення даного терміну, натомість вживає його як синонім до понять «правосуддя», «юрисдикція», «судовий контроль». Зокрема, зазначає, що головною гарантією правової охорони Конституції є діяльність спеціалізованого органу судового конституційного контролю – органу конституційної юстиції (юрисдикції), яким в Україні є Конституційний Суд України [1].

У науковій праці, присвяченій функціонуванню Конституційного Суду України, автори також уникають використовувати термін «юстиція», надаючи перевагу поняттю «юрисдикція» [2].

М. Кельман, вивчаючи конституційний контроль, хоч і вживає термін «конституційна юстиція», але не встановлює його зміст та не надає його визначення, при цьому розглядає конституційні суди як державні органи конституційного контролю [3].

На наш погляд, у науковій літературі сформувався три підходи до розуміння поняття «юстиція»: 1) розглядає соціальне значення слова «юстиція», і не надає даному терміну конкретно визначеного юридичного змісту й навантаження; 2) передбачає, що юстиція пов'язана з діяльністю спеціальних судів, квазісудових органів держави, які наділені відповідними повноваженнями щодо вирішення правових конфліктів; діяльність із забезпечення вирішення спорів; 3) зводиться до того, що вчені розглядають юстицію як діяльність держави у встановлених межах, спрямовану на запобігання, виявлення та усунення порушень права або систему органів та установ держави, основним завданням яких є реалізація державної правової політики, що

спрямована на підтримання законності, захисту прав та свобод людини та громадянина, забезпечення функціонування системи правосуддя [4].

Узагальнюючі підходи щодо розуміння юстиції, що існують в літературі, вважаємо, найбільш доцільним і обґрунтованим із варіантів є підхід до визначення поняття «юстиція», що його було запропоновано І. Онопчук, яка визначила юстицію як сферу діяльності держави, спрямовану на запобігання, виявлення та усунення порушень права з метою забезпечення належної реалізації прав і свобод людини, утвердження справедливості та законності в суспільстві [5].

Дослідивши, довідково-енциклопедичну літературу можемо констатувати, що поняття «юстиція» використовується в наступних значеннях: справедливість, правосуддя, сукупність законів, юристи, система судових та пов'язаних з їх діяльністю установ. Крім судів, до цієї системи включають прокуратуру, органи слідства, адвокатуру, нотаріат тощо [6-10]. Більшість із довідкових джерел пов'язують юстицію з правосуддям, і в деяких з них поняття «юстиція» ототожнюється з «правосуддям».

Зокрема, тлумачний словник української мови визначає слово «юстиція» у таких трьох значеннях: 1) суд, судова діяльність держави; правосуддя; 2) сукупність державних органів, що займаються судочинством; 3) юристи [11, с. 1642]. І слово «правосуддя», трактується теж у трьох значеннях, одне з яких повністю збігається із тлумаченням юстиції: 1) суд, судова діяльність держави; юстиція, установи які здійснюють судову діяльність держави; 2) розгляд судових справ, судочинство; 3) справедливий суд [11, с. 1100].

Крім енциклопедичної літератури ототожнення цих термінів зустрічається також і в юридичній науковій літературі.

Так, І. Бовсуновський у своїй науковій роботі «Юстиція як сфера державного управління» стверджує, що термін «юстиція» означає ні що інше як правосуддя, законність, справедливість [12].

У навчальному посібнику «Адміністративне судочинство» юстиція визначається авторами як законність, справедливість, правосуддя, що здійснюється системою судових установ [13].

Натомість В. Бігун визначає правосуддя як категорію, що зазвичай відображає судове здійснення ідеї права. На думку автора, формальною ознакою правосуддя є його здійснення в формі судочинства судами як державними органами, а змістовною – відповідність вимогам справедливості і забезпечення ефективного поновлення в правах. Формальна ознака правосуддя конкретизується у функціональному розумінні правосуддя, яке ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге, змістовне розуміння, акцентується на внутрішніх характеристиках судової діяльності, наприклад, справедливості як меті правосуддя. Досягнення мети й може слугувати основою телеологічного розуміння правосуддя. Розрізняють правосуддя за критеріями: за видом матеріального права (юстиції): конституційне, цивільне, господарське, кримінальне, податкове, трудове тощо; за суб'єктивним складом: ювенальне (щодо неповнолітніх), адміністративне (між особою та органом влади). Синонім терміна юстиція. Термін, який інколи вживається в назві міністерства чи судового відомства [14].

На нашу думку, поняття юстиція і правосуддя не є синонімами і їх не можна ототожнювати. Ми визначились, що юстиція – це певна сфера діяльності держави, яку здійснюють не лише судові органи держави, але й інші (прокуратура, органи та установи виконання кримінальних покарань тощо), а правосуддя стосується виключно судової влади. І тому, погоджуємося з В. Решота, який розуміє поняття «правосуддя» як основне завдання органів судової влади, які повинні встановити істину у справі, прийняти обґрунтоване і неупереджене рішення, справедливо вирішити спір, захистити права, свободи і законні інтереси людини. Правосуддя, стверджує вказаний автор, реалізовується завдяки його процесуальній формі – судочинству. Судочинство здійснюється судами при розгляді і вирішенні кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських справ. Правосуддя здійснюється лише судами, вся сукупність яких утворює систему судів. [15, с. 126].

Отже, як бачимо, юстиція та правосуддя тісно пов'язані з таким поняттям як «судочинство», який так само не має законодавчого закріплення та теоретичної уніфікації, і тому в науці може вживатися як синонім до поняття «правосуддя».

Так, М. Ковалів зазначає, що Конституція України встановлює, що судова влада здійснює конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне судочинство. Всі перераховані види правосуддя отримали детальне законодавче регулювання та практичну реалізацію [16].

Крім того, в одному із довідкових юридичних джерел, під правосуддям розуміють правозастосовчу діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному

порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [17, с. 51]. А «судочинство» визначають як процесуальну форму здійснення правосуддя, діяльність суду; вид державної діяльності, пов'язаної з розглядом і вирішенням цивільних, кримінальних та інших судових справ [18, с. 719]. На нашу думку, ці визначення є дуже подібними, що підтверджує відсутність фактичного розмежування цих понять.

Слід зазначити, що у науковій літературі існує точка зору, що для юридичного фаху існування різних термінів (правосуддя і судочинства) означає наявність різного, специфічного змісту. Буквально термін правосуддя означає «суд за правом», а термін судочинство – «діяльність суду». Тому перший термін акцентує на змісті (за правом), другий – на формі діяльності (діяльність суду) як специфічному смислі термінів [19, с. 28].

На думку О. Колич, правосуддя є більш широкою категорією, аніж судочинство, і включає останнє як форму діяльності суду. Водночас судочинство не завжди можна вважати правосудним. У демократичних державах пріоритетне завдання судової влади – забезпечити панування права, а відтак – гарантувати правосуддя [20].

З вищевикладеного можемо зробити висновок, що такі терміни як «юстиція», «правосуддя», «судочинство» не мають однозначного трактування в юридичній науці і це відображається в юридичній практиці.

Так, в чинному законодавстві, попри широке застосування, нормативного визначення поняття «юстиція», «правосуддя», «судочинство» не закріплено.

Поняття «юстиція» вживається в окремих нормативно-правових актах, зокрема в Положенні про Міністерство Юстиції [21], у назві міністерства, в Концепції реформування кримінальної юстиції України [22]. В Угоді про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції надається визначення «установи юстиції» в Україні – це суди загальної юрисдикції, прокурори усіх рівнів та органи досудового слідства [23].

Поняття «правосуддя» і «судочинство» часто використовуються як в Основному законі, так і в інших нормативно-правових актах. Так, розділ VIII Конституції України має назву «Правосуддя» і в статті 124 зазначається, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. А в статті 129 визначені основні засади судочинства [24]. Також, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», закріплено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства [25]. При цьому значення термінів «правосуддя» та «судочинство» залишається не визначеним і не розкривається.

У мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 закріплено, що: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2) і в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 13)» [26].

Крім того, Конституційний Суд України в одній з ухвал, зазначив, що відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [27].

З вищевикладеного залишається незрозумілим, якщо правосуддя – це державна діяльність виключно судів, то який же правовий статус має Вища рада правосуддя? Попри те, що її статус у Конституції України встановлюється у розділі VIII «Правосуддя», цей орган вочевидь не можна віднести до судових. Адже, як зазначено у Законі України «Про Вищу раду правосуддя», вона є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції, законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [28]. Отже, Вищу раду правосуддя не можна віднести до органів, що здійснюють правосуддя, – ні за її статусом, ані за складом.

Висновок. Автор статті погоджується з твердженням що далеко не кожен юридичний термін має законодавчо закріплену дефініцію: термін, що створюється і функціонує у правовій

науці, може не фіксуватися в законах, а мати лише наукову дефініцію (диспозиція правової норми, правова система, правосвідомість). До того ж, у науковій літературі, котра віддзеркалює процес формування правового знання, юридичний термін може мати декілька наукових дефініцій, які презентують різні наукові підходи і школи, різні аспекти вивчення одного й того самого правового поняття. Таке явище не є бажаним у законодавстві. Призначення законодавчих дефініцій полягає в тому, щоб через чітку й однозначну дефініцію певного спеціального поняття забезпечити його правильне розуміння і практичне використання, запобігти будь-яким хибним тлумаченням. Законодавча дефініція має бути єдиною, чіткою, однозначною, стислою, логічно та лінгвістично правильною, узагальненою, містити найсуттєвіші для правильного застосування терміна ознаки предмета або явища [25, с. 39, 43].

Неоднозначне тлумачення термінів «юстиція», «правосуддя», «судочинство», їх ототожнення в науковій літературі створює підстави для їх неоднакового праворозуміння та правозастосування. Отже, для ефективного здійснення державного управління, реалізації державно-правової політики, здійсненні правової реформи необхідно чітко на законодавчому рівні визначити, закріпити та розмежувати поняття «юстиція», «правосуддя», «судочинство».

На нашу думку, поняття «юстиція» слід трактувати як діяльність держави у встановлених межах, спрямовану на запобігання, виявлення та усунення порушень права або систему органів та установ держави, основним завданням яких є реалізація державної правової політики, що спрямована на підтримання законності, захисту прав та свобод людини та громадянина, забезпечення функціонування системи правосуддя. В свою чергу терміни «правосуддя» та «судочинство» належать до діяльності судової влади. «Правосуддя» означає спосіб вирішення спору про право, який здійснюється судом на підставі закону та принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму, а «судочинство» – це безпосередньо діяльність суду, процесуальна форма здійснення правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Цимбалістий Т. О. Конституційна юстиція в Україні: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 200 с.
2. Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. К.: МП Леся, 2007. 716 с.
3. Кельман М. С. Конституційний контроль як засіб захисту Конституції у національних правових системах континентального права: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.02 НАН України Інститут держави і права ім. В.М.Корецького К. 2001. 204
4. Куненко І.С. Сучасні методологічні підходи щодо визначення поняття «юстиція». Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 6. 2022. С. 18-24
5. Онопчук І. Ю. Юстиція: до визначення поняття. Правове регулювання економіки. Київ. 2008. С. 99–107.
6. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів : [довідк. вид.]. Харків : Шк., 2006. 1008 с.
7. Велика Українська Енциклопедія. Тематичний Реєстр Гасел з напрямку «Юридичні науки». Ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Law_full.pdf
8. Юридична енциклопедія. Редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т.Я. 499 с.
9. Новий тлумачний словник української мови [Текст]: 42 000 слів: У 4 т.: Для студ. вищих та серед. навч. закл. Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. К.: Аконіт, 1998..Т. 4: РОБ–Я. 941 с.
10. Етимологічний словник української мови: У 7 т. Редк. О. С. Мельничук та ін. К.: Наук. думка, 1983. Т. 6: У – Я 568 с. URL: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovyuk.htm
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
12. Бовсуновский И. Юстиция как сфера государственного управления. URL: <https://www.litres.ru/igor-bovsunovskiy/usticiya-kak-sfera-gosudarstvennogo-upravleniya/>
13. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: 2014. 596 с.
14. Бігун В. Основи правосуддя (Термінологія. Філософія. Практика). Київ: Інтерсервіс, 2020. 200 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/02/Bigun-2020-Osnovy-pravosuddya.pdf>

15. Решота В. В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Вип. 62. Т. 2. С. 119–127.
16. Ковалів М. В. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2017. № 18. С. 31-35 URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3104>
17. Маляренко В. Т. Юридична енциклопедія : [в 6 т.]. Редкол.: Шемшученко Ю. С. та ін. К. : Юридична думка, 2003. Т. 5. С. 50–51.
18. Сірий М. І. Юридична енциклопедія : [в 6 т.]. Редкол.: Шемшученко Ю. С. та ін. К. : Юридична думка, 2003. Т. 5. С. 718–719.
19. Бернюков А. М., Бігун В. С. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія. К. 2009. 316 с.
20. Колич О. Соціологія правосуддя як напрям соціології права: окремі аспекти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки» № 4(28), 2020. URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.28.063>
21. Про Міністерство юстиції України: положення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. N 228. Офіційний вісник України від 15.07.2014. № 54. с. 88. ст. 1455.
22. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затверджена указом Президента України від 8 квітня 2008 р. Офіційний вісник Президента України від 21.04.2008. № 12. С. 79. – Ст. 486
23. Угода про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції від 27.06.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16.
24. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/find?text=%F1%F3%E4%EE%F7%E8%ED%F1%F2%E2#Text>
25. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. (редакція від 23.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19?find=1&text=%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2#Text>
26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 № 3-рп/2003 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>
27. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства “Славутич-Сталь” щодо тлумачення статті 124 Конституції України від 14 жовтня 1997 № 44-з URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97/stru#Stru>
28. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016. № 1798-VIII (редакція від 07.05.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
29. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення. Наукові записки. Юридичні науки. 2009. Т. 90. С. 39–44.

**ОБМЕЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
У ПОЗИТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

**RESTRICTIONS ON THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
IN THE POSITIVE LAW OF UKRAINE**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, надано характеристику обмеженням, які існують в діяльності Національної поліції України, Прокуратури, Служби безпеки України, тощо. Узагальнено, що універсальними, тобто такими, що поширюються на всіх без виключення державних службовців, в тому числі працівників правоохоронних органів, узагальненими в єдиному законі, є антикорупційні обмеження, зокрема: обмеження щодо одержання подарунків, здійснення повноважень під зовнішнім контролем тощо. Зроблено висновок, що обмеження в діяльності правоохоронних органів ґрунтуються на організаційних обмеженнях функціонування органів публічної влади. У законодавстві передбачені, як конкретні обмеження (абсолютно визначені, з чітким змістом) в діяльності правоохоронних органів, правоохоронних органів забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб). Стосуються як окремих працівників (працівникам та військовослужбовцям Державної прикордонної служби під час виконання службових обов'язків забороняється мати при собі грошові кошти понад розмір, встановлений центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону), так і в цілому правоохоронних органів (вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських документів забороняється, крім випадків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством). На законодавчому рівні вони фіксуються як у спеціальних статусних законах, де визначається компетенція кожного з них, зокрема, у законах України «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державну прикордонну службу України», так і в інших законах з окремих напрямків правоохоронної роботи, в т.ч. у законах України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з тероризмом», Кримінальному процесуальному кодексі України. Поряд із цим, обмеження в діяльності правоохоронних органів встановлені в низці законів, предметом правового регулювання яких є інші, відмінні від правоохоронної тематики питання. Виходячи із цього обмеження в діяльності правоохоронних органів фіксуються в статусних, функціональних та суміжних законах. Універсальними, тобто такими, що поширюються на всіх без виключення державних службовців, в т.ч. працівників правоохоронних органів, узагальненими в єдиному законі, є антикорупційні обмеження, в т.ч. такі, як: обмеження щодо одержання подарунків, здійснення повноважень під зовнішнім контролем тощо.

Ключові слова: обмеження, діяльність, правоохоронні органи, поліція, прокуратура, корупція, позитивне право.

The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, describes the limitations that exist in the activities of the National Police of Ukraine, the Prosecutor's Office, and the Security Service of Ukraine. It is

summarized that anti-corruption restrictions are universal, i.e. they apply to all civil servants without exception, including law enforcement officers, summarized in a single law, in particular: restrictions on receiving gifts, exercising powers under external control, etc. It was concluded that limitations in the activities of law enforcement agencies are based on organizational limitations of the functioning of public authorities. The legislation provides for both specific restrictions (absolutely defined, with a clear meaning) in the activities of law enforcement agencies, and relatively specific ones (employees of law enforcement agencies are prohibited from using their official powers or one's position and related opportunities in order to obtain an illegal benefit for oneself or other persons). They apply both to individual employees (employees and military personnel of the State Border Service during the performance of official duties are prohibited from carrying cash in excess of the amount established by the central executive body implementing state policy in the field of state border protection), and to law enforcement agencies as a whole (withdrawal of the originals of primary financial and business documents is prohibited, except in cases provided for by criminal procedural legislation). At the legislative level, they are fixed as in special status laws, where the competence of each of them is determined, in particular, in the laws of Ukraine "On the National Police", "On the Prosecutor's Office", "On the Security Service of Ukraine", "On the State Bureau of Investigation", "On National Anti-Corruption Bureau of Ukraine", "On the State Border Service of Ukraine", as well as in other laws on certain areas of law enforcement work, including in the laws of Ukraine "On operative investigative activity", "On organizational and legal bases of combating organized crime", "On combating terrorism", the Criminal Procedure Code of Ukraine. Along with this, restrictions on the activities of law enforcement bodies are established in a number of laws, the subject of which are legal regulation of other issues, different from law enforcement topics. Based on this, limitations in the activities of law enforcement agencies are fixed in status, functional and related laws. Universal, that is, those that apply to everyone without exception of civil servants, including employees of law enforcement agencies, summarized in a single law, are anti-corruption restrictions, including such as: restrictions on receiving gifts, exercising powers under external control, etc.

Key words: *restrictions, activity, law enforcement agencies, police, prosecutor's office, corruption, positive law.*

Постановка проблеми. У сучасній юридичній науці проблематика правових обмежень у діяльності органів публічної влади є однією з домінуючих. Вона відображає специфіку відносин між цими органами і громадянським суспільством. Відповідно до цього, постановка питання про правові обмеження в діяльності правоохоронних органів, як складової частини державного апарату є вагомим соціальною і правовою проблемою, оскільки розкриває специфіку спрямованості правоохоронної компоненти держави. За цих обставин формування цілісної науково-теоретичної концепції, що відобразитиме сутність та зміст правових обмежень в діяльності системи правоохоронних органів, є невід'ємною складовою формування транспарентних та гармонійних відносин між суспільством та інститутами публічно-політичної влади. Заборона відіграє значиму роль для розуміння сутності права. При цьому актуальність дослідження правових заборон обумовлена не тільки чисто теоретичними, але і значущими практичними проблемами, так як стан сучасного суспільства і держави свідчить, що правові порушення набули широкого поширення у всіх сферах їх діяльності [1, с. 180].

Стан дослідження. Проблема обмежень в діяльності правоохоронних органів вже потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: А. Гірвіць, М. Іншин, В. Камішанський, К. Мельник, О. Музичук, Б. Орловський, І. Поляков, В. Хашев, В. Чорна, С. Чумаченко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в науковій літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені характеристиці обмежень в діяльності правоохоронних органів в позитивному праві України.

Саме тому **мета статті** – розкрити сутність та зміст обмежень в діяльності правоохоронних органів в позитивному праві України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження обмежень у діяльності правоохоронних органів в Україні, слід звернути увагу на те, що вони фіксуються як у спеціальних статутних законах, де визначається компетенція кожного з них, так і в інших законах з окремих

напрямків правоохоронної діяльності. В першу чергу, звернемося до Закону України «Про Національну поліцію». Цей нормативно-правовий акт визначає основні засади і обмеження діяльності поліції. З цього приводу можна зазначити, що вже у ст. 2 Закону визначено завдання поліції, якими обмежується її діяльність. Однак п. 4 ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» вже чітко встановлюється, що поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [2], п. 5 ст. 7 Закону встановлює, що у діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками [2]. Також, статтею 10 вводиться політична нейтральність: «В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях» [2]. Варто наголосити, що на законодавчому рівні (зокрема ст. 46 України «Про Національну поліцію») закріплено підстави і обмеження застосування вогнепальної зброї: «Поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю: 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю; 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; 3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; 5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського; 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [2].

Водночас, на осіб, які працюють у поліції покладаються ще й обмеження, пов'язані зі службою в поліції, зокрема, на поліцейських поширюються обмеження, закріплені Законом України «Про запобігання корупції». Не може бути поліцейським: 1) особа, визнана недієздатною або обмежено дієздатною особою; 2) особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку; 3) особа, яка має непогашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої; 4) особа, щодо якої було припинено кримінальне провадження з нереабілітуючих підстав; 5) особа, до якої були застосовані заходи адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією; 6) особа, яка відмовляється від процедури спеціальної перевірки під час прийняття на службу в поліції або від процедури оформлення допуску до державної таємниці, якщо для виконання нею службових обов'язків потрібен такий допуск; тощо [2].

У Законі України «Про прокуратуру» основні обмеження діяльності визначаються засадами діяльності прокуратури (у ст. 3 Закону закріплено, що діяльність прокуратури ґрунтується на засадах: 1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; 2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності; 3) територіальності; 4) презумпції невинуватості; 5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків; 6) політичної нейтральності прокуратури; 7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади; 8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом; 9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання; 10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки [3]).

Також статтею 18 визначаються вимоги щодо несумісності: «1. Перебування на посаді прокурора несумісне з обійманням посади в будь-якому органі державної влади, іншому державному органі, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом на державних

виборних посадах. Вимоги щодо несумісності не поширюються на участь прокурорів у діяльності виборних органів релігійних та громадських організацій. 2. На прокурора поширюються обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, визначені Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції". 3. Прокурор не може належати до політичної партії, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках» [3].

Законом України «Про Службу безпеки України» закріплюється, що діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством [4]. А статтею 6 цього закону одразу визначається позапартійність Служби безпеки України [4]. Поряд з цим, ст. 19 встановлено обмеження до осіб, які бажають працювати у Службі безпеки України: «На службу в органи Служби безпеки України не може бути прийнята особа, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення» [4].

Далі у Законі України «Про Службу безпеки України» обмеженням присвячено статтю 19-1 – врегулювання конфлікту інтересів: «У разі виникнення конфлікту інтересів під час виконання службових повноважень співробітник Служби безпеки України зобов'язаний негайно доповісти про це своєму безпосередньому начальникові. Безпосередній начальник співробітника Служби безпеки України зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів, спрямованих на запобігання конфлікту інтересів, шляхом доручення виконання відповідного службового завдання іншій посадовій особі, особистого виконання службового завдання чи в інший спосіб, передбачений законодавством» [4] і статтю 19-2 – обмеження щодо роботи близьких осіб: «Співробітники Служби безпеки України не можуть мати в безпосередньому підпорядкуванні або бути безпосередньо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам» [4].

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначає правові основи організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України і встановлює обмеження діяльності цього органу. В першу чергу, до обмежень можна віднести положення ст. 29: 1. Підрозділи внутрішнього контролю здійснюють моніторинг способу життя працівників Національного бюро з метою встановлення відповідності рівня життя працівника майну і доходам цього працівника та його членів сім'ї згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається ним відповідно до закону. 2. Порядок здійснення моніторингу способу життя працівників Національного бюро визначається Директором Національного бюро. Моніторинг способу життя здійснюється із додержанням законодавства про захист персональних даних та не повинен передбачати надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи. 3. Встановлення невідповідності рівня життя працівника Національного бюро майну і доходам цього працівника та його членів сім'ї є підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності» [5].

Завдяки реалізації ст. 30 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» здійснюється забезпечення прозорості в діяльності Національного бюро: 1. Національне бюро через засоби масової інформації, на своєму офіційному веб-сайті та в інших формах регулярно інформує суспільство про свою діяльність. Національне бюро оприлюднює та надає інформацію на запити в порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації». 2. Національне бюро готує та оприлюднює не пізніше 10 лютого і 10 серпня в загальнодержавних друкованих засобах масової інформації та на власній офіційній веб-сторінці в мережі Інтернет звіт про свою діяльність протягом попередніх шести місяців, поданий Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України. 3. Не може бути обмежено доступ до інформації щодо загального бюджету Національного бюро, його компетенції та основних напрямів діяльності, а також щодо притягнення до відповідальності за вчинення правопорушень працівників Національного бюро» [5].

Водночас, окрім обмежень, що встановлено для усього бюро, статтею 13 передбачено ще й обмеження стосовно працівників Національного бюро: 1. Особа не може бути призначена на посаду в Національному бюро, якщо вона: 1) за рішенням суду визнана недієздатною або її дієздатність обмежена; 2) має судимість за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена

або не знята в установленому законом порядку (крім реабілітованої особи), або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення, або притягалася судом до відповідальності за вчинення умисного злочину; 3) відповідно до вироку суду, що набрав законної сили, позбавлена права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або обіймати певні посади; 4) має громадянство іншої держави; 5) у разі призначення буде безпосередньо підпорядкована особі, яка є її близькою особою відповідно до Закону України "Про запобігання корупції"; 6) не пройшла спеціальну перевірку; 7) не пройшла перевірку і стосовно неї встановлено заборону відповідно до Закону України «Про очищення влади»; тощо; 2. Працівники Національного бюро не мають права: 1) бути членами чи брати участь у створенні чи діяльності політичних партій, організувати або брати участь у страйках; 2) бути повіреними третіх осіб у справах Національного бюро; 3) використовувати Національне бюро, його працівників та майно у партійних, групових чи особистих інтересах. На працівників Національного бюро поширюються інші обмеження та вимоги, встановлені Законом України «Про запобігання корупції». При призначенні на посаду у Національному бюро особа повідомляється про можливість проведення щодо неї перевірки на добросесність та моніторингу способу життя. 3. У разі виникнення у працівника Національного бюро конфлікту інтересів під час виконання службових повноважень він повинен негайно повідомити про це свого безпосереднього керівника. Такий керівник зобов'язаний вжити усіх необхідних заходів, спрямованих на запобігання чи усунення конфлікту інтересів шляхом доручення виконання відповідного службового завдання іншому працівнику Національного бюро, особистого виконання цього завдання чи в інший спосіб, передбачений законодавством [5].

У Законі України «Про Державну прикордонну службу України» ст. 15 введено обмеження стосовно політичної діяльності і заборону участі у страйках: «Військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України на період військової служби та роботи зупиняють членство в політичних партіях. Військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України можуть бути членами громадських організацій, статутні положення яких не суперечать засадам діяльності Державної прикордонної служби України, і можуть брати участь у їх роботі у вільний від виконання службових обов'язків час. Організація військовослужбовцями і працівниками Державної прикордонної служби України страйків та участь у їх проведенні не допускається» [6].

Також цим Законом у ст. 21 [6] передбачено підстави застосування фізичної сили, спеціальних засобів, зброї та бойової техніки особовим складом Державної прикордонної служби України; ст. 23 передбачається, що з метою попередження корупції військовослужбовцям та працівникам Державної прикордонної служби України під час здійснення прикордонного контролю забороняється: 1) приймати будь-які предмети (речі) від будь-яких осіб та передавати предмети (речі) будь-кому, якщо інше не встановлено законодавством України; 2) надавати будь-кому інформацію про осіб, транспортні засоби, вантажі, що переміщуються через державний кордон або через контрольні пункти в'їзду – виїзду, якщо інше не передбачено законом; 3) надавати переваги в перетинанні державного кордону або в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї особам, транспортним засобам та вантажам; 4) мати будь-які особисті засоби зв'язку, що не належать Державній прикордонній службі України та не входять до предметів екіпірування прикордонного наряду; 5) мати при собі грошові кошти понад розмір, встановлений центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону [6].

Після аналізу статусних законів, на нашу думку, варто звернути увагу і на закони з окремих напрямків правоохоронної діяльності. Так, закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» обмежує діяльність правоохоронних органів обов'язками, що передбачено ст. 7 цього Закону. До цих обов'язків законодавець відносить: «вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень; виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів; виконувати у межах своєї компетенції запити правоохоронних органів інших держав або міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України; інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, а також про порушення законодавства, пов'язані з службовою діяльністю посадових осіб; здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами; забезпечити із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які

надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб; брати участь у здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт» [7].

Висновок. Підбиваючи підсумок, можемо зазначити, що вказані обмеження ґрунтуються на організаційних обмеженнях функціонування органів публічної влади. У законодавстві передбачені, як конкретні обмеження (абсолютно визначені, з чітким змістом) в діяльності правоохоронних органів (наприклад, заборона поліції застосовувати водомети при температурі повітря нижче +10°C), так і відносно конкретні (працівникам правоохоронних органів забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб). Стосуються як окремих працівників (працівникам та військовослужбовцям Державної прикордонної служби під час виконання службових обов'язків забороняється мати при собі грошові кошти понад розмір, встановлений центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону), так і в цілому правоохоронних органів (вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських документів забороняється, крім випадків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством).

На законодавчому рівні вони фіксуються як у спеціальних статусних законах, де визначається компетенція кожного з них, зокрема, у законах України «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державну прикордонну службу України», так і в інших законах з окремих напрямків правоохоронної роботи, в т.ч. у законах України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з тероризмом», Кримінальному процесуальному кодексу України. Поряд із цим, обмеження в діяльності правоохоронних органів встановлені в низці законів, предметом правового регулювання яких є інші, відміні від правоохоронної тематики питання (у Законах України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про державну таємницю»). Виходячи із цього обмеження в діяльності правоохоронних органів фіксуються в статусних, функціональних та суміжних законах.

Універсальними, тобто такими, що поширюються на всіх без виключення державних службовців, в т.ч. працівників правоохоронних органів, узагальненими в єдиному законі, є антикорупційні обмеження, в т.ч. такі, як: обмеження щодо одержання подарунків, здійснення повноважень під зовнішнім контролем тощо.

Список використаних джерел

1. Ишкаев М. Р. Сущность правового запрета в контексте различных позиций понимания права. Балтийский гуманитарный журнал. 2016. № 1 (14). Т. 5. С. 180-182. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-pravovogo-zapreta-v-kontekste-razlichnyh-pozitsiy-ponimaniya-prava>
2. Про національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року, № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
3. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р., № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
4. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року, N 2229-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
5. Про національне антикорупційне бюро : Закон України від 14 жовтня 2014 року, № 1698-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>
6. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р., № 661-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року, № 2135-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

**CONCEPTUALIZATION OF PARTICIPATORY DEMOCRACY:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT**

У статті висвітлюється теоретико-методологічний аспект концептуалізації партисипативної демократії у сучасній теорії права.

Акцентовано, що відсутність єдиного варіанту розуміння поняття партисипативна демократія в теорії права пояснюється слабкою його концептуалізацією.

Запропоновано концептуалізацію партисипативної демократії розуміти як особливу процедуру введення онтологічних уявлень до бази емпіричних даних, які разом показують імовірні тенденції змін референтного поля партисипативної демократії, що дозволяє формулювати гіпотези про її природу та характер взаємозв'язків з іншими явищами. Ця процедура передбачає, що сферу демократичних суспільних відносин слід досліджувати з теоретико-правової точки зору, завдяки чому можна виявити сутність та ознаки партисипативної демократії як самостійної юридичної категорії та правові закономірності виникнення, функціонування та розвитку партисипативної демократії як важливого соціально-правового феномену сучасності.

Встановлено, що при дослідженні сутності партисипативної демократії використовуються такі концептуальні підходи як ліберальний (основні ліберальні цінності), національний (національний інтерес як конституційна цінність) та інтегративний (масова участь населення у публічному управлінні). Основа методології дослідження партисипативної демократії характеризується спрощеними уявленнями про це явище, що не розкривають повною мірою його складну природу та не враховують його можливих подальших трансформацій.

Доведено, що визначальною засадою методології концептуалізації партисипативної демократії має виступати полідіалогічна інституційно-цивілізаційна парадигма як концептуальна основа з'ясування сутності партисипативної демократії, яку позначають цим концептом. Партисипативна демократія є складовою правової дійсності та потребує використання сучасних методологічних принципів дослідження (релятивізму, незаангажованості, нелінійності, інклюзивності, альтернативності, прогнозування, комунікації, синтетизму та поліваріантності гіпотез, поєднання концептуалізму із конкретно-прикладними методами дослідження).

Наголошено, що при концептуалізації партисипативної демократії має застосовуватись усталена формула, при якій забезпечується поєднання її теоретичних і прикладних аспектів для уточнення відповідних понятійних категорій, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: *концептуалізація, концепт, демократія, партисипативна демократія, теорія права, методологія.*

The article highlights the theoretical and methodological aspect of the conceptualization of participatory democracy in modern legal theory.

It is emphasized that the lack of a single variant of understanding the concept of participatory democracy in the theory of law is explained by its weak conceptualization.

It is proposed to understand the conceptualization of participatory democracy as a special procedure of introducing ontological ideas into the empirical data base, which together show probable trends of changes in the reference field of participatory democracy, which allows formulating hypotheses about its nature and the nature of relationships with other phenomena. This procedure assumes that the sphere of democratic social relations should be studied from a theoretical and legal point of view, thanks to which it is possible to reveal the essence and signs of participatory democracy as an independent legal category and the legal regularities of the emergence, functioning and development of participatory democracy as an important socio-legal phenomenon of our time.

It was established that when studying the essence of participatory democracy, such conceptual approaches as liberal (main liberal values), national (national interest as a constitutional value) and integrative (mass participation of the population in public administration) are used. The basis of the participatory democracy research methodology is characterized by simplified ideas about this phenomenon that do not fully reveal its complex nature and do not take into account its possible further transformations.

It is proved that the defining basis of the methodology of conceptualizing participatory democracy should be the polydialogic institutional-civilizational paradigm as a conceptual basis for clarifying the essence of participatory democracy, which is denoted by this concept. Participatory democracy is a component of legal reality and requires the use of modern methodological principles of research (relativism, non-involvement, non-linearity, inclusiveness, alternative, forecasting, communication, synthesis and polyvariance of hypotheses, a combination of conceptualism with concrete and applied research methods).

It is emphasized that when conceptualizing participatory democracy, an established formula should be used, which ensures a combination of its theoretical and applied aspects to clarify the relevant conceptual categories, justify proposals for improving the legislation and the practice of its application.

Key words: *conceptualization, concept, democracy, participatory democracy, theory of law, methodology.*

Вступ. Питання демократії давно виступають невід'ємною складовою наукового дискурсу. Вони затвердились як вихідні і непорушні у сучасному бутті людини, суспільства, держави та розглядаються у різних науках на концептуальному (гносеологічні та онтологічні засади), ціннісному (культура демократії, філософія демократії тощо), практичному (відображення потреб у життєдіяльності людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти) рівнях. До того ж, ці питання належать до числа унормованих правом та є предметом не тільки правової науки, а й законодавства.

Невизначеність в домінуючих поглядах на демократію дається взнаки на теоретичних підходах до виявлення сутності та правової природи партисипативної демократії, яка сьогодні стрімко набуває популярності серед інших видів демократії. В останні роки словосполучення «партисипативна демократія» стало часто вживаним у науковому дискурсі. Число публікацій, що розглядають ті чи інші аспекти партисипативної демократії, зростає, але при цьому не відбувається ні остаточної концептуалізації цього феномену, ні створення цілісної теорії партисипативної демократії; навпаки, розмивається сам термін, виникають численні трактування, а дослідження мають часто публіцистичний характер. Відсутність єдиного варіанту розуміння поняття партисипативна демократія в теорії права пояснюється слабкою його концептуалізацією.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення теоретико-методологічного аспекту концептуалізації партисипативної демократії у сучасній теорії права.

Результати дослідження. Питання концептуалізації в теорії права достатньо складні та неоднозначні, а саме поняття у широкому розумінні розглядається як:

– первинна теоретична форма, що забезпечує теоретичну організацію матеріалу; схема зв'язків понять, які відображають можливі тенденції до змін; спосіб організації роботи мислення, що дозволяє рухатись від матеріалу і первинних теоретичних концептів до більш абстрактних конструктів, покладених в основу побудови картини бачення досліджуваного сегменту реальності [1, с. 339];

– процес формування концептів у свідомості людини, при якому свідомість людини виокремлює відмінні ознаки та окрему область чи сферу в об'єктивній або суб'єктивній дійсності та підводить їх під певний визначений клас явищ [2, с. 107];

– понятійна класифікація і як один з процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й впорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки; її результатом є формування концептуальної системи, складниками якої є концепти [3, с. 258];

– процес утворення конкретної моделі дослідження, обов'язкова процедура дослідницької практики, що забезпечує теоретичну організацію матеріалу й схематизацію зв'язку понять та дозволяє рухатися від первинних теоретичних концептів до все більш абстрактних конструктів, розгортаючи всю структуру наукової теорії, з однієї сторони, і вписуючи наукову теорію в дедалі ширші дисциплінарні контексти, з іншої сторони [4, с. 41];

– процедура теоретичної організації знань та певного наукового матеріалу, що дає можливість створити відповідну теоретико-методологічну модель дослідження й сформувати понятійний апарат предмета дослідження з виділенням його суттєвих взаємозв'язків [5, с. 7].

Загальним у наведених визначеннях є те, що концептуалізація поширюється на певну сферу наукового знання, виявляє найсуттєвіші ознаки того чи іншого явища або процесу, концентруючи їх навколо відповідних концептів (конструктів мислення), що є вихідними для розвитку відповідної сфери суспільних відносин [4, с. 38].

Оснovoю концептуалізації складає наукове конструювання концептів. У праві «концепт є фактором смислоутворення, а тому системне уявлення про право на основі різних концептів зумовлює й різні варіанти бачення його структури та субстрату (кола феноменів, які включає в себе право)» [6, с. 213]. У філософському розумінні концептом виступає вміст якогось поняття. Назвати щось концептом означає реконструювати його внутрішній зміст.

Введення до наукового обігу поняття «концептуалізація партисипативної демократії» передбачає як суттєву формалізацію та узагальнення відомостей про партисипативну демократію як концепт, доведення обґрунтованості та відмінності від інших правових явищ, так і створення теоретичної моделі, сформованої на основі накопичення та подальшого розвитку низки визначальних теоретико-правових ідей, що закладені в основу всього правового регулювання. Треба зазначити, що концепт «партисипативна демократія» інтегрований водночас у внутрішній та зовнішній науково-політичний дискурс, тобто знаходиться в широкому дискурсивному полі, стан якого можна охарактеризувати як «війну дискурсів».

Виходячи з класифікації типів праворозуміння, теоретики права виокремлюють природно-правовий, егатистський та соціологічний підхід до концептуалізації правових явищ та процесів. Однак, при дослідженні сутності партисипативної демократії, ці підходи модифікуються у ліберальний (основні ліберальні цінності), національний (національний інтерес як конституційна цінність) та інтегративний (масова участь населення у публічному управлінні). Отже, основа методології дослідження партисипативної демократії характеризується спрощеними уявленнями про це явище, що не розкривають повною мірою його складну природу та не враховують його можливих подальших трансформацій. Визначальною засадою методології концептуалізації партисипативної демократії має виступати полідіалогічна інституційно-цивілізаційна парадигма як концептуальна основа з'ясування сутності партисипативної демократії, яку позначають цим концептом [7, с. 25].

При концептуалізації партисипативної демократії має застосовуватись усталена формула, при якій забезпечується поєднання її теоретичних і прикладних аспектів для уточнення відповідних понятійних категорій, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування. Іншими словами, концептуалізація об'єктивно вимагає цілісного та збалансованого вивчення кожного аспекту партисипативної демократії з точки зору теорії, законодавства та практики його застосування. При цьому, основна увага має зосереджуватись на дослідженні законодавчих актів та актів правозастосовної діяльності суб'єктів публічно-владних повноважень [8, с. 140–141].

Концептуалізацію виправдано формувати на засадах загальнотеоретичної юриспруденції, оскільки саме вона сприяє юридизації демократичних відносин у суспільстві, їх належній упорядкованості, подоланню дефіциту правового регулювання та усуненню надмірного інтервенціонізму держави на шкоду особистісному та громадському модусам демократії. Основним завданням загальнотеоретичної юриспруденції є намагання обґрунтувати логіку динамічних змін поля, глибини та сенсу партисипативної демократії та процесів, що з нею пов'язані. Сфера демократичних відносин часто підлягає миттєвим та непередбачуваним трансформаціям, що фіксуються на конкретно-історичному рівні, але мало осмислюються в контексті співвідношення випадкового та закономірного у праві [4, с. 42].

Тривалий час основними приписами класичної методології правознавства виступали об'єктивізм, фундаменталізм, детермінізм, механіцизм, логоцентризм, догматизм. Сьогодні для неklasичної моделі гносеологічних настанов характерні кардинально протилежні приписи, а саме релятивізм, нелінійність, множинність та альтернативність [9, с. 54]. З таких неklasичних наукових позицій доцільно досліджувати діалектику співставлення закономірного та випадкового у відносинах партисипативної демократії. Вже сама лише категорія «партисипативна демократія» постає як нетипова та нелінійна, а сфера суспільних відносин, які вона охоплює, сприймається як відкрита нестабільна система з різним та невизначеним співвідношенням її елементів.

Основні елементи партисипативної демократії забезпечують їй системну цілісність, ефективність, збереження функцій при впливі різних сторонніх факторів. Аналіз цих елементів дає підстави характеризувати партисипативну демократію як відкриту динамічну систему. При такому підході формується адекватне усвідомлення того, що партисипативна демократія вкрай динамічний суспільний феномен, який перебуває у тісному взаємозв'язку із усім комплексом суспільних відносин, до того ж особливості такого зв'язку безперервно змінюються.

У правовій площині концептуалізація партисипативної демократії має бути спрямована на подолання надмірного об'єктивізму правової науки та відірваності партисипативної демократії від практичного досвіду суспільства, що в реальності може призводити до безвідповідальності суб'єктів демократії за її стан. На думку Г. П. Ситника, «складна об'єктивно-суб'єктивна природа та органічна єдність онтологічного, гносеологічного і логічного аспектів відображення проблем соціального феномену (у цьому контексті маємо на увазі партисипативну демократію) зумовлює необхідність використання геополітичного, інституціонального, глобалізаційного, системного, діяльнісного, синергетичного підходів, а також врахування принципів стійкого розвитку соціальних систем та результатів філософського, політологічного, правового і ціннісно-етичного аналізу механізмів забезпечення їх безпеки» [7, с. 20–21]. У такому разі на перший план виходять комунікативні стратегії пізнання, що збільшують роль суб'єктивного фактору в системі демократії, суб'єктивують її та встановлюють залежність від комунікативних взаємовідносин між суб'єктами демократії. Тому варто говорити про релятивізацію партисипативної демократії – її залежність від соціокультурного аспекту, від зовнішніх і внутрішніх загроз, що взаємодіють із ставленням до них суб'єктів демократії. До того ж слід уникати гіпертрофованої ідеалізації партисипативної демократії як інваріанту правового ідеалізму. Необхідність застосування реалістичних і прагматичних підходів наглядно демонструє науковий аналіз невідповідностей, зокрема, між проголошеними міжнародно-правовими принципами демократії та реальною здатністю держав забезпечити їх дотримання [10, с. 164].

Концептуалізація партисипативної демократії пов'язана не тільки з теорією, а й з практикою демократії, тому до сфери концептуалізації слід залучати не лише норми права, що є проявами юридичної догматики, а й реальні суспільні відносини, що ціми нормами врегульовуються. Важливим вбачається поєднання нормативно-правового та соціолого-правового підходів до розуміння партисипативної демократії та прогнозування перспектив її розвитку. При цьому правове регулювання демократичних відносин має бути спрямоване як на попередження загроз партисипативної демократії, так і на здійснення комплексу заходів для її зміцнення та розвитку. Тобто правове регулювання відносин партисипативної демократії повинне мати прогностичний характер.

Висновки. Концептуалізація партисипативної демократії в сучасній теорії права представляє собою особливу процедуру введення онтологічних уявлень до бази емпіричних даних, які разом показують імовірні тенденції змін референтного поля партисипативної демократії, що дозволяє сформулювати гіпотези про її природу та характер взаємозв'язків з іншими явищами. Ця процедура передбачає, що сферу демократичних суспільних відносин слід досліджувати з теоретико-правової точки зору, завдяки чому можна виявити сутність та ознаки партисипативної демократії як самостійної юридичної категорії та правові закономірності виникнення, функціонування та розвитку партисипативної демократії як важливого соціально-правового феномену сучасності. Враховуючи роль цього феномену в онтологічному, ціннісному, феноменологічному, антропологічному, цивілізаційному та інших вимірах, він має істотне методологічне значення для теоретико-правової науки загалом та придатність до концептуалізації в рамках науково-правового дискурсу. Партисипативна демократія з огляду на її ціннісно-правову спрямованість, на розуміння її як ідеального (державного та суспільного) правового режиму, є складовою правової дійсності та потребує використання сучасних методологічних принципів дослідження (релятивізму, незаангажованості, нелінійності, інклюзивності, альтернативності, прогнозування, комунікації, синтетизму та поліваріантності гіпотез, поєднання концептуалізму із конкретно-прикладними методами дослідження).

Список використаних джерел:

1. Парій Є. В. Поняття концептуалізації та типологія концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2014. Вип. 45. С. 339–340.
2. Яворський М. С. Концептуальні основи дослідження базових суспільних теорій та крос-дисциплінарний напрямок у дослідженні новітніх концепцій популізму. *Регіональні студії*. 2019. № 17. С. 106–114.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 711 с.
4. Загуменна Ю. О. Концептуалізація феномену національної безпеки в теоретико-правовій науці: особливості сучасної методології. *Форум права*. 66 (1). С. 37–55.
5. Грушко І. Концептуалізація національних інтересів у теорії міжнародних відносин. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 2 (8). С. 6–17.
6. Горобець К. В. Концепт права: спроба системної інтерпретації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 211–223.
7. Ситник Г. П. Концептуалізація соціального явища – національна безпека в теорії і практиці публічного управління. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2019. № 1–2(21–22). С. 8–30.
8. Берназюк Я. Методологія проведення наукових досліджень у сфері конституційного права на сучасному етапі: визначення основних завдань. *Право України*. 2014. № 11. С. 136–144.
9. Гураленко Н. А. Ціннісно-сміслові константи суддівського пізнання: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.12. Чернівці, 2016. 393 с.
10. Дахно О. Ю. Політика забезпечення територіальної цілісності України (теоретико-методологічний аналіз): дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2020. 199 с.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.4>

ШЕВЧИШЕН А.В.

**МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ
В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ**

RESEARCH METHODOLOGY IN CERTAIN FIELDS OF LEGAL SCIENCE

Формування уявлень про особливості методології проведення наукових досліджень в окремих галузях юридичної науки відбувається у результаті зустрічного руху теоретичних викладок загального методологічного характеру та розробок питань методології проведення конкретного дослідження. Це дозволяє: перевірити на практиці життєздатність наявних на сьогодні положень теорії методології проведення юридичних наукових досліджень та виявити в ній прогалини, неточності чи невідповідності сучасним правовим явищам; підвищити науковий рівень досліджень окремих проблемних питань теорії та практики правоохоронної діяльності в аспекті їх обґрунтованості, коректності обрання методів та вдосконалення критеріїв оцінки достовірності отриманих результатів. У статті здійснюється вивчення загальних положень методології здійснення наукових досліджень, а також теоретич-

них узагальнень досвіду проведення досліджень у науках кримінального (зокрема правоохоронного) циклу (адміністративного, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності) що дозволило запропонувати побудову програми дослідження, яка повинна містити як мінімум чотири блоки: аналітико-ознайомлювального, призначеного для розкриття стану досліджуваної проблеми; концептуально-моделювального – для структурування уявлень про предмет дослідження, його завдання та методи їх вирішення; технологічного – для проведення відбору та дослідження теоретичного та емпіричного матеріалу; завершального, у межах якого здійснюється оформлення відповідно до встановлених для такого роду робіт вимог та рефлексивна оцінка процесу виконання дослідження. Зазначено, що до системи основних методів досліджень повинні бути включені методи: матеріалістичної діалектики, спостереження, описання, аналізу, синтезу, абстрагування, формально-логічний, експерименту, діагностики, системно-структурний, порівняльний, пошуково-бібліографічний, історичний, порівняльно-правовий, соціологічний, моделювання, статистичного узагальнення.

Ключові слова: юридична наука, кримінальний цикл, правоохоронна діяльність, дослідження, методологія, метод.

The formation of ideas about the peculiarities of the methodology of conducting scientific research in certain branches of legal science occurs as a result of the opposing movement of theoretical statements of a general methodological nature and the development of issues of the methodology of conducting a specific study. This makes it possible to: verify in practice the viability of the currently available provisions of the theory of the methodology of conducting legal scientific research and identify gaps, inaccuracies or inconsistencies in it with modern legal phenomena; to raise the scientific level of research on certain problematic issues of the theory and practice of law enforcement in terms of their validity, the correctness of the choice of methods, and the improvement of the criteria for assessing the reliability of the obtained results. The article examines the general provisions of the methodology of carrying out scientific research, as well as theoretical generalizations of the experience of conducting research in the sciences of the criminal (in particular, law enforcement) cycle (administrative, criminal law, criminal process, criminology, and investigative activities), which made it possible to propose the construction of a research program that should contain at least four blocks: analytical and informative, designed to reveal the state of the investigated problem; conceptual and modeling – for structuring ideas about the subject of research, its tasks and methods of solving them; technological – for selection and research of theoretical and empirical material; the final one, within which registration is carried out in accordance with the requirements established for this type of work and a reflective assessment of the research implementation process. It is noted that the system of basic research methods should include the following methods: materialistic dialectics, observation, description, analysis, synthesis, abstraction, formal-logical, experimental, diagnostic, systemic-structural, comparative, search-bibliographic, historical, comparative-legal, sociological, modeling, statistical generalization.

Key words: legal science, criminal cycle, law enforcement activity, research, methodology, method.

Вступ. В юридичних науках питання методології входить до найбільш значущих та дискусійних на сучасному етапі їх розвитку. При чому слід відмітити, що його обговорення відбувається не тільки в діапазоні обрання світоглядних концепцій про право, юридичну діяльність, правопорушення та інші явища правової дійсності, але й в контексті питання про дійсно об'єктивну необхідність методології під час правових досліджень [1, с. 24]. Оскільки методологія не являє собою цілісної науки, а розчленовується на окремі різновиди залежно від того, які – загальні, загальнонаукові або приватні – методи вона розробляє і яку конкретну науку обслуговує, то відповідно кожна наука має свій особливий предмет, вона немінуче створює свій метод дослідження, у вимогах якого відображається специфіка її предмета, а значить, і свою методологію. Така методологія є приватно-науковою. Вона має різновиди відповідно до кожної

окремої науки [2, с. 13]. Обираючи ту чи іншу методологічну основу дослідження, необхідно врахувати, що будь-яка теорія утворює можливості для пізнання і перетворення дійсності. Це беззаперечне положення означає, що для тих наук і практичних органів, які використовують зазначені можливості, ця теорія виконує методологічну функцію [3, с. 409]. Всі правові науки, у тому числі і ті, що входять до системи наук про протидію злочинності, виконують у відповідній царині життєдіяльності методологічну функцію [4, с. 23-24]. Безпосередньо у дослідженнях використовуються окремі методи – найчастіше історичний, порівняльний, діалектичний, аналітичний, системний, інтегративний методи тощо, але від автора вимагається також виділяти загальнонаукові, спеціально наукові, філософські методи. Разом тим слід зазначити, що під час наукових розробок не неефективно використовуються пізнавальні можливості методів досліджень, а методологічні засади проведеного дослідження (у вигляді заявлених у вступі дисертації положень матеріалістичної діалектики) у самих роботах взагалі майже не враховуються. Однак, на нашу думку, ці обставини не дають підстав для викреслення визначення методології зі структури проведення наукових досліджень. Також спостерігається відсутність методології наукових досліджень з різних галузей правової науки і хоча наукові результати досліджень за однаковою тематикою в різних галузях правової науки можуть суттєво різнитися між собою – це може призвести до дублювання предметів досліджень. Така ситуація актуалізує як напрям підвищення якості наукових досліджень формування підходів до обрання їх методології залежно від специфіки предмета дослідження, уявлень про нього, сформульованих дослідником мети та завдань його наукових розвідок, визначень особливостей застосування методів наукового пізнання у певній галузі наукового знання. Використання загальної теорії боротьби зі злочинністю як методологічної основи наукових досліджень у науках «кримінального циклу» здатна усунути зазначені недоліки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення системи методів дослідження з позицій теорії кримінального процесу та криміналістики здійснювали ряд науковців: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Г. Гончаренко, В.С. Зеленецький, А.В. Іщенко, О.В. Капліна, Н.С. Карпов, С.І. Коновалов, М.В. Костицький, В.К. Лисиченко, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, В.М. Салтєвський, О.Ю. Татаров, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило та ряд інших науковців-правників. Н.В. Кушакова-Костицька зазначає, що спостерігається формальний підхід науковців до визначення методології їх робіт, внаслідок чого після завершення наукового дослідження правознавець перераховує фактично застосовані методи, але *postfactum* [1, с. 24-25]. До аналогічного плану висновків доходить і Д.А. Керімов у своїй роботі «Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права)», зазначаючи, що у правознавстві склалося нігілістичне відношення до філософського осмислення правових феноменів, що поглиблюється нерідко непрофесійним використанням відповідних гносеологічних засобів пізнання [4, с. 8]. М.В. Костицький зауважує, що те, у дослідженнях подається як методологія, є нічим іншим, як методикою, тобто описом того, які методи і де застосовувались автором [5, с. 15]. С. В. Вишновецька, визначаючи необхідність первинної постановки проблем (які підлягають вирішенню), зазначає, що жодна наука не може розвиватися без постановки проблем та їх вирішення [6, с. 32]. І.І. Котюк щодо вирішення питання про визначення системи методів наукового дослідження у певній галузі науки вказує, що для цього слід виходити з загальнонавчаних методологічних настанов і, насамперед, принципу взаємозв'язку та взаємозумовленості явищ об'єктивної дійсності, який зумовлює те, що в системі методів наукового пізнання функціонують світоглядні принципи (які традиційно називаються всезагальним методом), загальнонаукові, окремо наукові та спеціальні методи [7, с. 281]. Епізодичне визначення окремих проблемних питань методології та практики її реалізації під час використання пізнавальних можливостей методів у ході досліджень становлять інтерес для наукового пошуку.

Постановка завдання. У статті поставлено завдання визначити методологічні блоки проведення досліджень у науках кримінального (зокрема правоохоронного) циклу та виокремити методи, які є доцільними для проведення досліджень у цій галузі.

Основний зміст. У філософії методологія розглядається в двох контекстах: перший – як вчення, цілісна теорія про загальні погляди про принципи, засадничі ідеї, з яких має виходити дослідник при виборі підходів, методів пізнання та методики дослідження як технології їх застосування; другий – як система принципів, правил і способів організації та побудови теоретичної і практичної пошуково-пізнавальної діяльності. Ми розглядаємо методологію як інструмент для досягнення мети дослідження і тому виокремлюємо складові з точки зору їх практичного застосування під час наукової розробки будь – якої тематики.

Основними програмними компонентами будь-яких наукових досліджень виступають наукова постановка проблеми, її чітке формулювання; висунення альтернативних ідей щодо можливих шляхів вирішення проблеми; обрання оптимальної ідеї, за допомогою якої вірогідніше за все можливо досягнути вирішення проблеми; слідування цій ідеї під час пізнання; послідовне використання всіх інших альтернативних ідей за умови, якщо ідея, що була обрана на початку, не вирішила проблеми; вихід вирішеної проблеми на практику шляхом визначення етапів дії [4, с. 94]. Проблема як своєрідна форма пізнання дійсності виступає як мобілізуючий початок в науковому пошуку.

З огляду на це для забезпечення об'єктивності постановки проблеми дослідження вона повинна вичленовуватися та формулюватися у результаті аналізу практики (слідчої або оперативної – розшукової) шляхом вивчення узагальнень особливостей правоохоронної діяльності протягом певного терміну, інтерв'ювання та анкетування оперативних працівників, слідчих, прокурорів з питань, що визначаються у дослідженні, вивчення проведених наукових досліджень у галузях адміністративного, кримінального, кримінального процесуального права, кримінології, криміналістики, оперативної-розшукової діяльності, які були присвячені тематиці дослідження. У результаті виокремлюються окремі проблемні питання, які забезпечують можливість формулювання загальної проблеми, на підставі чого створюється програма дослідження.

Базовими для побудови та реалізації програми дослідження є положення:

- діалектики – про загальні закономірні зв'язки явищ, процесів та їх відображень, розвитку буття та його пізнання шляхом застосування методів творчо-пізнавального мислення на основі принципів об'єктивності, всебічності, конкретності, суперечності та історії з урахуванням положень діалектичних законів єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні та заперечення. Ці положення дозволяють: представити злочинну діяльність, спрямовану на вчинення певних злочинів, кримінальну процесуальну діяльність з доказування у кримінальних провадженнях по цих злочинах як взаємопов'язані різновиди людської діяльності, протилежність цілей яких зумовлює боротьбу між її суб'єктами; встановити закономірності процесу відображення досліджуваних злочинів та визначити, виходячи з їх змісту, засоби пізнання обставин події під час досудового розслідування;

- гносеології – про зміст та структуру пошуково-пізнавальної діяльності, які дозволяють визначити можливість в отриманні достовірних знань про вчинювані злочини та правоохоронну діяльність (наприклад у процесі розслідування), співвідношення теоретичного та практичного знання про них.

Наслідком цього повинно стати виділення певних недоліків чинного законодавства та формулювання пропозицій щодо внесення змін та доповнень до нього з метою оптимізації нормативно-правової регламентації певного процесу (пошукової діяльності, доказування у кримінальних провадженнях тощо).

Ці пропозиції формуються у вигляді певних гіпотез, які доводяться у процесі подальшого дослідження. Доведення сформульованих гіпотез, реалізація мети та основних завдань дисертації обумовлює етапність безпосереднього проведення дослідження. Пропонуємо здійснювати його у чотири етапи наукового пошуку, які відрізняються своїми приватними цілями і завданнями, діяльністю з їх реалізації, методами досягнення результатів. Для кожного з етапів ми виокремлюємо методи, які є найбільш доцільними саме у рамках цього етапу.

На аналітико-ознайомлювальному етапі розкривається стан досліджуваної проблеми з використанням наступних методів: пошуково-бібліографічний (за його допомогою здійснено пошук за бібліографічними каталогами бібліотек України та за онлайн-каталогами електронних бібліотек країн Центральної, Східної та Західної Європи, Північної Америки, Південно-Східної Азії літературних джерел із питань, які пов'язані з темою дослідження); метод порівняльного аналізу (на підставі вивчення наукової літератури, методичних та практичних рекомендацій, відомчих узагальнень практики визначити прогалини в науковому забезпеченні питань дослідження); соціологічний метод (дозволяє шляхом проведення опитування встановити проблемні питання, які із погляду практиків потребують свого вирішення).

На концептуально-моделювальному етапі шляхом застосування системно-структурного методу та методу моделювання розробляється план-конспект дослідження, який дає змогу структурувати предмет дослідження, його завдання та методи їх вирішення.

На технологічному етапі застосовуються пошуково-бібліографічний та історичний метод, соціологічні методи (вибірка, анкетування, інтерв'ювання) та методи статистичного узагальнення (статистичного групування та аналізу), спостереження, опису, аналізу, синтезу, абстрагування,

формально-логічний, порівняльно-правовий методи та метод експерименту – шляхом застосування яких здійснюється відбір та дослідження теоретичного та емпіричного матеріалу (описання, узагальнення, інтерпретація відповідно до висунених гіпотез, завдань дисертаційного дослідження), формулюються його проміжні результати по розділах дисертації.

На завершальному етапі застосовуються методи критичного аналізу, діагностики та системно-структурний метод (які дозволяють оформити дисертацію відповідно до вимог, встановлених для такого роду робіт; здійснити рефлексивну оцінку процесу виконання дослідження на предмет підтвердження чи спростування висунутих на початку гіпотез, вирішення поставлених завдань, коректності застосування методів дослідження, достовірності результатів, що відображені у загальних висновках по роботі та оприлюднені у наукових фахових виданнях.

Формування уявлень про особливості методології проведення наукових досліджень в окремих галузях юридичної науки відбувається у результаті зустрічного руху теоретичних викладок загального методологічного характеру та розробок питань методології проведення конкретного дослідження. Це дозволяє: перевірити на практиці життєздатність наявних на сьогодні положень теорії методології проведення юридичних наукових досліджень та виявити в ній прогалини, неточності чи невідповідності сучасним правовим явищам; підвищити науковий рівень досліджень окремих проблемних питань теорії та практики правоохоронної діяльності в аспекті їх обґрунтованості, коректності обрання методів та вдосконалення критеріїв оцінки достовірності отриманих результатів.

Висновок. Вивчення загальних положень методології здійснення наукових досліджень, що розкриваються в літературі, у галузі загальної філософії та філософії права, а також теоретичних узагальнень досвіду проведення досліджень у науках кримінального (зокрема правоохоронного) циклу (адміністративного, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності) забезпечує побудову програми дослідження, яка повинна містити як мінімум чотири блоки: аналітико-ознайомлювального, призначеного для розкриття стану досліджуваної проблеми; концептуально-моделювального – для структурування уявлень про предмет дослідження, його завдання та методи їх вирішення; технологічного – для проведення відбору та дослідження теоретичного та емпіричного матеріалу; завершального, у межах якого здійснюється оформлення відповідно до встановлених для такого роду робіт вимог та рефлексивна оцінка процесу виконання дослідження. До системи основних методів дослідження тематик у галузі юридичних наук кримінального циклу (зокрема – правоохоронної діяльності) повинні бути включені наступні методи: матеріалістичної діалектики, спостереження, описання, аналізу, синтезу, абстрагування, формально-логічний, експерименту, діагностики, системно-структурний, порівняльний, пошуково-бібліографічний, історичний, порівняльно-правовий, соціологічний, моделювання, статистичного узагальнення.

Список використаних джерел:

1. Кушакова-Костицька Н. В. Методологічні проблеми сучасних правових досліджень: об'єктивна необхідність чи суб'єктивна формальність. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1-2. С. 23-31.
2. Шептулин А. П. Диалектический метод познания. М. : Политиздат, 1983. 320 с.
3. Зеленецкий В. С. Свод монографических работ новой научной направленности. К. : Истина, 2012. 776 с.
4. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 560 с.
5. Костицький М. В. Деякі аспекти філософських і методологічних проблем наук процесуального права (за матеріалами доповіді на I Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми теорії та практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесів: співвідношення і взаємодія», 21 лютого 2013 р., м. Київ, КНУ ім. Т. Шевченка). *Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 7. С. 12-18.
6. Вишневецкая С. Проблема как объект методологического исследования в контексте методологии науки трудового права. *Закон и жизнь*. 2013. 8/3. С. 32-36.
7. Котюк І. І. Судове впізнання: проблеми методології та практики: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2008. 427 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.5>

ЧИЖМАРЬ К.І.

ДЖЕРЕЛА НОТАРІАЛЬНОГО ПРАВА
В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИSOURCES OF NOTARY LAW
IN THE CONSTITUTIONAL LAW SYSTEM OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що питання про джерела нотаріального законодавства має істотне правове значення, оскільки в нотаріальній практиці постійно виникають питання вибору норми, якою слід керуватися при вчиненні конкретної нотаріальної дії. Оскільки саме нотаріальне законодавство, як і нотаріальне право, носить комплексний характер, то слід виділяти джерела як організації нотаріальної діяльності, так і самого нотаріального провадження. Джерела нотаріального права мають ряд особливостей, зумовлених положенням підгалузі нотаріального права в національній системі права, специфікою предмета правового регулювання нотаріального права. Наголошено, що норми матеріального права нотаріального законодавства закріплені в Цивільному, Господарському, Сімейному та ін. кодексах та законах України. Безпосередня реалізація процесуальних повноважень державними нотаріальними органами регулюються такими нормативно-правовими актами: Законом України «Про нотаріат», Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, Правилами ведення нотаріального діловодства, Переліком документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, Порядком витрачання, зберігання, обігу спеціальних бланків нотаріальних документів і звітності про їх використання та опису і зразка такого бланка тощо. Нотаріальний процесуальний кодекс, своєю чергою, призначений регламентувати процесуальну діяльність нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, керівників лікувальних закладів, установ виконання покарань, морських суден, експедицій та ін., а саме мають бути визначені суб'єкти нотаріального провадження, стадії нотаріального провадження та порядок їх документального оформлення, регламентовані процедури та механізми вчинення кожної нотаріальної дії. Особливу увагу має бути приділено нотаріальним актам та, враховуючи розвиток міжнародних цивільних та господарських відносин, суб'єктами яких все частіше виступають фізичні та юридичні особи України, – нормам міжнародного права, міжнародним договорам та Конвенціям, ратифікованим Україною.

Ключові слова: *судова практика, судові акти Європейського суду з прав людини, Конституція України, захист прав і свобод.*

The relevance of the article lies in the fact that the issue of the sources of notarial legislation has a significant legal significance, since in notarial practice there are constantly issues of choosing the norm that should be followed when performing a specific notarial act. Since notarial legislation itself, as well as notarial law, is complex in nature, it is necessary to single out the sources of both the organization of notarial activity and the notarial proceedings themselves. The sources of notarial law have a number of features determined by the position of the sub-branch of notarial law in the national legal system, the specificity of the subject of legal regulation of notarial law. It is emphasized that the norms of material law of notarial legislation are fixed in Civil, Household, Family, etc. codes and laws of Ukraine. The direct implementation of procedural powers by state notarial bodies is regulated by the following normative legal acts: the Law of Ukraine "On Notaries", the Instruction on the Procedure for Notarial Acts by Notaries of Ukraine, the Rules for Conducting Notarial Records, the List of Documents, according to which debt collection is carried out in an undisputed manner on the basis of executive inscriptions notaries, the procedure for the use, storage, circulation of special forms of notarial documents and reporting on their use and the description and sample of such a form, etc. The notarial procedural code, in turn, is intended to regulate the procedural activities of notaries, officials of local self-government bodies, managers of medical institutions, institutions for the execution of punishments, sea vessels, expeditions, etc., namely, the subjects of notarial proceedings, the stages of notarial proceedings and the procedure for their documentation, regulated procedures and mechanisms for each notarial act. Special attention should be paid to notarial acts and, taking into account the development of international civil and economic relations, the subjects of which are increasingly natural and legal entities of Ukraine, to norms of international law, international treaties and conventions ratified by Ukraine.

Key words: *judicial practice, judicial acts of the European Court of Human Rights, the Constitution of Ukraine, protection of rights and freedoms.*

Актуальність статті. Питання про джерела нотаріального законодавства має істотне правове значення, оскільки в нотаріальній практиці постійно виникають питання вибору норми, якою слід керуватися при вчиненні конкретної нотаріальної дії. Оскільки саме нотаріальне законодавство, як і нотаріальне право, носить комплексний характер, то слід виділяти джерела як організації нотаріальної діяльності, так і самого нотаріального провадження.

Джерела нотаріального права мають ряд особливостей, зумовлених положенням підгалузі нотаріального права в національній системі права, специфікою предмета правового регулювання нотаріального права. По-перше, місце нотаріального права як підгалузі в системі галузі конституційного права України зумовлює визначальне значення норм конституційного права, які встановлюють основні сутнісні характеристики нотаріату як інституту громадянського суспільства, наділеного владними повноваженнями, і нотаріальної діяльності як діяльності щодо здійснення державної функції у процесі захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб, що цілком відповідає особливостям конституційного права як основної, всеосяжної галузі права України. Місце нотаріального права в системі галузі конституційного права зумовлює значний обсяг конституційних норм в системі самого нотаріального права. По-друге, характер нотаріального права як комплексної підгалузі права визначає включення до системи його джерел норм, що відносяться до різних галузей права: конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, податкового, цивільного процесуального та ін.

Вклад основного матеріалу. Конституція прямо не закріплює основ правового статусу інституту нотаріату, а згадка останнього зустрічається в ній лише раз: у статті 92, що регулює питання які визначаються виключно законами України. Однак, як зазначалося, Конституція України закріплює державний захист прав і свобод людини і громадянина, а також право кожного на отримання правової допомоги. На практиці потрібна наявність саме таких інститутів, суть і правова природа яких дозволить їм повною мірою забезпечити реалізацію даних конституційних положень. Представляється, що крім відповідних державних органів та адвокатури, до числа подібних інститутів доцільно віднести і нотаріат.

Як правило, дослідники ділять конституційні норми, які є джерелом інституту нотаріату на дві основні групи: норми загального характеру і норми спеціальні.

Зокрема, до норм загального характеру пропонується віднести сформульовану в статті 1 норму, яка говорить, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. В даному випадку, характеризуючи Україну як правову державу, законодавець вважає за необхідне підкреслити, що в діяльності та організації всіх державних і недержавних інститутів, у тому числі інституту нотаріату, основоположними є принципи права та їх дотримання, а не інші мотиви, що вступають з ними в протиріччя. Це видається особливо актуальним у зв'язку з що останнім часом ведеться активна робота з реформування нотаріального законодавства і підготовкою проекту закону «Про нотаріат». Варто також відзначити, що механізм стримування влади правовими засобами, верховенство права над владою є одним з ключових ознак правової держави і невід'ємною частиною громадянського суспільства, інститутом якого виступає й нотаріат.

З цією метою ефективного захисту та забезпечення конституційних прав і свобод громадян, Конституцією прямо передбачена можливість держави делегувати інститутам громадянського суспільства свої конкретні повноваження, за допомогою яких ці інститути, власне, і будуть здійснювати захист і сприяти реалізації прав громадян [1, с. 90].

У частині забезпечення захисту та дотримання прав кожного, безпосереднє відношення до нотаріату має норма, закріплена статтею 1 Конституції України, відповідно до якої наша держава являє собою «соціальну, правову державу держава», тобто державу, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток кожної людини. Тут варто відзначити, що забезпечення гідного життя в соціальній державі неможливо не тільки без матеріального благополуччя, а й без належного захисту прав громадян інститутом нотаріату. Послідовне вирішення соціальних проблем в інтересах суспільства та конкретних громадян, здійснюване за допомогою органів нотаріату, представляється дієвим засобом на шляху створення в Україні соціальної держави *in pleno*.

Принцип поділу державної влади в нашій державі на законодавчу, виконавчу та судову, на думку Д. Белова та Я. Якимовича, представляється однією з найважливіших основ сучасного конституційного ладу. При цьому всі гілки влади є незалежними одна від одної [2, с. 55]. Щодо нотаріату, то це, власне, діяльність спрямована, в першу чергу, на розроблення та забезпечення реалізації сучасного нотаріального законодавства.

Характеризуючи Конституцію України як джерело законодавства про нотаріат, також слід звернути увагу і на групу спеціальних норм. Друга група норм, які прямо визначають основні принципи розвитку інституту нотаріату, закріплює пріоритет прав і свобод людини і громадянина. Як вже нами вище зазначалося, держава крім конституційного обов'язку захищати права і свободи своїх громадян, разом з тим покладає на себе й обов'язок щодо створення відповідного інструментарію та механізму забезпечення прав і свобод. Нотаріат, реалізуючи свої функції шляхом здійснення нотаріальних дій здійснює захист і реалізацію прав і законних інтересів громадян, повною мірою здатний стати тим механізмом, який так необхідний державі з метою забезпечення та захисту прав і свобод.

В той же час, в Конституції України роль нотаріату як інституту, що сприяє захисту прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб не визначена. Ряд дослідників вважають, що норма статті 59 Основного Закону нашої держави, яка гарантує право на отримання правової допомоги, у зв'язку представляється однією з найважливіших за своїм значенням.

Нотаріат, як і адвокатура, забезпечує реалізацію цього конституційного права громадян, в тому числі й в передбачених законом випадках, безкоштовно, при цьому рамки нотаріату обмежені безспірністю цивільної юрисдикції. Організаційно-правові засади нотаріальної діяльності, правила вчинення нотаріальних дій, контроль за діяльністю нотаріусів встановлюється у відповідність з чинним законодавством України про нотаріат.

Цілком очевидно, забезпечуючи та захищаючи права і законні інтереси відповідних суб'єктів правовідносин, нотаріуси при цьому не обмежуються інформуванням зацікавлених осіб щодо чинного законодавства з певного питання, а в тому числі встановлюють осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії, перевіряють дієздатність фізичних осіб, повноваження сторін та їх представників, правоздатність юридичних осіб, відповідність вимогам закону та намірам сторін змісту правочину, здійснюють правову експертизу умов відповідної угоди, з'ясовують всі обставини справи, роз'яснюють сторонам зміст, значення та правові наслідки угоди, перевіряють приналежність прав на нерухоме майно. Нотаріус в процесі підготовки проекту документа стежить за тим, щоб не було помилок, здатних спричинити несприятливі наслідки для відповідних суб'єктів [3, с. 12].

Безумовно, з цілого ряду конституційних положень впливає куди більша значна роль інституту нотаріату в механізмі захисту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Однак, при розгляді питання про джерела нотаріального законодавства, було б помилковим обмежитися лише аналізом норм Конституції. Як вже зазначалося, сучасне законодавство про нотаріат – це цілий комплекс різногалузевих нормативних правових актів, аналіз яких дає підстави стверджувати, що ними закріплені загальні засади професії державного нотаріуса, порядок доступу до професії (стажування, складання кваліфікаційного іспиту, отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю), порядок підвищення кваліфікації, оплати праці та інші організаційні питання державного нотаріату.

Норми матеріального права нотаріального законодавства закріплені в Цивільному, Господарському, Сімейному та ін. кодексах та законах України. Безпосередня реалізація процесуальних повноважень державними нотаріальними органами регулюються такими нормативно-правовими актами: Законом України «Про нотаріат», Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, Правилами ведення нотаріального діловодства, Переліком документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, Порядком витрачання, зберігання, обігу спеціальних бланків нотаріальних документів і звітності про їх використання та опису і зразка такого бланка тощо.

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує запровадження та закріплення порядку реєстрації нотаріальних дій (відповідних реєстрів), ведення, поповнення, забезпечення доступу до реєстрів нотаріальних дій, довіреностей, спадкового майна, правочинів та ін. Так, зазначені питання врегульовані законодавцем такими нормативно-правовими актами: Положенням про Єдиний реєстр довіреностей, Положенням про Спадковий реєстр, Інструкцією про ведення Державного реєстру правочинів та іншими. Під час вчинення певних нотаріальних дій нотаріусами мають застосовуватися й норми міжнародного права, міжнародних договорів та Конвенцій, ратифікованих Україною.

Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють питання організації та діяльності нотаріату, дає підстави стверджувати про наявність фактів копіювання окремих положень. Так, зокрема, норми, які встановлюють порядок посвідчення заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених (ч. 1, 2, 3, 4 статті 245 та ч. 1, 2, 3, 4 п. 3 статті 1252 Цивільного кодексу України), повністю продубльовані у частинах 1, 2 статті 40 Закону України «Про нотаріат». Так само, норми, що закріплені в частинах 3, 4, 6 статті 40 Закону України «Про нотаріат» щодо передачі засвідчених заповітів державним нотаріальним архівам, містяться й в п. 23 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених [4]. Таким чином, цілком погоджуємося із О. Висеканцевим, який вважає що законодавство України щодо регулювання нотаріальної діяльності містить достатню кількість підзаконних нормативно-правових актів, воно є штучно «роздутим», а ряд норм просто продубльовані в декількох нормативно-правових актах. Водночас, це проблема сучасного українського законодавства взагалі, та нотаріального законодавства зокрема [5, с. 407].

В контексті вищевикладеного, поділяємо твердження В. Черниш та І. Лихолат, про те, що «складний механізм правового регулювання, в арсеналі якого законодавчі та підзаконні акти, акти офіційного тлумачення, акти реалізації права, правозастосовні акти тощо», постійні, систематичні зміни та доповнення до зазначених джерел [6], а відсутність чітко сформованої та закріпленої нормативно-правової бази з регулювання інституту нотаріату дають, на думку О. Висеканцева, можливість зловживань, використання нормативних розбіжностей в особистих цілях та, як наслідок, допущення помилок та проявів безграмотності під час учинення нотаріальних дій, що тягне порушення прав та інтересів фізичних та юридичних осіб [5, с. 407].

Серед першочергових заходів, відповідно до Концепції реформування органів нотаріату в Україні, – підготовка проекту закону «Про нотаріат та організацію нотаріальної діяльності в Україні», ухвалення якого забезпечить належне функціонування реформованого нотаріату. Додатковими завданнями концепції є розробка та прийняття Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, посадовими особами виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування, консульськими установами; вжиття заходів щодо зменшення кількості підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють питання діловодства, архівної справи, ведення реєстрів нотаріальних дій та їхньої узгодженості між собою; визначення критеріїв для оптимального забезпечення населення нотаріальними послугами; розроблення та затвердження Порядку підвищення кваліфікації кадрів, які працюють у сфері нотаріату; вжиття заходів щодо створення галузевого нотаріального архіву при Міністерстві юстиції України [7].

Відсутність існування Нотаріально-процесуального кодексу в Україні на сьогодні пояснюється нестабільністю законодавства, браком належних ресурсів. Крім того, існує думка, що

нотаріальне процесуальне право входить до предмета регулювання цивільного процесуального права. Це пояснюють тим, що і суд, і нотаріат здійснюють ту саму функцію захисту прав і законних інтересів тільки під час вчинення трьох нотаріальних дій: вчинення виконавчих написів, протестів векселів і посвідчення неоплати чеків. Вчиняючи решту нотаріальних дій, нотаріуси здійснюють охорону прав та інтересів. При цьому захист прав нотаріальними органами не має остаточного характеру. Акти нотаріальних органів можуть бути оспорені в суді [8, с. 45].

Не погоджуючись із вищевикладеним підходом, висловлюємо цілковиту підтримку концепції науковців (С. Фурса), що нотаріальне процесуальне право є самостійним щодо цивільного процесуального права, оскільки діяльність нотаріальних органів має безспірний характер, під час вчинення нотаріальних дій не використовується змагальна форма процесу, нотаріус встановлює юридичні факти в основному на підставі документів [9, с. 76]. На думку вченої, система нотаріального процесуального права має складатися із Загальної та Особливої частин. При цьому, до Загальної частини входять питання про поняття нотаріату та його функції, законодавство про нотаріат. У ній розглядаються поняття нотаріального процесуального права, питання нотаріального процесу, принципи нотаріального процесуального права, а також питання організації нотаріальних органів, їхня компетенція та загальні правила вчинення нотаріальних дій. В Особливій частині висвітлюється порядок вчинення окремих нотаріальних дій, а також розглядаються питання про застосування законодавства інших держав, міжнародних договорів [9, с. 82].

Слід погодитись із висловленими пропозиціями, оскільки на сучасному етапі дійсно необхідне проведення реформи чинного законодавства про нотаріат, з метою його вдосконалення, усунення дублювань, зменшення кількості підзаконних нормативно-правових актів тощо. Теоретично, метою видання підзаконних нормативно-правових актів є роз'яснення, трактування, а також конкретизація чинних законодавчих актів. Саме тому, на наш погляд, значний обсяг підзаконних актів свідчить про недосконалість законодавчих норм, можливість їх різночитання, неправильного застосування та призводить до неузгодженості, хаотичності та розбіжностей у нотаріальній документації та діяльності нотаріусів та інших осіб, на яких законодавством покладено обов'язки зі вчинення певних нотаріальних дій [10, с. 300].

Чинне законодавство України щодо регулювання організації та діяльності інституту нотаріату слід розділити на категорії, в залежності від кола питань, що воно регулює: 1) організаційні питання (нормативно-правові акти, які закріплюють загальні засади інституту нотаріату в Україні, регулюють питання доступу до професії, набуття та припинення статусу нотаріуса тощо); 2) процесуальні норми (нормативно-правові акти, якими регулюються питання реалізації нотаріальної діяльності (вчинення нотаріальних дій, здійснення інших юридичних заходів, відповідно до повноважень тощо), в тому числі з питань міжнародного співробітництва у сфері нотаріальної діяльності); 3) рестраційне забезпечення нотаріальної діяльності, яке може бути віднесено до процесуальних норм (містить нормативно-правові акти з реєстрації нотаріальних дій, та якими регулюються питання ведення, забезпечення доступу тощо до реєстрів, які необхідні нотаріусу для забезпечення якісного вчинення нотаріальних дій). Всі ці питання, на нашу думку, мають врегульовуватись у рамках двох засадничих нормативно-правових актах – Законі України «Про організаційні засади діяльності нотаріату України» та Нотаріальному процесуальному кодексі, які будуть максимально містити в собі вдосконалені та узагальнені норми регулювання організації та діяльності нотаріату України.

При цьому, в Законі треба закріпити норми, якими будуть регламентовані питання загальних засад організації нотаріату в Україні, основні поняття нотаріальної діяльності, завдання нотаріату, більш чіткі гарантії нотаріальної діяльності та визначити систему доступу до професії, визначення дефініції та статусу нотаріуса (державного, приватного, нотаріуса державного нотаріального архіву), рамки дисциплінарної та адміністративної відповідальності, а також визначити статус і компетенцію регіональної і центральної нотаріальної палати, а також прийняття «Нотаріально-процесуального кодексу України».

Нотаріальний процесуальний кодекс, своєю чергою, призначений регламентувати процесуальну діяльність нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, керівників лікувальних закладів, установ виконання покарань, морських суден, експедицій та ін., а саме мають бути визначені суб'єкти нотаріального провадження, стадії нотаріального провадження та порядок їх документального оформлення, регламентовані процедури та механізми вчинення кожної нотаріальної дії. Особливу увагу має бути приділено нотаріальним актам та, враховуючи розвиток міжнародних цивільних та господарських відносин, суб'єктами яких все частіше виступають фізичні та юридичні особи України, – нормам міжнародного права, міжнародним договорам та Конвенціям, ратифікованим Україною.

З приводу вищенаведеного, В. Шишленко досить вірно підкреслює, що «Нотаріаль-но-процесуальний кодекс» має навести лад у системі підзаконних нормативних актах, якими користуються нотаріуси в своїй діяльності. Такий похід у повній мірі відповідав би вимогам ст.ст.8, 92 Конституції України, в якій встановлено, що організація діяльності нотаріату визначається виключно законами, що могло би посилити захист прав та інтересів громадян і підвищити професійну відповідальність нотаріусів [11, с. 975].

Нарешті, четверту групу джерел інституту нотаріату в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина становить судова практика, яка все частіше стає джерелом права в найрізноманітніших формах. Варто визнати, що судова практика має як правореалізаційне, так і правоутворююче значення, незважаючи на те, що противників подібної точки зору чимало [12, с. 2]. Судова практика може виражатися в постановах Президії і Пленуму Верховного Суду України, Конституційного Суду України, у формі відповідних судових актів міжнародних судів.

Відзначимо, оскільки судова правотворчість виокремлюється з поміж інших видів правотворчості за суб'єктним критерієм, то найбільш виразною її властивістю є *здійснення судовими органами*. Разом з тим, у юридичній літературі наявні різні позиції щодо належності тих чи інших судових органів до суб'єктів судової правотворчості. Одні вчені (Б. Малишев, А. Норкін, Є. Сем'янов) відносять до них як вищі судові інстанції, так і інші судові органи. Проте переважна більшість науковців (О. Верещагін, П. Гук, М. Марченко, О. Попов, Н. Стецьк, С. Чередніченко, С. Шевчук та ін.) переконані у тому, що суб'єктами судової правотворчості можуть бути лише вищі судові органи [12, с. 2].

Цілком доречною з цього приводу є думка Т. Цимбалістого, що діяльність органів конституційної юрисдикції пов'язана з прийняттям певних документів, актів, які опосередковують процес здійснення ними своїх повноважень, а також виступають в якості засобу юридичного оформлення результатів такої діяльності. Правова природа таких актів нерозривно пов'язана з місцем органу судового конституційного контролю в механізмі держави, особливостями правового регулювання їх статусу. Вирішення цієї проблеми в державах світу є різним, що пов'язано як з обранням тої чи іншої моделі судового конституційного контролю, так і з відповідними державно-правовими традиціями. Що стосується нашої держави, то через відсутність чітких вказівок у чинному законодавстві питання про правову природу актів Конституційного Суду України складає одну з проблем сучасного конституційного права [12, с. 47].

Варто відзначити, що досить важливе значення має приділятися й міжнародній судовій практиці, яка, як правило, виражається в судових актах Європейського суду з прав людини. Відповідно до частини четвертої ст. 55 Конституції України за захистом прав і свобод до Європейського суду може звертатися кожна людина, що використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби правового захисту.

Важливою подією у справі утвердження верховенства права та європейських підходів до розуміння прав людини в діяльності вітчизняних судів стало прийняття Верховною Радою України Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у ст. 17 якого визначено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права [13].

Як зазначено у ст. 129 Конституції, судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, серед вітчизняних юристів триває дискусія, чи є достатні правові підстави для того, щоб судді обґрунтовували свої рішення безпосередньо правовими позиціями Європейського суду. Адже судова практика, навіть Європейського суду, не є законом в Україні. Водночас О. Колісник наголошує, що під час здійснення судочинства національні суди повинні посилатися на висновки Європейського суду як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки керуватися формальним тлумаченням норм права, а й додержуватися притаманної рішенням Європейського суду ідеї справедливості й гуманності і втілювати її у своїх рішеннях [14, с. 47].

Про інтерес суспільства щодо необхідності вдосконалення нормативно-правового масиву, який регулює організацію та діяльність інституту нотаріату свідчить, наприклад, те, що у Верховній Раді на сьогодні зареєстровано три варіанти нової редакції законів про нотаріат. Всі вони мають єдину мету – створення в Україні правового середовища, яке б забезпечило функціонування національного нотаріату на європейських традиціях.

На наш погляд, у законодавчому реформуванні нотаріату активну участь мають брати в першу чергу представники нотаріальної спільноти – це беззаперечний факт. Заручником недосконалості норм у законодавстві стає не особа, яка звертається до нотаріуса, не суд, а саме нотаріус. Особу, яка звертається до нотаріуса, не хвилюють проблеми якості правової норми та

наслідки її застосування. Первинне її сприйняття та застосування покладено на нотаріуса. І в подальшому при доказуванні правомірності відмови у вчиненні нотаріальної дії чи законності вчиненої дії нотаріус лишається в суді наодинці з цими проблемами [15]. З цього приводу народний депутат України, автор низки законопроектів про нотаріат, В. Мусіяка, оцінюючи роль нотаріусів у формуванні практики застосування нового законодавства, справедливо зазначав, що на них покладена функція «забезпечення життя нових кодексів» [16, с. 2].

Цілком зрозуміло, законодавство про нотаріат не повинно бути відірваним від існуючої правової дійсності. Перегляд чи запровадження нової нотаріальної форми має ґрунтуватись на єдиних методологічних засадах у будь-якій сфері правового регулювання. Разом з тим, на практиці у чинному законодавстві про нотаріат ми неодноразово зустрічаємо не лише неоднозначне застосування окремих дій (наприклад, таких як засвідчення та посвідчення), а навіть дії, суть яких важко уявити, не кажучи вже про їх вчинення (наприклад – нотаріальне доручення (ст. 24 Кодексу законів про працю України), нотаріальне посвідчення операцій з продажу активів (ст. 10 Закону України «Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами»), нотаріальне посвідчення факту зміни власника, нотаріальне уповноваження особи (ст. 1, 18 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб») тощо.

Список використаних джерел:

1. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Права людини: основні напрямки сучасного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2006. Вип. 5. С. 89-93.
2. Белов Д.М., Якимович Я.В. Поняття та елементи конституційного ладу: теоретико-правові засади. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Херсон: «Гельветика». 2014 р. С. 55-56.
3. Дударев А.В. Нотариат: аспект міжнародного и національного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2000. – 16 с.
4. Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених : Постанова Кабінету Міністрів України № 419 від 15.06.1994 р. (із змінами) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF>
5. Висеканцев О. Законодавство України про нотаріат: перспективи розвитку. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 405-411.
6. Черниш В. М., Лихолат І. П. Дух та буква сучасного українського нотаріату. Офіційний веб-сайт Київського міського відділення Української нотаріальної палати. URL: <http://notarpalata.kiev.ua/article/7/>
7. Про затвердження Концепції реформування органів нотаріату в Україні : Наказ Міністерства юстиції України від 24.12.2010 р. № 3290/5/ Офіційний веб-сайт Української нотаріальної палати. URL: http://palata.notariat.org.ua/img/docs/dfile_177.doc
8. Харитонов Є. О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини : монографія. О. : Фенікс, 2011. 456 с.
9. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні: дис...на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України., 2003. 429 с.
10. Лосев В. В. Актуальні проблеми сучасного нотаріату в Україні. *Альманах права*. Вип. 2. К., 2011. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Almpr/2011_2/04_10.pdf
11. Шишленко В.Г. Правове регулювання та організація діяльності нотаріату України. Форум права. 2010. № 4. С. 971–975. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10svgdnu.pdf>
12. Стецик Н.В. Судова правотворчість: загальнотеоретична характеристика. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 8 (3). С. 1-6.
13. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України від 28.07.2006 р., № 30, стор. 1114, стаття 260.
14. Колісник О.В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Чернівецького університету* : збірник наук. праць. – Чернівці, 2008. – С. 46–51.
15. Єфіменко Л. Передумови зародження нотаріату в українському праві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 4(5). С. 12-20.
16. Мусіяка В. Нам не потрібно ховатися за чужі бренди, ми хочемо відповідати за свої дії. *Високий замок*. 2012. № 210 (4834). С. 2-3.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.191.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.6>

ВЕДЕНЯПІНА М.М.

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ
У КИТАЙСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

**HISTORY OF THE DEVELOPMENT AND LEGAL REGULATION
OF INDUSTRIAL PARKS IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA**

Метою статті є вивчення досвіду КНР у галузі правового регулювання індустріальних парків та можливості адаптації цього досвіду на теренах України. Статтю присвячено дослідженню історії розвитку та правовому регулюванню різних видів індустріальних парків в Китайській Народній Республіці, а також необхідності подальших досліджень і вдосконалення національного законодавства із врахуванням здобутків у цій галузі. Для України важливим є те, що Китай, попри політичний устрій та намагання побудувати соціалістичну економіку, також розуміє важливість передових технологій та екологічну складову промислової політики. Це дозволяє зробити висновок, що в сучасному світі саме це є важливим для інвесторів. Щодо податкових пільг, вони в Китаї також використовуються, але застосовуються принципово іншим чином, ніж це планується робити в Україні: їх надають місцевим виробникам, які планують перенести власне виробництво до промислового парку, робити експортоорієнтовану продукцію та застосовувати для цього передові технології. Така політика є розумною та відповідає інтересам країни. Політика Китаю стосовно індустріальних парків видається продуманою та такою, що відповідає інтересам країни. Законодавство робить наголос на таких напрямках розвитку індустріальних парків, як: розвиток екологічних програм; допомога місцевому виробнику; перевага експортоорієнтованого виробництва над внутрішнім; інвестиції дозволяються лише у ті сфери, які згодом допоможуть ще сильніше розвинути економіку Китаю. Вважаємо, що українському уряду слід врахувати цей досвід успішного розвитку індустріальних парків та зрозуміти, що інвестиції не є самоціллю, що вони мають слугувати саме розвитку країни, її націленості на експорт власної продукції, не лише агропромислової, як це помилково робиться зараз, а передусім високотехнологічної. Вважаємо, що законодавство України щодо індустріальних парків має бути спрямованим не стільки на залучення іноземних інвестицій, скільки на отримання продукції, яка буде конкурентоспроможною на світовому ринку, та на розбудову інноваційних технологій. Подальші дослідження мають бути спрямовані на дослідженні способів створення на законодавчому рівні сприятливих умов для залучення в нашу країну передових технологій та інвестицій в ефективні новітні технології, а також на вивченні світового досвіду щодо створення екопромислових парків.

Ключові слова: *індустріальні парки, КНР, залучення інвестицій, правове регулювання індустріальних парків.*

The purpose of the article is to study the experience of the People's Republic of China in the field of legal regulation of industrial parks and the possibility of adapting this experience on the territory of Ukraine. The article is devoted to the study of the history of development and legal regulation of various types of industrial parks in the People's Republic of China, as well as the need for further research and improvement of national legislation, taking into account the achievements in this field. It is important for Ukraine that China, despite its political system and efforts to build a socialist economy, also understands the importance of advanced technologies and the environmental component of industrial policy. This allows us to conclude that in today's world this is what is important for investors. Regarding tax benefits, they are also used in China, but they are used in a fundamentally different way than it is planned to do in Ukraine: they are provided to local manufacturers who plan to transfer their own production to an industrial park, make export-oriented products and use advanced technologies for this. Such a policy is reasonable and corresponds to the interests of the country. China's policy on industrial parks appears to be well-thought-out and in line with the country's interests. The legislation emphasizes such areas of development of industrial parks as: development of environmental programs; assistance to the local producer; the advantage of export-oriented production over domestic production; investments are allowed only in those areas that will later help to further develop the Chinese economy. We believe that the Ukrainian government should take into account this experience of the successful development of industrial parks and understand that investments are not an end in themselves, that they should serve the development of the country, its focus on the export of its own products, not only agro-industrial, as is mistakenly done now, but above all high-tech. We believe that the legislation of Ukraine regarding industrial parks should be aimed not so much at attracting foreign investments, but at obtaining products that will be competitive on the world market, and at the development of innovative technologies. Further research should be aimed at researching ways to create favorable conditions at the legislative level for attracting advanced technologies and investments in effective new technologies to our country, as well as studying world experience in creating eco-industrial parks.

Key words: *industrial parks, PRC, investment attraction, legal regulation of industrial parks.*

Актуальність теми. Сучасна Україна потребує значних вливань капіталу як в часи війни, так і після перемоги, в період відбудови та подальшої розбудови національної економіки. Задля цього національний законодавець прийняв поправки в Закон України «Про індустриальні парки», проголошуючи, що це нібито зробить вже існуючі та новостворювані індустриальні парки привабливими для інвесторів. Як приклад, науковцями, які аналізують індустриальні парки, часто наводиться досвід Китайської Народної Республіки та розбудови індустриальних парків на її території. Існує думка, нібито цей досвід можна адоптувати до реалій України. І хоча багато науковців сумнівається в можливості такої адаптації, все ж таки дослідження успіху КНР може допомогти зрозуміти, яким чином слід розвивати індустриальні парки в нашій державі.

В Україні досвід КНР у створенні та правовому регулюванні індустриальних парків розглядали О.М. Бойко, Д. Кисилевський, В.В. Галасюк та ін. Серед зарубіжних дослідників слід виділити таких фахівців, як Ю Бай, Ксювень Лі, Кай Жао, Хонгру Хонг, Александрос Гаспаратос, Хань Ші, Анна Катаріна Мейер, Чен Ксюй та ін. Окрім цього, досить велику роль у вивченні досвіду КНР відіграють спеціалісти United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), які видають відповідні колективні праці.

Досліджуючи доробок вітчизняних фахівців, маємо констатувати, що, нажаль, вони не користуються англомовними публікаціями останніх років, натомість нерідко використовують джерела 1980-90-х років. Тому надзвичайно актуальним є огляд сучасніших джерел.

Метою статті є вивчення досвіду КНР у галузі правового регулювання індустриальних парків та можливості адаптації цього досвіду на теренах України.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж порівнювати досвід КНР та України, потрібно зробити одне зауваження. Попри сподівання багатьох, адаптація китайських моделей правового регулювання індустриальних парків в Україні можлива лише дуже частково. Причиною тому є тотальне неспівпадіння політичного устрою Китаю та України.

Політика Китаю щодо індустріальних парків може вважатися одним із ключових результатів політики «реформ і відкритості», прийнятої Китаєм у 1978 році [2, р. 4]. У 1984 році китайський уряд почав створювати індустріальні парки в прибережних містах, кількість яких швидко зросла, досягнувши 2543 у 2019 році. Індустріальні парки виробляють понад 60% національного промислового виробництва, на них припадає приблизно 70% національного споживання енергії та 72% викидів парникових газів. Через незмінний попит на робочу силу індустріальні парки також пов'язані з урбанізацією та внутрішньою міграцією [3]. Отже, можна визнати, що впровадження індустріальних парків у Китаї відбулося досить успішно.

Як зазначають А.К. Мейер та Чень Ксюй, стратегія Китаю щодо індустріальних парків, прийнята ще у 1979 році, містила такі цілі:

1) залучення іноземного капіталу та сучасних технологій. Іноземний капітал при цьому був не кінцевою метою, а мав полегшити вузькі місця фінансування, наприклад для процесу модернізації інфраструктури, тоді як передача технологій була необхідна для модернізації старих виробничих потужностей і сприяння переходу від трудомісткого до технологічно інтенсивного виробництва;

2) збільшення зовнішньої торгівлі та експорту. Частка експортоорієнтованого виробництва в зонах розвитку мала становити близько 70% від загального виробництва, щоб погасити дефіцит торгівлі, викликаний імпортом капіталу. Виробництво для імпортозаміщення в індустріальних парках було дозволено виключно для сучасної високоякісної продукції;

3) досягнення так званого ефекту зв'язку (кумулятивний ефект індустріалізації). При цьому вказувалося на існування двох типів ефекту зв'язку: а) зворотний зв'язок, за якого інвестиції здійснюються у прилеглих до індустріального парку провінціях для закупівлі ресурсів для виробництва у парку, тобто це випадок, коли до парку завозяться природні ресурси або продукти внутрішніх постачальників; б) прямий зв'язок, за допомогою якого продукція виробництва індустріального парку надходить комерційним клієнтам за межами цього парку для подальшої обробки. Успіх ефекту зв'язку мав ключове значення для вирішення питання про те, чи функціонує індустріальний парк як ізольований анклав, чи стимулює регіональний економічний розвиток;

4) ефекти навчання (пов'язані з виробництвом освітні ефекти). Зазначалося, що навчання на практиці збільшує виробничі та управлінські ноу-хау працівників, які підтримують модернізацію процесів, покращення якості продукції та створення більш ефективних організаційних структур. Особливо актуальним визнавалося збільшення кількості місцевих працівників, які згодом можуть самі виконувати освітні функції, на посадах керівників середньої ланки;

5) економічний експеримент і демонстраційні ефекти: для китайського уряду промислові зони та індустріальні парки функціонують в першу чергу як лабораторії для перевірки принципів ринкової економіки. Корисні аспекти процесу модернізації Китаю мали бути вивчені та поступово поширені по всій країні. Для зовнішнього світу індустріальні парки, у свою чергу, мали функціонувати як вітрини економічних реформ Китаю [4].

Отже, бачимо, що Китай із самого початку не розглядав індустріальні парки в якості так званих «зон вільної торгівлі», як у тій чи іншій мірі розглядав (і продовжує розглядати) їх український законодавець. Так, інвестиції були досить важливими для початкового етапу становлення індустріальних зон в Китаї, однак вони використовувалися саме як трамплін для подальшого експорту китайської продукції (ті самі 70%, які мали йти на експорт). Звісно, для цього необхідно передумовою було залучення передових технологій, і Китай робив ставку саме на це. Однак індустріальні парки мали на меті також покращення ситуацій із робочими місцями та виробництвом всередині провінцій (ефект зв'язку), і саме цей критерій визнавався критичним для вирішення того, чи є успішним той чи інший індустріальний парк. Окрім цього, з самого початку дуже важливу роль відігравав навчальний процес – і в результаті індустріальний парк мав слугувати вітриною для іноземців.

Чи можна сказати, що українське законодавство переслідує подібні цілі? На жаль, ні: кінцевою метою в законі проголошується саме залучення інвесторів. Виникає відчуття, що саме це й слугує самоціллю індустріального парку в нашій державі. Немає наголосу ані на навчальному процесі, ані на розвитку прилеглої місцевості, ані навіть на залученні передових технологій. Але інвестиції заради інвестицій – це, на нашу думку, не та стратегія, яка може зробити країну процвітаючою. Тим більше, що в Україні наразі багато чого виробляється саме на експорт: спортивне обладнання, одяг, взуття тощо. Тож в цьому випадку маємо визнати слушність китайської політики стосовно індустріальних парків та детально вивчити китайське законодавство, що спрямоване саме на експортоорієнтованість виробництва та розвиненість прилеглих територій.

Управління парком в Китаї включає в себе дві складові: економічні моделі управління та законодавчу базу управління парком. Зараз у Китаї використовуються три моделі управління парком, а саме: управління адміністративними комітетами, гібридне управління та корпоративне управління. Ці системи управління мають відмінні риси, враховують національні умови та створені під впливом загальної міжнародної практики щодо управління парками.

Наразі більшість індустріальних парків Китаю централізували та оптимізували свої адміністративні повноваження та керуються комітетами. Парк безпосередньо управляється місцевою владою або державною установою, під юрисдикцію якої він входить. Змішана модель включає доручене вертикальне управління (через підрайонний офіс і міську владу) та горизонтальну консолідацію (з державними установами на тому самому рівні). Інтеграція зон розвитку та адміністративних функцій дозволяє парку та навколишньому регіону доповнювати один одного з точки зору обміну людськими ресурсами, землі, інфраструктури, заохочення інвестицій та громадських послуг. Згідно із моделлю корпоративного управління парк створює юридичну особу для управління, наприклад девелоперську компанію [2, р. 18].

Земля в індустріальних парках Китаю завжди належить державі, і адміністративні комітети мають право здавати її в оренду компаніям-орендарям. Компанія-орендар може укласти з адміністративним комітетом два види договорів на користування землею. Він може або купити права користування землею для виробничих потреб на 25-50 років, або орендувати землю на рік з правом щорічного подовження оренди [4, р. 9].

Швидка індустріалізація Китаю була зосереджена в основному в східних прибережних провінціях у 1980-х і 1990-х роках. Проте з початку століття швидке зростання витрат на виробництво в прибережних районах змусило багато виробничих фірм переїхати всередину або за кордон. Це створило можливість для менш розвинених середніх і західних регіонів захопити частину регіонального переміщення промисловості [1].

В цьому випадку бачимо послідовність дій китайського уряду: він спочатку розвинув більш сприятливі для торгівлі провінції, а потім почав розвивати інші регіони. Проте така послідовність не дуже підходить для України, де промисловість розташована більш-менш рівномірно, а територія не настільки велика. Навпаки, розвиток індустріальних парків у більш розвинених регіонах України може спричинити посилення розриву між областями.

Правова основа для управління парками в Китаї в основному включає законодавство, видане центральними та місцевими органами влади, включно з нормативними актами щодо парків. На національному рівні управління індустріальними парками базується на законах і постановах щодо будівництва та експлуатації індустріальних парків згідно із соціалістичною правовою системою Китаю. До них належать місцеві адміністративні правила, а також закони, прийняті Всекитайськими зборами народних представників і постійними комітетами. «Спеціальні нормативні акти для парків» служать доповненням до національних законів і посилюються на відносно повні та детальні правила та заходи, застосовні до китайських промислових парків [2, р. 15].

Слід зауважити, що для тоталітарної держави, якою є Китай, незвичним вважається надання провінціям настільки великих повноважень у сфері законодавства та правового регулювання. Це пояснюється двома чинниками:

1) націленістю китайського уряду саме на розвиток провінцій, у тому числі й шляхом створення там індустріальних парків. У підсумку китайські провінції самі обирають, де створювати індустріальний парк, яким буде його спрямованість, які пільги на рівні провінції можливо надати місцевим виробникам тощо. Таким чином уряд заохочує провінції створювати індустріальні парки;

2) різноманітність ресурсів у різних провінціях не дають змоги регулювати створення індустріальних парків за загальним стандартом. Оскільки китайський уряд намагається залучати в індустріальний парк саме місцевих виробників, це здається розумним. В Україні однією з пересторог для створення індустріальних парків вважається саме те, що індустріальний парк «перетягуватиме ковдру на себе»: виробництво буде «йти за пільгами» до індустріального парку, хоча в іншій області є відповідні ресурси та логістичні можливості, кращі, ніж там, де є лише пільги. В Китаї таке не було б можливе: законодавство передбачає вивчення ресурсної бази та створення відповідних логістичних структур як необхідну передумову для створення індустріального парку, а місцева влада надає пільги саме місцевим виробникам, надаючи переваги найкоротшим логістичним зв'язкам.

Близько 2000 року Китай почав активно впроваджувати у своїй політиці стосовно індустріальних парків так званий індустріальний симбіоз та вживати різноманітні політичні заходи,

що сприяють перетворенню парків на такі, що використовують безвідходне виробництво, та будівництву екопромислових парків і зелених індустріальних парків, спрямованих на симбіотичний і сталий розвиток індустріальних парків, що не загрожують довкіллю.

Декілька національних програм були спрямовані на модернізацію існуючих звичайних парків для подальшого пом'якшення негативного впливу розвитку та експлуатації індустріальних парків. Програма Національного демонстраційного екоіндустріального парку (EIP), яка розпочалася на початку 2000-х років, була однією з найвидатніших ініціатив. Ця програма передбачала розвиток нових індустріальних парків (і модернізацію існуючих парків) відповідно до принципів промислової екології, коли компанії-орендарі та інші організації працюють разом, щоб максимізувати свої екологічні, економічні та соціальні результати [3].

Опубліковані у вересні 2005 року «Кілька висновків Державної ради щодо прискорення розвитку безвідходної економіки» (тобто економіки, що використовує вторинні та поновлювані ресурси) пропонували провести пробне вивчення такої безвідходної економіки в індустріальних парках і визначити, чи здатна вона розвиватися ефективно. Безвідходна трансформація індустріальних парків була чітко вказана як ключовий проект безвідходної економіки в Стислому викладі 12-го п'ятирічного плану національного економічного та соціального розвитку Китайської Народної Республіки [5, р. 54].

Згідно з такими політиками, як «Посібник із планування еко-промислових парків» (SEPA, 2007) та «Адміністративні заходи щодо національних демонстраційних екопромислових парків» (MEP та ін., 2015), екопромисловий парк має використовувати суміш технологічних, економічних та управлінських заходів щодо мінімізації відходів виробництва. Ці дії охоплюють три різні рівні (тобто окрема організація, сам парк, місто/регіон) і залучають різні зацікавлені сторони. По-перше, окремі підприємства в рамках екопромислового парку повинні модернізувати свої процеси промислового виробництва, щоб зменшити споживання ресурсів, забруднення, викиди парникових газів і утворення відходів, потенційно шляхом попередньої обробки відходів для повторного використання або переробки. По-друге, окремі організації повинні прагнути до створення симбіотичних відносин шляхом повторного використання та переробки відходів, які утворюються в рамках екопромислового парку, щоб зменшити витрати на транспортування. По-третє, міста або ширші регіони можуть вступити в ці симбіотичні відносини, надаючи відходи як ресурс для екопромислових парків або отримуючи вигоду від потоків відходів екопромислових парків, таких як залишкове тепло. Розробка та використання такого «промислового симбіозу» часто вимагає значного технологічного прогресу та обміну інформацією [3].

У 2011 році Зона високотехнологічного промислового розвитку Байїнь у провінції Ганьсу та інші вісім парків були схвалені для проведення новаторської перебудови парків та переведення їх на безвідходне виробництво; у 2012 році Національна комісія розвитку та реформ (NDRC) і Міністерство фінансів (Мінфін) оприлюднили «Міркування стосовно сприяння безвідходній трансформації індустріальних парків», пропонуючи створити 100 національних новаторських парків і, таким чином, створити модель для всіх видів промислових парків, щоб згодом досягти перебудувати їх усі та цим сприяти розвитку безвідходної економіки.

Щоб повністю виявити значущість новаторських заходів, NDRC, Мінфін та інші відповідні департаменти випустили «Адміністративні заходи для середньострокової оцінки та кінцевого приймального випробування безвідходної трансформації новаторських промислових парків», значно посиливши цим документом нагляд за використанням промислового парку на середній та кінцевій стадіях трансформації та вибудовуючи тим самим довгостроковий правовий механізм трансформації індустріальних парків та їхнього переходу на безвідходне виробництво.

Задля впровадження безвідходних технологій, зокрема, було запропоновано такі заходи:

- підвищення ефективності використання ресурсів;
- повну утилізацію побічних продуктів та відходів шляхом розширення промислового ланцюга;
- підвищення енерго- та ресурсоефективності шляхом проведення енергозберігаючих перетворень;
- суттєве підвищення загальної ефективності використання ресурсів і продуктивності шляхом використання відпрацьованого тепла та пари, запровадивши високоякісне градаційне та каскадне використання води та електрики [5, pp. 55-56].

Наразі Китай є, мабуть, єдиною країною в світі, яка реалізувала ініціативи EIP на національному рівні в такому великому масштабі та швидкими темпами. Це робить Китай відносно унікальним у тому, що він пережив значне розширення EIP через скоординовані політичні дії,

і робить його показовим прикладом для інших країн, що розвиваються, які все ще базують свою національну економіку на виробництві з традиційними та застарілими технологіями, які мають великий негативний вплив на навколишнє середовище [3].

Для України важливим є те, що Китай, попри політичний устрій та намагання побудувати соціалістичну економіку, також розуміє важливість передових технологій та екологічну складову промислової політики. Це дозволяє зробити висновок, що в сучасному світі саме це є важливим для інвесторів.

Щодо податкових пільг, вони в Китаї також використовуються, але застосовуються принципово іншим чином, ніж це планується робити в Україні: їх надають місцевим виробникам, які планують перенести власне виробництво до промислового парку, робити експортоорієнтовану продукцію та застосовувати для цього передові технології. Така політика є розумною та відповідає інтересам країни.

Висновки. Політика Китаю стосовно індустріальних парків видається продуманою та такою, що відповідає інтересам країни. Законодавство робить наголос на таких напрямках розвитку індустріальних парків, як:

- розвиток екологічних програм;
- допомога місцевому виробнику;
- перевага експортоорієнтованого виробництва над внутрішнім;
- інвестиції дозволяються лише у ті сфери, які згодом допоможуть ще сильніше розвинути економіку Китаю.

Вважаємо, що українському уряду слід врахувати цей досвід успішного розвитку індустріальних парків та зрозуміти, що інвестиції не є самоціллю, що вони мають слугувати саме розвитку країни, її націленості на експорт власної продукції, не лише агропромислової, як це помилково робиться зараз, а передусім високотехнологічної. Вважаємо, що законодавство України щодо індустріальних парків має бути спрямованим не стільки на залучення іноземних інвестицій, скільки на отримання продукції, яка буде конкурентоспроможною на світовому ринку, та на розбудову інноваційних технологій.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на дослідженні способів створення на законодавчому рівні сприятливих умов для залучення в нашу країну передових технологій та інвестицій в ефективні новітні технології, а також на вивченні світового досвіду щодо створення екопромислових парків.

Список використаних джерел:

1. Developing a sustainable industrial zone in China. The World Bank. 2021. April, 19. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/results/2021/04/19/developing-a-sustainable-industrial-zone-in-china>
2. Experiences and Best Practices of Industrial Park Development in the People's Republic of China. United Nations Industrial Development Organization; Chinese Academy of International Trade and Economic Cooperation. UNO, UNIDO, Vienna International Centre, November 2020.
3. Hong, H., Gasparatos, A. (2020). Eco-industrial parks in China: Key institutional aspects, sustainability impacts, and implementation challenges. *Journal of Cleaner Production*, 274. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652620328985>
4. Xueyi, C., Meyer, A.K. (2011). Management Models of Industrial Parks in China. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) [in English].
5. Zhao, K. (2021). Industrial symbiosis: practices in China's industrial parks. *Field ACTions Science Reports*, 23, 54-59.

ПОДАТКОВІ ВАЖЕЛІ ЯК СПОСІБ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

TAX LEVERS AS A WAY OF REGULATING NATURE MANAGEMENT PROCESSES

Для України, як і для багатьох інших країн, важливою є проблема збереження та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу. Таким чином актуальність даної статті обумовлюється пріоритетністю зазначеної проблеми на шляху ставлення розвиненої країни не тільки в економічному та політичному аспектах, а і у природничих. Мета статті – дослідити, як саме взаємодіють податкові інструменти та процеси природокористування в Україні. Об'єкт дослідження – податкові інструменти у сфері природокористування. Предметом дослідження є законодавство України, бурштин, як корисна копалина, податкові платежі. Під час збирання, обробки та структурування інформації, автор ставив перед собою наступні завдання: визначити види і цільове призначення обов'язкових платежів, що справляються при здійсненні діяльності з видобутку бурштину; охарактеризувати можливі вектори розвитку бурштиновидобувної галузі; провести аналіз нормативно-правових актів у сфері видобування бурштину; дослідити властивості обговорюваної породи. Підсумки стосовно поставлених завдань, а також їхнє інформаційне обґрунтування містяться у Результаті та обговоренні. Зазначений розділ охоплює проміжні висновки стосовно розкритих завдань, предмету та об'єкту дослідження, й відповідає тематиці сформульованої мети. Стаття завершується висновками з досліджених питань та надає певні рекомендації стосовно необхідних змін у національному законодавстві.

Ключові слова: бурштин, Полісся, податкове право, корисні копалини.

For Ukraine, as for many other countries, the problem of preservation and rational use of natural resource potential is important. Thus, the relevance of this article is determined by the priority of the specified problem in the way of the attitude of a developed country not only in economic and political aspects, but also in natural ones. The purpose of the article is to investigate exactly how tax instruments and nature management processes interact in Ukraine. The object of the research is tax instruments in the field of nature management. The subject of the study is the legislation of Ukraine, amber as a mineral, tax payments. During the collection, processing and structuring of information, the author set himself the following tasks: to determine the types and purpose of mandatory payments made during amber mining activities; characterize the possible development vectors of the amber mining industry; conduct an analysis of legal acts in the field of amber mining; to investigate the properties of the discussed breed. The results regarding the assigned tasks, as well as their information justification, are contained in the Results and discussion. The specified section covers intermediate conclusions regarding the revealed tasks, the subject and the object of the research, and corresponds to the topic of the formulated goal. The article concludes with conclusions on the researched issues and provides certain recommendations regarding the necessary changes in national legislation.

Key words: amber, Polissia, tax law, minerals.

Вступ

Конституція України вказує, що надра є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Ми повинні вже зараз подбати про те, щоб наша держава ставала економічно сильною, процвітаючою та дружньою. Щоб спільна мета – подолання корупції, нарешті була досягнена і наші нащадки змогли жити у сучасній, процвітаючій країні, а її надра працювали на благо всього народу.

Дана стаття розкриває питання, яке характеризується багаторічною актуальністю, а саме можливість регулювання процесу несанкціонованого видобування бурштину за допомогою такого інструменту як податки.

Під час написання даної роботи використовувалися роботи таких науковців, як Татарова О., Марко С., Прохорова Б., Величко Л., Верьовкіної Д., Савчук О.

Результати та обговорення

Один із шляхів вирішення проблеми збереження та раціонального використання природно-ресурсного вектору діяльності – регулювання процесів природокористування із застосуванням податкових важелів. Податковий інструментарій дає змогу вилучати частину природно-ресурсної ренти для фінансування потреб відтворення природних ресурсів та наповнення державного бюджету [1].

Тобто, надаючи право та відповідні дозволи на здійснення видобувної діяльності, держава тим самим, забезпечує отримання коштів у вигляді обов'язкових платежів до бюджету, з яких має змогу розвивати свою економіку, а також забезпечувати відновлюючу та рекультиваційну програму відповідних бурштиноносних територій.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Сюди можна віднести і питання охорони довкілля [2, ст.13].

Іншими словами, бурштин на території нашої країни є власністю всього народу і від його імені розпоряджатися ним уповноважена лише наша держава в особі її відповідних органів.

Тим самим, закиди місцевих нелегальних копачів про те, що вони здійснюють видобування сонячного каменю на своїх теренах є нікчемними та незаконними.

Бурштин та економічна користь від нього повинні працювати на населення всієї країни, а не бандитів та місцевих недобросовісних чиновників, продажних представників правоохоронних органів, які покривають нелегальні зловживання і самі при цьому збагачуються незаконними шляхами.

Бурштин є корисною копалиною загальнодержавного значення, ювелірною сировиною та дорогоцінним камінням. Тобто, якщо у особи не має спеціального дозволу, то видобувати бурштин-сирець – заборонено.

Управління надрами повинно відбуватися у такий спосіб, щоб можна було гарантувати виконання правових, економічних та соціальних основ організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь [3].

Варто підкреслити, що без спеціального дозволу бурштин видобувати заборонено, оскільки згідно Кодексу України про надра – надра надаються у постійне або тимчасове користування, а гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, надаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, крім випадків, передбачених даним законодавчим актом. Користування надрами за межами гірничого відводу забороняється [4, ст.15; 17].

Законно отриманий дозвіл – є основою легальної діяльності суб'єктів господарювання, які прагнуть пов'язати свій бізнес із сонячним каменем.

Надра надаються у постійне або тимчасове користування; спеціальні дозволи на користування надрами надаються переможцям аукціонів, крім випадків, визначених Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр [4, ст.16].

Таким чином, спеціально уповноважені органи наділені правами надавати відповідні документи згідно до передбаченої процедури та у черговості, що визначається на аукціоні.

Потрібно зазначити, що гірничим відводом є частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин [4, ст.17].

Тобто, під гірничо відведеними територіями мається на увазі місцевість, на якій видобування корисних копалин не проводиться, але вони надаються у користування суб'єкту

господарювання як суміжна територія для здійснення господарюючих потреб при організації процесу видобування, транспортування або зберігання видобутих корисних копалин.

Кодексом України про надра передбачено можливість квотування видобутку корисних копалин з метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин, тому установлюються квоти на видобуток окремих видів корисних копалин [4, ст.52].

Лише розумна та продумана політика надровидобування, здатна збалансувати отриманий економічно корисний ефект від надровидобутку. При цьому так, щоб не нашкодити довкіллю, через здійснення надмірного користування земними ресурсами, що може, з іншого боку, негативно відбитися на екологічному стані тієї чи іншої місцевості.

Порядок установлення квот на видобуток корисних копалин затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до постанови «Про затвердження Положення про порядок установлення квот на видобуток окремих видів корисних копалин» [5]. Основними критеріями запровадження квот є стан мінерально-сировинної бази, особливо зі стратегічних та гостродефіцитних видів мінеральної сировини; екологічні умови в районах видобутку; кон'юнктура мінеральної сировини в державі та за її межами; можливість придбання мінеральної сировини за межами України на вигідніших умовах, ніж здійснення видобутку на її території.

Тобто, політика надровидобування здійснюється таким чином, щоб забезпечувати прорахунок корисного ефекту від подальших дозвільних дій та наданих можливостей суб'єктам господарювання під час видобутку ними корисних копалин.

Це здійснюється з метою не нашкодити екології та довкіллю та, як наслідок, у подальшому не здійснювати відновлення та рекультивуацію пошкоджень. Для цього й існує квотування, що свого роду лімітує, у нашому випадку, бурштиновидобувні можливості на тій чи іншій території.

Порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами [6] передбачає, що дозволи щодо користування надрами для видобутку бурштину надаються Держгеонадрами лише переможцям аукціонів або без аукціону лише у разі геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки бурштину, на землях лісгосподарського призначення, порушених внаслідок незаконного видобування бурштину, механізм рекультивації яких встановлено Порядком реалізації пілотного проекту щодо рекультивації земель лісгосподарського призначення, порушених внаслідок незаконного видобування бурштину [7], затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Аналізуючи нормативно-правові положення, що стосуються видобування бурштину як дорогоцінного каміння, можна підмітити, що правова база по даному питанню є недосконалою та однобокою. При цьому детально регулюються лише певні види правовідносин у даній сфері, а вся галузь комплексно не охоплюється.

Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу, який надається лише за наявності спеціального дозволу на користування ділянкою надр, а також затвердженого в установленому порядку проекту розробки родовища корисних копалин гірничих відводів [8].

Загалом, говорячи про види та цільове призначення обов'язкових платежів, що справляються при здійсненні діяльності з видобутку бурштину, то їх розмір та необхідність вилучення не викликають сумнівів.

Адже корисні копалини – це невідновні багатства нашої території як держави. Їх вартість від реалізації та переробки є досить прибутковою та стабільною, тому наша економіка повинна збагачуватися та підкріплюватися саме за рахунок рентних платежів, які справляються із суб'єктів господарювання, що займаються видобутком надр.

У посланні Президента України до Верховної Ради України «Про зовнішнє та внутрішнє становище України в 2012 році» вказується, що забезпечити зростання доходів бюджету без створення значних перешкод для економічного розвитку та продукування негативних соціальних імпульсів можна завдяки таким чинникам: посилення фіскального навантаження на господарську діяльність, пов'язану з експлуатацією природних ресурсів, розширення переліку корисних копалин, за видобування та реалізацію яких справляється рента, посилення боротьби з мінімізацією оподаткування та ухилянням від сплати податків [9].

Ні для кого не секрет, що в нашій країні існує ряд факторів, які негативно впливають на ситуацію у сфері справляння обов'язкових платежів при здійсненні діяльності з видобутку бурштину і не тільки.

На сьогоднішній момент, фіскальна функція групи ресурсних податків реалізована не повною мірою. І виною цьому є тінізація бурштиновидобування як галузі, корупція у владних

органах та правоохоронній системі, свідомо безвідповідальність недобросовісних громадян, які нелегально видобувають бурштин.

Говорячи про економічну складову, то варто зазначити, що до недавнього часу, рентна ставка за видобування бурштину становила двадцять п'ять відсотків.

Це одна із найвищих ставок рентної плати, вищі – передбачені за видобуток газу. Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо упорядкування розміру ставки рентної плати за користування надрами для видобування бурштину» суттєво знизив рентну ставку: до 31 грудня 2020 року включно – у розмірі 5 відсотків; до 31 грудня 2021 року включно – у розмірі 8 відсотків [10].

Такий різкий стрибок у зменшенні розміру плати за можливість офіційно займатися видобуванням сонячного каменю, пов'язаний із намаганням законотворців вивести галузь із тіні та спонукати працювати офіційно і, відповідно, сплачувати податки.

При цьому економічну роль має зіграти не величина рентної плати, а її кількість, що теж є позитивною складовою при рості надходжень до бюджету.

Прийнятий закон створює додаткові стимули для виведення з тіні видобутку бурштину та легалізації такої діяльності. Для того, аби ще більше зацікавити легалізувати бізнес щодо видобутку бурштину у Перехідних положеннях було встановлено згаданий вище пільговий період.

Тобто можна констатувати, що у сфері бурштиновидобування на фоні прийнятих змін, відбувся процес зменшення податкового навантаження даної видобувної галузі з метою залучення більшої кількості офіційних платників ренти.

Загалом, прийняті Верховною Радою України, за ініціатииви офісу Президента, останні законодавчі зміни, сприяють уможливленню легалізації видобутку бурштину в Україні. Цьому сприяють надання єдиних дозволів на вивчення надр з можливістю в подальшому видобувати бурштин строком на п'ять років і за умови, що розмір ділянки не перевищує десять гектарів.

А також вводиться значна міра відповідальності через внесення змін до кримінального кодексу, які запроваджують кримінальне покарання за незаконний видобуток, збут, придбання, а також за недотримання вимог рекультивациі землі та обов'язок компенсувати завдані збитки.

Так як надра, посідають важливе місце серед природних ресурсів, то їм притаманні значні обсяги цінних родовищ корисних копалин.

А ціннісні ресурси завжди пов'язані із великою кількістю правопорушень та корупційних зловживань.

Відповідно до статистичних даних, кількість екологічних злочинів, пов'язаних із порушенням правил охорони або використання надр, з кожним днем збільшується. Для регіонів, що мають на своїй території родовища корисних копалин загальнодержавного значення, протидія злочинності в цій сфері є однією з першочергових завдань, що потребують швидкого вирішення.

Комерціалізація надровидобувної сфери супроводжується протиправними діями, які завдають значної шкоди не тільки економіці держави, але й екологічній безпеці [11].

Бурштин і його незаконний видобуток посідають чільне місце серед правопорушень такого роду на територіях його залягання. Тому, якісна нормативно правова база, яка стосуватиметься сфери саме його видобутку та збуту є вкрай потрібною вже зараз.

Говорячи про бурштин-сирець як продукцію, варто зазначити, що він є результатом гірничо-збагачувального виробництва, який був вироблений на підприємстві та підготовлений до збуту, відповідно до вимог ТУ У 13970826.003-2000 «Бурштин», та зареєстрований Рівненським державним центром стандартизації, метрології та сертифікації за № 097/000638 [11].

Властивості, якими наділене дане коштовне каміння, дозволяють говорити про його значимість для суспільного виробництва не тільки у ювелірній сфері, а й в науці та суміжних галузях виробництва, що ще раз доводить ступінь його вартості та економічної привабливості для суб'єктів господарювання.

Бурштин є оптично-ізотропним, його колір може бути жовтим або оранжевим, іноді червоним, коричневим, чорним, а також блакитним або, навіть, безбарвним. В основному, бурштин-сирець використовують при виготовленні ювелірних виробів, так як його легко різати, шліфувати та полірувати, і він має широкий спектр кольорів. Перероблений бурштин-сирець малих розмірів і відходи ювелірного виробництва використовують щоб отримати пресований бурштин [11].

Як і будь-які товари та послуги мають свої технічні умови, яким вони повинні відповідати, бурштин як сировина також має свої вимоги до продукції, її виготовлення, контролювання, приймання та постачання.

Бурштин-сирець, який має рідинні тверді включеннями або інші властивості, які можуть мати наукову або декоративну цінність, використовують як колекційну сировину.

Декоративно-якісна характеристика бурштинової сировини оцінюється згідно з технічними умовами України: Бурштин ТУ У 13970826.003-2000 [12].

Бурштин, видобутий в Україні, конкурує із аналогічною сировиною з усього світу. Оскільки, його характеристики та технічні властивості відповідають високому рівню якості та цінуються всіма виробниками продукції із сонячного каменю.

Українські родовища є одними з європейських лідерів по запасам бурштину-сирцю. Українські компанії, у яких наявні державні ліцензії для видобутку бурштину-сирцю, щороку мають біля чотирьох тон даного мінералу. Проте, в реаліях сьогодення, вказані цифри це лише малий відсоток від реальної кількості видобування бурштину-сирцю в Україні. Величезна кількість видобутку здійснюється нелегально і, на жаль, держава про це знає, проте не контролює дане діяння [11]

Україна обіймає першість серед світових країн за наявністю бурштину на власній території, а також по його якісним характеристикам.

Однак, негативним чинником, який найбільше шкодить такому становищу – є нелегальний, варварський видобуток бурштину, від якого Україна не просто втрачає власні запаси даної корисної копалини, а й несе колосальні збитки в екологічній та економічній сфері.

Територія, на якій несанкціоновано проводять видобуток мінералу, закріплена за офіційними природокористувачами (лісгосподарські підприємства), надрокористувачами (підприємства з видобутку та перероблення корисних копалин), землекористувачами (сільськогосподарські підприємства), які, згідно природоохоронного і земельного законодавства, мають відповідати за використання цих земель за призначенням або ж знаходяться на землях запасу сільських і селищних рад, до компетенції яких, відповідно Кодексу України про надра, входить здійснення на їх території контролю за використанням та охороною надр [4, ст.10].

Тобто контролю за цільовим використанням землі суб'єктами господарювання або пересічними громадянами, закріплено за відповідними державними органами та структурами.

Питання лише в тому, чи належно вони виконують взяті на себе обов'язки та чи вчасно реагують на порушення надровидобувних, земельних та інших норм недобросовісними суб'єктами.

Судячи з ситуації, що склалася на місцевостях, де залягає бурштин, та кількості нелегальних копалин, важко сказати, що органи, які покликані боротися із зловживаннями, самі не беруть в них участь та не отримують при цьому корупційну вигоду.

У лісгоспах ще не пораховано площу лісу, яка постраждала через незаконну діяльність бурштинокопачів. Так само ніким не вивчено зміни рівня ґрунтових вод через хаотичне утворення тимчасових боліт на клондайках.

Очевидно лише те, що в місцях, в яких побували копачі, дуже важко відновити ліс. Через змінену кислотність ґрунту дерева, на місцях несанкціонованого видобування бурштину-сирцю, не хочуть рости, адже контактуючи із водою бурштин-сирець виділяє кислоту [13].

Враховуючи ситуацію, що склалася у місцях нелегального видобутку бурштину, нашій країні ще довго доведеться боротися із наслідками варварського видобутку сонячного каменю.

А ще, потрібно зауважити, контрабанда бурштину на даний час продовжує процвітати та завдавати непоправних втрат інтересам української держави, тому шкода від неї є і продовжує бути жахливою.

Місце злочину, як і обстановка, є надзвичайно важливим джерелом інформації, бо містить велику кількість слідів і речових доказів, що визначають напрям розслідування і висунення слідчих версій. Місце незаконного видобування корисних копалин залежить від їх місця залягання. Так, незаконне видобування корисних копалин вчиняється в регіонах, де є відповідні родовища корисних копалин. В Україні розвідано три родовища бурштину – два в Рівненській та одне у Волинській області з сумарними запасами понад 100 тонн [14].

Правоохоронні органи повинні діяти швидко та ефективно, при виявленні злочинних схем щодо несанкціонованого видобування бурштину.

Оскільки, від їх оперативності та злагодженої роботи із місцевими органами, залежить успіх розкриття правопорушення та притягнення винних до відповідальності.

Існує два прямих платежі, пов'язаних з видобутком, – плата за ліцензію (спеціальний дозвіл) на розробку ділянки та видобуток, а також рента – частка доходу від продажу бурштину.

Однак, на сьогодні першочерговими у галузі бурштиновидобування є не бюджетні платежі, а потреба України у зменшенні негативних ефектів від видобутку бурштину, зокрема:

- екологічний (рекультивация земель);
- корупційний (підвищення прозорості галузі та кращого обліку бурштину);
- соціально-економічний (шляхом приватизації існуючих підприємств та інвестицій в цю та суміжні галузі) [15].

Розглядаючи питання експорту бурштину, варто підкреслити, що Постанова Кабінету Міністрів України «Про лібералізацію експортних операцій» до товарів, експорт яких здійснюється за дозволом Міністерства фінансів України, відносить бурштин, який відповідно до кведів ЗЕД має номер 25.30.90000 [16].

Слід зазначити, що у сучасному Українському класифікаторі товарів ЗЕД, розробленого ДФС України, а саме в 71 розділі, бурштин-сирець відсутній, не зважаючи на те, що в Україні найбільше родовище бурштину- сирцю у світі, а сам бурштин-сирець використовується як у медичній сфері, так і в декоративній.

У митній сфері в принципі не закріплений такий вид товару як бурштин-сирець у митному тарифі України. Втім, ні для кого не є секретом, про масовий експорт бурштину-сирцю за кордон, з якого бюджет України не має жодної копійки [16].

Такі очевидні прогалини у законодавчій базі щодо бурштину та його видобування, а також експорту і обробки, самі спонукають потенційних зловмисників шукати шляхи для легкої наживи.

Не маючи належної нормативно-правової бази та способів якісно врегулювати питання бурштиновидобування, держава сама підіграє контрабандистам.

Тому, потрібно якнайшвидше прийняти законодавчі норми, які нарешті зможуть врятувати галузь бурштиновидобування та дасть змогу залучити додаткові кошти до бюджету нашої країни.

Підсумовуючи все вище викладене слід зазначити, що питання організаційно-правового упорядкування видобутку бурштину-сирцю в Україні наразі є просто кричущими, оскільки воно здійснюється в більшості випадків поза правовим руслом, приносячи страшні проблеми екології, а саме землям на яких здійснюється його незаконне видобування. Втім, проблемні питання стосуються як відсутності відповідного закону, який передбачатиме реальну кримінальну відповідальність за порушення надр, а саме видобування бурштину-сирцю, та його незаконного збуту, так і складність організації та контролю за видобутком бурштину-сирцю в межах існуючого законодавства, насамперед через його недоліки та все ще масивну бюрократію та корупцію [11].

Є надія, що уряд та Президент зможуть вивести галузь із тіні та направити її у відповідне законне русло. Це дасть змогу людям повірити у наявність справедливої та дійсно демократичної ідеї існування нашої країни, та вселить надію на знищення корупції серед чиновників та олігархів, які на сьогодні коригують наше сонячне каміння.

Питання врегулювання нелегального використання надр для незаконного видобування бурштину являє собою значний суспільний розголос. Населення та країна прагнуть щоб якнайшкороше відбулася легалізація цього корумпованого бізнесу. Тому, щоб податкові платежі дійсно сплачувалися до бюджету, слід належно визначати і встановлювати їх розмір та створювати дієві механізми їх збору.

Роками українські землі та родовища знищувалися варварським способом через так званих «чорних» копачів, які майже кримінальним способом видобували бурштин. Як наслідок: сотні гектарів знищеного лісу, трав'яного покриву, родючого ґрунту, руйнування дренажних каналів підземних вод. Більше того, ми як держава недоотримували сотні тисяч гривень у бюджет [1].

Тому, останні законодавчі зміни запроваджені урядом та Президентом країни, створюють додаткові стимули для виведення з тіні видобуток бурштину та узаконення такої діяльності.

Такий підхід дасть змогу на законодавчому рівні створити передумови для створення додаткових стимулюючих факторів суб'єктам господарювання щодо провадження легальної діяльності з видобування бурштину.

Отже, маємо надію, що законодавчі зміни дозволять вивести діяльність із видобутку бурштину з рук нелегальних копачів, що, відповідно, сприятиме збільшенню податкових надходжень до бюджету та покращення економічного, соціального та екологічного клімату країни.

Висновки

Україна має потужну мінерально-сировинну базу і відноситься до найбільших мінерально-ресурсних держав світу. На її території, що займає 0,4 % світової суші, зосереджено до 5 % світових мінеральних ресурсів. В Україні розвідано близько восьми тисяч родовищ, які представлені дев'яносто сімома видами корисних копалин, майже половина родовищ розробляється. Приблизна вартість розвіданих запасів перевищує 7,5 трлн доларів США.

Перспективи, які надає нашій країні її сировинний фонд – досить масштабні та великі, що відкриває можливість розвивати видобувні галузі, тим самим збагачувати власну економіку. Бурштиновидобування не повинно при цьому стояти осторонь і також працювати на благо країни.

В умовах світової економічної і фінансової нестабільності, коли перед усіма країнами постає складна проблема поєднання завдань фіскальної консолідації і створення умов для економічного зростання, роль ресурсних і рентних платежів набуває особливого значення.

Отже, питання цільового призначення обов'язкових платежів, що справляються при здійсненні діяльності з видобутку бурштину, належать до пріоритетних напрямів реформування податкової системи України.

Список використаних джерел:

1. Потенціал рентних платежів за видобуток корисних копалин в Україні / Соколовська А. М., Унігівський Л. М., Башко В. Й. та ін. – К. : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2013. – 228 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 14. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення: 20.10.2021).
3. Надрокористування та охорона довкілля. Аналіз проєктів 4187 та 4187-17 грудня 2020 / Електронна стаття. // URL: <http://epl.org.ua/announces/nadrokorystuvannya-ta-ohorona-dovkillya-analiz> (дата звернення: 20.02.2022).
4. Кодекс України про надра від 27.07.94 № 132/94-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 36, ст.340. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94> (дата звернення: 20.10.2021).
5. Про затвердження Положення про порядок установлення квот на видобуток окремих видів корисних копалин. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 1994 р. № 862. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.02.2022).
6. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № 615. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.01.2022).
7. Деякі питання реалізації пілотного проєкту рекультивуації земель лісгосподарського призначення, порушених внаслідок незаконного видобування бурштину. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1063 (дата звернення: 20.10.2021).
8. Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 59. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.02.2022).
9. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо упорядкування розміру ставки рентної плати за користування надрами для видобування бурштину. Закон України від 04.02.2020 № 490-ІХ (дата звернення: 25.11.2021).
11. Верьовкіна Д. І., Савчук О. О. Проблемні питання організаційно-правового упорядкування видобутку бурштину-сирцю в Україні: проблема сьогодення // Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє. Харків, 2020.
12. Про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ бурштину. Наказ Державної комісії України по запасах корисних копалин від 10.02.2003 № 29. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-03#Text> (дата звернення: 20.02.2022).
13. Величко Л. Як живеться бурштиношукачам на клондайку і поза ним. // URL: <https://texty.org.ua/d/amber/> (дата звернення: 25.11.2021).
14. Татаров О. Ю., Марко С. І. Криміналістична характеристика порушення правил охорони або використання надр на прикладі незаконного видобування бурштину / Науковий вісник 3, 2014 Львівського державного університету внутрішніх справ. // URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 (дата звернення: 20.02.2022).
15. Прохоров Б. Чи допоможе нам легалізація видобутку бурштину? // URL: <https://ces.org.ua/amber/> (дата звернення: 25.01.2022).
16. Про лібералізацію експортних операцій. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 1994 р. № 734. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.544.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.8>

ВАСИЛИНА М.М.

ГЕНЕЗА АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ
ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИTHE GENESIS OF THE MANAGER'S AUTHORITY DURING THE PERFORMANCE
OF OPERATIONAL OFFICE TASKS BY LAW ENFORCEMENT BODIES

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодні на керівних посадах різних рівнів в органах і підрозділах правоохоронних органів України знаходиться значна кількість молодих співробітників, які на жаль, не всі володіють професійними знаннями та особистими даними котрі є тією ключовою ланкою від яких сучасна оперативна обстановка вимагає високого рівня вирішення завдань, оптимізації діяльності правоохоронних органів, професійної майстерності і загальної культури. Як показник відповідності вимогам, що висуваються службовою діяльністю, можна розглядати авторитет керівника, управлінська етика та управлінський етикет. Наявність цих характеристик віддзеркалює ступінь відповідності певного керівника вимогам до його особистості. Авторитет оцінюється як результат визнання особливої корисності керівників для успішної діяльності організаційних структур. Основою справжнього авторитету керівника є його знання й уміння, принциповість і людяність. Тож проблема розвитку особистісно-професійних характеристик, формування, зміцнення і підвищення рівня авторитету, управлінської етики та управлінського етикету в процесі професійної діяльності керівників різних рівнів є актуальною й вимагає детального аналізу. Мета статті є дослідження особистісно-професійних характеристик, формування і зміцнення авторитету, управлінської етики та управлінського етикету, професійних, моральних і духовних якостей керівників, формування, зміцнення і підвищення їх рівня в процесі оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України. У кожного авторитетного керівника повинні бути певні цінності. У когось це сім'я, в інших – самореалізація, чесність, довіра. Все, що ви робите в реальному житті, має підтверджувати ваші цінності. Керівник знає, чим живе його колектив, у кого які проблеми, і хто збирається робити ті чи інші речі. Авторитетний керівник повинен піклується про те, щоб його підрозділ було комфортно з ним працювати, враховує прагнення кожного співробітника до розвитку і підтримує їх. «Командний підхід. Створення високо-ефективної організації» додасть необхідної інформації. Авторитетний керівник не просто веде за собою команду і ставить цілі, роблячи це заради ідеї справедливості. Він широко горить тим, що робить, і робить те, чим горить. Не має значення, наскільки успішним може стати його робота і наскільки ідеальна картина далека від нинішньої, лідер ставиться до всього з пристрасстю.

Ключові слова: спілкування, підлеглий, ділові контакти, зібраність.

The relevance of the article lies in the fact that today there are a significant number of young employees in managerial positions at various levels in the bodies and divisions of law enforcement agencies of Ukraine, who, unfortunately, do not all have professional knowledge and personal data, which are the key link from which the modern operational situation requires a high the level of solving tasks, optimizing the activities of law enforcement agencies, professional skill and general culture. The leader's authority, management ethics and management etiquette can be considered as an indicator of compliance with the requirements set by official activities. The presence of these characteristics reflects the degree of compliance of a certain manager with the requirements for his personality. Authority is evaluated as a result of recognizing the special usefulness of managers for the successful operation of organizational structures. The basis of a manager's true authority is his knowledge and skills, principledness and humanity. Therefore, the problem of developing personal and professional characteristics, forming, strengthening and increasing the level of authority, management ethics and management etiquette in the process of professional activity of managers of different levels is relevant and requires detailed analysis. The purpose of the article is the study of personal and professional characteristics, formation and strengthening of authority, management ethics and management etiquette, professional, moral and spiritual qualities of leaders, formation, strengthening and raising of their level in the process of operational and service activities of law enforcement agencies of Ukraine. Every authoritative leader must have certain values. For some it is a family, for others it is self-realization, honesty, trust. Everything you do in real life should confirm your values. The manager knows how his team lives, who has what problems, and who is going to do certain things. An authoritative leader must ensure that his unit is comfortable working with him, takes into account the aspirations of each employee for development and supports them. "Team approach. Creating a highly effective organization" will add the necessary information. An authoritative leader does not just lead the team and set goals, doing it for the sake of the idea of justice. He is sincerely passionate about what he does and does what he is passionate about. It doesn't matter how successful his work may become and how far the ideal picture is from the current one, the leader treats everything with passion!

Key words: *communication, subordinate, business contacts, composure.*

Постановка проблеми. Сьогодні на керівних посадах різних рівнів в органах і підрозділах правоохоронних органів України знаходиться значна кількість молодих співробітників, які на жаль, не всі володіють професійними знаннями та особистими даними котрі є тією ключовою ланкою від яких сучасна оперативна обстановка вимагає високого рівня вирішення завдань, оптимізації діяльності правоохоронних органів, професійної майстерності і загальної культури. Як показник відповідності вимогам, що висуваються службовою діяльністю, можна розглядати авторитет керівника, управлінська етика та управлінський етикет. Наявність цих характеристик віддзеркалює ступінь відповідності певного керівника вимогам до його особистості. Авторитет оцінюється як результат визнання особливої корисності керівників для успішної діяльності організаційних структур.

Авторитет керівника слід розглядати, по-перше, серед підлеглих, по-друге, серед рівнозначних керівників і, по-третє, серед вищих керівників.

Посиленню рівня авторитету керівника у підрозділах правоохоронних органів сприяє також кодекс управлінської етики, що уявляє собою сукупність моральних (внутрішніх, духовних) правил, які зазвичай, формується на основі узагальнення накопиченого практичного досвіду.

Основою справжнього авторитету керівника є його знання й уміння, принциповість і людяність. Тож проблема розвитку особистісно-професійних характеристик, формування, зміцнення і підвищення рівня авторитету, управлінської етики та управлінського етикету в процесі професійної діяльності керівників різних рівнів є актуальною й вимагає детального аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми розвитку особистісно-професійних характеристик, формування і зміцнення авторитету, управлінської етики та управлінського етикету в процесі професійної діяльності керівників різних рівнів досліджували: О. Сафін, П. Підгайний, А. Опалев, А. Омаров, а також висвітлювали якості співробітників правоохоронних органів у своїх наукових публікаціях Н. Іванова, Ю. Шиделко, М. Василина, та ін.

[1, 2; 3; 4; 5]. Разом з тим, детального розгляду вимагає питання професійних, моральних і духовних якостей, визначання ролі виховання майбутніх керівників.

Метою статті є дослідження особистісно-професійних характеристик, формування і зміцнення авторитету, управлінської етики та управлінського етикету, професійних, моральних і духовних якостей керівників, формування, зміцнення і підвищення їх рівня в процесі оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України.

Основні результати дослідження. Будь-який керівник органів і підрозділів правоохоронних органів України повинен мати первинний комплекс фахових якостей, певний авторитет, який змінюється, удосконалюється під впливом посадових обов'язків та умов професійної діяльності. Посадове положення дає будь-якому керівнику юридичні права, а авторитет він повинен здобути під час виконання цих посадових обов'язків.

Повага не завойовується разом з призначенням на посаду, або з присвоєнням військового звання. Авторитет завойовується у кропіткій, напруженій повсякденній праці. Звісно авторитетом в колективі користується лише той керівник, котрий вміє поєднувати простоту і скромність, єдність слова, повагу до підлеглих з умінням організувати колектив на виконання службових завдань.

Як показує практика оперативно-службової діяльності в підрозділах правоохоронних органів, реальний авторитет керівника – це єдність авторитету посади й авторитету особистості.

Посадовий авторитет визначається наявною системою субординації в організаційних відносинах. Надання керівнику повноважень для прийняття і реалізації управлінських рішень, для примусу підлеглих до їх виконання завжди потребує використання авторитету як керівника. Важливими чинниками є баланс між повноваженнями та авторитетом керівника. Слід мати на увазі, що правовий статус керівника – це тільки передумова, що сприяє утвердженню реального авторитету.

Природа авторитету особистості така, що його неможливо затвердити з призначенням на посаду. Керівник, який на думку оточення (підлеглих, колег, начальників) має відповідні інтелект, знання і досвід, волю та принциповість, вимогливість і справедливість, моральну чистоту тощо, авторитет необхідно ще заслужити. У цьому випадку посадові обов'язки керівника у співробітників, за звичай, викликають розуміння, межі компетенції – згоду, методи діяльності – схвалення, особисті якості – повагу. Можливість керівника, його неформальна влада набагато зростають, якщо він має заслужений авторитет.

Керівнику, який прагне сформувати особистий позитивний авторитет, варто також мати на увазі, що в кожній організаційній ланці існують, як правило, певні уявлення про те, яким повинен бути їхній керівник. У різних структурах вони неоднакові, але в принципових моментах – збігаються. Іншими словами, в різних організаційних структурах чинні свої системи норм поведінки. На їхній основі й виникають вимоги до керівників, їхніх індивідуальних якостей та поведінки, методів управління тощо. Ці вимоги спеціально не обговорюються.

Вони формуються в процесі неформального спілкування. Але авторитетними стають тільки ті керівники, які відповідають цим неписаним правилам [1].

Якщо ж керівник їм не відповідає, то в організаційній ланці може з'явитися неформальний лідер і з цього часу авторитет керівника багато в чому буде залежати від співробітництва з таким лідером.

Іноді виникають неузгодженості між авторитетом керівника серед вищих керівників з одного боку і серед підлеглих – з іншого.

Чим викликані такі розбіжності? Справа в тім, що нерідко високе керівництво більше цінує керівників, котрі реалізують авторитарний стиль управління, вирішуючи справи "за будь-яку ціну" та забезпечуючи жорстку виконавську дисципліну.

Однак такий стиль управління далеко не завжди забезпечує керівнику авторитету підлеглих, оскільки іноді за ним ховається недостатність професійних знань і умінь. Підлеглі більше поважають керівників, які вирізняються як високою професійною компетентністю, організаційською майстерністю й вимогливістю, так і справедливістю, доброзичливістю, умінням зберігати спокій та виконувати свої обіцянки. Такі керівники вимогливі і справедливі, чуйні й уважні, але недостатньо компетентні керівники ніколи не матимуть авторитету у підлеглих.

Варто відрізнити справжній авторитет від авторитету примарного. Іноді створюються так називані "дугі" авторитети. Це буває тоді, коли керівництво, бажаючи мати "зразкові показники", створює на одній із ділянок діяльності найсприятливіші умови й "піднімає на щит" певного керівника. У такий спосіб виникають авторитети штучні.

Зустрічаються і помилкові авторитети, якщо керівник намагається стати для підлеглих “своїм хлопцем”, що тримається з ними за панібрата. Він дивиться крізь пальці на недоліки у службовій діяльності й не “помічає” порушень дисципліни, сам нерідко цьому сприяє. Помилкові авторитети нерідко називають дешевими авторитетами, тому що керівникам у цьому разі не потрібно докладати великих зусиль.

Авторитет керівника – величина змінна, як правило, його важко завоювати, але куди легше втратити. Реалізуючи професійний і моральний потенціали, керівник може роками здобувати авторитет, але, переступивши дозволена межу поведінки, може відразу втратити багато чого із завойованого.

Збереження авторитету вимагає від керівника постійного самоконтролю за кожною своєю дією, повної самовіддачі. Він завжди повинен відповідати вимогам часу. При цьому не можна спиратися лише на раніше накопичений досвід.

Важливим засобом формування і зміцнення авторитету керівника серед підлеглих є його особистий приклад. Щира захопленість справою, постійне прагнення до професійного вдосконалення, принциповість і справедливість у вирішенні нагальних проблем, самокритичність – усі ці риси особистості керівника не можуть залишитися поза увагою колег.

Приклад ставлення керівника до своєї справи буде надійною основою для завоювання авторитету.

Сприятиме підтриманню чи посиленню рівня авторитету керівника у підрозділі кодекс управлінської етики.

Кодекс управлінської етики в правоохоронних органах України – це сукупність моральних (внутрішніх, духовних) правил, якими повинні керуватися керівники у спілкуванні з підлеглими в інтересах ефективності управління [2].

Сукупність таких правил, зазвичай, формується на основі узагальнення накопиченого практичного досвіду. Розглянемо головні з моральних правил керівників.

Основою справжнього авторитету керівника є його знання й уміння, принциповість і людяність.

Якщо керівник хоче наказувати, він повинен уміти підкорятися. Тільки тоді він навчиться успішному управлінню.

Керівник повинен упорядковувати (планувати) свої відносини з підлеглими, що дозволяє йому виділяти достатній службовий час для обмірковування перспективних проблем та підвищення своєї кваліфікації.

Керівник, який діє за принципом “відчинених дверей” (до його кабінету йде хто хоче, коли хоче і з будь-якого приводу), не може розраховувати на раціональне використання свого службового часу. Йому варто бути сміливим та рішучим. Ніщо так не компрометує його, як безініціативність і боягузтво, острах узяти на себе відповідальність, постійне очікування вказівок “зверху” про те, що і як робити [3].

Керівнику не можна відкладати без вагомих причин вирішення проблем: цей тягар давить на психіку і додає дратівливості. Поміркованому керівнику не слід поспішати вносити зміни до вже прийнятих рішень доти, доки він чітко не усвідомить, що саме необхідно скорегувати. Квапливі, а виходить і недостатньо продумані дії, звичайно не приводять до успіхів.

Керівнику не потрібно поспішати робити висновки з проблем, відносно яких він зобов’язаний висловити своє розуміння. Насамперед, необхідно вивчити всю наявну інформацію, порадитися з досвідченими фахівцями й уважно вислухати будь-які їхні думки.

Керівник повинен навантажувати підлеглих роботою так, щоб вони навчилися цінувати службовий час. Гірше всього – змушене неробство.

Керівнику не можна при невдачах ремствувати на зовнішні обставини, краще шукати їхні причини у собі. Умільці знаходити виправдання завжди і всьому рідко коли бувають фахівцями ще в чому-небудь.

Керівники, не здатні передбачати обставини, відчути їхнє наближення і підготуватися до них, як правило, стикаються з ними зненацька.

Керівник повинен розподіляти завдання (доручення) відповідно до досвіду і здібностей кожного виконавця. Не можна ставити непосильні завдання – завдання, що явно перевищують можливості підлеглих. Завдання повинні бути складними, але водночас вирішуваними. Непосильні завдання можна ставити тільки з виховною метою. Наприклад, щоб “спустити” співробітника на землю, якщо в нього дуже завищена самооцінка і він занадто амбіцій.

Ставлячи завдання, потрібно пояснювати їхні цілі та суть, аби підлеглі могли діяти свідомило й виявляти ініціативу. Не можна одночасно доручати виконавцям кілька важливих та термінових завдань: це розпорошує їхню увагу. Рекомендується визначати пріоритетність завдань і виділяти з них найважливіші й найбільш термінові.

Також не слід розподіляти завдання за принципом “хто якісно працює, того й навантажують”. Рано чи пізно завантажені співробітники виснажаться, що відіб’ється на їхньому стані здоров’я та може проявитися у зниженні мотивації до роботи в конкретному підрозділі, підвищенні рівня конфліктності, активному вживанні спиртних напоїв. Лїниві та мало активні – працюватимуть у розміреному темпі без особливого напруження, але зовні демонструватимуть занятість, напруженість та скрупульозність, особливу важливість власних фахових здібностей та “надування щік”. Отже, завдання між підлеглими слід розподіляти раціонально, активізувати пасивних співробітників та залучати їх до ефективної співпраці.

Керівнику нерозумно розраховувати тільки на свої сили, навіть під час виконання складних та термінових завдань. Ніколи не слід самому робити те, що можуть виконати підлеглі, за винятком ситуацій, коли потрібно показати приклад.

Брати участь у всіх справах та розбиратися у деталях, приймати підлеглих, тримаючи в одній руці слухавку, а іншою підписувати документ і одночасно переговорюватися з виконавцем, який стоїть біля столу, – далеко не кращий стиль управління.

Керівник повинен самостійно вирішувати проблеми, що належать до його компетенції, без спеціальних дозволів на це вищого керівництва. Відсутність вказівок “зверху” – не підстава для бездіяльності [4].

Керівник зобов’язаний контролювати виконання кожного завдання: відсутність контролю може навести підлеглих на думку про непотрібність виконуваних дій. У той же час варто уникати дріб’язкової опіки. Необхідно докласти зусиль, аби змусити займатися справою навіть ледаря в його організаційній ланці, інакше останній може підірвати дисциплїну у всьому колективі.

Керівник має надавати підлеглим максимум свободи дій, якщо пропонувані підлеглими рішення не суперечать у принципі його думці: не слід вести дискусії з дрібниць та заважати прояві ініціативи. Кожне досягнення підлеглих та їхню ініціативу потрібно неодмінно відзначати. Не можна забувати дякувати підлеглим за хороші справи, бажано робити це в присутності їхніх колег. Підлеглих підбадьорюють гарні оцінки їхніх дій, вони засмучуються, якщо не помічаються їхні успіхи.

Керівнику слід щораз відзначати позитивні зрушення в діях непіддатливих підлеглих. Їх потрібно переконати, що він не сповїдує гасло “все або нічого”, а схильний до розумних компромісів.

Керівнику не слід бентежитися, що деякі його підлеглі більш компетентні в якихось проблемах. Йому варто цїнити таку опору й підтримувати співробітників. Хороша репутація підлеглих – це заслуга керівників.

Керівнику не варто давати обіцянок, якщо він не впевнений, що вони обов’язково будуть виконані. Мудрі керівники не кидають слів на вітер, а зважують кожен свою обіцянку, виконують з усією енергією й наполегливістю.

Керівник повинен створювати і постійно підтримувати матеріальну й моральну зацікавленість підлеглих у результатах їхніх дій. Не слід захоплюватися стягненнями. Якщо він цілком не впевнений у провині підлеглого, то краще від покарання утриматися.

Керівнику бажано жартувати самому і дозволяти робити це підлеглим. Добрі жарти створюють обстановку довіри, а службу роблять привабливішою й більш результативнішою.

Керівнику не можна намагатися здобувати репутацію “доброго” керівника, поводитися фамільярно з підлеглими. Натомість він повинен вміти тримати себе з підлеглими рівно, не втрачати самовладання за жодних обставин. Хто не може керувати собою, той не може керувати взагалі.

Керівнику не слід говорити в суперечках щось різке, більш того образливе. Потрібно пам’ятати, що в кожного співробітника є почуття власної гідності. Щоб зрозуміти опонента, варто спробувати поставити себе на його місце.

Керівнику не можна прикривати бруталність необхідністю посилення вимогливості – це далеко не одне й те саме.

Керівнику треба пам’ятати: зерна поваги і тим більше дружби, посіяні ним у серця підлеглих, здатні зарядити їх на творчі самовіддані справи, незважаючи на їх особисті інтереси, затрати сил та часу.

Ніколи не слід керівнику використовувати адміністративну владу доти, доки він не прийде до висновку, що всі інші засоби вже вичерпані. Необхідно переконувати підлеглих, знаходити індивідуальний підхід до кожного з них, прагнути максимально враховувати особливості їхніх характерів, знань, досвіду і ставлення до справи.

Не може керівник зловживати терпінням підлеглих. Потрібно бути лаконічним у спілкуванні з ними, якщо обставини й інтереси справи не вимагають іншої поведінки.

Керівник повинен завжди попередньо з'ясувати, наскільки доречними в кожному конкретному випадку можуть виявитися його критичні зауваження на адресу підлеглих, маючи на увазі, що помилки можуть бути викликані поважними причинами.

Керівнику не варто без особливої потреби робити підлеглим зауваження в присутності третіх осіб. Не слід виявляти до них недобррозичливість, і тим більше заочно, краще висловлювати свої претензії відкрито. Потрібно пам'ятати афоризм: "похвала, висловлена заочно, рано чи пізно дійде до вух того, кого вона стосується, недобррозичливі слова доходять відразу".

Оцінюючи дії підлеглих, не треба надавати занадто великого значення випадковим і другорядним деталям. Бажано вміти адекватно оцінювати результати своєї діяльності, визнавати свої помилки й відмінити неправильні рішення.

Керівнику слід уважно та доброзичливо вислуховувати будь-яку критику і будь-які пропозиції підлеглих, навіть якщо вони здаються несуттєвими. Інакше співробітники втратять впевненість у собі й у подальшому мовчатимуть із більш серйозних приводів.

Керівник, який не сприймає справедливі критичні зауваження, неминуче протиставляє себе колективу і, зрештою, втрачає можливість успішно керувати ним.

Керівники у своїй манері говорити виявляють професійну грамотність, загальну культуру і моральність. Приємне враження справляють простота мови, вдало обрані інтонації, вираз обличчя й поза, влучно сказані слова. Бажано, щоб у діях керівника не було ніякого формалізму: вони повинні бути продиктовані доцільністю.

Керівнику іноді корисно висловлювати свої зауваження як питання: "Чи не вважаєте Ви, що тут допущено помилку?" або "Чи не думаєте Ви, що тут слід що-небудь змінити?", – ніж сказати підлеглому теж саме в наказовій формі.

Узагалі керівнику краще намагатися давати вказівки в стилі довірчого звернення: "Прошу", "Будьте ласкаві" й тощо. Якщо він має авторитет, кожен підлеглий зрозуміє звернене до нього прохання як вказівку, обов'язкову до виконання.

Управлінцю при призначенні підлеглого на нову посаду необхідно погоджувати це питання з тим керівником, у підпорядкуванні якого він перебуватиме. У такому випадку новий керівник перейметься почуттям відповідальності за діяльність нового підлеглого і намагатиметься йому допомагати, особливо спочатку.

Керівник повинен бути оптимістом і у складних ситуаціях не втрачати бадьорості духу, що надихатиме підлеглих.

Керівнику потрібно вміти добре розбиратися в людях, передусім зі свого безпосереднього оточення. Підлабузництво та непомірні вихваляння часто заморочують голову незрілим керівникам, заважають їм правильно оцінювати обстановку і результати своєї діяльності.

Не існує кращого способу приспати пильність керівника, ніж лестощі. Тим більше що їх найчастіше важко відрізнити від щирої поваги й визнання заслуг. Однак постійні нагадування навіть про реальні заслуги теж є формою лестощів.

Керівнику не слід намагатися створювати навколо себе групу "надійних осіб", щоб забезпечити собі підтримку в колективі – це неминуче зашкодить його престижеві.

Керівнику не варто самому ніколи й нікуди спізнюватися, і він зобов'язаний вимагати це саме і від підлеглих.

Керівник повинен бути принциповим не тільки з підлеглими, але і зі своїми начальниками, правильно інформувати їх про стан справ і відстоювати інтереси служби.

У процесі спілкування з підлеглими керівнику також слід дотримуватись *управлінського етикету* (сукупності правил поведінки у спілкуванні з підлеглими з метою успішності управління).

Керівникам насамперед рекомендується: приймаючи підлеглого у своєму кабінеті, для вітання з ним бажано виходити назустріч із-за столу. Вітатися через стіл – ознака невихованості чи зневажливого ставлення до відвідувача. При цьому не можна забувати, що місцезнаходження керівника у своєму кабінеті й підлеглих, які прийшли до нього, є символічним і може вплинути на характер та результати спілкування. Якщо керівник залишається на своєму місці за столом,

це додає йому більшої вагомості й символізує його домінування у спілкуванні, що підсилюється в міру віддалення підлеглих від нього. Крім того, розмістившись проти світла, підлеглі можуть почувати себе дискомфортно, відчувати стан внутрішньої незахищеності, тривоги і напруженості. Якщо ж керівник сідає напроти підлеглого або, тим більше, поруч із ним, це символізує прагнення до рівності, виражає повагу, створює також неофіційну, довірчу атмосферу спілкування [5].

Певне значення має дистанція між керівником та підлеглим під час спілкування. У середньому вона повинна становити 1,2 – 3,5 метри. Якщо керівник зацікавлений у конструктивному спілкуванні, йому рекомендується встановлювати дистанцію приблизно в 1,5 метри і постаратися, щоб не було перешкоди у вигляді величезного письмового столу. Якщо ж він збирається застосувати санкції стосовно підлеглого, йому варто витримувати дистанцію в 3,5 метри і більше.

На великій відстані дуже важко встановлювати не тільки дружні, але й ділові контакти. На відстані більше 8 метрів не можна нормально розмовляти, можна тільки оголошувати, розпикати та давати вказівки.

Під час спілкування важливі значення мають не тільки вираз обличчя і зібраність. Зовнішня охайність, строгість в одязі, доглянутий вигляд також завжди сприятливо впливають на сприйняття керівника підлеглими.

Тембр, інтонація, чіткість вимови, паузи і гучність голосу – усе це впливає на підлеглих, викликає в них повагу, симпатію до керівника або, навпаки, негативні емоції. Керівнику рекомендується звертати увагу не тільки на зміст, але й на форму висловлювань.

При виборі слів керівнику варто намагатися вживати прості, загальновідомі й загальноприйняті, усім зрозумілі. Одночасно ці слова повинні найбільш правильно виражати його думку.

Нерідко розумну, гарну мову керівника псують слова-паразити, а також неодноразово повторювані в одній бесіді прислів'я й приказки, що втрачають від цього свою привабливість, особливо якщо вони вживаються не до діла.

Керівнику не слід вживати незрозумілі для підлеглих терміни й скорочення. Якщо ж без них не можна обійтися, потрібно пояснити їхній зміст.

Також варто бути обережним із уживанням слів та висловів іноземною мовою. Використання незрозумілих слів – не кращий для керівника спосіб показувати свою ерудицію й освіченість. Це не тільки не сприяє кращому взаєморозумінню, але і може викликати в підлеглих роздратування.

Давно помічено: хто ясно мислить, той зрозуміло викладає. Чим зрозуміліші підлеглим будуть слова керівника, тим більша імовірність того, що вони знайдуть спільну мову.

Керівникам треба пам'ятати, що підлеглі втрачають повагу до тих із них, хто не може говорити як слід, й часто переймаються повагою до тих, хто маніпулює словами з надзвичайною легкістю. Неправильна вимова слів нерідко сприймається як загальна образа, і кривдники часто стають об'єктами глузувань. Якщо освічений керівник вживає граматично неправильні зверти, він може викликати в підлеглих відкрите презирство.

Порушення керівником мовних норм формує у підлеглих негативне почуття до нього, іноді воно може перерости в антипатію, особливо коли спотворюються імена підлеглих. Тому керівнику треба намагатися правильно запам'ятовувати імена (і по батькові) підлеглих і при звертанні до них правильно їх називати. Запам'ятавши ім'я та невимушено вживаючи його, керівник робить підлеглому тонкі й досить ефективні компліменти. Однак він може поставити себе в досить невідгідне становище, якщо забуде ім'я свого співробітника або неправильно напише.

Керівнику не можна недооцінювати невербальні засоби спілкування: пози, міміку та жести. Так, схиляння до співрозмовника сприймаються останнім як люб'язність і увага. Водночас, він може почувати себе менш зручно з тим керівником, який під час спілкування відкидається назад або розвалюється в кріслі. Кивання головою не завжди означає згоду керівника з підлеглим, але воно допомагає спілкуванню, ніби даючи дозвіл продовжувати висловлювати свої думки.

Відомо, що живий вираз обличчя керівника завжди полегшує управлінське спілкування. Посмішка або нахмурене обличчя по-різному впливають на співрозмовників.

Різні жести керівника можуть або сприяти спілкуванню з підлеглим, або утруднювати його. Особливо негативно впливають на спілкування презирливі жести, які означають, що керівник відкидає аргументи підлеглого без найменших спроб вникнути у їхній зміст. У таких випадках результатом може бути лише виникнення в підлеглому почуття особистої антипатії.

Особливої уваги заслуговує також погляд, “мова очей”. Очима можна виразити будь-яке почуття. Погляд допомагає підтримувати спілкування. При цьому позитивні емоції супроводжуються збільшенням кількості поглядів, негативні – зменшенням.

Отже, успішність діяльності керівника зумовлюється його авторитетом в колективі пра-воохоронного підрозділу, дотриманням кодексу управлінської етики та управлінського етикету.

Висновок. Керівник з метою завоювання авторитету під час спілкування повинен залишатися зосередженим і сфокусованим на виконанні поставлених завдань

Керівник лідери не дозволяє собі затримуватися допізна на заходах – вони покинуть вечірку першими, посплять, і вранці будуть активно працювати над новими зверненнями.

Не здаватися, а бути впевненим у своїх вказівках, діях. Оскільки надихнути свою команду і зарядити на успішне виконання завдань можуть тільки такі керівники, які самі впевнені в тому, що роблять.

У кожного авторитетного керівника повинні бути певні цінності. У когось це сім'я, в інших – самореалізація, чесність, довіра. Все, що ви робите в реальному житті, має підтверджувати ваші цінності.

Керівник знає, чим живе його колектив, у кого які проблеми, і хто збирається робити ті чи інші речі.

Авторитетний керівник повинен піклується про те, щоб його підрозділі було комфортно з ним працювати, враховує прагнення кожного співробітника до розвитку і підтримує їх. «Командний підхід. Створення високоєфективної організації» додасть необхідної інформації.

Авторитетний керівник не просто веде за собою команду і ставить цілі, роблячи це заради ідеї справедливості. Він щиро горить тим, що робить, і робить те, чим горить. Не має значення, наскільки успішним може стати його робота і наскільки ідеальна картина далека від нинішньої, лідер ставиться до всього з пристрасстю!

Авторитетний керівник повинен бути здатним генерувати ідеї й дати можливість кожному члену команди реалізувати свої здібності.

Керівник повинен завжди зберігати спокій при вирішенні будь – яких питань.

Для завоювання авторитету керівник повинен постійно прагнути до самовдосконалення.

Авторитетний керівник повинен вміти приймати точки зору інших, читайте, подорожуйте, пізнавайте і відкривайте нові культури й, звичайно ж, жити колективом і пропагандувати ідеї захисту держави

Справжній авторитетний керівник – безумовно повинен бути щедрим. Він піклується про команду, партнерів, клієнтів. Чим більше він віддає, тим більше отримує в результаті.

Список використаних джерел:

1. Васирина М.М., Іванова Н.Г., Шиделко Ю.М. Психологічні аспекти управлінської діяльності керівників середньої ланки в підрозділах СБ України: практичний посібник. НА СБ України. Київ. 2014. С. 49-53.

2. Омаров А.М. Управление : искусство общения – М., 1983. – С. 206.

3. Опалев А.В. Умение обращаться с людьми : этикет делового человека: Культура и спорт, М. 1996. – 318 с.

4. Підгайний П.С. Оперативне мистецтво : навч. посіб. – Київ : НА СБ України, 2008. – 503 с.

5. Сафін О.Д. Психологія управлінської діяльності командира : навч. посіб. – Хмельницький : АПВУ, 1997. – 372 с.

УДК 346.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.9>

ПОЖОДЖУК Т.Б.

ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ПІДПРИЄМНИЦТВІ

SIGNIFICANCE AND FEATURES OF RISK MANAGEMENT IN BUSINESS

Стаття присвячена питанням особливостей процесу управління ризиками у підприємстві та визначення їх ролі у діяльності підприємства. Вказується на те, що ризик присутній у будь-якій підприємницькій діяльності, і це своєю чергою вимагає напрацювання механізмів впливу на нього. У зв'язку з цим питання управління ризиками є важливою частиною ефективного управління підприємством загалом.

У статті звертається увага на універсальність феномену ризику і те, що він набув поширення і у правовій науці. Ризику притаманні такі особливості: ймовірність настання певного результату, можливість усвідомлення ризику суб'єктом і передбачення імовірних результатів діяльності, альтернативність поведінки у конкретній ситуації.

Наводяться аргументи на користь важливості процесу управління ризиками, що спричинена низкою факторів, як то: нестабільністю економічної ситуації в Україні, та й у світі загалом, складністю здійснення підприємницької діяльності, а також непередбачуваністю умов господарювання тощо.

У статті проаналізовані праці вітчизняних та зарубіжних авторів з тематики дослідження, а також міжнародні стандарти з управління ризиками, що були напрацьовані міжнародною спільнотою. Як наслідок встановлено, що загалом управління ризиками зводиться до його розуміння у якості певного процесу із відповідною послідовністю. До того ж виділяється певна сукупність дій, що і складають діяльність з управління ризиками. Такими діями або етапами можуть бути: аналіз, прогнозування ймовірності настання ризику, вибір заходів мінімізації ризиків, ліквідація причин та наслідків ризиків.

В результаті проведеного дослідження, автором запропоновано визначати управління ризиками як діяльність, що полягає у послідовному застосуванні комплексу заходів (юридичного і неюридичного характеру) шляхом розроблення стратегії з метою виявлення ризиків та впливу на них, результатом якої є дотримання стратегічних цілей суб'єкта господарювання та забезпечення його безпеки.

Ключові слова: ризик, правовий ризик, управління ризиком, підприємництво, контроль.

The article is devoted to the issues of the peculiarities of the process of risk management in entrepreneurship and determining their role in the activity of the enterprise. It is indicated that there is a risk in any entrepreneurial activity, and this, in turn, requires the development of mechanisms for influencing it. In this regard, the issue of risk management is an important part of effective enterprise management in general.

The article draws attention to the universality of the phenomenon of risk and the fact that it has become widespread in legal science. The risk is characterized by the following features: the probability of a certain result, the possibility of the subject realizing the risk and predicting the likely results of the activity, and the alternative behavior in a specific situation.

Arguments are given in favor of the importance of the risk management process, which is caused by several factors, such as the instability of the economic situation in Ukraine and in the world in general, the complexity of doing business, as well as the unpredictability of business conditions, etc.

The article analyzes the works of domestic and foreign authors on the subject of research, as well as international standards on risk management developed by the international community. As a result, it was established that, in general, risk management comes down to understanding it as a certain process with an appropriate sequence. In addition, there is a certain set of actions that make up risk management activities. Such actions or stages can be analysis, forecasting the probability of risk occurrence, selection of risk minimization measures, and elimination of the causes and consequences of risks.

As a result of the research, the author proposed to define risk management as an activity that consists in the consistent application of a set of measures (legal and non-legal) by developing a strategy with the aim of identifying risks and influencing them, the result of which is compliance with the strategic goals of the business entity and ensuring his safety.

Key words: *risk, legal risk, risk management, entrepreneurship, control.*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що ризик неминуче «супроводжує» будь-яку підприємницьку діяльність. Водночас і на законодавчому рівні однією із ознак такої діяльності є здійснення її на власний ризик (ст. 42 Господарського кодексу України). Відтак, успішність та прибутковість підприємницької діяльності залежатиме також від того, наскільки ефективною буде система управління ризиками. Управління ризиком, як окремий вид діяльності, зародився в економіці у ХХ столітті, і згодом поступово набув поширення і в інших сферах людської діяльності, де можливі виникнення та розвиток ризику [1, с. 173]. При цьому з виникненням та розвитком нових відносин, технологій тощо, перед підприємцями постають нові ризики, що вимагає постійного контролю та удосконалення системи управління ризиками. Дослідженню питань управління ризиками присвячували увагу такі вчені як Великанова М. М., Донець Л. І., Майданик Н. І., Новіков В. В., Резнікова В. В. та ін.

Метою статті є визначення ролі управління ризиками у підприємстві та з'ясування особливостей процесу управління ризиками.

Викладення основного матеріалу. Феномен ризику досліджується науковцями з різних галузей знань, у тому числі і у праві. Зокрема, у правовій літературі зустрічаються такі терміни, як юридичний або правовий ризик. Не вдаючись у цьому дослідженні у дискусію щодо правової природи ризику, вважаємо за доцільне навести визначення поняття правового ризику. Так, правовий ризик визначають як вірогідне настання подій, що пов'язані з прийняттям правового рішення, яке може потягнути за собою шкідливі наслідки у сфері правового регулювання суспільних відносин [2, с. 38]. Тобто, правовий ризик є доволі серйозним фактором, що може впливати на учасників правовідносин, а відтак, і на їхню поведінку. При цьому, враховуючи, що термін ризик є наскрізним поняттям, то очевидно, що правовому ризику притаманні всі особливості та складові ризику, що були напрацьовані різними галузями знань. У юридичній літературі слухним є твердження, що ризик є категорією з такими особливостями: ймовірність настання певного результату, можливість усвідомлення ризику суб'єктом і передбачення імовірних результатів діяльності, альтернативність поведінки у конкретній ситуації. Змінюються лише засоби впливу на ризик [1, с. 122].

Ризик є універсальною категорією, що з плином часу поширилася, у тому числі, і на правові відносини. Погоджуємося у цьому контексті з Великановою М. М., яка зазначила, що відбувається не просто запозичення категорії ризику, а саме інтеграція ризику у право і, з'являючись у певній сфері чи певних правовідносинах, ризик потрапляє у сферу впливу специфічних, притаманній конкретній галузі права засобів [1, с. 122-123]. Ця думка є вельми слушною, адже дає можливість показати також важливість управління ризиками, демонструє таку ознаку процесу управління як гнучкість і, у тому числі, різноманіття варіантів впливу на ризик.

До того ж важливість ролі управління ризиками спричинена також нестабільністю економічної ситуації в Україні, та й у світі загалом, складністю здійснення підприємницької діяльності, а також непередбачуваністю умов господарювання тощо.

В юридичній науці управління ризиками визначають як процес, за допомогою якого суб'єкт господарських відносин виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків [3, с. 137]. На думку Андреевої О., управління ризиком у договірних зобов'язаннях є системою заходів правового характеру (іноді – неправового

(неюрідичного) характеру (фактичного), що спрямована на мінімізацію негативних наслідків у результаті реалізації ризику [4, с. 8]. Таким чином, більшою мірою управління ризиками пов'язане з проактивною поведінкою учасників правовідносин.

Резнікова В. та Стефанчук Р. пропонують визначати управління ризиками у господарсько-му праві як діяльність суб'єктів господарювання, що спрямована на аналіз, прогнозування та оцінку ймовірності настання ризику в умовах невизначеності з вибором превентивних заходів з метою мінімізації можливих майнових втрат, а у разі їх виникнення – розподілу тягаря несення таких втрат між учасниками господарських правовідносин [5, с. 112]. З вказаного визначення вбачаються певні етапи, чи дії, що, на думку зазначених авторів, складають процес управління ризиками; йде мова про аналіз, прогнозування ймовірності настання ризику, вибір заходів мінімізації ризиків. До того ж окремим етапом управління ризиками вчені виділяють ліквідацію причин і наслідків ризиків [5, с. 112]. Також у вітчизняній юридичній науці виділяють такі етапи управління ризиками як аналіз, оцінка та контроль у процесі управління ризиками [6, с. 36-46]. Наведене свідчить, що у вітчизняній доктрині управління ризиками вважається певним процесом із відповідною послідовністю.

У зарубіжній доктрині тематика управління ризиками була предметом досліджень багатьох вчених. Цю діяльність автори праці «Legal risk: definition, management and ethics», до прикладу, визначають як певний процес, що включає такі етапи: визначення ризиків; оцінка ймовірності/впливу ризику; оцінка та впровадження заходів мінімізації ризиків [7, с. 13]. У своєму дослідженні Петрі Кескітало, на основі аналізу праць багатьох вчених, доходить висновку, що загалом у науці управління ризиками описується як управлінська діяльність, що складається з п'яти етапів: 1) встановлення цілей для управління ризиками; 2) ідентифікація ризиків; 3) оцінка ризику; 4) вибір методів та оцінка витрат на управління ризиками; 5) розробка системи управління ризиками [8, с. 11].

Варто звернути увагу, що діяльність з управління ризиками проявляється як всередині організації (комунікація безпосередньо з працівниками), так і ззовні (з регуляторами та іншими зацікавленими сторонами – стейкхолдерами). Рішення прийняти ризик або уникнути ризику традиційно приймається після ідентифікації та оцінки ризику з урахуванням прогнозованого результату ефективності мінімізації негативних наслідків такого ризику. Контроль та моніторинг за процесом управління ризиками сприяє оцінці та покращенню цього процесу. Як наслідок, пом'якшення та зменшення негативних проявів можуть призвести до усунення певних ризиків загалом. Зазначені процеси разом складають стратегію управління ризиками для організації [7, с. 13].

Підсумовуючи, варто відзначити, що загалом визначення терміна «управління ризиками» більшою мірою схожі, і загалом цей термін визначається як процес чи діяльність з передбачення та впливу на ризик, з меншою чи більшою деталізацією стадійності процедури управління ризиками.

Оскільки саме поняття управління є складним та багатоаспектним, закономірно і процес управління ризиками відповідно теж буде складним і багатогранним. Проте способи впливу на ризик, за влучним твердженням Великанової М. М., залежать від виду відносин, в яких виникає і розвивається ризик, та зумовлюються їх змістом [1, с. 238]. Більше того, вплив на ризик залежить і від суб'єкта, який стоїть перед вибором. У цьому контексті слухним є міркування Деніела Канемана, який вказав, що «у нашому житті ми часто стикаємося із ситуаціями «змішаного» вибору: існує ризик втратити і шанс виграти, і ми маємо вирішити, погодитися на гру чи відмовитися від неї. Інвестор, який оцінює можливості нового стартапу, юрист, що розмірковує, чи варто подавати позов, бойовий генерал, який планує наступ, політик, що повинен вирішити, чи вступати у передвиборну боротьбу, – усі вони стикаються з імовірністю перемоги або поразки» [9, с. 281]. Тобто, значною мірою управління ризиками притаманне також і суб'єктивне прийняття рішень.

Виділення тих чи інших етапів у процесі управління ризиками повинно бути пов'язано з метою цієї діяльності. Варто погодитися з вченим Петрі Кескітало, що мета управління ризиками полягає у тому, щоб: розвивати та підтримувати розуміння стратегічних та операційних цілей компанії, включаючи визначення критичних факторів успіху для досягнення таких цілей; проаналізувати можливості та виклики, пов'язані з реалізацією зазначених вище цілей, а також ризик недосягнення цих цілей; проаналізувати найважливіші заходи, розпочати компанією для виявлення ризиків, у зв'язку з цим; визначити ризиковий дух (в оригіналі «venture spirit» – вставка наша – Т. П.) компанії [8, с. 17].

З огляду на наведене вбачається, що управління ризиками набуває характеристики професійної діяльності. До прикладу, вчена Донець Л. І. управління ризиками вже визначала як один із видів професійної діяльності, метою якої є зниження усіх видів ризику або їх уникнення. До того ж, на її думку, процес управління ризиком включає такі стадії: виявлення передбачуваного ризику, оцінку ризику, вибір методу управління ризиком, застосування обраних методів, оцінку результатів [10, с. 186-187].

У контексті цього варто відзначити, що ще в 1998 році відомий вчений Річард Саскінд у своїй книзі «The Future of Law» зазначав, що вирішення правових проблем не є швидким процесом, проте є всі шанси на їх зменшення. Він прогнозував зміщення акценту саме у сферу управління правовими ризиками за підтримки проактивних інструментів, які будуть доступні у формі правових інформаційних послуг та процедур. Оскільки громадяни набудуть культуру звернення за юридичною консультацією більш регулярно та набагато раніше, ніж у минулому, велика кількість юридичних проблем будуть усунені ще до того, як виникне необхідність їх вирішення. У тих випадках, коли сучасні юридичні проблеми часто є ознакою затримки юридичного ведення, попередні консультації повинні призвести до того, що суб'єкти розуміють і визначають свої ризики та контролюють їх до будь-яких питань ескалації. Так, Річард Саскінд також зазначив, що менеджери з правових ризиків є однією з основних напрямів діяльності сучасних юристів. На його думку, такі юристи мають спеціалізуватися на визначенні юридичних (правових) ризиків та бути експертами в оцінці та трактуванні ризиків у правовому контексті. Такі юристи, зосереджуючись на управлінні правовими ризиками, будуть використовувати спеціальні методи та програмні засоби для оцінки ризику та їх впливу [11, с. 290; 12].

Річард Саскінд також використовував таку термінологію як менеджери з юридичних ризиків і прогнозував, що ця діяльність буде однією із майбутніх ролей для юристів. Такі юристи будуть спеціалізуватися на ідентифікації юридичних ризиків і будуть експертами у оцінці та визначенні (трактуванні) ризиків у правовому контексті. Ці юристи, концентруючись на управлінні правовим ризиком, будуть використовувати спеціалізовані методи та засоби (інструменти) для оцінки ризиків [12].

Для покращення та спрощення процесу впровадження управління ризиками у практику у міжнародній спільноті були також розроблені стандарти, де визначені загальні засади та вказівки щодо управління ризиками в практиці господарювання. Одним з основних варто зазначити Стандарт Австралії AS ISO 31000:2018 «Управління ризиками – Рекомендації» [13], що є перейменованим та переглянутим варіантом попередніх редакцій різних років, метою якого є надання вказівок щодо управління ризиками, з якими стикаються організації. Цей Стандарт також забезпечує загальний підхід до управління будь-яким типом ризику і не є специфічним для галузі чи сектору.

Також варто звернути увагу на стандарти управління ризиками, що були розроблені Комітетом спонсорських організацій комісії Тредвей (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (далі – COSO) [14]. Як і попередній Стандарт, ці стандарти COSO постійно переглядаються, оновлюються та адаптуються під сучасні реалії, і наразі існує декілька редакцій моделей управління ризиками, запропонованих COSO. Як можна зробити висновок, ці стандарти постійно еволюціонують, удосконалюються і трансформуються, що спричинено викликами часу, а також тим, що змінюються самі види ризиків, їх складність та природа. Відтак, і сама система управління ризиками потребує постійного удосконалення внаслідок невинного розвитку та еволюції суспільних відносин та технологій.

У 2017 році був розроблений оновлений варіант стандарту «Управління ризиками підприємства. Інтеграція зі стратегією та ефективністю» (далі – COSO 2017) [14]. Попередня редакція Стандарту датується 2004 роком (далі – COSO 2004). У листопаді 2020 організація також видала рекомендації під назвою Compliance Risk Management: Застосування COSO ERM Framework, що детально описує використання «Системи управління ризиками підприємства – Інтеграцію зі стратегією та ефективністю для управління ризиками комплаєнсу» [15].

Так, управління ризиками у стандарті COSO з управління ризиками в редакції 2004 року визначається як розроблений процес, який здійснюється радою директорів суб'єкта господарювання, керівництвом та іншими працівниками з метою досягнення достатньої впевненості щодо досягнення цілей функціонування такого суб'єкта господарювання [16].

Для більш глибокого розуміння і ясності структури управління ризиками COSO 2004 року на її основі, була запропонована оновлена стратегія COSO 2017 року. У ній управління ризиками вже подається як культура, можливості та практики, інтегровані з визначенням стратегії та її

ефективністю, на які організації покладаються для управління ризиками у створенні, збереженні та реалізації вартості [14].

При цьому у стратегії COSO 2017 зазначається, що управління ризиками підприємства не є функцією чи окремим відділом підприємства. Це культура, можливості та практики, які організації об'єднують у розробку стратегії та застосовують під час реалізації цієї стратегії з метою управління ризиком у створенні, збереженні та реалізації вартості. Управління ризиками підприємства – це більше ніж перелік ризиків. Це вимагає більшого ніж провести інвентаризацію всіх ризиків в організації. Він є ширшим і включає практики, які керівництво впроваджує для активного управління ризиком. Управління ризиками підприємства стосується не лише внутрішнього контролю. Він також розглядає інші теми, такі як: визначення стратегії, управління, спілкування із зацікавленими сторонами та вимірювання ефективності. Його принципи застосовуються на всіх рівнях організації та для всіх функцій. Управління ризиками підприємства – не чекліст (контрольний список). Це набір принципів, на яких можуть бути побудовані або інтегровані процеси для конкретної організації, і це система моніторингу, навчання та покращення ефективності. Управління ризиками підприємства може використовуватися організаціями будь-якого розміру. Якщо організація має місію, стратегію та цілі, а також потребу приймати рішення, які повністю враховують ризик, тоді можна застосувати управління ризиками підприємства. Його можуть і повинні використовувати будь-які організації, від малого бізнесу до громадських соціальних підприємств, державних установ і великих компаній [14].

Також варто зазначити, що на основі дослідження декількох редакцій COSO можна зробити висновок, що процес управління ризиками зможе показати позитивні результати тільки тоді, коли він буде системним, комплексним та безперервним.

Щодо правового регулювання цієї сфери в Україні, то на рівні держави існують окремі стандарти та методики управління ризиками. До прикладу, ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику», що затверджений наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 11 грудня 2013 року № 1469 «Про прийняття національних стандартів України та пробних національних стандартів України, гармонізованих з міжнародними та європейським стандартами, затвердження національних стандартів України, змін до національних стандартів України, скасування національних стандартів України та нормативних документів в Україні» (далі – Стандарт 2013) [17], а також ДСТУ ISO 31000:2018 «Менеджмент ризиків. Принципи та настанови», що затверджений наказом ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 29.11.2018 № 446 «Про прийняття та скасування національних стандартів, прийняття поправки до національного стандарту, що повинен бути гармонізованим з європейськими та міжнародними стандартами (далі – Стандарт 2018) [18]. У ньому визначаються принципи та процеси, що є складовими управління ризиками. Позитивною характеристикою Стандарту 2018 є його універсальність і можливість застосовувати його будь-яким суб'єктам господарювання. Щодо Стандарту 2013, то, він є письмовим перекладом ІЕС/ISO 31010:2009 Risk management – Risk assessment techniques (Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику). Позитивним аспектом Стандарту 2013 є те, що він передбачає загальне оцінювання ризику та процес керування ризиком. Водночас цей Стандарт має загальний характер, тому він може бути основою для багатьох галузей. У цих галузях можуть бути спеціальні стандарти, які встановлюють кращі методології на рівні загального оцінювання стосовно конкретних випадків застосування.

Крім того, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними» від 16.02.2011 № 232 затверджена Методика виявлення ризиків державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними (далі – Методика). Ця Методика згідно з її п. 2 застосовується під час проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства, прийняття рішень про його здійснення, розподіл ризиків між державним і приватним партнерами на кожному етапі здійснення державно-приватного партнерства, укладення договору між ними. Згідно з п. 3 цієї Методики управління ризиками – процес, що триває протягом здійснення державно-приватного партнерства і передбачає виявлення, оцінку ризиків, визначення шляхів запобігання їх виникненню, ліквідацію негативних наслідків і передачу ризиків (включаючи страхування), а також прийняття ризиків.

Як було зазначено вище, у міжнародній практиці Стандарти підлягають постійному оновленню та покращенню, у тому числі навіть на рівні термінів та понять. Відтак, це вимагає від держави також постійного перегляду і адаптації вітчизняних Стандартів, враховуючи багатий міжнародний досвід та сучасні реалії.

Також варто зазначити, що у окремих сферах господарювання на законодавчому рівні передбачена низка новел щодо управління ризиками. До прикладу, у нещодавно прийнятому Законі України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX, що вводиться в дію з 01.01.2024 р. (далі – Закон) закріплено обов'язок утворення підрозділу з управління ризиками, що має забезпечувати функціонування системи управління ризиками, а також утворення підрозділу з контролю за дотриманням норм (комплаєнс) (статті 29, 30). З аналізу вказаних норм можна зробити висновок про комплексність та складність системи управління ризиками, оскільки згідно з цим Законом ця система має забезпечувати виявлення, вимірювання, моніторинг, контроль, звітування та мінімізацію всіх суттєвих ризиків діяльності страховика. До позитивних аспектів варто віднести те, що є певна деталізація питань процесу управління у Законі з окресленням функцій підрозділу з управління ризиками, а також встановлення вимог до ризик-менеджера та комплаєнс-менеджера.

Висновки. Процедура управління ризиками відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності діяльності підприємства і потребує особливої уваги з боку власників бізнесу. Активне впровадження у процеси управління ризиками розроблених міжнародних рекомендацій щодо управління ризиками сприятиме підвищенню рівня управління підприємствами. Деталізація стадій управління ризиками дасть можливість якнайкраще реагувати на виклики та загрози у бізнесі та мінімізувати втрати. Процес управління ризиками матиме позитивний результат за умови, що він базується на таких основних характеристиках, зокрема: професійність, комплексний характер застосовуваних заходів впливу на ризики, надійність, гнучкість, уникнення конфлікту інтересів, безперервність цього процесу.

Відтак, з огляду на наведене, *управління ризиками* можна визначити як діяльність, що полягає у послідовному застосуванні комплексу заходів (юридичного і неюридичного характеру) шляхом розроблення стратегії з метою виявлення ризиків та впливу на них, результатом якої є дотримання стратегічних цілей суб'єкта господарювання та забезпечення його безпеки.

Список використаних джерел:

1. Великанова М. М. Ризики в цивільному праві : монографія. Київ: Алерта, 2019. 378 с.
2. Новіков В. В. Теоретико-правові аспекти ризиків у праві. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. № 13. Том 1 с. 36-39.
3. Матвеев П. С. Алеаторність інвестиційних договорів як характерна риса інноваційної діяльності (теоретико-правовий аналіз). Європейські перспективи. № 10. 2014. С. 135-139.
4. Андреева Е. Понятие и способы управления рисками в договорных обязательствах в гражданском праве. *Legea si viata*. 2014. Ianuare. N ½ (265) С. 7-10.
5. Резнікова В., Стефанчук Р. Оцінка ризиків у підприємстві та управління ними. *Право України*. 2018. № 5. С. 101-115.
6. Майданік Р. А. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посіб. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Юстиніан, 2007. 912 с.
7. Richard Moorhead, Steven Vaughan, *Legal Risk: Definition, Management and Ethics*. SSRN Electronic Journal, January 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/315434403_Legal_Risk_Definition_Management_and_Ethics.
8. Petri Keskitalo, *Contracts + Risks + Management = Contractual Risk Management*. *Nordic Journal of Commercial Law* issue 2006 № 2. URL: <https://journals.aau.dk/index.php/NJCL/article/view/3040/2564>.
9. Канеман Деніел. Мислення швидко й повільне / пер. з англ. Максим Яковлев. 6-те вид. К. : Наш Формат, 2022. 480 с.
10. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
11. R. Susskind, *The Future of Law: Facing the Challenges of Information Technology*. Clarendon Press. 1998, 376 p.
12. Tobias Mahler, *Tool-supported Legal Risk Management: a Roadmap*. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/15122/08_Tool_EN.pdf?sequence=1.
13. Risk management – Guidelines AS ISO 31000:2018. Standards Australia. URL: https://infostore.saiglobal.com/preview/825355761899.pdf?sku=1134720_SAIG_AS_AS_2680492.
14. Enterprise Risk Management. Integrating with Strategy and Performance. Executive Summary. URL: <https://www.coso.org/Shared%20Documents/2017-COSO-ERM-Integrating-with-Strategy-and-Performance-Executive-Summary.pdf>.

15. Compliance Risk Management: applying the COSO ERM Framework. URL: <https://www.coso.org/Shared%20Documents/Compliance-Risk-Management-Applying-the-COSO-ERM-Framework.pdf>.

16. Enterprise Risk Management – Integrated Framework. URL: <https://www.coso.org/Documents/COSO-ERM-Executive-Summary.pdf>.

17. Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику (ІЕС/ISO 31010:2009, IDT). ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013. Київ: Мінекономрозвитку України. 2015. 73 с.

18. Менеджмент ризиків. Принципи та настанови (ISO 31000:2018 Risk Management – Principles and guidelines on implementation, IDT). ДСТУ ISO 31000:2018. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:31000:ed-2:v1:en>.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.10>

КОЛОТІК А.С.

**ПРАЦІВНИК ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
PRACTITIONER OF THE POLICE AS A SUBJECT OF SOCIAL SECURITY**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито особливості правового статусу працівників поліції як суб'єктів трудового права. Розкрито специфічні елементи правового статусу поліцейського, що обумовлюють необхідність особливого підходу до його соціального забезпечення. Наголошено, що специфікою працівника поліції є виконання ним кола дій, які мають особливе соціальне значення та відповідно визначають специфічне нормативно-правове регулювання вимог до кандидатів на посади працівників поліції, порядку набуття статусу такого працівника, вимоги щодо його реалізації, припинення трудових відносин та соціального забезпечення. Зроблено висновок, що працівник поліції як суб'єкт соціального забезпечення – це особа, яка володіє спеціальною трудовою правосуб'єктністю та здійснює службово-трудова діяльність в органах та підрозділах Національної поліції України, у зв'язку із чим набуває широкий перелік прав щодо отримання соціального захисту від держави у разі виникнення певних життєвих ситуацій, які можуть вплинути на їхнє здоров'я, роботу та соціальний статус. До основних рис, які характеризують працівника поліції як суб'єкта соціального забезпечення можна віднести: особлива соціальна значущість трудової функції працівника поліції; набуття правового статусу працівника поліції є, водночас, підтвердженням визнання його відповідності законодавчим вимогам, що пред'являються до зайняття посади в Національній поліції; поліцейська діяльність як прояв служінню народу України обумовлює особливі вимоги до рівня соціального забезпечення працівників поліції; підвищений ризик для життя та здоров'я працівників поліції має адекватно відповідати підвищеним рівнем їх соціального захисту; встановлена законодавством підвищена соціальна захищеність є одним із елементів правового статусу працівника поліції; правосуб'єктність працівника поліції у відносинах з соціального забезпечення виникає одночасно із його вступом у службово-трудова відносини у Національній поліції; правосуб'єктність включає врегульовану нормами спеціального законодавства здатність та можливість набувати та реалізовувати права у сфері соціального забезпечення, у тому числі шляхом витребування активних дій суб'єктів, уповноважених на надання гарантій за відповідним напрямом.

Ключові слова: *правовий статус, працівник, поліцейський, соціальне забезпечення, Національна поліція України.*

The article, relying on the analysis of scientific insights, reveals the peculiarities of the legal status of practitioners in the police as subjects of labor law. Describe the specific elements of the legal status of a police officer, which will explain the need for a special approach to social security. It was emphasized that the specificity of a police officer is his performance of a range of actions that have a special social significance and, accordingly, determine the specific normative and legal regulation of requirements for candidates for the positions of police officers, the procedure for acquiring the status of such an employee, requirements for its implementation, termination of employment relations and social security. It was concluded that a police officer as a subject of social security is a person who has a special labor legal personality and performs official and labor activities in the bodies and units of the National Police of Ukraine, in connection with which he acquires a wide list of rights to receive social security protection from the state in case of certain life situations that may affect their health, work and social status. The main features that characterize a police officer as a subject of social security include: the special social significance of the police officer's work function; acquiring the legal status of a police officer is, at the same time, a confirmation of recognition of his compliance with the legal requirements for taking up a position in the National Police; police activity as a manifestation of service to the people of Ukraine determines special requirements for the level of social security of police officers; the increased risk to the life and health of police officers must adequately correspond to the increased level of their social protection; increased social protection established by law is one of the elements of the legal status of a police officer; the legal personality of a police officer in social security relations arises simultaneously with his entry into service and labor relations in the National Police; legal personality includes the ability and opportunity to acquire and exercise rights in the field of social security, regulated by the norms of special legislation, including by demanding active actions of subjects authorized to provide guarantees in the relevant direction.

Key words: *legal status, practitioner, police officer, social security, National Police of Ukraine.*

Постановка проблеми. Розбудова України як правової, демократичної держави на засадах забезпечення і зміцнення законності й правопорядку, дотримання прав і свобод громадян, передбачених Конституцією і чинним законодавством, значною мірою залежить від діяльності поліції як державного озброєного органу виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань [1]. Для реалізації вказаного завдання в системі органів державної влади існує велика кількість спеціально-уповноважених інституцій, серед яких особливе місце відводиться Національній поліції України, якість функціонування якої напружено залежить від того наскільки якісно її працівники будуть виконувати покладені на них обов'язки. При цьому слід враховувати, що поліцейські – це перш за все наймані працівники, які володіють особливим правовим статусом, оскільки виконують низку складних завдань у правоохоронній сфері. Останнє вимагає забезпечення особливого підходу до їх соціального забезпечення.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із соціальним забезпеченням працівників поліції, у своїх наукових працях розглядали: О.І. Безпалова О.О. Ганжа, А.Б. Гришук, Р.В. Дмитрик, М.І. Іншин, О.Ю. Кисіль, В.Л. Костюк, Д. Л. Лемеш, Д.В. Сичова та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, у вказаній сфері залишається чимала кількість проблем, які потребують вирішення.

Саме тому **мета статті** – розкрити сутність працівників поліції як суб'єктів соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, перш за все, варто визначити із тим, що взагалі представляють собою поліцейські як особлива категорія працівників. Так, на думку О.Ю. Кисіль, у найбільш загальному розумінні працівник поліції представляє собою фізичну особу (що володіє трудовою дієздатністю та правоздатністю), яка на основі укладання трудового договору з роботодавцем, набуває відповідних прав та обов'язків, що у своїй сукупності дають їй можливість виконувати визначену трудову функцію [2, с. 9].

В.Л. Костюк загально-правове розуміння трудо-правового становища державних службовців характеризує наступним: 1) зумовлене професійною діяльністю державних службовців

з підготовки пропозицій щодо формування державної політики, забезпечення її реалізації та надання адміністративних послуг; 2) наявністю громадянства України; 3) пов'язане із зайняттям посади у відповідності органі державної влади; 4) передбачає здійснення владних повноважень, які пов'язані з реалізацією завдань та виконанням функцій відповідного органу державної влади [3]. Перелічені характеристики підкреслюють особливе значення діяльності державних службовців та відповідністю суб'єктів, що набули правового статусу державних службовців, вимогам чинного законодавства. Разом із цим до працівників поліції як до особливого різновиду державних службовців пред'являються й специфічні вимоги.

Як справедливо підкреслює О.О. Ганжа, набуття правового статусу працівника Національної поліції України – це складний процес, який відрізняється від загального прийняття особи на роботу в рамках діяльності інших підприємств, установ чи організацій. Ключовим специфічним аспектом є те, що набути статус поліцейського може не кожен суб'єкт, а лише той, хто відповідає законодавчо встановленим вимогам щодо рівня освіти, морально-ділових та психологічних якостей, стану здоров'я тощо. Крім цього, статус працівника поліції надається особі, яку прийнято на роботу та призначено на посаду поліцейського в органах або підрозділах Національної поліції України, що відбувається: виключно у формі конкурсу – особливої юридичної процедури перевірки відповідності особи всім вимогам служби в поліції, яку проводять спеціальні поліцейські комісії [4, с. 56]. Тобто фактично набуття правового статусу працівника поліції є посвідченням факту відповідності особи (її освіти, стану здоров'я, рівня якісної характеристики особистості тощо) вимогам, які пред'являються законодавством.

Специфікою працівника поліції є виконання ним кола дій, які мають особливе соціальне значення та відповідно визначають специфічне нормативно-правове регулювання вимог до кандидатів на посади працівників поліції, порядку набуття статусу такого працівника, вимоги щодо його реалізації, припинення трудових відносин та соціального забезпечення.

Слід зазначити, що у вищезазначеному визначенні поліцейського, яке надано Законом України «Про Національну поліцію», відсутні будь-які прямі вказівки на включення соціального забезпечення до визначення поняття «поліцейський», проте означене не впливає на нерозривний зв'язок правового статусу поліцейського з соціальним забезпеченням, що передбачено тим же Законом. Слід підкреслити, що при обговоренні в правовій літературі правового статусу працівника взагалі та працівника поліції зокрема не існує єдиного підходу стосовно включення соціального забезпечення до кола елементів цього поняття. Розглянемо основні підходи до розуміння цього правового явища та місця в ньому соціального забезпечення.

Р.В. Дмитрик зазначає, що правовий статус, поєднуючи у єдину систему права, обов'язки та інші юридично значущі аспекти її функціонування, з одного боку, виступає важливою юридичною гарантією нормального (тобто якісного та ефективного) здійснення призначення, а з іншого поліцейським – свого функціонально-цільового є засобом обмеження його можливостей щодо використання владного ресурсу [5, с. 58]. Таким чином, автор акцентує увагу на змісті правового статусу як насамперед окресленні кола правомочностей працівника поліції, що дозволяє йому діяти в межах, встановлених законодавством, та одночасно обмежує ці дії.

Таке ж обмежено-функціональне наповнення правового статусу працівників поліції виступає розумінню й інших авторів. Д.Л. Лемеш до особливостей правового статусу посадової особи правоохоронного органу відносить: те, що визначається їх фактичне становище у системі правовідносин, що виникають у професійній діяльності цих осіб; є складною категорією, що обумовлює одночасно їх структурованість та єдність; його основу складають повноваження (права, обов'язки, функції); є стійким соціально-правовим явищем, похідним від загального правового статусу та спеціального статусу органу, в якому проходить служба особа. При цьому правовий статус працівника поліції як регламентовану нормами законодавства систему складових елементів, що визначає правове становище працівника поліції у правовідносинах з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, фізичними та юридичними особами, а також між собою та при виконанні своїх посадових обов'язків [6, с. 153].

На думку М.І. Іншина, правовий статус державного службовця як суб'єкта службово-трудоного правовідношення характеризується наступними ознаками: а) їхні права та обов'язки встановлюються, як правило, у межах компетенції органів, в яких вони перебувають на державній службі; б) діяльність державного службовця підпорядкована виконанню завдань, покладених на відповідний орган, і має офіційний характер; р) службові права та обов'язки характеризуються єдністю, своєрідність якої полягає в тому, що їх права одночасно є обов'язками, адже вони повинні використовуватися в інтересах служби, а обов'язки – правами, бо інакше обов'язки

неможливо буде здійснити; г) здійснення службовцем своїх прав та обов'язків гарантується законодавством; д) законні приписи і вимоги державного службовця повинні виконуватися всіма, кому вони адресовані; е) вони мають право на просування по службі, тобто на службу кар'єру; є) передбачені обмеження їх загальногромадянських прав з метою ефективності службової діяльності; ж) для них передбачені певні пільги, а також підвищена відповідальність за здійснення правопорушень [7, с. 17-18].

При дослідженні правового статусу державних службовців А.Б. Гришук зазначає, що під поняттям «правовий статус» варто розуміти систему визначених законодавством прав, свобод та обов'язків, а також гарантій діяльності державного службовця в процесі проходження ним державної служби. Основу правового статусу державного службовця становлять наступні його складові: права державного службовця; обов'язки державного службовця; обмеження; заохочення; відповідальність. Статус державного службовця – це передбачена у нормах чинного законодавства сукупність прав, обов'язків, обмежень, їх юридичних гарантій професійної діяльності в залежності від виду служби, яку проходять службовці, їх соціально-правовий захист і особливості юридичної відповідальності [8, с. 188-189].

Слід підкреслити, що правовий статус визначає основну сутнісну характеристику діяльності цього працівника, до кола якої вчені включають різні елементи, серед яких найчастіше зустрічаються: права, обов'язки, відповідальність та гарантії реалізації цих прав. Серед прав як складового елементу правового статусу окремі дослідники справедливо підкреслюють права на соціальне забезпечення, а також гарантії реалізації цих прав, як кореспондовані відповідним суб'єктам обов'язки їх реалізації.

Для більш повного розуміння працівника поліції як суб'єкта соціального забезпечення доцільно з'ясувати, що саме являє суб'єкт соціального забезпечення. У академічному тлумачному словнику української мови поняття «суб'єкт» визначають як особу, групу осіб, організацію і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті; особу або організацію як носій певних прав і обов'язків [9, с. 814]. Іншими словами, суб'єктом може бути тільки активний учасник певних відносин, дій. Так Т.Р. Куценко спеціальним суб'єктом трудового права визначає фізичну особу, яка володіє спеціальною трудовою правосуб'єктністю, що здійснює свою діяльність на користь та від імені держави на основі трудового договору (контракту) в органах державної влади відповідно до норм трудового та спеціального законодавства України [10, с. 703].

При наданні характеристики суб'єкта адміністративного права О.І. Безпалова акцентує, що невід'ємною його ознакою є потенціальна здатність вступати в адміністративні правовідносини, реалізовувати надані йому повноваження у сфері державного управління, нести юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на нього обов'язків. Суб'єкт адміністративного права стає суб'єктом адміністративно-правових відносин з моменту реалізації ним своїх прав та обов'язків у сфері виконавчої влади [11, с. 65]. Таким чином, авторка акцентує увагу саме на активній поведінці суб'єкта правовідносин, як необхідному перетворенні суб'єкта права на суб'єкта правовідносин.

Активність працівника поліції як суб'єкта соціального забезпечення полягає в набутті особою разом із статусом працівника поліції й тих складових елементів, які складають механізм його забезпечення, зокрема права на специфічний соціальний захист, а також активні дії щодо реалізації цих прав, у тому числі й вимога активних дій від суб'єктів, зобов'язаних реалізувати таке соціальне забезпечення.

Одним із понять, що мають значення для характеристики участі працівника поліції у соціальному забезпеченні, є його правосуб'єктність. На думку Д.В. Сичова, трудовою правосуб'єктністю працівника слід розуміти здатність і можливість особи бути суб'єктами трудових правовідносин (абсолютних і відносних) та набувати своїми діями права і обов'язки, пов'язані з вступом у ці правовідносини [12, с. 390]. Названий автор характеризує трудову правосуб'єктність суб'єкта трудового права як здатність та можливість мати встановлені у нормативно-правових актах трудові права і обов'язки. Перехід особистості від правового статусу громадянина до правового статусу працівника відбувається в момент укладення трудового договору чи контракту [12, с. 388]. Трудову правосуб'єктність, на погляд С. Вавженюка, можна ототожнити з трудовою правоздатністю або суб'єктом трудових правовідносин. Автор зазначає, що суб'єкт трудового права, крім іншого, наділений здатністю мати право на захист трудових прав, право на превентивну охорону трудових прав. У зв'язку з чим автор виділяє два складники трудової дієздатності: по-перше, трудову регулятивну дієздатність як здатність суб'єкта трудового права своїми діями набувати та здійснювати належні йому регулятивні трудові права та створювати, виконувати регулятивні

трудові обов'язки; та, по-друге, трудову охоронну дієздатність як здатність суб'єкта трудового права своїми діями набувати та здійснювати належні йому охоронні трудові права [13, с. 82]. Таким чином, правосуб'єктність як властивість суб'єкта соціального забезпечення можна охарактеризувати як передбачену нормами законодавства здатність та фактичну можливість набувати та реалізовувати права в сфері соціального забезпечення, у тому числі шляхом витребування активних дій суб'єктів уповноважених на надання гарантій соціального забезпечення.

Разом із цим працівникам поліції як суб'єктам правового забезпечення властиві дещо інші особливості, які виходять із специфіки їх правового статусу. Справедливою є думка про те, що державні службовці потребують диференційного підходу у регулюванні соціального захисту, що впливає безпосередньо зі спеціальних цілей і завдань певного державного органу, характеру службово-трудова функцій, специфіки їхнього правового статусу [14, с. 108]. Як й інші суб'єкти соціального забезпечення на них розповсюджуються норми Конституції України, міжнародних нормативно-правових актів, актів спеціального законодавства, насамперед Закону України «Про Національну поліцію», підзаконних нормативно-правових актів в сфері соціального забезпечення працівників поліції, а також нормативно-правових актів загального законодавства, які регулюють сферу соціального забезпечення громадян в тій частині, в якій ці питання не врегульовані нормами спеціального законодавства. Працівникам поліції нормами спеціального законодавства передбачено вищий рівень соціального забезпечення ніж рівень громадян, що не мають такого правового статусу. Підвищений рівень соціального забезпечення обумовлений відповідним соціальним статусом працівника поліції. В правовій літературі соціальний статус суб'єкта розглядається як його становище, положення у суспільстві в цілому або у певній окремій системі соціальних відносин, яке визначається соціальними нормами із врахуванням набутих та (або) вроджених соціально значущих властивостей суб'єкта [5, с. 53]. Соціально значущою властивістю працівника поліції, яка визначає його правовий статус як суб'єкта соціального забезпечення, є публічне визнання державою соціальної значущості професійної діяльності працівника поліції та забезпечення рівня його соціального забезпечення як престижної службово-трудова діяльності.

Отже слід підтримати О.Ю. Кисіль, яка називає такі характерні особливості працівника поліції, як суб'єкта права соціального забезпечення, зокрема: розширений перелік соціальних гарантій, в порівнянні з іншими категоріями працівників; до поліцейських застосовується особливий підхід до соціального захисту та пенсійного забезпечення; підвищений рівень виникнення соціальних ризиків, пов'язаних із професійною діяльністю поліцейських [2, с. 6].

Висновок. Таким чином, працівник поліції як суб'єкт соціального забезпечення – це особа, яка володіє спеціальною трудовою правосуб'єктністю та здійснює службово-трудова діяльність в органах та підрозділах Національної поліції України, у зв'язку із чим набуває широкий перелік прав щодо отримання соціального захисту від держави у разі виникнення певних життєвих ситуацій, які можуть вплинути на їхнє здоров'я, роботу та соціальний статус.

До основних рис, які характеризують працівника поліції як суб'єкта соціального забезпечення можна віднести: особлива соціальна значущість трудової функції працівника поліції; набуття правового статусу працівника поліції є, водночас, підтвердженням визнання його відповідності законодавчим вимогам, що пред'являються до зайняття посади в Національній поліції; поліцейська діяльність як прояв служінню народу України обумовлює особливі вимоги до рівня соціального забезпечення працівників поліції; підвищений ризик для життя та здоров'я працівників поліції має адекватно відповідати підвищеним рівнем їх соціального захисту; встановлена законодавством підвищена соціальна захищеність є одним із елементів правового статусу працівника поліції; правосуб'єктність працівника поліції у відносинах з соціального забезпечення виникає одночасно із його вступом у службово-трудова відносини у Національній поліції; правосуб'єктність включає врегульовану нормами спеціального законодавства здатність та можливість набувати та реалізовувати права у сфері соціального забезпечення, у тому числі шляхом витребування активних дій суб'єктів, уповноважених на надання гарантій за відповідним напрямом.

Список використаних джерел:

1. Козинець В.П., Циб І.С. Національна поліція, як основний суб'єкт забезпечення охорони прав і свобод людини. *Юридичний вісник* 3 (40) 2016, С. 73-78
2. Кисіль О.Ю. Особливості правового регулювання соціального забезпечення поліцейських в Україні. Автореф канд юрид наук. 12.00.05 Харків. 2021. 24 с.
3. Костюк В.Л. Трудова правосуб'єктність державних службовців: новели у контексті нової редакції Закону України «Про державну службу». *Часопис Національного університету*

«Острозька академія». Серія «Право». 2013. № 2(8) URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13kvlpds.pdf>.

4. Ганжа О.О. До характеристики правового регулювання набуття правового статусу працівника Національної поліції України. *Юридична наука* № 12(114). 2020. С. 51-57

5. Дмитрик Р.В. Адміністративно-правовий статус поліцейського в Україні. Дис канд юрид наук 12.00.07 Київ. 2021. 204 с.

6. Лемеш Д.Л. Поняття та особливості правового статусу працівника поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 1-1. 2016. С. 152-155.

7. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України. Автореф. дис. д-ра. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2005. 40 с.

8. Гришук А.Б. Поняття та особливості окремих елементів правового статусу державного службовця в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Вип. 67. 2021. С. 185-189

9. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 9 : С / ред. тому: І. С. Назарова [та ін.]. 1978. 916 с.

10. Куценко Т.Р. Зміст поняття «спеціальний суб'єкт трудового права». *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2022. С. 701-704. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/170>

11. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : Ніка Нова. 544 с.

12. Сичов, Д. В. Трудова правосуб'єктність працівника. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 27. С. 386-391

13. Вавженюк С. Трудова правосуб'єктність: антиномії праворозуміння. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. 2016. С. 79-83

14. Хоружий М. Є., Гбур З. В. Соціальний захист державного службовця. *Інвестиції: практика та досвід*. № 13-14. 2021. С. 103-109.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.11>

КРИЖЕВСЬКИЙ В.В.

**ДОВКІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

**ENVIRONMENT AS AN OBJECT OF LEGAL PROTECTION:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECT**

У статті досліджено зміст і сутність поняття довкілля як об'єкту правового захисту, крізь призму теоретико-правових напрацювань, що в свою чергу позитивно впливає на механізм правового захисту довкілля як елемент правової системи суспільства.

Установлено, що правовим захистом є такий порядок правовідносин за умов якого певний тип і вид соціальних взаємин перебуває під охороною права, проте вказується також те, що така правоохорона, можлива лише за умови санкціонування відповідних положень в законодавстві України чи іншому ратифікованому (узгодженому) з Верховною Радою України міжнародному нормативно-правовому акті.

Додатково обґрунтовано позицію про те, що сучасна система правовідносин та коло норм законодавства України, що визначають довкілля як об'єкт правового захисту є досить розгалуженим і вможливує ефективний, не лише захист а й охорону довкілля. Наведене, в свою чергу створюється в спосіб нормативно-правового гарантування на рівні Конституції України, галузевого законодавства та підзаконних нормативно-правових актів.

Обґрунтовується також позиція про те, що механізм правового захисту довкілля потребує ефективізації крізь призму вітчизняних реалій, зокрема триваючу збройну агресію росії проти України, а також отримання кандидатства в члени Європейського союзу, що в свою чергу потребує гармонізації національного законодавства з європейським.

Перспектива подальшого дослідження механізму правового захисту полягає в необхідності детального структурного аналізу нормативно-правового підґрунтя відповідного сегменту правовідносин, а також проведення порівняльного дослідження з метою аналізу міжнародного досвіду регулювання відповідної сфери та розроблення шляхів імплементації їх у правову систему української держави.

Ключові слова: *довкілля, екологічне право, правовий аспект, правовий статус, свроінтеграція, правоохорона.*

The article explores the content and essence of the concept of the environment as an object of legal protection, through the prism of theoretical and legal developments, which in turn has a positive effect on the mechanism of legal protection of the environment as an element of the legal system of society.

It is established that legal protection is such a procedure of legal relations under which a certain type and type of social relations is protected by law, but it is also indicated that such law enforcement is possible only if the relevant provisions are authorized in the legislation of Ukraine or another international regulatory legal act ratified (agreed) with the Verkhovna Rada of Ukraine.

In addition, the position that the modern system of legal relations and the range of norms of Ukrainian legislation that define the environment as an object of legal protection is quite extensive and makes it possible to effectively, not only protect but also protect the environment. The above, in turn, is created by means of regulatory guarantee at the level of the Constitution of Ukraine, sectoral legislation and by-laws.

The position that the mechanism of legal protection of the environment needs to be effective through the prism of domestic realities, in particular Russia's ongoing armed aggression against Ukraine, as well as obtaining a candidate for membership in the European Union, which in turn requires harmonization of national legislation with European one, is also substantiated.

The prospect of further research of the mechanism of legal protection lies in the need for a detailed structural analysis of the regulatory and legal basis of the relevant segment of legal relations, as well as conducting a comparative study in order to analyze the international experience in regulating the relevant sphere and developing ways to implement them in the legal system of the Ukrainian state.

Key words: *environment, environmental law, legal aspect, legal status, European integration, law enforcement.*

Актуальність тематики. Інститут прав і свобод людини і громадянина є найбільш охоронюваним у структурі інститутів права в демократичній державі загалом, що в свою чергу сприяє становленню правової державності та забезпечує невідпинний соціально-правовий розвиток у всіх сферах соціального буття.

Водночас, деякі правовідносини, в розрізі забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина потребують додаткового аналізу та укріплення. Так, наприклад, система правової охорони довкілля в Україні, що є невід'ємною складовою забезпечення права громадян України на безпечне та здорове життя, а також в контексті захисту надр України, що належать українському народу потребує поступового вдосконалення.

Така необхідність викликана, перш за все й тим, що на території Українських земель росією була розв'язана війна проти нашої незалежності та суверенітету, котра щоденно негативно впливає на стан довкілля. Крім цього, здобутий Україною статус кандидата в члени Європейського союзу, перш за все зобов'язує український політикум і всю правоохоронну сферу підвищувати стандарти дотримання прав і свобод людини і громадянина регламентованих Конституцією України, відповідно до Європейських.

Саме тому, на нашу думку додаткового опрацювання потребує відповідне коло правовідносин й адаптації до сучасних правоохоронних реалій із врахуванням усіх деструктивних факторів і чинників. Слід також зауважити, що питання пов'язані з аналізом суспільних відносин у сфері захисту довкілля неодноразово характеризувались вченими та дослідниками-правниками, що зумовлює необхідність попереднього оглядового аналізу відповідних позицій. Так, наприклад свої праці відповідному об'єкту присвятили: А.М. Гуз, Т.В. Лісніча, О.О. Обущак, С.А. Обущак, З.В. Ромовська, О.В. Сівак, А.Б. Стоцький, О.І. Тимошенко та інші. Водночас, сучасні правоохоронні тенденції, трансформація соціально-правового кола правовідносин в Україні та гармонізації вітчизняного законодавства з європейським створюють нові правові реалії, котрі потребують своєчасних наукових досліджень.

Метою статті є теоретико-правова характеристика довкілля як об'єкту правового захисту. Це в свою чергу зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1. Аналіз змісту та сутності таких понять як «правовий захист», «довкілля», «об'єкт правового захисту» та інших; 2. Дослідження сутності та змісту довкілля як об'єкту правового захисту; 3. На підставі проаналізованого, виокремлення основних рекомендацій і пропозицій щодо оптимізації правозахисту довкілля як одного з його об'єктів.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері захисту довкілля в Україні.

Предметом дослідження є довкілля як об'єкт правового захисту.

Виклад основного матеріалу статті. Розглядаючи будь-які підходи до питання об'єктів правового захисту, на нашу думку комплексно розглянути це питання можливо лише з урахуванням аналізу всіх авторитетних позицій відносно низки елементів термінологічного апарату проблематики. Саме тому, пропонується розпочати з аналізу цього структурного елементу.

Слід звернути увагу на те, що міжнародно-правові акти в даній галузі досить структурно та змістовно визначають зміст і сутність поняття довкілля. Наприклад, Конвенція про доступ до інформації, визначаючи процес участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, визначає, що навколишнє середовище – це повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодія між цими складовими [1]. Тобто, довкіллям є буквально все, що оточує особу, яка проживає чи знаходиться на певній території, й захист і охорона цього середовища має бути належними чином регламентована та врегульована законодавством, оскільки саме ці елементи складають національну систему захисту прав і свобод людини і громадянина.

Слід зазначити, досить актуальні позиції, що стосуються охорони довкілля в умовах ведення бойових дій. Так, Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [2] визначає, що кожна держава – учасниця цієї Конвенції зобов'язується не вдаватися до військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування, заподіяння шкоди або заподіяння шкоди будь-кому іншій державі-учасниці. Засоби впливу на «природне середовище» відносяться до будь-яких засобів для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу, або космічного простору (стаття 2). З викладеного, можемо зробити висновок, що природне середовище у розумінні цього міжнародного документу є значно ширшим поняттям, яке визначається як склад або структура Землі, її біота, літосфера, гідросфера, атмосфера та космічний простір [3]. В умовах ведення бойових дій на території України, слід звернути увагу на те, що довкілля як об'єкт правової охорони виступає досить багатоаспектним явищем, оскільки якщо предметний склад цього явища наповнений такими видами довкілля як: земля (надра), повітря, водні ресурси та інші природні елементи, що оточують людину. Відповідно, всі зазначені елементи мають певні об'єктні характеристики й взаємопов'язані між собою.

Про важливість захисту й охорони довкілля зазначає також і Верховний комісар ООН з прав людини, котрий вказує, що руйнування природи, забруднення навколишнього природного середовища та зміна клімату – є найбільш негативними факторами, котрі серед інших чинників провокуються здебільшого діями штучно створених об'єктів і явищ. Ще більшої гостроти та актуальності відповідна тематика набуває в світлі того, що за даними експертів ООН, причиною кожного шостого випадку передчасної смерті людини є забруднення природи, тобто причиною від наслідків забруднення помирають близько 7 млн. осіб, а приблизно 92% населення планети проживає в місцях, де рівень забруднення повітря перевищує норми, встановлені Всесвітньою організацією охорони здоров'я [4]. Відповідно, визначення довкілля як об'єкту охорони не лише на загальнодержавному так і в планетарному масштабі є критично важливим. Поряд із цим, охорона та захист, дослідниками визначаються по-різному, багато хто ці поняття розмежовує, посилаючись на праці авторитетних дослідників у галузі теорії держави і права, а також філософії права.

Так, наприклад, О.О. Обушак зазначає, що «охорона» є більш широким поняттям, ніж «захист». Вона являє собою сукупність заходів, спрямованих на забезпечення нормальної реалізації прав, а також на захист прав у випадку їх порушення або оспорування через конкретні засоби державного впливу, які існують переважно в правовій формі і можуть проявлятися або через встановлення правових норм, або через їх, насамперед, позитивне застосування. Навпроти, поняття «захист» пов'язане не з стандартною реалізацією прав, а лише з конкретним правопорушенням або оспоруванням прав, тобто під «захистом» розуміється передбачена законодавством діяльність відповідних публічних органів щодо поновлення порушеного права, припинення таких порушень, а також створення необхідних умов для притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні протиправних дій, внаслідок яких було завдано шкоди правам та законним інтересам суб'єктів [5, с. 75–86]. Таким чином, довкілля як об'єкт охорони, автоматично набуває таких пасивних властивостей, що полягають в пасивному забезпеченні непорушності права, що не зазнало деструктивного впливу, а захистом довкілля, буде активна протидія вчиненому порушенню відповідного права.

Це дає підстави ствердити, що довкілля як об'єкт охорони, розглядається в нерозривному зв'язку з комплексом норм законодавства України, що забезпечують недоторканість та безпеку відповідної галузі правовідносин.

Підтвердженням цього є позиція З.В. Ромовської, котра говорить про взаємообумовленість категорій «охорона» та «захист», проте повністю тотожними їх не вважає. На її думку, правова охорона містить в собі систему різноманітних юридичних заходів із метою вберегти право від можливого порушення. Таким чином, можливість захисту суб'єктивного права і конкретне здійснення захисту є одним із засобів правової охорони [6, с. 11-13]. Подібною позиції також притримується Т. Лісніча, котра зазначає, що захист прав суб'єктів господарювання можна визначити як комплекс дій правового характеру, які застосовуються в разі порушення, невизнання, оспорування прав суб'єкта господарювання, або з інших, визначених законом підстав, спрямованих на недопущення порушення, або відновлення порушеного права, а також забезпечення дотримання інтересів суб'єкта господарювання [7, с. 6-7]. Відповідно, охороною є комплекс попередніх дій, що носили характер порушення права, а захистом, будь-які дії спрямовані на убезпечення об'єкта від подальшого посягання після його початку.

Проводячи аналогію під час аналізу механізмів правового захисту соціальних взаємин, слід звернути увагу на те, що наприклад на державному рівні правовий захист інформації передбачає, перш за все, організацію ефективної нормотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності. Тому дуже часто правовий напрямок захисту інформації на рівні держави об'єднують з організаційним напрямком [8], що цілком логічно корелюється з розумінням довкілля як об'єкту захисту, оскільки для ефективності цього процесу має бути визначений також предмет, способи та засоби захисту такого об'єкта.

Таким чином, розглядаючи довкілля як об'єкт правового захисту слід перш за все враховувати, що в дію його приводить лише комплекс норм і положень національного та міжнародного законодавства, що спрямоване на недопущення руйнування звичного стану довкілля. В свою чергу, стандарти (у тому числі екологічні та будь-які інші) в сфері довкілля визначаються кожною державою індивідуально, в залежності від наявності в неї тих чи інших природоресурсів.,

Висновки. У статті досліджено зміст і сутність поняття довкілля як об'єкту правового захисту, крізь призму теоретико-правових напрацювань, що в свою чергу позитивно впливає на механізм правового захисту довкілля як елемент правової системи суспільства.

Установлено, що правовий захистом є такий порядок правовідносин за умов якого певний тип і вид соціальних взаємин перебуває під охороною права, проте вказується також те, що така правоохорона, можлива лише за умови санкціонування відповідних положень в законодавстві України чи іншому ратифікованому (узгодженому) з Верховною Радою України міжнародному нормативно-правовому акті.

Додатково обґрунтовано позицію про те, що сучасна система правовідносин та коло норм законодавства України, що визначають довкілля як об'єкт правового захисту є досить розгалуженим і вможливає ефективний, не лише захист а й охорону довкілля. Наведене, в свою чергу створюється в спосіб нормативно-правового гарантування на рівні Конституції України, галузевого законодавства та підзаконних нормативно-правових актів.

Обґрунтовується також позиція про те, що механізм правового захисту довкілля потребує ефективізації крізь призму вітчизняних реалій, зокрема триваючу збройну агресію росії проти України, а також отримання кандидатства в члени Європейського союзу, що в свою чергу потребує гармонізації національного законодавства з європейським.

Перспектива подальшого дослідження механізму правового захисту полягає в необхідності детального структурного аналізу нормативно-правового підґрунтя відповідного сегменту правовідносин, а також проведення порівняльного дослідження з метою аналізу міжнародного досвіду регулювання відповідної сфери та розроблення шляхів імплементації їх у правову систему української держави.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), ратифікована Законом № 832-ХІV від 06.07.99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.
2. Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text.

3. Сівак О.В. Поняття навколишнього природного середовища як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Юридичний науковий електронний журнал. № 12/2021. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/119.pdf

4. Рада ООН визнала право людини на чисте довкілля. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/09/novyna/svit/rada-oon-vyznala-pravolyudyny-chyste-dovkillya>.

5. Обушак О.О., Обушак С.А. Адміністративне регулювання у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності / О.О. Обушак, С.А. Обушак // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць. – Вип. 36 – 3. – 2009. – С. 75–86.

6. Ромовська З.В. Особисті немайнові права фізичних осіб / З.В. Ромовська // Українське право. – 1997. – № 1(6), – С. 11–13.

7. Лісніча Т.В. Особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання. Часопис з юридичних наук. С. 1-8. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1685/1429>

8. Організаційно-правові основи захисту інформації з обмеженим доступом: Навчальний посібник / А. Б. Стоцький, О. І. Тимошенко, А. М. Гуз та ін., за заг. ред. В. С. Сідака. – К.: Вид-во Європейського університету, 2006. – 232 с.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.12>

БЛІНОВА Г.О., МАМЕДОВА Е.А.

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ
У РОБОТІ ПАТРУЛЬНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО****LEGAL ASPECTS OF PERSONAL DATA PROTECTION
IN THE WORK OF A PATROL POLICE OFFICER**

У статті проаналізовано правові засади захисту персональних даних фізичних осіб працівниками патрульної поліції в процесі використання відеореєстраторів та бодикамер. Виявлено такі позитивні аспекти використання технічних пристроїв фіксації в роботі патрульної поліції як: відеоматеріали можна використовувати як доказову базу у кримінальних розслідуваннях та судових процесах; вони можуть допомогти встановити обставини злочину, ідентифікувати злочинців і захистити права потерпілих; знижується рівень корупції з боку працівників поліції, оскільки наявність відеозаписів може допомогти запобігти зловживанням з боку поліцейських, а також зменшити можливість випадкових або необґрунтованих затримань чи застосування надмірної сили; відеозаписи можуть стати ефективним інструментом захисту прав громадян у випадках порушення правил поведінки поліцейськими або випадків прояву недобросовісності з боку правоохоронців. Виокремлено потенційні негативні аспекти використання електронної техніки, що здійснює постійний відеозапис, а саме це може порушувати приватність та конфіденційність життя громадян; існує ризик зловживання відеозаписами поліції, зокрема, їх неправомірного використання, поширення або викривлення фактів; використання техніки нагляду може супроводжуватись технічними проблемами, такими як помилки запису, збої системи, втрати даних, що може вплинути на достовірність та надійність відеозаписів. Для недопущення реалізації таких ризиків необхідно встановлювати чіткі правила та обмеження щодо збереження, доступу та використання отриманої відеоінформації в патрульній поліції; розробити механізми контролю та внутрішні правила, щоб уникнути можливих зловживань; підвищувати рівень технічного супроводження цих процесів.

Ключові слова: кібербезпека, патрульна поліція, персональні дані, право на приватність, конфіденційна інформація, розголошення.

The article analyzes the legal principles of protection of personal data of individuals by patrol police officers in the process of using video recorders and body cameras. Such positive aspects of the use of technical fixation devices in the work of the patrol police were identified as: video materials can be used as an evidence base in criminal

© БЛІНОВА Г.О. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»)

© МАМЕДОВА Е.А. – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

investigations and court proceedings; they can help establish the circumstances of the crime, identify criminals and protect the rights of victims; the level of police corruption is reduced, as the availability of video footage can help prevent abuse by police officers and reduce the possibility of accidental or unjustified arrests or the use of excessive force; video recordings can become an effective tool for protecting the rights of citizens in cases of violations of the rules of conduct by police officers or cases of dishonesty on the part of law enforcement officers. The potential negative aspects of the use of electronic equipment that makes permanent video recording are singled out, namely that it can violate the privacy and confidentiality of citizens' lives; there is a risk of abuse of police video recordings, in particular, their illegal use, distribution or distortion of facts; the use of surveillance technology may be accompanied by technical problems, such as recording errors, system failures, data loss, which may affect the reliability and reliability of video recordings. In order to prevent the realization of such risks, it is necessary to establish clear rules and restrictions regarding the preservation, access and use of received video information in the patrol police; develop control mechanisms and internal rules to avoid possible abuses; to increase the level of technical support of these processes.

Key words: *cyber security, patrol police, personal data, right to privacy, confidential information, disclosure.*

Постановка проблеми. Під час збройної агресії проти України ще більше посилюється питання необхідності захисту персональних даних в роботі поліції, оскільки загроза виникає не лише праву на приватність особистого життя, а в першу чергу може спричинити загрозу особистій безпеці громадянина.

Патрульна поліція України, будучи підрозділом Національної поліції, який працює на користь громадян займається роботою з персональними даними осіб, відеофіксацією правопорушень та дорожньо-транспортних пригод. Діяльність патрульної поліції, пов'язана з захистом та обробкою персональних даних, здійснюється відповідно до Конституції України, Закону України «Про національну поліцію», «Про захист персональних даних» та інших відповідних законів України.

З огляду на швидке поширення інформаційних технологій у громадському житті в Україні та діяльності державних органів, все більшу важливість набуває забезпечення права громадян на недоторканність особистого та сімейного життя, яке гарантується статтею 32 Конституції України [1]. Однак, в процесі свого життя громадяни України, як члени суспільства, зобов'язані передавати деяку особисту інформацію державним органам для забезпечення реалізації їхніх прав державою. З свого боку, органи владних повноважень мають застосовувати заходи для захисту цих даних від розголошення. Ці заходи повинні бути в силі з моменту отримання відповідних даних і до їх знищення або їх знеособлення, або до отримання згоди особи, якій належать ці дані, на їх розголошення. Проте на практиці з'ясовуються деякі особливості застосування цих норм правоохоронними органами.

Так, протягом 2022 року Уповноваженим Верховної ради із захисту прав людини фіксувались такі порушення законодавства про захист персональних даних: неправомірне обробка персональних даних, зокрема їх неправомірне поширення та використання, незабезпечення надання суб'єкту персональних даних повної інформації щодо володільця персональних даних, неналежне оформлення згоди на обробку персональних даних, ненадання доступу до своїх персональних даних (інформації про себе), оприлюднення в мережі Інтернет персональних даних українських військових та іноземних громадян, які надають військову допомогу Україні на період дії воєнного стану, надмірний збір персональних даних надавачами гуманітарної, волонтерської та іншої благодійної допомоги населенню [2]. Деякі із зазначених проблем мали прояв і в інформаційному просторі патрульної поліції.

Національна поліція України, у тому числі патрульна поліція накопичують в межах своїх інформаційних систем та баз даних значні обсяги персональних даних: як роботодавці вони збирають, зберігають та використовують персональні дані своїх найманих працівників; як суб'єкти владних повноважень – персональні дані осіб, яким надають адміністративні послуги та персональні дані про осіб, щодо яких складаються протоколи про вчинені адміністративні правопорушення, та притягнутих до адміністративної відповідальності осіб.

Тому потребує постійного моніторингу діяльність з використання персональних даних в діяльності патрульної поліції, оскільки працівники цієї служби першими отримують

персональні дані свідків, правопорушників та потерпілих при виїзді на місце події.

Стан дослідження проблеми. Дослідженням питань правового регулювання забезпечення кібербезпеки поліції в Україні та окремих аспектів використання персональних даних поліцейськими займалися такі вчені, як В. Батчев, Т. Білобров, О. Бочковий, В. Венгер, К. Галинська, Л. Єр'оміна, Н. Коваленко, А. Кошман, С.О. Прокопов, У. Шатська, О. Шевчук та інші. Проте на сьогодні відсутня сучасна узгоджена концепція правового регулювання кібербезпеки Національної поліції України загалом, та патрульної поліції зокрема, а питання забезпечення правил використання персональних даних в роботі патрульного поліцейського висвітлюються в науковій літературі фрагментарно.

Метою статті є визначення передбачених законодавством правил використання персональних даних громадян працівниками патрульної поліції при використанні відеореєстраторів та бодікамер; з'ясування в результаті аналізу практичної діяльності патрульної поліції позитивних та негативних аспектів використання таких засобів та напрацювання напрямів організаційно-правового удосконалення захисту персональних даних громадян в роботі патрульної поліції.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пункту 9 частини 1 статті 31 Закону України «Про Національну поліцію», одним із заходів превентивного характеру є використання технічних приладів і засобів, що мають функції фото- та відеозйомки. Відеореєстратори та бодікамери патрульних поліцейських є такими засобами. Відповідно до ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію», «поліція для забезпечення публічної безпеки і порядку може закріплювати на форменому одязі такий пристрій, з метою «попередження, виявлення або фіксування правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб» [3]. Наявність таких нагрудними камер розглядається працівниками патрульної поліції як засіб захистити себе від упереджених заяв щодо їхньої поведінки.

На сьогодні, констатує В. Батчев, поліція фіксує дії громадян використовуючи портативний нагрудний реєстратор, відеореєстратор у службовому авто, стаціонарні відеосистеми. При використанні цих засобів поліцейським забороняється: 1) самовільне видалення відеозаписів з носіїв, заміна цих носіїв, зміна їх системної дати та часу; 2) примусове виключення відеореєстраторів, у тому числі на вимогу сторонніх осіб; 3) перешкоджання здійсненню відеозапису; 4) використання відеореєстраторів у випадках, не пов'язаних із здійсненням повноважень поліції; 5) копіювання, передавання інформації з відеореєстраторів стороннім особам. За фактами втрати або пошкодження відеореєстратора чи карти пам'яті, складових частин стаціонарної системи, проводиться службове розслідування [4].

Відповідно до п. 8 Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, передавання відеозаписів, отриманих з портативних та відеореєстраторів, установлених на службових транспортних засобах, БпЛА, автомобільних та стаціонарних систем для використання засобами масової інформації, а також поширення в мережі Інтернет, здійснюється з дозволу керівника органу, підрозділу поліції з дотриманням Закону України «Про захист персональних даних». Таке передавання здійснюється виключно з метою забезпечення безпеки та захисту інтересів громадян, суспільства і держави, а також з метою захисту гідності та честі працівника поліції [5]. Проте у законодавстві такі підстави не конкретизовані.

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» Національна поліція України забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави від кримінально протиправних посягань у кіберпросторі; здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів, підвищення поінформованості громадян про безпеку в кіберпросторі [6]. Таким чином Національна поліція України є суб'єктом, що реалізує державну політику у сфері захисту персональних даних громадян. Цьому обов'язку протирічать факти поширення в соціальних мережах та в Інтернет відеозаписів із бодікамер патрульних поліцейських.

Вказані обмеження та вимоги щодо передавання відеозаписів з відеореєстраторів поліцейських, наголошує В. Батчев, є важливими для забезпечення захисту приватності громадян і уникнення можливого зловживання інформацією. Рішення на передавання відеозаписів для використання засобами масової інформації або поширення в Інтернеті залежить від дозволу керівника органу поліції. Це забезпечує контроль та відповідальність за використання цих записів та захист інтересів громадян, суспільства і працівників поліції. Головною метою передавання відеозаписів у цих випадках є забезпечення безпеки, захист інтересів громадян і громадського порядку, а також захист гідності і честі працівника поліції. Ці обмеження та процедури є важливими для

забезпечення балансу між ефективним використанням відеозаписів в розслідуванні злочинів та захистом приватності і прав громадян [4]. Додержання цих вимог сприяє підвищенню довіри до правоохоронних органів та забезпеченню належного захисту прав людини у контексті використання технологій нагляду та збору інформації.

Згідно з поглядами деяких юристів, захист, який забезпечується шляхом використання відеореєстраторів поліцією, може суперечити праву на приватність. В даний час, коли записи з цих реєстраторів публікуються самою поліцією на платформах, таких як YouTube, або передаються ЗМІ, інколи ці записи є фрагментарними, що може створювати упереджене уявлення про особу і порушувати презумпцію невинуватості. Крім того, правове регулювання автоматичної зйомки без згоди особи вважається недостатньо розробленим і може суперечити чинному законодавству. Зазначене правове регулювання також вважається недостатньо прозорим, оскільки вивчити його шляхом аналізу опублікованих нормативно-правових актів є неможливим. Неопубліковані службові акти Національної поліції, які визначають порядок застосування пристроїв, зберігання та режим доступу до відеозаписів, вважаються загрозою для дотримання поліцією прав людини на приватність [6].

У нашому законодавстві поняття «персональні дані» та «конфіденційна інформація» відіграють важливу роль щодо захисту права на приватність, а їх зміст та особливості використання визначені у Законах України «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про інформацію» [8; 9; 10, с. 93; 11]. Конституційний суд та Міністерство юстиції України давали роз'яснення щодо конкретизації змісту цих даних та правил їх обігу [11; 12; 13; 14]. Таким чином, дані про національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження належать до конфіденційної інформації про фізичну особу. Збирання, зберігання та використання цих даних підлягають обмеженням і можуть здійснюватись лише згідно з вимогами закону та з відповідними

Відповідно до Наказу № 73 МВС, патрульна поліція України реалізувала інформаційно-аналітичну діяльність з метою забезпечення ефективності своєї роботи [15]. Ця діяльність включає створення власних баз даних, які є частиною єдиної інформаційної системи Національної поліції України та Міністерства внутрішніх справ України. Патрульна поліція має доступ до баз даних Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України та інших державних органів. Це дозволяє патрульній поліції отримувати необхідну інформацію для виконання своїх функцій та забезпечувати безпеку громадян. Однак, використання персональних даних в роботі патрульної поліції підлягає відповідному регулюванню з метою забезпечення захисту приватності та прав людини відповідно до законодавства України.

На практиці мають місце порушення законодавства про захист персональних даних. Наприклад, за свідченнями колишніх працівників поліції є хибна практика працівників патрульної поліції на вимогу своїх безпосередніх керівників фотографувати всіх людей та їх документи, з якими працівники поліції взаємодіють під час несення служби для підтвердження показників по кількості опитаних громадян та громадян з якими проведено бесіди. Ця інформація передається у «Telegram» групи керівникові [16]. Це є грубим порушенням вимог Закону України «Про захист персональних даних». Патрульним поліцейським слід пам'ятати про заборону «виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази», що зазначено у ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію» [17].

Не лише Законом України «Про захист персональних даних» та Типовим порядком обробки персональних даних у базах персональних даних [18] закріплюється обов'язок працівників правоохоронних органів дотримуватись правил використання персональних даних, за якими можна ідентифікувати особу, і які мають характер конфіденційної інформації, як їх володільців чи розпорядників. Обов'язок осіб, уповноважених на виконання функцій держави не розголошувати і не використовувати в інший спосіб конфіденційну інформацію, що стала їм відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень, крім випадків, встановлених законом, визначаються також як нами раніше зазначалось і етичними кодексами окремих відомств [19, с. 55].

Обов'язок патрульних поліцейських не розголошувати та не використовувати конфіденційну інформацію, включаючи персональні дані, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням їхніх службових обов'язків, визначається Правилами етичної поведінки поліцейських [20]. Отже, патрульні поліцейські мають обов'язок поважати конфіденційність персональних даних, які стали їм відомі у ході виконання своїх службових обов'язків, і не використовувати їх неправомірно або розголошувати без належної підстави.

На сьогодні відеозаписи, отримані з відеореєстраторів і опубліковані без згоди на це особи, котра була об'єктом відеозапису, є порушенням норм Закону України «Про захист персональних даних». Така ситуація буде продовжуватись до внесення відповідних змін до Закону України «Про Національну поліцію» [10, с. 94].

Основним шляхом вирішення проблеми є врегулювання суперечностей законодавчої бази з цього питання. Однак це не має бути просте узгодження правових норм без зміни концепції автоматичної відеофіксації. Враховуючи принципи прав людини, зокрема права на приватність та практику Європейського суду з прав людини (*Peck v. the United Kingdom; Sciacca v. Italy*), доцільним було б застосовувати деперсоніфікацію. Тобто закриття обличчя особи, інформацію про П.І.Б. (зокрема озвученої патрульними), номерних знаків транспортних засобів, серії та номери документів, що посвідчують особу тощо. Крім того, мова може йти про інші особливості особи (татування, зачіска тощо) [3]. При цьому, така деперсоніфікація має бути здійснена ще до передачі такого відео третім особам, тобто вона має бути зроблена самою Національною поліцією України [10, с. 94].

Відсутність можливості деперсоналізації відеозапису створює перепони у використанні їх як доказів в судових справах. Наприклад, Дніпропетровський окружний адміністративний суд розглядав справу 160/11214/20 про визнання дій протиправними та зобов'язання вчинити певні дії за позовом фізичної особи до департаменту патрульної поліції Національної поліції України в частині надання неповної інформації згідно звернення (запиту) позивача від 12.02.2020 року, зареєстрованого за №М-1431, а саме: ненадання запису відеореєстратора в період з 11:28 до 15:00 20.01.2020 року, зі службового автомобіля, який прибув за викликом позивача на спеціальну лінію «102» здійсненого близько о 11:28 20.01.2020 року, (транспортний засіб 11*3781).

Позовні вимоги обґрунтовані тим, що позивач не погоджується з бездіяльністю відповідача щодо надання неповної інформації, запитуваної у зверненні від 12.02.2020 року. Відповідач заперечує можливість надання відеозапису оскільки він містить конфіденційну інформацію про третіх осіб, а відтак інформацію з обмеженим доступом. На підставі наведеного, враховуючи відсутність у відповідача технічної можливості деперсоніфікації зафіксованих на відеозаписах третіх осіб (тобто відсутність можливості вилучити з відеозапису інформацію з обмеженим доступом), з метою забезпечення прав та інтересів осіб, щодо яких вказані відомості містять таку інформацію, обмеженню підлягає доступ до відеозапису в цілому. На запитуваних відеозаписах з відеореєстратора, установленого у службовому автомобілі, а також з портативного відеореєстратора, закріпленого на однострої старшого лейтенанта поліції під час реагування на повідомлення міститься інформація про третіх осіб, а саме: відомості про таємницю особистого та сімейного життя, гарантовані Конституцією України та нормами законодавства щодо захисту персональних даних. Зважаючи на те, що у ДПП немає технічної можливості деперсоніфікації зафіксованих на відеозаписах третіх осіб, надання таких відеозаписів без їх згоди може завдати шкоду особистим правам та інтересам таких осіб. Зазначене обґрунтування суд визнав достатнім, також врахував строки зберігання таких відеозаписів та відмовив у задоволенні позову [21].

Судова практика також має приклади хибного сприйняття громадянами права на заборону використання їхніх персональних даних, а в окремих випадках – навіть зловживання відповідним правом [22]. Показовою тут може бути справа № 465/4390/17, у якій позивач (фізична особа) оскаржує дії начальника Управління патрульної поліції у м. Львові щодо надання його (позивача) персональних даних інженерові відділу з паркування Львівського комунального підприємства «Львівавтодор» для складення стосовно нього (позивача) протоколу про адміністративне правопорушення за порушення правил паркування. Суди першої [23], апеляційної [24] та касаційної інстанції дали належну правову оцінку цій ситуації та встановили, що порушень законодавства про захист персональних даних з боку начальника Управління патрульної поліції у м. Львові не було [25].

Упродовж 2022 року працівниками Секретаріату Уповноваженого було проведено 85 перевірок, спрямованих на дотримання законодавства про захист персональних даних. Перевірки охоплювали різні органи та установи, зокрема міністерства, центральні органи виконавчої влади, державні агентства, служби, органи місцевого самоврядування, органи соціального захисту населення, центри надання адміністративних послуг, авіапідприємства, підприємства житлово-комунального сектору, медичні заклади, благодійні фонди, бюро кредитних історій, інтернет-провайдери, бюро перекладів та інші. Під час перевірок здійснювалось дослідження стану дотримання прав людини на захист персональних даних.

За результатами проведених перевірок видано 75 приписів про усунення порушень, які є обов'язковими для виконання. Узагальнивши результати перевірок, можна виокремити такі типові порушення вимог законодавства про захист персональних даних: 1) не затверджено розпорядчий документ, яким визначено загальні вимоги до обробки та захисту персональних даних, або розпорядчий документ затверджено, проте він не відповідає вимогам законодавства, зокрема, у документі не визначено категорії суб'єктів персональних даних; склад персональних даних, який збирається щодо суб'єктів персональних даних; порядок обробки і захисту персональних даних; 2) неправильно визначено правові підстави для обробки персональних даних; 3) не всі суб'єкти персональних даних повідомляються про володільця персональних даних, склад та зміст зібраних персональних даних, їхні права, визначені законодавством, мету збору персональних даних та осіб, яким передаються їхні персональні дані; 4) не визначено план дій на випадок несанкціонованого доступу до персональних даних, пошкодження технічного обладнання, виникнення надзвичайних ситуацій; 5) не визначено процедуру знищення/видалення персональних даних, строк зберігання яких закінчився; 6) не ведеться облік операцій, пов'язаних з обробкою персональних даних [2].

Серед причин порушень безпеки обробки персональних даних У. Шадська виокремлює наступні: 1) відсутність розроблених і затверджених положень щодо безпеки персональних даних, які б відповідали потребам даного відомства/структурного підрозділу, а також національним і міжнародним стандартам у сфері захисту персональних даних; 2) низький кваліфікаційний рівень співробітників у сфері захисту персональних даних; 3) передача персональних даних по незахищених каналах зв'язку; 4) відсутність осіб, відповідальних за захист персональних даних; 5) не ведеться належний облік зібраної або переглянутої інформації, а також того, з якою метою і на яких законних підставах збираються і проглядаються дані [26].

За результатами опитування 231 патрульних поліцейських у Дніпропетровській області було з'ясовано, що майже 70% з них вважають, що персональні дані громадян складають основу наповнення баз даних, яку використовує патрульна поліція. Водночас, більшість респондентів вважають, що персональні дані громадян у базі даних патрульної поліції захищені – 79,7% і відповідно 20,3% вважають, що незахищені персональні дані громадян. Серед причин вказані такі: передавання із рук в руки; не доброчесність окремих працівників поліції; доступність персональних даних для корумпованих та зацікавлених співробітників; витоки інформації через технічні прилади; у зв'язку з паперовим обігом інформації. Серед опитаних патрульних поліцейських 70,1% вважають, що персональні дані патрульних в інформаційних системах патрульної поліції захищені, а 29,9% переконані, що незахищені. Серед причин «незахищеності» персональних даних вказана проблема в недоброчесних колегах [27]. Таким чином наведені факти вказують на необхідність конкретизації проблем у сфері забезпечення безпеки персональних даних в роботі патрульної поліції та шляхів їх вирішення.

Висновки. В ситуації з збройною агресією проти України захист персональних даних стає ще більш важливим і актуальним завданням. Витік персональних даних може мати серйозні наслідки не лише для приватного життя особи, але й для її особистої безпеки. Використання електронної техніки, що забезпечує безперервний відеозапис, у роботі поліції дійсно має як позитивні, так і потенційно негативні аспекти з позицій захисту прав людини. Важливо збалансувати ці аспекти та забезпечити належний рівень захисту особистої приватності та конфіденційності громадян.

З позитивних аспектів можна виділити наступне: 1) відеоматеріали можна використовувати як доказову базу у кримінальних розслідуваннях та судових процесах; вони можуть допомогти встановити обставини злочину, ідентифікувати злочинців і захистити права потерпілих; 2) знижується рівень корупції з боку працівників поліції, оскільки наявність відеозаписів може допомогти запобігти зловживанням з боку поліцейських, а також зменшити можливість випадкових або необґрунтованих затримань чи застосування надмірної сили; 3) відеозаписи можуть стати ефективним інструментом захисту прав громадян у випадках порушення правил поведінки поліцейськими або випадків прояву недоброчесності з боку правоохоронців.

Однак, є потенційні негативні аспекти, які необхідно також враховувати: 1) використання електронної техніки, що здійснює постійний відеозапис, може порушувати приватність та конфіденційність життя громадян, а тому необхідно встановлювати чіткі правила та обмеження щодо збереження, доступу та використання отриманої відеоінформації; 2) існує ризик зловживання відеозаписами поліції, зокрема, їх неправомірного використання, поширення або викривлення фактів, тому необхідно розробити механізми контролю та внутрішні правила, щоб уникнути

можливих зловживань; 3) використання техніки нагляду може супроводжуватись технічними проблемами, такими як помилки запису, збої системи, втрати даних тощо, що може вплинути на достовірність та надійність відеозаписів, тому необхідні підвищувати рівень технічного супроводження цих процесів.

Основними недоліками в організації та реалізації захисту персональних даних в патрульній поліції є: 1) незатверджений розпорядчий документ або розпорядчий документ, який не відповідає вимогам законодавства, тобто патрульна поліція не має затверджених документів, які б визначали загальні вимоги до обробки та захисту персональних даних; а наявні положення та інструкції не включають необхідну інформацію, зокрема, категорії суб'єктів персональних даних, склад збираних даних, порядок обробки та захисту; 2) неправильно визначені правові підстави для обробки, передання, оприлюднення, зберігання та знищення персональних даних; 3) відсутність у посадових інструкціях працівників патрульної поліції зобов'язання не розголошувати персональні дані; 4) відсутність методичних роз'яснень та інструкцій про алгоритми дотримання режимів інформації з обмеженим доступом, у тому числі персональних даних, в роботі патрульної поліції; 5) недостатня інформація для суб'єктів персональних даних, коли не всі суб'єкти персональних даних повідомляються про володільця персональних даних, склад і зміст збираних даних, їхні права, мету збору та осіб, яким передаються їхні дані, відповідно до вимог законодавства; 6) відсутність плану дій на випадок несанкціонованого доступу, пошкодження технічного обладнання або надзвичайних ситуацій, що може підірвати безпеку персональних даних; 7) невизначена процедура знищення/видалення персональних даних, строк зберігання яких вже закінчився; 8) оприлюднення відеозаписів з бодикамер та автореєстраторів без згоди на поширення персональних даних (зображення) всіх учасників; 9) відсутність конкретизації дисциплінарної відповідальності за порушення правил захисту персональних даних патрульними поліцейськими та керівним складом.

Уповноважений ВР України рекомендував за результатами перевірок дотримання законодавства про захист персональних даних суб'єктам національної системи кібербезпеки, у тому числі Національній поліції України розробити і реалізувати запобіжні, організаційні, освітні заходи у сфері кібербезпеки, кібероборони та кіберзахисту з метою запобігання несанкціонованого доступу до персональних даних, зокрема, у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, а Департаменту кіберполіції Національної поліції України опублікувати рекомендації серед громадян щодо безпеки в інтернеті від шахрайських дій [2].

На наш погляд, в першу чергу такі рекомендації повинні бути чітко доведені на відповідних тренінгах до працівників поліції, у тому числі працівників патрульної поліції. Це обумовлено необхідністю оперативного реагування працівників патрульної поліції як на інциденти пов'язані із кібербезпекою як самих працівників патрульної поліції, так і з оперативним наданням роз'яснень громадянам, які звертаються за допомогою при виявленні кіберзлочинів, вчинених щодо них.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Стаття 141.
2. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>
3. Нагрудна камера поліцейського – порушення права на приватність. URL: https://protocol.ua/ua/nagrudna_kamera_politseyskogo
4. Батчев В. Використання поліцією відеореєстраторів: що треба знати. URL: <https://antidot.info/authors/vykorystannya-politsijeyu-videorejestratoriv-scho-treba-znaty/>
5. Інструкція із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 18 грудня 2018 року № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#Text>
6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. Голос України від 09.11.2017. № 208.
7. Нагрудна камера (відеореєстратор) патрульного: правове регулювання і порушення права на приватність. URL: <http://umdpd.info/police-experts.info/2016/04/14/article-videofixation/>

8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI (у редакції від 19.10.2017). Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Стор. 1188. Стаття 481.
9. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Стаття 314.
10. Інформаційне забезпечення діяльності патрульної поліції : наук.-практ. рекоменд. / О.В. Бочковий, Г.О. Блінова, С.О. Прокопов, Е.А. Мамедова. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2020. 98 с.
11. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Стаття 650.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 року № 5-зп. у справі 18/203-97. [Електронний ресурс]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 1-9/2012 від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. [Електронний ресурс]. URL: zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-12.
14. Деякі питання практичного застосування Закону України «Про захист персональних даних»: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 21.12.2011 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0076323-11>.
15. Наказ № 73, від 06.11.2015 «Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції».
16. Захист прав поліцейських. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/groups/1535431980081968>
17. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. ст.379.
18. Типовий порядок обробки персональних даних: Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 08.01.2014 № 1/02-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text
19. Блінова Г.О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики. Дис. на здобут. наук. ступ. докт. Юрид. наук. Запоріжжя. 2019. 458 с.
20. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських. Наказ Міністерства внутрішніх справ України 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>
21. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду № 93431021 від 07.12.2020. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/93431021/>
22. Венгер В., Кошман А., Шевчук О. Аналіз судової практики щодо застосування законодавства України про захист персональних даних. URL: <https://rm.coe.int/report-dp-2021-2web-1680aa5225>
23. Рішення Франківського районного суду м. Львова у справі № 465/4390/17 від 26.12.2017 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71439748>.
24. Постанова Львівського апеляційного адміністративного суду у справі № 465/4390/17 від 14 травня 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74098229>.
25. Постанова Верховного Суду у справі № 465/4390/17 від 13 жовтня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173101>.
26. Шадська У. Захист персональних даних в діяльності Національної поліції України. Експертний центр з прав людини. URL: <https://ecpl.com.ua/comments/zahyst-personalnyh-danyh-v-diyalnosti-natsionalnoji-politsiji-ukrajiny/>
27. Аналітичний звіт «Адміністративно-правові засади забезпечення кібербезпеки патрульної поліції України» за результатами опитування патрульних поліцейських. Наукова лабораторія соціологічних та кримінально-правових досліджень ННІ ЗНПК. Дніпро 2023. 37 с.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.13>

ВАРХОВ А.Г.

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ
Й ОБОРОНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
АСПЕКТИ ДОЦІЛЬНОСТІ****ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF COOPERATION
BETWEEN SUBJECTS OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR
REGARDING THE PROVISION OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY:
ASPECTS OF EXPEDIENCY**

Стаття присвячена розкриттю ключових характеристик необхідності організації та здійснення взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки України.

Доведено, що для виявлення, вчасного реагування, вжиття заходів протидії та ліквідації наслідків загроз національним інтересам та цінностям України мають бути запроваджені й функціонувати ефективні механізми взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони. Виконання цього завдання об'єктивує наявність відповідного адміністративно-правового механізму, який передбачає правила організації та здійснення такої взаємодії для досягнення цілей процесу забезпечення національної безпеки України. У досліджуваному контексті його сутність можна схарактеризувати через такі положення: 1) є складовою більш об'ємного правового явища – правового механізму забезпечення національної безпеки України; 2) поєднує організаційний та практико-реалізаційний аспекти забезпечувального впливу держави на безпекове середовище країни, врегульовуючи внутрішньоінституційні відносини у межах системи забезпечення національної безпеки України; 3) є основою для реалізації спільної діяльності суб'єктів сектору безпеки й оборони України.

Уточнено, що з теоретичної точки зору, досліджуваний механізм також репрезентує розуміння місця і ролі кожного суб'єкта сектору безпеки й оборони в механізмі забезпечення національної безпеки, різницю їхніх повноважень та ієрархічну структуру, а також зміст і сутність безпеково-оборонної функції держави.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, взаємодія, забезпечення безпеки, забезпечення національної безпеки, механізм, національні інтереси, сектор безпеки й оборони.

The article is devoted to revealing key characteristics of necessity organize and implement interaction of subjects in security and defense sector in field of ensuring national security of Ukraine.

It has been proved that in order to respond in a timely manner, take measures to counter and eliminate the consequences of threats to the national interests and values of Ukraine, effective mechanisms for interaction between subjects of the security and defense sector must be introduced and function. The fulfillment of this task objectifies the existence of an appropriate administrative and legal mechanism that provides for the rules for organizing and implementing such interaction in order to achieve the goals of the process of ensuring the national security of Ukraine. In the context under study, its essence can be characterized through the following provisions: 1) it is an integral part of a more voluminous legal phenomenon – legal mechanism for ensuring national security of Ukraine; 2) combines the organizational and practical-implementation aspects of the ensuring influence of the state on the country's security environment, regulating intra-

institutional relations within the framework of the national security system of Ukraine; 3) is the basis for the implementation of joint activities of the subjects of the security and defense sector of Ukraine.

It is clarified that from a theoretical point of view, the mechanism under study also represents an understanding of the place and role of each subject of the security and defense sector in the mechanism for ensuring national security, the difference in their powers and hierarchical structure, as well as the content and essence of the state functions of ensuring security and defense.

Key words: *administrative and legal mechanism, ensuring national security, ensuring security, interaction, mechanism, national interests, security and defense sector.*

Постановка проблеми. У межах академічних досліджень зокрема та світової гуманітарної науки загалом поняття «механізм» – і як концепт, і як абстракція високого рівня узагальнення – має широке поле застосування і, набувши наукового статусу, стало практично незамінним як модель пояснення (функціонування) цілої низки явищ [1, с. 64]. Наукові дослідження, що спрямовані на розкриття сутності правової матерії за допомогою «механістичного підходу» до розкриття таких явищ беззаперечно мають свою наукову цінність.

Це дослідження, власне, є спробою розкриття ключових характеристик необхідності організації та здійснення взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки України. У результаті має сформуватись певний рівень розуміння відповідного адміністративно-правового механізму, як правового явища, що підлягає вивченню.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлена до аналізу проблематика не має наукового висвітлення з огляду на специфіку предмета вивчення. В умовах сьогодення вона має надзвичайну актуалізацію, а отже – цілком обґрунтовано може сприйматись як така, що підлягає науковому вивченню.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення безпеки є однією з центральних функцій держави, що реалізується за допомогою системи забезпечення національної безпеки. Остання є інституційним регулятивним механізмом, за допомогою якого підтримується стабільність і захищеність суспільства, створюється сукупність умов реалізації життєво важливих національних інтересів і мінімізуються існуючі загрози [2, с. 355–357; 3, с. 126].

Однак «підтримання стабільності та захищеності», в першу чергу, вказує на те, що вже досягнуто певного рівня захисту, який необхідно «забезпечувати».

Наразі правовий концепт «забезпечення» у контексті безпекового спрямування згідно з законодавчою термінологією позначає сукупність заходів, що об'єктивують конкретну діяльність, призначенням якої є запобігання ризикам (охорона), реагуванням на загрози (захист) та підтримка належного розвитку наявних механізмів її реалізації.

У контексті національної безпеки безпосередньо йдеться про «захищеність» національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [4], тобто відповідність рівня захисту законодавчим нормам.

Так у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 передбачено, що Україна має бути: «вільною, зможною, безпечною державою, де панує право, де держава захищає громадян і суспільство, де кожен може реалізувати свої таланти і здібності, де люди дихають чистим повітрям, п'ють чисту воду та з якою пов'яжуть долю наші діти й онуки» [5]. Своєю чергою, Стратегія забезпечення державної безпеки України від 16 лютого 2022 року № 56/2022 передбачає, що: «державний суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність України, оборонний, економічний і науково-технічний потенціал, кібербезпека, інформаційна безпека, об'єкти критичної інфраструктури, державна таємниця та службова інформація є об'єктами, задля яких створюються умови для забезпечення захищеності; в інформаційній площині це такий стан, за якого унеможливлено завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується, негативний інформаційний вплив; витік державної таємниці та службової інформації; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації, у тому числі шляхом проведення іноземними спецслужбами, окремими організаціями, групами, особами спеціальних інформаційних операцій та деструктивних інформаційних впливів, а також забезпечується своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз» [6], а, наприклад, Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету

Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р передбачає, що: «скоординований розвиток та реалізація функцій суб'єктів інтегрованого управління кордонами, що разом діють і на державному кордоні, і всередині держави, оптимально використовуючи національні ресурси є основою для транскордонного співробітництва, збільшення доходів державного та місцевих бюджетів, туризму та спрощення інших форм законного руху осіб, послуг і товарів» [7].

Таким чином, про конкретику у даному контексті не йдеться, однак можемо припустити, що законодавчими нормами встановлено такі показники рівня захисту національних інтересів України як:

- панування домінуючого сервісного типу виконання державно-владних функцій держави, де права, свободи та інтереси громадян є пріоритетними; вони завжди мають можливість для їхньої реалізації, а також активно залучаються до процесу розвитку демократії;

- наявність належного рівня соціального забезпечення громадян, що детермінований високим рівнем економічного розвитку держави, її можливостями акумулювати необхідні ресурси для громадського добробуту;

- функціонування ефективної системи захисту громадян від різних рівнів небезпек – як техногенного та природного характеру, так і злочинних посягань на їхні права, свободи та інтереси, що охороняються законодавством України; механізмів протидії таким явищам;

- відсутність свавільних дій з боку представників владних повноважень, адже увесь процедурний аспект їхньої діяльності є нормативно врегульованим; їхня діяльність відповідає вимогам чинного законодавства, що забезпечено постійними та систематично здійснюваними контролюючими процедурами;

- належне функціонування інституту судової влади, внутрішньої безпеки та боєздатних і професійно підготовлених військових формувань;

- панування єдиних стандартів та встановлення рівних умов для розвитку талантів і здібностей кожного; забезпечення можливості безперешкодного доступу до реалізації власних інтересів, що не шкодять публічному правопорядку й не порушують кордони прав та інтересів інших осіб;

- функціонування ефективної системи захисту довкілля, контролю дотримання стандартів природоохоронного законодавства;

- усталене громадське сприйняття необхідності та орієнтація діяльності органів влади на збереження нинішніх надбань та цінностей задля забезпечення добробуту майбутніх поколінь.

Отже, з вищенаведеного цілком логічним вбачається сформоване у Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначення сутності та переліку національних інтересів та цінностей України у вияві життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [4].

Вказане також репрезентує, що: «забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними» – надзвичайно актуальне завдання, яке наразі запропоновано вирішувати шляхом запровадження та функціонування національної системи стійкості [8].

Власне національна система стійкості є комплексом цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації [8].

Таким чином, можемо узагальнити, що наразі взаємодія, як процес досягнення колективних узгоджених за метою, завданнями та сутністю цілей, є провідним інструментом в контексті забезпечення національної безпеки. Окрім того, взаємодію також слід розглядати як одну з базових засад забезпечення національної безпеки, адже розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України [5] є важливим заходом для підвищення ефективності стратегічного планування у цій сфері.

Для повноти розгляду заявленого питання уточнимо, що Україна стала засновницею нової для міжнародної спільноти «концепції захисту державою», яка виражається у взаємодії між складовими сектору безпеки і оборони, а також сектору безпеки і оборони з громадянським суспільством [9, с. 88].

Так положеннями Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII чітко встановлено, що сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових. Інші державні органи, що не перелічені у Законі як такі, що входять до складу сектору безпеки і оборони та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони [4].

Тому цілком логічно, що зазначена діяльність має бути реалізована у певних нормативних рамках, забезпечених чіткою деталізацією організаційного та процедурного аспектів, що, власне, і репрезентується через функціонування відповідного адміністративно-правового механізму.

Висновки. Для виявлення, вчасного реагування, вжиття заходів протидії та ліквідації наслідків загроз національним інтересам та цінностям України мають бути запроваджені й функціонувати ефективні механізми взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони. Виконання цього завдання об'єктивує наявність відповідного адміністративно-правового механізму, який передбачає правила організації та здійснення такої взаємодії для досягнення цілей процесу забезпечення національної безпеки України. У досліджуваному контексті його сутність можна схарактеризувати через такі положення: 1) є складовою більш об'ємного правового явища – правового механізму забезпечення національної безпеки України; 2) поєднує організаційний та практико-реалізаційний аспекти забезпечувального впливу держави на безпекове середовище країни, врегульовуючи внутрішньоінституційні відносини у межах системи забезпечення національної безпеки України; 3) є основою для реалізації спільної діяльності суб'єктів сектору безпеки й оборони України.

З теоретичної точки зору, досліджуваний механізм також репрезентує розуміння місця і ролі кожного суб'єкта сектору безпеки й оборони в механізмі забезпечення національної безпеки, різницю їхніх повноважень та ієрархічну структуру, а також зміст і сутність безпеково-оборонної функції держави.

Список використаних джерел:

1. Альберда Т. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). *Молодий вчений*. № 2(02). 2013. С. 64–68.
2. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь; под общ. редакцией Г. Сытника. К.: НАДУ, 2012. 496 с.
3. Шевченко М., Зозуля О. Системи забезпечення національної безпеки адаптивного та креативного типів: порівняльний аналіз. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 16. С. 125–129.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
6. Стратегія забезпечення державної безпеки України від 16 лютого 2022 року № 56/2022: Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>
7. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text>
8. Концепція забезпечення національної системи стійкості: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>
9. Гарнополова М. Взаємодія складових сектору безпеки і оборони України, як елемент сучасної концепції захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 21 груд. 2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 87–90.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.14>

ГОРБАЛІНСЬКИЙ В.В.

**ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ****ON THE QUESTION OF THE EFFICIENCY OF LEGAL PROTECTION METHODS
IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION**

Стаття присвячена питанням ефективності способів судового захисту в адміністративному судочинстві України. У статті автор на підставі аналізу законодавства, судової практики та наукової доктрини окреслює окремі проблемні питання, пов'язані із визначенням та обранням способів судового захисту. Звертається увага на те, що аналіз судової практики свідчить, про неоднозначність застосування способів захисту та оцінки їх ефективності, особливо це стосується тоді, коли суд визначає той спосіб захисту, який не суперечить закону і який суд вважає більш ефективним застосувати при вирішенні публічно-правового спору. Автором також вказується на те, що не зважаючи на існування чисельних наукових праць, присвячених проблемам адміністративного судочинства, існуючої багаторічної судової практики адміністративних судів, проблема ефективності судового захисту в адміністративному судочинстві залишається не вирішеною у доктрині адміністративного процесуального права, що в кінцевому рахунку породжує проблеми у правозастосовній практиці та здійсненні судочинства. У статті звертається увага на те, що ефективність судового захисту буде тоді, коли особа, яка звернулася за захистом отримає результат – відновлення порушеного права настільки, наскільки це максимально можливо. Тому, суди мають оцінювати обраний позивачем спосіб судового захисту не на предмет його належності і адекватності характеру та змісту порушеного права. Зазначається, що захист порушеного права має бути повним, тобто призводити до повного відновлення порушеного права і забезпечувати відсутність у особи бажання повторно звернутися до суду. Доводиться, що ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень матиме місце тоді, коли відбудуться концептуальні зміни у підходах щодо оцінки способів захисту враховуючи основне завдання адміністративного судочинства і надані права суду визначити ефективний спосіб судового захисту. Далі робиться висновок, що в основі ефективного правосуддя має бути закладений підхід, що вирішуючи публічно-правовий спір суди мають керуватися принципами верховенства права, справедливості і процесуальної економії, займати більш активну позицію у коригуванні вимог позивача.

Ключові слова: *судовий захист, суд, адміністративне судочинство, ефективний, способи захисту права.*

The article is devoted to the issues of the effectiveness of the methods of judicial protection in the administrative proceedings of Ukraine. In the article, based on the analysis of legislation, judicial practice and scientific doctrine, the author outlines certain problematic issues related to the definition and selection of methods of legal protection. Attention is drawn to the fact that the analysis of judicial practice shows the ambiguity of the application of methods of protection and evaluation of their effectiveness, especially when the court determines the method of protection that does not contradict the law and which the court considers more effective to apply in the resolution of a public legal dispute. The author also points out that despite the existence of numerous

scientific works devoted to the problems of administrative proceedings, the existing long-term judicial practice of administrative courts, the problem of the effectiveness of judicial protection in administrative proceedings remains unresolved in the doctrine of administrative procedural law, which ultimately creates problems in law enforcement practice and administration of justice. The article draws attention to the fact that the effectiveness of legal protection will be when the person who applied for protection receives the result – the restoration of the violated right to the maximum extent possible. Therefore, the courts should evaluate the method of legal protection chosen by the plaintiff not on the subject of its propriety and adequacy to the nature and content of the violated right. It is noted that the protection of the violated right must be complete, that is, lead to the full restoration of the violated right and ensure that the person has no desire to appeal to the court again. It is proven that the effectiveness of judicial protection of the rights, freedoms and interests of individuals from violations by subjects of authority will take place when there will be conceptual changes in approaches to the assessment of methods of protection, taking into account the main task of administrative proceedings and the granted rights of the court to determine an effective method of judicial protection. Further, it is concluded that effective justice should be based on the approach that when resolving a public legal dispute, courts should be guided by the principles of the rule of law, justice and procedural economy, and take a more active position in adjusting the claimant's claims.

Key words: *judicial protection, court, administrative proceedings, effective, methods of legal protection.*

Актуальність теми. У рішенні Конституційного Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003 зазначено, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах (абз. 10 п. 9) [1]. Показником наявності демократії у державі є реальна можливість особи захистити у суді свої порушені права, свободи чи інтереси у публічно-правових відносинах. Як випливає з приписів ст. 5 КАС України, кожна особа має право у порядку, який встановлено цим кодексом захистити себе звернувшись до адміністративного суду і обрати той спосіб захисту, який вона вважає є більш ефективним і здатним поновити її правове становище, що існувало до порушення її прав.

Аналіз судової практики свідчить, про неоднозначність застосування способів захисту та оцінки їх ефективності, особливо це стосується тоді, коли суд визначає той спосіб захисту, який не суперечить закону і який суд вважає більш ефективним застосувати при вирішенні публічно-правового спору. Отже, актуальним є питання ефективності судового захисту при вирішенні публічно-правових спорів. Тому, на нашу думку, широкого обговорення потребують всі аспекти такого поняття, як ефективність судового захисту в контексті можливості обрати судом інший спосіб захисту, який не суперечить закону.

Стан наукових досліджень. Не зважаючи на існування чисельних наукових праць, присвячених проблемам адміністративного судочинства, існуючої багаторічної судової практики адміністративних судів, проблема ефективності судового захисту в адміністративному судочинстві залишається не вирішеною у доктрині адміністративного процесуального права, що в кінцевому рахунку породжує проблеми у правозастосовній практиці та здійсненні судочинства. Досліджень, які б комплексно і системно висвітлювали питання ефективності судового захисту в науці недостатньо, хоча окремо можна відмітити праці В.М. Бевзенка, Я.О. Берназюка, О.В. Бринцева, О.В. Кузьменко, Т.О. Коломoeць, Р.М. Мельника, Т.П. Мінку, М.І. Смоковича та ін., в яких фрагментарно затрагувалася ця проблематика. Тому, сьогодні є актуальним і доцільним здійснення дослідження питань ефективності способів судового захисту в адміністративному судочинстві України.

Метою статті є дослідження окремих аспектів змісту визначення судом ефективності судового захисту в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Ідея ефективності судового захисту знайшла своє відображення в ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій зазначається, що «Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [2], а також у ст. 8 Загальній декларації прав людини 1948 року, положення якої визначають право на ефективне поновлення в правах

компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [3].

У вітчизняному законодавстві вона отримала своє закріплення у ст. ст. 3, 8 та 55 Конституції України. Так, конституційні приписи гарантують кожній особі не тільки звернутися до суду з метою оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, але й захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань не забороненими законом способами [4].

На ефективність судового захисту у своїх рішеннях Європейський Суд з прав людини також неодноразово звертав свою увагу. Так у рішенні у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) Європейський Суд з прав людини зазначив, що засіб захисту, який вимагається згаданою статтею, повинен бути «ефективним», як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави [5;6].

Не оминула увагою проблема ефективності судового захисту і Конституційний Суд України. Так, Конституційний Суд України зазначив, що <...> утвердження правової держави відповідно до приписів статті 1, другого речення частини третьої статті 8, частини першої статті 55 Основного Закону України полягає, зокрема, у гарантуванні кожному судового захисту прав і свобод, а також у запровадженні ефективного механізму такого захисту. Судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. (абзац другий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 13 червня 2019 року № 4-р/2019)[7]

Таким чином, ефективність судового захисту залежить від тих засобів, які були обрані для поновлення своїх прав, свобод та інтересів. Тому, обраний спосіб захисту має бути таким, що дає найбільший ефект, результат у поновленні порушених прав, свобод чи інтересів, бути адекватним відповідним обставинам справи.

Науковці визначають способи захисту права, як передбачені законом дії, що безпосередньо спрямовані на захист права. Такі дії є завершальними актами захисту у вигляді матеріально-правових дій або юрисдикційних дій щодо усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав або припинення правопорушень, відновлення становища, яке існувало до порушення. Саме застосування конкретного способу захисту порушеного чи запереченого права і є результатом діяльності по захисту прав [6].

Адміністративний суд, отримавши позовну заяву має встановити обставини справи і визначити ті способи захисту, про які просить позивач. При цьому суд має застосувати конкретний спосіб захисту, який має відповідати обставинам справи, бути адекватним і спів мірним з обставинами справи і заложитиме від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа.

Поряд з цим дослідження проблем застосування способів захисту права свідчить про такі підходи до цієї проблеми. Перший зводиться до того, що суд повинен застосовувати той спосіб захисту, про який просить позивач. Інші вважають, що суд керуючись принципом верховенства права має обрати більш ефективний спосіб захисту, ніж той, про який просить позивач.

Створення спеціально для кожного окремого правового спору своїх унікальних «ефективних» способів захисту права можливе лише за умови відсутності заздалегідь визначеного вичерпного переліку способів захисту. Наукова концептуальна невизначеність статусу ознаки детермінованості способів захисту права знайшла своє продовження у чинному законодавстві України. У ньому також спостерігається неоднотайність у підходах до врегулювання цього питання. Системний аналіз чинного законодавства України, присвячений регулюванню способів захисту права, свідчить, що його формування відбувалося під впливом різних правових доктрин [8, с. 72].

Аналізуючи судову практику слід звернути увагу, що суди, здійснюючи судовий захист і оцінюючи обраний позивачем спосіб захисту дуже часто відмовляють у задоволенні позовних вимог посилаючись на те, що «позивачем обрано неналежний спосіб захисту» або «обраний спосіб судового захисту не відповідає тим способам захисту, які визначені у законодавстві».

Причиною тому є, як зазначає О. Бринцев є те, що протягом тривалого часу в судових рішеннях домінував підхід, закладений позитивістською правовою традицією. У численній кількості рішень вітчизняні суди, зокрема Верховний Суд України та вищі касаційні суди, вказували на необхідність існування чіткого зв'язку між правопорушенням та способом захисту права, який заздалегідь визначений законом, договором. Обрання позивачем неналежного способу захисту права вважалося неперборною підставою відмови у позові [8, с. 73].

Ефективність судового захисту буде тоді, коли особа, яка звернулася за захистом отримає результат – відновлення порушеного права настільки, наскільки це максимально можливо. Тому, суди мають оцінювати обраний позивачем спосіб судового захисту не на предмет його належності і адекватності характеру та змісту порушеного права. А керуватися підходом, спрямованим на результат. Захист порушеного права має бути повним, тобто призводити до повного відновлення порушеного права і забезпечувати відсутність у особи бажання повторно звернутися до суду.

Реалізація позивачем права на судовий захист пов'язана з можливістю обрати такий, що не суперечить закону, спосіб захисту порушеного права, свободи чи інтересу. При цьому суди, вирішуючи публічно-правовий спір, мають оцінювати не ефективність обраного позивачем способу захисту, а визначати, призведе обраний позивачем спосіб судового захисту до відновлення порушеного права чи ні.

В цьому контексті варто ще раз наголосити на тому, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах». У зв'язку з чим, такий підхід має спрямовувати діяльність адміністративних судів у напрямку досягнення завдання адміністративного судочинства, змістом якого є ефективний захист порушених прав, свобод чи інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень матиме місце тоді, коли відбудуться концептуальні зміни у підходах щодо оцінки способів захисту враховуючи основне завдання адміністративного судочинства і надані права суду визначити ефективний спосіб судового захисту. Сьогодні ця проблема залишається невирішеною як у науці, так і у суддівській практиці. На наше переконання в основі ефективного правосуддя має бути закладений підхід, що вирішуючий публічно-правовий спір суди мають керуватися принципами верховенства права, справедливості і процесуальної економії, займати більш активну позицію у коригуванні вимог позивача.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального Кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). Справа № 1-12/2003 від 30 січня 2003 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/KS03004?an=5&ed=2003_01_30
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року.: URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Загальна декларація прав людини. Міжнародний документ від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Конституція України: Конституція, Закон України від 28.06.1996: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Справа «Афанасьєв проти України». (заява N 38722/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text
6. Про способи захисту права у публічно-правових відносинах URL: <http://kdkako.com.ua/pro-sposoby-zahystu-prava-u-publichno-pravovyh-vidnosynah/>
7. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13 червня 2019 року № 4-р/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p_2019.pdf
8. Бринцев О. Кваліфікуючі ознаки поняття способу судового захисту права в контексті судової реформи. *Право України*. № 9, 2017. С. 70-76.

УДК 351.713 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.15>

ДЕМЕНКО О.Є.

**ЗАСАДИ ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМИ
АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ****PRINCIPLES OF FORMULATION OF THE CONCEPT AND SYSTEM
OF TAX ADMINISTRATION IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що проблема підвищення ефективності адміністрування податків є надзвичайно актуальною в сучасних умовах господарювання в Україні, оскільки обсяги податкових надходжень у бюджети всіх рівнів значною мірою залежать від ефективності роботи податкових органів у цьому напрямку. На сьогодні в Україні існує низка чинників, які негативно впливають на якість адміністрування податків. Запорукою якісних змін податкових відносин, важливим механізмом підвищення ефективності податкової системи держави є впорядкована, злагоджена організаційно-розпорядча діяльність у сфері адміністрування податків. Кожен з елементів системи адміністрування податків не може існувати окремо й у сукупності формують єдине ціле. Так, для забезпечення адміністрування податків створюються відповідні органи державної влади, які на практиці функціонують через певні напрями управлінської діяльності, використовуючи при цьому специфічний механізм. У свою чергу механізм адміністрування податків реалізується через напрями управлінської діяльності, використовується відповідними органами і сам по собі втрачає сенс. Адміністрування податків визначається як управлінська діяльність у сфері справляння податків. Таку діяльність здійснюють відповідні державні органи в межах своїх повноважень. У результаті адміністрування податків забезпечується надходження податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів. Саме завдяки адмініструванню податків забезпечується функціонування податкової системи держави. Система адміністрування податків – це сукупність взаємопов'язаних елементів адміністрування податків, які забезпечують процес управління у сфері оподаткування. Система адміністрування податків за своєю правовою і економічною природою спрямована на зниження рівня витрат виконання податкового законодавства як для держави, так і для платників податків. Система адміністрування податків передбачає виокремлення сукупності її взаємопов'язаних елементів: контролюючих органів як керуючої і обов'язкових платежів як керованої систем; при цьому управлінська діяльність керуючої системи забезпечує формування податкових надходжень до бюджетів різних рівнів і державних цільових фондів та реалізацію функцій податків.

Ключові слова: адміністрування податків, правове явище, методи, способи, вплив, суб'єкт, податкові відносини.

The relevance of the article lies in the fact that the problem of increasing the efficiency of tax administration is extremely relevant in modern economic conditions in Ukraine, since the amount of tax revenues to the budgets of all levels largely depends on the efficiency of the work of tax authorities in this direction. Currently, there are a number of factors in Ukraine that negatively affect the quality of tax administration. The key to qualitative changes in tax relations, an important mechanism for increasing the efficiency of the state's tax system is an orderly, coordinated organizational and administrative activity in the field of tax administration. Each of the elements of the tax administration system cannot exist separately and together form a single whole. Thus, to ensure the administration of taxes, appropriate state authorities are created, which in practice

function through certain areas of management activity, using a specific mechanism. In turn, the mechanism of tax administration is implemented through the areas of management activity, is used by the relevant bodies and loses its meaning by itself. Tax administration is defined as management activity in the field of tax administration. Such activities are carried out by relevant state bodies within the limits of their powers. As a result of tax administration, the receipt of taxes, fees and other mandatory payments to the budgets of all levels is ensured. It is thanks to tax administration that the functioning of the tax system of the state is ensured. The tax administration system is a set of interrelated elements of tax administration that ensure the management process in the field of taxation. The system of tax administration, by its legal and economic nature, is aimed at reducing the level of costs of implementing tax legislation both for the state and for taxpayers. The tax administration system provides for the separation of a set of its interrelated elements: control bodies as managing and mandatory payments as managed systems; at the same time, the management activity of the management system ensures the formation of tax revenues for the budgets of various levels and state trust funds and the implementation of tax functions.

Key words: *tax administration, legal phenomenon, methods, methods, influence, subject, tax relations.*

Актуальність теми. Проблема підвищення ефективності адміністрування податків є надзвичайно актуальною в сучасних умовах господарювання в Україні, оскільки обсяги податкових надходжень у бюджети всіх рівнів значною мірою залежать від ефективності роботи податкових органів у цьому напрямку. На сьогодні в Україні існує низка чинників, які негативно впливають на якість адміністрування податків. Основними з них є: по-перше, недосконалість та нестабільність податкового законодавства, коли платники податків не встигають адекватно реагувати на постійні зміни в порядку нарахування і сплати податків та надання податкової звітності, а окремі норми податкового законодавства допускають подвійне трактування; по-друге, поганий фінансовий стан значної кількості платників податків, що робить об'єктивно неможливим для них сплачувати податки повною мірою; по-третє, негативне ставлення і недовіра платників податків до податкових органів, схильність до уникнення сплати податків та ухилення від оподаткування [1, с. 331].

Виклад основного матеріалу. Запорукою якісних змін податкових відносин, важливим механізмом підвищення ефективності податкової системи держави є впорядкована, злагоджена організаційно-розпорядча діяльність у сфері адміністрування податків [2, с. 130]. Адміністрування податків є основою створення такого податкового середовища, яке б оптимально поєднувало в собі забезпечення потреб держави зі сталого наповнення бюджету обов'язковими платежами та створення сприятливих податкових умов для платників податків [3, с. 226]. Адміністрування податків забезпечує управління відносинами у сфері оподаткування на різних рівнях регулювання податкової системи шляхом прийняття відповідних управлінських дій і розробки необхідного методично-інструктивного забезпечення.

Незважаючи на прийняття Податкового кодексу України, як єдиного кодифікованого акту, покликаного цілісно та повно регулювати відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, та постійне вдосконалення його норм шляхом внесення відповідних змін, низка питань, пов'язаних із функціонуванням системи адміністрування податків, оптимізацією механізму адміністрування залишаються невирішеними на законодавчому рівні.

Подальше дослідження теоретичних і практичних аспектів здійснення адміністрування податків потребує уточнень понятійно-категоріального апарату, оскільки неможливо ефективно управляти процесом, який не має обґрунтованого, чіткого формального визначення. Недосконалість юридичної техніки, яка виражається у відсутності деяких понять, неузгодженості та суперечності окремих правових норм між собою, все ще залишається характерною рисою вітчизняного податкового законодавства [4, с. 473].

У довідковій літературі поняття «адміністрування» тлумачиться як бюрократичне керування за допомогою наказів і розпоряджень замість конкретного керівництва [5, с. 8]. У навчальній літературі адміністрування розуміється як управління, організація, виконання, здійснення, нагляд (контроль), а також організаційно-розпорядча діяльність керівників та органів управління, що здійснюється шляхом наказів і розпоряджень [6, с. 33]. А. Файоль визначав адміністрування,

як передбачення, організацію, розпорядження, управління і контроль [7, с. 12]. Деякі сучасні вчені вважають, що термін «адміністрування» має більш широкий зміст, охоплює сферу державного управління і включає в себе поняття «демократичного управління» [8, с. 17].

А. О. Селіванов вважає, що адміністрування податків – це правовідносини, які складаються у сфері здійснення уповноваженими державними органами заходів з погашення податкового боргу і передбачають застосування методів владно-примусового характеру до платників податків [9, с. 35]. Утім це звучене розуміння вказаного поняття, адже не можна адміністрування податків зводити тільки до погашення податкового боргу, бо це суперечить сучасній тенденції реформування податкової роботи з платниками податків у напрямку збільшення самостійної сплати податків [10, с. 124]. До того ж управлінські дії у процесі справляння не обмежуються лише проведенням заходів з погашення податкового боргу [11, с. 35].

На думку В. М. Мельника, адміністрування податків – це управлінська діяльність органів державної виконавчої влади, яка пов'язана з організацією процесу оподаткування, засновується на державних законодавчих і нормативних актах та використовує соціально зумовлені і сприйняті правила [12, с. 127]. М. В. Кармінська-Белоброва під адмініструванням податків пропонує розуміти сукупність форм і методів, які забезпечують заплановані надходження до бюджетів різних рівнів при мінімальних витратах на їх збирання [13, с. 2]. О. Я. Паславська визначає адміністрування податків як діяльність фіскальних органів, спрямовану на організацію податкового процесу та здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю сплати до бюджету податків, зборів, платежів [14, с. 8].

Отже, наведене розмаїття визначень свідчить про різний ступінь теоретичного дослідження проблеми та множинність підходів до розуміння природи податкового адміністрування, адже цей процес є предметом дослідження різних наук – економіки, менеджменту, права, державного управління.

Достатньо тривалий час податкове законодавство України не містило легального визначення поняття «адміністрування податків», хоча й закріплювало його як категорію, що охоплює організаційно-розпорядчу діяльність контролюючих органів у сфері справляння податків і зборів. Наразі порядок адміністрування податків на законодавчому рівні регламентується у розділі II «Адміністрування податків, зборів, платежів» Податкового кодексу України. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 04.07.2013 р. № 404-VII п. 14.1. ст. 14 Податкового кодексу України було доповнено пп. 14.1.1-1, яким вперше на законодавчому рівні закріплено визначення адміністрування податків.

Відповідно до пп. 14.1.1-1 п. 14.1. ст. 14 Податкового кодексу України адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиного внеску) та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом.

Аналізуючи закріплене законодавцем визначення, необхідно зауважити, що воно не відповідає вимогам законодавчої техніки, адже не відбиває специфіку зазначеної правової діяльності і не розкриває повною мірою її елементів, містить неточні формулювання, що допускають неоднозначне тлумачення їх змісту. Спеціально-юридичні терміни мають акумулювати в собі узагальнену сутність явища, відображати його особливості та акцентувати увагу на специфічних законодавчих. Про це неодноразово наголошував у своїх рішеннях Конституційний Суд України (зокрема, у Рішенні від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 [15]), що із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності та недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці та неминуче призводить до сваволі.

Адміністрування податків є комплексним правовим явищем, що охоплює сукупність методів і способів владного впливу на суб'єктів податкових відносин з метою забезпечення виконання податкового законодавства, упорядкування податкових відносин, своєчасного й повного акумулювання грошових коштів до бюджетів усіх рівнів [16, с. 269]. За своєю суттю адміністрування податків є організаційно-розпорядчою діяльністю, обов'язковою ознакою якої

є наявність владного суб'єкта, уповноваженого державою на виконання певних завдань у податковій сфері [2, с. 133].

Адміністрування податків є правозастосовною, підзаконною діяльністю, що має процесуальний характер. Використання законодавцем у понятті адміністрування податків такого елементу діяльності контролюючих органів, як визначення інституційної структури податкових та митних відносин, викликає запитання щодо здійснення конкретних дій такого напрямку.

Таким чином, адміністрування податків, зборів, платежів можна визначити як організаційно-розпорядчу діяльність контролюючих органів, яка здійснюється на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений податковим законодавством України, і спрямована на забезпечення повноти та своєчасності сплати податків, зборів, платежів.

У системі пріоритетів податкової політики все більш вагоме значення набуває ефективність адміністрування податків. Вказана проблема недостатньо розроблена як у теорії податкового права, так і у податковому законодавстві. Разом з тим її вирішення необхідно як для формування нормативної системи адміністрування податків, так і для практики, у якій бере участь велика кількість суб'єктів адміністрування податків [17, с. 7].

Діяльність з підвищення ефективності адміністрування податків як функції державного управління потрібно здійснювати в межах розроблених загальнонаукових підходів до організації процесу адміністрування [17, с. 9].

Ефективність роботи податкових органів не повинна оцінюватися тільки з погляду забезпечення виконання дохідної частини держбюджету [18, с. 8]. Оцінка ефективності адміністрування податків має здійснюватися на основі системи таких критеріїв: рівня збирання податків; відношення сум вимог, розглянутих судами на користь податкових органів до загальних сум по спорах з платниками; частки скарг по податкових спорах, розглянутих у досудовому порядку податковими органами вищого рівня в загальній кількості позовів, розглянутих судами; частки рішень податкових органів, визнаних судом недійсними в загальній кількості рішень, винесених за результатами податкового контролю; зниження заборгованості по податках; збільшення частки платників, які позитивно оцінюють роботу податкових органів за даними соціологічних досліджень; частки платників, які мають можливість доступу через канали зв'язку та Інтернет до персоналізованої інформації про стан розрахунків з бюджетом [19, с. 15; 20, с. 54].

Критеріями ефективності адміністрування податків виступають: для платників податків – мінімізація витрат часу, зусиль та грошових коштів при виконанні податкових зобов'язань; для державних (контролюючих) органів – зростання податкових надходжень до бюджету за відсутності розбалансування інтересів учасників податкового процесу та мінімізації витрат на утримання апарату для забезпечення функцій держави у сфері оподаткування, для податкових агентів – оптимізація витрат часу і коштів на виконання уповноважених податкових зобов'язань [21, с. 36].

Наразі абсолютним індикатором результативності діяльності територіальних органів ДПС України є збільшення сум податкових платежів, зібраних у звітному періоді в порівнянні з попереднім. Утім, головним показником ефективності вітчизняної системи адміністрування податків має бути показник функціонування господарюючих суб'єктів, задіяних у суспільному відтворенні.

Основними напрямками підвищення ефективності адміністрування податків є: підвищення якості та розширення спектра послуг, що надаються податковими органами платникам, зокрема організація прийому платників, оперативне проведення звірки по розрахунках з бюджетом, забезпечення своєчасного і повного розгляду звернень громадян, розширення прийому податкової звітності від платників в електронному вигляді, збільшення частки платників, які мають можливість безконтактного доступу до інформаційної бази податкових органів про стан своїх розрахунків з бюджетом [22, с. 38].

Доцільно запровадити в Україні практику систематичного дослідження ефективності адміністрування податків та результативності діяльності податкових органів як в цілому по ДПС України, так і на рівні територіальних органів. Внаслідок цього доступною має стати інформація про ефективність роботи податкових органів не тільки за кожний окремих період, а і в динаміці, що дозволить відстежити зворотний зв'язок, тобто як прийняті рішення щодо адміністрування податків впливають на ефективність роботи всієї податкової системи.

Вбачається, що система адміністрування податків складається з таких основних елементів:

1) сукупності відповідних державних органів (адміністраторів податків), які здійснюють управлінську діяльність, пов'язану із забезпеченням процесу справляння податків. Йдеться про групу організаційних структур, уповноважених державою забезпечувати процес справляння

податків. Для управління процесом справляння ця сукупність органів державної виконавчої влади, відповідальних за управління процесом справляння, має неабияке значення, оскільки «справляючи податки та акумулюючи їх у бюджеті держави, приводить податкову систему у рух» [23, с. 30], а відтак забезпечує й функціонування системи адміністрування податків. Зазначені органи у науковій літературі називають ще й адміністраторами податків (через те, що саме вони здійснюють адміністрування податків) або контролюючими органами (оскільки контрольна функція для них є основною);

2) напрямів управлінської діяльності контролюючих органів (адміністраторів податків) за функціональним спрямуванням. Напрямами управлінської діяльності адміністрування податків є основні – облікова робота, прогностно-планувальна та аналітична робота, масово-роз'яснювальна та консультативна робота, контрольньо-перевірочна робота тощо, а також допоміжні (забезпечуючі) – робота з інформаційного забезпечення, робота з погашення податкового боргу (адміністрування податкового боргу), робота з юридичного супроводження процесу справляння податків та апеляційну роботу (робота зі скаргами), організаційно-розпорядчу роботу (діловодство) [24, с. 244];

3) механізму адміністрування податків, що включає цілі, функції, принципи, методи управління процесом справляння податків. Кожен напрям адміністрування податків передбачає власний механізм реалізації. Але методологічні узагальнення дають можливість говорити про наявність схожих (однотипних) елементів таких механізмів. Тому можна вести мову про єдиний механізм адміністрування податків, який становить наступну підсистему системи адміністрування податків. За допомогою механізму адміністрування податків здійснюється вплив на процес справляння через встановлення бажаних цілей, правил та способів їх досягнення, забезпечується заданий напрям функціонування системи адміністрування податків. Отже, механізм адміністрування податків можна представити як сукупність заданих цілей, виконуваних функцій, принципів та використовуваних методів, які, взаємодіючи, сприяють забезпеченню ефективного функціонування системи адміністрування податків [24, с. 245];

4) аналізуючи теоретичні здобутки та сучасну практику адміністрування податків в Україні до базових складових (елементів) системи адміністрування податків можна віднести й податкове законодавство.

Допоміжними складовими системи є організаційні структури податкових органів, система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів (інститут кадрової діяльності державної податкової служби), інформаційні системи і технології, інститут формування податкової культури, соціальні державні програми тощо [21, с. 35].

Кожен з елементів системи адміністрування податків не може існувати окремо й у сукупності формують єдине ціле. Так, для забезпечення адміністрування податків створюються відповідні органи державної влади, які на практиці функціонують через певні напрями управлінської діяльності, використовуючи при цьому специфічний механізм. У свою чергу механізм адміністрування податків реалізується через напрями управлінської діяльності, використовується відповідними органами і сам по собі втрачає сенс. Напрями управлінської діяльності здійснюються через механізм адміністрування податків та застосовуються уповноваженими державними органами виконавчої влади цієї системи. Отже, функціонувати система адміністрування податків може лише за умови взаємодії всіх її елементів. При цьому втрата хоча б одного з них означатиме неможливість подальшого існування системи адміністрування податків та реалізації нею свого призначення. Вказане підтверджує відповідність досліджуваної системи принципу цілісності систем [24, с. 247].

Висновки. Отже, адміністрування податків є багатоаспектним та складним поняттям, що вмщує певну кількість взаємопов'язаних між собою складових об'єднаних у відповідну систему. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Адміністрування податків визначається як управлінська діяльність у сфері справляння податків. Таку діяльність здійснюють відповідні державні органи в межах своїх повноважень. У результаті адміністрування податків забезпечується надходження податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів. Саме завдяки адмініструванню податків забезпечується функціонування податкової системи держави. При цьому, адміністрування податків є її складовою.

2. Система адміністрування податків – це сукупність взаємопов'язаних елементів адміністрування податків, які забезпечують процес управління у сфері оподаткування. Система адміністрування податків за своєю правовою і економічною природою спрямована на зниження

рівня витрат виконання податкового законодавства як для держави, так і для платників податків. Система адміністрування податків передбачає виокремлення сукупності її взаємопов'язаних елементів: контролюючих органів як керуючої і обов'язкових платежів як керованої систем; при цьому управлінська діяльність керуючої системи забезпечує формування податкових надходжень до бюджетів різних рівнів і державних цільових фондів та реалізацію функцій податків.

Список використаних джерел:

1. Проскура К. П. Комплексне оцінювання ефективності податкового адміністрування в Україні. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. Т. 14. № 1. С. 330–340.
2. Деменко О. Є., Теремецький В. І. Окремі аспекти адміністрування податків в Україні. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 16 трав. 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2014. С. 130–133.
3. Теремецький В. І. Адміністративно-правове регулювання податкових відносин в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07; МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2012. 408 с.
4. Деменко О. Є. Сутнісні аспекти адміністрування податків в Україні. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина* : зб. тез наук. доповідей і повідомл. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава конф. 6 грудня 2013 р.) / редкол. : А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Сergyoga та ін. Х. : Право, 2013. С. 451–452.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.
6. Бандурка О. М., Попова С. М., Понікаров В. Д. Податкове право : наук.-практ. посіб. Харк. нац. ун-т внутр. справ. К. : Центр учбової літератури, 2012. 312 с.
7. Файоль А., Эмерсон Г., Тейлор Ф., Форд Г. Общее и промышленное управление. Управление – это наука и искусство / сост. Г. Л. Подвойский. – М. : Республика, 1992. 351 с.
8. Мельнюхова Н. М. Корженко В. В., Дідок Ю. В. та ін. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : метод. рек. К. : НАДУ, 2010. 28 с.
9. Селіванов А. Адміністрування податків: нові проблеми в адміністративному та фінансовому праві України. *Право України*. 2002. № 2. С. 34–38.
10. Антоненко В. М. Бурлуцький Б. В. Визначення сутності та оцінка ефективності адміністрування податків в Україні. *Податкова реформа в Україні: досвід, реалії та перспективи*: матеріали XIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського, 2013. Т. 1. С. 123–127.
11. Волощук Р. Є. Підходи до визначення сутності і принципів організації адміністрування податків. *Наукові праці НДФІ*. 2011. № 1. С. 34–43.
12. Мельник В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу: моногр. К. : Комп'ютерпрес, 2006. 277 с.
13. Кармінська-Белоброва М. В. Напрями реформування механізму адміністрування податків. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 3 (30). С. 1–8.
14. Паславська Р. Ю. Система адміністрування податків в Україні : дис. ... канд. екон. наук, спец.: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2014. 20 с.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі № 1-17/2005. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05/conv>.
16. Теремецький В. І. Концептуальні підходи к пониманию сущности администрирования налогов по законодательству Украины. *Налоги и налогообложение. Палитра современных проблем* : монография. М. : Юнити-дана, 2014. – 375 с.
17. Адаменко І. П. Пріоритетні завдання податкової політики в умовах економічних перетворень. *Світовий досвід упровадження індикаторів результативності діяльності органів державної податкової служби* : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Ірпінь, 29 березня 2013 р.). Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2013. С. 7–9.

18. Білецька Г. М., Шкуренко Н. Г. Щодо критеріїв оцінки діяльності органів ДПС України. *Світовий досвід запровадження індикаторів результативності діяльності органів державної податкової служби* : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Ірпінь, 29 березня 2013 р.). – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2013. С. 13–14.

19. Вдовиченко А. М. Міжнародний досвід організації ключових індикаторів результативності діяльності податкових адміністрацій. *Світовий досвід запровадження індикаторів результативності діяльності органів державної податкової служби* : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Ірпінь, 29 березня 2013 р.). Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2013. С. 15–19.

20. Макогон В. Д. Фіскальна ефективність податкових адміністрацій як передумова зміцнення дохідної частини бюджету. *Світовий досвід запровадження індикаторів результативності діяльності органів державної податкової служби* : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Ірпінь, 29 березня 2013 р.). – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2013. С. 53–54.

21. Мурашко М. Коваленко Ю. Проблеми дефініцій системи адміністрування податків в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2007. № 4. С. 31–37.

22. Євсєєва І. О. Критерії оцінки ефективності діяльності по додаткових органів Російської федерації. *Світовий досвід запровадження індикаторів результативності діяльності органів державної податкової служби* : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Ірпінь, 29 березня 2013 р.). Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2013. С. 15–19.

23. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення. – К. : Знання-Прес, 2004. – 454 с.

24. Волощук Р. Є. Система адміністрування податків : сутність та структура. *Економічний вісник університету. Збірник наукових праць учених та аспірантів*. 2011. Вип. 17/2. С. 241–246.

**АЛЬТЕРНАТИВНЕ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ У США:
ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ТА МОЖЛИВІСТЬ УПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ**

**ALTERNATIVE TAX DISPUTES RESOLUTION IN THE UNITED STATES:
THE PROSPECTS OF USE AND THE POSSIBILITY
FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE**

Питома увага у статті приділена відмінним від українських підходам до врегулювання податкових спорів, які ефективно та повноцінно на протязі тривалого часу використовуються у США. Визначаються основні вектори застосування альтернативних механізмів вирішення спорів, що відбувається без залучення судових органів включає необов'язкове посередництво або обов'язковий арбітраж. Дається характеристика динаміці розвитку посередництва при вирішенні спорів, характеризуються витоки його появи у таких країнах, як Ізраїль, Індія, Китай та ін. Наголошується на позитивних рисах застосування медіації при позасудовому вирішенні спорів у сучасних реаліях.

Підкреслено економічну доцільність застосування медіації при вирішенні спорів, що дозволяє скоротити витрати на судові процеси та незадоволення результатами діяльності Служби внутрішніх доходів США (аналог Державної податкової служби в Україні). Констатовано, що посередництво може покращити сприйняття платниками податків податкової системи, потенційно сприяючи підвищенню дотримання законодавства. Наводиться аргументація щодо доцільності розбудови надійної системи розгляду скарг з податкових питань в Україні, що має вирішальне значення для успіху податкової системи, оскільки вона заохочує платників податків добровільно виконувати податкові зобов'язання.

Проведено аналіз ефективності застосування механізмів альтернативного вирішення податкових спорів платниками податків та Службою внутрішніх доходів США та встановлено, що подібні програми можуть допомогти ефективно вирішувати податкові суперечки, зберігаючи при цьому якість і цілісність рішень. Вказується на недостатнє використання податковими органами медіативних способів вирішення податкових спорів, незважаючи на визнання потенційних переваг цього способу досягнення консенсусу між учасниками податкових відносин. Водночас звертається увага на те, що продумане та креативне впровадження таких процедур може значно підвищити ефективність та швидкість вирішення справ.

Ключові слова: *альтернативне вирішення податкових спорів, контролюючий орган, медіація, податкова справедливість, податковий примус, податковий спір.*

The article places particular emphasis on non-Ukrainian approaches to resolving tax disputes, which have been utilized effectively and extensively in the United States for a considerable period. The primary focus is on the application of alternative dispute resolution (ADR) mechanisms that take place without judicial intervention, such as optional mediation or mandatory arbitration. The paper characterizes the dynamics of mediation in resolving disputes and delineates the origins of its emergence in various countries, including Israel, India, and China. The article emphasizes the positive attributes of utilizing mediation for the extrajudicial resolution of disputes in contemporary times.

The economic benefits of implementing mediation in dispute resolution are highlighted, as it can lower the costs of court proceedings and mitigate dissatisfaction with

the outcomes of the activities of the United States' Internal Revenue Service (analogous to Ukraine's State Tax Service). Mediation has been shown to enhance taxpayers' perception of the tax system, thereby potentially increasing compliance. Furthermore, the feasibility of constructing a dependable system for managing tax-related complaints in Ukraine is argued, which is critical for the success of the tax system, as it promotes voluntary compliance with tax obligations by taxpayers.

An analysis was carried out to evaluate the effectiveness of alternative mechanisms for resolving tax disputes, as perceived by taxpayers and the US Internal Revenue Service. The study demonstrated that comparable programs can facilitate the effective resolution of tax disputes while maintaining the quality and integrity of decisions. However, it is highlighted that tax authorities do not frequently utilize mediation methods to resolve tax disputes, despite recognizing the potential benefits of this approach in fostering consensus between the parties involved in tax relations. It is worth noting that the judicious and inventive implementation of such procedures can significantly improve the efficiency and speed of resolving cases.

Key words: *alternative resolution of tax disputes, supervisory body, mediation, tax justice, tax enforcement, tax dispute.*

Збір податків лежить в основі будь-якої державної системи та є незамінним для її функціонування. З цієї причини у Сполучених Штатах Америки значний акцент приділяється забезпеченню ефективного функціонування податкової системи. [19, с. 307] Невідповідність фіскальних інтересів держави та платників податків може обумовлювати виникнення податкових спорів, ефективне розв'язання яких стає запорукою вчасного надходження коштів до бюджетної системи. Варто відмітити, що на відміну від підходу, що застосовується в Україні, у США доволі широко використовується практика вирішення податкових спорів із застосуванням відмінних від адміністративного та судового механізмів оскарження рішень та дій контролюючих органів.

Альтернативне вирішення спорів (англ. ADR – Alternative Dispute Resolution) – це процес вирішення спору без залучення судових органів і зазвичай включає необов'язкове посередництво або обов'язковий арбітраж. Термін ADR охоплює як посередництво, так і арбітраж, і більш конкретні терміни використовуються, коли необхідно розрізнити різні форми ADR. Нейтральні сторони, такі як медіатори, судді з адміністративного права або омбудсмени, часто очолюють процедури альтернативного вирішення спорів у США. Дослідники та зацікавлені сторони провели поглиблений аналіз ефективності та гнучкості альтернативного методу вирішення спорів, підкресливши його потенційні переваги в різних контекстах [16, 8]. Крім того, дослідження показали, що ефективне застосування таких механізмів може позитивно вплинути на дотримання податкового законодавства та адміністрування.

Історія посередництва сягає стародавніх часів, можливо, навіть до Біблії. Згідно з традицією, Аарон, брат Мойсея, був першим посередником і користувався великою шаногою за свої вміння вирішувати конфлікти між синами Ізраїлю. Коли медіація була основним механізмом вирішення спорів у багатьох правових системах, у тому числі в таких країнах, як Індія та Китай.^[4] Однак поява національних судів і адвокатської професії, які прагнули зберегти свою виключну роль у вирішенні спорів, призвела до того, що медіація втратила свою первинну значущість. Незважаючи на це, медіація залишається цінною альтернативою традиційному судовому розгляду та викликає новий інтерес у сучасній юриспруденції.

Через зростання витрат на судові процеси та незадоволення результатами Служба внутрішніх доходів США (англ. IRS – Internal Revenue Service, аналог Державної податкової служби в Україні) запровадила альтернативні методи вирішення спорів, з певним наголосом на медіації [22]. У посередництві бере участь нейтральна третя сторона або посередник, який допомагає конфлікуючим сторонам досягти взаємоприйняттого рішення. Правильне використання медіації може призвести до значної економії часу та коштів [12, с. 7].

Служба внутрішніх доходів США вважає, що посередництво може покращити сприйняття платниками податків податкової системи, потенційно сприяючи підвищенню дотримання законодавства [11, с. 38-40]. Надійна система розгляду скарг має вирішальне значення для успіху податкової системи, оскільки вона заохочує платників податків добровільно виконувати податкові зобов'язання [7, с. 12]. Медіація вважається одним із ефективних способів розгляду скарг, як зазначив Вінсент Кансієлло, національний директор з апеляцій служби внутрішніх доходів США, який вважає механізм альтернативного вирішення спорів життєво важливим компонентом

добровільного виконання вимог [3, с. 7]. Незважаючи на це, податкові органи цієї країни були обережними у впровадженні повномасштабної програми посередництва через успіх Апеляційної служби у вирішенні спорів платників податків.

Служба внутрішніх доходів США визнає цінність альтернативного вирішення спорів у своїй діяльності, визнаючи, що такі програми можуть допомогти ефективно вирішувати податкові суперечки, зберігаючи при цьому якість і цілісність рішень [10]. Механізми альтернативного вирішення податкових спорів, включаючи програми посередництва, також можуть сприяти ранньому вирішенню проблеми та скорочувати загальний час від подання до вирішення [26].

Незважаючи на визнання потенційних переваг альтернативного вирішення спорів, у США деякі фахівці схилиються до думки про недостатнє використання податковими органами цього інструменту та застосування його у спосіб, який може бути непривабливим для платників податків [1, с. 211-219]. Платники податків можуть мати занепокоєння щодо доступності, економічної ефективності та непередженості процедур альтернативного вирішення податкових спорів. Американські фахівці переконані, що продумане та креативне впровадження таких процедур може значно підвищити ефективність та швидкість вирішення справ. Така ефективна програма також захистить права платників податків, зменшить їх тягар і витрати, сприятиме добровільному виконанню податкових зобов'язань та оптимізуватиме обмежені ресурси служби внутрішніх доходів США. Щоб досягти цього, потрібно вирішити деякі поточні проблеми з наявними в цій країні механізмами альтернативного вирішення податкових спорів [1, с. 211-219].

Наприклад, служба внутрішніх доходів має фактичне право вето на всі потенційні процедури альтернативного вирішення податкових спорів, а програми такого вирішення укомплектовані апеляційними офіцерами, яких платники податків можуть не сприймати як нейтральних. Вирішуючи ці проблеми, податкові органи США можуть зробити важливі початкові кроки до створення надзвичайно корисного механізму для вирішення адміністративних спорів.

Так, процес медіації для вирішення спорів платників податків розвивався завдяки низці пілотних програм, які впроваджувала служба внутрішніх доходів США. Це відомство оцінює та розвиває програму на кожному етапі, визначаючи її слабкі сторони. Перше однорічне випробування, яке почалося в жовтні 1995 р. застосовуються лише до справ, які були передані керівникам апеляційних груп у межах Програми скоординованої експертизи (СЕР) після того, як обговорення врегулювання апеляційним офісом не принесло успіху (СЕР – це програма служба внутрішніх доходів США, яка розглядає великі справи з точки зору вартості). Справи повинні бути схвалені для медіації помічником регіонального директора з апеляційних розглядів великих справ [5, с. 25-27]. Справи СЕР включають спори за участю корпорацій, активи яких перевищують 250 мільйонів доларів США. Однак обсяг посередництва обмежувався справами, які не містили зареєстрованої проблеми або проблеми, призначеної для судового розгляду, проблеми в рамках Програми галузевої спеціалізації (ISP) або скоординованої апеляції (АСІ), або запиту платника податків на допомогу компетентного органу [5, с. 25-28].

Тестування вказаних програм не розширювалося суттєво до їх останнього поновлення в 1998 році, коли було дозволено будь-якій особі використовувати посередництво, якщо спір передбачав коригування на один мільйон доларів або більше, а справа стосувалась фактичних питань [21, с. 34]. Оскільки пілотна програма продовжує бути успішною, вона включає більше спорів платників податків на кожному тестовому рівні.

Незважаючи на те, що служба внутрішніх доходів США досягла прогресу в розробці та вдосконаленні своїх програм посередництва, все ще існують обмеження, які обмежують доступ платників податків до процесу посередництва. Оригінальна пілотна програма посередництва застосовувалася лише до вузького кола справ і виключала спори, які містять зареєстровані питання або ті, які призначені для судового розгляду [23]. Однак під час наступних тестів служба внутрішніх доходів США розширила сферу дії програми, включивши більше платників податків. Поточне випробування медіації, яке розпочалося в 2010 році, дозволяє медіацію лише після невдачі переговорів з апеляційним офісом, і запит має бути схвалений помічником регіонального директора з апеляційних розглядів великих справ. Якщо запит буде відхилено, справу буде передано в апеляцію та, можливо, до судового розгляду [24, с. 220-221]. Таким чином, не всі спори, які досягають порогової суми в доларах США, можуть мати право на посередництво, і платники податків можуть бути обмежені в своєму доступі до цієї техніки вирішення спорів [8, с. 549].

Ефективне впровадження механізмів альтернативного вирішення податкових спорів може позитивно вплинути на дотримання податкового законодавства та ефективність системи оподаткування [16, с. 220-221]. Гнучкість таких механізмів та характер участі підвищують сприйняття

справедливості та процесуальної справедливості [24, с. 215], що може позитивно вплинути на поведінку платників податків у майбутньому [15, с. 379]. Якість контакту між платниками податків і податковими органами, а також уявлення про справедливість особливо посилюються завдяки ефективній програмі альтернативного вирішення податкових спорів. [16, с. 525] Дослідження показують, що люди, які відчують, що організація поставилася до них чесно, швидше довірятимуть цій організації та погодяться навіть на негативні результати. Шанобливе ставлення з боку влади цінується людьми, а влада, яка ставиться до них з повагою, розглядається як така, що більше заслуговує на довіру. [16, с. 528] Ефективне впровадження альтернативних методів вирішення податкових спорів може створити позитивну взаємодію учасників податкових відносин, що сприятиме сумлінній поведінці, необхідній для успішної реалізації усіма зобов'язаними особами податкового обов'язку [1, с. 213-219].

Що стосується технічного процесу, служба внутрішніх доходів США переважно дотримується стандартних процедур медіації. Коли сторони погоджуються на медіацію, вони спочатку розробляють письмову угоду, в якій визначаються учасники, медіатори, проблеми, матеріали та графік медіації [21, с. 37]. Угода також забезпечується дотримання вимог щодо конфіденційності інформації про платників податків. Крім того, сторони погоджуються не розголошувати будь-які повідомлення, отримані під час медіації, за винятком обмежених випадків, дозволених Законом про адміністративну процедуру 1996 року. [9] Служба внутрішніх доходів США вимагає письмової угоди, щоб гарантувати, що сторони ретельно розглянули кожне питання, і забезпечити контрольну точку, щоб визначити, чи можна вирішити спір без посередництва [23, с. 96].

Правильний вибір медіатора є критичним кроком у процесі медіації. Навички, досвід і нейтральність медіатора можуть істотно вплинути на результат медіації [20, с. 3]. Роль посередника полягає в тому, щоб полегшити спілкування та переговори між сторонами та допомогти їм досягти взаємоприйнятної рішення [13, с. 49]. Медіатор не має повноважень приймати рішення, а скоріше надає вказівки та допомагає сторонам шукати творчі рішення [24, с. 222]. Важливо, щоб сторони домовилися про медіатора, який є неупередженим і не має конфлікту інтересів, оскільки це може поставити під загрозу довіру та ефективність процесу медіації.

Крім того, деякі платники податків та їхні представники можуть вагатися щодо участі в програмах альтернативного вирішення спорів через побоювання щодо неупередженості податкових органів. Сприйняття того, що служба внутрішніх доходів США є упередженою або не бажає йти на компроміс, може стримати платників податків від застосування альтернативних шляхів вирішення спорів. Це сприйняття може бути особливо сильним серед платників податків, які мали негативний досвід роботи з контролюючими органами у минулому. Щоб вирішити це занепокоєння, податковій службі може знадобитися попрацювати над зміцненням довіри з платниками податків та їхніми представниками, продемонструвавши щирі прихильність до справедливого та неупередженого вирішення спорів.

Іншою потенційною перешкодою для використання альтернативних механізмів вирішення податкових спорів є недостатня обізнаність і розуміння процесу. Багато платників податків та їхні представники можуть бути не знайомі з цими механізмами або не розуміти їх переваг. Необхідним кроком в такій ситуації стає покращення інформаційно-роз'яснювальної діяльності, щоб переконатися, що платники податків поінформовані про доступність і переваги альтернативних процедур вирішення податкових спорів. Це може включати надання додаткової інформації про такі процедури на відомчому веб-сайті, проведення інформаційних семінарів і навчальних занять, а також роботу з податковими фахівцями для підвищення обізнаності про переваги механізмів альтернативного вирішення податкових спорів. [2]

Нарешті, використання механізмів альтернативного вирішення податкових спорів може бути знеохоченим юридичною професією, яка може розглядати це як потенційну загрозу для традиційних юридичних послуг. Деякі адвокати не рідше рекомендують ADR своїм клієнтам через занепокоєння, що це може зменшити їхні оплачувані години. Потрібно працювати над вирішенням цих проблем, співпрацюючи з юридичними асоціаціями та професійними організаціями, щоб популяризувати переваги ADR і продемонструвати, як це може доповнити традиційні юридичні послуги.

Цілком очевидно, що як у США, так і в Україні відсутність механізмів забезпечення незалежності нейтрального посередника справді може бути перешкодою для прийняття альтернативних механізмів вирішення податкових спорів платниками податків. Якщо платники податків не довіряють нейтральності посередника, вони з меншою ймовірністю будуть брати участь у процесі застосування цих механізмів. Той факт, що апеляційні офіцери використовуються як

нейтральні особи і не займаються лише медіативним вирішенням спорів, також може викликати занепокоєння, оскільки це викликає сумніви щодо їх неупередженості та здатності залишатися нейтральними в процесі застосування медіації [25]. Крім того, той факт, що ці нейтральні особи, як правило, працюють зі стандартним апеляційним реєстром, коли вони не беруть участі в процедурі альтернативного вирішення спору, також може викликати занепокоєння щодо їхнього робочого навантаження та готовності приділяти повну увагу цим процедурам. Ці фактори можуть викликати скептицизм щодо справедливості та ефективності альтернативних механізмів та шляхів вирішення податкових спорів у контексті податкових спорів. [1, с. 211-219]

У ході дослідження досвіду застосування альтернативних шляхів вирішення податкових спорів у США та можливостей імплементації подібних механізмів в Україні було зроблено низку висновків. По-перше, виокремлено фактори, що стають на заваді впровадження альтернативних методів вирішення податкових спорів (наявність у служби внутрішніх доходів права вето на всі потенційні процедури альтернативного вирішення податкових спорів; комплектація програм такого вирішення апеляційними офіцерами, яких платники податків можуть не сприймати як нейтральних тощо). По-друге, встановлено пряму кореляцію якості контакту між платниками податків і податковими органами в рамках реалізації альтернативних способів вирішення податкових спорів із уявленням платників податків про справедливість узгодження позицій сторін. По-третє, доведена нагальна потреба імплементації та розвитку медіативних механізмів вирішення податкових спорів в Україні, адже це може створити позитивну взаємодію учасників податкових відносин, що сприятиме сумлінній поведінці, необхідній для успішної реалізації усіма зобов'язаними особами податкового обов'язку. По-четверте, ефективність імплементації механізму податкової медіації значною мірою залежить від правильного вибору медіатора, що є критичним кроком у процесі медіації. Навички, досвід і нейтральність медіатора можуть істотно вплинути на результат медіації.

Список використаних джерел:

1. Альтернативне вирішення спорів (ADR): IRS не вдається ефективно використовувати ADR як засіб досягнення взаємовигідних результатів для платників податків і уряду. *Служба адвокатів платників податків, річний звіт Конгресу*. Vol. 1, 2016. С. 211-219. URL: https://www.taxpayeradvocate.irs.gov/wp-content/uploads/2020/08/ARC16_Volume1_MSP_15_ADR.pdf
2. Бріттані Горт, Ладун Омідей і Майк Вернер, Програми ADR апеляційної служби Служби внутрішніх доходів, Гарвардський проект клінічної програми переговорів і посередництва, № 59, 2012.
3. Вінсент С. Кансіелло, Як вирішувати податкові суперечки в IRS та в суді після прийняття Закону про реструктуризацію та реформування IRS 1998 року, у програмах вирішення апеляційних спорів. *Курс навчальних матеріалів ALI-ABA, 10 грудня 1998 р.* С. 5, 12.
4. Джеймс Е. Мерріт, Адміністративні процедури: Аудит великих випадків; Програма галузевої спеціалізації; Узгоджена програма іспитів, у розділі «Як вирішити податкові суперечки в IRS і в суді». *Курс навчальних матеріалів ALI-ABA, 16 жовтня 1997 р.* С. 25, 27-28.
5. Джон Хасселдайн і Пеггі Хайт, Ключові детермінанти відповідності та невідповідності, *TNT* 205-40, 2007. С. 379.
6. Емі Гамільтон, Вецлер ушел, но не забыт, *Tax Practice*, 5 липня 1999, С. 12.
7. Емі С. Вей, Чи може посередництво бути відповіддю на проблеми платників податків? Перевірка програми посередництва Служби внутрішніх доходів. *Ohio state journal on dispute resolution*, Vol. 15. 2000. С. 549-567. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159566515.pdf>
8. Закон про адміністративну процедуру 1996 р. § 3, 5 USC § 574 (1994 р. і доповнення IV 1998 р.).
9. Керівництво з податкової служби (IRM) 8.26.3.1(1), Мета та повноваження для швидкого посередництва (FTM) (5 грудня 2014 р.).
10. Кирстен Дж. МакДонаф, Разрешение споров о федеральных налогах посредством альтернативного разрешения споров, *Arb. Journal*, № 6, 1993 р., С. 38, 40.
11. Кімберлі К. Ковач, Медіація: принципи та практика. № 16, 1994. С. 40.
12. Ли Г. Найт і Рэй А. Найт, Разрешение споров с IRS и Билль о правах налогоплательщиков 2,13 *Akron Tax Journal*. 1997, Vol. 27, С. 49.
13. Майкл Г. Брандт и Марк Х. Френч, Пересмотренные процедуры компетентных органов расширяют доступность, но необходимы дополнительные рекомендации, *Tax'n Journal*, Vol. 83, 1995. С. 223.

15. Марджорі Е. Корнгаузер, Підхід податкової моралі до дотримання: Рекомендації для IRS, *FLA. Tax review*, № 8, 2007. С. 599.
16. Мелінда Джон та Ендрю Дж. Мейплз, Медіація як альтернативний варіант у процедурах вирішення податкових спорів в Австралії, *Australian taxation*, Vol. 27, 2012 С. 525.
17. Перевірка процедури медіації для апеляцій, оголошення IRS 98-99, 1998-461.RB 34, с. 37.
18. Перевірка процедури медіації для апеляцій, оголошення IRS 98-99, 1998-461.RB 34., с. 34.
19. Реструктуризація IRS: слухання щодо HR 2676 перед Комітетом Сенату щодо фінансів 105-го конгресу. 307. 1998. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-105shrg47361/html/CHRG-105shrg47361.htm>.
20. Роберт Р. Ріголосі, Мистецтво медіації, *Репортер*, 1999 р., С. 3
21. Розширення перевірки процедури медіації для апеляцій, Оголошення IRS 97-1, 1997-21. RB 62;
22. Стивен С. Рэпп, IRS расширяет использование альтернативного разрешения споров, *95 Tax Notes Today* 91-86, May 10, 1995
23. Томас Картер Лаутан и Стивен С. Рэпп, Создание лучшего решения: адаптация процедур IRS к разрешению спора, *Tax Notes Today*, 224-69, Nov. 18, 1996. С. 96.
24. Тоня М. Шерер, Коментар, Альтернативне вирішення спорів у Федеральній податковій арені: Служба внутрішніх доходів відкриває свої двері для медіації, *Dispute Resolution*. Vol. 2, 1997, С. 220-221.
25. Что мне нужно знать о запросе слушания перед судьей по административным делам? *Social Security Agency*. URL: https://www.ssa.gov/appeals/hearing_process.html.
26. Rev. Proc. 2003-40, 2003-25 IRB 1044. URL: <https://www.irs.gov/pub/irs-drop/rp-03-40.pdf>.

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНИХ ЗАСАД ЩОДО УТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРЗАЛІЗНИЦІ

LEGAL ANALYSIS OF THE STATUTORY FUNDAMENTALS REGARDING THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF UKRZALIZNYTSIA

У статті проведено правовий аналіз нормативних засад щодо утворення та функціонування Укрзалізниці. Визначено, що Укрзалізниця є приватним акціонерним товариством, власником якого повністю є держава в особі Уряду України. Сформовано, що Укрзалізниця є правонаступником Державної адміністрації залізничного транспорту України, у статусі якої фактично відбувся перехід з публічного акціонерного товариства на приватне акціонерне товариство, що зумовлено такими факторами як забезпечення більш ефективного управління шляхом оптимізації структури управління, покращення інвестиційного клімату та необхідністю формування більш нової моделі управління відповідно до європейських стандартів. Встановлено, що функціонування Укрзалізниці здійснюється на основі симбіозу господарського, адміністративного та фінансового права, що виділяє її особливий правовий статус, який відрізняється від інших форм державної власності. Розкрито, що внутрішнє правління Укрзалізниці здійснюється через спеціальні органи (загальні збори; наглядова рада; правління; ревізійна комісія), що дає можливість забезпечити ефективне та прозоре управління підприємством та дотримання інтересів держави як власника.

Ключові слова: акціонерне товариство, адміністративні процедури, адміністрація, бюджет, залізничний транспорт, кредитування, методи адміністративної діяльності, стандарти, фінансовий контроль, фінансово-правові відносини, форми адміністративної діяльності.

The article provides a legal analysis of the regulatory framework for the formation and functioning of Ukrzaliznytsia. It was determined that Ukrzaliznytsia is a private joint-stock company, the owner of which is the state represented by the Government of Ukraine. It was established that Ukrzaliznytsia is the legal successor of the State Administration of Railway Transport of Ukraine, the status of which has actually undergone a transition from a public joint-stock company to a private joint-stock company, which is due to such factors as ensuring more effective management by optimizing the management structure, improving the investment climate and the need to form a newer model management according to European standards. It was established that the functioning of Ukrzaliznytsia is based on the symbiosis of economic, administrative and financial law, which gives it a special legal status that differs from other forms of state ownership. It was revealed that the internal management of Ukrzaliznytsia is carried out through special bodies (general meetings; supervisory board; board; audit commission), which makes it possible to ensure efficient and transparent management of the enterprise and compliance with the interests of the state as the owner.

Key words: joint stock company, administrative procedures, administration, budget, railway transport, lending, methods of administrative activity, standards, financial control, financial and legal relations, forms of administrative activity.

Актуальність теми. На жаль, в Україні спостерігається наявність застарілої транспортної залізничної інфраструктури. Більшість залізничних магістралей в Україні були побудовані більше 50 років тому, їх технічний стан не завжди відповідає сучасним вимогам. Застаріла інфраструктура змушує постійно проводити ремонтні роботи, що значно ускладнює транспортування товарів і пасажирів.

Вищевказана проблема зумовлена як з постійним дефіцитом фінансування, зокрема, ремонт існуючих залізничних магістралей несе значні витрати, так і загальною недосконалістю правових засад функціонування Укрзалізниці. Відповідно, одним із актуальних наукових викликів є аналіз нормативних засад щодо утворення та функціонування Укрзалізниці, що дозволить виділити наявні нормативні прогалини, нейтралізація яких сукупно позитивно вплине на всю транспортну галузь України.

Огляд останніх досліджень. Правові питання функціонування та адміністрування залізничного транспорту в Україні розкривали у своїх роботах такі вчені як І. Аксьонов, В. Бабич, Ю. Бараш, І. Булгакова, О. Дейнека, Е. Деркач, В. Дикань, Н. Колеснікова, А. Міщенко, Л. Позднякова, Р. Прокоп'єв, І. Рудяга, Д. Тимоха, та інші.

Однак, в аспекті функціонування залізничного транспорту в Україні важливий симбіоз адміністративного та фінансового права, що ускладнює цю тематику та зумовлює необхідність наукових досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичних засад фінансового та адміністративного права, норм чинного законодавства та практики діяльності органів виконавчої влади, здійснити правовий аналіз нормативних засад щодо утворення та функціонування Укрзалізниці.

Виклад основних положень. В Україні існує Закон України «Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» від 23 січня 2012 року № 4442-VI, що визначає правові, економічні та організаційні особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування, 100 відсотків акцій якого належать державі (далі – Товариство), управління і розпорядження його майном та спрямований на забезпечення економічної безпеки і захисту інтересів держави [3].

Утворення Товариства здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України відповідно до законодавства з урахуванням особливостей, визначених законодавством. Утворення Товариства не потребує попереднього дозволу Антимонопольного комітету України. Товариство утворюється як акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого закріплюються в державній власності, на базі Державної адміністрації залізничного транспорту України, а також підприємств, установ та організацій залізничного транспорту загального користування, які реорганізуються шляхом злиття (далі – підприємства залізничного транспорту) [3].

З метою забезпечення державних і суспільних інтересів, свободи підприємництва і формування ринку транспортних послуг, безпеки перевезень, захисту навколишнього природного середовища Кабінет Міністрів України визначає умови і порядок організації діяльності залізничного транспорту загального користування, сприяє його пріоритетному розвитку, надає підтримку в задоволенні потреб залізничного транспорту у рухомому складі, матеріально-технічних і паливно-енергетичних ресурсах [2].

Засновником товариства є держава в особі Кабінету Міністрів України. Управління корпоративними правами держави стосовно товариства здійснює Кабінет Міністрів України. Управління корпоративними правами держави, переданими до статутного капіталу товариства, здійснює товариство. Єдиним акціонером товариства є держава в особі Кабінету Міністрів України [1].

Статутний капітал товариства становить 229879115000 (двісті двадцять дев'ять мільярдів вісімсот сімдесят дев'ять мільйонів сто п'ятнадцять тисяч) гривень. Статутний капітал товариства поділяється на 229879115 простих іменних акцій номінальної вартістю 1000 гривень кожна. Акціонеру товариства належить 229879115 простих іменних акцій, що становить 100 відсотків статутного капіталу товариства. Статутний капітал товариства після формування в повному обсязі може бути збільшений за рішенням загальних зборів товариства шляхом підвищення номінальної вартості акцій або розміщення додаткових акцій наявної номінальної вартості у порядку, встановленому НКЦПФР. Товариство має право збільшувати статутний капітал після реєстрації звітів про результати розміщення всіх попередніх випусків акцій. Збільшення статутного капіталу для покриття збитків не допускається, крім випадків, установлених законом. Зменшення статутного капіталу товариства здійснюється за рішенням загальних зборів товариства шляхом зменшення номінальної вартості акцій або шляхом анулювання раніше викуплених товариством акцій та зменшення їх загальної кількості у порядку, встановленому НКЦПФР. Зменшення

статутного капіталу товариства допускається після повідомлення про це всім його кредиторам у встановленому законодавством порядку [1].

До статутного капіталу Товариства вносяться: майно залізничного транспорту загального користування; 100 відсотків акцій акціонерних товариств, що проводять ремонт тягового рухомого складу та виготовляють залізобетонні конструкції і шпали, повноваження з управління корпоративними правами яких здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту; акції (частки, паї), що належать державі у статутному (складеному) капіталі господарських товариств, утворених за участю підприємств залізничного транспорту; право постійного користування земельними ділянками, наданими для розміщення підприємств залізничного транспорту; право господарського відання магістральними залізничними лініями загального користування та розміщеними на них технологічними спорудами, передавальними пристроями, що безпосередньо використовуються для забезпечення процесу перевезень, а саме: залізничні станції та колії загального користування, тягові підстанції, контактна мережа та інші пристрої технологічного електропостачання, системи сигналізації, централізації, блокування та управління рухом поїздів, об'єкти і майно, призначені безпосередньо для виконання аварійно-відновлювальних робіт. Внесення права користування земельними ділянками, наданими для розміщення підприємств залізничного транспорту, до статутного капіталу Товариства здійснюється відповідно до нормативної оцінки таких ділянок, а у разі її відсутності – відповідно до експертної оцінки. Внесення нерухомого майна залізничного транспорту до статутного капіталу Товариства може здійснюватися на підставі обліку майна на балансах Державної адміністрації залізничного транспорту України, підприємств залізничного транспорту відповідно до законодавства без попередньої державної реєстрації права власності на таке майно [3].

Товариство провадить діяльність, у тому числі пов'язану з державною таємницею, до отримання необхідних ліцензій та інших документів дозвільного характеру на основі відповідних документів, отриманих підприємствами залізничного транспорту, у межах строку їх дії. Переоформлення правостановлюючих документів на об'єкти нерухомого майна, внесені до статутного капіталу Товариства, здійснюється протягом двох років з дня державної реєстрації Товариства. Державна реєстрація прав на нерухоме майно, внесене до статутного капіталу Товариства, здійснюється на підставі передавального акта та акта оцінки майна залізничного транспорту, внесеного до статутного капіталу Товариства. Передавальний акт та/або акт оцінки майна залізничного транспорту є документами, що підтверджують виникнення, перехід, припинення прав на майно, внесене до статутного капіталу Товариства. Акції господарських товариств, внесені до статутного капіталу Товариства, є його власністю. З дня державної реєстрації Товариство зобов'язане набути у встановленому порядку право власності на акції, внесені до його статутного капіталу. Дивіденди, отримані Товариством за результатами діяльності господарських товариств, пакети акцій яких внесені до його статутного капіталу, можуть спрямовуватися Товариством на відновлення основних засобів таких господарських товариств. Чистий прибуток Товариства, з якого розраховується та сплачується частина чистого прибутку (доходу) до Державного бюджету України, зменшується на суму нарахованої амортизації на майно, передане Товариству на праві господарського відання, яка спрямовується для фінансування капітальних вкладень на будівництво (реконструкцію, модернізацію) таких об'єктів [3].

Отже, правовий аналіз нормативних засад щодо утворення та функціонування Укрзалізниці дозволяє виділити наступні висновки:

- Укрзалізниця є приватним акціонерним товариством, власником якого повністю є держава в особі Уряду України;
- Укрзалізниця є правонаступником Державної адміністрації залізничного транспорту України, фактично відбувся перехід з публічного акціонерного товариства на приватне акціонерне товариство, що зумовлено такими факторами як забезпечення більш ефективного управління шляхом оптимізації структури управління, покращення інвестиційного клімату та необхідності формування більш нової моделі управління відповідно до європейських стандартів;
- власність Укрзалізниці розділена на акції, що є державною власністю та національним громадським майном;
- статутною метою Укрзалізниці є забезпечення безпечного та якісного перевезення пасажирів та вантажів шляхом функціонування та розвитку залізничного транспорту в Україні та реалізації інвестиційних проектів у залізничній галузі;
- функціонування Укрзалізниці здійснюється на основі симбіозу господарського, адміністративного та фінансового права, що виділяє її особливий правовий статус, який відрізняється від інших форм державної власності;

– внутрішнє правління Укрзалізниці здійснюється через спеціальні органи (загальні збори; наглядова рада; правління; ревізійна комісія), що дає можливість забезпечити ефективне та прозоре управління підприємством та дотримання інтересів держави як власника;

– фінансово-господарська діяльність Укрзалізниці підлягає жорсткому внутрішньому фінансовому контролю з елементами загального фінансового публічного контролю;

– Укрзалізниця має право на самостійну господарську діяльність, яка здійснюється на ринкових засадах та відповідно до законодавства як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Статут акціонерного товариства «Українська залізниця» затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 735 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 938). Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/938-2018-п#n647>
2. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 № 273/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 40. Ст. 183.
3. Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування: Закон України від 23.01.2012 № 4442-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 49. Ст. 553.
4. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 51. Ст. 446.

УДК 342.95:347.998.85:35.072.22(477)
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.18>

ЗЕЛІНСЬКА Я.С.

**ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ОСНОВНІ СКЛАДНИКИ**

**ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS
IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: MAIN COMPONENTS**

Стаття присвячена аналізу основних складників (компонентів) зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Автором зазначено, що юридичний конфлікт, який виникає у суспільстві та набуває всіх ознак публічно-правового спору, потребує чіткого механізму вирішення, особливо у порядку адміністративного судочинства. Важливу роль у зазначеному аспекті відіграють засади здійснення адміністративного судочинства, які за умов їх дотримання, сприяють виконанню адміністративного судочинства. У статті досліджується принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Різновекторність та комплексність мети зумовили потребу окреслення складових категорії зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. До складників (компонентів) категорія зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві автором віднесено мету, суб'єктів зловживання процесуальними правами, об'єкт зловживання процесуальними правами, діяння як зловживання процесуальними правами. У статті проаналізовано суть

© ЗЕЛІНСЬКА Я.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

зазначених складників, враховуючи положення Кодексу адміністративного судочинства України. Автором зазначено, що мета зловживання процесуальними правами може бути як загальною, так і спеціальною. Загальною метою зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві є затягування розгляду адміністративної справи шляхом створенням процесуальних перешкод. У свою чергу, спеціальна мета зловживання процесуальними правами буде залежати від стадії розгляду адміністративної справи. У статті зазначається, що зловживання процесуальними правами – це діяння, яке може мати такі форми прояву як дію або бездіяльність. Об'єкт зловживання процесуальними правами – процесуальні права, якими наділені учасники розгляду адміністративної справи. Визначено, що суб'єктом зловживання процесуальними правами є носій процесуальних прав та обов'язків, який наділений статусом учасника розгляду справ, та який недобросовісно їх використовує з метою затягування розгляду справи.

Ключові слова: адміністративне судочинство, учасники розгляду адміністративної справи, суб'єкти зловживання процесуальними правами, діяння, складники, процесуальні права, принцип добросовісності, зловживання процесуальними правами.

The article is devoted to the analysis of the main components of abuse of procedural rights in administrative proceedings. The author notes that a legal conflict which arises in society and acquires all the features of a public law dispute requires a clear mechanism for its resolution, especially in administrative proceedings. An important role in this aspect is played by the principles of administrative proceedings, which, if observed, facilitate the implementation of administrative proceedings. The article analyzes the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative proceedings. The multivector nature and complexity of the goal necessitated the need to outline the components of the category of abuse of procedural rights in administrative proceedings. The author identifies the following components of the category of abuse of procedural rights in administrative proceedings: the purpose, subjects of abuse of procedural rights, object of abuse of procedural rights, and act as abuse of procedural rights. The article analyzes the essence of these components, taking into account the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine. The author notes that the purpose of abuse of procedural rights may be both general and special. The general purpose of abuse of procedural rights in administrative proceedings is to delay consideration of an administrative case by creating procedural obstacles. In turn, the special purpose of abuse of procedural rights will depend on the stage of consideration of an administrative case. The article notes that abuse of procedural rights is an act which may have such forms of manifestation as action or inaction. The object of abuse of procedural rights is the procedural rights which are vested in the participants to an administrative case. The author determines that the subject of abuse of procedural rights is a holder of procedural rights and obligations who is endowed with the status of a party to the proceedings and who uses them in bad faith with a view to delaying the proceedings.

Key words: administrative proceedings, participants to administrative proceedings, subjects of abuse of procedural rights, acts, components, procedural rights, principle of good faith, abuse of procedural rights.

Вступ. Юридичний конфлікт, який виникає у суспільстві та набуває всіх ознак публічно-правового спору, потребує чіткого механізму вирішення, особливо у порядку адміністративного судочинства. Важливу роль у зазначеному аспекті відіграють засади здійснення адміністративного судочинства, які за умов їх дотримання, сприяють виконанню адміністративного судочинства, яким є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень та відображено у ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [1]. Досягнення завдання адміністративного судочинства узгоджується із доступом до правосуддя. Так, Н. Ю. Сакара окреслює елементи доступності правосуддя та поділяє їх на дві групи. До

першої слід віднести ті, які гарантують можливість кожної особи безперешкодно звернутися до суду й отримати судовий захист за допомогою справедливих судових процедур, а до другої – ті, що допомагають усунути перешкоди, які виникають при зверненні до суду конкретної особи [2, с. 81]. Слід констатувати, що доступ до правосуддя та справедливе вирішення справи можливе за відсутності будь-яких процесуальних перешкод, зокрема зловживання процесуальними правами.

Загальні питання адміністративного процесу та адміністративного судочинства були предметом дослідження таких вчених, як Б. С. Бакаєва, Ю. П. Битяка, В. М. Бевзенка, О. В. Бобровика, В. Н. Васильєва, О. О. Малиновського, О. О. Мілетич, В. Я. Настюка, Н.Б. Писаренко, В. Ю. Поліщука, Т. Т. Полянського, В. В. Резнікової, М. І. Смоковича, Н. Ю. Сакари, А. В. Стойка, Л. В. Тихомирової, М. Ю. Тихомирова, О. С. Ткачука, та ін. Враховуючи наукові праці зазначених вчених, можна дійти висновку, що у полі дослідження знаходилися і принципи адміністративного судочинства, зокрема такий принцип, як неприпустимість зловживання процесуальними правами. Однак, проблема складників (компонентів) зазначеного принципу є малодослідженою та потребує теоретичного осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та дослідження основних складників (компонентів) категорії зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Результати дослідження. Юридична природа категорії зловживання процесуальними правами містить сукупність ознак: (1) наявності суб'єкта, якому належить процесуальне право; (2) неналежне використання процесуального права; (3) наявність негативних наслідків. У зв'язку із цим зазначимо, що різновекторність та комплексність мети дослідження зумовили потребу окреслення складових категорії зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. До складників (компонентів) категорія зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві слід віднести: (1) мету; (2) об'єкт зловживання процесуальними правами; (3) діяння як зловживання; (4) суб'єктів зловживання процесуальними правами. Проаналізуємо більш детально зазначені складники (компоненти).

Аналізуючи мету зловживання процесуальними правами, слід виокремити загальну та спеціальну мету, враховуючи на якій стадії розгляду справи відбувається прояв такого явища. Загальною метою зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві є затягування розгляду адміністративної справи шляхом створенням процесуальних перешкод. Слушно зазначає Т. Т. Полянський, що унаслідок зловживання процесуальними правами чи обов'язками заподіюється шкода суспільним відносинам або ж створюється реальна загроза її настання [3, с. 33].

Слід зазначити, що на кожній стадії розгляду адміністративної справи буде притаманна спеціальна мета зловживання процесуальними правами. До стадій розгляду адміністративної справи слід віднести: звернення до адміністративного суду із позовною заявою, відкриття провадження у справі, підготовче провадження, розгляд адміністративної справи по суті, прийняття та ухвалення рішення суду. Так, для стадії звернення до адміністративного суду метою зловживання процесуальними правами буде створення перешкод у відкритті провадження у справі. На стадії відкриття провадження у справі – створення перешкод для переходу до стадії підготовчого провадження (зловживання правом на забезпечення позову). Для підготовчого провадження – створення перешкод для проведення підготовчого засідання та збирання доказів (неподання вистребуваних доказів як позивачем, так і відповідачем). Для розгляду справи по суті – створення перешкод для проведення судового засідання (неявка у судове засідання, зокрема без поважних причин), дослідження доказів та з'ясування обставин у справі (неприсуття у судове засідання свідка для надання показань), а наприкінці – ухвалення рішення суду.

У правовій позиції Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду, яка викладена у постанові від 10.09.2021 р. (справа № 766/20776/17) зазначається, що вартій уваги той факт, що механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа, яка прагне до досягнення певних правових наслідків, здійснення процесуальних дій (бездіяльності) зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків. Незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, які вигідні особі, все ж такі можуть існувати [4]. На думку В. Я. Настюка, в адміністративному процесі домінує розуміння сутності зловживання процесуальними правами як реалізація сторонами процесу своїх прав для досягнення цілей несумісних з метою процесу – справедливим і швидким вирішенням спорів [5, с. 49]. Враховуючи зазначене,

можна зробити висновок, що прояви зловживання процесуальними правами будуть унеможливити завдання адміністративного судочинства.

Враховуючи предмет наукового аналізу, слід дослідити зміст об'єкту, на який відбувається посягання зловживання процесуальними правами. Об'єкт зловживання процесуальними правами є процесуальні права, якими наділені учасники розгляду адміністративної справи. Учасники розгляду справи повинні мати адміністративну процесуальну правосуб'єктність, яка складається з адміністративної процесуальної правоздатності та дієздатності. Процесуальні права в адміністративному судочинстві слід поділяти на загальні та спеціальні. Загальне коло процесуальних прав визначено у ст. 44 КАС України, якими наділяються всі учасники розгляду адміністративної справи. Спеціальне коло процесуальних прав, які визначаються у ст. 47 КАС України, належить позивачу та відповідачу. Для прикладу, спеціальне коло процесуальних прав пов'язане із можливістю зміни підстав та предмету позову, можливістю примирення, у тому числі шляхом медіації. Учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами не допускається (ч. 1 ст. 45 КАС України).

Досліджуючи компоненти зловживання процесуальними правами, важлива роль належить визначенню зловживання процесуальними правами. У зазначеному контексті зловживання процесуальними правами слід ототожнювати із діянням (дія або бездіяльність). Зловживання як дія – це активна поведінка суб'єктів зловживання процесуальними правами, яка спрямована на затягування розгляду адміністративної справи шляхом створення процесуальних перешкод для суду та інших учасників розгляду адміністративної справи (для прикладу, сутяжництво, необґрунтовані клопотання про відвід суддів або колеґії суддів, подання кількох тотожних позовів). Зловживання як бездіяльність – це пасивна поведінка суб'єктів зловживання процесуальними правами, яка спрямована на затягування розгляду адміністративної справи шляхом створення процесуальних перешкод для суду та інших учасників розгляду адміністративної справи (не подання доказів, які витребовуються, неявка у судові засідання без поважної причини).

У даному випадку відбувається вихід за межі правомірної поведінки. зловживання процесуальними правами чи обов'язками (далі також – зловживання правом) завжди є умисною поведінкою. Іншими словами, зловживачем не можна стати з необережності. Це положення є надзвичайно важливим для правильної кваліфікації поведінки як зловживання правом та для правильного доктринального розуміння змісту суб'єктивної сторони зловживання [3, с. 33]. Віднесення зловживання правом до формально-правомірної поведінки не відповідає, на думку О. О. Мілетич, і етимології поняття «зловживання правом», яке за своїм змістом суперечить поняттю «правомірність». Можливість використання в одній теоретичній конструкції одночасно двох понять, які явно суперечать одне одному, є доволі суперечливими з наукового погляду та формальної логіки [6, с. 11]. Під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ чи висловлення явної неповаги до суду чи учасників справи [7]. Не буде зловживанням правом помилкове (неусвідомлене) використання тієї чи іншої процесуальної можливості (чи утримання від вчинення дій, коли цього вимагає закон), хоча від вказаного і можуть настати певні негативні для судочинства наслідки (наприклад, затягування судового розгляду справи внаслідок заяви позивачем клопотання про витребування у відповідача (суб'єкта владних повноважень) документів, які, на його переконання, можуть містити відомості, що мають значення для вирішення справи, однак фактично їх не містять) [5, с. 49-50].

За сферою суспільних відносин, яким завдається шкода при здійсненні суб'єктивних прав, зловживання такими правами поділяють на: правомірне зловживання правом, що має такі ознаки: поведінка суб'єктів відповідає нормі права, включаючи випадки, коли вона абстрактно дозволена або прямо не заборонена; поведінка суб'єкта не відповідає загальноприйнятим у суспільстві у певно-історичний період уявленням про добро та зло, суперечить нормам моралі, ідеалам справедливості (за здійснення таких діянь суб'єкта не притягують до юридичної відповідальності, оскільки він діє правомірно); результат поведінки суб'єкта відображається у завданні соціальної шкоди, яка не регламентується в законі як небажаний наслідок; наявність причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою та настанням соціально-шкідливих наслідків; протиправне зловживання правом, характерними ознаками якого є такі: суб'єкт при здійсненні наданого йому суб'єктивного

права порушує приписи чинного законодавства; здійснення суб'єктивного права всупереч його призначенню супроводжується завданням шкоди охоронюваним законом відносинам; наявний причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і соціально-шкідливими наслідками; можливість застосування заходів правового впливу до суб'єкта, який здійснив протиправне зловживання правом [8, с. 13].

Під суб'єктом зловживання процесуальними правами слід розуміти носія процесуальних прав та обов'язків, наділеного статусом учасника розгляду справ, та який недобросовісно їх використовує з метою затягування розгляду справи. Суб'єкт зловживання процесуальними правами є широким та комплексним поняттям, змістовна наповненість якого від конкретного учасника правовідносин на наділенням його конкретним колом процесуальних прав та обов'язків. Наша мета окреслити потенційних суб'єктів, які можуть зловживати процесуальними правами в адміністративному судочинстві. На думку О. М. Кузнець, кожен суб'єкт процесуальних правовідносин здатен зловживати своїми процесуальними правами протягом судового розгляду справи і аж до завершення виконавчого провадження [9, с. 14-15]. В. В. Резнікова зазначає, що зловживати процесуальними правами можуть лише особи, які беруть у справі та наділені відповідними процесуальними повноваженнями; наявність недобросовісної поведінки в діях осіб, які зловживають процесуальними правами; наявність прихованої мети зловживання такими правами, що тісно пов'язана з прямим умислом; наявність інтересу учасника судового процесу, який зловживає правом, оцінюючи відповідну поведінку. Суб'єктами зловживання процесуальними правами, на її думку, є сторони, треті особи, прокурор, представники сторін, судовий експерт, посадові особи, а також суд (судді) [10, с. 36]. З погляду О. В. Бобровника, «практично всі особи, які беруть участь у справі, можуть зловживати наданими їм процесуальними правами, що негативно позначається на діяльності судів різних інстанцій, які змушені неодноразово переглядати одну й ту саму справу» [11, с. 28].

З огляду на зазначене, слід дійти висновку, що суб'єктами зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві можуть бути обов'язкові та допоміжні учасники розгляду адміністративної справи. Склад учасників розгляду адміністративної справи розкритий у ст. 42 КАС України. Так, учасниками справи є сторони, треті особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Слід зауважити, що обов'язковими учасниками справи є сторони (позивач та відповідач). Учасниками судового процесу, крім учасників справи та їх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст (ч. 1 ст. 61 КАС України).

Наведемо приклад з практики щодо зловживання процесуальними сторонами. Частинами першою та другою статті 45 КАС України встановлено, що учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами не допускається. У окремій думці судді Великої Палати Верховного суду Пророка В. В. від 01.10.2020 р. (справа № 9901/598/19) зазначається, що з урахуванням конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства, зокрема, подання стороною скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення. Встановивши факт порушення строку для заявлення відводу, чітко встановленого КАС України, Велика Палата Верховного Суду має розцінювати подання такої заяви як зловживання процесуальними правами і повертати таку заяву без розгляду особою, яка її подала [11].

Слід відзначити, що особливе місце посідає суд серед суб'єктів зловживання процесуальними правами. Однак, слід конкретизувати, що суд наділений процесуальними повноваженнями, які може застосовувати всупереч меті. На думку О. М. Кузнецова, суд як основний суб'єкт, що наділений не лише процесуальними правами, а й певними владними повноваженнями та судді як висококваліфіковані фахівці у галузі права, посідають перше місце в такій класифікації. Багато положень законодавства допускають альтернативні варіанти дій суду і мають не зовсім конкретний зміст, а тому можуть бути використані суддями для зловживань своїми повноваженнями [9, с. 14-15]. Слід вказати, що прояв зловживань з боку суду можливий під час безпідставного залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви, відмови у відкритті провадження у справі та інше.

Висновок. Підводячи підсумки, слід зазначити, що окреслення основних складників (компонентів) категорії зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві відіграє важливе теоретичне та практичне значення. Встановлення таких складників допомагає вчасно виявити прояви зловживань процесуальними правами та вжити заходів щодо їх усунення. До складників (компонентів) категорія зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві слід віднести: (1) мету; (2) об'єкт зловживання процесуальними правами; (3) діяння як зловживання; (4) суб'єктів зловживання процесуальними правами. Проаналізуємо більш детально зазначені складники (компоненти). Враховуючи наведене, пропонуємо доповнити ст. 45 КАС України дослідженими складниками зловживання процесуальними правами.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11496>.
2. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Х. : Право, 2010. 256 с.
3. Полянський Т.Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31-38.
4. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду від 10.09.2021 р. (справа за № 766/20776/17) URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521550>.
5. Настюк В. Я. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві як прояви корупційних ризиків. *Право України*. 2017. № 1. С. 45-53.
6. Мілетич О. О. Зловживання правом теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Київ, 2015. 19 с.
7. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду від 30.07.2020 р. (справа № № 640/2724/19) URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90674432>.
8. Бакаєв Д.С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Запоріжжя, 2013. 18 с.
9. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання процесуальними правами в цивільному та виконавчому процесі : автор. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. Київ, 2016. 20 с.
10. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 95. С. 31-37.
11. Бобровник О. В. Зловживання процесуальними правами в цивільному процесі. *Право України*. 2008. № 7. С. 27-29.
12. Окрема думка судді Великої Палати Верховного суду Пророка В. В. від 01.10.2020 р. (справа № 9901/598/19) URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92675869>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.19>

КОСТЮК Т.В.

**ПОДАТКОВІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР****TAX AUTHORITIES OF UKRAINE AS SUBJECTS OF IMPLEMENTATION
OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES**

Опрацьовано особливості діяльності податкових органів України. Встановлено зміст та специфіку адміністративно-правового статусу податкових органів держави. Проаналізовано ключові аспекти юридичного положення системи податкових відомств в розрізі їх діяльності із реалізації адміністративних процедур. Окреслено основні риси податкових органів України, як суб'єктів реалізації адміністративних процедур. Наголошено, що податкові органи України за законодавством являють собою систему контролюючих органів, метою діяльності яких є контроль за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону. Зроблено висновок, що серед характерних рис податкових органів України як суб'єктів адміністративних процедур можна назвати: по-перше, податкові органи створені в установленому порядку органами державної виконавчої влади; по-друге, є контролюючим органом, який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску; по-третє, податкові органи мають специфічний організаційно-структурний устрій, що покликаний забезпечити якісну реалізацію їх повноважень на всій території країни; по-четверте, податкові органи наділені адміністративно-правовим статусом, що вбирає в себе ті складові елементи, які розкривають повноту його призначення та ролі виконуваної ним у податкових правовідносинах; по-п'яте, до складу адміністративно-правового статусу входять й повноваження щодо реалізації адміністративних процедур, чітка правова регламентація яких є складовою якісного функціонування податкових органів та їх взаємодії з платниками податків; по-шосте, адміністративно-правовий статус реалізовується у тому числі й за допомогою закріплених законодавством засобів примусу.

Ключові слова: податкові органи України, Державна податкова служба, адміністративно-правовий статус, адміністративні процедури.

The peculiarities of the activity of the tax authorities of Ukraine have been elaborated. The content and specifics of the administrative and legal status of state tax authorities have been established. The key aspects of the legal position of the system of tax agencies in terms of their activity in the implementation of administrative procedures are analyzed. The main features of the tax authorities of Ukraine as subjects of implementation of administrative procedures are outlined.

It is emphasized that the tax authorities of Ukraine, according to the legislation, are a system of control bodies, the purpose of which is to control the receipt of taxes, fees, payments, state policy in the sphere of control over the production and circulation of alcohol, alcoholic beverages, tobacco products, liquids used in electronic cigarettes, fuel, state policy on the administration of a single contribution, state policy in the field of control over the timeliness of payments in foreign currency within the period established by law, compliance with the procedure for carrying out cash payments for goods (services), carrying out settlement operations, and as well as by the availability of licenses for conducting types of economic activity that are subject to licensing in accordance with the law.

It was concluded that among the characteristic features of tax authorities of Ukraine as subjects of administrative procedures, the following can be mentioned: firstly, tax authorities are established in accordance with the established procedure by state executive authorities; secondly, it is a controlling body that implements the state tax policy, the state policy on the administration of the single contribution to the mandatory state social insurance, the state policy in the field of combating offenses during the application of the tax, as well as the legislation on the payment of the single contribution; thirdly, tax authorities have a specific organizational and structural system designed to ensure the high-quality implementation of their powers throughout the country; fourthly, tax authorities are endowed with an administrative-legal status, which includes those constituent elements that reveal the completeness of its purpose and role performed by it in tax legal relations; fifth, the administrative-legal status also includes the authority to implement administrative procedures, the clear legal regulation of which is a component of the high-quality functioning of tax authorities and their interaction with taxpayers; sixth, the administrative-legal status is implemented, including by means of coercion established by law.

Key words: *tax authorities of Ukraine, State Tax Service, administrative and legal status, administrative procedures.*

Постановка проблеми. Податкові органи України є основним суб'єктом втілення державної податкової політики як інструменту узгодження соціально-економічних інтересів суспільства. Податкова політика є складовою економічної політики і спрямована на формування податкової системи, яка буде забезпечувати економічне зростання і сприяти гармонізації економічних інтересів держави і платників податків з огляду на соціально-економічну ситуацію в країні [1, с. 55]. Як справедливо підкреслює А.В. Лепеха, метою створення суб'єктів владних повноважень у податковій сфері є унеможливлення ухиляння від сплати податків, комплекс завдань, поставлених перед нею обумовлений цілями та конкретним змістом податкової політики, їх принципами, а також напрямками державної діяльності у сфері зовнішньої та внутрішньої політики [2]. Згідно п. 7 Положення про Державну податкову службу України Державна податкова служба України (ДПС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. ДПС здійснює повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку її територіальні органи. ДПС та її територіальні органи є контролюючими органами (податковими органами, органами стягнення) [3].

Отже, податкові органи України за законодавством являють собою систему контролюючих органів, метою діяльності яких є контроль за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону [3]. Проте, даний момент не розкриває всю особливість правового статусу податкових органів, як суб'єкта реалізації адміністративних процедур.

Стан дослідження проблеми. Засади та принципи роботи податкових органів України активно досліджувались вітчизняними науковцями протягом всього періоду існування даної системи суб'єктів публічної влади з моменту проголошення незалежності нашої держави. Проблематики пов'язані із їх функціонуванням ставали предметом наукових досліджень О. Бандурки, Т. Кобзевої, Н. Козьмука, І. Шутайлової, К. Швабій, А. Чорної, О. Циганова, О. Тимченко, І. Сурай, О. Сударенко та багатьох інших авторів. Проте, на сьогодні відсутні структуровані, комплексні дослідження статусу податкових органів, як суб'єктів реалізації адміністративних процедур в котрих проводилось виділення всіх притаманних такому статусу аспектів та особливостей.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в тому, що б на підставі дослідження положень законодавства України, практики його застосування та теоретико-правових положень сформулювати новий науковий підхід до характеристики податкових органів України, як суб'єктів реалізації адміністративних процедур. Враховуючи визначену мету окреслено наступні цілі наукового дослідження: 1) сформулювати дефініцію адміністративно-правового статусу податкових органів України та виділити його структурні елементи; 2) встановити та окреслити характерні риси податкових органів України як суб'єктів адміністративних процедур.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті полягає в тому, що це перша теоретична робота в якій надано характеристику та комплексно опрацьовано адміністративно-правовий статус податкових органів України, як суб'єктів реалізації адміністративних процедур.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А. Лепеха, інституціональна трансформація податкових органів з 2015 р., нормативно-правові передумови цього процесу закладені «Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, положеннями Угоди про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». Проведення податкової реформи передбачало інституціональні зміни, пов'язані у першу чергу із запитом суспільства та вимогами міжнародних донорів. При цьому метою інституціональної реформи податкових органів було підвищення ефективності діяльності цих органів; запровадження дієвої системи адміністрування податків; спрощення процедури сплати податків; побудова довірчих відносин з платниками податків [4, с. 10].

Відповідно до ст. 41 Податкового кодексу України податкові органи віднесені до контролюючих органів, а саме – це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його територіальні органи щодо дотримання законодавства з питань оподаткування, законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також щодо дотримання іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, чи його територіальні органи [5]. В правовій літературі існують різні авторські підходи щодо характеристики Державної податкової служби.

О. Бандурка державну податкову службу України розглядає як складне поліфункціональне утворення, діяльність підрозділів якого пов'язується із здійсненням контрольної та правоохоронної (податкова міліція) функцій. При цьому зазначений термін придатний як для найменування всієї сукупності податкових органів, так і для визначення конкретного податкового органу як органу управління системою.[6, с. 12-13].

На думку Н. Козьмук, податкові органи як і будь-який орган виконавчої влади, самостійний державний орган, тобто є організаційно оформленою часткою державного апарату, спеціально призначеною для здійснення на основі чинного законодавства функцій виконавчої влади, а саме функцій виконавчо-розпорядчого (управлінського) характеру щодо безпосереднього й оперативного керівництва господарським, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом у державі, наділеною його якісними ознаками [7, с. 124-125].

В правовій літературі існують різноманітні підходи до визначення адміністративно-правового статусу, що залежать від тих чи інших елементів, покладених авторами до змісту цього поняття. Зокрема А. Даниленко до змісту адміністративно-правового статусу органу публічної адміністрації відносить такі елементи: а) цільовий блок; б) структурно-організаційний блок; в) компетанційний блок [32, с. 190]. Т. Кобзева під адміністративно-правовим статусом загальнодержавних суб'єктів управління фінансовою системою України вважає, що слід розуміти встановлену нормами адміністративного права сукупність повноважень (прав та обов'язків) державних органів, предмету їх видання (завдань і функцій), які вони реалізують як реальні учасники правовідносин, пов'язаних із здійсненням мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів, а також здійсненням контрольної діяльності у сфері управління фінансовою системою, за виконання й належну реалізацію яких такі органи несуть встановлений чинним національним законодавством вид юридичної відповідальності [8, с. 71].

Таким чином, можна виокремити такі складові адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України, як: цілі, завдання, функції, порядок утворення, реорганізації та ліквідації, структура, компетенція та повноваження, а також юридичні гарантії діяльності та відповідальність. Означений перелік вбирає елементи як функціонального, так і організаційного характеру.

З метою забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу, податкові органи наділені можливістю застосовувати примусові заходи. Згідно Положення про Державну податкову службу, вона: здійснює контроль за правомірністю бюджетного відшкодування податку на додану вартість; здійснює податковий контроль за встановленням відповідності умов контрольованих операцій принципу "витагнутої руки"; контролює своєчасність подання платниками податків (платниками єдиного внеску) передбаченої законом звітності (декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, зборів, платежів), своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплати податків, зборів, платежів, єдиного внеску; застосовує до платників податків (платників єдиного внеску) передбачені законом фінансові (штрафні) санкції (штрафи) за порушення вимог податкового законодавства чи законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС; складає стосовно платників податків – фізичних осіб та посадових осіб платників податків – юридичних осіб протоколи про адміністративні правопорушення та виносить постанови у справах про адміністративні правопорушення у порядку, встановленому законом; здійснює заходи щодо запобігання та виявлення порушень вимог законодавства у сфері виробництва та обігу спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального, погоджує норми втрат та виходу спирту, виноматеріалів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, порядок їх розроблення і застосування; проводить роботу, пов'язану з боротьбою з незаконним виробництвом, переміщенням, обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального та інших підкакцизних товарів (продукції) тощо [3].

Для того щоб бути учасником адміністративної процедури, особа (в широкому розумінні цього поняття – і фізична, і юридична, і сам адміністративний орган) повинна мати адміністративну правосуб'єктність, яка своєю чергою складається з адміністративної правоздатності та адміністративної дієздатності. При цьому адміністративний орган розглядається як учасник адміністративної процедури, суб'єкт публічного адміністрування, уповноважений здійснювати владні (виконавчі та розпорядчі) функції щодо розгляду та вирішення адміністративних справ і видання адміністративного акта [9, с. 215].

Таким чином, податкові органи як суб'єкти реалізації адміністративних процедур мають відповідати таким вимогам: по-перше, мати адміністративну правосуб'єктність, по-друге, мати законодавче забезпечення повноважень щодо реалізації визначених правовими нормами адміністративних процедур.

Як підкреслюють деякі автори, компетенція податкових органів як суб'єктів надання адміністративних послуг обов'язково має містити такі елементи: предмет відання, тобто те коло прав юридичних і фізичних осіб, сприяння у реалізації яких повинний надати конкретний орган податкової компетенції; права і обов'язки податкового органу щодо надання адміністративних послуг; територіальні межі, на яких конкретний орган має право реалізовувати надані повноваження. Адміністративно-правовий статус податкових органів як суб'єктів надання адміністративних послуг складається з трьох блоків: 1) цільового, який повинен визначати загальну спрямованість діяльності вказаного органу виконавчої влади на обслуговування платників податків та надання якісних адміністративних послуг; 2) структурно-організаційного, який відображає порядок утворення, ліквідації, реорганізації, підпорядкованості функціональних та територіальних підрозділів податкових органів; 3) компетенційний, який включає предмет відання, повноваження та територіальні межі надання адміністративних послуг [10]. Таке зауваження є вірним і для характеристики податкових органів як суб'єктів адміністративних процедур. Разом з цим, серед інших елементів адміністративно-правового статусу цих суб'єктів доцільно особливу увагу приділити їх функціям, як тим елементам, що найбільш яскраво виділяють основну спрямованість адміністративних процедур податкових органів.

Функції податкових органів як важлива складова їх адміністративно-правового статусу являють собою основні напрямки їх діяльності, що обумовлені цілями та завданнями та проявляються у конкретних повноваженнях цих органів. Функції податкових органів як контролюючих суб'єктів окреслені нормами статті 19-1 Податкового кодексу, згідно з якими податкові органи: здійснюють адміністрування податків, зборів, платежів, у тому числі проводять відповідно до законодавства перевірки та звірки платників податків; контролюють своєчасність подання

платниками податків та платниками єдиного внеску передбаченої законом звітності (декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, зборів, платежів), своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплати податків, зборів, платежів; надають адміністративні послуги платникам податків, зборів, платежів; здійснюють контроль за встановленими законом строками проведення розрахунків в іноземній валюті, за додержанням порядку приймання готівки для подальшого переказу (крім приймання готівки банками), за дотриманням суб'єктами господарювання установлених законодавством обов'язкових вимог щодо забезпечення можливості розрахунків за товари (послуги) з використанням електронних платіжних засобів, порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, наявністю торгових патентів; здійснюють контроль за додержанням виконавчими органами сільських, селищних рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, порядку прийняття та обліку податків і зборів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування зазначених сум до бюджету; здійснюють контроль за правомірністю бюджетного відшкодування податку на додану вартість; реєструють та ведуть облік платників податків, платників єдиного внеску, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням, проводять диференціацію платників податків; забезпечують достовірність та повноту обліку платників податків та платників єдиного внеску, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням; формують та ведуть Державний реєстр фізичних осіб – платників податків, Єдиний банк даних про платників податків – юридичних осіб, реєстри, ведення яких покладено законодавством на контролюючі органи; формують та ведуть Реєстр отримувачів бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України»; забезпечують ведення обліку податків, зборів, платежів; забезпечують перегляд рішень контролюючих органів нижчого рівня у встановленому законодавством порядку та ін. [5].

Слід зазначити, що вочевидь адміністративні процедури спрямовані на процесуальне втілення функціональних повноважень податкових органів, а отже види адміністративних процедур безпосередньо обумовлені функціями цих органів. Разом з цим для розкриття правосуб'єктності податкових органів як суб'єктів адміністративних процедур необхідною є детальна правова регламентація реалізації цих функцій через адміністративні процедури.

Висновки. Отже, серед характерних рис податкових органів України як суб'єктів адміністративних процедур можна назвати: по-перше, податкові органи створені в установленому порядку органами державної виконавчої влади; по-друге, є контролюючим органом, який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску; по-третє, податкові органи мають специфічний організаційно-структурний устрій, що покликаний забезпечити якісну реалізацію їх повноважень на всій території країни; по-четверте, податкові органи наділені адміністративно-правовим статусом, що вбирає в себе ті складові елементи, які розкривають повноту його призначення та ролі виконуваної ним у податкових правовідносинах; по-п'яте, до складу адміністративно-правового статусу входять й повноваження щодо реалізації адміністративних процедур, чітка правова регламентація яких є складовою якісного функціонування податкових органів та їх взаємодії з платниками податків; по-шосте, адміністративно-правовий статус реалізовується у тому числі й за допомогою закріплених законодавством засобів примусу.

Список використаних джерел:

1. Волохова І. С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні: монографія / І. С. Волохова. Одеса: Атлант, 2014. С. 462.
2. Лепеха А.В. Інтегральні характеристики Державної фіскальної служби України як інституціональної організації. [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-02\(16\)/21.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-02(16)/21.pdf).
3. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. Офіційний вісник України 2019 р., № 26, стор. 10, стаття 900.
4. Лепеха А. Інституціональна трансформація Державної фіскальної служби України. Автореф дис. канд. наук з держ управління. 25.00.03 державна служба. Дніпро 2017. 23 с.

5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#Text> L.
6. Бандурка О.О. Управління Державною податковою службою в Україні: організаційно-правові аспекти / автореф докт юрид наук 12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ. 2007. 38 с.
7. Козьмук Н.І. Податковий контроль як інструмент забезпечення дотримання законодавства у сфері оподаткування. Науковий вісник Херсонського державного університету. Вип. 11. Ч. 2. 2015. С. 123-126.
8. Кобзєва Т. А. Поняття адміністративно-правового статусу загальнодержавних суб'єктів управління фінансовою системою України. Європейські перспективи– 2015. № 7. С. 68-72.
9. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, С. Стеценко та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
10. Формування системи надання адміністративних послуг органами державної фіскальної служби України: монографія / Л.М. Акімова, С.М. Левчук, О.О. Акімов, О.В. Кузьмін. Херсон: Олді-плюс, 2018. – 196 с.

УДК 336.1+004

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.20>

ЛАТКОВСЬКИЙ П.П.

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE PUBLIC FINANCE MANAGEMENT SYSTEM

У статті розглянуто етапи реформування системи управління публічними фінансами, які розпочалися з прийняттям Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки. Встановлено, що відповідно до плану заходів було передбачено дотримання загальної бюджетно-податкової дисципліни у середньостроковій перспективі. Проаналізовано ряд проблем, які виникали у сфері інформаційних технологій, проблем, які потрібно було розв'язати для ефективної імплементації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки. В цьому контексті окреслено вплив цифрових технологій на систему управління публічними фінансами. Наголошено на тому, що управління публічними фінансами будується на фінансовій політиці, яку розробляє державна влада та яка направлена на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл та використання для здійснення завдань та функцій держави та органів місцевого самоврядування. Встановлено, що реформування системи управління публічними фінансами, спрямованої для забезпечення її відповідності вимогам ринкової економіки та пріоритетам розвитку України зіштовхнулося з труднощами, пов'язаними з війною в Україні.

Проаналізовано положення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки, метою якої є побудова сучасної та ефективної системи управління інформаційними технологіями для забезпечення підтримки і подальшого цифрового розвитку ефективної та прозорої системи управління державними фінансами. Зроблено висновок, що бурхливий розвиток цифрових

© ЛАТКОВСЬКИЙ П.П. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права (Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»)

технологій, пов'язаних із швидкодією передавати, обробляти, аналізувати і зберігати інформацію, сприяє цифровій трансформації соціально-економічних відносин, що зачіпає усі сфери публічної фінансової діяльності. Результатом реалізації Стратегії повинно стати запровадження Єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи управління державними фінансами, побудованої на інтероперабельності електронних інформаційних ресурсів з одночасним комплексним захистом інформації. Підкреслено важливість подолання корупційної складової в управлінні публічними фінансами, яка на жаль, залишається високою

Ключові слова: цифрові технології, публічні фінанси, податкова система, бюджетне планування, управління публічними фінансами.

The article examines the stages of reforming the public finance management system, which began with the adoption of the Strategy for Reforming the State Finance Management System for 2017-2020. It was established that, following the plan of measures, compliance with the general budget and tax discipline was foreseen in the medium term. A number of problems that arose in the information technologies field that needed to be solved for the effective implementation of the Strategy for Reforming the State Finance Management System for 2017-2020 were analyzed. In this context, the impact of digital technologies on the public finance management system is outlined. It is emphasized that the management of public finances is based on the financial policy developed by the state authorities and which is aimed at the mobilization of financial resources, their distribution and use for the implementation of tasks and functions of the state and local self-government bodies. It has been established that the reform of the public finance management system aimed at ensuring its compliance with the requirements of the market economy and Ukraine's development priorities encountered difficulties related to the war in Ukraine.

The provisions of the State Finance Management Reform Strategy for 2022-2025 are analyzed. The purpose is to build a modern and effective information technology management system to ensure support and further digital development of an effective and transparent state finance management system. It was concluded that the rapid development of digital technologies related to the speed of transmitting, processing, analyzing and storing information contributes to the digital transformation of socio-economic relations, affecting all public financial activity spheres. The result of the implementation of the Strategy should be the introduction of the Unified Information and Telecommunication System for State Finance Management, built on the interoperability of electronic information resources with simultaneous comprehensive protection of information. The importance of overcoming the corruption component in the management of public finances, which unfortunately remains high, is emphasized.

Key words: digital technologies, public finance, tax system, budget planning, public finance management.

Вступ. На сьогодні актуальними питаннями постають питання пов'язані з впливом цифрових технологій на систему управління публічними фінансами. Світова фінансова криза 2008 року зумовила зародження фінансових технологій. І сьогодні фінансовий ринок також переживає новий виток еволюційних можливостей та старт нового етапу фінтех-індустрії. Фінтех-індустрія бурхливо розвивається, проникаючи в усі сфери фінансової діяльності та демонструючи зручні фінансові сервіси та інструменти. Як відомо, цифрові технології – це електронні документи, дискретна система, що заснована на методах кодування і передачі інформації, дозволяючи здійснювати різні завдання за короткі проміжки часу. Тож, впевнено можна говорити, що цифрові технології – це майбутнє людства. Глибоке проникнення ІТ-технологій у всі сфери життя та діяльності, як однієї з провідних індустрій української економіки, виступає основною рушійною силою сучасних соціальних трансформацій, висуваючи нові вимоги до взаємодії різних сфер діяльності, адже саме швидкість та універсальність цієї схеми зробили ІТ-технології затребуваними. Цифрові технології все більше торкаються багатьох галузей права, автоматизуючи різні процеси, знижуючи витрати та підвищуючи ефективність процесів управління та відкриваючи нові можливості щодо інтенсивного розвитку управління публічними фінансами. Тож, як наслідок, швидкий

розвиток цифрових технологій зумовлює актуальність дослідження цифровізації системи управління публічними фінансами.

Управління публічними фінансами, як правило, будується на фінансовій політиці, яку розробляє державна влада, поділ якої визначений Конституцією України, а саме – законодавча, виконавча та судова. Якщо розглядати більш ширшу – державну політику України, то в сучасних умовах така політика є сукупністю економічної, соціальної, національної, політичної та військової політики. Фінансова політика країни направлена на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл та використання для здійснення завдань та функцій держави. Включає фінансова політика бюджетну, податкову, грошову, кредитну, ціннову, валютну та митну політику. У формуванні, розподілі та використанні фінансових ресурсів беруть участь всі органи державної влади, підприємства і організації всіх форм власності, громадяни, які відповідно до ст. 67 Конституції України повинні сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, визначених законодавством. Управління формуванням, розподілом і використанням різних фондів коштів здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та система органів, створених для цієї мети.

Серед авторів, роботи яких присвячені дослідженню системи управління публічними фінансами, є: Л.К. Воронова, В.А. Вдовічен, О.О. Дмитрик, Л.М. Касьяненко, М.П. Кучерявенко, Т.А. Латковська, О.А. Музыка-Стефанчук, С.О. Ніщимна, О.П. Орлюк, Н.Я. Якимчук та ін. Водночас, зміни, які відбуваються у суспільстві, реформи, які розпочалися, вимагають ретельного дослідження та обґрунтування.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу цифрових технологій на систему управління публічними фінансами.

Результати дослідження. Етап реформи системи управління публічними фінансами розпочався із схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки [1] та затвердження розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 415 плану заходів з її реалізації [2]. Відповідно до плану заходів було передбачено дотримання загальної бюджетно-податкової дисципліни у середньостроковій перспективі:

– щодо податкової системи: підвищення стабільності та прогнозованості податкової системи; підвищення якості та ефективності податкового адміністрування; розширення бази оподаткування; підвищення рівня дотримання вимог податкового законодавства платниками податків (з цією метою вдосконалення функції контролю за дотриманням вимог податкового законодавства та розроблення Стратегії виявлення ризиків, пов'язаних з дотриманням податкової дисципліни; вдосконалення інформаційно-довідкових послуг, що надаються ДФС, та сервісів, розміщених на офіційному веб-сайті ДФС, з метою сприяння добровільному дотриманню платниками податків вимог податкового законодавства);

– щодо макроекономічного та бюджетного прогнозування: узгодження строків підготовки та перегляду макроекономічного прогнозу з бюджетним циклом у контексті середньострокового бюджетного планування; забезпечення неупередженості та деполітизації процесу прогнозування; удосконалення інструментів прогнозування; посилення координації з питань розроблення макроекономічного та бюджетного прогнозів;

– щодо середньострокового бюджетного планування: впровадження середньострокової бюджетної декларації як інструменту поєднання стратегічних пріоритетів держави з можливостями державного бюджету; створення надійних середньострокових рамок для планування бюджету; посилення ролі головних розпорядників бюджетних коштів у бюджетному процесі; підвищення рівня бюджетної дисципліни шляхом запровадження фіскальних правил; посилення відповідальності суб'єктів законодавчої ініціативи та суб'єктів нормотворення за проведення оцінки впливу на бюджет проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, що розробляються (розглядаються) Кабінетом Міністрів України та ін.

Отже, для ефективної імплементації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки необхідно було розв'язати проблеми, що виникали у сфері інформаційних технологій. Особливої уваги потребувала модернізація інформаційних технологій Міністерства фінансів та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. Важливим питанням стало і використання кращого світового досвіду у сфері автоматизації та цифровізації системи управління публічними фінансами, забезпечення доступу до необхідної інформації, підвищення рівня оперативності прийняття рішень тощо.

В той же час, метою стратегічних цілей дотримання загальної бюджетно-податкової дисципліни була побудова сучасної справедливої податкової системи, що забезпечує рівність усіх платників податків перед законом та зменшення витрат і часу платників податків на податкове адміністрування. Нажаль під час реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р., залишилися невиконаними ряд завдань, серед яких і впровадження електронних податкових перевірок (е-аудит). За результатами оцінки за методологією Public Expenditure and Financial Accountability, проведеної у 2019 році, відсутність інтегрованої системи управління ризиками, пов'язаними з дотриманням податкової дисципліни, визначено слабкою стороною податкового адміністрування.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. схвалено Стратегію здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року [3].

За час виконання плану заходів Стратегії реформування системи управління державними фінансами були проведені заходи з розроблення IT-проектів для того, щоб запустити нові сервіси, зокрема митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності, здійснити інтеграцію до інформаційної системи портового співтовариства та автоматизованої системи управління ризиками. Впроваджено Реєстр заяв про повернення суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість, доопрацьовано інформаційно-телекомунікаційну систему «Податковий блок», впроваджено механізми зупинення реєстрації податкової накладної / розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних та автоматизованого моніторингу відповідності податкових накладних / розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, розпочато процес впровадження інформаційної системи управління плануванням та виконанням місцевих бюджетів «LOGICA», що є інструментом планування і виконання бюджетів, здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу щодо місцевих бюджетів.

Однак повномасштабна війна, розв'язана росією проти України, зруйнована інфраструктура з постійними обстрілами, великі втрати робочої сили суттєво вплинули на діяльність української економіки під час війни та внесли свої корективи у проведення реформ системи управління публічними фінансами. Відбудова транспортної інфраструктури та енергетичного сектору, реагування на соціально-економічні проблеми вимагають визначення пріоритетності для інвестицій. Сьогодні в умовах стрімкого розвитку новітніх технологій набувають нових характеристик відносини щодо руху коштів. Реформування системи управління публічними фінансами, спрямованої для забезпечення її відповідності вимогам ринкової економіки та пріоритетам розвитку України, мала набрати великих обертів, однак країна зіштовхнулася з безпрецедентними викликами. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. [4]. Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки було зазначено, що проведення структурних економічних реформ неможливе без ефективного функціонування системи управління державними фінансами. Дійсно, без налагодженої системи управління державними фінансами складно уявити вирішення завдання прискорення соціально-економічного розвитку України, у тому числі забезпечення переходу до ресурсозберігаючої соціально-інклюзивної економіки.

Фіскальна консолідація та відповідальна бюджетно-податкова політика дали змогу Україні протягом 2015-2019 років знизити рівень дефіциту сектору загального державного управління з 4,6 відсотка валового внутрішнього продукту (2014 рік) до 2 відсотків валового внутрішнього продукту (2019 рік) та зменшити боргове навантаження з 80,9 відсотка валового внутрішнього продукту у 2016 році до 50,3 відсотка валового внутрішнього продукту у 2019 році [4].

Реагування на масштабні виклики, які постали перед Україною у вигляді триваючої російської збройної агресії, яка переросла у повномасштабну війну проти українського народу, а також поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19 та початку глобальної економічної кризи, потребує додаткових ресурсів та більш ефективного та результативного управління публічними фінансами.

З метою гарантування безпеки євроатлантичного простору, України та відновлення її територіальної цілісності 30 вересня 2022 року прийнято рішення Ради національної безпеки і оборони України, (яке введено в дію Указом Президента України від 30 вересня 2022 року № 679/2022) [5], яким була передбачена підготовка пропозицій Кабінетом Міністрів України щодо багатовіневої системи гарантування безпеки на основі багатосторонніх і двосторонніх угод України,

спрямованих на доведення оборонного потенціалу України до рівня, що забезпечуватиме гарантовану відсіч збройній агресії РФ та посилення військової підтримки України з нарощування її оборонних спроможностей.

Україна проходить складний період становлення як європейської самостійної держави, період, коли в країні йде війна. Нині для забезпечення відновлення та економічного зростання, а також європейського курсу країни необхідно вжити заходів для повернення до виваженої бюджетно-податкової політики, підвищення ефективності витрат, податкового адміністрування та покращення інвестиційного клімату. Не слід забувати, що з появою інформаційного суспільства виникло і багато проблем, пов'язаних з розробленням стратегії та виробленням ефективної державної політики. Бурхливий розвиток цифрових технологій, пов'язаних із швидкодією передавати, обробляти, аналізувати і зберігати інформацію, сприяє цифровій трансформації соціально-економічних відносин, що зачіпає усі сфери публічної фінансової діяльності. Як зазначають у своїх працях дослідники, для цифрової економіки характерна висока цінність інформації, що має бути невичерпною, точною, надійною, правдивою та своєчасною [6].

Зміни, які були прийняті до Бюджетного кодексу України дали змогу впровадити ряд важливих реформ, наближаючи систему управління публічними фінансами до найкращих світових практик і стандартів Європейського Союзу. Разом із тим відсутній чіткий розподіл повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Недостатньою є прозорість та підзвітність щодо використання коштів місцевих бюджетів, недостатня підзвітність у сфері управління публічними фінансами.

Метою прийнятої Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки є побудова сучасної та ефективної системи управління інформаційними технологіями для забезпечення підтримки і подальшого цифрового розвитку ефективної та прозорої системи управління державними фінансами, ефективність якої так і не була досягнута за роки незалежності української держави. Т.А. Латковська, досліджуючи стратегічну мету трансформації цифрових фінансів та адаптацію нормативно-правової бази до сучасних вимог ЄС для сприяння цифровим інноваціям, підкреслює, що події, пов'язані з війною в Україні та Covid-19 по всьому світу, показали, наскільки важливими є безперебійні цифрові фінансові послуги для споживачів та надавачів онлайн фінансових послуг [7, с. 639-678].

Результатом реалізації цієї Стратегії повинні стати запровадження Єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи управління державними фінансами, побудованої на інтеграбельності електронних інформаційних ресурсів з одночасним комплексним захистом інформації, дотриманням технологічної незалежності і забезпеченням обміну інформацією в режимі реального часу. Не можна не враховувати певні успіхи цифровізації державних послуг з метою зменшення людського фактору та корупційної складової.

Висновки. Цифрова трансформація державних послуг в Україні з кожним роком набирає все більше обертів. Вже сьогодні розпочався новий етап цифровізації державних послуг – офіційно стартувала програма DT4UA від Європейського Союзу, проєкт якої триватиме до квітня 2025 року. Впровадження доступних і простих електронних послуг є принципово новою системою в державному управлінні. Зменшуючи корупційну складову в ході надання державних послуг, цифровізація сприяє підвищенню їх якості та оперативності для покращення роботи. Усі державні послуги повинні бути прозорими, чіткими та автоматизованими через смартфон чи комп'ютер. Сьогодні кожен може завдяки застосунку «Дія» (а він діє з 2020 р.) користуватися цифровими документами та легко отримувати послуги, надаючи прозорість та публічність публічним фінансам. Цей онлайн-сервіс повинен стати аналогом Естонської системи «X-roads», що об'єднує усі реєстри країни, дозволяючи користувачам вносити зміни у ці реєстри у встановленому порядку.

Не дивлячись на те, що створено Єдиний веб-портал використання публічних коштів (spending.gov.ua) та Державний веб-портал бюджету (openbudget.gov.ua) для оприлюднення інформації щодо витрат розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, інформування громадськості про планування та виконання бюджетів, основні цілі, завдання та пріоритетні напрями бюджетної політики України [8], впроваджено електронну систему публічних закупівель «Prozorro», рівень корупційної складової в управлінні публічними фінансами залишається високим. Одним з дієвих заходів боротьби з корупційною складовою, з наведенням порядку у цьому напрямі може стати ефективне вирішення питань використання і поширення інформації в суспільстві, зі зверненням до громадських організацій, метою діяльності яких є боротьба з корупцією. Потрібно прописувати чітко норму нормативно-правового акту, не надаючи можливості підзаконними актами її обходити, чи тлумачити по-іншому.

Список використаних джерел:

1. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки від 8 лютого 2017 р. № 142-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>
2. План заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 415-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2017-%D1%80#n10>
3. Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text>
4. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>
5. Щодо дій України у відповідь на спробу Російської Федерації анексувати території нашої держави, з метою гарантування безпеки євроатлантичного простору, України та відновлення її територіальної цілісності. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 вересня 2022 року № 679/2022 <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5785.html>
6. Kraus N. M., Goloborodko O. P., Kraus K. M. Cyfrowa ekonomika: trendy ta perspektyvy avangardnogo charakteru rozvytku. *Efektivna ekonomika*. № 1. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/335858332_Cifrova_ekonomika_trendi_ta_perspektivi_avangardnogo_harakteru_rozvytku
7. Латковська Т.А. Цифрова трансформація фінансового сектора України в умовах діджиталізації на рівні країн ЄС. Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика : монографія / авт. колектив: С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Гіунова, Т. А. Латковська та ін. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 800 с. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/21108/%d0%90%d0%b4%d0%bc%d1%96%d0%bd%d1%96%d1%81%d1%82%d1%80%d0%b0%d1%82%d0%b8%d0%b2%d1%96%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0%20%d0%b2%20-%d1%83%d0%bc%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%85%20%d1%86%d0%b8%d1%84%d1%80%d0%be%d0%b2%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%97.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Державний веб-портал бюджету для громадян. <https://openbudget.gov.ua/>

**ГЕНЕЗА СИСТЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ**

**THE GENESIS OF THE SYSTEM OF NORMATIVE AND LEGAL REGULATION
OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що протягом багатьох століть саме діти були і залишаються до нині найбільш слабкою ланкою суспільства, адже враховуючи їх фізичний та психологічний розвиток, вони просто не в змозі належним чином захистити свої права, свободи та законні інтереси. А відтак, метою діяльності будь-якої сучасної держави має бути захист та забезпечення належної реалізації прав і свобод цієї категорії громадян. Слід підкреслити, що на даний момент у даній сфері зроблено немало. Це підтверджується тим, що протягом останніх років було прийнято цілу низку як міжнародних, так і вітчизняних нормативно-правових актів. Однак, не зважаючи на це, говорити про те, що процес формування законодавства у цій сфері є завершеним в жодному разі не можна. Питання захисту прав дітей має глибокі корені, адже протягом всього існування людства саме діти найчастіше були і залишаються найслабкішою і найбеззахиснішою ланкою суспільства. А тому, перш ніж удосконалювати правове регулювання цієї сфери слід «поглянути в історію» законодавства України про захист прав дитини. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм законодавства, які були чинні у різні історичні періоди, було здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку системи нормативно-правового регулювання захисту прав дитини в Україні. Виокремлено п'ять ключових етапів становлення та розвитку досліджуваної у статті системи нормативно-правового регулювання та надано їм змістовну характеристику. Акцентовано увагу на тому, що процес розвитку відповідної системи законодавства не є завершеним та потребує більшої уваги з боку науковців та вітчизняного законодавця. Зроблено висновок, що захист прав дітей – це складне моральне та психологічне питання, втім воно є не менш важливим та складним на законодавчому рівні. Саме тому, ми переконані, що для того, щоб належним чином захистити права цієї вразливої категорії громадян, необхідно: по-перше, розширювати міжнародну співпрацю України з іншими державами Світу, робити все можливе для відновлення психологічного та морального стану дітей; по-друге, вбачається доцільним збільшити фінансування вказаної сфери, і хоча в сучасних умовах це складно, ми повинні усвідомлювати, що діти – це майбутнє держави; по-третє, важливим є політичний аспект.

Ключові слова: *правове регулювання, історія, становлення, розвиток, захист прав, дитина, законодавство.*

The relevance of the article lies in the fact that for many centuries it was children who were and remain to this day the weakest link in society, because given their physical and psychological development, they are simply unable to adequately protect their rights, freedoms and legitimate interests. Therefore, the goal of the activities of any modern state should be to protect and ensure the proper implementation of the rights and freedoms of this category of citizens. It should be emphasized that at the moment a lot has been done in this area. This is confirmed by the fact that a number of international and domestic regulatory acts have been adopted in recent years. However, despite this,

it is by no means possible to say that the process of forming legislation in this area is complete. The issue of protecting children's rights has deep roots, because throughout the entire existence of mankind, children have most often been and remain the weakest and most defenseless link of society. Therefore, before improving the legal regulation of this area, one should "look into the history" of the legislation of Ukraine on the protection of children's rights. In the article, based on the analysis of scientific views of scientists and legal norms that were in force in different historical periods, a historical and legal analysis of the formation and development of the system of normative and legal regulation of the protection of children's rights in Ukraine was carried out. Five key stages of formation and development of the system of normative and legal regulation studied in the article are singled out and given a meaningful description. Attention is focused on the fact that the process of development of the relevant legal system is not complete and needs more attention from scientists and domestic legislators. It was concluded that the protection of children's rights is a complex moral and psychological issue, however, it is no less important and complex at the legislative level. That is why we are convinced that in order to properly protect the rights of this vulnerable category of citizens, it is necessary: first, to expand Ukraine's international cooperation with other countries of the world, to do everything possible to restore the psychological and moral state of children; secondly, it is considered expedient to increase the funding of the specified sphere, and although it is difficult in modern conditions, we must realize that children are the future of the state; thirdly, the political aspect is important.

Key words: *legal regulation, history, formation, development, protection of rights, child, legislation.*

Постановка проблеми. Протягом багатьох століть саме діти були і залишаються до нині найбільш слабкою ланкою суспільства, адже враховуючи їх фізичний та психологічний розвиток, вони просто не в змозі належним чином захистити свої права, свободи та законні інтереси. А відтак, метою діяльності будь-якої сучасної держави має бути захист та забезпечення належної реалізації прав і свобод цієї категорії громадян. Слід підкреслити, що на даний момент у даній сфері зроблено немало. Це підтверджується тим, що протягом останніх років було прийнято цілу низку як міжнародних, так і вітчизняних нормативно-правових актів. Однак, не зважаючи на це, говорити про те, що процес формування законодавства у цій сфері є завершеним в жодному разі не можна. Питання захисту прав дітей має глибокі корені, адже протягом всього існування людства саме діти найчастіше були і залишаються найслабкішою і найбеззахиснішою ланкою суспільства. А тому, перш ніж удосконалювати правове регулювання цієї сфери слід «поглянути в історію» законодавства України про захист прав дитини.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані захистом прав дитини в Україні, у своїх наукових працях розглядали: О.І. Безпалова, В.О. Боняк, Д.С. Денисюк, О.Ю. Дрозд, О.М. Музичук, Л.Л. Тарасенко, З.Д. Чуйко, Н. Б. Шамрук, та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в юридичній літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені характеристиці генези системи нормативно-правового регулювання захисту прав дитини в Україні.

Саме тому **мета статті** – розкрити генезу нормативно-правового регулювання захисту прав дитини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Першим етапом розвитку правового регулювання прав дитини слід вважати часи існування Київської Русі, що знаменується X – XIII століттями. При розгляді письмових документів тієї пори стає зрозуміло, що діти, як соціальний прошарок, не мали великого масиву правомочностей. Якщо не враховувати правовідносини, пов'язані із спадщиною, то міра можливої поведінки останніх у сім'ї та соціумі визначалась переважно звичаями і традиціями, а також батьками та керівниками общини. По суті, діти у зазначений період ще не мали самостійного, відокремленого від дорослих чоловіків правового статусу [1, с. 29]. Однак, напевне першим суттєвим нормативним актом, де містились норми, що захищали права дітей стала «Руська правда», укладачем якої був Ярослав Мудрий. Цей документ складався з декількох частин. Перша датована VII–VIII ст., а друга – серединою XI ст. Що стосується третьої, то вона є продуктом діяльності Володимира Мономаха. Остання редакція містить більше згадок про права дітей. Наприклад, у ст. 106 «Руської Правди» уже детально йшла мова про дітей, як про спадкоємців, де передбачалося право за матір'ю залишати все своє майно за заповітом без обмеження

будь-якого з дітей, синів чи дочок, як від першого, так і другого шлюбу, залежно лише ставленням до неї дітей. Стаття 101 «Руської Правди» покладала обов'язок на вдову із малолітніми дітьми оберігати сімейне майно для передачі його дітям, і як обов'язок, виплатити дітям усе втрачене. Після хрещення Русі на зміну язичницьким приписами прийшли церковні [2, с. 75].

Подальші зміни в реалізації прав дитини пов'язані зі зрушеннями у державному ладі України після Визвольної війни середини XVII ст., що було пов'язано із формуванням власної держави та національної правової системи. У Козацько-Гетьманській Україні було прийнято декілька нормативно-правових актів, якими регулювалися юридичні питання соціальних прав населення. Зокрема, вперше створено всеохоплюючий акт національного права – «Права, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 року, де містились норми, що закріплювали права дитини під час здійснення правосуддя, а саме неповноліття людини визнавалося як пом'якшуюча обставина [3, с. 29].

Слід відмітити, що суттєві зміни у сфері захисту прав та свобод дитини були внесені коли територія України знаходилась у складі Російської імперії, правова система якої прямо впливала на соціальні процеси нашої країни. Зокрема, якщо говорити про безпосереднє юридичне регулювання захисту прав дитини, то перші кроки у цьому напрямку були зроблені указом Петра I від 31 січня 1712 р. «Об учреждении во всех губерниях гошпиталей», на підставі якого створено губернські лікарні, які були призначені для утримання позашлюбних немовлят, вперше було наголошено на необхідності навчання малолітніх дітей не лише заможних батьків, але й бідних. При цьому у школах, які створювались при монастирях, поряд з навчанням здійснювалась також опіка [4, с. 229]. У цьому ж 1714 р. Петром I був встановлений вік для вступу в шлюб, який для нареченої складав 17 років, для нареченого – 20 років; в 1724 р. встановлювали пряму заборону віддавати дітей у шлюб без їхньої згоди та давати обітницю постригу від імені своїх малолітніх дітей; в 1771 р. Петро I став обмежувати батьківську владу [5, с. 269-272].

За часів правління Катерини II батьки, як і раніше, могли карати своїх дітей та могли відправити їх в «смирительные дома», які стали створювати з 1775 р. відповідно до ст. 391 Указу «Установи для управління губерній». Окрім цього, у роки її царювання значна увага приділяється адміністративно-організаційним змінам у влаштуванні дітей-сиріт, для дітей залишених без сім'ї були створені спеціальні установи. Так, 1 вересня 1763 р. Маніфестом «Про заснування Виховного Будинку з особливим госпіталем для незможних породіль» був організований притулок. Будувалися притулки на пожегтвування, за ініціативою благодійників і не тільки. У Зводі Законів громадського піклування за параграфом 192 засновувалися «Сирітські доми» для піклування і виховання дітей, що залишилися після батьків без їжі; жіночої статі діти невільників, що знаходяться на кріпацьких роботах; осиротілі немовлята померлих у клініці матерів [6, с. 64].

Наступні зміни у правовому регулюванні захисту прав дитини відбулися у нормах Зводу законів Російської імперії, які визначали правовий статус дитини. Так, дитина до 14 років була позбавлена будь-якої цивільної дієздатності, діти від 14 до 17 років вважались малолітніми і мали незначні права, а діти віком від 17 до 20 років – неповнолітніми. Усім без винятку дітям належали і певні права, зокрема, право на життя, право на батьківське виховання, на спільне проживання з батьками, на виховання в православної вірі [7, с. 14]. Але, нарівні з цим, батьківська влада над дітьми трактувалась досить широко.

Тож ми бачимо, що у законодавчих актах цього періоду роль держави у сфері захисту дитини, її прав та свобод, отримала суттєве підвищення та почала виходити на новий рівень. Саме у цей період права дитини стають предметом теорії та практики міжнародного права. Так, уперше про «інтереси дитини» на початку XX ст. було згадано ще на Гаазькій конференції з міжнародного приватного права, що відбулася в 1902 р.

Переходячи до наступного етапу який знаменується переходом до радянської влади, слід відзначити, що все законодавче регулювання правового статусу дітей на території Російської держави аж до Жовтневої революції як і раніше зводилося до встановлення правил переважно релігійного, морального і станового характеру [8, с. 23-26]. Тому зрозуміло, що наступний етап розвитку гарантій прав і свобод дитини пов'язаний з становленням України за часів радянської влади, де всі зміни у сфері захисту дитини супроводжувались Жовтневою революцією 1917 р.

Аналіз наукової літератури дає змогу констатувати, що одним із найважливіших етапів становлення сучасного українського законодавства, яке визначає гарантії прав і свобод дитини пов'язаний із існуванням СРСР, до складу якого входила наша держава протягом багатьох років. Не можна не відзначити, що протягом всього існування СРСР було прийнято чотири конституції

(1919, 1929, 1937, 1978 рр.), які закріпили позитивні наслідки соціальної революції. Суттєвий вплив на подальший розвиток як соціального статусу дитини загалом так і ролі держави в захисті прав та свобод останньої було зроблено шляхом прийняття «Декларація про соціальне виховання дітей» від 1 липня 1920 року та «Кодексу законів про народну освіту» від 22 листопада 1922 року. Вказана вище Декларація мала за мету бути частиною плану комуністичного перетворення суспільства й визначала основні принципи політики УСРР у галузі освіти, зокрема в частині виховання дітей в дусі комунізму, трудового виховання, поєднання навчання і виховання у єдиному процесі [9, с. 67-68]. Крім того, даним нормативно-правовим актом декларувалось створення такої системи охорони дитинства, що передбачала не лише освіту та виховання, а й поліпшення умов життя дітей, особливо безпритульних. Задля останніх створювались дитячі будинки, так звані «маяки нового суспільства» [10, с. 264]. Окремі норми Декларації трактувались з позицій теорії «відмирання школи», тобто замість шкіл рекомендувались дитячі будинки, створювались дитячі комуні, основною цінністю проголошувалося життя дітей, проте недооцінювалася роль сім'ї у вихованні дітей (виходили з помилкової думки про неминуче відмирання сім'ї в умовах соціалізму), а саме соціальне виховання розглядалося як засіб руйнування сім'ї і усунення її від виховання дітей [11, с. 632]. Тож, в процесі реалізації цієї програми передбачалося створення цілої мережі закладів соціального виховання дітей до 15 років: дитячі майданчики, дитячі садки, школи-клуби неповного дня, крім того, для безпритульних дітей: колектори, розподільники, приймальники, дитячі будинки-комуні [12, с. 187].

Але, навіть з урахування позиції відмирання сім'ї як такої, чи не вперше в історії України Декларація висунула ідею захисту прав дітей, а саме: вважалося за потрібне взяти на облік усіх дітей віком від 7 до 15 років, як тих, які вже ввійшли в систему соціального виховання, так і тих, що не відвідують жодної освітньо-виховної установи; використати всі засоби для забезпечення прав кожної дитини на освіту, матеріальне забезпечення, виховання, охорону здоров'я, педагогічний (а не суто юридичний) вплив на правопорушників; вилучити дитину «з вулиці», передати через колектор або розподільник до виховного закладу (боротьба з безпритульністю); захистити права і тієї дитини, яка живе в сім'ї, але потребує допомоги [13, с. 208].

Досить суттєва увага до прав дитини приділялась у Конституціях УРСР 1919 р. і 1929 р. та 1937 р. в яких поступово розвивались механізми реалізації прав та свобод дитини. Наприклад, норми Конституції 1937 р. стосувались: забезпечення прав дітей на освіту, шляхом впровадження загальнообов'язкової початкової та безоплатної вищої освіти, а також системи державних стипендій; забезпечення прав дітей на охорону життя і здоров'я, шляхом впровадження безоплатного оздоровлення та лікування дітей незалежно від соціального статусу. Однак, на наше переконання, найсуттєвішим було закріплення заборони примусової праці дітей, у зв'язку з чим було встановлено покарання для осіб, які займаються примусовою експлуатацією дитячої праці [14, с. 74].

Питання прав дитини і їх захисту в повоєнному світі отримали своє закріплення в Загальній декларації прав людини 1948 р., у Міжнародних пактах 1966 р., інших міжнародних договорах правозахисного змісту. У подальшому ж міжнародні стандарти у сфері прав дитини і правовий механізм їх захисту були унормовані в інших документах ООН, зокрема, в першому спеціальному акті ООН про права і свободи дитини – в Декларації прав дитини 1959 року. У преамбулі цієї Декларації зазначається, що дитина, через її фізичну та розумову незрілість має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. З огляду на це, існує нагальна необхідність у закріпленні основних соціальних і правових принципів захисту добробуту дітей на національному і міжнародному рівнях, які мають на меті привернути увагу світової громадськості до глобальної проблеми забезпечення прав дитини. У Декларації прав дитини ООН 1959 року також було сформульовано 10 основних принципів, реалізація яких мала на меті забезпечення «щасливого дитинства» та зобов'язала людство надати дітям усе найкраще. Ця Декларація та успішна діяльність Дитячого фонду ООН створили основу конвенційного та інституційного міжнародного механізму захисту прав дитини у світі [1, с. 32].

Тож, нормами Конституції УСРР 1929 року та іншими нормативно-правовими актами було закріплено, що державою охороняється материнство і дитинство шляхом створення умов, які дають можливість поєднувати працю з материнством; правового захисту та матеріальної підтримки материнства й дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям, поступового скорочення робочого часу жінок, які мають малолітніх дітей, унормуванням права дітей на безоплатну освіту всіх видів та захистом інституту сім'ї, материнства та

дитинства, зокрема, у частині надання допомоги і пільг багатодітним сім'ям [15, с. 131-132]. Крім того, держава з метою забезпечення реалізації прав дітей створює широку мережу дитячих закладів, виплачує допомогу при народженні дитини, надає допомогу і пільги багатодітним сім'ям, а також інші види допомог сім'ї.

Завершення цього періоду та започаткування нового ознаменувалося прийняттям Конвенції про права дитини, затвердженої резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. № 44/25. Метою цієї Конвенції є встановлення стандартів для захисту дітей від зневаги та образ, з якими вони стикаються до певної міри щодня в усіх країнах. В ній беруться до уваги різні культурні, політичні та економічні особливості держав, що є дуже важливим фактором. На першому плані у цьому документі стоять права дитини [16]. Держави-учасниці Конвенції зобов'язалися вживати всі необхідні законодавчі, адміністративні та інші заходи для здійснення прав, визначених у цій Конвенції.

Так, 27 лютого 1991 р. Україна, однією з перших серед країн – членів ООН, ратифікувала Конвенцію, чим взяла на себе зобов'язання вживати всі необхідні заходи для забезпечення та підтримання на належному рівні захисту прав та законних інтересів дитини. Важливим кроком щодо виконання таких зобов'язань стало затвердження указом Президента України Національної програми «Діти України» від 18 січня 1996 року, яка в рамках реалізації вище згаданої Конвенції ставила за мету покращення становища дітей, їх соціального захисту, створення сприятливих умов для фізичного, інтелектуального й духовного розвитку, майбутньої повноцінної життєдіяльності, а також включала в себе питання з гармонізації українського законодавства з положеннями Конвенції 1989 року. Окрім цього не менш важливими були кроки українського законодавця з прийняття ряду законів таких як Законів України, як: «Про громадянство» (1991 р.), «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.) «Про освіту» (редакція 1991 р. – нині втратила чинність); «Про охорону дитинства» (2001 р.); Цивільний та Сімейний кодекси України; тощо.

Висновок. Таким чином, генеза системи нормативно-правового регулювання захисту прав дитини в Україні виглядає наступним чином:

– *перший етап*, часи існування Київської Русі. В даний період з'являються перші нормативно-правові акти (зокрема Руська Правда та договори міжнародно-правового характеру Київської Русі з Візантією), окремі норми яких були спрямовані на захист всього населення взагалі та дітей зокрема;

– *другий етап*, період Х – початок XVII ст. Відбувається подальший розвиток законодавства про захист прав та свобод дитини, зокрема приймається низка нормативно-правових актів, в яких наявність неповнолітньої дитини визнавалась як пом'якшуюча обставина для людини, відносно якої здійснювалось правосуддя;

– *третій етап*, XVIII – початок XX ст. (часи існування Російської імперії). Законодавчими актами цього періоду значно підвищується роль держави у сфері захисту прав та свобод дитини. Саме у цей період права дитини все частіше стають предметом дослідження багатьох вчених;

– *четвертий етап*, 1917 – 1991 рр. (період існування СРСР). Знаменується найбільшим «стрибком» у сфері становлення та розвитку правового регулювання захисту прав дитини в Україні, який був пов'язаний із ратифікацією Женевської декларації прав дитини від 1924 р. та Декларації прав дитини ООН від 1959 р., котрі в свою чергу спонукали уряди країн-учасниць до вчинення дій які б мали за мету добробут дитини;

– *п'ятий період*, з моменту набуття Україною статусу незалежної держави – до теперішнього часу. Ратифікується ціла низка міжнародних нормативно-правових актів, у відповідності до якого формується вітчизняне законодавство, норми якого покликані захистити права дитини.

У підсумку слід відзначити, що захист прав дітей – це складне моральне та психологічне питання, втім воно є не менш важливим та складним на законодавчому рівні. Саме тому, ми переконані, що для того, щоб належним чином захистити права цієї вразливої категорії громадян, необхідно: по-перше, розширювати міжнародну співпрацю України з іншими державами Світу, робити все можливе для відновлення психологічного та морального стану дітей; по-друге, вбачається доцільним збільшити фінансування вказаної сфери, і хоча в сучасних умовах це складно, ми повинні усвідомлювати, що діти – це майбутнє держави; по-третє, важливим є політичний аспект.

Список використаних джерел:

1. Кудрявцева О. М. Генезис і перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні. *Наше право*. 2015. № 2. С. 28–34.

2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Киев, 1905. 699 с.
3. Кульчицький В. С. Кодекс українського права 1743 р. Право України. 1994. № 9. С. 28–29.
4. Співаковський О. В., Шерман М. І., Стратонов В. М., Лапінський В. В. Інформаційні технології в юридичній діяльності: базовий курс: [навчальний посібник]. –Херсон: ХДУ, 2012. С. 220.
5. Загоровский А. И. Курс семейного права. 2-е изд. Одесса, 1909. 574 с.
6. Ломоносов М. В. О сохранении и размножении Российского народа: Соч. М, Л. 1961. 384 с.
7. Королько В. Г. Паблик рілейшнз. Наукові основи, методика, практика : підручник. Вид. 2-ге, доп. К. : Скарби, 2001. 400 с.
8. Сисоева С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч.-метод. посіб. / НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К. : ВД «ЕКМО», 2011. С. 190-193.
9. Кузьменко М. М. Система освіти в УСРР у 1920-х рр.: історико-теоретичний аспект. Український історичний журнал. 2004. № 5. С. 66-80.
10. Березівська Л. Д. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХ ст.): хрестоматія. Київ: Науковий світ, 2003. 418 с.
11. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах. Видавничий Дім «Слово», 2010. Книга II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. 2010. 1032 с.
12. Веремчук А. Гринько Г. Українська педагогіка 1920-х років: Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань, 2012. Вип. 42. Ч. 2. С. 186-191.
13. Повар О. Права дитини у концепції соціального виховання в УСРР. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (8). С. 207-212.
14. Толкачова Г. В. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини. *Теорія та історія держави і права. Філософія права*. 2014. С. 72-76.
15. Кресіна І. О., Батанов О. В., Шемшученко Ю. С. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. 3-є видання (До 15-річчя Конституції України і 20-ї річниці незалежності України). Київ: Видавництво «Юридична думка», 2011. 328 с.
16. Бодьо Н.Л. Основні положення Конвенції ООН про права дитини. 2012. № 17. URL: http://mostiske-ruju.at.ua/news/osnovni_polozhennja_konvenciji_oon_pro_prava_ditini/2012-02-17-178

РИЗИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

RISKS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Стаття присвячена розкриттю чинників негативного впливу на процес забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції. Акцентовано, що у законодавчій термінології термін «ризик» вживається як: «обставина чи подія», яку можна ідентифікувати, що може привести до «настання наслідків» чи створити «загрозу безпеці» від діяльності (дії чи бездіяльності) та є «кількісною мірою небезпеки». На основі Стратегії національної безпеки України виокремлено такі загрози та ризики у сфері забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції: 1) зміни клімату та зростання техногенного навантаження на навколишнє природне середовище; 2) фундаментальні дисбаланси світового розвитку; 3) стрімкі технологічні зміни (штучний інтелект, робототехніка, космічні технології, нові види озброєння тощо); 4) сучасна модель глобалізації (міжнародна злочинність, протекціонізм та регіоналізм); 5) поширення COVID-19 та інших інфекційних хвороб; 6) загострення конкуренції між провідними країнами світу; 7) криза у трансатлантичній та європейській єдності; 8) протиправна діяльність Російської Федерації; 9) дисбаланс воєнних потенціалів України; 10) недостатня ефективність державних органів України; 11) низький рівень добробуту українців; 12) непослідовність та незавершеність реформ і корупція; 13) демографічна ситуація; 14) незаконна міграція. З наведеного узагальнено, що окрім внутрішньодержавних ризиків, які гальмують чи зупиняють євроінтеграційний процес, немало важливе значення мають і зовнішньополітичні. Акцентовано на наявності загроз та ризиків, що стосуються належного функціонування ЄС та можуть дестабілізувати вже розпочатий Україною курс на зближення. Узагальнено, що загалом ризиковість процесу євроінтеграції є двосторонньою і більшою мірою питання про повноцінне членство в ЄС залежить від факторів ефективності євроінтеграційної політики, її адаптивності під мінливі процеси глобалізаційних змін. Тобто при формуванні державної політики щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції необхідно враховувати не тільки внутрішньодержавні та зовнішньополітичні загрози та ризики, а й обставини та події, які виникають в ЄС в умовах кризових процесів.

Ключові слова: безпека, євроінтеграція, забезпечення безпеки, захист, національні інтереси та цінності, ризики, сектор безпеки.

The article is devoted to revealing the factors of negative influence on the process of ensuring national security in the conditions of European integration. It is emphasized that in the legislative terminology the term "risk" is used as: "a circumstance or event" that can be identified, which can lead to "the onset of consequences" or create a "security threat" from an activity (action or inaction) and is a "quantitative measure of danger". On the basis of the National Security Strategy of Ukraine, risks and threats in the field of ensuring national security in the context of European integration are like that: 1) climate change and the growth of man-made pressure on the environment; 2) fundamental imbalances in world development; 3) rapid technological changes (artificial intelligence, robotics, space technologies, new types of weapons, etc.); 4) the modern model of globalization

(international crime, protectionism and regionalism); 5) the spread of COVID-19 and other infectious diseases; 6) aggravation of competition between the leading countries of the world; 7) crisis in transatlantic and European unity; 8) illegal activities of the Russian Federation; 9) imbalance of military potentials of Ukraine; 10) insufficient efficiency of state bodies; 11) low level of welfare of Ukrainians; 12) inconsistency and incompleteness of reforms and corruption; 13) demographic situation; 14) illegal migration. From the foregoing, it is summarized that, in addition to domestic risks that slow down or stop the European integration process, foreign policy ones are also of great importance. Emphasis is placed on the presence of risks related to the proper functioning of the EU and their ability to destabilize Ukraine's already initiated course towards rapprochement. It is generalized that, in general, the riskiness of the process of European integration is bilateral and, to a greater extent, the issue of full membership in the EU depends on the factors of the effectiveness of the European integration policy, its adaptability to the changing processes of globalization changes. That is, when forming a state policy for ensuring the national security of Ukraine in the context of European integration, it is necessary to take into account not only domestic and foreign political risks and threats, but also the circumstances and events that arise in the EU in the context of crisis processes.

Key words: *European integration, national interests and values, protection, risks, security sector, security.*

Постановка проблеми. Люди цілком природно прагнуть захиститися від небезпеки. Протягом усього історичного шляху розвитку людське суспільство в кожній сфері своєї діяльності стикається із суперечностями, які зумовлюють появу несприятливих подій – ризиків [1].

Якщо звернутися до законодавчої термінології, можна виокремити наступні елементи аналізованого терміну: 1) поява обставин, що обумовлюють виникнення особливих ситуацій (наказ Державіаслужби «Про затвердження Положення про систему управління безпекою польотів на авіаційному транспорті» від 25 листопада 2005 року № 895); 2) дії, не передбачені правилами (наказ Мінтрансв'язку України «Про затвердження Положення про класифікацію, порядок розслідування та обліку аварійних морських подій із суднами» від 29 травня 2006 року № 516); 3) можливість виникнення негативної події та вірогідні масштаби її наслідків протягом певного періоду часу (Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про ветеринарну медицину"» від 16 листопада 2006 року № 361-V); 4) комбінація повної імовірності або частоти події з негативним ефектом, що обумовлена небезпекою (наказ Мінтрансв'язку України «Про затвердження Правил сертифікації суб'єктів, що надають послуги з аеронавігаційного обслуговування» від 22 січня 2007 року № 42); 5) кількісна міра небезпеки, що враховує ймовірність виникнення негативних наслідків (Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05 квітня 2007 року № 877-V); 6) ймовірність успішного вчинення протиправних дій правопорушниками (наказ Держатомрегулювання України «Про затвердження Порядку проведення оцінки вразливості ядерних установок та ядерних матеріалів» від 30 листопада 2010 року № 169) тощо.

Отже, аналіз законодавчих термінів свідчить про багатополарність щодо обрання структурних елементів при визначенні терміну «ризик». Найчастіше зустрічаються такі його ознаки, як: «обставина чи подія», яку можна ідентифікувати, що може привести до «настання наслідків» чи створити «загрозу безпеці» від діяльності (дії чи бездіяльності) та є «кількісною мірою небезпеки».

Відповідно, метою цієї статті є розкриття чинників негативного впливу на процес забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти представленої до аналізу тематики висвітлені у межах праць вітчизняних та зарубіжних вчених (наприклад, Д. Бабій, І. Беренд, М. Прихненко, В. Сіденко), однак безпосередньо чинники негативного впливу на процес забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції не були предметом їхніх наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. В Законі України «Про національну безпеку України» в п. 6 статті 1 вказано, «загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити, чи ускладнити реалізацію

національних інтересів та збереження національних цінностей України» [2]. Тобто законодавчо «ризиків» та «загроз» національній безпеці не розмежовуються.

Найбільш серйозні загрози, а отже і ризики для національної безпеки визначені у Стратегії національної безпеки України. Зокрема цій проблемі присвячений розділ II «Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов» [3]. Аналіз його положень дозволяє виокремити такі загрози та ризики як: 1) зміни клімату та зростання техногенного навантаження на навколишнє природне середовище; 2) фундаментальні дисбаланси світового розвитку; 3) стрімкі технологічні зміни (штучний інтелект, робототехніка, космічні технології, нові види озброєння тощо); 4) сучасна модель глобалізації (міжнародна злочинність, протекціонізм та регіоналізм); 5) поширення COVID-19 та інших інфекційних хвороб; 6) загострення конкуренції між провідними країнами світу; 7) криза у трансатлантичній та європейській єдності; 8) протиправна діяльність Російської Федерації; 9) дисбаланс воєнних потенціалів України; 10) недостатня ефективність державних органів України; 11) низький рівень добробуту українців; 12) непослідовність та незавершеність реформ і корупція; 13) демографічна ситуація; 14) незаконна міграція.

Як бачимо, цілком логічно, що окрім внутрішньодержавних загроз та ризиків, які гальмують чи зупиняють євроінтеграційний процес, немало важливе значення мають і зовнішньополітичні. Однак існують також ті, що стосуються належного функціонування ЄС та можуть дестабілізувати вже розпочатий Україною курс на зближення. До таких можна віднести такі як:

– глобальна криза, яка показала загалом усю відносність переваг великих економічних просторів і те, що вони можуть бути не лише стимуляторами соціально-економічного розвитку, але й катализаторами соціально-економічних негараздів в ЄС;

– націоналізм у країнах ЄС. Показово у цьому контексті є еволюція Польщі та Угорщини – країн, які в 1990-х роках були в авангарді проєвропейських постсоціалістичних перетворень, а сьогодні стали об'єктами звинувачень з боку керівних органів ЄС в порушенні низки європейських принципів та сторонами, проти яких вже здійснюється судовий розгляд справ та ініціюються санкції. А також рішення Великої Британії про вихід із складу ЄС;

– протиріччя та асиметрії в механізмах єврозони та у проголошеній політиці завершення формування єдиного валютного союзу. У рамках єврозони монетарна політика не була підкріплена відповідними механізмами фіскального перерозподілу і, таким чином, істотно відхилилася від зазначених умов. До зони євро увійшли країни з істотно відмінними у структурному та інституційному аспектах економіками;

– процес безпрецедентного розширення ЄС у 2004р. та наступні роки. Цей процес значно ускладнив умови вироблення спільних політичних рішень у різних сферах, оскільки будь-яке «усереднене» рішення може істотно відхилитися від оптимальних рішень для окремих країн-членів. Такий стан речей створює передумови для наростання протиріч у процесах вироблення спільних рішень, які цілком можуть перетворитися на істотні загальнополітичні розбіжності, які випливають з різного бачення перспектив і пріоритетів розвитку;

– відсутність ефективних механізмів розв'язання проблеми суверенних боргів, що небезпечно в умовах значного збільшення фінансових ресурсів, що нині виділяються на цілі економічного розвитку;

– негативні демографічні процеси всередині ЄС, які ведуть до скорочення чисельності працездатного населення [4]: за прогнозами, з 2005р. по 2030р. число працездатного населення в Європі знизиться на 20,8 млн. осіб [5].

Також відзначимо, що на сучасному етапі функціонування Європейського проєкту прослідковується тенденція розмивання підвалин «Ідеї об'єднаної Європи» як системоутворюючого концепту існування ЄС, проте ця тенденція не є свідченням деактуалізації цієї ідеї в контексті «змістовного наповнення» процесу функціонування або навіть існування ЄС. Імовіріше, вона є свідченням того, що сучасні кризові явища виступають індикаторами необхідності повернення до дискусій щодо «форми» організації процесів [6].

З означеного цікава позиція головного архітектора хвилі євроінтеграції, що виникла всередині 1980-х років, Ж. Делор, який ще на початку 2000-х років висловив побоювання щодо долі ідеї «єдиної Європи». На думку політика та його прихильників, нейтралізація ризиків безпрецедентного територіального розширення ЄС об'єктивно потребувала посилення «європейської дисципліни» та зростання ролі європейських норм регулювання. Інакше не уникнути «інституційної дезінтеграції» [5; 7].

Інший відомий архітектор процесів євроінтеграції І. Беренд в одному зі своїх останніх досліджень «Сучасна криза Європейського Союзу. Перспективи на майбутнє» [8] визначив дев'ять видів ризиків для європейської інтеграції та ті, що можуть призвести до розпаду ЄС: п'ять «явних» (криза євро, грецька боргова криза, російський виклик європейській безпеці, вихід Великої Британії з ЄС, міграційна криза) та чотири більш «прихованих» («демографічна бомба з часовим механізмом», продовження процесу розширення ЄС та його суперечлива політика сусідства, «зворотні тенденції» у процесі трансформації у країнах Східної Європи та деякі негативні властивості сучасного капіталізму: спекулятивні кризи, безробіття та соціальна нерівність) [5; 8].

Крім зазначеного необхідно констатувати, що на євроінтеграційний процес України мали вплив і надалі його чинять ряд факторів, які умовно також можна віднести до ризиків щодо забезпечення входження України у ЄС.

1. Складність процедур і надмірна бюрократизація усіх процесів, що значно збільшують час на прийняття і вирішення різних питань. Так, наприклад, термін завершення перемовин щодо приєднання до ЄС визначається на 2027-2028 роки, а розраховувати на отримання повноцінного членства можна тільки у 2029 році, коли будуть проходити нові вибори до Європейського парламенту та формування нового складу Єврокомісії [9].

2. Абсолютна залежність від волі однієї країни, яка своїми діями може блокувати прийняття важливих рішень для всієї євроспільноти. Так, історія з ухваленням шостого пакета санкцій проти Російської Федерації продемонструвала (не вперше) слабкість процедури консенсусного ухвалення рішень в ЄС. На сьогодні це одне з вразливих місць в інституційній системі ЄС. Одна країна (у випадку з шостим пакетом санкцій ЄС проти Російської Федерації – це Угорщина) може якщо не повністю заблокувати важливе політичне рішення Євросоюзу, то відтермінувати. Між іншим, це прояв ще однієї проблеми – в складі Євросоюзу зараз є країни, які можуть діяти всупереч європейським цінностям і спільним інтересам ЄС [10]. Тому розпочалися перемовини стосовно того, щоб розглянути механізм, який дозволяє країнам переходити від одноголосності до голосування більшістю у Раді ЄС без необхідності зміни договорів ЄС [11].

3. Багато популізму і постійне використання у дипломатії фраз з посиланням на європейські цінності без здійснення конкретних кроків. Так, наприклад, 73 німецьких науковців та експертів із зовнішньої політики 14 січня 2022 року опублікували відкритий лист [12] із вимогою принципу змінити політику Німеччини щодо Російської Федерації з мовчазного заохочення до відкритого опору експансіоністським задумам В. Путіна. «Політику ФРН щодо Росії необхідно докорінно скоригувати», – підсумовують експерти. Подальша бездіяльність лише спонукає Росію до «подальших витівок». Як «ключова країна» в ЄС, НАТО та в західній спільноті цінностей, Німеччина повинна ліквідувати «розрив між своєю публічною риторикою та реальною практикою» шляхом ухвалення різноманітних «паралельних і конкретних політичних, правових, дипломатичних та орієнтованих на громадянське суспільство технічних та економічних заходів» [13].

4. Створення амбітних документів із надмірними вимогами до членів в кандидати ЄС. За часів «великого розширення» у 2004 році Євросоюз мав безпрецедентний вплив на країни-кандидати. Всі вони поспішали впровадити усі необхідні реформи, щоб ні на крок не відставати від сусідів. Однак процес розширення ЄС у країнах Західних Балкан вже не мав такого трансформаційного потенціалу. Країни-кандидати втратили мотивацію до проведення реформ та віру в успіх євроінтеграції як такої [9].

Висновок. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що загалом ризиковість процесу євроінтеграції є двосторонньою і більшою мірою питання про повноцінне членство в ЄС залежить від факторів ефективності євроінтеграційної політики, її адаптивності під мінливі процеси глобалізаційних змін. Тобто при формуванні державної політики щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції необхідно враховувати не тільки внутрішньодержавні та зовнішньополітичні загрози та ризики, а й обставини та події, які виникають в ЄС в умовах кризових процесів.

Список використаних джерел:

1. Ціба Я. Підходи до розуміння поняття «ризик». *Ефективна економіка*. 2014. № 2.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р.

№ 392/2020. Офіційний вебпортал Офісу Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

4. World Population Prospects – UN, Volume I: Comprehensive Tables, 2010 version. *United Nations*, 2011. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/trends/WPP2010/WPP2010_Volume-I_Comprehensive-Tables.pdf

5. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС; керівник проекту В. Сіденко. Київ: Заповіт, 2018. 214 с.

6. Прихненко М., Бабій Д. Ідея «об'єднаної Європи» в сучасних реаліях функціонування європейського проекту. *Історичні і політологічні дослідження*. 2019. № 1 (64).

7. The return of Jacques Delors. *The Economist*, 2004. URL: <https://www.economist.com/europe/2004/02/12/the-return-of-jacques-delors>

8. Berend I. The Contemporary Crisis of the European Union: Prospects for the Future. *New York: Routledge*, 2017. URL: <https://www.routledge.com/The-Contemporary-Crisis-of-the-European-Union-Prospects-for-the-future/Berend/p/book/9780367667986>

9. Кубілюс А. План євроінтеграції: коли можливий вступ України до ЄС та як його досягти. *Європейська правда*, 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/8/7142850/>

10. Фесенко В. Як унеможливити блокування рішень ЄС однією країною? *Укрінформ*, 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3502164-ak-unemozliviti-blokuvanna-risen-es-odnieu-krainou.html>

11. Собенко Н. В ЄС обговорять скасування одностайного голосування за санкції. *Супільне. Новини*, 2022. URL: <https://suspilne.media/283572-v-es-obgovorat-skasuvanna-odnostajного-golosuvanna-za-sankcii/>

12. Experten fordern Korrektur deutscher Russlandpolitik. *ZEIT.DE*, 2022. URL: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-01/deutsche-russlandpolitik-korrektur-forderung-sicherheitspolitik>

13. Мотиль О. Війна Росії проти України. У Німеччині вимагають жорсткішої позиції щодо режиму Путіна. *Радіо Свобода*, 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-nimechchyna-ahresiya-rosiyi/31658175.html>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.23>

ОЛІЙНИК О.О.

**ФУНКЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СУБ'ЄКТА
В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ****FUNCTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AS AN ENTITY
IN THE SYSTEM OF ENTITIES FOR ENSURING INTERNAL SECURITY**

Актуальність статті полягає в тому, що Концепцією першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, необхідне законодавче визначення оновленої загальної структури МВС, структури і чисельності, завдань та повноважень органів внутрішніх справ та інших умов їх діяльності, пріоритетами якої є виконання соціально-сервісних функцій. З цією метою законодавцями та державними діячами здійснюється розроблення та прийняття нових і внесення змін до чинних законодавчих актів з урахуванням європейських норм і стандартів, спрямованих на врегулювання діяльності Національної поліції, Національної гвардії, прикордонної, міграційної служб, а також служби з питань надзвичайних ситуацій. З'ясовано, що під функціями органів внутрішніх справ доцільно розуміти основні напрямки діяльності в процесі вирішення поставлених завдань, тобто функції охоплюють собою сукупність способів, методів, прийомів і дій, за допомогою яких виконується завдання і досягається мета. Наголошено, що загрози внутрішньої безпеки держави – це система організаційно-управлінських, правових, політичних, соціальних, економічних, екологічних заходів, яка визначає сукупність чинників та умов, що створюють небезпеку певному об'єкту і суб'єкту загрози та охороняється нормами адміністративного права та інших галузей права, що виникають через цілеспрямовану діяльність окремих суб'єктів права (держави, фізичних та юридичних осіб) і спрямовані на завдання шкоди суспільству. Основним елементом внутрішньої безпеки якого є об'єктивний і всебічний моніторинг ефективності державної (законодавчої, виконавчої) та судової гілок влади, який застосовується з метою виявлення та прогнозування загрози, що забезпечує захист життєво важливим інтересам людини та громадянина, суспільства, держави та її інститутів від реальних і потенційних внутрішніх загрози невоєнного характеру. Зроблено висновок, що на даний час в Україні необхідна чітка регламентація функцій та повноважень суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки, зокрема МВС. А також поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки.

Ключові слова: *громадська безпека, захищеність, суспільство, особа, прав і свобод людини та громадянина, держава.*

The relevance of the article lies in the fact that the concept of priority measures for reforming the system of the Ministry of Internal Affairs requires a legislative definition of the updated general structure of the Ministry of Internal Affairs, the structure and number, tasks and powers of internal affairs bodies and other conditions of their activity, the priorities of which are the performance of social service functions. For this purpose, legislators and government officials are developing and adopting new and amending existing legislative acts taking into account European norms and standards aimed at regulating the activities of the National Police, National Guard, border and migration services, as well as emergency services. It was found that the functions of the internal

affairs bodies should be understood as the main directions of activity in the process of solving the assigned tasks, that is, the functions include a set of methods, methods, techniques and actions, with the help of which the task is performed and the goal is achieved. It is emphasized that threats to the internal security of the state are a system of organizational, managerial, legal, political, social, economic, and environmental measures, which determines the set of factors and conditions that create a danger to a certain object and subject of threats and is protected by the norms of administrative law and other branches of law arising from the purposeful activity of individual legal entities (the state, individuals and legal entities) and aimed at harming society. The main element of internal security is the objective and comprehensive monitoring of the effectiveness of the state (legislative, executive) and judicial branches of power, which is used for the purpose of identifying and forecasting threats, which provides protection to the vital interests of a person and citizen, society, the state and its institutions from real and potential internal non-military threats. It was concluded that at present Ukraine needs a clear regulation of the functions and powers of internal security entities, in particular the Ministry of Internal Affairs. As well as a combination of approaches to the formation of the appropriate legislative framework, preparation of doctrines, strategies, concepts, state and departmental programs in various spheres of national security.

Key words: *public safety, security, society, person, human and citizen rights and freedoms, state.*

Актуальність теми. Керуючись Концепцією першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, необхідне законодавче визначення оновленої загальної структури МВС, структури і чисельності, завдань та повноважень органів внутрішніх справ та інших умов їх діяльності, пріоритетами якої є виконання соціально-сервісних функцій. З цією метою законодавцями та державними діячами здійснюється розроблення та прийняття нових і внесення змін до чинних законодавчих актів з урахуванням європейських норм і стандартів, спрямованих на врегулювання діяльності Національної поліції, Національної гвардії, прикордонної, міграційної служб, а також служби з питань надзвичайних ситуацій [1].

Виклад основного матеріалу. Сьогодні процес реформування правоохоронних органів є невід'ємною частиною демократизації суспільного життя та побудови правової держави. Зміни соціально-економічних і політико-правових умов функціонування системи МВС, курс країни на євроінтеграцію, а отже чітка відповідність работ Національної поліції європейським стандартам, детермінують відхід від радянської моделі і потребує переходу на якісно нові засади практичної діяльності, від каральних до соціально-сервісних функцій. Це можливо на підставі дотримання принципів поліцейської діяльності. Ці принципи зумовлюють потребу поетапного перетворення системи МВС у цивільне відомство європейського типу та визначають такі основні завдання: забезпечення дотримання принципів верховенства права; створення та запровадження механізмів унеможливлення використання у політично-партійних, групових чи особистих інтересах; забезпечення створення ефективної системи реагування на злочини та інші правопорушення; створення дієвих механізмів запобігання корупції; розробка, з урахуванням міжнародного досвіду, нових внутрішніх та зовнішніх критеріїв та методик оцінювання функціональної діяльності [2].

Розгляд змісту поняття «функція» в різноманітних наукових значеннях дозволяє дійти висновку, що вищепераховані визначення хоча й відрізняються зі змістом, але в них є й спільні риси. Розрізняються, насамперед, їх наукова мова та специфіка сфери наукових знань, де вживається цей термін. Поняття «функція» має інтегративний характер, що пояснюється широким використанням у різних сферах наукових знань: філософії, політології, соціології, математиці, фізиці, психології, біології, юридичній науці, тощо [3].

Функції в теорії держави визначаються як головні напрямки і види діяльності держави, обумовлені її завданнями і цілями і такі, що характеризують її сутність [4], в яких виражається її сутність і соціальне призначення, цілі і завдання по управлінню суспільством у притаманних їй формах і притаманними їй методами [5]. Проте О.Ф. Скакун одночасно наголошує, що не можна ототожнювати функції держави та її окремих органів, які є частиною апарату держави і відбиваються у компетенції, у предметі відання, у правах та обов'язках (повноваженнях), закріплених за ними [4, с. 47].

Реалізація правоохоронної функції держави покладена на компетентні органи, які наділені спеціальними повноваженнями, тому у своїй сукупності діяльність правоохоронних органів

віддзеркалює правоохоронну функцію держави. Проблема лише в тому наскільки обширною є правоохоронна діяльність в цілому та які з державних органів належать до правоохоронних. Комплексне виконання правоохоронної функції в державі здійснюється завдяки впорядкованим діям уповноважених органів з виявлення або розслідування правопорушень, відновлення порушених прав, захисту правопорядку, наглядом за додержанням законності, активною і цілеспрямованою взаємодією [6, с. 148].

О.С. Проневич наголошує, що функції поліції (міліції) охоплюють сукупність способів, методів, прийомів і дій, за допомогою яких виконуються завдання і досягаються цілі поліції (міліції). З одного боку, функції поліції (міліції) можна розглядати крізь призму загальної функціональної спрямованості держави, відповідальної за внутрішній спокій та мир, а також забезпечення безперешкодної реалізації конституційних прав і свобод. З іншого боку, йдеться про наявність конкретних функцій поліції (міліції), що мають допоміжний характер і фактично є організаційно-технічними засобами реалізації основоположних функцій держави [7, с. 142].

О.М. Бандурка функції органів внутрішніх справ розглядає як сукупність способів, методів, прийомів і дій, за допомогою яких досягається виконання завдань та цілей органів внутрішніх справ [8, с. 83]. Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати що під функціями міліції і органів внутрішніх справ слід розуміти основні напрямки їх діяльності в процесі вирішення поставлених перед ними завдань, тобто функції охоплюють собою сукупність способів, методів, прийомів і дій, за допомогою яких виконуються завдання і досягається мета [9]. Таке широке трактування призводить до того, що в юридичній літературі функції тих чи інших державних органів ототожнюють з їх завданнями, компетенцією, напрямками чи повноваженнями. Тобто в одному випадку, під функціями розуміється призначення органу, його роль і місце в системі більш високого рядку; а в іншому – мета його діяльності, завдання, повноваження, та компетенція [10, с. 43].

Г.А. Туманов, наприклад, вживаючи таке словосполучення, як «функції-завдання», розглядає основні його складові як синоніми. Зокрема, всі функції ОВС автор класифікує на дві групи: функції-завдання та функції-операції. Перша група визначає основні напрями діяльності (тобто цільове призначення) та організаційну структуру ОВС; друга – зміст процесу управління (прийняття рішень, організація їх виконання, облік, контроль тощо). За таким підходом, функції стають більш конкретними та відповідають більш вузьким завданням.

О.М. Юрченко в своєму науковому дослідженні використовує термін «функціональні завдання» міліції. Функціональне завдання складається з двох теоретичних складових: функція та завдання. Функція – це, робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. Призначення, роль чого-небудь. Завдання – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо. Мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити. Виходячи з цих двох тверджень, функціональне завдання ОВС – це запланований обсяг роботи, обов'язок, коло діяльності в цілому системи ОВС, для забезпечення основної мета «Людина – понад усе!» [11, с. 46-47]. Д.С. Припутень зазначає, що завдання, поставлені перед міліцією неоднорідні, та мають свою специфіку. Відповідно до цього, механізм їх виконання теж неоднорідний, тому що реалізація кожного з них передбачає певний вид (напрямок) діяльності, спрямований на досягнення конкретної мети та позначений терміном «функція». Саме функції поєднують в собі найрізноманітніші способи, методи, прийоми та дії, за допомогою яких виконуються завдання та досягається загальна мета діяльності аналізованого підрозділу [12, с. 56].

Також треба відмітити, що відносно функцій, треба погодитись з В.Ф. Погорілко в тому, що вони являються «найбільш загальними і постійними» видами діяльності [13, с. 9].

На думку О.С. Пономарьова, основними напрямками діяльності держави в забезпеченні безпеки і оборони України є:

- удосконалення законодавства, зокрема узгодження правових норм, усунення колізій і двоякого тлумачення нормативно-правових актів;
- взаємодія з іноземними державами з обміну досвідом, економічною та політичною співпрацею;
- розвиток інформаційних технологій щодо усунення загроз інформаційній безпеці України та профілактики їх виникнення;
- протидія корупції;
- зміцнення обороноздатності держави;
- профілактика загроз безпеці та обороні держави, де пріоритетом є підвищення соціального забезпечення населення, економічне зростання, фінансова та політична стабільність у державі тощо діяльності [14].

Міністерство внутрішніх справ України (МВС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МВС України діє на підставі Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого Кабінетом Міністрів України від жовтня № 878 [15].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442, визначено систему центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується через Міністерство внутрішніх справ України та безпосередньо через Міністра внутрішніх справ [16].

МВС України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах:

- забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг;
- захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;
- цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;
- міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [15].

Для України є цікавим досвід рішучих, можливо надмірно жорстких, але швидких перетворень в правоохоронній сфері Грузії, що позбавляє активних противників реформ створити умови спротиву нововведенням, породжує довіру населення до влади, підтримку суспільства у проведенні реформ, без чого успішні реформи в Україні не є можливими [17]. Міністерство внутрішніх справ Грузії можна визначити як орган виконавчої влади, єдину милітаризовану систему спеціальних підрозділів, яка, в рамках визначених законом, здійснює захист державної безпеки, охорони громадського порядку, прав та свобод людини від протиправних посягань, забезпечення транспортної та пожежної безпеки, охорону державного кордону. Міністерство фінансується за рахунок державного бюджету, є відповідальним перед Президентом та Урядом, діє на підставі Конституції, законів, нормативно-правових актів Президента, Уряду, внутрішніх документах самого Міністерства. До функцій Міністерства відносяться: розробка стратегії діяльності та прогнозування в сфері захисту державної та внутрішньої безпеки, охорона громадської безпеки, боротьба зі злочинністю, заходи профілактичного характеру. В систему Міністерства входять структурні підрозділи самого Міністерства, територіальні підрозділи, державні агенції і юридичні особи публічного права. До складу самого Міністерства відносять Центральний апарат, генеральна інспекція, фінансово-економічний департамент, департамент матеріально-технічного забезпечення, експертно-криміналістична служба, департамент з прав людини, аналітично-інформаційний департамент, департамент реформ та розвитку, департамент внутрішнього аудиту, відділ міжнародних відносин, відділ охорони здоров'я, різні сервісні служби та деякі інші підрозділи, необхідні для функціонування всієї системи МВС Грузії.

Досліджуючи структуру МВС Грузії слід зазначити, що поліція входить до складу МВС на правах департаменту як один з підлеглих йому підрозділів. Таким чином, дії реформаторів в цьому напрямку є очевидними: враховуючи грузинський досвід, який в багатьох чинниках наслідує досвід США, Держави Ізраїль, деяких інших країн, відокремити діяльність МВС від професійної діяльності поліції, поклавши на Міністерство розробку стратегії, перспективних планів діяльності поліції, фінансове та матеріально-технічне забезпечення тощо, щоб поліція мала можливість зосередитися на головних завданнях напрямах своєї діяльності, а саме охороні громадського порядку, боротьбі із злочинністю, захисті прав та законних інтересів громадян [18, с. 212].

На думку Фільштейна І.В., об'єднання в складі одного міністерства органів поліції, безпеки, прикордонної служби, служби надзвичайних ситуацій в невеликій державі, якою є Грузія, має свої позитивні наслідки. Але чи буде досягнута позитивна мета, якщо в МВС України об'єднати силові структури, враховуючи значну за розміром територію України, велику кількість населення та існуючі проблеми влади. Об'єднання під «дахом» одного міністерства таких підрозділів призведе до втрати належного управління та керованості ними, а зосередження в одних руках великих правоохоронних структур суперечить ідеї децентралізації влади та суттєво збільшує ризики узурпації влади [18, с. 214]. До того ж в статті 3 Закону Грузії «Про поліцію» зазначено, що

поліція Грузії це система здійснюючих виконавчу владу правоохоронних установ, які входять в систему Міністерства, яка в межах повноважень, наданих законодавством Грузії проводить превентивні заходи і заходи з реагування на правопорушення для дотримання громадської безпеки і правопорядку [19].

Як бачимо, в Грузії чітко визначені повноваження та функції МВС. В Україні було зареєстровано проект Закону «Про органи внутрішніх справ» від 06.04.2015 № 2561, який повинен був чітко визначити повноваження та функції МВС. Однак у 2016 році проект Закону було відхилено [20].

Слід зазначити, що відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII вказано, що «загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [21].

Загрози внутрішньої безпеки держави – це система організаційно-управлінських, правових, політичних, соціальних, економічних, екологічних заходів, яка визначає сукупність чинників та умов, що створюють небезпеку певному об'єкту і суб'єкту загроз та охороняється нормами адміністративного права та інших галузей права, що виникають через цілеспрямовану діяльність окремих суб'єктів права (держави, фізичних та юридичних осіб) і спрямовані на завдання шкоди суспільству. Основним елементом внутрішньої безпеки якого є об'єктивний і всебічний моніторинг ефективності державної (законодавчої, виконавчої) та судової гілок влади, який застосовується з метою виявлення та прогнозування загроз, що забезпечує захист життєво важливим інтересам людини та громадянина, суспільства, держави та її інститутів від реальних і потенційних внутрішніх загроз невоєнного характеру [22].

Наразі загрози національній безпеці класифікуються за: місцем знаходження джерела – зовнішні та внутрішні; масштабами можливих наслідків – загальнонаціональні, регіональні, локальні, поодинокі; ступенем сформованості – потенційні, реальні; ступенем суб'єктивного сприйняття – завищені, занижені, мінімальні, умовні, адекватні; характером виникнення – загрози природного, техногенного й соціального характеру; сферами життєдіяльності – загрози в економічній, політичній, оборонній, міжнародній, соціальній, інформаційній, науково-технічній, екологічній, культурній і духовній сферах [23] тощо.

Разом із тим однією з основних функцій держави вважається правоохоронна внутрішня функція, яка пов'язана із забезпеченням внутрішньої безпеки та суверенітету держави, демократичного конституційного ладу від реальних і потенційних загроз. До яких віднесено загрози громадської безпеки й порядку як захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, держави та її інститутів. Забезпечення яких є пріоритетними напрямками державної політики та завданнями діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості у сфері внутрішньої безпеки, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації й захисту національних інтересів від впливу загроз невоєнного характеру [24].

Отже, на даний час в Україні необхідна чітка регламентація функцій та повноважень суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки, зокрема МВС. А також поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ. *МВС України* : [сайт]. URL: www.pnu.gov.ua/uk/publish/article/1221414.
2. Когут Я. М. Принципи діяльності Національної поліції в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 132–139.
3. Наливайко Л. Р., Беляев М. В. Політична функція української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади : монографія. Київ : Хай-Тек Пресс, 2013. 320 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еллада, 2006. 776 с.
5. Сердюк І. А. Функції держави та форми здійснення функцій держави: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 127–135.

6. Хамула П. І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 235 с.
7. Проневич О. С. Функції поліції (міліції): нормативно-доктринальна інтерпретація. *Право і безпека*. 2013. № 1. С. 141–146.
8. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення : монографія. Харків : Основа, 1996. 398 с.
9. Мінка Т. П., Марченко В. М. Адміністративна діяльність державної прикордонної служби України : монографія. Дніпропетровськ : Інновація, 2010. 296 с.
10. Ковачев Д. А. Функция, задача, компетенция и правоспособность государственного органа. *Известия вузов. Правоведение*. 1985. № 4. С. 42–51.
11. Юрченко О. М., Сервешкий І. В., Сапрун О. В. Функції міліції (поліції) в сучасних умовах. *Юридична наука*. 2013. № 9. С. 45–50.
12. Припутень Д. С. Адміністративно-правова діяльність міліції на метрополітені : монографія. Сімферополь : Кримнавчпеддержаввидав, 2013. 188 с.
13. Погорілко В. Ф. Функції української держави та їх правові основи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 1. С. 9–17.
14. Пономарьов О.С. Внутрішня та зовнішня безпека держави: шляхи забезпечення. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2(82). С. 169-176.
15. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878.
16. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442.
17. Фільштейн І. В. Правова регламентація та організаційні засади створення та діяльності поліції Грузії: узагальнення досвіду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 220 с.
18. Фільштейн І. В. Відокремлення завдань, функцій і структури органів внутрішніх справ та Національної поліції – один з напрямків реформування правоохоронної системи України (на досвіді Міністерства внутрішніх справ та поліції Грузії). *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 4. С. 210–216.
19. О полиции : Закон Республики Грузия от 4 окт. 2013 г. № 1444-I. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>
20. Про органи внутрішніх справ : проект Закону від 06.04.2015 № 2561 https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54672
21. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради від 03.08.2018*. № 31. Ст. 241.
22. Бойко І. Забезпечення внутрішньої безпеки держави органами системи МВС України: актуальні загрози. *Підприємництво, господарство і право*. 2020, № 8. С. 132-140/
23. Горбулін В.П. Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. Київ : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
24. Бойко І. Забезпечення внутрішньої безпеки держави органами системи МВС України: актуальні загрози. *Підприємництво, господарство і право*. 2020, № 8. С. 132-140

УДК 351.741:343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.24>

ПОНОМАРЕНКО М.В.

**ПОНЯТТЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ
СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ РЕКЛАМИ****CONCEPTS AND ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION
OF CONSUMER RIGHTS IN THE SPHERE OF ADVERTISING**

Статтю присвячено дослідженню та визначенню категорії поняття адміністративно-правові засади захисту прав споживачів у сфері реклами. Дане поняття на сьогоднішній день, характеризується малодослідженістю і немає чіткого закріплення на законодавчому рівні. У статті досліджено окремі позиції науковців щодо правової природи та сутності таких понять як «адміністративно-правовий захист» та «адміністративно-правові засади». На підставі проведеного аналізу схожих категорій та понять, створено авторське визначення поняття «адміністративно-правові засади захисту прав споживачів» саме у сфері реклами. Під час наукового дослідження розглянуто позиції вітчизняних науковців щодо змісту адміністративно-правових засад. Проаналізовано керівні засади та принципи захисту прав споживачів закріплені, в резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднання Націй. Відповідно до Керівних принципів, основним змістом економічної політики будь-якої держави повинно бути створення таких ринкових відносин, які б надавали споживачам найбільший вибір якісних товарів та послуг за низькими цінами. Керівні принципи набули неабиякого значення для урядів більшості держав як розвинених, так і тих, що розвиваються, у сфері розробки і реалізації конюмерської політики. Вони вказали на важливість і необхідність надання в системі Організації Об'єднання Націй систематичної допомоги у справі методології і відпрацювання механізмів конюмеризму; підтвердили настанову на активізацію міжнародного співробітництва в галузі політики, що орієнтована на захист прав й інтересів споживачів. Кожен уряд повинен визначити свої власні першочергові завдання в сфері захисту інтересів споживачів відповідно до економічних і соціальних умов країни і потреб свого населення, а також з урахуванням недоліків і переваг запланованих заходів. На підставі розглянутих принципів закріплених у резолюції Генеральної асамблеї Організації Об'єднання Націй «Про керівні принципи для захисту інтересів споживачів» встановлено їх визначальну роль для розуміння змісту поняття «адміністративно-правові засади захисту прав споживачів» саме у сфері реклами. Запропоновано авторське визначення поняття «адміністративно-правові засади захисту прав споживачів у сфері реклами» закріпити на законодавчому рівні.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, захист прав споживачів, споживач у сфері реклами, адміністративно-правовий захист, керівні засади захисту прав споживачів ООН.

The article is devoted to the study and definition of the category of the concept of administrative and legal principles of consumer rights protection in the field of advertising. Today, this concept is characterized by little research and there is no clear confirmation at the legislative level. The article examines individual positions of scientists regarding the legal nature and essence of such concepts as "administrative-legal protection" and "administrative-legal principles". Based on the analysis of similar categories and concepts, an author's definition of the concept of "administrative and legal principles of consumer rights protection" was created specifically in the field of advertising. During the scientific research, the positions of domestic scientists regarding

the content of administrative and legal principles were considered. The guiding principles and principles of consumer rights protection enshrined in the resolution of the General Assembly of the United Nations were analyzed. According to the Guidelines, the main content of the economic policy of any state should be the creation of such market relations that would provide consumers with the largest choice of quality goods and services at low prices. The guiding principles have become very important for the governments of most countries, both developed and developing, in the field of development and implementation of consumer policy. They indicated the importance and necessity of providing systematic assistance in the United Nations system in the field of methodology and working out the mechanisms of consumerism; confirmed the guideline on the activation of international cooperation in the field of policy aimed at protecting the rights and interests of consumers. Each government must determine its own priority tasks in the field of consumer protection in accordance with the economic and social conditions of the country and the needs of its population, as well as taking into account the shortcomings and advantages of the planned measures. guiding principles for the protection of consumer interests" established their defining role for understanding the meaning of the concept of "administrative and legal principles for the protection of consumer rights" specifically in the field of advertising. It is suggested that the author's definition of the concept of "administrative and legal principles for the protection of consumer rights in the field of advertising" be fixed at the legislative level.

Key words: *administrative and legal principles, protection of consumer rights, consumer in the field of advertising, administrative and legal protection, guiding principles of UN consumer rights protection.*

Вступ. Одним з основних завдань України є формування сприятливих умов для реалізації інтересів суспільства і держави, всебічного і гармонійного розвитку демократичної держави, яка дбає про захист своїх громадян на всіх рівнях і сферах життя, враховуючи європейські норми та цінності. Запорукою щасливого, незалежного, вільного суспільства є захист та повага прав та інтересів, честі й гідності споживачів як громадян з боку держави.

У розвинених країнах державна споживча політика визначає загальну економічну політику і слугує індикатором задоволення населення діями державної влади. Одною із важливих функцій держави є забезпечення населення якісними товарами та послугами на споживчому ринку, пріоритет захисту життя і здоров'я та безпеки громадян від неякісної продукції. Українське законодавство, на сьогоднішній день, не містить точного поняття адміністративно-правові засади захисту прав споживачів саме у сфері реклами. Були проведені загальні дослідження категорій «адміністративно-правовий захист» та «адміністративно-правові засади». Визначення цих понять у такій вузькій сфері дослідження як захист прав споживачів реклами наразі не було здійснено. Тому завданням автора на даному етапі стало саме розкриття змісту зазначених правових категорій та виведення авторського визначення «адміністративно-правові засади захисту прав споживачів у сфері реклами».

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу категорій «адміністративно-правовий захист» та «адміністративно-правові засади» розкриття змісту зазначених правових категорій та виведення авторського визначення «адміністративно-правові засади захисту прав споживачів у сфері реклами».

Огляд літератури. Дослідженням та визначенням категорій «адміністративно-правовий захист» та «адміністративно-правові засади» у широкому та вузькому сенсі займалися такі відомі науковці як, М.В. Вітрук, В.В. Галунько, Є.О. Гіда, М.І. Матузов, О.О. Обущак, З.В. Ромовська, Б.Ю. Тихонов, Любімова С.Ю, Кожура Л.О, Ю.М. Кириченко, В.В. Чумак, М.І. Пелех. Д.А. Євдокимов, О.М. Резнік, Н.С. Панова, В. Авер'янов, О. Александров, Т. Аріфходжаєва, О. Бородін, І. Дахова, Б. Мельниченко, В. Сіверін.

Результати дослідження. Для визначення сутності вище зазначеного питання необхідно розглянути і порівняти поняття адміністративно-правовий захист та адміністративно-правовий захист прав споживачів. Ст. 42 Конституції України проголошує: держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [1]. Невід'ємним та вагомим елементом захисту загальних прав і свобод людини є сфера захисту споживчих прав громадян. Забезпечення захисту прав споживачів повинно бути спрямоване не лише на конкретного суб'єкта (громадянина, чії права були порушені), а й на вдосконалення соціального клімату в державі в цілому.

Під адміністративно-правовим захистом прав і свобод людини і громадянина слід розуміти – сукупність застосовуваних у порядку, врегульованому нормами адміністративного права, засобів, спрямованих на здійснення уповноваженими на те органами (посадовими особами), а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій (процедур). Адміністративно-правовий захист – це сукупність способів, прийомів і різних процесуальних дій, встановлених у законному порядку, за допомогою яких здійснюється відновлення порушеного права особи [2].

На думку Кожури Л.О., під категорією адміністративно-правовий захист слід розуміти організаційно-правову діяльність органів публічної адміністрації, яка здійснюється на основі адміністративно-правових норм, підкріплена системою правових гарантій; сутністю якої є забезпечення та захист за допомогою правових засобів прав осіб від протиправних діянь з притягненням правопорушників до юридичної відповідальності [3].

В.В. Галунок розглядає адміністративно-правовий захист як динамічні (активні) дії публічної адміністрації, спрямовані на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення перешкод щодо їх здійснення засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності [4, с. 247].

Натомість адміністративно-правовий захист прав споживачів можна розуміти як сукупність врегульованих нормами права засобів та способів спрямованих на вирішення уповноваженими на те органами (посадовими особами) відповідних процесуальних та інших правових дій, у встановленому законом порядку, за допомогою яких здійснюється захист та відновлення порушених прав споживачів у сфері реклами.

Для подальшого дослідження цієї категорії необхідно з'ясувати сутність поняття «адміністративно-правові засади». Згідно з академічним тлумачним словником поняття «засада» – це вихідне, головне положення, принцип, основа світогляду, правило поведінки; спосіб, метод здійснення чого-небудь [5].

Ю.В. Нестеряк пише, що основоположні засади державної інформаційної політики як і державної політики в будь-якій іншій сфері, формуються на основі вивчення законодавчого досвіду демократичних держав і власного досвіду, осмислення конкретних процесів суспільного життя, стаючи по суті їх реальним відображенням. Набуваючи сили конституційних норм, законів і підзаконних актів, основоположні засади державної політики сприяють оптимізації дій суспільства та держави, політичних сил і окремого індивіда, мають ознаки вимог і забезпечують вибір у прийнятті рішень, виходячи із загальнонародських і національних інтересів [6].

Так, наприклад, адміністративно-правові засади публічного управління є керівними началами його нормативно-правового врегулювання, інституційної визначеності суб'єктів його реалізації та їх адміністративно-правового статусу, здійснення правореалізаційної діяльності у цій сфері [7, с. 40]. Адміністративно-правові засади становлять, на думку окремих науковців, вихідні положення, принципи, нормативно-керівні начала, які закріплюють законності суспільного життя [8, с. 31].

С.С. Бандурка вважає, що набувши нормативного закріплення, такі правові начала стають визначальними для категоріального окреслення ключових для певної сфери суспільних відносин понять, що дає змогу повною мірою відобразити правову реальність; такі начала стосуються нормативного врегулювання суспільних відносин, інституційної визначеності суб'єктів, що володіють визначальними для певної сфери функціями, нормативного закріплення їх правового статусу [9]. На думку науковців, доповнює систему таких засад інструментально-технологічний елемент, який відображає форми та методи функціонування суб'єктів реалізації адміністративно-правових норм [10].

Любімова С.Ю. під адміністративно-правовими засадами розуміє сукупність закріплених у нормах адміністративного права параметрів (характеристик) суспільного явища та правовідносин, що потребують урегулювання за допомогою адміністративно-правових засобів. Зміст адміністративно-правових засад включає в себе такі складові: 1) категоріальний (передбачає висвітлення понять і ознак явища, змодельованих у правових актах, порівняння її з правовим і соціальним буттям і формування науково-правової категорії, що адекватно відображає правову реальність) 2) нормативний (пов'язаний із систематизацією нормативно-правових актів, які містять правову основу регулювання відповідних суспільних відносин, та виокремлення серед них тих, що містять адміністративно-правові норми, а також їх подальшим аналізом); 3) інституційний (стосується окреслення системи суб'єктів відповідних правовідносин, визначення серед них основних і головних, характеристики їх адміністративно-правового статусу, розкриття

особливостей координації і взаємодії, у тому числі й у міжнародних відносинах); 4) інструментально-технологічний елемент (стосується форм (правотворчої, правозастосовної (регулятивної і правоохоронної)) і методів (правових і неправових) діяльності суб'єктів реалізації норм адміністративного права) [10, с. 211].

Отже, враховуючи вище наведені позиції науковців можемо сформулювати визначення поняття «адміністративно-правові засади захисту прав споживачів у сфері реклами».

На думку автора, адміністративно-правові засади захисту прав споживачів у сфері реклами – це сукупність керівних начал (характеристик), засобів, способів закріплених у нормах адміністративного права, спрямованих на відновлення та захист порушених прав споживачів, як суб'єктів правовідносин у сфері реклами, що потребують урегулювання та вирішення уповноваженими на те контролюючими органами та посадовими особами за допомогою адміністративно-правових засобів.

Надоданок до загальної характеристики слід також звернути увагу і на види адміністративно-правових засобів захисту прав людини і громадянина. Виділяють такі види адміністративно-правових засобів захисту прав людини і громадянина: конституційне право особи на звернення і оскарження; судовий захист і контроль; діяльність органів прокуратури та представництва інтересів особи прокурором в адміністративному судочинстві [11].

Так, наприклад, О.В. Марченко під «адміністративно-правовими засобами забезпечення рекламних послуг» пропонує розуміти сукупність взаємопов'язаних актів управлінської діяльності відповідних органів державної влади, що зосереджені в контролі за дотриманням та притягненням до відповідальності рекламодавців, виробників та розповсюджувачів рекламної продукції за порушення законодавства про рекламу [12, с. 332].

Тож «адміністративно-правові засоби захисту прав споживачів реклами» можемо розглядати як сукупність взаємопов'язаних актів управлінської діяльності органів державної влади та відповідних контролюючих органів, на які покладено функції контролю, захисту та дотримання законодавства у сфері захисту прав споживачів реклами та притягнення порушників до відповідальності встановленої законом.

Основним документом, на якому базуються принципи споживчої політики, є Керівні принципи для захисту інтересів споживачів, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у квітні 1985 року. Означені принципи було закріплено в Україні профільним Законом «Про захист прав споживачів» та іншими нормативно-правовими актами. Ці питання знайшли своє відображення і закріплення в міжнародно-правових нормах. Так, зокрема, загальні принципи захисту прав споживачів закріплені у резолюції Генеральної асамблеї ООН «Про керівні принципи для захисту інтересів споживачів»: захист споживачів від шкоди їхньому здоров'ю і безпеці; сприяння економічним інтересам споживачів і захист цих інтересів; доступ споживачів до відповідної інформації, необхідної для компетентного вибору відповідно до індивідуальних запитів і потреб; освіта споживачів; наявність ефективних процедур розгляду скарг споживачів; свобода створювати споживчі та інші відповідні групи або організації, можливість для таких організацій висловлювати свою точку зору в процесі ухвалення рішень, що зачіпають їхні інтереси [13].

Отже, Керівні принципи набули неабиякого значення для урядів більшості держав як розвинених, так і тих, що розвиваються, у сфері розробки і реалізації консюмерської політики. Вони вказали на важливість і необхідність надання в системі ООН систематичної допомоги у справі методології і відпрацювання механізмів консюмеризму; підтвердили настанову на активізацію міжнародного співробітництва в галузі політики, що орієнтована на захист прав й інтересів споживачів. Спільні заходи надають країнам світу можливість використовувати взаємний досвід та уникати непотрібного дублювання зусиль. Відповідно до Керівних принципів, основним змістом економічної політики будь-якої держави повинно бути створення таких ринкових відносин, які б надавали споживачам найбільший вибір якісних товарів та послуг за низькими цінами. Особливу увагу в Керівних принципах приділено найменш соціально захищеним верствам населення, зокрема жителям сільських регіонів [14, ст.37].

Україна також підписала цю резолюцію і дотримується даних принципів. Ці ж принципи так само стосуються і захисту прав споживачів у сфері реклами.

Кожен уряд повинен визначити свої власні першочергові завдання в сфері захисту інтересів споживачів відповідно до економічних і соціальних умов країни і потреб свого населення, а також з урахуванням недоліків і переваг запланованих заходів. ООН закріплює такі керівні засади захисту прав споживачів у тому числі і у сфері реклами, яких повинні дотримуватись уряди: фізична безпека; сприяння економічним інтересам споживачів і захист цих інтересів; норми

безпеки і якості споживчих товарів і послуг; система розподілу основних споживчих товарів і послуг; заходи, що дозволяють споживачам отримати компенсацію; програми освіти та інформування; заходи щодо конкретних галузей; міжнародна співпраця.

Відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про керівні принципи для захисту інтересів споживачів» уряди повинні розробляти, укріплювати або продовжувати активну політику захисту інтересів споживачів із врахуванням викладених нижче керівних принципів. При цьому кожен уряд повинен визначити свої власні першочергові завдання в сфері захисту інтересів споживачів відповідно до економічних і соціальних умов країни і потреб свого населення, а також з урахуванням недоліків і переваг запланованих заходів [13].

Враховуючи вище зазначені положення можна зробити висновок проте, що керівні начала та принципи зазначені у резолюції Генеральної Асамблеї ООН «про керівні принципи для захисту інтересів споживачів» мають визначальне значення для розуміння змісту категорії адміністративно-правових засад захисту прав споживачів у сфері реклами так як являються частиною законодавства яким керується держава і в тому числі контролюючі органи та посадові особи, як представники влади, при вирішенні питання щодо захисту порушених прав споживачів реклами. На підставі проведеного наукового дослідження в цій статті, пропонуємо закріпити визначене поняття «адміністративно-правові засади захисту прав споживачів у сфері реклами» на законодавчому рівні.

Висновки. Отже, на підставі проведеного аналізу категорій і понять можемо визначити адміністративно-правові засади захисту прав споживачів у сфері реклами як сукупність керівних начал (характеристик), засобів, способів закріплених у нормах адміністративного права, спрямованих на відновлення та захист порушених прав споживачів, як суб'єктів правовідносин у сфері реклами, що потребують урегулювання та вирішення уповноваженими на те контролюючими органами та посадовими особами за допомогою адміністративно-правових засобів. Зміст адміністративно-правових засад захисту прав споживачів у сфері реклами складають керівні принципи, закріплені як у міжнародному законодавстві, так і в національному. Кожна держава самостійно визначає свої власні першочергові завдання в сфері захисту інтересів споживачів у сфері реклами відповідно до економічних і соціальних умов країни і потреб свого населення, дотримуючись міжнародних норм та принципів у формуванні курсу державно-правової політики у сфері захисту прав споживачів реклами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. URL:https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8_%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D1%96_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0
3. Кожура Л.О. Адміністративно-правовий захист та охорона. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35(1.2). С. 119-122. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35%281.2%29_31
4. Галуцько В.В. Адміністративне право України: [навчальний посібник] : [у 2-х томах] [В.В. Галуцько, В.І. Олефір, М.П. Пихтін та ін.]; за заг. ред. В.В. Галуцька. Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. – 320 с.
5. Словник УА. Портал української мови та культури. URL:<https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8>
6. Нестеряк Ю.В. Нормативно-правові основи державної інформаційної політики України в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Теорія та практика державного управління*. Вип.4 (39). 2012. С. 111-119
7. Личенко І.О. Адміністративно-правові засади публічного управління в Україні. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 78. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/Lychenko_78.pdf
8. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Юрична думка, 2008. 548 с.

9. Бандурка С. С. Адміністративно-правові засади діяльності приватного підприємства. *Право. ua*. 2017. № 2. С. 80-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2017_2_15.
10. Любімова С.Ю. Сутність адміністративно-правових засад діяльності приватних підприємств. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 1 (56) С. 210-218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2012_1_34
11. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.]; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛІОМ, 2021. 616 с.
12. Марченко О.В. Проблеми адміністративно-правового забезпечення рекламних послуг в Україні : монографія. Харків : Панов, 2016. 504 с.
13. Резолюція 39/248 Генеральної Асамблеї ООН «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів»: ООН; Резолюція, Принципи, Міжнародний документ від 09.04.1985 URL: <https://www.unian.ua/consumers/356993-rezolyutsiya-generalnoji-asambleji-onn-kerivni-printsipi-dlya-zahistu-interesiv-spojivachiv.html>
14. Н. Г. Салухіна, О. М. Язвінська, О. І. Башкатова. Захист прав споживачів : Навч. посіб. К. : МАУП, 2007. С. 382

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.25>

ПРИСТАЯ М.М.

ПРАВОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАКЛАДУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

HEALTH CARE INSTITUTIONS LEGAL FEATURES IN UKRAINE

У статті досліджено правові характеристики закладу охорони здоров'я в Україні, які повинні бути врегульовані на рівні закону у зв'язку із підвищеною їх значущістю.

Правовими ознаками закладу охорони здоров'я є наявність статусу юридичної особи, форма власності, організаційно-правова форма, напрямок діяльності – медичне обслуговування, порядок утворення закладу охорони здоров'я та управління ним.

Залежно від форми власності заклади охорони здоров'я утворюються та функціонують як державні, комунальні, приватні чи засновані на змішаній формі власності. За організаційно-правовою формою заклади охорони здоров'я державної власності можуть утворюватися та функціонувати як державні некомерційні підприємства або державні установи. За організаційно-правовою формою заклади охорони здоров'я комунальної власності можуть утворюватися та функціонувати як комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи. Заклади охорони здоров'я приватної власності не обмежені у виборі організаційно-правової форми. Наразі нормативного визначення комунального некомерційного підприємства у законодавстві немає, проте особливості такого роду організаційно-правової форми господарювання виводять із положень Господарського кодексу.

Порядок утворення закладів охорони здоров'я є також правовою характеристикою, що визначається та повинна визначатися нормами права. Більше того, Основи законодавства встановлюють необхідність визначення порядку створення та припинення закладів охорони здоров'я на рівні саме закону, а не підзаконного нормативного акту.

Напрямок діяльності закладу охорони здоров'я є медичне обслуговування населення. У цьому контексті аналізу потребує співвідношення понять «медичне обслуговування», «медична допомога», «медична послуга» та «медична практика». У сфері управління закладом охорони здоров'я останні зміни стосуються запровадження порядку, коли медичним закладом керує не головний лікар, як раніше, а директор, зокрема й такий, що не має медичної освіти, або команда директорів.

Ключові слова: *заклад охорони здоров'я, форма власності закладу охорони здоров'я, організаційно-правова форма закладу охорони здоров'я, медичне обслуговування, порядок утворення закладу охорони здоров'я.*

The article examines the legal characteristics of a health care institution in Ukraine, which should be regulated at the level of law due to their increased importance.

The legal features of a health care institution are the presence of the status of a legal entity, the form of ownership, organizational and legal form, the direction of activity – medical care, the procedure for the establishment of a health care institution and its management.

Depending on the form of ownership, health care institutions are formed and function as state, communal, private or based on a mixed form of ownership. According to the organizational and legal form, state-owned health care institutions can be formed and function as state non-commercial enterprises or state institutions. According to the organizational and legal form, communally owned health care institutions can be formed and function as communal non-commercial enterprises or communal institutions. Privately owned health care institutions are not limited in the choice of organizational and legal form. Currently, there is no normative definition of a communal non-commercial enterprise in the legislation, but the peculiarities of this kind of organizational and legal form of management are derived from the provisions of the Economic Code.

The order of formation of health care institutions is also a legal characteristic that is determined and should be determined by legal norms. Moreover, the Fundamentals of Legislation establish the need to determine the procedure for the creation and termination of health care institutions at the level of the law itself, and not of a by-law regulatory act.

The direction of activity of the health care institution is medical service to the population. In this context, the analysis requires the correlation of the concepts "medical care", "medical assistance", "medical service" and "medical practice". In the field of healthcare institution management, the latest changes relate to the introduction of a procedure where the medical institution is managed not by the head doctor, as before, but by a director, in particular one who does not have a medical education, or a team of directors.

Key words: *health care institution, health care institution ownership form, organizational and legal form of a health care institution, medical care, health care institution formation order.*

Вступ. Не дивлячись на те, що в Україні продовжується війна і наразі найгостріші проблеми – це пов'язані із військовим протистоянням збройній агресії, все-таки питання системи охорони здоров'я не втрачають своєї актуальності. На даний час вони є невід'ємною частиною майбутньої відбудови країни. Відповідно належне правове регулювання організації та діяльності закладів охорони здоров'я є однією із передумов якісного функціонування системи охорони здоров'я і надання профілактичних, лікувальних, реабілітаційних та інших послуг громадянам. Адже, згідно конституційних положень, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При чому держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування [1].

На даний час відбувається реформування сфери медицини, були прийняті нові та внесені зміни до існуючих нормативних актів. Зміни стосуються як організаційних питань, так і питань діяльності закладів охорони здоров'я та медичних працівників. Усе це визначає необхідність встановлення та дослідження ознак та характеристик суб'єктів правовідносин, які виникають у сфері надання медичних послуг.

Постановка завдання. Правовими питаннями медичної діяльності, окремими аспектами медичного права займалися та продовжують займатися такі вчені як С.О. Болдіжар, С.Б. Булеца, Р.А. Майданик, І.Я. Сенюта, В.Ю. Стеценко, С.Г. Стеценко, В.М. Пашков, Н.П. Ярош та інші. Їх дослідження стосуються переважно здійснення медичної реформи, її напрямків та перспектив (І.Я. Сенюта, В.Ю. Стеценко, С.Г.), цивільно-правових відносин у сфері надання медичної допомоги (Р.А. Майданик) [2], адміністративно-правове забезпечення прав людини четвертого покоління (С.О. Болдіжар) [3], питання трансплантації анатомічних органів та матеріалів (В.І. Пішта) [4].

Тим не менше, у процесі правового регулювання важливим є визначення та дослідження тих ознак та характеристик суб'єктів правовідносин у сфері охорони здоров'я, які повинні бути врегульовані на рівні закону у зв'язку із підвищеною їх значущістю.

Результати дослідження.

1. Види правових ознак ЗОЗ.

Виокремлення та аналіз правових характеристик поняття «заклад охорони здоров'я» слід починати із нормативного визначення цього терміну у положеннях законодавства, оскільки формулювання визначення засновується саме на ознаках і характеристиках, які включаються до змісту законодавчої детермінації.

Так, відповідно до положень Основ законодавства України про охорону здоров'я закладом охорони здоров'я є юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації [5]. Із наведеного визначення слідує, що правовими ознаками закладу охорони здоров'я є наявність статусу юридичної особи, форма власності, організаційно-правова форма, напрямок діяльності – медичне обслуговування.

У визначенні також вказується, що заклад охорони здоров'я забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії. Так, відповідно до Закону «Про ліцензування видів господарської діяльності» медична практика належить до тих видів діяльності, що вимагає отримання ліцензії. Тому після державної реєстрації юридичної особи, заклад повинен отримати ліцензію і тільки після цього можна здійснювати медичну практику. Процедура отримання ліцензії визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики».

Однак, вже вказувалося і вказується у новітніх дослідженнях, що діяльність окремих закладів охорони здоров'я не підлягає ліцензуванню [6, с. 222]. Зокрема, реабілітаційні центри, які надають послуги лише соціально-психологічної реабілітації населення, а не медичні (масаж тощо) працюють без ліцензій. Тому підтримуємо думку, що законодавче визначення закладів охорони здоров'я треба скорегувати, а наявність ліцензії – вилучити із обов'язкових правових ознак закладу.

Крім того, до правових ознак, які відображені і/або повинні бути відображені в положеннях законодавства, також належить: порядок утворення закладу охорони здоров'я, управління ним тощо.

2. Форма власності.

Форма власності є важливою ознакою закладу охорони здоров'я, не дивлячись на те, що у законодавстві задекларовано, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування сприяють розвитку закладів охорони здоров'я усіх форм власності (ст. 16 Основи).

Залежно від форми власності заклади охорони здоров'я утворюються та функціонують як державні, комунальні, приватні чи засновані на змішаній формі власності. Положення законодавства забороняють приватизації державних та комунальних закладів охорони здоров'я. Принагідно варто відмітити, що надавати медичну допомогу можуть також фізичні особи-підприємці, які одержали відповідну ліцензію.

Невирішеним залишається питання існування змішаної форми власності закладів охорони здоров'я. Основи законодавства України про охорону здоров'я та Господарський кодекс України, який серед видів підприємств також виділяє підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності). Утім, у літературі відмічається, що, незважаючи на вказані законодавчі норми, створити заклад охорони здоров'я, заснований на змішаній формі власності, неможливо. Такі підприємства (приватно-державні, приватно-колективні, державно-колективні та ін.) з'явилися в українському законодавстві ще в радянський період, проте Закон «Про господарські товариства», запропонував для здійснення господарської діяльності організаційну форму господарського товариства, яке фактично поглинуло підприємства, засновані

на змішаній формі власності. Відповідно, стверджується, що цитовані законодавчі положення зумовлюють скасування також внесення змін і до Господарського кодексу [6, с. 209].

Разом із тим, звертаємо увагу, що автор цитованої позиції змішує поняття «форми власності» та «організаційно-правові форми». Змішана форма власності при створенні юридичних осіб може проявитися через різні організаційно-правові форми. В тому числі і через організаційну форму господарського товариства. Тому створити заклад охорони здоров'я, заснований на змішаній формі власності, звісно, можливо, і саме у формі господарського товариства.

Адже закон «Про Основи законодавства України про охорону здоров'я» у статті 16 визначає, що за організаційно-правовою формою заклади охорони здоров'я державної власності можуть утворюватися та функціонувати як державні некомерційні підприємства або державні установи. За організаційно-правовою формою заклади охорони здоров'я комунальної власності можуть утворюватися та функціонувати як комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи. Заклади охорони здоров'я приватної власності не обмежені у виборі організаційно-правової форми.

Наявність наведених позицій та помилкових суджень у спеціальній літературі, на нашу думку, ще раз вказують на шкідливість дуалістичного підходу законодавця до врегулювання приватноправових відносин через положення Цивільного та Господарського кодексів. Норми Господарського кодексу щодо форми власності, насправді не мають правового значення, оскільки не застосовуються безпосередньо (при реєстрації юридичних осіб, їх діяльності чи припиненні), а носять більше інформативний характер. Більше того, як і у даному випадку, вони створюють підґрунтя для можливих суперечностей та різнотлумачень законодавчих положень.

Стосовно питання організаційно-правової форми, то нормативного визначення комунального некомерційного підприємства у законодавстві немає. Проте особливості такого роду організаційно-правової форми господарювання виводять із положень Господарського кодексу [7, с. 96]. Зокрема, відповідно до ст. 52 ГК некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що провадиться суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних й інших результатів без мети одержання прибутку. У свою чергу, статтею 53 ГК передбачено, що некомерційна господарська діяльність може провадитися суб'єктами господарювання на основі права власності чи права оперативного управління в організаційних формах, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування. У разі якщо господарська діяльність юридичної особи, зареєстрованої як суб'єкт некомерційного господарювання, набуває характеру підприємницької діяльності, до неї застосовуються положення ГК й інших законів, якими регулюється підприємництво.

Тут варто також торкнутися питання співвідношення понять «неприбуткове підприємство» та «некомерційне підприємство». Чи вони мають однакове значення, чи ні. Господарський кодекс пояснює та врегульовує некомерційне господарювання. Але питання набуття статусу неприбуткового підприємства пов'язане із оподаткуванням та звільненням зі сплати податку на прибуток. Відповідно до положень Податкового кодексу підприємство, в тому числі і некомерційне підприємство має бути внесено до Реєстру неприбуткових установ та організацій (п. 133.4 ПКУ).

3. Порядок створення та припинення закладів охорони здоров'я.

Порядок утворення закладів охорони здоров'я є також правовою характеристикою, що визначається та повинна визначатися нормами права. Більше того, Основи законодавства встановлюють необхідність визначення порядку створення та припинення закладів охорони здоров'я на рівні саме закону, а не підзаконного нормативного акту. До слова буде сказано, що види і класифікація закладів охорони здоров'я врегульовані підзаконним актом – наказом МОЗ України [8].

Відповідно до положень Цивільного Кодексу України юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб публічного права і юридичних осіб приватного права (стаття 81 ЦКУ). Перші утворюються розпорядчими актами Президента України, органів державної влади або місцевого самоврядування. Порядок їх утворення та правовий статус встановлюється Конституцією України та законами України. Юридичні особи приватного права створюються її учасниками (засновниками) на підставі установчих документів.

Відповідно, заклади охорони здоров'я, залежно від форми власності можуть утворюватися за рішенням власників – приватних осіб (приватні заклади охорони здоров'я) та за рішенням органів державної влади та органів місцевого самоврядування (державні та комунальні заклади охорони здоров'я). Тим не менше, порядок державної реєстрації юридичних осіб незалежно від того, чи це особи приватного, чи публічного права, регулюється Законом України «Про державну

реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Відмінність полягає у тому, що при реєстрації подається примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) рішення засновників – для юридичної особи приватного права, або рішення відповідного державного органу, про створення юридичної особи – для юридичної особи публічного права. З моменту внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань юридична особа вважається створеною.

Відмінність в утворенні державних і комунальних закладів охорони здоров'я від приватних також пов'язана із тим, що перші формуються з урахуванням планів розвитку госпітальних округів, потреб населення у медичному обслуговуванні, необхідності забезпечення належної якості такого обслуговування, своєчасності, доступності для громадян, ефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів (закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я»). При цьому під госпітальним округом розуміється територія, у межах якої забезпечено надання якісної, комплексної, безперервної і орієнтованої на пацієнтів медичної та реабілітаційної допомоги шляхом організації спроможної мережі закладів охорони здоров'я.

З метою забезпечення територіальної доступності якісної медичної та реабілітаційної допомоги населенню визначається госпітальний округ. Госпітальний округ поділяється на госпітальні кластери, в межах яких організовано комплексний доступ населення до медичного обслуговування в стаціонарних умовах. Межі госпітальних округів та госпітальних кластерів, порядок їх визначення та функціонування, а також порядок визначення кластерних, надкластерних та інших видів закладів охорони здоров'я, що входять до спроможної мережі закладів охорони здоров'я госпітального округу, визначаються Порядком функціонування госпітальних округів і госпітальних кластерів та встановлення їх меж затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 174 на основі потреб населення у комплексному медичному обслуговуванні в стаціонарних умовах.

4. Напрямок діяльності.

Із визначення, яке міститься у Основах законодавства, слідує, що напрямком діяльності закладу охорони здоров'я є медичне обслуговування населення.

В літературі крім «медичного обслуговування» обґрунтовуються і дискутуються такі терміни як «медична допомога», «медична послуга» та «медична практика». Під поняттям «медичної допомоги» розуміють комплекс професійних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на своєчасне виявлення хвороб та відновлення втраченого здоров'я людини [9, с. 89]. Стосовно терміну «медична практика», то про це вже йшла мова вище. Цей термін уживається у законодавстві щодо ліцензування, а також при визначенні класифікації видів економічної діяльності.

Складніше видається із розмежуванням понять «медична допомога» та «медична послуга». Частіше за все серед критеріїв розмежування провідне місце займає фінансування оплати за їх надання [10; 11]. Медична послуга це послуга, що надається пацієнту закладом охорони здоров'я або фізичною особою-підприємцем, яка зареєстрована та одержала у встановленому законом порядку ліцензію на провадження та господарську діяльність з медичної практики та оплачується її замовником. Відповідно, медична допомога є більш ширшим поняттям, ніж медична послуга. Допомога включає комплекс першочергових медичних послуг; комплекс послуг, що входять до безкоштовної медичної допомоги, яка надається всім фізичним особам без виключення, тоді як послуга завжди персональна; профілактичні заходи та комплекс платних медичних послуг [12, с. 61]. Власне право на охорону здоров'я є інтегруючим поняттям, до якого входять медична допомога і медична послуга.

5. Управління закладом охорони здоров'я.

Останні зміни, що стосуються управління закладами охорони здоров'я, проявляються в запровадженні порядку, коли медичним закладом керує не головний лікар, як раніше, а директор, зокрема й такий, що не має медичної освіти, або команда директорів [6, с. 211]. Але, не дивлячись на те, що заклади охорони здоров'я можуть перебувати як у державній і комунальній власності, так і у власності приватних осіб, Основами законодавства України про охорону здоров'я встановлено, що керівником закладу охорони здоров'я може бути призначено лише особу, яка відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам. Ці вимоги визначені у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників, затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я від 29.03.2002 року № 117. Керівники державних та комунальних закладів охорони здоров'я призначаються на посаду уповноваженим виконавчим органом управління власника закладу охорони здоров'я на конкурсній основі шляхом укладення з ними контракту на строк від трьох до п'яти років. Призначення на посаду та звільнення з посади керівників установ і закладів державної

санітарно-епідеміологічної служби здійснюються відповідно до законодавства про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Також у даному контексті варто відмітити, що керівник державного та комунального закладу охорони здоров'я після призначення набуває не тільки права та обов'язки, але і повноваження [13, с. 223]. Це впливає із сутності публічного інтересу, який керівник даного закладу повинен реалізовувати.

Висновки. Таким чином, правовими ознаками закладу охорони здоров'я є наявність статусу юридичної особи, форма власності, організаційно-правова форма, напрямок діяльності – медичне обслуговування, порядок утворення закладу охорони здоров'я та управління ним.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР
2. Mайданьк Roman, Exter André, Izarova Iryna (Ed.) *Ukrainian Healthcare Law in the Context of European and International Law. In European Union and its Neighbours in a Globalized World.* Springer Nature, 2022. 276 s.
3. Болдіжар С. О., Пішта В. І. Сучасні тенденції правового забезпечення новітніх прав у сфері охорони здоров'я: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2022. 250 с.
4. Болдіжар С. О., Пішта В. І. Трансплантація анатомічних матеріалів людини: трансформація законодавства. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2021. Т. 32 (71). № 5. С. 22-27.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992р. № 2801-ХІІ
6. Єдиний медичний простір України: правовий вимір: монографія / за заг. ред. С.Г. Стеценка. Харків: Право. 2022. 672 с.
7. Лукаш С., Маслак О., Побідинський Р. Державне управління процесом автономізації медичних закладів в умовах реформування системи охорони здоров'я. Аспекти публічного управління. 2021. № 1. Том 9. С. 91-105
8. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я: Наказ МОЗ України від 28.10.2002 р., № 385.
9. Піддубна В. Ф. Правове положення закладів охорони здоров'я. Збірник наукових праць, присвячений 20-річному ювілею кафедри 3-41 цивільного права № 2. Харків: Право, 2019. 206 с.
10. Берназ-Лукавелька О. М., Подсядло Р. П. Медичні послуги та медична допомога: порівняльно-правовий аналіз. Часопис цивілістики. 2017. Вип. 24. С. 57-61.
11. Зверховська В. Ф. Співвідношення понять "медична допомога" та "медична послуга": цивільно-правовий аспект. Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та IT : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / МОН України, НУ "ОЮА" ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 19-23.
12. Мостовенко О. С. Співвідношення понять медична допомога і медична послуга у контексті реалізації конституційних прав громадян. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Серія ПРАВО. Випуск 44. Том 1. С. 59-62
13. Карабін, Т. О. Компетенція місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: теоретико-термінологічні аспекти. Держава і право. 2005. Вип 29. С. 221-228.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ТАРГЕТОВАНОЇ РЕКЛАМИ В США ТА УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

LEGAL ASPECTS TARGETED ADVERTISING REGULATION IN THE USA AND UKRAINE DURING THE ELECTION PROCESS

Ця стаття присвячена створенню нового правового підходу до вирішення питань та спорів у сфері інтернет-маркетингу. Зазначено, що в сучасному українському законодавстві неоднозначно визначено питання щодо законного використання інформації, яка зібрана в мережі Інтернет. У той же час наше суспільство дуже швидко зрозуміло необхідність мати реальний закон для запобігання зловживанням.

В ході дослідження також визначено, що в процесі регулювання не враховується той факт, що наша країна демонструє стрімкий розвиток технологій у сфері реклами, особливо коли це стосується виборчого процесу. У більшості випадків автоматичний збір особистої інформації відбувається під час відвідування сайтів користувачами. Одними з найпопулярніших сайтів для збору будь-якої особистої інформації, яка використовується в маркетингу, є соціальні мережі.

Зовсім інша ситуація в інших демократичних країнах, у зв'язку з чим у статті наголошується на необхідності використання їх правового досвіду. Проаналізовано інституційно-правове регулювання збору та використання інформації. У цій статті досліджуються останні зміни до законодавства у сфері збору та обробки персональних даних у кількох штатах США. Проаналізувавши наукові напрацювання, законодавство України та США, визначений висновок, що наше законодавство потребує вдосконалення, що зумовлено об'єктивними причинами, а саме появою нових способів отримання персональної інформації. У статті також розкрито сутність таргетування як засобу нового рекламного інструменту та визначено потенційні загрози його неконтрольованого використання набувачами інформації. Існує багато способів фіксації та аналізу дій користувачів на сайтах, і основна мета законодавства – захист їхніх прав, можливість надавачів інформації керувати своєю персональною інформацією та впливати на процес її поширення. Таким чином обрано для прикладу дослідження найбільш дієвого та повного законодавства останні зміни, які набули чинності в США в деяких штатах.

Ключові слова: *реклама, Інтернет-маркетинг, адресність, особисті дані, інструменти реклами, соціальні мережі.*

This article is devoted to creating a new legal approach to resolving issues and disputes in area of internet marketing. It is noted that modern Ukrainian legislation is ambiguous about a legal using of information, which is collected in Internet. At the same time, our societies very quickly face the need to have an actual law to prevent abuses.

Does not take into account that fact, that our country shows rapid development of technology in the field of advertising, especially it concerns electoral process. In most cases automatic collection of personal information is happening while users visit sites. One of the most popular sites for collecting any personal information, which uses in marketing is social networking.

The situation in other countries is quite different, due to which the article underlines a necessity to use their experience. The institutional legal regulation of the collection

and use of information is analyzed. This paper investigates recent changes to legislation in the field of collection and processing of personal data in a few USA states. Having analyzed scientific work, Ukrainian and USA law, concluded that our legislation needs to be improved, which is due to objective reasons, namely appearance of new ways of receiving personal information. The article also discloses the essence of targeting as a means of new advertising tool and defines potential threats of uncontrolled use. There are a lot of ways to record and analyze the actions of users on sites and the main goal of legislation is to protect their rights – the ability of information providers to manage their own personal information and influence the process of its distribution. That's why, the study of the most effective and complete legislation of recent changes, which have entered into force in the USA in some states, has been chosen as an example.

Key words: *advertising, internet marketing, targeting, personal data, advertising tools, social media.*

Вступ. Стрімкий розвиток інформатизації всіх сфер діяльності створює нові виклики для юридичної науки. Зокрема з появою нових видів реклами з'являється очевидна потреба в регуляції відносин між споживачем та господарюючим суб'єктом. Через велику популярність соціальних мереж набула широкого застосування саме таргетована реклама. Оскільки в процесі діяльності рекламодавців відбувається порушення прав споживачів, наразі є актуальним більш детально дослідити питання правових аспектів захисту персональних даних та приватної інформації. Збір інформації часто відбувається не лише в соціальних мережах, а й на інших сайтах, що дає нам можливість говорити про сумнівну контрольованість цього процесу. Оскільки даний вид реклами вперше був застосований в Сполучених Штатах Америки, доцільно ознайомитись з законодавчою базою, яка вибудовувалась протягом певного періоду саме в цій країні. Слід зазначити, що даний вид реклами активно застосовувався під час виборів та в соціальній сфері, що дає підстави вважати, що більшість правових аспектів процесу вже враховані в діючому законодавстві.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних правових аспектів регулювання таргетованої реклами в США та Україні, а також проблемних моментів в процесі захисту персональних даних споживачів реклами. Саме тому для вивчення даної проблематики важливо перенести акцент під час дослідження частково з правової в технологічну та безпекову площину. Для цього були опрацьовані наукові дослідження українських правників та зарубіжних. Крім цього, особливу увагу було приділено вивченню міжнародних правових актів та правових норм України та США. Оскільки процес збору інформації відбувається в мережі Інтернет, слід звернути увагу на процес обробки інформації та її контролю. Для цього в процесі дослідження були використані спеціальні методи пізнання та загальнонаукові. Порівняльний метод дає можливість з'ясувати схожі та відмінні правові норми, які сформувались в правових традиціях різних країн, відповідність законодавства міжнародним угодам або моральним критеріям відповідного суспільства. Формально-юридичний метод дозволив визначити взаємозв'язки між базовими юридичними поняттями, які з'явилися в процесі створення інститутів, які наразі займаються регулюванням збору та використання інформації.

Результати дослідження. Для початку слід визначитись з понятійно-категоріальним апаратом. Загалом поняття реклами визначено в Законі України «Про рекламу» і трактується як інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару [1]. Реклама в мережі інтернет не має окремого чи особливого правового регулювання в Україні і підпорядковується вимогам Закону України «Про рекламу». Цим нормативно-правовим актом також визначено, що політична реклама – інформація у будь-якому вигляді, поширена в будь-якій формі, яка має на меті популяризацію діяльності політичної партії (організації партії), привернення уваги до діяльності політичної партії (організації партії) та її позиції щодо питань загальнодержавного (місцевого) значення [1]. Але в інших країнах демократичного світу все жорсткіше починають реагувати на рекламу в інтернеті, оскільки іноді вона несе небезпечний характер та може створювати недобросовісну конкуренцію як в політиці, так і в комерційній сфері.

В звіті Digital 2022 Global Statshot від DataReportal зазначено, що наразі в світі 63% населення є активними інтернет-користувачами. Вони проводять кожного дня близько 6 годин і 53 хвилини онлайн [6]. В свою чергу, оприлюднене дослідження ООН говорить про те, що 2,9 мільярди людей або 37% від населення світу ніколи не користувались інтернетом [8]. Саме тому виникає необхідність знайти саме свого споживача того чи іншого продукту. Реклама – комерційна

чи некомерційна не буде мати результату, якщо аналіз ринку, економічної ситуації і аудиторії (кінцевого споживача) буде неточним. Для розуміння останнього важливі такі показники, як вік, стать, психографіка, освіта. Для цього вибудовується певна маркетингова стратегія, яка має на меті зібрати якомога більше інформації та як найефективніше її використати. Так виникає таргетинг. У маркетинговій практиці термін «таргетинг» означає вибір цільового ринку, під яким розуміють найбільш вигідну для підприємства групу сегментів ринку (або один сегмент), на який спрямовуються його маркетингові зусилля, і використовується для визначення процесу вибору зазначеної групи сегментів чи сегмента з метою розроблення спрямованої на них цільової маркетингової програми [10]. В політиці широко використовується для визначення ресурсів часу, грошей і робочої сили, які будуть задіяні в політичних кампаніях. Політичні партії та кандидати вважають за краще розподіляти свої ресурси непропорційно в тих виборчих округах, де перемога можлива, але не гарантована. Важливим аспектом в даному випадку є те, що і комерційний, і політичний таргетинг потребує збору інформації. Цей процес з розвитком інформаційних технологій став набагато легшим, тому креатор таргетованої реклами має можливість фіксувати дії користувачів, сегментувати їх та автоматично обробляти. Використовуючи такі дані правильно ефективність рекламної кампанії зростає в декілька разів. Курбан А.В. визначив наступні види таргетингу:

- поведінковий таргетинг (збирання інформації про конкретного споживача);
- геоповедінковий таргетинг (оцінка уподобань споживача за його переміщеннями);
- вузько локальний таргетинг (показ реклами в межах 1–15 км за місцем базового розташування транслятора);
- виокремлення цільових інтернет-майданчиків (використання сайтів, порталів, тематичних груп та блогів);
- таргетинг за уподобаннями (представлення реклами за запитом відвідувачів інтернет-майданчиків);
- геотаргетинг (представлення рекламного повідомлення за географічною ознакою (згідно з інтересами замовника);
- таргетування відповідно до часу демонстрації повідомлення (година, день, тиждень, місяць, рік);
- таргетинг за окремими рекламних матеріалів на майданчиках);
- соціально-демографічний таргетинг (демонстрація рекламних повідомлень за ознаками статі, віку, соціальної приналежності);
- таргетинг з обмеженням за кількістю показів (банерна реклама) [9].

Незважаючи на стрімкий розвиток українського законодавства, медіапростору та інформаційних технологій питання таргетованої реклами досі не врегульовано. Необхідність такої регуляції та ведення жорсткої інформаційної політики з боку держави полягає в наступному. Як зазначає Курбан А.В., окремі види таргетингу можуть застосовуватися як зброя в форматі не лише інформаційної, але й традиційних видів війн. Вузький локальний таргетинг часто використовується російськими військовими для дезінформації, маніпулювання та психологічного впливу на певних територіях з обмеженим доступом до інформації. Зазначені види таргетингу дають можливість відстежувати реакцію, особливості поведінки в конкретних ситуативних моментах. Маємо зазначити, що тематичний таргетинг, геотаргетинг та таргетинг за інтересами дозволяють працювати з певними цільовими групами, не входячи з ними у безпосередній контакт, здійснюючи дистанційний вплив (типова агітація та пропаганда). Використовуючи представлений інструментар, профільні експерти, а також представники певних спецслужб отримують змогу на безпечній відстані координувати різні заходи [9].

Таким чином можна зробити проміжний висновок, що таргетинг як інструмент в рекламі та виборчому процесі є надзвичайно ефективним і дозволяє працювати з потрібною аудиторією більш зосереджено. Проте він несе за собою також і загрози, які необхідно мінімізувати саме в законодавчому полі. Тому досі постає питання легального та дієвого захисту персональних даних користувачів під час використання таргетингу в мережі Інтернет.

В Україні основним законом, який регулює дане питання є Закон «Про захист персональних даних». Одним із зразків під час його створення стала Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних» від 24 жовтня 1995 року. Закон «Про захист персональних даних» почав діяти з 2011 року і, як зазначено в Статті 1, він «регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема

права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Цей Закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів» [2]. В процесі збору інформації для таргетування основною проблемою в законодавчому полі залишається згода суб'єкта, оскільки крім окремих випадків, вона являється обов'язковою. Відповідно Закону «Про захист персональних даних» згода суб'єкта персональних даних – це добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди. У сфері електронної комерції згода суб'єкта персональних даних може бути надана під час реєстрації в інформаційно-комунікаційній системі суб'єкта електронної комерції шляхом проставлення відмітки про надання дозволу на обробку своїх персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, за умови, що така система не створює можливостей для обробки персональних даних до моменту проставлення відмітки [2].

В мережі Інтернет проблема також полягає в отриманні такої згоди, оскільки не всі сайти добросовісно попереджають користувачів про збір такої інформації. Наступним важливим моментом є інформованість користувача про те, які саме персональні дані будуть використовуватись і яким чином. Це призводить до втрати контролю над особистою інформацією. Звичайно, що кожен користувач має право вимагати знищення своїх персональних даних, видалити акаунт, тобто відкликати свою згоду. Але на практиці не можливо бути повністю впевненим в тому, що такі дані не зберігаються окремо на будь-якому сервері.

В такому випадку ми можемо говорити про певні упущення в українському законодавстві під час використання таргетованої реклами щодо реалізації захисту персональних даних в мережі.

В США таргетована реклама з'явилась набагато раніше, тому можна стверджувати, що законодавство охоплює більше аспектів та реагує швидше на виклики інформаційного суспільства. Вперше таргетовану рекламу під час виборчого процесу було використано під час президентської кампанії 2008 року виборчим штабом Барака Обами. Першим етапом була реклама на телебаченні. За допомогою спеціальної програми був визначений час, коли найбільша кількість виборців знаходиться біля телевізора. В цей самий час транслировалась політична реклама. Крім цього, аналітики аналізували виборців та інформацію про них, таким чином вони отримали можливість виокремити свою нішеву аудиторію, на яку спрямовували контент.

Згодом до аналізу почали додавати й інші показники, які легко можна було отримати з мережі інтернет та акаунтів у соціальних мережах: преса, якій надає перевагу людина, коло друзів, місце роботи, навчання, спосіб життя, релігію. Таким чином під час виборчої кампанії створювались індивідуальні меседжі. Керівник передвиборчої кампанії Обами 2008 Девід Плурфф пояснив, що мета кампанії полягала не лише у забезпеченні високої участі, але й у збільшенні розміру електорату шляхом мобілізації тих, хто вперше голосує серед молоді та представників меншин. Щоб охопити цих виборців, кампанія зосередилася на стратегіях використання Інтернету та текстових повідомлень, надіславши понад 1 мільярд електронних листів протягом кампанії та перетворивши My.Barack.Obama.com на потужну систему, де збиралося все, що стосується кампанії.

В 2008 році цей масив інформації був сформований базово, а вже на президентських виборах в 2012 році він був доповнений. Метью Нісбет, професор Мічиганського університету назвав президентську кампанію Барака Обами 2012 року найбільш таргетованою.

У США загалом відсутній єдиний акт, що встановлює загальні норми для всіх штатів щодо зберігання, передачі та опрацювання персональних даних. Таким чином деякі суб'єкти сконцентрували свою увагу на даній проблематиці й розробили власні правові акти. З 2023 року в деяких штатах набрали чинності нові правила щодо захисту персональних даних.

У 2018 році Каліфорнія стала першим штатом у США, який надав споживачам нові інструменти конфіденційності та нові права на конфіденційність відповідно до Закону Каліфорнії про конфіденційність споживачів. З січня 2020 року почав діяти California Consumer Privacy Act (CCPA). Новий акт California Privacy Right Act (CPRA) вніс правки вже до існуючого і в своїй більшості набрав чинності вже з 1 січня 2023 року. CPRA розкриває поняття «персональна інформація» («personal information»), «бізнес» («business»), «сервіс провайдер» («service provider»), «контрактор» («contractor»), «споживач» («consumer»), «домогосподарство» («household»),

«третя сторона» («third party»), «біометрична інформація» («biometric information»), «чутлива персональна інформація» («sensitive personal information»), «продаж або поширення персональної інформації» («sale or sharing of personal information») тощо [3].

CPRA доповнив існуючий акт наступними важливими нововведеннями. Ним створене нове агентство California Privacy Protection Agency (CPPA) для впровадження та забезпечення виконання закону. Воно матиме всі адміністративні повноваження та юрисдикцію для впровадження та забезпечення виконання Закону Каліфорнії про конфіденційність споживачів. Його правління призначатиме виконавчого директора, посадових осіб, радників та працівників Агентства. Агентство може подати позов щодо виконання вимог CCPA або CPRA до суду з адміністративного права.

Створення такої інституції в процесі регулювання є надзвичайно важливим фактором. Як зазначає Заярний О.А., що під час проведення контрольно-наглядових заходів відбувається виявлення можливих фактів протиправної поведінки підконтрольних суб'єктів медіа діяльності, встановлюються причини та умови такої поведінки, визначаються можливі ризики переростання її у системну практику порушення норм законодавства у сфері медіа або в конкретні інформаційні злочини [5].

Також зазначеним нормативно-правовим актом вводиться поняття «чутлива персональна інформація». Відповідно до CPRA вона включає будь-яку особисту інформацію, яка розголошує будь-яке з наведеного нижче:

- персональні ідентифікаційні номери, включно з номерами соціального страхування, водійських прав, паспорта чи державного посвідчення особи;
- номери рахунків, дебетових чи кредитних карток у поєднанні з паролями чи кодами, які дозволяють отримати доступ до облікових записів;
- точна геолокація споживача;
- расове походження, релігійні переконання або членство в профспілці споживача;
- вміст пошти, електронної пошти чи текстового повідомлення споживача, якщо інформація не була навмисно надіслана компанії;
- генетичні дані споживача, наприклад зразки ДНК.

«Чутлива персональна інформація» включає обробку будь-яких біометричних даних для ідентифікації споживача, а також особисту інформацію про здоров'я або сексуальну орієнтацію споживача. Однак слід підкреслити, що будь-яка конфіденційна особиста інформація, яка є загальнодоступною, не вважається конфіденційною особистою інформацією або чутливою інформацією згідно з цим законом.

Цим законом також забезпечено два важливі права для споживача – право на обмеження використання та розкриття чутливої персональної інформації та право на виправлення неточної персональної інформації.

Закон передбачає щорічний аудит кібербезпеки та надання оцінки ризиків до CPPA у разі, якщо відбувається обробка персональної інформації, що становить ризик для приватності або безпеки споживача.

У штаті Вірджинія Virginia Consumer Data Protection Act (VCDPA) був прийнятий весною 2021 року. Закон теж набрав чинності з 1 січня 2023 року. Він застосовується до всіх, хто веде свою діяльність на території штату не залежно від місця реєстрації фізичної чи юридичної особи, а також відповідають хоч одному з наведених критеріїв:

- обробляють або контролюють протягом року персональні дані не менше 100 000 споживачів;
- обробляють або контролюють персональні дані не менше 25 000 споживачів і отримують більше 50 % валового доходу від продажу персональних даних.

VCDPA дає визначення наступним поняттям: «персональні дані» («personal data»), «контролер» («controller»), «процесор» («processor»), «споживач» («consumer»), «третя сторона» («third party»), «біометричні дані» («biometric data»), «чутливі дані» («sensitive data»), «продаж персональних даних» («sale of personal data») [4].

Відповідно до VCDPA контролери мають більш суворі обов'язки ніж процесори, зобов'язання останніх, як правило, пов'язані з їхніми договорами з контролерами. VCDPA зобов'язує контролерів:

- обмежити збір персональних даних лише до тих, які є достатніми, релевантними та обґрунтовано необхідними для цілей, для яких такі дані обробляються, як це було повідомлено споживачеві;

– не обробляти персональні дані для цілей, які не повідомлені споживачеві, та чутливі персональні дані, якщо тільки контролер не отримає вільно надану, конкретну, поінформовану та однозначну згоду споживача;

– надавати кінцевим користувачам повідомлення про конфіденційність («privacy notice»);

– встановити адміністративні, технічні та фізичні методи захисту для збору та обробки персональних даних;

– дотримуватись прав споживачів, у тому числі права відмовитися («opt-out») від збору або обробки персональних даних для цілей цільової реклами, продажу та профілювання;

– відповідати на запити споживачів протягом 45 днів з моменту отримання запиту,

– не дискримінувати споживачів на підставі обробки їхніх даних;

– та встановлює інші обов'язки.

В штаті Колорадо закон щодо регулювання захисту персональних даних Colorado Privacy Act (CPA) був прийнятий в 2021 році. Чинності він набере вже в липні 2023 року. Крім цього, офіс Генерального прокурора штату опублікував для публічного обговорення Правила CPA – набір положень, які, у разі їх прийняття без суттєвих змін, розширюють і уточнюють вимоги CPA.

Закон містить поняття «контролерів» (controller) та «процесорів» (processor). Закон визначає «контролера» як особу, яка самостійно або спільно з іншими визначає цілі та засоби обробки персональних даних. «Процесор» означає особу, яка обробляє персональні дані від імені контролера. Споживачі мають право відмовитися від обробки їхніх персональних даних контролером; отримати доступ, виправити або видалити дані; або отримати від контролера переносну копію даних.

В акті зазначені суворі вимоги щодо контролерів, зокрема дотримуватись принципу прозорості, тобто надавати вичерпні відомості про конфіденційність; визначення мети збору інформації; уникнення дискримінації, тощо.

Переходячи до висновків, слід зазначити, що збір інформації – процес, який існує протягом століть. Однак саме сьогодні фраза «хто володіє інформацією, той володіє світом» є актуальною як ніколи. Війна отримали нові форми після того, як одним з її інструментів стала інформація. Наслідки відсутності правового регулювання збору, поширення та використання персональної інформації сьогодні можуть бути катастрофічними та призвести до значної кількості жертв серед мирного населення. Дані, які сьогодні збирають про користувачів інтернету, дають можливість їх набувачам викривлювати реальність, впливати на хід виборів, світосприйняття та змінювати хід історії.

Звичайно таргетинг має і свої позитивні сторони. Власне, з них він і зароджувався. Використання інформації про споживача дає однозначно більше можливостей задовільнити його потреби вчасно та ефективно, знайти свою аудиторію та досягнути економічної вигоди в найкоротші строки. Завданням законодавства в даному випадку дати можливість власнику персональної інформації, або «чутливої інформації» на власний розсуд розпоряджатись нею та контролювати її рух від одного набувача до іншого.

Висновки. В процесі дослідження питання визначено, що найбільш близьким до повного забезпечення персональної інформації від зловживання стали нормативно-правові акти деяких штатів. Слід виділити наступні важливі нововведення в законодавстві. Визначений загальний категоріальний апарат дає розуміння правил діяльності та можливість юридичній науці більш досконало вивчати та підносити на вищий рівень наукового сприйняття процесів у цій сфері. Створена в Каліфорнії інституція, яка здійснює контроль за впровадженням та забезпеченням виконання закону, зможе запобігти системній практиці порушення норм законодавства та визначити слабкі місця нормативно-правових актів. Проведення щорічних аудитів надання оцінки ризиків до таких інститутів у разі, якщо відбувається обробка персональної інформації, що становить ризик для приватності або безпеки споживача, унеможливило заподіяння моральної, репутаційної або фінансової шкоди як для споживача, так і для користувача.

Не менш важливим є можливість споживача, який погоджується на використання своїх даних, заборонити на певному етапі їх використання або виправити, а також отримати звіт про те, яким чином вони були використані.

З огляду на викладене, для вдосконалення українського законодавства в сфері захисту персональних даних та їх обробки слід розпочати з вивчення та формування понятійно-категоріального апарату, врахувати правові традиції, які склались в країні, звернути особливу увагу на розвиток інформаційних технологій та визначитись з контрольно-ревізійним апаратом.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про рекламу” (Відомості ВР України (ВВР), 1996, № 39, ст.181) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр#Text>
2. Закон України “Про захист персональних даних” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
3. Закон Каліфорнії про конфіденційність споживачів (California Consumer Privacy Act of 2018 [1798.100 – 1798.199.100] (Title 1.81.5 added by Stats. 2018, Ch. 55, Sec. 3.)). URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?division=3.&part=4.&lawCode=CIV&title=1.81.5
4. Закон Вірджинії “Чутлива персональна інформація” (Virginia Consumer Data Protection Act (VCDPA)). URL: <https://law.lis.virginia.gov/vacode/title59.1/chapter53/>
5. Заярний О.А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-делікатний аспект : монографія. К.: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 700 с.
6. Звіт Digital 2022 Global Statshot від DataReportal. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-burkina-faso?rq=digital%202022>
7. Нові закони США про захист персональних даних у 2023 році. URL: <https://legalitgroup.com/novi-zakoni-ssha-pro-zahist-personalnih-danih-u-2023-rotsi/>
8. Дослідження ООН, Женева 30 листопада 2021 р Press release “2.9 billion people still offline. New data from ITU suggest ‘COVID connectivity boost’ – but world’s poorest being left far behind”- URL: <https://www.itu.int/en/mediacentre/Pages/PR-2021-11-29-FactsFigures.aspx>
9. О. В. Курбан Прикладні аспекти використання технологій інтернет-маркетингу в інформаційних конфліктах. Communications and communicative technologies. 2018. Вип. 18. С. 55-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cctech_2018_18_9
10. Теоретичні аспекти визначення ринкового потенціалу і таргетингу вітчизняними підприємствами / Т. О. Зайчук // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 1. С. 96-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2012_1_12

УДК 342.54

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.27>

САХНІЙ А.В.

**УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-ЖІНОК****IMPROVING THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK
FOR SOCIAL PROTECTION OF FEMALE SERVICEWOMEN**

Метою статті є дослідити особливості соціального захисту військовослужбовців-жінок, встановити можливість та необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання з метою посилення захисту прав, гарантій та свобод військовослужбовців незалежно від статі. У статті розглядаються особливості нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців, оскільки специфіка вказаної професії пов'язана з численною кількістю ризиків та обмежень. Встановлено наявність особливостей адміністративно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців-жінок, що встановлені з метою охорони праці жінок та забезпечення прав на материнство, а також охорони дитинства. З'ясовано, що нормативно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців-жінок охоплює різногалузеве законодавство, не зважаючи на спеціальний правовий статус військовослужбовця. Виявлено, наявність суперечливих положень в законодавстві, які транслюють нерівномірність прав та можливостей жінок у порівнянні з чоловіками, наслідком чого є й нерівномірність соціального захисту військовослужбовців залежно від статі. Зазначено про необхідність внесення змін в Конституцію України, законодавство з оборонного планування, а також спеціальне законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Запропоновані зміни зумовлені наявністю норм, що дискримінують реалізацію певних прав, зокрема, пов'язаних з батьківством, а також недосконалою технічною юридичного письма законодавства. Відмічено позитивні зміни законодавства в частині соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, а також впровадження гендерно орієнтовного підходу під час внесення відповідних змін. Зроблено висновок про те, що надання осолених соціальних гарантій військовослужбовцям-жінкам мають бути надані у період вагітності та післяпологовий період, тоді як інші соціальні гарантії, пов'язані з охороною дитинства, батьки-військовослужбовці можуть реалізувати незалежно від статі, домовившись між собою.

Ключові слова: соціальний захист, військовослужбовці-жінки, нормативно-правове забезпечення, гендерна рівність, військова служба.

The purpose of the article is to investigate the features of social protection of female servicemen, to establish the possibility and necessity of improving legal regulation in order to strengthen the protection of the rights, guarantees and freedoms of servicemen regardless of gender. The article examines the peculiarities of regulatory and legal support for social protection of servicewomen, since the specifics of this profession are associated with a large number of risks and limitations. The author establishes that there are specific features of administrative and legal support for social protection of female servicewomen which are established with a view to protecting women's labor and ensuring their rights to maternity and child protection. It is found that the legal regulation of social protection of female servicewomen covers diverse legislation, despite the special legal status of servicewomen. The author reveals the existence of contradictory provisions in the legislation which reflect the unequal rights and opportunities of women compared to

men, and this results in unequal social protection of servicewomen depending on their gender. The author points out the need to amend the Constitution of Ukraine, legislation on defense planning, as well as special legislation on social protection of servicemen and their families. The proposed changes are due to the existence of norms that discriminate against the exercise of certain rights, in particular, those related to parenthood, as well as imperfect legal writing techniques. The author notes positive changes in legislation in terms of social and legal protection of servicemen and their families, as well as the introduction of a gender-oriented approach when making relevant changes. It is concluded that special social guarantees should be provided to female servicewomen during pregnancy and the postpartum period, while other social guarantees related to child protection can be realized by military parents regardless of gender, by agreement between them.

Key words: social protection, female servicewomen, regulatory support, gender equality, military service.

Постановка проблеми. Високий рівень соціального і правового захисту військовослужбовців сприяє залученню до військової служби кращих представників населення і суттєво впливає на рівень професіоналізму військовослужбовців. Від цього, в свою чергу, залежить забезпечення безпеки та оборони України. Специфіка професії військовослужбовця зумовлена ризиками, який він несе не лише для власного здоров'я, життя, а й членів його сім'ї. Крім того, під час проходження служби військовим доводиться стикатись з численними обмеженнями, як от: вільно пересуватись, займатись власним бізнесом, ненормований робочий день, заборона звільнення з займаної посади під час дії правового режиму воєнного стану, обмеження відпусток тощо. Цей перелік не вичерпний. Відповідно держава повинна забезпечити свого роду компенсацію за такі умови служби та ризики, які пов'язані з особливостями проходження військової служби та створити умови, що дозволять поєднати військову службу з особистим життям. У зв'язку з цим доречно говорити про гарантії соціального і правового захисту військовослужбовців, належний рівень яких є гарним стимулом і мотивацією проходити військову службу зразково, постійно працювати над вдосконаленням своїх професійних якостей, що забезпечить формування високопрофесійного кадрового корпусу.

Події, що розпочались у 2014 році та суттєво загострились у 2022 році, спонукають жінок відстоювати суверенність, незалежність та цілісність території не лише на цивільних позиціях, а й активно долучатись до військової служби у складі сил оборони. Ураховуючи наведене, слід звернути увагу на особливості соціального та правового захисту військовослужбовиць. В першу чергу це пов'язано з захистом права на материнство, охороною дитинства, адже жінці вкрай важливо знайти баланс та мати можливість поєднувати військову службу з реалізацією вказаних природних прав.

Практика підтверджує, що вже маючи позитивні напрацювання з вдосконалення адміністративно-правового забезпечення, військовослужбовцю-жінці під час проходження військової служби доводиться стикатись з труднощами, які пов'язані з недосконалістю нормативно-правової бази. Це зумовлено, на нашу думку, в тому числі, недосконалим декларуванням принципу гендерної рівності на конституційному рівні, в законодавчих актах з оборонного планування та в окремих нормативно-правових. Слід відмітити й те, що ряд гарантій, що надається військовослужбовцям є відміним залежно від статі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнотеоретичні засади та особливості проходження військової служби жінками, а також аналіз проблем гендерної політики в Збройних Силах України (ЗСУ), Національній Гвардії України (НГУ) та інших військових формуваннях неодноразово були предметом дослідження вітчизняних вчених, серед яких: Т. Азаренко, Л. Борисова, А. Буличев, Н. Буличева, Н. Вавілова, О. Грущенко, Ю. Калагін, Н. Камінська, Н. Клименко, А. Ключко, Л. Кринець, С. Салкуцан, Т. Спіріна, О. Царенко, С. Царенко, С. Чернявський, Н. Юр'єва та інші. Переважна більшість робіт присвячена власне декларуванню на законодавчому рівні гендерної політики, виявлення проблемних питань становлення гендерного паритету під час проходження військової служби, ролі жінки в силах оборони, особливостей її правового статусу тощо.

Проблемні питання соціального захисту військовослужбовців вивчали: В. Алещенко, А. Бейкун, С. Ветлінський, Р. Гринько, О. Кривенко, Ю. Кривенко, А. Мота, В. Пашинський, О. Письменна.

У роботі І. Автушенко досліджено особливості служби жінок в армії, їх фаховий рівень та спеціальності, які вони можуть обіймати. Проаналізовано особливості скорочення військовослужбовців-жінок в процесі реформування ЗСУ. Висвітлено проблеми, з якими стикаються жінки під час проходження військової служби та шляхи їх розв'язання. Запропоновано прийняття єдиного закону або окремого розділу про правовий статус військовослужбовців-жінок до статутів ЗСУ чи до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», де у зведеному вигляді були б представлені їх права, свободи та обов'язки [1].

Розглядаючи нормативно-правові аспекти соціального захисту жінок-військовослужбовців А. Войтовська вказала, що проблемою проходження служби військовослужбовцями-жінками є недосконалість правового врегулювання військовослужбовчих відносин за участі жінок, оскільки їх служба регулюється не тільки військовим законодавством, а й іншими галузями права про пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. Також вказує, що стройові командири, керівники будь-якого рангу також мають забезпечувати соціальну захищеність підпорядкованим їм військовослужбовцям і їхнім сім'ям [2].

Дослідження вказаних вище вчених мають велике теоретичне та практичне значення. Їх особливістю є те, що напрацювання можуть бути використанні під час удосконалення нормативно-правової бази та їх систематизації. Разом з тим недостатньо уваги приділено аналізу нормативно-правовим актам вищої юридичної сили, законодавству з оборонного планування, яке теж має гарантує належний рівень соціального захисту військовослужбовців, а також можливості внесення змін до них. Також є потреба у порівнянні наданих гарантій військовослужбовців (чоловіків та жінок), з урахуванням оновленого законодавства. Крім того, не встановлено наявності відмінностей соціального захисту військовослужбовців залежно від статі.

На нашу думку, з'ясування цих питань дозволить виявити існуючі прогалини не лише в нормативно-правовому регулюванні, а й допоможе забезпечити соціальний захист на рівень вище вже існуючої системи соціального захисту. Мотиваційна складова, особливо під час дії правового режиму воєнного стану, відіграє велике значення для комплектування сил оборони. Ураховуючи позитивну динаміку збільшення кількості жінок в армії, слід подбати про умови проходження військової служби, які дозволять поєднувати службу з сімейними обов'язками.

Мета статті – на підставі аналізу чинних положень законодавства дослідити особливості соціального захисту військовослужбовців-жінок, встановити можливості та необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання з метою посилення захисту прав, гарантій та свобод військовослужбовців незалежно від статі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку С. Ветлінського, сучасне забезпечення соціального захисту військовослужбовців – це цілеспрямована системна діяльність держави і громадянського суспільства щодо забезпечення дієвості нормативно-правових актів, якими встановлені відповідні пільги, гарантії та компенсації військовослужбовцям у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби [3, с. 198].

С. Андрейчук, О. Морушко, М. Гасяк пропонують розглядати соціальний захист військовослужбовців як діяльність держави у сфері соціальної політики, яка спрямована на забезпечення гідного рівня життя для військовослужбовців і членів їхніх сімей. Сюди також входять підтримка та відновлення їхнього морального та фізичного стану [4, с. 76].

Соціальним захистом військовослужбовців – це діяльність (функція) держави, спрямовану на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом [5, ст. 1].

Система нормативно-правового регулювання забезпечення соціального та матеріального забезпечення військовослужбовців складається з нормативно-правових актів різної юридичної сили. Слід зазначити, що на конституційному рівні чітко передбачено обов'язок держави забезпечити соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [6, ст. 17].

Конституційний Суд України неодноразово вказував, що «визначений законами України відповідно до положень статті 17 Конституції України комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців <...>

зумовлений не їх непрацездатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум); «соціальні гарантії військовослужбовців» <...> впливають з характеру покладених на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій»; «норми-принципи частини п'ятої статті 17 Конституції України щодо забезпечення державою соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей є пріоритетними та мають безумовний характер» [7].

Соціальний захист військовослужбовців є однією з важливих функцій держави, яка є пріоритетною та безумовною. Завданням соціального захисту є здійснення компенсації за особливий характер виконуваних завдань, обмежень, з якими стикаються військовослужбовці та втрати, які вони несуть. Також вважаємо, що соціальний захист виконує мотиваційну та превентивну функції щодо мінімізації негативного впливу на військових, вчинення ними корупційних діянь, що може зашкодити національній безпеці та обороні.

З урахуванням того, що військовослужбовці-жінки широко представлені в складі військових формувань, слід звернути увагу на особливості соціального захисту забезпечення військовослужбовців-жінок, що, в першу чергу, пов'язано з захистом прав на материнство та охороною дитинства. З точки зору забезпечення соціального захисту військовослужбовців, військовослужбовці-жінки є особливою категорією. При цьому жінки потребують особливого захисту під час проходження військової служби не лише у період вагітності, а й після, оскільки новонароджена дитина потребує особливого догляду, а жіночий організм – відновлення.

Система чинного законодавства, спрямованого на захист прав матері та дитинства складається з нормативно-правових актів різного ступеню юридичної сили, а також характеризується специфічним механізмом реалізації та впливу на його учасників.

Гарантуючи громадянам рівні конституційні права і свободи та рівність перед законом, Конституція України, гарантуючи рівність конституційних прав і свобод громадян, передбачає: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.» [6, ст. 24].

Аналіз змісту вказаної статті демонструє розуміння на найвищому рівні законотворчості необхідності інтегрування концепції гендерної рівності, наслідком чого є її декларування. Все це свідчить про наявність ознак демократичної, правової та соціальної держави.

Одночасно зміст цієї статті, особливо частини другої, містить в собі доволі суперечливі положення, які траншують нерівномірність прав та можливостей жінок у порівнянні з чоловіками, наслідком чого є й нерівномірність соціального захисту військовослужбовців залежно від статі. Так вказуючи про рівність можливостей у сфері різних видів діяльності законодавець виокремлює: громадсько-політичну і культурну. А як бути з іншими видами діяльності? Як от господарська, військова тощо.

Ураховуючи наведене вважаємо, що формулювання в частині другій статті 24 Конституції України замість «...наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї;...» більш вдалим буде вказати «...наданням рівних можливостей кожній людині у всіх сферах діяльності суспільного життя...».

Крім того, забезпечення гендерної рівності відіграє важливу роль у регулюванні охорони інститутів батьківства та материнства. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [6, ст.51]. Право на материнство та батьківство є невід'ємними природними правами кожного, а чинне законодавство гарантує рівні права та обов'язки матері і батька, незалежно від того чи перебувають вони між собою у шлюбі. Отже, і батько, і мати можуть в однаковому обсязі реалізовувати вказати права.

У той же час вбачаємо, що просуюючи ідею гендерної рівності в Конституції України вказано про «створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовий захист, матеріальна і моральна підтримка материнства і дитинства, включаючи надання

оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям». Якщо з надання пільг для вагітних все зрозуміло, оскільки зумовлено особливостями репродуктивної функції, то з іншим можна посперечатись. Ураховуючи наведене вважаємо доповнити вказану частину статті викласти в наступній редакції: «створення умов, які дають можливість поєднувати працю з материнством та батьківством; правовий захист, матеріальна і моральна підтримка материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (або батьку дитини у разі досягнення згоди між батьками, крім відпусток та пільг, пов'язаних з вагітністю)».

Крім того, як зазначає Міжнародний центр перспективних досліджень, за результатами дослідження питання гендерної рівності в конституційному законодавстві, зазначає, що положення статті 24 Конституції України порушують принцип гендерної рівності і такий підхід є характерною ілюстрацією формального розуміння принципу гендерної рівності. Передбачене ст. 24 Основного Закону встановлення пенсійних пільг з метою охорони праці і захисту здоров'я жінок є дискримінаційним стосовно чоловіків, адже стан здоров'я має однакове значення для людини незалежно від статі [8, ст. 5].

Таким чином, існуючі прогалини, про які вказали, гальмують інтеграцію принципу гендерної рівності та призводить до неоднозначного тлумачення її норм, що в подальшому відображається в галузевому законодавстві. Як наслідок, розрізнений підхід в сфері соціального захисту військовослужбовців, особливо тих гарантій, що пов'язані з захистом материнства та батьківства.

На наш погляд досліджуючи питання соціального захисту військовослужбовців слід звернути увагу не лише на спеціальний нормативно-правовий акт, який визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, а й приділити увагу законодавству з оборонного планування.

Ще до розгорнення активних бойових дій на території України, у Стратегії воєнної безпеки затверджено, що громадяни України на військовій службі та службі у військовому резерві становлять найбільш цінний оборонний капітал держави [9]. У свою чергу, слушно зазначили, В. Мозольов, І. Салій, що в стратегічних документах України державного рівня з питань національної оборони, ставляться амбітні цілі щодо забезпечення престижності і привабливості військової служби за рахунок створення належних правових, матеріальних, психологічних та соціальних умов для військовослужбовців, членів їх сімей та осіб, звільнених з військової служби. Разом з тим національної соціальної політики не сформовано, про що свідчить не включення соціальної сфери до Стратегії національної безпеки [10, с. 110].

Тож на нашу думку, не лише ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», як слушно зазначають більшість науковців потребує вдосконалення в частині виокремлення окремого розділу щодо захисту прав, свобод та гарантій військовослужбовців-жінок, а й окремі нормативно-правові акти оборонного планування з огляду на визнання громадяни України на військовій службі та службі у військовому резерві найбільш цінним оборонним капіталом держави.

На підтвердження цього вважаємо слушними та доречними висновки П. Богущого про те, що вирішальним у питанні соціального захисту військовослужбовців є певна система правових та соціальних гарантій реалізації їхніх прав і свобод відповідно до особливого виду службової діяльності, якою є військова служба, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі, що визначається високою соціальною оцінкою статусу військовослужбовця, якісним рівнем військових правовідносин і виконанням військового обов'язку щодо захисту Вітчизни [11, с. 68-69].

Слід відмітити й позитивні зміни спеціального законодавства в частині соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей все ж зазнало змін. З початку повномасштабного наступу РФ лише до ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [5] сім разів вносили зміни. Частина цих змін прийнята з метою усунення дискримінаційних ознак під час проходження військової служб жінками та чоловіками, захисту материнства/ батьківства та охорони дитинства. Зокрема: відпустка по догляду за дитиною до досягнення дитиною трирічного віку (якщо дитина потребує домашнього догляду – шестирічного віку) може бути надана й батьку дитини, якщо обоє батьків є військовослужбовцями.

Проте не до всіх положень застосовано гендерно-орієнтований підхід. Деякі з них приховують в собі ознаки гендерного дисбалансу, що негативно впливає на всю систему соціального захисту військовослужбовців.

Розділ II ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає права військовослужбовців та складається з 21 статті, метою яких є: забезпечення

громадянських прав і свобод, прав на свободу світогляду і віросповідання; недоторканність; реалізація законних прав, що пов'язані власне з проходженням військової служби; надання різного роду відпусток; речове, продовольче, грошове, медичне забезпечення та охорона здоров'я та інше.

У процесі проходження військової служби надані військовослужбовцям права реалізуються в різному обсязі залежно від їх військового звання, посади, виду військ, в якому проходить військову службу, тощо. В свою чергу обсяг соціальних гарантій в окремих випадках може залежати від наявності утриманців, набуття певного соціального статусу та навіть від статті військовослужбовця. При цьому надання певних соціальних гарантій жінкам за загальним правилом запроваджено не в супереч гендерній рівності, а навпаки. Слушно з цього приводу зазначають М. Чеховська та О. Кирилюк, вважаючи, що гендерна рівність в системі охорони праці – це комплекс заходів із правового, організаційного, технічного та соціально-економічного забезпечення процесу охорони праці на підприємствах, в організаціях та установах, що здійснюються за умов забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності [12, с. 353].

Визначаючи основні права військовослужбовця, пов'язані з проходженням військової служби законодавець визначає, що військовослужбовці можуть залучатись до участі у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та в інших випадках лише за рішенням Верховної Ради України [5, ст. 8]. Виконання такого роду робіт можуть бути пов'язані з необхідністю їх виконання в особливо небезпечних та шкідливих для здоров'я умовах, застосування фізичної сили для піднімання вантажу тощо.

Одночасно законодавство з охорони праці передбачає захист жінок з метою охорони здоров'я. Забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт, пов'язаних з санітарним та побутовим обслуговуванням), а також залучення жінок до піднімання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми, відповідно до переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, граничних норм піднімання і переміщення важких речей. Існують й особливості щодо регулювання праці вагітних жінок і жінок, які мають неповнолітню дитину [13, ст. 20].

Не зважаючи на наведене приписи статті 8 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» не містить жодної вказівки щодо необхідності врахування особливостей охорони праці військовослужбовців жінок у разі залучення їх до участі у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха тощо. На нашу думку частину першу статті 8 вказаного закону після слів «...лише за рішенням Верховної Ради України.» слід доповнити таким реченням: «Залучення військовослужбовців-жінок до вказаних робіт відбувається з дотриманням законодавства про охорону праці жінок, охорони материнства та дитинства».

А от, наприклад, регламентуючи право військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу, законодавець вже чітко передбачає «Військовослужбовці-жінки користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства.» [5, ст. 11].

На нашу думку така норма є гарантом гендерної рівності та соціальної захищеності протягом всього періоду проходження військової служби, проте вона прописана в статті, що має на меті задекларувати право військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу, тоді як так гарантії надаються не лише під час забезпечення цього права. Допускаємо, що така структура побудови ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» свідчить про нелогічну побудову нормативно-правового акта.

Однією з основних вимог до письмового викладу нормативно-правових актів є логічна послідовність викладення, взаємозв'язок нормативних приписів, що містяться в нормативно-правових актах. Висока якість юридичного письма здатна забезпечити належну якість та ефективність усього законодавчого масиву, що, безумовно, сприятиме адекватному впливу законодавства на політичні, економічні та соціальні відносини в державі [14, с. 13, 14].

Техніка юридичного письма в ЗУ «Про соціальний і правовий захист в військовослужбовців та членів їх сімей» потребує вдосконалення, а тому вважаємо, що Розділ 1 цього закону слід доповнити. Наприклад статтю 12 у редакції «Військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації.» доповнити

окремим абзацом «Військовослужбовці-жінки користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. В окремих випадках ці пільги поширюються на батьків з числа військовослужбовців, які виховують дітей без матері (у разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування у лікувальному закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей).» Відповідно виключити останній з частини п'ятої статті 11 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Наведене надасть нормативно-правовому акту ознак структурованості, логічності, ясності, що матиме наслідком ефективне та правильне застосування його приписів. Також дозволить не дублювати одне й те саме положення (або подібне за змістом) в інших статтях в межах одного закону.

Вважаємо, що окремо слід зупинитись на окремих соціальних гарантіях військовослужбовців-жінок, які пов'язані з охороною материнства та дитинства.

Охорона дитинства в Україні визначається як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлюються основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини, у зв'язку з чим прийнято спеціальний Закон України «Про охорону дитинства» [15]. З метою забезпечення права дитини на життя та охорону здоров'я держава вживає заходи з метою надання матерям гарантій щодо охорони їх здоров'я, як у допологовий, так і післяпологовий періоди.

Чинне національне законодавство не містить спеціального закону, прийнятого з метою забезпечення реалізації прав та гарантій, пов'язаних з материнством, встановлення спеціальних заходів щодо охорони їх здоров'я, основних положень поєднання материнства з професійною діяльністю. Так само і не містить чинне законодавство поняття «материнство», «охорона материнства».

Право на особливу охорону материнства гарантовано на міжнародному рівні. Члени Ради Європи підписали Хартію, ратифіковану Україною, з метою сприяння соціальному прогресу шляхом збереження та подальшого здійснення прав людини та основних свобод, визнали, що працюючі жінки у разі материнства мають право на особливий захист [16].

Крім того, Україною було ратифіковано Конвенцію про охорону материнства (переглянута у 1952 році) № 103 [17], яка застосовується як до жінок, зайнятих на промислових підприємствах, так і до жінок, зайнятих на непромислових та сільськогосподарських роботах, зокрема надомниць. Деталізуючи перелік сфер діяльності, до яких може бути застосована вказана конвенція, не зазначається чи охоплюється в розумінні цих норм проходження військової служби. У той же час передбачено, що у випадку виникнення сумнівів щодо розповсюдження дії конвенції до певного виду робіт чи установ, вказане питання вирішується компетентним органом за наслідками відповідної консультації з представницьким органом працівників і роботодавців такої організації.

Станом на сьогодні так і не вирішено у порядку, встановлено Конвенцією, розповсюдження дії Конвенції щодо охорони материнства під час проходження військової служби жінками. Одночасно відсутні підстави вважати, що її норми не розповсюджуються на вказані правовідносини.

Не зважаючи на те, що відпустки військовослужбовцям надаються на підставі та у порядку, визначеному спеціальним законом, соціальні відпустки надаються відповідно до Закону України «Про відпустки» [18]. Відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а також для догляду до досягнення дитиною трьох річного віку, а в разі якщо дитина потребує домашнього догляду, – тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку.

Спеціальним законодавством встановлюються особливості та порядок надання відпусток, зокрема в особливий період з моменту оголошення мобілізації та під час дії воєнного стану, коли за загальним правилом відпустки не надаються, крім відпусток за сімейними обставинами та інших поважних причин.

Разом з тим військовослужбовцям-жінкам надаються відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами; відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та в разі якщо дитина потребує домашнього догляду – тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку (якщо обоє батьків є військовослужбовцями, – одному з них за їх рішенням) [5, ст. 10-1].

Військовослужбовці-жінки користуються певними привілеями під час складення графіку відпусток, під час складання якого повинно бути враховано надання відпусток у зручний час для: військовослужбовців-жінок, які мають двох або більше дітей до 15 років або дитину-інваліда; військовослужбовців-жінок перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї; військовослужбовців, які є самотніми матерями (батьками) та які виховують дитину без батька (матері) [19, п. 8.8].

Військовослужбовцю-жінці, яка має двох і більше дітей віком до 15 років або дитину-інваліда, або яка усиновила дитину, самотній матері, батькові, який виховує дитину без матері (у тому числі й у разі тривалого перебування матері в закладі охорони здоров'я), а також особі, яка взяла дитину під опіку, надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів. За наявності декількох підстав для надання цієї відпустки її загальна тривалість не може перевищувати 17 календарних днів [19, п. 8.6].

З метою охорони прав на материнства, чинне законодавство вагітним військовослужбовцям-жінкам за їх клопотанням відповідно до медичного висновку, дозволяє клопотати про призначення на рівнозначні чи нижчі посади, де менший обсяг роботи, а також військовослужбовцям-жінкам, які мають дітей віком до трьох років, за їх клопотанням у разі неможливості виконання ними обов'язків на займаних посадах [20, п. 82].

Якщо порівняти з соціальними гарантіями, які надає держава з метою захисту прав на батьківство, вбачається, що військовослужбовець чоловік позбавлений права бути призначеним на рівнозначну посаду чи нижчу посаду за відсутності рівнозначної, якщо має дитину віком до трьох років.

За таких обставин пропонуємо внести зміни в підпункти 2, 3 пункту 82 Положення про проходження військової служби в Збройних Силах України та замінити слова: «військовослужбовців-жінок, які мають дітей віком до трьох років» замінити на: «військовослужбовців, які мають дітей віком до трьох років». При цьому, слід передбачити й те, що вказане право надається лише одному з батьків за їх спільним рішенням.

Чинним законодавством не допускається направлення у відрядження військовослужбовців-жінок вагітних та тих, які мають дітей віком до чотирнадцяти років, без їх згоди [20, п. 145]. Військовослужбовець чоловік, який має малолітніх дітей таким правом не наділений.

Право належного захисту прав на материнства та охорону дитинства гарантується й під час оголошення мобілізації та настання особливого періоду. Так командирами не можуть бути відкликані та зобов'язані негайно повернутись до місць роботи військовослужбовці-жінки, які перебувають у відпустках у зв'язку з вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (шестирічного віку – за медичними показаннями [род 1, п. 252].

Після розгортання повномасштабної війни російською федерацією проти України, наказом Міністерства оборони України [16] затверджено норму, якою у зв'язку з настанням особливого періоду, військовослужбовцям-жінкам, які мають дитину (дітей) віком до 18 років за наявності їх бажання надано право припинити (розірвати) контракт про проходження військової служби.

На нашу думку такі зміни обумовлені в більшій мірі необхідністю першочергового здійснення захисту дітей, оскільки дитина в силу своєї фізичної та розумової незрілості не здатна самотійно про себе піклуватись. Після початку повномасштабної війни переважна більшість матерів вживала заходи з метою порятунку дітей та вивезення їх у більш безпечніші, на їх думку, місця. У випадку, якщо жінки, що обіймають цивільні посади, мають право на припинення трудових відносин, військовослужбовці-жінки ж навпаки не могли припинити проходження військової служби до внесення відповідних змін під час дії правового режиму воєнного стану.

В силу того, що лише військовослужбовці-жінки можуть користуватись певними пільгами, військовослужбовці чоловіки позбавлені права реалізувати своє право на батьківство та здійснення догляду за дитиною в разі її хвороби, а також отримання відповідних виплат допомоги (не поширюється у випадку смерті матері, позбавлення її батьківських прав, на час перебування у лікувальному закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей). Військовослужбовці-жінки натомість мають пільги, що надаються у зв'язку з хворобою дитини [21, ст. 64].

Переважна більшість вказаних відмінностей пов'язана власне з необхідністю охорони праці жінок материнства та якнайкращого забезпечення інтересів дитини. Тож вбачати ознаки лагетної дискримінаційності норм за таких обставин не доводиться. Разом з тим, надаючи соціальні гарантії матерям та батькам з числа військовослужбовців слід ураховувати, що кожен з них мав би право скористатись такими (за виключенням гарантій, пов'язаних з пологами та післяпологового періоду).

Висновки. З огляду на те, що саме Конституція України є гарантом забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, чому присвячено окремих Розділ II, положення якого не переглядалися з 1996 року, удосконалення законодавства щодо соціального захисту та гарантій дотримання принципу гендерної рівності, в тому числі у військовій сфері, слід починати саме з неї. Необхідністю є й закріплення соціальної політики в стратегічних документах України з національної безпеки та оборонного планування, оскільки саме вони визначають основні напрями державної політики. Особливості адміністративно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців-жінок пов'язані з необхідністю здійснення охорони праці жінок, а також забезпечення реалізації їх прав на материнство, а також охорони дитинства. Разом з тим, здійснюючи захист материнства, не слід залишати осторонь й права військовослужбовців, пов'язані з батьківством та охороною дитинства.

Список використаних джерел:

1. Автушенко І. Б. Забезпечення соціального-правового захисту військовослужбовців-жінок Збройних Сил України (1991-2011 рр.) Наукові записки: Серія «Історія». Тернопіль. 2016. Вип. 1, ч. 1. С. 87-91.
2. Войтовська А. І. Нормативно-правові аспекти соціального захисту військовослужбовців-жінок: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Умань, 11 жовтня 2019 р.) / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2019. С. 22-25.
3. Ветлінський С. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції: стаття. *Наук. Період. Вид. Ефективність державного управління*. 2016 р., Вип. 4 (49). Ч. 1. Ст. 198-205.
4. Андрейчук С. К., Морушко О. О., Гасяк М. С. Стан пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2021 р. т. 31. № 2. С. 75-80.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Стаття 190.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Голос України*. № 128.
7. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців): рішення Конституційного Суду України від 06.04.2022 р. № 1-р (П)/2022. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення: 05.02.2023).
8. Питання гендерної рівності в конституційному процесі. Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/pitannya_genderno_r_vnost_v_konstituc_ynomu_procen_.pdf (дата звернення: 18.01.2023.).
9. Стратегія воєнної безпеки: указ президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 05.02.2023).
10. Мозольов В. Є., Салій І. Ю. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних сил України в умовах збройної агресії російської федерації: стаття / *Вісник Національного університету оборони України*. Київ. Вип. № 5 (69). 2022. Ст. 110-114.
11. Богуцький П. П. Захист прав військовослужбовців у системі правового забезпечення національної безпеки: матеріали I –ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 року). Вінниця, 2022. Ст. 68-72.
12. Чеховська М. М., Кирилюк О. С. Гендерна рівність в системі охорони праці в Україні: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: Національний університет цивільного захисту України, 2021. 382 с.
13. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Стаття 668.
14. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2012. 19 с.
15. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001 р., № 30, Стаття 142.
16. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ Ради Європи від 03.05.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. Стор. 2096.

17. Конвенція про охорону материнства (переглянута у 1952 році) № 103; Міжнародний документ Міжнародної організації праці від 28.06.1952 р. № 103. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122#Text (дата звернення: 05.02.2023.).

18. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997 р., № 2. Стаття 4.

19. Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 10.04.2009 р. № 170. Офіційний вісник України. 2009 р. № 38., Стор. 23. Стаття 1284.

20. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: указ Президента України від 10.12.2008 № 1153. Урядовий кур'єр. № 237.

21. Про основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Стаття 15.

УДК 342.72

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.28>

СОКОЛЕНКО О.Л.

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

SOME LEGAL ASPECTS OF IMPROVING THE ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE

У статті розкрито деякі напрями удосконалення адміністративного судочинства в Україні. Доведено, що напрямками удосконалення організації адміністративного судочинства в Україні полягає в приведення вітчизняного законодавства згідно норм Європейських міжнародно-правових актів; покращення судочинства щодо розмежування адміністративної, господарської чи цивільної юрисдикції; удосконалення правових категорій в КАСУ та інших нормативних актів з метою вироблення чітких єдиних критеріїв; покращення матеріально-технічного забезпечення судів тощо.

З метою продовження євроінтеграційних процесів в сфері адміністративного судочинства, варто звернути значну увагу на вдосконалення нормативної бази, на якій ґрунтується діяльність адміністративного суду: удосконалення норм матеріального права, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; удосконалення норм процесуального права: більш чітке та детальне врегулювання права на справедливий суд у КАС України; закріплення нормативних дефініцій як самого базового поняття «принципи адміністративного судочинства», так і нормативних дефініцій (а не лише їх змісту) тих принципів, які вже закріплені у КАС України, і яких поки не вистачає; запровадження дієвого механізму «Електронний суд».

Зроблено висновок, що наразі дискусія про «широке» та «вузьке» (лише нормативно закріплені) розуміння принципів ще триває, нормативне закріплення принципів є важливим. Обидві складові блоку мають враховувати принцип науковості у нормотворчій діяльності; удосконалення інституту відводів, закріпивши положен-

ня про розгляд питання про задоволення чи відмову у задоволенні клопотання про відводи іншим, аніж розглядає справу, суддею.

Ключові слова: адміністративне судочинство, напрямки, правосуддя, оціночні поняття, правове регулювання, удосконалення.

The article reveals some areas of improvement of administrative justice in Ukraine. It has been proven that the direction of improving the organization of administrative proceedings in Ukraine consists in bringing domestic legislation in accordance with the norms of European international legal acts; improvement of judicial proceedings regarding the demarcation of administrative, economic or civil jurisdiction; improvement of legal categories in KASU and other normative acts in order to develop clear uniform criteria; improvement of material and technical support of courts, etc.

In order to continue the European integration processes in the field of administrative justice, it is worth paying considerable attention to the improvement of the regulatory framework on which the activity of the administrative court is based: improvement of the norms of substantive law, in particular the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges"; improvement of the rules of procedural law: clearer and more detailed regulation of the right to a fair trial in the CAS of Ukraine; consolidation of normative definitions of both the basic concept of "principles of administrative justice" and normative definitions (and not only of their content) of those principles that are already enshrined in the CAS of Ukraine, and which are still lacking; introduction of an effective "Electronic Court" mechanism.

It was concluded that currently the debate about the "broad" and "narrow" (only normatively established) understanding of the principles is still ongoing, the normative establishment of the principles is important. Both components of the block must take into account the principle of scientificity in rule-making activity; improvement of the institution of appeals, establishing provisions on consideration of the question of granting or refusing to grant a motion for objections by a judge other than the judge who hears the case.

Key words: administrative proceedings, directions, justice, evaluative concepts, legal regulation, improvement.

Постановка проблеми. Виведення судової системи України на новий рівень розвитку є одним із пріоритетних завдань держави. Для визначення подальшого розвитку судової системи та об'єктивної оцінки її діяльності, необхідно побачити її недоліки та переваги. При визначенні факторів, які необхідно змінити на шляху до підвищення ефективної діяльності судової системи України, прозорості, неупередженості та незалежності суддівського апарату, підвищення професійних умінь та знань суддів, відновлення довіри суспільства до судової системи необхідно враховувати нашу українську історію та ментальність. Тому науковці приділяють дуже багато часу створенню нової моделі української судової системи та при цьому активно вивчають судові системи країн Європейського Союзу.

Аналіз діяльності адміністративного суду з відправлення правосуддя в адміністративних справах в контексті євроінтеграції, а також усієї сукупності норм, що регламентують цю діяльність, свідчить про те, що однозначно правосуддя не вичерпує собою всього змісту судової діяльності. визнаючи провідну, визначальну роль правосуддя, треба все ж визнати, що в деяких випадках його реалізація неможлива без певної діяльності адміністративного суду зі створення для цього необхідних (матеріальних, процесуальних, організаційних) умов, або усунення можливих перешкод для її здійснення.

Стан дослідження проблеми. Окремим аспектам поняття та змісту категорії «справедливість», принципу справедливості щодо його прояву у різних матеріальних та процесуальних галузях права, права на справедливий суд та його складових, час від часу приділяється увага як учених-юристів, так і практиків. Наукові публікації як перших (наприклад, публікації О.П. Дзьобана, Є.М. Мануйлова, Ю.В. Цюкала, С.О. Сунегіна, О.А. Кучинської, В.Д. Примака та чимало інших), так і других (наприклад, публікації суддів Н.М. Грень, В.В. Городовенка, О.Б. Прокопенка та інших) мають неабияке теоретичне та практичне значення, адже сприяють вірному тлумаченню змісту права на справедливий суд, усвідомленню специфіки галузевого його прояву,

виявленню недоліків у нормативному врегулюванні. Будучи об'єктивно необхідною умовою (передумовою) ефективного здійснення правосуддя або судового контролю, подібна діяльність нерідко включає суттєві елементи організаційно-розпорядчих чи інших управлінських (по суті) дій та рішень суду. Натомість публікацій, присвячених особливостям удосконалення адміністративного судочинства в Україні безпосередньо щодо судового розгляду, не так вже й багато, а щодо такого різновиду судочинства як адміністративне – взагалі бракує. Вказане актуалізує потребу дослідження цього аспекту.

Виклад основного матеріалу. З метою продовження євроінтеграційних процесів в сфері адміністративного судочинства, варто звернути значну увагу на вдосконалення нормативної бази, на якій ґрунтується діяльність адміністративного суду.

1) удосконалення норм матеріального права, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [11];

2) удосконалення норм процесуального права: більш чітке та детальне врегулювання права на справедливий суд у КАС України [6]; закріплення нормативних дефініцій як самого базового поняття «принципи адміністративного судочинства», так і нормативних дефініцій (а не лише їх змісту) тих принципів, які вже закріплені у КАС України [6], і яких поки не вистачає.

Враховуючи, що наразі дискусія про «широке» та «вузьке» (лише нормативно закріплені) розуміння принципів ще триває, нормативне закріплення принципів є важливим. Обидві складові блоку мають враховувати принцип науковості у нормотворчій діяльності; вдосконалення інституту відводів, закріпивши положення про розгляд питання про задоволення чи відмову у задоволенні клопотання про відводи іншим, аніж розглядає справу, суддею.

Значним та фундаментальним напрямом розвитку адміністративного суду в умовах євроінтеграції є розповсюдження правової інформації в ЗМІ, яке виявляється в:

1) активне розповсюдження інформації щодо змісту рішень ЄСПЛ;

2) підвищення кваліфікації шляхом участі суддів у відповідних тренінгах, а також поступове розширення можливостей стажування на базі ЄСПЛ якомога більшої кількості суддів. Вказаний напрямок як такий, що має активно впроваджуватись з 2015 р., виокремлено у Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015-2020 роки [10]. Крім цього у Стратегії йдеться і про періодичне стажування, навчання і навчальні візити до ЄС та судових органів ЄС;

3) мотивування вже наявного складу суддівського корпусу до вивчення англійської та французької мов задля можливості отримувати інформації, яка розміщується у рішеннях ЄСПЛ, з першоджерел.

Подальше впровадження електронного судочинства як один з напрямків розвитку судової системи йдеться у «Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015-2020 роки» [10], в якій, зокрема, вказано, що інформаційні технології є ключовим інструментом для поліпшення доступу до правосуддя, підвищення ефективності судів та управління судовими справами, а серед можливостей користувачів електронного правосуддя – електронні звернення, оплата послуг, участь у провадженнях, отримання всієї відповідної документації електронними засобами. Вказана Стратегія стала одним з етапів запровадження Стратегічного плану розвитку судової влади України, ухваленого на XI З'їзді суддів. Указом Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 р. була схвалена «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки». Подальший свій розвиток цей напрямок отримав у Рішенні ПСУ № 74 від 22.07.2015 р. (визначено модельні з цього напрямку діяльності суди). Наразі більшість з цих аспектів вже знайшло своє нормативне закріплення в оновлених процесуальних кодексах. На сьогодні прийнято нормативний акт «Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки» затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 [10], яка удосконалила систему правосуддя, сприяло утвердженню правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення у розумні строки.

Необхідно вдосконалювати законодавство в частині, що стосується звільнення судді з посади за порушення присяги в частині правового регулювання підстав та строків давності його здійснення. Тому що на даний момент законодавче регулювання даного питання в Україні не відповідає рішенням Європейського суду з прав людини та порушує законні інтереси представників суддівського корпусу. Потребує законодавчого вдосконалення порядок організації та діяльності органів, уповноважених здійснювати стосовно суддів дисциплінарне провадження. Оскільки на даний момент існують умови для надмірного навантаження членів Вищої кваліфікаційної комісії

суддів України та Вищої ради юстиції, що ставить під сумнів якість та ефективність дисциплінарної практики [4].

Необхідно Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [6] доповнити перелік процесуальних прав та обов'язків суддів під час здійснення дисциплінарного провадження щодо них, виходячи з принципу змагальності дисциплінарного процесу, для забезпечення повної реалізації їхнього права на захист від покарання. Також, на нашу думку, потрібно вносити законодавчі зміни в питаннях, що стосуються строків розгляду дисциплінарних справ, порядку оскарження рішень дисциплінарних органів особами, які звернулися до них з відповідною скаргою на рішення, дії чи бездіяльність суддів в Україні. Оскільки на законодавчому рівні не встановлено чітких строків розгляду дисциплінарних справ, що, створює умови для уникнення носіями правосуддя покарання та продовження своєї професійної діяльності протягом тривалого періоду. А особи, які ініціювали питання про притягнення конкретного судді до дисциплінарної відповідальності, не мають права оскаржувати рішення дисциплінарних органів про припинення дисциплінарного провадження, що значно порушує їхні права та законні інтереси [4].

Вагомим чинником, що позитивно вплине на зміни в системі правосуддя є подолання факторів, які негативно впливають на її діяльність. В результаті проведення докорінних змін в судовій системі, підвищиться ефективність функціонування системи правосуддя, професіональний рівень суддівського апарату буде на достатньому рівні, поступово буде відновлюватися довіра суспільства до суду, а Україна зміцнить інвестиційну привабливість на міжнародній арені.

Кожний з окреслених напрямів вдосконалення права на справедливий суд як окремо так і в сукупності дозволяє виявляти недоліки, з'ясовувати проблемні аспекти правового регулювання, формулювати пропозиції та шляхи їх усунення. І якщо про проблему зазначається неодноразово – на це обов'язково слід звертати увагу. Однією з таких опосередкованих форм впливу кожної окремої особи на дотримання її суб'єктивного права на справедливий суд є звернення до ЄСПЛ, адже кожне таке звернення, кожна така справа є своєрідним «дзвіночком» про наявні порушення. Слід вказати, що аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що останній доволі часто звертає увагу на системність порушень, їх систематичність, та зазначає на необхідність реформування у національній правовій системі певних інститутів та інституцій. Якщо на законодавчому рівні реагувати на такі «дзвіночки», які, на жаль вже не можна визнати поодинокими, вказане є ефективним джерелом «черпання інформації» про «слабкі місця» вітчизняного законодавства, про сфери, де необхідним є посилення контролю щодо правозастосовчої практики [19].

Варто також зазначити, що 18.03.2004 р. в Україні прийнятий Закон № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [8]. Відповідно до цієї програми, адаптація законодавства розглядається як процес приведення законів України та інших нормативно – правових актів у відповідність з *acquis communautaire*. Водночас, як зазначає проф. В. К. Забігайло, помилкою було б розглядати процес гармонізації права України з європейським правом переважно в контексті юридично-технічних зусиль прийняття окремих нових або часткових доповнень існуючих норматив – них правових актів. Завдання значно серйозніше : йдеться про фундаментальну реконструкцію, на основі принципів, норм, стандартів і культури європейського права, правової системи України, її складових елементів, «скроєних» свого часу за радянською моделлю [5]. Українське адміністративне право протягом тривалого радянського періоду існувало в умовах фактично деформованого розвитку, по більшості інститутів істотно відстаючи від світових тенденцій. В результаті склалась така ситуація, коли базоване на попередній, радянській, моделі, українське адміністративне право перестало відповідати сучасним потребам суспільного розвитку [16, с. 46].

Одним напрямом удосконалення діяльності адміністративних судів є необхідність усунення проблеми нормативно-правового регулювання адміністративного судочинства в Україні у тій частині, що містить оціночні категорії. Так, у ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України закріплено коло обставин, які перевіряються адміністративними судами, зокрема, суди перевіряють, чи прийняті рішення або вчинені дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень обґрунтовано, безсторонньо, добросовісно, розсудливо, пропорційно. Є. Л. Тригуб з цього приводу зазначає, що ні в самому КАС України, ні в інших нормативно-правових актах не міститься роз'яснення сутності зазначених понять. На думку вченого, на допомогу адміністративним судам мала б бути підготовлена постанова Пленуму ВАС України або роз'яснення в іншій формі, що б безперечно сприяло однотипності судової практики. Однак, до сьогодні це питання залишається невирішеним [14, с. 4].

Також проблемою у адміністративному судочинстві, яка потребує нагального вирішення є неналежне фінансування діяльності адміністративних судів. Звичайно говорять, що «бідне правосуддя дорого обходиться державі, тому що убогість штовхає до продажності» [1, с. 126]. Слід погодитись із Ю. П. Битяком, який зазначає, що належне фінансування адміністративних судів з метою забезпечення їх незалежності від виконавчих структур, інших інституцій публічної влади є одним із тих чинників, що можуть реально впливати і на доступність адміністративного правосуддя за нинішніх умов становлення судової системи в Україні [3, с. 55].

Згідно зі ст. 130 Конституції України фінансування судів провадиться з Державного бюджету і повинно забезпечувати належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. Це положення цілком поширюється і на адміністративні суди. У Конституції одержали закріплення істотні правила, що визначають організацію фінансування вказаних судів: джерела фінансування і його обсяг [12, с. 175].

На необхідність належного фінансування неодноразово зверталася увага у Постанові Президії Верховного Суду України, Президії Ради суддів України, колегії Державної судової адміністрації України від 12.03.2003 р. № 17, у Постанові Президії Верховного Суду України та Президії Ради суддів України від 20.02.2004 р. № 5 [13] тощо, а також і в науковій літературі [2, с. 56].

Незважаючи на закріплення у Конституції України положення, у якому йдеться про забезпечення фінансування та належних умов для функціонування судів та діяльності суддів, сьогодні таке забезпечення залишається на край не задовільному рівні. Не виправляє ситуації і закріплення у Державному бюджеті України, окремим положенням, видатки на утримання судів [18].

Погоджуючись з Пипяком М. І., належне фінансування системи адміністративних судів сприяло б вирішенню декількох проблем цієї судової ланки, зокрема: Реальне втілення в життя принципу незалежності суддів, що сприяло б підняттю авторитету адміністративних судів серед населення. Відновлення авторитету до судової влади носить надзвичайно велике значення в умовах демократичних перетворень держави та побудови громадянського суспільства. Прискорило б процес удосконалення організаційної системи адміністративних судів та сприяло б виконанню усіх покладених на ланку адміністративних судів завдань у повній мірі та своєчасно [7, с. 124].

Іншою проблемою є розмежування юрисдикції між цивільних, господарським судочинством. Ця проблема обумовлена тим, що:

1) суб'єктами і цивільних, і адміністративних відносин є публічно-правові утворення (державна, територіальна громада);

2) деякі приватні права для того, щоб їх забезпечили охороною потребують спочатку визнання таких прав державою. Визнання прав полягає у їх реєстрації, що, у свою чергу, складає предмет діяльності адміністративного суду [17, с. 98].

Адміністративна юрисдикція конфліктує не тільки з цивільною, а й господарською, при чому з тих же самих причин. Найбільш гостро дана проблема проявляється саме у земельних спорах. Слід зазначити, що з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства виникла складна ситуація, коли суди адміністративної, господарської та цивільної юрисдикції розглядали справи пов'язані із захистом осіб від рішень, дій та бездіяльності органів влади у сфері розпорядження землями державної та комунальної власності. У Рекомендаціях Президії ВГСУ від 2 лютого 2010 р. № 04-06/15 «Про практику застосування господарськими судами земельного законодавства» одним з головних питань є саме визначення юрисдикції господарських та адміністративних судів щодо вирішення земельних спорів за участі державних органів та органів місцевого самоврядування. Рекомендації визнають погляд, що це питання далеко не завжди правильно вирішується на практиці. Саме у земельних відносинах постає необхідність розрізняти органи влади як суб'єктів публічно-правових владних повноважень та як органи, котрі реалізують земельні права держави, територіальних громад та Українського народу загалом, тобто як власників землі. Спори, що виникають з правовідносин, у яких державні органи та органи місцевого самоврядування реалізують повноваження власника землі, підвідомчі господарським судам [9; 15, с. 98-99].

Також, Є. В. Чаку зазначає, що відповідно до рішення Конституційного Суду України від 1.04.2010 р. № 10-рп/2010 положення п. 1 ч. 1 ст. 17 КАСУ стосовно поширення компетенції адміністративних судів на «спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності» слід розуміти так, що до публічно-правових спорів, на які поширюється юрисдикція адмінсудів, належать і земельні спори фізичних чи юридичних осіб з органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень, пов'язані з оскарженням його рішень, дій чи бездіяльності [12; 15, с. 99].

Висновки. Таким чином, виходячи із викладеного, необхідно констатувати, що напрямками удосконалення організації адміністративного судочинства в Україні є: приведення нормативно-правового законодавства відповідно до Європейським міжнародно-правових стандартів; зменшення оціночних понять у вітчизняного законодавстві; чітке розмежування юрисдикції між цивільних, господарським судочинством; покращення матеріального забезпечення суду тощо.

Список використаних джерел:

1. Афанасьев К. К. Развитие института административных услуг как основа построения правовой державы. *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 32–39.
2. Бакуменко В. Д. Європейські орієнтири адміністративного реформування в Україні : монографія / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, В. М. Князева ; НАДУ, Ін-т проблем державного управління та місцевого самоврядування. Київ : Вид-во НАДУ, 2005. 172 с.
3. Битяк Ю. П. Становлення та шляхи забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1 (32). С. 51–60.
4. Бурбика М. М. та ін. Організація та принципи діяльності судової влади України: сутність, поняття, сучасний стан діяльності та шляхи оптимізації адміністративно-правових засад формування позитивного іміджу. СумДУ, 2016. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/55705/1/Burbyka_1308.pdf (дата звернення 20.01.2023).
5. Забігайло В. Європейське право: міфічний постулат чи об'єктивний орієнтир розвитку законодавства України. *Європейське право*. 2012. № 1. С. 232–236.
6. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України : підручник. К. : Атіка, 2007. 416 с.
7. Пипяком М. І Адміністративний суд в системі державних органів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2016. 191 с.
8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Офіційний вісник України* від 30.04.2004 – 2004 р., № 15, стор. 30, стаття 1028, код акта 28492/2004
9. Про практику застосування господарськими судами земельного законодавства : Рекомендації Вищого господарського суду України від 02.02.2010 р. № 04–06/15. URL.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v06_1600-10. (дата звернення 20.01.2023).
10. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015: *Офіційний вісник України* від 02.06.2015 – 2015 р., № 41, стор. 38, стаття 1267, код акта 76969/2015 (втратив чинність)
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
12. Сороко В. М. Надання публічних послуг органами державної влади та оцінка їх якості : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2008. 104 с.
13. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки» затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення 20.01.2023).
14. Трегубов Е. Л. Проблеми здійснення захисту прав громадян адміністративними судами України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 6. С. 1–6.
15. Чаку Є. В. Оптимізація організації та функціонування адміністративних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2012. 181 с.
16. Юринець Ю. Л. Європеїзація адміністративного права України: теоретико-методологічні засади. *Часопис Академії адвокатури України*. Том 9. № 1(30) 2016. С. 43-71.
17. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. *Revista de la universidad del zulia*. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: <https://doi.org/10.46925/rdluz.36.18.8>.
18. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informativo de los procedimientos administrativos en Ucrania. *Ratio Juris Unaula*. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: <https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9>.
19. Leheza Ye., Savielieva M., Dzhafarova O. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies*. 2018. Vol. 4, no. 3, pp. 147-157. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157>.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ У СФЕРІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF LEGAL DOCTRINE IN THE FIELD OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Метою статті є дослідження стану доктринального закріплення штучного інтелекту та висвітлення перспектив розвитку у майбутньому з урахуванням світових тенденцій. В статті розглянуті проблемні питання розробки правової доктрини у сфері штучного інтелекту. Проведений огляд останніх публікацій у галузі використання штучного інтелекту. Проведений огляд показав наявний стан правової регламентації сфери штучного інтелекту в Україні, який знаходиться на стадії розробки та планування. Так, в Україні визначені галузі застосування штучного інтелекту, а саме: освіта, наука, кібербезпека, інформаційна безпека, економіка, оборона, публічне управління, правове регулювання, правосуддя та інші галузі. В названих галузях вже активно використовується штучний інтелект, однак не має законодавчого закріплення. Як визначено в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології *штучного інтелекту*, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Однак, на шляху такого розвитку в Україні є певні недоліки, до яких можна віднести на ряду з іншими недоліками і відсутність або недосконалість правового регулювання штучного інтелекту (в тому числі у сферах освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони), а також недосконалість законодавства про захист персональних даних; недостатній рівень якості вищої освіти та освітніх програм, спрямованих на підготовку спеціалістів у галузі штучного інтелекту в закладах вищої освіти; незначна кількість публікацій у виданнях провідних галузевих конференцій (CVPR\ICCV\ECCV – для комп'ютерного зору, NeurIPS, ICML, ICLR – для машинного навчання тощо) та провідних рецензованих виданнях; відсутність застосування технологій штучного інтелекту в судовій практиці. Всі окреслені проблемні питання розглянуті в статті та зроблені власні висновки щодо подолання кризи доктринального закріплення у сфері використання штучного інтелекту.

Ключові слова: *штучний інтелект, інтелектуальна власність, доктринальне закріплення, правове регулювання, інформаційні технології.*

The purpose of the article is to study the state of the doctrinal consolidation of artificial intelligence and highlight the prospects for future development, taking into account world trends. The article discusses problematic issues of legal doctrine development in the field of artificial intelligence. A review of the latest publications in the field of artificial intelligence was conducted. The review showed the current state of legal regulation of the field of artificial intelligence in Ukraine, which is at the stage of development and planning. Thus, in Ukraine, the fields of application of artificial intelligence are defined, namely: education, science, cyber security, information security, economy, defense, public administration, legal regulation, justice and other fields. Artificial intelligence is already

actively used in the mentioned industries, but it does not have a legal basis. As defined in the Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine, the introduction of information technologies, of which artificial intelligence technologies are a part, is an integral component of the development of socio-economic, scientific-technical, defense, legal and other activities in the spheres of national significance. However, on the path of such development in Ukraine, there are certain shortcomings, which include, among other shortcomings, the absence or imperfection of legal regulation of artificial intelligence (including in the fields of education, economy, public administration, cyber security, defense), as well as imperfection legislation on the protection of personal data; insufficient level of quality of higher education and educational programs aimed at training specialists in the field of artificial intelligence in higher education institutions; a small number of publications in publications of leading industry conferences (CVPR\ICCV\ECCV – for computer vision, NeurIPS, ICML, ICLR – for machine learning, etc.) and leading peer-reviewed publications; lack of application of artificial intelligence technologies in judicial practice. All outlined problematic issues are considered in the article and own conclusions are drawn regarding overcoming the crisis of doctrinal consolidation in the field of artificial intelligence.

Key words: *artificial intelligence, intellectual property, doctrinal consolidation, legal regulation, information technologies.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток ІТ сфери за останні роки дає можливість для збільшення ефективності діяльності, однак гальмування такого розвитку відбувається саме у зв'язку з відсутністю правового регулювання технологій з використанням штучного інтелекту. Також недостатнім є висвітлення питання доктринального закріплення та проведення заходів наукового рівня щодо висвітлення вказаної проблеми. На сьогодні ця тема залишається актуальною в Україні, оскільки вирішення питання доктринального закріплення технологій з використанням штучного інтелекту дасть змогу Україні вийти на європейський рівень розвитку, маючи певний потенціал та напрацювання.

Аналіз публікацій. Окремих питань щодо доктринального закріплення штучного інтелекту в своїх роботах висвітлювали: В. Г. Андрощук, Т. Г. Каткова, Ю. В. Кривицький, Є. О. Купцова., Є. О. Мічурін, О. Е. Радутний, С. К. Рамазанов, А. І. Шевченко та ін. Однак, як ми зазначили проблема законодавчого закріплення штучного інтелекту в Україні стоїть доволі гостро і потребує ретельного дослідження для практичного застосування.

Метою статті є дослідження стану доктринального закріплення штучного інтелекту та висвітлення перспектив розвитку у майбутньому з урахуванням світових тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект – одна з найважливіших технологій подвійного призначення, що сприяє глобальній цифровій трансформації економіки. Згідно Публікації ВОІВ з серії «Тенденції розвитку технологій» за 2019 рік, з моменту його появи в 1950-х роках було подано майже 340 тис. патентних заявок, пов'язаних із штучним інтелектом, і вийшло понад 1,6 млн наукових публікацій. Штучний інтелект використовується у всіх сферах, включаючи транспорт, телекомунікації, біологічні науки і медицину, персональні пристрої і безпеку та є багатопільною технологією, яка знаходить широке застосування в економічній та соціальній сферах. Він значно впливає на процеси створення, виробництва та розподілу товарів і послуг економічного і культурного призначення, а в майбутньому цей вплив ще більше посилиться [1].

Маючи певний потенціал та розробки у галузі штучного інтелекту в Україні визначається прогалина у законодавстві щодо встановлення меж використання штучного інтелекту та регулювання юридичної відповідальності у разі порушення законних прав.

Впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Відсутність концептуальних засад державної політики в галузі штучного інтелекту не дозволяє створювати та розвивати конкурентоспроможне середовище в зазначених сферах діяльності. Наведене свідчить про необхідність розроблення єдиної скоординованої державної політики, спрямованої на розв'язання таких першочергових проблем: відсутність або недосконалість правового регулювання штучного інтелекту (в тому числі у сферах освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони), а також недосконалість законодавства про захист персональних даних; незначна кількість публікацій у виданнях провідних галузевих конференцій (CVPR\ICCV\ECCV – для комп'ютерного

зору, NeurIPS, ICML, ICLR – для машинного навчання тощо) та провідних рецензованих виданнях; відсутність застосування технологій штучного інтелекту в судовій практиці [2].

Можна погодитись з Г. О. Андрощуком, який зазначив, що дотик штучного інтелекту, з одного боку, і політики в області інтелектуальної власності, з іншого, оскільки однією з основних цілей політики в області інтелектуальної власності є стимулювання інновацій і творчості в рамках економічних і культурних систем. Системи інтелектуальної власності покликані мотивувати людей на винахідницьку діяльність і творчість. Саме здатність до інноваційної й творчої діяльності до недавнього часу була визначальною характеристикою людини. Послідовний розвиток штучного інтелекту як універсальної технології, що знайшла широке застосування в економіці, ставить ряд принципових питань, які зачіпають основи існуючих систем інтелектуальної власності. Для багатьох держав світу штучний інтелект перетворився в один з компонентів їх стратегічного потенціалу. Держави все частіше впроваджують стратегії розвитку штучного інтелекту-потенціалу, а також вживають заходів щодо його регуляції [1].

Виділяють основні галузі з розвитком штучного інтелекту в Україні, які повинні в першу чергу позабудовуватись із впровадженням сфери штучного інтелекту, а саме: оборона, освіта, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, публічне управління. Особливу увагу необхідно приділити галузі правового регулювання та правосуддя.

Так, у галузі правового регулювання потрібно привести принципи використання штучного інтелекту в українському законодавстві до європейських норм. Також потрібно визначити правові та етичні межі застосування систем штучного інтелекту при наданні правової допомоги. Розвивати штучний інтелект в Україні планують і в галузі правосуддя. Передусім, розвивати наявні технології – Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань і так далі [3].

За результатами дослідження набули подальшого розвитку та відповідної аргументації окремі аспекти правової природи штучного інтелекту, що дозволяють застосувати до нього теорію об'єкта цивільного права. Штучним інтелектом із точки зору права є сконструйований людиною пристрій або комп'ютерна програма щодо здобуття, обробки та застосування інформації й формування "вмін", що подібні до дій, які свідомо виконує людина. Відшкодування шкоди, нанесеної штучним інтелектом, має особливості. Необхідно застосовувати підхід, згідно з яким власник штучного інтелекту повинен нести відповідальність за шкоду, спричинену джерелом підвищеної небезпеки, якщо його дії порушують рекомендації виробника штучного інтелекту (порушення інструкції). Утім, якщо до спричинення шкоди призвів дефект у налаштуванні, розробці штучного інтелекту чи відбувся збій в його функціонуванні з вини виробника, або він не попередив у інструкції з використання штучного інтелекту про його потенційні шкоданесучі властивості (що призвело до спричинення шкоди), відповідати має виробник за нормами про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту товару чи послуг із розробки програмного забезпечення. Якщо шкода була нанесена виробом із штучним інтелектом, який був придбаний споживачем є підстави застосовувати норми законодавства про захист прав споживачів [4].

За ініціативи ВОІВ проводиться дискусія з питань інтелектуальної власності та штучного інтелекту, у рамках якої держави-члени на міжнародному рівні обговорюють вплив штучного інтелекту на інтелектуальну власність, з метою спільно визначити коло питань, що потребують уваги законодавців, а також допоможуть сформуванню урядові та міжнародні політики використання штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності. Україна, як держава-член організації та учасниця багатьох міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності, бере активну участь в обговореннях та багатосторонніх форумах. Одним із векторів взаємодії ВОІВ та Державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2021 рік визначено роботу з імплементації інструментарію та досвіду використання технології штучного інтелекту в роботі патентних відомств та індустрії загалом. Викладений аналіз законодавчої та правозастосовної практики, регіональних та міжнародних документів щодо регулювання питань штучного інтелекту та інтелектуальної власності покликаний сформувати єдиний уніфікований підхід до тлумачення критеріїв охороноздатності результатів діяльності штучного інтелекту в різних юрисдикціях, використання механізмів правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, підкреслити важливість політики в сфері інтелектуальної власності для національної безпеки [1].

На Генеральній конференції ЮНЕСКО 21 листопада 2021 року 193 країни, включаючи Україну, ухвалили глобальні етичні стандарти для штучного інтелекту, які виділяють чотири основні напрями регулювання поведінки ШІ:

- захист даних;
- соціальна оцінка та масове спостереження;

– контроль;

– захист навколишнього середовища. У ЮНЕСКО очікують, що ці стандарти сприятимуть ефективному використанню переваг машинних алгоритмів і водночас знизять ризики, пов'язані з прозорістю та конфіденційністю [5].

Інститут проблем штучного інтелекту Міністерства освіти і науки України і Національної академії наук України (ІПШІ) створений спільним рішенням Міністерства вищої освіти України та Академії наук України (Наказ-розпорядження № 210/297а від 09.10.1991) з правами юридичної особи на базі Спеціального конструкторського бюро (СКБ) «Інтелект» Донецького державного університету. Постановою Президії Національної академії наук України № 272 від 01.11.2001 р. Інститут включено до складу Відділення інформатики НАН України. За період свого існування з 1991 по 2016 рік ІПШІ пройшов складний шлях організаційного та наукового формування відповідно до головної мети створення: концентрації творчих зусиль та ефективного використання наукового та технічного потенціалу у пошуку і вирішенні задач актуальної проблематики в галузі розроблення інтелектуальних систем, інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій, інтелектуальних робототехнічних систем та комплексного дослідження систем штучного інтелекту з метою впровадження в різні галузі суспільства [6].

Однак, варто зазначити, що основними напрямками діяльності Інституту є розроблення концепції і створення теорії вітчизняного інтелектуального комп'ютера нового покоління на основі знань про функціонування мозку людини; створення теоретичних основ архітектури персонального комп'ютера із функціями штучного інтелекту; створення методів, методик аналізу та розпізнавання образів у задачах діагностики технічних і біологічних об'єктів системами штучного інтелекту; розроблення науково-теоретичних засад створення роботизованих комп'ютерно-апаратно-механічних комплексів широкого призначення; інтелектуальні робототехнічні системи, у тому числі мобільні крокуючі роботи; створення систем розпізнавання мовленнєвих та зорових образів; комп'ютерні системи психофізіологічної діагностики та корекції психофізіологічного стану людини в екстремальних ситуаціях, у тому числі зі зворотним зв'язком; створення природномовних інтерфейсів сучасних комп'ютерів та розпізнавання мовних образів; впровадження сучасних інформаційних технологій: у медико-біологічні дослідження функціональних можливостей мозку людини; у сферу освіти: створення інтелектуальних інформаційно-навчальних систем і розробка електронних засобів навчання; створення інтелектуальних систем діагностики та корекції психофізіологічного стану людини; створення біотехнічних систем, що здатні повністю або частково вивести людину з контуру управління складними та техногенно небезпечними об'єктами. Однак, окреслені пріоритети, наукові розробки стосуються технічної сторони, а не правового закріплення, що в свою чергу несе певні загрози у розробці та використанні штучного інтелекту.

Інститут проблем штучного інтелекту здійснює свою діяльність, починаючи з витоків незалежності України, однак за цей час не має сліду нормативного закріплення штучного інтелекту, навіть не розглядається така можливість у співпраці з Міністерством юстиції України щодо розробки законодавчої бази. Важливі питання не лише філософського виміру та практичного застосування, а і його реалізації в правовому полі. Штучний інтелект у пересічних громадян (і не тільки) ототожнюється з інтелектуальною власністю. І постає питання більш детально розглянути ці поняття чи насправді вони можуть бути тотожними і застосовуватися практично, заміщуючи одне одного.

Нормативне визначення поняття «штучного інтелекту» в Україні на законодавчому рівні поки не має закріплення. Єдиною подією в цій галузі є схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту (далі – Концепція) у 2020 році. В Концепції дано визначення поняття «штучний інтелект» та «галузь штучного інтелекту».

Так, поняття «штучний інтелект» – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань. «Галузь штучного інтелекту» – напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту [2].

Як ми бачимо згідно Плану в Україні розвиток штучного інтелекту повинен торкнутись різних галузей: економіка, медицина, педагогіка, публічне управління, інформаційна безпека,

кібербезпека, науково-дослідницька діяльність, документообіг, пенітенціарна система та інші. Це далеко не весь перелік галузей, де необхідне впровадження штучного інтелекту. Якщо подивитись ширше, то штучний інтелект використовується в Україні в активній її формі вже, принаймні, десятиліття. Більш вузька форма застосування штучного інтелекту за роки незалежності України також використовувалась. Звісно ми відстаємо щодо запровадження ІТ технологій і як наслідок використання штучного інтелекту від таких держав як: США, Японія, Китай, Південна Корея та інші, проте останні роки найбільш активно застосовується технологічний процес і поступово витісняє застарілі методи господарювання.

Однак, є певні проблемні питання щодо правового регулювання штучного інтелекту. Так, варто звернути увагу на перший пункт Плану, а саме правове регулювання штучного інтелекту в Україні. Індикатор виконання цього пункту містить доволі цікаве формулювання: «розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проєкт акта Кабінету Міністрів України щодо схвалення Концепції законопроєкту про розвиток штучного інтелекту» з відповідальними за виконання пункту плану – Мінцифри [7].

Окрім запровадження штучного інтелекту в Україні поки не знайшло нормативного закріплення штучного інтелекту. Жоден нормативно-правовий акт на законодавчому не містить поняття «штучний інтелект» та шляхи його нормативно-правового регулювання, звичайно це призводить до уповільнення процесів інтеграції. Так, наприклад в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) не має визначення «штучний» інтелект», близьким поняттям виступає інтелектуальна власність. Однак, звичайно ці поняття не можуть бути тотожними. Так, ст. 51⁻² КУпАП Порухення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, тобто незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом [8].

У 2022 році на обговорення внесення пропозицій проєкт Стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022 – 2030 рр., яку створено Інститутом проблем штучного інтелекту Міністерства освіти і науки України і Національної академії наук України. У проєкті враховано стратегії розвитку штучного інтелекту різних країн світу, зокрема Стратегію для НАТО щодо штучного розуму (2021), Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні (затверджену Розпорядженням Кабінету Міністрів України 2 грудня 2020 року № 1556-р), а також багаторічний доробок вітчизняних наукових структур. Стратегію розвитку штучного інтелекту в Україні створено на базі Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Варто зауважити, що концепції виражають лише розуміння певної проблеми і не є керівництвом до дії, а стратегії передбачають більш глибоке осмислення об'єкта розробки, ніж концепції, і завжди зорієнтовані на досягнення конкретної мети. Порівняно з концепціями, стратегії є наступним етапом виконання планів щодо реалізації наявних напрацювань для визначення проривних технологій, наукового потенціалу й джерела фінансування. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні передбачає об'єднання зусиль науковців, які займаються цими питаннями, для виконання завдання створення машини нового покоління, чого не було і не могло бути передбачено у Концепції. З метою ілюстрації прикладного використання результатів досліджень за напрямками, визначеними у Стратегії, на завершення наводяться зразки створюваних розробок та технологій Інституту проблем штучного інтелекту МОН України і НАН України [5].

Розглянути нами робочий варіант Стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні викликає зацікавлення останнє завдання, а саме створення комплексної програми регулювання суспільних відносин, які виникають з впровадженням і використанням штучного інтелекту.

Оцінка теперішнього стану досліджень у галузі штучного інтелекту в Україні необхідна для усвідомлення та бачення перспектив розвитку штучного інтелекту. Нині застосування штучного інтелекту в Україні обмежується переважно приватним сектором економіки, базуючись на закордонних розробках. Нерідко такі розробки створені в Україні, але права інтелектуальної власності на них належать іноземним компаніям. Із кожним роком зростає ринок програмного забезпечення для дослідження і розробки технологій штучного інтелекту, все більше постачальників пропонують різні рішення штучного інтелекту для бізнесу. За даними мережі LinkedIn, в Україні наразі нараховується понад 2000 інституцій та компанійрозробників програмного забезпечення,

що спеціалізуються у сфері ШІ. Серед них загальновізнані в усьому світі компанії Grammarly, Reface, Ring Ukraine (SQUAD) [5].

Висновки. Стан досліджень правового застосування штучного інтелекту в Україні зводиться до співставлення із інтелектуальною власністю. Інтелектуальна власність регулюється Цивільним кодексом України. Крім, того відбувається адміністративно-правова охорона, кримінально-правова охорона інтелектуальної власності в Україні, в результаті порушення авторського права. Так, відбувається правове регулювання відбувається через дію інтелектуальної власності, тобто між авторами комп'ютерної програми. Однак, не можна розглядати як тотожні поняття комп'ютерна програма і штучний інтелект. Як ми зазначали штучний інтелект може бути частиною комп'ютерної програми і з розширеними можливостями максимально приближеними до інтелекту людини і здатності діяти більш розширено в межах програми. Тож, вочевидь, що штучний інтелект потребує окремого правового регулювання, в тому числі і відповідальності. Розглянувши різні аспекти застосування штучного інтелекту в Україні лише йде етап підготовки до активного застосування, але поки правове регулювання відбувається лише за аналогією, оскільки в праві є прогалина, яку наявним станом законодавства усунути неможливо.

Список використаних джерел:

1. Андрощук Г. О. Інтелектуальна власність і штучний інтелект: хто автор? *Штучний інтелект*. 2022. 27 (1). С. 166-182 DOI: <https://doi.org/10.15407/jai2022.01.166>
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 02.12.2020 № 1556-pURL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
3. Штучний інтелект в Україні: в яких галузях планують застосувати ШІ. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/05/06/infografika/suspilstvo/shtuchnyj-intelekt-ukrayini-yakux-haluzuax-planuyut-zastosovuvaty-shi>
4. Мічурін Є. О. Правова природа штучного інтелекту. *Форум права*. 2020. № 5. С. 67-75. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4300624>.
5. Щодо проекту стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022-2030 р.р. *Штучний інтелект*. 2022-1. № 93. С. 8-157. С. 89 DOI: <https://doi.org/10.15407/jai2022.01.008>
6. Веб-сайт. Назва: Інститут проблем штучного інтелекту. URL: <https://www.ipai.net.ua/uk/istoriya-ipshi>
7. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 № 438-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X (дата оновлення 14.04.2022). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЇ ЗАПОБІГАННЯ В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

FEATURES OF THE PREVENTION FUNCTION IN THE SYSTEM OF STATE FUNCTIONS

Вказано, що серед функцій держави, яка має як внутрішні, так і зовнішні прояви, пронизує всі інші з таких функцій, зокрема має тісний зв'язок із правоохоронною функцією держави, слід виокремлювати функцію запобігання. Акцентовано, що науковий інтерес представляє питання про особливості функції запобігання та її місце в системі функцій держави. З метою визначення сутності функції запобігання здійснено аналіз наукових підходів до тлумачення категорій «профілактика», «превенція», «попередження», «запобігання». Виокремлено й охарактеризовано наступні особливості функції запобігання, які вказують на її провідне місце в системі функцій держави: має зв'язок зі всіма функціями держави, оскільки знаходить прояви своєї реалізації в межах кожної з них; здійснюється як всіма суб'єктами, уповноваженими реалізовувати відповідні функції держави, так і спеціальними, для яких даний напрям діяльності є одним з основних; має специфічні форми та методи своєї реалізації; регулюється нормами спеціального законодавства. Наголошено, що функцію запобігання будуть здійснювати як всі суб'єкти, уповноважені реалізовувати відповідну державну функцію, так і ті, для яких з огляду на їх адміністративно-правовий статус така функція буде основною. Запропоновано під функцією запобігання розуміти закріплені нормами спеціального законодавства однорідні дії держави, що в сукупності визначають напрям її діяльності, спрямований на недопущення настання певних негативних наслідків у межах відповідної сфери суспільних відносин, створення задля цього умов, з'ясування причин, що сприяли ним, відновлення порушених прав і інтересів особи в разі їх настання.

Ключові слова: функція запобігання, система функцій держави, напрям діяльності, профілактика, превенція, попередження, суб'єкт реалізації.

It has been indicated that among the functions of the state, which has both internal and external manifestations, permeates all other such functions, in particular, has a close connection with the law enforcement function of the state, the function of prevention should be singled out. It has been emphasized that the question of the peculiarities of the function of prevention and its place in the system of state functions is of scientific interest. In order to determine the essence of the function of prevention, an analysis of scientific approaches to the interpretation of the categories "prophylaxis", "prevention", "warning" has been carried out. The following features of the prevention function have been singled out and characterized, which indicate its leading place in the system of state functions: it has a connection with all state functions, as it finds manifestations of its implementation within each of them; it is carried out both by all subjects authorized to implement relevant functions of the state, and by special ones for which this line of activity is one of the main ones; has specific forms and methods of its implementation; regulated by special legislation. It has been emphasized that the function of prevention will be carried out by all subjects authorized to implement the relevant state function, as well as by those for whom, given their administrative and legal status, such a function will be the main one. It has been suggested that the function of prevention should be understood as homogeneous actions of the state established by the norms of special

legislation, which collectively determine the direction of its activity, aimed at preventing the occurrence of certain negative consequences within the relevant sphere of social relations, creating conditions for this, clarifying the reasons that contributed to them, restoring violated rights and interests of a person in the event of their occurrence.

Key words: *function of prevention, system of functions of the state, direction of activity, prevention, prevention, prevention, subject of implementation.*

Постановка проблеми. Функція запобігання посідає особливе місце в системі функцій держави, оскільки має як внутрішні, так і зовнішні прояви, пронизує всі інші з таких функцій. У зв'язку з цим науковий інтерес представляє питання про особливості функції запобігання та її місце в системі функцій держави.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Система функцій держави взагалі й окремі її складові, в тому числі функція запобігання, механізм їх реалізації є часто досліджуваними питаннями в наукових працях багатьох учених незалежно від сфери їх наукових пошуків. Зокрема, вказаній проблематиці в своїх працях приділяли увагу такі вчені: О.М. Бандурка, Д.О. Булатін, М.С. Булкат, О.В. Джафарова, А.Т. Комзюк, Я.О. Лакійчук, Л.Р. Наливайко, Р.С. Осипчук, О.С. Шатрава та інші. Однак досі ведуться жваві дискусії з приводу сутності функції запобігання й її розмежування від суміжних понять (профілактичної функції, превентивної функції і т. п.). Крім того, не досягнуто однотайності у визначенні місця функції запобігання в системі функцій держави.

Тому метою статті є розкриття особливостей функції запобігання та з'ясування її місця в системі функцій держави.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи аналіз категорії «запобігання» не можемо не відмітити той факт, що вчені-правознавці доволі часто ототожнюють її з ще рядом категорій – профілактика, попередження, превенція тощо. На таке положення справ, зокрема звертає увагу Д.О. Булатін, вказуючи при цьому, що терміни «превенції», «попередження» та «запобігання» часто використовуються як синоніми. Загальною для всіх понять є ознака своєчасного передудання подіям [1, с. 26]. Наявність таких позицій, на нашу думку, в першу чергу обумовлена семантичним сенсом вищенаведених категорій.

Так, з позиції семантичного аналізу, слово «запобігання» в сучасній українській мові використовують як дію в значенні запобігати, тобто: не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане; здобути, дістати, придбати, знайти кого-, що-небудь. Своєю чергою, слово «попереджати» авторський колектив великого тлумачного словника сучасної української мови визначає в наступних значеннях: наперед повідомляти кого-небудь про щось; сповіщати що-небудь комусь передусім, щонайперше; вказувати на що-небудь; означати що-небудь; застерігати кого-небудь від чогось; своєчасними заходами запобігати здійсненню або виникненню чого-небудь небажаного; передувати чому-небудь; здійснювати що-небудь раніше від кого [2, с. 414, 1054]. З урахуванням чого, на думку А.Т. Комзюка, «попередження» та «запобігання» – це синоніми, а «запобіжні заходи» можна також назвати попереджувальними або профілактичними [3, с. 44].

Однак окремі з науковців підкреслюють принципову відмінність зазначених категорій. Зокрема, вказується на те, що попередження відбувається раніше запобігання, до того як відбулося щось шкідливе або небезпечне. В адміністративно-правовому аспекті попередження завжди повинно відбуватися до моменту вчинення порушення, випереджати їх, передувати їм. Запобігання спрямоване на захист когось або чогось та недопущення настання шкідливих наслідків. Запобігання здійснюється коли ймовірність настання небажаних наслідків вже очевидна і ситуація потребує втручання, оборони, захисту, а небажане діяння лише розпочнеться [1, с. 26]. На нашу думку, у вказаній вище позиції відсутні принципові відмінності між категоріями «попередження» та «запобігання», оскільки в обидвох випадках вказується, що як перша, так і друга, пов'язані із недопущенням діяння та подоланням негативних наслідків у разі їх настання.

Сутність категорії «превентивний» розкривають в наступних значеннях: який попереджає що-небудь, запобігає чомусь; профілактичний, упереджувальний [2, с. 1104]. Із цього приводу знову зауважує Д.О. Булатін, вказуючи на те, що превенція є одним із напрямів у боротьбі з правопорушеннями. Превенція відмежовується від понять профілактика, попередження, запобігання, припинення тим, що вона спрямована на недопущення розвитку суб'єктивної сторони правопорушення на її початковому етапі. Вона спрямована на психологічну формацію людини та направлена на недопущення реалізації протиправних думок людини. Превенція має метою усунення

чи трансформацію протиправних думок, намірів і бажань та створення надійних стримуючих факторів [1, с. 26–27]. І знову вважаємо, що вчений не наводить принципових відмінностей між досліджуваними категоріями, підставляючи їх зміст до конкретного досліджуваного випадку. З огляду на що доречною виглядає позиція Г.І. Маруніч, яка відмічає, що в загальнозовживаному розумінні змістовна різниця між словами «запобігати» та «попереджати» відсутня. З огляду на все вищевказане науковець вважає за можливе використовувати терміни «запобігання» та «попередження» як рівнозначні, а термін «превенція» як їх іншомовний варіант [4, с. 179].

Що стосується категорії «профілактика», то її сутність з позиції семантики, розкривають у наступних значеннях: заходи, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення; система заходів, спрямованих на попередження захворювань через усунення причин та умов, що їх викликають; сукупність заходів, які запобігають передчасним поломкам і спрацюванню машин, механізмів тощо, відвертають аварії на виробництві, транспорті тощо [2, с. 1177]. Що знову ж таки свідчить про дещо схожий зміст даної категорії з розглянутими вище.

Разом із тим слід відмітити, що різниця, хоч і дещо умовна, між вищенаведеними категоріями все ж таки існує. У цьому контексті слушною виглядає позиція Р.С. Осипчук, який підкреслює, що поняття, які вживаються в наукових дослідженнях або в законодавстві, можуть набувати іншого значення та позначати речі, явища чи процеси, які змістовно ширші, ніж ті, що визначили першій, словниковий зміст відповідних категорій. При цьому, зауважує вчений, іноді така термінологія має свідоме політико-ідеологічне забарвлення [5, с. 45]. З огляду на що проаналізуємо позиції тих науковців, які наголошують на принципових відмінностях категорії «запобігання» із схожими за своєю суттю категорій «попередження», «профілактика» та «превенція».

Таку позицію, зокрема, наводить Я.О. Лакійчук, вказуючи при цьому, що навіть з урахування наявності спільних ознак та змісту недоречним і неправильним співставляти як тотожне явища, зміст яких закладено в термін «профілактика», «запобігання», «попередження» та «превенція». Адже, підкреслює вчений, попередження та запобігання мають на меті відвернення настання якихось негативних моментів, при цьому попередження є категорією абстрактною та включає в себе стратегічні, орієнтовані на довготривалу перспективу заходи, а запобігання – відрізняється більшим ступенем конкретики та включає заходи тактичні. Своєю чергою, профілактика слугує для закріплення надбань попередження та запобігання, тобто, використовується для ліквідації умов за яких відповідні негативні моменти загалом можуть існувати [6, с. 50].

Також слід навести позицію С.О. Шатрави, який вказує на те, що «запобігання» й «профілактики» мають одну мету та застосовуються до вчинення правопорушення і з самим правопорушенням не пов'язані на відміну від заходів протидії правопорушенням та відповідальності за нього. При цьому, цілком слушно відмічає вчений, категорія «запобігання» є ширшою за «профілактику», оскільки остання спрямована на визначене коло осіб, які раніше були суб'єктами правопорушень або порушували встановлені правила поведінки. А тому категорія «запобігання» є ширшою від категорії «профілактика» як за сферою управлінської діяльності, так і за колом суб'єктів, що охоплюються цим поняттям [7, с. 31].

У свою чергу, О.В. Джафарова в межах наукових праць звертає увагу, що категорії «превенція» та «профілактика» хоча дуже схожі, але мають певні відмінності. В контексті здійснення профілактичної діяльності, остання завжди спрямована на певного суб'єкта, об'єкта або захід. При цьому «превентивна діяльність» не має чіткого об'єкта, суб'єкта або предмета впливу, вона спрямована на суспільні відносини в певній сфері, тобто остання має більш широкий спектр розповсюдження і застосовується в більшості випадків коли протиправні дії ще не були вчинені [8, с. 178].

Отже, з аналізу вищенаведених положень слідує, що категорія «запобігання» за своїм змістом є більш широкою за такі категорії як «попередження», «профілактика» та «превенція», оскільки передбачає діяльність як зі створення умов щодо недопущення настання негативних наслідків взагалі, так і припинення їх розвитку, їх мінімізацію. Саме тому в контексті досліджуваного випадку нами використовується категорія «функція запобігання». Разом із тим виокремлення особливостей функції запобігання в системі функцій держави здається можливим здійснити через призму аналізу схожих за значенням попереджувальних, профілактичних і превентивних функцій.

Так, говорячи про особливості функції запобігання в системі функцій держави, слід вказати на її тісному зв'язку майже з кожною з таких функцій. У даному випадку мова йде про те, що в межах формування та реалізації відповідного напрямку діяльності держави буде закладено

й у подальшому здійснюватися функція із запобігання. Прикладом цього може служити реалізація провідного напрямку діяльності держави – політичної функції. Зокрема, як зауважує У. Куценко, політична функція – це найважливіша функція держави, яка забезпечує політичну стабільність, здійснення владних повноважень, вироблення державної політики в інтересах людини й суспільства. Учена підкреслює, що такий підхід базується на тому, що змістом цієї функції є впорядкування відносин у політичній сфері суспільства, створення сприятливих умов для ефективної життєдіяльності політичної системи та її елементів [9, с. 233]. При цьому, відмічає О.М. Лощикін, політична функція державної влади означала збереження та розвиток самої державної організації, здійснення завдань зовнішньої політики, запобігання зазіханням на існуючий лад, тощо [10, с. 66]. Позначка на те, що в межах політичної функції здійснюється «запобігання», вказує на її безпосередній зв'язок власне з функцією запобігання, що передбачає відвернення настання негативних наслідків у межах відповідної сфери суспільних відносин.

Такий зв'язок має свій яскравий прояв, як ми зазначали вище, з правоохоронною функцією, під якою науковці розуміють окремих напрям діяльності держави, змістом якого є охорона і захист законних прав та інтересів громадян, юридичних осіб, суспільства й держави, протидія правопорушенням, підтримання законності й правопорядку в державі [11, с. 58]. При цьому, наголошує А.І. Білас, з-поміж засобів виконання даної функції слід зокрема назвати запобігання та профілактику правопорушень за допомогою цілеспрямованого впливу на відповідні фактори з метою їх усунення, послаблення та нейтралізації [12, с. 47]. Більш того, зауважує Є.І. Усадов, якби діяльність держави щодо правоохорони проявлялася тільки з моменту правопорушення або його виявлення й зводилася б лише до впливу на порушників, то її соціальна цінність була б значно меншою. Ось чому, підкреслює вчений, зміст і призначення правоохоронної функції полягає, насамперед, у тім, щоб забезпечити перетворення вимог норм права в життя, не допускаючи їхнього порушення [13, с. 281]. Із чого слідує, що однією з провідних особливостей функції запобігання є те, що вона, будучи окремим самостійним напрямом діяльності держави, пронизує інші її функції, забезпечуючи їх належну й ефективну реалізацію.

Вищенаведена особливість функції запобігання в системі функцій держави має безпосередній зв'язок з наступною її ознакою – суб'єктами її реалізації. У даному випадку мова йде про те, що функцію запобігання будуть здійснювати як всі суб'єкти, уповноважені реалізовувати відповідну державну функцію, так і ті, для яких з огляду на їх адміністративно-правовий статус така функція буде основною. У першому випадку мова може йти про правоохоронні органи, які, здійснюючи правоохоронну функцію, виконують функцію запобігання. Так, відповідно до приписів ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [14].

У другому випадку мова йде про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, для якої, з огляду на специфіку її адміністративно-правового статусу, функція запобігання буде одним з основних напрямів діяльності. При цьому, враховуючи важливість визначення сутності, змісту й особливостей адміністративно-правового статусу Державної служби України з надзвичайних ситуацій, в тому числі в контексті реалізації нею функції запобігання, даному питанню присвячено окреме наукове дослідження.

Серед особливостей функції запобігання, що визначають її місце в системі функцій держави, також слід назвати специфічні форми та методи її реалізації. Як зауважують фахівці з теорії права, форми та методи реалізації функцій держави не можна розглядати у відриві від змісту діяльності держави та її сутності [15, с. 84]. При цьому науковці під формами реалізації функції держави розуміють однорідну за своїми зовнішніми ознаками (характером та юридичними наслідками) діяльність органів державного управління суспільством шляхом видання правових актів [16, с. 109]. Своєю чергою, під методами реалізації відповідної функції держави розуміють різноманітні засоби, прийоми та способи, за допомогою яких уповноважений суб'єкт здійснює вплив на суспільні відносини з метою реалізації такої функції держави в певній сфері суспільних відносин [17, с. 143]. У даному випадку мова йде про такі напрями запобігання як здійснення дозвільних і контрольно-наглядових процедур, а також просвітницько-волонтерської діяльності.

Ще однією особливістю, яка характеризує місце функції запобігання в системі функцій держави, є її об'єктивізація в приписах спеціального законодавства. При цьому, як відмічає Н.О. Давидова, спеціальне законодавство – це нормативно-правові акти, які не суперечать комплексним нормативно-правовим актам, але їх уточнюють, доповнюють і конкретизують [18, с. 81]. В якості прикладу актів спеціального законодавства, на підставі якого реалізується функція запобігання, слід назвати наступні: Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23 вересня 2021 року; Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року; Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року; тощо.

Висновки. Отже, провідне місце в системі функцій держави посідає функція запобігання, на що вказують її особливості, в якості головних серед яких названо наступні: має зв'язок зі всіма функціями держави, оскільки знаходить прояви своєї реалізації в межах кожної з них; здійснюється як всіма суб'єктами, уповноваженими реалізовувати відповідні функції держави, так і спеціальними, для яких даний напрям діяльності є одним з основних; має специфічні форми та методи своєї реалізації; регулюється нормами спеціального законодавства. Під функцією запобігання запропоновано розуміти закріплені нормами спеціального законодавства однорідні дії держави, що в сукупності визначають напрям її діяльності, спрямований на недопущення настання певних негативних наслідків у межах відповідної сфери суспільних відносин, створення задля цього умов, з'ясування причин, що сприяли ним, відновлення порушених прав і інтересів особи в разі їх настання.

Список використаних джерел:

1. Булатін Д.О. Адміністративно-правові засади здійснення превентивної діяльності поліцією: порівняння досвіду України та країн ЄС: дис. ... д-ра філософії: 081. Харків, 2020. 247 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.] К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
3. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: монографія / за заг. ред. проф. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
4. Маруніч Г.І. Затягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 240 с.
5. Осипчук Р.С. Адміністративно-правові заходи запобігання та протидії корупції у Національному антикорупційному бюро України: дис. ... д-ра філософії: 081. Київ, 2021. 244 с.
6. Лакійчук Я.О. Адміністративно-правове забезпечення превентивної діяльності поліції: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 219 с.
7. Шатрава С.О. Адміністративно-правові засади запобігання корупції в органах Національної поліції України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 433 с.
8. Джафарова О.В. Національна поліція України як провідний суб'єкт здійснення превентивної діяльності. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ*. матер. Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків : Харківський національний університет внутрішніх, 2020. С. 176-178. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11629>.
9. Кузенко У. Форми реалізації політичної функції держави: поняття, види. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2 (252). С. 230–234.
10. Лоцихін О.М. Теоретико-правові характеристики економічної функції сучасної держави: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 453 с.
11. Глуховець В.А. Теорія і практика адміністративно-правового забезпечення реформ у системі МВС України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 646 с.
12. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 227 с.
13. Усачов Є.І. Правозастосовчі та правоохоронні функції Державної кримінально-виконавчої служби України як об'єкту контролю. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2 (23). Том 3. С. 279–282.

14. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50.
15. Теорія держави і права в тестових завданнях: навч. посібник / Кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л.Р. Наливайко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 760 с.
16. Булгат М.С. Загальна характеристика форм та методів реалізації функцій держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 107–113.
17. Загуменна Ю.О. Органи внутрішніх справ України як суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки. Харків, 2012. 251 с.
18. Давидова Н.О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 214 с.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.31>

КОНСТАНТИНОВ Д.В.

ОРГАНИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

BODIES OF PUBLIC ADMINISTRATION AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

З'ясовано, що проблематика юридичної природи органів публічної адміністрації є доволі дискусійною, адже донині немає єдино узгодженого наукового чи законодавчого підходу до її розкриття. Зокрема під публічною адміністрацією в Європі розуміють систему управління, що складається з органів публічної влади, або осіб із делегованими державою повноваженнями, які забезпечують виконання законодавства, прийняття та реалізацію державної політики, а також надання послуг громадянам і підприємствам. Перша офіційна спроба законодавчо визначити цю категорію в Україні відповідала цим критеріям.

Визначено, що органи публічної адміністрації необхідно розглядати комплексно враховуючи як державну владу, так і самоврядну. Будь-які спроби розглядати ці дві складові публічної адміністрації як окремі одиниці без врахування їхньої єдності буде штучним і невірним. Така концепція розуміння цього терміну суттєво змінює радянське ставлення до структури органів державного управління і є дискусійною у науковому дискурсі.

Уточнено, що більш принагідним для розкриття органів публічної адміністрації у сфері фізичної культури і спорту є орієнтування на норми КАС України, профільного закону у цій сфері, а також судової доктрини. Сформовано, що органами публічної адміністрації у сфері фізичної культури і спорту є суб'єкти формування та реалізації державної політики у цій сфері, а також залучені до цього процесу інші суб'єкти владних повноважень. Як суб'єкти адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту – це реальні учасники таких відносин, що

мають статус суб'єктів владних повноважень та здійснюють управлінський вплив (усі його різновиди, зокрема сервісний, регулятивний, забезпечувальний, контрольно-наглядовий тощо) на різноманітні суспільні відносини у межах цієї сфери.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, публічна адміністрація, суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, фізична культура і спорт, фізіологічне благополуччя.

It was found that the issue of the legal nature of public administration bodies is quite debatable, because to this day there is no single agreed scientific or legislative approach to its disclosure. In particular, public administration in Europe is understood as a management system consisting of public authorities or persons with delegated powers that ensure the implementation of legislation, the adoption and implementation of state policy, as well as the provision of services to citizens and businesses. The first official attempt to legally define this category in Ukraine met these criteria.

It was determined that the bodies of public administration must be considered comprehensively, taking into account both state power and self-governing power. Any attempt to consider these two components of public administration as separate units without considering their unity will be artificial and incorrect. This concept of understanding this term significantly changes the Soviet attitude to the structure of state administration bodies and is debatable in scientific discourse.

It is clarified that it is more appropriate for the disclosure of public administration bodies in the field of physical culture and sports to focus on the norms of the CAS of Ukraine, the relevant law in this field, as well as judicial doctrine. It has been established that the bodies of public administration in the field of physical culture and sports are the subjects of the formation and implementation of state policy in this field, as well as other subjects of power are involved in this process. As subjects of administrative and legal relations in the field of physical culture and sports, they are real participants of such relations that have the status of subjects of authority and exercise managerial influence (all its varieties, in particular service, regulatory, supply, control and supervision, etc.) on heterogeneous social relations within this sphere.

Key words: administrative-legal relations, public administration, subject of law, subject of legal relations, physical culture and sports, physiological well-being.

Постановка проблеми. Кожна сфера управління державними та суспільними справами збагачена різноманітними правовими зв'язками, більшість з яких – адміністративні. Сфера розвитку фізичної культури і спорту не є тому виключенням, адже забезпечення мінімальних стандартів, правил та протоколів безпеки, контроль їхнього дотримання, а також сукупність заходів протидії шахрайству чи іншій недобросовісній поведінки, розвитку необхідної інфраструктури, встановлення процедур доступності та інклюзивності для занять фізичною культурою і спортом тощо – надважливі завдання для надання можливості кожному реалізувати свої спортивні здібності та задовольнити потреби фізіологічного благополуччя. Власне через це, законодавством встановлюються засади державної політики у сфері фізичної культури і спорту, наділяються органи влади та їхні представники відповідним комплексом адміністративних інструментів діяльності задля здійснення управління і сприяння розвитку цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика юридичної природи органів публічної адміністрації є досить розповсюдженим предметом наукових пошуків. Це обумовлено тим, що в Україні зазначена категорія почала використовуватися порівняно нещодавно і пов'язано це, в першу чергу, з євроінтеграційним процесом, який розпочався в 90-х роках минулого століття. Наразі це питання є особливо актуальним, адже зміна парадигми побудови відносин між державою та суспільством зумовлює пошук ефективних моделей функціонування представників владних повноважень, перегляд їхніх функцій. Зокрема до особливостей таких трансформаційних змін були звернені праці, наприклад, таких науковців як: Т. Білозерська, Н. Гнидок, А. Даниленко, О. Джафарова, М. Журба, В. Капличний, І. Коліушко, Т. Кравцова, І. Кравчук, О. Курко, В. Оксін, А. Солонар, В. Тимошук. Втім, особливість піднятої у межах цього дослідження проблематики полягає у тому, що донині жоден із вище перелічених вчених комплексно не досліджував аспект приналежності таких органів до категорії суб'єктів адміністративно-правових

відносин у сфері фізичної культури і спорту, обмежуючись лише загальними її особливостями.

Метою статті є визначення юридичної природи органів публічної адміністрації як суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури свідчить, що поняття «публічна адміністрація» вперше було використано у праві Європейського Союзу у вузькому та широкому розумінні. У вузькому під «публічною адміністрацією» розуміються «регіональні органи, місцеві й інші органи публічної влади», «центральні уряди» та «публічна служба». Під органами публічної влади при цьому розуміються: «інституції регіонального, місцевого або іншого характеру, інші органи, діяльність яких регулюється нормами публічного права або діями держав-членів; органи, наділені достатніми суверенними повноваженнями країни, які з формальної точки зору не є частиною адміністративного апарату держави-члена, але структура й завдання яких визначено в законі (ці завдання належать до сфери функціонування держави)». У широкому сенсі в європейському праві до «публічної адміністрації», крім органів публічної влади, відносять ті органи, які не входять до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції. Водночас, як зазначається в Резолюції щодо публічної (державної) відповідальності, під «публічною владою» (або органами публічної влади) слід розуміти будь-яку установу публічного права (включно з державою, регіональними та місцевими органами державної влади, незалежними публічними підприємствами) й будь-яких фізичних осіб під час виконання ними повноважень офіційних органів [1, с. 11; 2, с. 522; 3, с. 25; 4, с. 77; 5, с. 178]. Якщо узагальнити, під публічною адміністрацією в Європі розуміють систему управління, що складається з органів публічної влади, або осіб із делегованими державою повноваженнями, які забезпечують виконання законодавства, прийняття та реалізацію державної політики, а також надання послуг громадянам і підприємствам.

Примітно, що передумовою введення у вітчизняний правовий обіг категорії «публічна адміністрація» стало прийняття Концепції адміністративної реформи, яка була схвалена Указом Президента 22 липня 1998 року № 822. Вона мала на меті запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування. Її змістом повинна була стати діяльність щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг. При цьому введення в правовий обіг категорії «публічна адміністрація» прямо кореспондується із Планом дій «Україна – Європейський Союз», схваленого Кабінетом Міністрів України від 12 лютого 2005 року та Радою з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом від 21 лютого 2005 року. З метою реалізації зазначеного Плану розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 березня 2008 року № 531-р було утворено робочу групу з підготовки проекту Концепції реформування публічної адміністрації [6, с. 43]. Групою був розроблений проект Концепції який так і не був введений в дію. В ньому вперше на законодавчому рівні пропонувалось визначити поняття «публічна адміністрація» яку розглядали як органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти, які відповідно до закону чи адміністративного договору мають повноваження забезпечувати виконання законів, діяти в публічних інтересах (виконання публічних функцій) [7, с. 66]. Можемо узагальнити, що перша офіційна спроба законодавчо визначити цю категорію в Україні відображала вузький європейський підхід до її трактування.

Ми повністю погоджуємося з розробниками проекту «Концепції реформування публічної адміністрації в Україні» [7, с. 66], які вважають, що органи публічної адміністрації необхідно розглядати комплексно враховуючи як державну владу, так і самоврядну. Будь-які спроби розглядати ці дві складові публічної адміністрації як окремі одиниці без врахування їхньої єдності буде штучним і невірним. Так, наприклад, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать власні (самоврядні) повноваження створення умов для занять фізичною культурою і спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку [8].

Таким чином, у структуру публічної адміністрації, зазначеним проектом, були включені поряд із органами виконавчої влади органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти з делегованими повноваженнями на виконання публічних інтересів, що суттєво змінило радянське ставлення до структури органів державного управління. Однак, попри таку реформаторську ідею, як вже нами зазначалось, Концепція не була прийнята. Але її розробка пожвавила наукову дискусію навколо визначення термінів «публічна адміністрація», «публічне адміністрування» та «органи публічної адміністрації» як загалом, так і у сфері фізичної культури і спорту.

Як приклад, А. Даниленко вважає, що публічна адміністрація – це сукупність представників суб'єктів, наділених публічним статусом, до складу яких входять органи влади (здебільшого саме уряд та інші виконавчі органи влади, особи із делегованими повноваженнями, органи місцевого самоврядування), а також міжнародні та вітчизняні громадські інституції, що мають

фактичний статус саморегульованих організацій. Причому вчена зазначає, що парламент, глава держави й представники судової гілки влади є особливими суб'єктами, що можуть реалізовувати публічне адміністрування в Україні [9, с. 71-72]. Йдеться зокрема про їхню діяльність, яка пов'язана з реалізацією ними публічно-владних управлінських функцій.

Власне через це вчені також співвідносять цю категорію з терміном «суб'єкт владних повноважень», адже КАС України та судова практика вже сформування доктринальне його розуміння.

Зокрема суб'єктом владних повноважень є орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг [10].

Ми підтримуємо думку О. Курка про недоцільність обмеження кола суб'єктів владних повноважень їхньою приналежністю до поділу гілок влади, тобто «органи публічної адміністрації» є суб'єктами владних повноважень у розумінні КАС України, зокрема це Парламент, Президент України, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, органи судової влади, їх посадові, службові особи, інші суб'єкти при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій, в тому числі делегованих повноважень [11, с. 120].

Отже, визначаючи склад органів публічної адміністрації у сфері фізичної культури і спорту слід орієнтуватись на норми КАС України, профільного закону у цій сфері, а також судову доктрину.

Зрозуміло, що публічне адміністрування у сфері фізичної культури і спорту здійснюється через діяльність відповідних суб'єктів за допомогою засобів управлінської та сервісної природи. Залежно від обсягу їх повноважень та компетенції кожен суб'єкт публічної адміністрації виконує свої завдання та функції. При цьому такі суб'єкти перебувають у постійній взаємодії один з одним, як у вертикальній, так і в горизонтальній, незалежно від координаційно-субординаційних зав'язків [12, с. 74]. Відповідно, публічна адміністрація є відповідальною за управління та сприяння розвитку сфери фізичної культури і спорту.

На думку М. Журби, публічне управління в галузі фізичної культури і спорту – це сервісно-упорядковуючий вплив органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів (установ, організацій, фізичних осіб), яким делеговано відповідні повноваження щодо забезпечення реалізації рівного доступу до фізкультурно-спортивної діяльності [13, с. 9]. В. Капличний досліджуючи суб'єктів публічного адміністрування у сфері спорту визначає, що це система організаційно-структурних утворень, які наділені владними повноваженнями, на законних підставах здійснюють свою діяльність у сфері спорту задля виконання покладених на них обов'язків та відповідного задоволення публічних інтересів щодо створення належних правових, економічних, організаційних, соціально-культурних умов для реалізації прав і свобод фізичних та юридичних осіб щодо забезпечення реалізації рівного доступу до фізкультурно-спортивної діяльності [12, с. 74]. На нашу думку, таке визначення є переважаним, однак як характеристика змісту аналізованої категорії може мати місце. Щодо акценту на сервісно-упорядковальному впливі суб'єктів публічного адміністрування на сферу фізичної культури і спорту, вважаємо за необхідне підтримати думку вказаного науковця, адже як з'ясовано нами попередньо, управлінський вплив наразі має свої особливості, детерміновані сервісною орієнтацією побудови взаємовідносин між державою та суспільством.

Таким чином, проведений аналіз чинних нормативно-правових актів та різних позицій науковців і практиків щодо публічного адміністрування сфери фізичної культури і спорту дає можливість узагальнити, що органами публічної адміністрації у цій сфері є суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту, а також залучені до цього процесу інші суб'єкти владних повноважень. Причому зазначене можна розуміти двояко: зокрема у вузькому розумінні це Міністерство молоді та спорту України та підпорядковані йому суб'єкти, а також представники делегованих від нього повноважень або у широкому розумінні як усі державні органи (більшою мірою виконавчої гілки влади), державні спеціалізовані установи, органи місцевого самоврядування, а також суб'єкти з делегованими функціями.

Висновки. Проблема юридичної природи органів публічної адміністрації є доволі дискусійною, адже донині немає єдиного узгодженого наукового чи законодавчого підходу до її розкриття. Доцільно вважати, що органи публічної адміністрації як суб'єкти адміністративно-правових відносин у сфері фізичної культури і спорту – це реальні учасники таких відносин, що мають статус суб'єктів владних повноважень та здійснюють управлінський вплив (усі його

різновиди, зокрема сервісний, регулятивний, забезпечувальний, контрольно-наглядовий тощо) на різномірні суспільні відносини у межах цієї сфери.

Література

1. Білозерська Т. Реформування публічної адміністрації в Україні як крок до європейської інтеграції. *Форум права*. 2007. № 2. С. 11–19.
2. Кравцова Т., Солонар А. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 522–525.
3. Кравчук І. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. Київ: Видав. дім «Слово», 2005. 320 с.
4. Гнидюк Н. Визначення поняття публічної адміністрації в ACQUIS COMMUNAUTAIRE. *Законодавство України: Наук.-практ. коментар*. 2006. № 10. С. 74–77.
5. Оксін В. Місцевий розвиток в Україні: теорія та практика публічного адміністрування: дис... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2021. 498 с.
6. Джафарова О. Дослідження органів публічної адміністрації в системі суб'єктів дозвільної діяльності в Україні. *Форум права*. 2018. № 1. С. 42–49.
7. Реформа публічної адміністрації в Україні : проекти концепції та законів; упоряд. І. Коліушко, В. Тимошук. К. : Конус-Ю, 2006. 190 с.
8. Повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту. *Платформа ефективного регулювання*. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/functions/id1963/parts>
9. Даниленко А.О. Засади публічного адміністрування в Україні: дис. ... доктора філософії 081 «Право». Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2020. 215 с.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37.ст. 446.
11. Курко О. Суб'єкти владних повноважень в адміністративному процесі: термінологічна визначеність категорії. *Юридична наука*. 2020. № 11 (113). С. 116–122.
12. Капличний В. Суб'єкти публічного адміністрування сфери спорту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 41. Т 1. С. 74–77.
13. Журба М. Публічне управління у галузі фізичної культури і спорту : дис. ... канд. юрид наук : 12.00.02. Одеса, 2017. 216 с.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.32>

БУРЯК К.М.

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

MEASURES TO PREVENT DOMESTIC CRIME

Стаття присвячена дослідженню заходів запобігання домашній злочинності. Розглянуто, механізм запобігання злочинності у двох площинах: динамічній та статичній. В рамках динамічної площини виокремлено профілактику злочинності, попередження злочинності та припинення розпочатого злочину. Статична складова представлена різноманітними заходами запобігання. Запобіжні заходи проаналізовано за наступними критеріями: за масштабом, за змістом, за суб'єктами, за об'єктами, залежно від рівня здійснення запобіжної діяльності. Запропоновано, перелік загальносоціальних заходів запобігання домашній злочинності, вони націлені на формування обізнаності у громадян про гармонійні відносини у сім'ї та форми прояву насилля, шляхом проведення вебінарів, публікації постів в соціальних мережах. Зазначено, що спеціально-криминологічні заходи запобігання домашній злочинності реалізуються конкретними державними органами, які в рамках своєї компетенції здійснюють контроль, аналіз, моніторинг та протидію домашній злочинності. Визначено, що заходи індивідуального запобігання домашній злочинності націлені на конкретну особу, яка має схильність до проявів насильства щодо свого партнера. Задля запобігання вчинення домашньою злочинністю такою особою їй надають соціальну допомогу, проводять роз'яснювальні бесіди, застосовують обмеження та примус. Домашня злочинність являється комплексним соціальним явищем, тому запобігти їй можливо лише спільними зусиллями та налагодженій роботі суб'єктів запобігання та комплексній реалізації всіх видів заходів запобігання злочинності. Потрібно відмітити, що криминологічні заходи запобігання домашній злочинності мають на меті покращення умов життєдіяльності та співіснування членів суспільства і здебільшого профілактика виступає флагманом, аніж інші застосування правових заходів боротьби з цим видом злочинності.

Ключові слова: *домашня злочинність, механізм запобігання злочинності, загальносоціальні заходи запобігання, спеціально-криминологічні заходи запобігання, індивідуальні заходи запобігання.*

The article is devoted to the study of domestic crime prevention measures. The mechanism of crime prevention is considered in two forms: dynamic and static. The prevention of crime, the warning of crime and the termination of the crime that has started are distinguished within the framework of the dynamic form. The static component is represented by various prevention measures. Preventive measures were

analyzed according to the following criteria: by scale, by content, by subjects, by objects, depending on the level of implementation of preventive activities. A list of general social measures to prevent domestic crime is proposed, they are aimed at creating awareness among citizens about harmonious family relationships and forms of violence, by holding webinars and publishing posts on social networks. It is noted that special criminological measures for the prevention of domestic crime are implemented by specific state bodies that control, analyze, monitor and combat domestic crime within their competence. It was determined that the measures of individual prevention of domestic crime are aimed at a specific person who has a tendency to show violence against his partner. In order to prevent such a person from committing domestic crime, social assistance is provided to him, explanatory discussions are held, restrictions and coercion are applied. Domestic crime is a complex social phenomenon, therefore it can be prevented only by joint efforts and coordinated work of prevention subjects and comprehensive implementation of all types of crime prevention measures. It should be noted that criminological measures to prevent domestic crime have purpose to improve living conditions and coexistence of members of society, and in most cases, prevention is the flagship rather than other applications of legal measures to combat this type of crime.

Key words: *domestic crime, crime prevention mechanism, social prevention measures, special criminological prevention measures, individual prevention measures.*

Постановка проблеми. Незважаючи на досить високу активність законодавця у врегулюванні проблеми протидії та запобігання домашній злочинності, питання щодо усвідомлення громадськістю й обізнаності з цього напрямку залишається найбільш актуальним і потребує термінового вирішення.

Зростання злочинності попутно тягне за собою розвиток багатьох негативних явищ суспільного життя. Тому розробка ефективних заходів запобігання злочинності та їх вчасне застосування є запорукою подолання розвитку злочинності конкретного виду та злочинності в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчили результати вивчення наукової літератури з даної проблематики її активно та продуктивно розробляють як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Зокрема, серед українських науковців варто виділити праці: О.М. Бандурки, І.Г. Богатирьова, Є.П. Гайворонського, В.В. Голіна, О.М. Джузи, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, В.М. Куца, О.М. Литвинова, С.Г. Міщенко, І.В. Однолюк, В.В. Сокуренько, А.С. Чуйкова.

Метою статті є дослідження заходів запобігання домашній злочинності.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж переходити до характеристики заходів запобігання злочинності, хочемо відзначити, що механізм запобігання злочинності виступає одним з головних напрямків протидії злочинності. Протидію злочинності можна визначити, як поєднання запобігання проявам злочинності і кримінально-правового реагування, обумовлене сутністю та змістом самої злочинності. В.В. Сокуренько наголошує, що протидія злочинності являє собою цілеспрямовану комплексну діяльність, що здійснюється як державними органами, господарськими і громадськими організаціями, так і громадськими формуваннями, а також окремими громадянами. На його думку, протидія злочинності базується на нормативно-правових засадах внутрішньої та зовнішньої політики держави, складовою частиною якої є кримінологічна політика, що визначає теоретичні основи, напрями, цілі, методи запобіжного впливу на злочинність [1, с. 13].

На думку С. Г. Міщенко протидія злочинності за своїм характером є правоохоронною діяльністю, яка розглядається як багатофункціональне та різноаспектне поняття, що охоплює собою практично всі сфери державної діяльності [2, с. 10].

О. М. Бандурка сформував наступні завдання протидії злочинності:

- 1) виявлення причин вчинення злочинів і умов, що їм сприяють;
- 2) застосування заходів з усунення встановлених причин і умов або їх нейтралізації (блокування);
- 3) виявлення осіб із протиправною поведінкою, що має тенденцію переростання у вчинення злочинів;
- 4) корегуючий вплив на цих осіб з метою недопущення вчинення ними злочинів шляхом застосування індивідуально-профілактичних заходів;
- 5) застосування заходів, направлених на зниження серед громадян ризику стати жертвами злочинних посягань;

- б) обмеження дії негативних явищ і процесів, супутніх злочинності;
- 7) мобілізація всіх позитивних сил суспільства на створення атмосфери нетерпимості до будь-яких форм злочинної поведінки;
- 8) усунення недоліків у діяльності суб'єктів протидії злочинності;
- 9) підвищення ефективності діяльності з протидії злочинності [3, с. 73].

Для реалізації політики протидії домашній злочинності в Україні норми, які регулюють дану проблематику закріплені в ч.1 ст. 3 Конституції України, ст. 126-1 та ст. 127 Кримінального Кодексу України, ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Стосовно запозичення міжнародного досвіду у нормотворччу діяльність- нещодавно, 20.06.2022 р., Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Підписання та подальшої імплементації в законодавство України потребують Рекомендації Ради Європи «Запобігання та боротьба з сексизмом» (CM/Rec(2019)1) та Конвенція Міжнародної організації праці № 190 про викоринення насильства та домагань на робочому місці.

Проблемним являється питання реагування на випадки домашньої злочинності в сім'ях військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів (працівники поліції, військовозобов'язані, резервісти під час проходження зборів, особи рядового та начальницького складів Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України). Така ситуація призводить до дискримінації членів родин таких осіб, адже жертва розуміє, що немає сенсу звертатись за правовою допомогою у цих ситуаціях, розгляд таких справ буде закрито на етапі самого звернення. Урядовою уповноваженою з питань гендерної політики висунуто пропозицію проекту ЗУ «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо зміни установленого порядку притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статті».

Запобігання злочинності в широкому розумінні – це історично сформована система подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів. У більш вузькому, прикладному значенні запобігання злочинам є діяльністю, спрямованою на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення [4, с. 145]

А.П. Закалюк вважає, що запобігання злочинності – це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім, причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії [5, с. 324].

На думку В.В. Голіна, запобігання злочинності – це соціальна політика держави та діяльність громадськості, спрямовані на подолання криміногенно небезпечних суперечностей у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення, поступового витіснення (загально-соціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-криминологічне запобігання) [6, с. 16].

А. Марієнко трактує запобігання злочинності як сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виконують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [7, с. 193].

І.Г. Богатирьов зауважує, що запобігання сімейно-побутовій злочинності- це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [8, с. 274].

В. Куц пропонує розглядати механізм запобігання злочинності у двох площинах : динамічній та статичній.

I. Динамічна складова містить наступні заходи запобігання злочинності:

1.1. Профілактика злочинності

Профілактика злочинності (гр. *prophylakticos* – запобіжний) – сукупність заходів, спрямованих на виявлення, обмеження чи нейтралізацію факторів злочинності, суспільної небезпеки особи злочинця, а також на усунення чинників виникнення та розповсюдження окремих видів та форм злочинів [9, с. 19].

В. Куц наголошує, що профілактика націлена на нейтралізацію криміногенних передумов можливого правопорушення, або діяльності з усунення та нейтралізації причин його можливого вчинення, а також умов, що сприяють цьому [10, с. 108].

У кримінології термін «профілактика злочинності» використовують як у широкому, так і у вузькому сенсі. У широкому сенсі під профілактикою розуміють діяльність усіх суб'єктів профілактичної діяльності (як спеціальних, так і тих, чії основні функції не пов'язані з правоохоронною діяльністю), націлену на протидію детермінантам злочинних проявів. Аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок, що під профілактикою злочинів у вузькому сенсі слід розуміти діяльність саме спеціальних суб'єктів, що полягає у розробленні й здійсненні заходів, спрямованих на виявлення й усунення детермінант злочинності, а також здійсненні превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Втілення загальної профілактики здійснення злочинів у сімейно-побутовій сфері, по-перше, стримує людей від скоєння злочинів, по-друге, що досить важливо, виключає можливість стати потерпілим від протиправних дій.

1.2. Попередження злочинності

А.Ф. Зелінський зауважує, що попередження злочинності – це система заходів щодо зниження росту злочинності шляхом усунення її причин та умов (кримінологічні профілактика), а також запобігання та припинення конкретних злочинів [11, с. 140].

І.Г. Богатирьов під попередженням скоєння злочинів розуміє найбільш ефективний, дієвий шлях боротьби зі злочинністю, оскільки заходи попередження направлені, в першу чергу, проти причин, породжуючих злочини, і умов, що сприяють їх здійсненню [8, с. 249]

А. С. Чуйков визначає попередження злочинів як вплив на чинники, які спричиняють появу та розвиток злочинності в певній сфері, який блокує такі чинники та поступово їх знищує [12, с. 434].

На думку В. Куца попередження являє собою сукупність заходів, безпосередньо спрямованих на свідомість конкретних осіб або окремих їхніх груп, які мають злочинні наміри, замислюють вчинення злочину. На рівні індивідуального запобігання злочинам попередження проявляється як інформування потенційного злочинця про нераціональність спланованого ним кримінального правопорушення. Головною ознакою цієї форми запобігання є наявність зусиль, що застосовуються до конкретних осіб, які вже мають намір вчинити злочин. З позиції кримінального права це означає, що попередженням злочину є діяльність суб'єктів запобігання на стадії виявлення умислу на його вчинення [8, с. 109].

1.3. Припинення розпочатого злочину.

В. Куц слушно зауважує, що припинення розпочатого злочину має місце за умови, що відбувається готування до вчинення злочину невеликої тяжкості, передбаченого ч.1 ст. 14 КК України. Якщо готування до злочину охоплюється змістом ч.2 ст. 14 КК України тоді припинення розпочатого злочину слід кваліфікувати не як засіб запобігання, а як правове реагування на вчинення кримінального правопорушення [8, с. 105].

II. Статична складова репрезентує різноманітні засоби запобігання. Вони можуть мати різну суспільну природу і лише деякі з них є предметом кримінології та юриспруденції (засоби оперативно-розшукової профілактики чи попередження кримінальних правопорушень або обвинувальний вирок суду (засіб), проголошення якого є потужним заходом запобігання злочинності, переважно у виді попередження осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень) [8, с. 106].

Запобіжні заходи можна класифікувати за наступними критеріями:

1) за масштабом: заходи, які здійснюються у територіальному розрізі; заходи, які здійснюються на окремому об'єкті; заходи, націлені на групу осіб;

2) за змістом: заходи соціально-економічного характеру; заходи соціально-демографічного характеру; заходи технічного характеру; заходи екологічного характеру; заходи правового характеру та інші;

3) за суб'єктами: заходи, що здійснюються органами всіх гілок влади, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, окремими громадянами;

4) за об'єктами: відповідно до видів злочинів на протидію яким вони спрямовані;

5) В.В. Голіна виокремлює залежно від рівня здійснення запобіжної діяльності:

– Загальносоціальне запобігання злочинності здійснюється різними органами державної влади й управління, а також громадськими організаціями та громадами, до безпосередніх функцій яких не належить боротьба зі злочинністю. Профілактичний вплив здійснюється шляхом розроблення та реалізації різноманітних економічних та соціальних проектів і програм, які також опосередковано сприяють втіленню спеціально-криминологічних запобіжних заходів [6, с. 62].

Схожу точку зору на термін «загальносоціальне запобігання» висловив О.М. Джужа. Під загальносоціальними заходами він розуміє діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, розроблення та усунення заходів, спрямованих на їх усунення й нейтралізацію. Цю діяльність здійснюють державні органи, громадські організації, вона зачіпає інтереси всіх членів суспільства [13, с. 111].

І.М. Клопотун зауважує, що загальносоціальне запобігання злочинам – це позитивний розвиток суспільства в цілому, вдосконалення його економічних, політичних, соціальних та інших інститутів, що об'єктивно сприяє усуненню з життя кризових явищ і диспропорцій, які живлять злочинність [14, с. 327-328].

М. В. Колодязний наголошує, що загальносоціальне запобігання злочинності є першим фундаментальним напрямом, покликаним удосконалити суспільні відносини в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах. Тому цей рівень запобігання злочинності передбачає вироблення такого соціально-психологічного механізму в суспільстві, який би давав можливість блокувати деструктивну поведінку та усувати причини та умови, що сприяють їй [15, с. 163].

О. М. Литвинова вважає, що заходи загальносоціального (державного) характеру – це сукупність ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямовані на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [16, с. 114].

Загальносоціальне запобігання домашній злочинності становлять наступні заходи:

1) шляхом просвітницької діяльності формування розуміння здорової родини та гармонічних взаємовідносин;

2) організація роботи телефону довіри та психологічної допомоги особам, які знаходяться у токсичних взаємовідносинах;

3) проведення вебінарів для вироблення стереотипу правильних взаємовідносин;

4) публікації в соціальних мережах на тему домашнього насилля та шляхів його подолання;

5) створення спільнот по боротьбі з домашньою злочинністю.

Більшість криминологів схильні виокремлювати віктимологічну профілактику в окремий напрямок загальносоціальної профілактики.

На думку О.М. Джужа та В.В. Василевича віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та зумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних можливостей, а також розроблення або вдосконалення уже наявних засобів захисту громадян від злочинів та подальшої віктимізації [17, с. 27].

Є.П. Гайворонський припускає, що віктимологічна профілактика – це цілеспрямований спеціалізований вплив на осіб з неправомірною чи аморальною поведінкою та фактори, що зумовлюють віктимність, пов'язану з такою поведінкою, а також на фактори й осіб, позитивна поведінка яких тісно чи іншою мірою є віктимно небезпечною для них [18, с. 104].

І.Г. Богатирьов зазначає, що основним завданням віктимологічної профілактики сімейно-побутової злочинності є створення системи ефективного соціального захисту всіх громадян від можливої віктимізації, зміна сформованої практики поведінки з потерпілими та іншими жертвами злочинів. Для цього необхідно розробити або удосконалити чинне законодавство, створити нові державні та недержавні структурні підрозділи, соціальні служби, фонди допомоги, реабілітаційні центри та інші організації із захисту жертв злочинів, організувати підготовку спеціальних кадрів для такої роботи. Запобігання сімейно-побутової злочинності передбачає систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без

громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [8, с. 270].

– Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб'єкти здійснюють вплив на криміногенні фактори, а також встановлюють причини та умови вчинення злочинів та вживають заходів щодо їх усунення [6, с. 20].

Спеціально-кримінологічні заходи покликані виконувати такі завдання:

а) контроль рівня злочинності всередині держави;
б) вивчення зарубіжного досвіду протидії певному виду злочинності; наукових досліджень стосовно цього виду злочинності;

в) розробку та безпосереднє виконання операцій, спрямованих на викорінення злочинних проявів;

г) моніторинг проведених заходів;

д) формування в пересічних громадян законослухняної моделі поведінки [13, с. 267].

Спеціально-кримінологічне запобігання домашній злочинності становлять наступні заходи:

1) створення науково-дослідницьких установ з питання вивчення домашньої злочинності;
2) ініціювання законотворчої діяльності стосовно протидії домашній злочинності;
3) розробити дієвий механізм кримінального прогнозування та програмування домашньої злочинності;

4) проведення всеукраїнських соціальних програм, які націлені на формування обізнаності у населення про домашню злочинність;

5) залучення ЗМІ в інформування населення про стан домашньої злочинності, її детермінанти, права жертв такого злочину.

6) створення фондів з надання фінансової та моральної підтримки особам, які стали жертвами домашньої злочинності.

– Індивідуальне запобігання злочинності полягає у цілеспрямованих заходах щодо конкретної особи (групи осіб), схильної до вчинення злочину, причин та умов, що детермінують поведінку цієї особи [6, с. 35].

Індивідуальне запобігання домашній злочинності становлять наступні заходи:

1) заходи переконання – процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисуспільних установок. Заходи переконання реалізуються шляхом проведення особистих бесід, за допомогою яких роз'яснюються наслідки, міра покарання у разі вчинення домашньої злочинності.

2) заходи соціальної допомоги – соціальна реабілітація, надання соціального житла, соціальна підтримка незахищених верств населення, організація центрів соціально-психологічного впливу та спеціальних консультаційних пунктів.

3) обмеження – профілактичний контроль за місцем проживання або роботи особи з боку правоохоронних органів чи громадськості (наприклад, головою ОСББ).

4) примус виражається у правообмеженнях та репресивній діяльності.

Висновки. Отже, запобігання злочинності є дієвим важелем в боротьбі з певними видами злочинів і злочинністю в цілому. Механізм запобігання злочинності розглянуто у двох площинах: динамічна (профілактика, попередження, припинення розпочатого злочину) та статична. Запобіжні заходи класифіковано за наступними критеріями: за масштабом, за змістом, за суб'єктами, за об'єктами, залежно від рівня здійснення запобіжної діяльності. Запропоновано загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання домашній злочинності. Запровадження та втілення цих заходів є запорукою мінімізації та успішної боротьби з домашньою злочинністю.

Список використаних джерел:

1. Сокуренько В.В. Запобігання злочинності як фундаментальна проблема теоретичної і прикладної кримінології. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європ. Союзу. Харків, 2018. С. 13-14.

2. Міщенко С.Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08-кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2011. 19 с.
3. Бандурка О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. 308 с.
4. Однолько І.В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Юридичний вісник*. 2013. № 4 (29). С. 143-147.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1. 424 с.
6. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навчальний посібник. Харків : Нац. юрид.акад. України, 2011. 120 с.
7. Марієнко А. Індивідуальне запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності: сучасний стан проблеми. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. № 4(8). С. 192-197.
8. Богатирьов І. Г. Криминологія: підручник. Київ: Дакор, 2018. 352 с.
9. Психологічний словник / За ред. члена-кореспондента АПН СРСР В.І. Войтка. К., 1982. С. 19.
10. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 С. 104–112.
11. Зелінський А.Ф. Криминологія: Наук. посібник. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.
12. Чуйков А.С. Деякі питання спеціально-криминологічної профілактики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 433–441.
13. Джужа О.М., Кондратьєв Я.Ю., Кулик О.Г., Михайленко П.П. та ін. Криминологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2002. 416 с.
14. Клопотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у в'язничих колоніях: монографія. Київ, 2013. 472 с.
15. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: криминологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія / М. Г. Колодяжний; за ред. В.В. Голіни. Х.: Кросроуд, 2010. 288 с.
16. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. 2008. Випуск 41. С. 111–117.
17. Криминологічна віктимологія: навч. посіб. / [Моїсєєв Є. М., Джужа О.М., Василевич В. В. та ін.]; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. К.: Атіка, 2006. 352 с.
18. Гайворонський Є.П. Особливості віктимологічної профілактики, що проводиться підрозділами Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1(22), том 3. С. 104-107.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.33>

КОРНЯКОВА Т.В., КОНДРАТЬЄВА А.Г.

**НАРКОМАНІЯ: ВИТОКИ, АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТА ПРОТИДІЇ,
СТАН СЬОГОДЕННЯ****DRUG ADDICTION: ORIGINS, ASPECTS OF DEVELOPMENT
AND COUNTERMEASURES, CURRENT STATE**

У вступі розглянута постановка проблеми наркоманії в Україні. Обґрунтування позиції щодо важливості звернення уваги саме на цю сферу.

Основна частина має уточнення використаних понять та застосованих термінів. Найвнє звернення до такої науки як віктимологія. Важливість роботи віктимології у комплексі заходів проти наркозлочинності. Переваги використання понять та методів віктимологічних досліджень у сфері наркоманії. Розглянуто різні погляди на тему, включаючи філософський, психологічний, соціальний та біологічний аспекти. Обґрунтовано важливість комплексної роботи з цих усіх аспектів. Наведено причини виникнення та поширення обставин розвитку наркоманії серед громадян. Також була звернута увага на ситуацію в країні, яка може дати поштовх на загострення проблеми та можливі негативні наслідки у разі відсутності вирішення питання. Перегляд чинного законодавства на основі минулого досвіду для досягнення цілі викорінення проблеми наркозалежності та наркозлочинів. Були наведені статистичні дані, що показують стан розглянутої теми з практичної сторони. Визначена проблематика протидії та перешкоди на шляху подолання та обов'язкові міри, які необхідні до застосування задля викорінення проблеми наркоманії в Україні. Обґрунтовані необхідні до виконання чіткі профілактичні заходи на шляху до подолання наркозалежності серед суспільства.

У висновках зазначена обґрунтована позиція щодо важливості вживання всіх необхідних заходів та перспектива розвитку з розрахунком вирішення питання.

Ключові слова: визначення понять наркозлочинності, віктимологія наркотичної злочинності, наркотики, наркоманія, наркозалежність.

In the introduction, the statement of the problem of drug addiction in Ukraine is considered. Justification of the position regarding the importance of paying attention to this area of crime.

The main part has a clarification of the used concepts and applied terms. There is an appeal to such a science as victimology. The importance of the work of victimology in the complex of measures against drug crime. Advantages of using the concepts and methods of victimology research in the field of drug policy. Various views on the topic are considered, including philosophical, psychological, social and biological aspects. The importance of comprehensive work on all these aspects is substantiated. The reasons for the occurrence and spread of the circumstances of the development of drug addiction among citizens are given. Attention was also drawn to the situation in the country, which can give impetus to the aggravation of the problem and possible negative consequences in the absence of a solution to the issue. Revision of current legislation on the basis of past experience to achieve the goal of eradicating the problem of drug addiction and drug crimes. Statistical data showing the state of the subject from the practical side were given. The problems of countermeasures and obstacles on the way to overcoming them

© КОРНЯКОВА Т.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного і кримінального права (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

© КОНДРАТЬЄВА А.Г. – студент юридичного факультету (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

and mandatory measures that are necessary to be applied in order to eradicate the problem of drug addiction in Ukraine are defined. Reasonable and necessary to implement clear preventive measures on the way to overcoming drug addiction in society.

In the conclusions, a well-founded position on the importance of using all necessary measures and a perspective of development with a view to resolving the issue are indicated.

Key words: *definition of concepts of drug crime, victimology of drug crime, drugs, drug crimes, drug addiction.*

Вступ. Поширення, використання та зберігання наркотичних засобів на разі мають місце серед прогалін в Україні. Тема проблеми подолання наркоманії, особливо серед молоді, не втратила свою значущість. Приводи стверджувати, що на даний момент не має доречний зміст приділяти увагу саме цьому питанню є недоцільними, адже наявність (або відсутність) здорового глузду серед населення безпосередньо має вплив на перспективність розвитку країни. Наркоманія на разі наявна у розділі поширених проблематичних питань серед населення України і має серйозний негативний вплив на суспільство. Вона не має обмежень серед регіонів, віку, верств та державних кордонів. Проблематика наркоманії потребує постійного всебічного і детального аналізу ситуації, з'ясування характеристики та витоків, вивчення моделі поведінки жертви та злочинця (інколи одночасно в формі одної особи).

Мета статті. Вважаючи тему досить актуальною слід чітко сформулювати застосовані поняття, проблематику подолання питання та необхідні міри до застосування. Метою статті є розгляд різних спектрів впливу на розвиток та вилучення наркоманії серед населення країни. Важливим також є звернення уваги на моменти перешкод у подоланні прогалін та введення профілактичних заходів. Безпосередньо метою слід зазначити визначення важливості ведення політики протидії наркотичної залежності та злочинності.

Основна частина. Для повного розуміння необхідно визначити застосовану термінологію. Наркоманія (грец. *narke* – заціпеніння, сон і *mania* – божевілля, пристрасть, потяг) – загальна назва хвороб, що проявляються патологічним потягом до постійного вживання в зростаючих кількостях наркотичних препаратів і наркотичних речовин внаслідок стійкої психічної та фізичної залежності від них з розвитком абстиненції при припиненні їх вживання. Іншими словами – це стан періодичної або хронічної інтоксикації натуральною або синтетичною наркотичною речовиною, що характеризується потягом до даної речовини, а також психічною і фізичною залежністю від ефекту дії цієї речовини. Під наркотичними правопорушеннями (наркоправопорушення) слід розуміти кримінальні правопорушення в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. До основних чинників поширення наркотиків в Україні можна віднести загальні: економічні, соціальні, культурні та духовні, і особисті: недолки у вихованні, відсутність певного виду занять, зняття стресового стану, вплив оточення, необхідність самоствердження тощо. Відповідно щодо терміну «протидія наркозлочинності» – це діяльність держави та суспільства, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію причин наркозлочинності та умов, що сприяють її виникненню та розповсюдженню, явищ і процесів, які обумовлюють зростання окремих типів і видів незаконного обігу наркотиків, факторів, що впливають на формування наркозалежності у певних категорій осіб, вплив на умови їхнього життя і виховання, усунення конкретних умов, які обумовлюють участь у незаконному обігу наркотиків окремих осіб, визначення форм і методів соціального контролю за обігом [3, с. 118].

Важливим моментом у складанні проблематики наркоправопорушення є застосування такої науки як віктимологія. Віктимологія є вченням про жертву: аналізує жертву, морально-психологічні та соціальні характеристики, що впливають на їх вразливість, та ситуації, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень та виникають під час їх учинення. Зазначені наукові підходи надають можливість виявити криминогенно-провокаційну поведінку жертви у взаємодії з поведінкою правопорушника. Основним завданням віктимології є дослідження специфіки причинного комплексу злочинності загалом та конкретного кримінального правопорушення зокрема, з урахуванням обставин ситуативного характеру, які формуються під впливом поведінки жертви злочинного посягання чи підвищеної схильності стати жертвою. Розуміючи різні аспекти впливу на людину, можна зробити висновок чому вона чине те, чи інше діяння, пов'язане із станом жертви та наркотичними правопорушеннями. Жертвою наркотиків може стати кожен, незалежно від окремих рис та відрізняючих від інших людей факторів. Дослідження віктимологічних

механізмів розширюють можливості моделювання систем попередження злочинності та забезпечить загальну безпеку країни. Віктимологія дозволяє дослідити: 1) морально-психологічні та соціальні характеристики жертв кримінальних правопорушень, аби зрозуміти, через які моральні, вольові чи емоційні якості, соціальні спрямованості людина стає потерпілою від злочину; 2) взаємини, що пов'язують порушника закону з потерпілим, щоб зрозуміти, яке значення ці стосунки мають для створення передумов скоєння кримінального правопорушення, як вони мотивують до дій; 3) ситуації, які передують та супроводжують кримінальні правопорушення, аби з'ясувати, якими були мотиви віктимологічної поведінки жертви та наскільки ситуація була кримінально значущою; 4) поведінку людини (окремих груп населення), яка за своєю природою може бути не тільки злочинною, але й віктимологічною, тобто ризикованою, необачною, легковажною, розбещеною, провокаційною, небезпечною для самого себе, а в деяких випадках – провідною для скоєння злочину; 5) криміногенні ситуації, які сприяють скоєнню кримінальних правопорушень, та комплекс віктимологічних факторів, що призводять до того, що особа стає жертвою кримінальних правопорушень; 6) віктимологічну профілактику [3, с. 31-32].

Науковці звертають увагу на термін «наркотизм» як соціальне явище, що полягає у адиктивній поведінці особи, що в подальшому розвивається як масове явище, формування соціальних груп і субкультур, виникнення специфічних відносин і в результаті трансформації соціальної культури. Цей процес є деструктивним і має негативні наслідки, оскільки під впливом наркотиків і зміни психічного стану людина чинить злочини, що несуть суспільну небезпеку: хуліганство, тілесні ушкодження, убивства тощо. Також аби задовольнити потреби наркомана особа може прибігати до порушення закону з метою заволодіння засобами для придбання «доз». Виділяють взаємозалежність наркоманії та злочинності: протиправні дії, пов'язані з виготовленням і збутом наркотичних засобів, що має ознаки організованої злочинності. Більш того, зловживання наркотиками руйнує структуру сім'ї та суспільства. У стані наркотичного сп'яніння особа не здатна розуміти наслідки своїх дій та не мають змоги раціонально оцінювати ситуацію, що спричиняє підвищення злочинності. Розрізняють два підходи щодо наркоманії: ліберальне та консервативне. Ліберали відносять наркоманію та наркотики загалом до невід'ємної частини людського буття. Вважаючи викорінення проблеми наркоманії неможливим, вони тим самим нав'язують ідею смирення з явищем. Про це свідчить практика легалізації марихуани та інших «легких» наркотиків в деяких країнах Європи. Консерватори в свою чергу відносять проблему наркоманії як до зла у соціумі і підтримують ідею винуватості наркозалежного, а таких осіб вважають за потрібне притягнути до ізоляції, що в свою чергу підривають засади громадянського суспільства [2, с. 76-77]. Розглядаючи ці два напрями можна зробити висновок наче вони абсолютно різні за ідеєю та набуттям наслідків. Але на практиці, як відомо, крайнощі співпадають. У цьому випадку співпадіння спостерігається у неефективності.

Цікавий момент, на який варто звернути увагу – філософська складова проблеми наркоманії. Наркотичні речовини мають виключно земне походження. Це результат внаслідок дій людини. Проблема наркоманії також спостерігається лише серед представників людської раси. Сама людина відрізняє себе від інших форм життя за здатністю мислити. Отже, можна зробити висновок, що наркотична залежність має витоки із так званого «гносеологічного коріння». Сутність людини полягає у прагненні до істини. Сенс життя у пошуку тієї самої істини. Наркоманія пов'язана із складнощами процесу людського пізнання. Справа в тому, що процес досягнення істини (а це є цілеспрямована мета пізнання) завжди за своєю сутністю є відкриттям нового та незвіданого. Не дарма проблема наркоманії більш поширена серед підлітків та молоді. Це створює схильність дізнатись нові відчуття, пізнати новий світ. Торкнувшись теми відчуттів слід зауважити, що людина, як складова за своєю сутністю, не може існувати без емоцій, що дає інший аспект розгляду – психологічний. Психологічний комплекс наркомана – збір емоцій та переживань, але однобічно роздутих та перекручених. В перекладі з грецької наркоманія означає «потяг до ейфорії». Причиною тому є соціальне середовище людини. Наркоманія зароджується та прогресує лише там, де середовище зумовлено деякими чинниками: історичні, демографічні, економічні, політичні, соціально-культурні та інші. Саме вони прирікають наркомана до переходу від реального світу до ірреального світу ілюзій. Також аби отримати повну картину складової наркомана слід звернутись до біологічної теорії походження наркоманії Джільберто Джеррі та Норі Волков, згідно з якої схильність до наркотиків складається ще в утробі матері на стадії зародження [5, с. 2]. Варто говорити про біосоціальне підґрунтя наркоманії, що полягає у спадковості та соціальних факторах, які відносно біологічних виступають модуляторами частоти відхилення у поведінці. Отже, якщо чинник притаманний людині, це не підстава стверджувати про

лише біологічне походження наркоманії. Саме в комплексі генетологічне, психологічне та біологічне коріння є передумовами наркоманії. Людина стає наркоманом через розрив, розпад основи свого існування. Це означає, що суперечлива природа існування соціуму тамує в собі можливість спалаху наркоманії.

Американські лікарі із Нью-Йоркського центру дезінтоксикації вважають, що на формування особи наркомана впливають такі обставини:

- ринок, який вільно постачає наркотики;
- середовище, що сприяє чи допускає вживання;
- індивідуальний нахил особи.

На даний момент Україна переживає тяжкий історичний момент: вторгнення на терени країни-агресора. Тому психологічний стан багатьох громадян можна назвати нестабільним та більш піддатливим до стресу. Це є витком збільшення вживання не тільки спиртвмісних, а і наркотичних засобів, що несе в собі серйозну суспільну небезпеку. Особливо, якщо тема торкається зловживанням серед військовослужбовців. Також до причин наркоманії та наркобізнесу призвело кризові явища у всіх сферах суспільного життя населення. Як наслідок – поляризація соціальних верств на надбагатих і тих, хто перебуває за межею бідності. На цьому тлі значно посилилась напруга серед різних верств, наслідком чого стало збільшення злочинності. За звітними даними кількість зареєстрованих кримінальних проваджень у сфері обігу наркотичних засобів порівнюючи з минулим роком збільшилась на 66%. Збільшилась кількість кримінальних правопорушень щодо незаконного виробництва, виготовлення, придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту – на 42,7%. І це незважаючи на латентні випадки.

Якщо казати за проблематику та перешкоди виконання стратегії державної наркополітики, то відповідно маємо наступне :

1. Низький рівень профілактичних заходів щодо вживання наркотичних засобів та здійснення моніторингу роботи відповідних закладів.
2. Недотримання професійних обов'язків службовцями державних установ відносно контролю дотримання стратегії протидії наркоправопорушень.
3. Відсутність звітності, яка фіксована практично і доступна.
4. Суспільне відношення до зловживання наркотичними засобами, а саме сприйняття це як факт, який змінювати не треба.

Тому важливим фактором ліквідування наркоправопорушенням є державний захист. Концептуальна модель запобігання наркообігу та зниження рівня вживання наркотиків включає:

1. Зайнятість молоді та підлітків (навчання, робота, організації дозвілля).
2. Ідеологічне та культурне виховання.
3. Підвищення ролі сім'ї. За природою успадковуються низменні принципи. Якщо вони будуть переважати над іншими поставленими життєвими ідеалами, суспільство поглине беззаконня.
4. Посилення роботи правоохоронних органів. Заохочення добросовісного виконання роботи у сфері притягнення до відповідальності та здійснення профілактичних заходів.
5. Створення системи центрів раннього виявлення та своєчасного лікування.
6. Залучення всіх державних інституцій у боротьбі з наркоманією у державі.
7. Робота над свідомим розумінням і відношенням громадян до наслідків зловживання, починаючи із шкільних заходів [2, с. 78].

Також важливий акцент, який потрібно встановити – заходи реабілітації наркозалежних, особливо враховуючи настання післявоєнного стану в Україні, що може загострити питання. Для повного розуміння визначимо наступне: наркозалежна особа – це людина, яка має наявні психологічні, фізіологічні і духовні вади деструктивного характеру. А отже доречно визначати наркозалежність, як хворобу душі, розуму і тіла. Однією з основних причин рецидивних та латентних випадків нарковживання є соціальна складова проблеми. В суспільстві сформувалось уявлення про наркомана, як злочинця, а не людину, яка потребує негайної допомоги. Треба розуміти, що в аспекті соціальних орієнтирів суспільства перевагу слід віддавати громадському здоров'ю, а не дотриманням правопорядку. Більш того, останній має бути підпорядкований боротьбі за здоров'я людини, за його безпечне життя, а не домінувати над ним. А отже і відношення щодо наркозалежної особи має бути не як до об'єкта репресій, а як до особистості, яка потенційно може стати корисною для суспільства. На минулому досвіді різних політики проведення реабілітації серед наркозалежних виділяється репресивний метод. Та дійсно, інколи в історії можна побачити позитивний результат таких заходів, але вони не були довгостроковими. Як було зазначено раніше

наркоманія – комплекс хвороб різних напрямків, в тому числі соціальна складова, а отже і стратегічне подолання має бути комплексним. Тому варто починати із впровадження стратегічних основ соціального лікування, не нехтуючи медичним лікуванням звісно. Загалом захопленість силовими рішеннями проблеми наркоманії виявилась неефективною. Зокрема, Програмою реалізації державної політики у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 (далі – Програма), затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2003 року № 877, передбачалось значне збільшення кількості працівників правоохоронних органів, задіяних у протидії незаконному їх обігу. Згідно з метою Програми, це повинно було позитивно вплинути на загальний стан наркоманії. Проте на виході маємо зворотній результат. В ході реалізації заходів різко зросла кількість кримінальних справ і збільшилась кількість наркозалежних: зі 100 тис., які перебували на обліку у 2003 році, до 180 тис. у 2008 році. Такі результати ставлять під сумнів ефективність використання репресивного методу подолання питання наркоманії. Отже, по-перше оскільки наркоманія не злочин, а хвороба, і наркозалежний – не злочинець, а людина яка потребує допомоги, ставлення має бути як до особистості, потенційно здатною стати корисним і повноцінним членом суспільства, як вже зазначалось раніше. По-друге, профілактика, лікування та реабілітація коштують державі значно дешевше, ніж утримання репресивного апарату, і особливо пенітенціарних установ і засуджених за наркоманію, які в них утримуються [2, с. 128].

Якщо проаналізувати чинне законодавство, стосовно цієї проблеми, зокрема норми статей 305-320 Кримінального Кодексу України, ефективність їх застосування, то можна зробити висновок, що нині сконцентрована робота на наркоспоживачеві, а не на наркодилері, і вони вимагають свого вдосконалення. Аналіз практики показує, що за складом злочину, передбаченим статтею 309 КК України, відкривається до 70 % кримінальних проваджень. Згідно із статистичними даними, якщо за 2021 – 2022 роки за статтею 309 КК за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів (фактично за споживання) – 7 145 осіб (81,8%), то за статтею 307 КК за незаконне виробництво, виготовлення, перевезення чи пересилання наркотичних засобів (фактично їх збут) – 585 осіб (6,7%) та 257 осіб (2,9%) – за інші правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306, 308, 311-316, 318-320). Отже, доречним буде звернути увагу на використання гуманного права. Особі, якій необхідна допомога – надавати її, а причину появи хвороби викориняти, а саме акцентувати увагу на подолання наркоторговлі та наркобізнесу в Україні.

Не слід нехтувати профілактичною роботою. У положеннях Стратегії державної політики щодо наркотиків мають бути положення про необхідні заходи з метою зменшення первинного вживання наркотичних засобів не за медичними призначеннями та відповідно попиту на них. З метою профілактики наркотичної залежності держава забезпечує:

- надання пріоритету профілактичній роботі у наркополітиці ;
- здоровий спосіб життя та залучення населення до суспільно корисної праці, розширення кола життєвих інтересів ;
- розроблення заходів протидії поширення наркотичної субкультури ;
- проведення постійного моніторингу ефективності профілактичних заходів, і в разі необхідності внесення змін щодо тактики та методики їх реалізації ;
- забезпечення стабільного існування нації, збереження її фізичного та морального здоров'я ;
- зниження рівня загострення соціальних ризиків для особи, держави та суспільства;
- контроль державними установами запроваджених профілактичних заходів, у тому числі в закладах медичного обслуговування (реабілітаційні центри, лікарні напряму наркології) ;
- виявлення причин і умов зловживання наркотичними засобами не в медичних цілях ;
- забезпечення належного державного контролю за обігом наркотиків ;
- запровадження визначених у програмах підготовки та перепідготовки педагогічних працівників сучасних методик профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді ;
- проведення конкурсів зі створення телевізійних програм, публікацій у друкованих засобах масової інформації, художніх творів, сценаріїв фільмів на антинаркотичну тематику, в тому числі із залученням спонсорської допомоги громадських організацій та асоціацій ;
- залучення осіб, залежних від наркотиків, які перебувають незаконному обігу, до участі в медико-соціальних програмах, що ґрунтуються на принципі зменшення шкоди від вживання наркотичних речовин тощо [2, с. 79-82].

Важливий кожен пункт до виконання, у комплексі, адже без контрольних заходів на практиці стратегія губить свою значущість і не має позитивного результату.

Результати дослідження. Відповідно до виконаної роботи можна побачити актуальність ведення політики протидії наркоманії. Так чи інакше ця тематика торкається багатьох сфер в державі. Безпосередньо вплив визначається деструктивним, адже має гальмівний характер у розвитку. Наркоманія є безсумнівним витокком підвищення злочинності, що має суспільно-небезпечний зміст і несе серйозну загрозу. Запровадження політики викорінення питання наркозалежності слід відпрацьовувати починаючи відношенням і ставленням суспільства, щодо проблеми і наявності такої злочинності, закінчуючи належним виконанням і його контролем державою в рамках стратегії протидії.

Висновки. Отже, поширенню наркоманії на теренах України спричиняють багато факторів, які були розглянуті в цій роботі. На разі тема проведення політики та удосконалення стратегії протидії наркотизму актуальна, адже наявність здорового глузду серед населення є запорукою прогресивного розвитку країни, бо нема нічого ліпшого, аніж чистий розум. Важливо звертати увагу на різні сфери витоків та розвитку наркоманії, адже вони всі тісно взаємопов'язані. Без урахування їх усіх стратегія протидії не буде мати результату удосконалення на практиці. Важливо розуміти перспективу у подоланні питання розвитку наркоманії, що безпосередньо впливає на стан країни і на суспільство в цілому. Протидія наркоманії повинна мати свою конкретну Державну програму. У ній необхідно врахувати всі напрямки протидії як з боку державних органів, так і населення. Громадське здоров'я – основа громадського правопорядку. Профілактика – це мобілізація захисних механізмів суспільства; ефективне лікування та відмова від незаконних наркотиків – це скорочення кількості злочинів, зокрема, незаконного придбання наркотиків; реабілітація – це повернення в суспільство працездатного, соціально відповідального громадянина.

Список використаних джерел:

1. Наркоманія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Наркоманія>
2. Комплексний підхід до захисту суспільства від незаконного наркообігу, Т.В. Корнякова, О.Л. Соколенко, В.С. Гошовський та ін.: ЛІРА, 2019, 532 с.
3. Дисертація «Віктимологічне моделювання наркотичної злочинності», І.М. Климюк, 2021.
4. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення криминологічної безпеки суспільства : монографія. Корнякова Т.В., Соколенко О.Л., Юзіков Г.С., Дніпро : ЛІРА, 2016. 220 с.
5. Климюк І.М. Теорія походження наркоманії та провокуючі фактори віктимізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2019. Том 30 (69) № 5. С. 189-193.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.34>

КУШНІРЕНКО Р.О.

**РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ
УМИСНИМ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ****RESULTS OF THE RESEARCH ON THE PREVENTION
OF INTENTIONAL ATTACKS ON HUMAN LIFE**

У статті досліджено окремі заходи запобігання умисним посяганням на життя людини шляхом аналізу статистичної інформації, яка відображає стан цього виду злочинності, його динаміку, географію. Встановлено збільшення питомої ваги окремих видів умисних вбивств, які вчинюються при обтяжуючих обставинах, загальний масив злочинних посягань на життя формується переважним чином за рахунок «звичайних» вбивств (побутових, ситуативних тощо). Якщо у 90-ті роки потенційними вбивцями були особи, які відбували покарання за відповідні злочини, члени організованих груп, особи які перебували на обліку, а жертвами – підприємці, заможні громадяни, особи які мали владу чи сферу впливу, то в наш час, потенційний вбивця це і буд-який член (батько, мати, хтось з дітей) кожної десятої, зазвичай, неблагонадійної родини. Жертва – ті самі члени родини, сусіди, знайомі тощо. Зрозуміло, що в такій ситуації працівники правоохоронних органів просто не здатні ефективно здійснювати профілактичну діяльність, вживати заходів до запобігання умисним вбивствам та замахам на них, адже профілактичних осіб (в тому числі і жертв з провокуючою поведінкою) занадто багато. Попри зменшення загальної кількості умисних вбивств протягом останніх десятиліть, зміни у структурі умисних вбивств та зменшення загальної кількості вбивств, які вчинюються за окремими обтяжуючими обставинами, ця сфера потребує наразі першочергової уваги з боку правоохоронних органів, держави, розробки дієвих заходів запобігання цим небезпечним посяганням, створення та впровадження ефективних заходів захисту життя і здоров'я громадян. Зроблено висновок, що умисні посягання на життя людини в Україні розглядати у двох площинах: першу як загально-кримінальну насильницьку злочинність; другу як вбивства, вчинені російськими військовослужбовцями як порушення законів та звичаїв війни, та відповідно, заходи запобігання цим убивствам запропоновано розробляти з урахуванням цього поділу. Встановлено закономірність між кількістю раніше вчинених особою кримінальних правопорушень проти власності та ймовірністю вчинення у майбутньому умисного вбивства. Така закономірність полягає в тому, що особи, які неодноразово засуджуються за крадіжку (2-3 та більше разів), найчастіше, у житті суспільно-корисною працею не займаються, у переважній більшості ведуть паразитичний спосіб життя, який поєднується з систематичним вживанням алкогольних напоїв, що в решті решт призводить до явної деградації, звуження кола особистих інтересів, виникнення агресивно-насильницької спрямованості, яка з часом проявляється в умисному посяганні на життя людини.

Ключові слова: життя людини, злочинність, кримінальні смерті, убивство, запобігання.

The article examines the trends of criminal deaths in Ukraine by analyzing statistical information that reflects the state of this type of crime, its dynamics, and geography. An increase in the specific weight of certain types of intentional murders, which are committed under aggravating circumstances, has been established, the overall array of

criminal assaults on life is predominantly formed at the expense of "ordinary" murders (domestic, situational, etc.). If in the 90s the potential murderers were persons serving sentences for relevant crimes, members of the organized groups, persons who were on the register, and the victims were entrepreneurs, wealthy citizens, persons who had power or a sphere of influence, then nowadays, a potential murderer is any member (father, mother, one of the children) of every tenth, usually uncharitable, family. The victim is the same family members, neighbors, acquaintances, etc. It is clear that in such a situation, law enforcement officers are simply not able to effectively carry out preventive activities, take measures to prevent intentional murders and attempts on them, because there are too many people to prevent them (including victims with provocative behavior). Despite the decrease in the total number of intentional homicides over the past decades, changes in the structure of intentional homicides, and a decrease in the total number of homicides committed under certain aggravating circumstances, this area currently requires priority attention from law enforcement agencies, the state, the development of effective measures to prevent these dangerous encroachments, the creation of and implementation of effective measures to protect life and health of citizens. It was concluded that intentional encroachments on human life in Ukraine should be considered on two levels: the first as a general criminal violent crime; the second as murders committed by Russian servicemen as a violation of the laws and customs of war, and accordingly, measures to prevent these murders are proposed to be developed taking into account this division. A regularity has been established between the number of criminal offenses committed by a person against property and the probability of committing intentional homicide in the future. This pattern consists in the fact that persons who are repeatedly convicted of theft (2-3 or more times) most often do not engage in socially useful work in their lives, the vast majority lead a parasitic lifestyle, which is combined with the systematic consumption of alcoholic beverages, which in the end leads to clear degradation, narrowing of the circle of personal interests, the emergence of an aggressive and violent orientation, which over time manifests itself in a deliberate encroachment on a person's life.

Key words: *human life, crime, criminal deaths, murder, prevention.*

Актуальність теми. Конституція України, проголосивши у ст. 3 життя людини найвищою соціальною цінністю, втілила одне найважливіше природне невід'ємне право кожної особи – право на життя. Норми Основного Закону держави як норми прямої дії вимагають від кожного члена суспільства утримуватися від будь-якого незаконного насильства, а від органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб (у межах своєї компетенції та у визначених законами України межах) вживати заходи щодо недопущення у першу чергу умисних посягань на життя людини. Такі кримінальні правопорушення у чинному КК України відносяться до особливо тяжких злочинів, за вчинення яких можливе призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Звичайно, мова йде про ст. 115 КК України, якою забезпечується кримінально-правова охорона життя будь-якої людини.

Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 році та перейшла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, стала найбільшим криміногенним фактором щодо зростання умисних посягань на життя людини. За кількістю кримінальних смертей у 2022 році року з коефіцієнтом більше 30 на 100 тис. населення Україна знову (вперше це відбулося це 2014 році) приєдналася до країн Латинської Америки і Карибського басейну [1].

Згідно із статистичними даними Офісу генерального прокурора України, протягом 2006-2012 років в Україні реєструвалося приблизно 3 тис. умисних вбивств, що становило коефіцієнт 6-7 кримінальних смертей на 100 тис. населення. У 2013 році зареєстровано 5792 умисних вбивств, у 2014 – 11018, у 2015 – 8045, у 2016 – 6621, у 2017 – 5056, у 2018 – 5578, у 2019 – 5468, у 2020 – 3817, у 2021 – 3212, у 2022 – 21460. У 2014 році рівень кримінальних смертей на 100 тис. населення становив майже 28, у 2021 – приблизно 9.

Очевидно, що такі коливання умисних вбивств, особливості відповідної запобіжної діяльності в умовах воєнного стану, лише актуалізують проведення дослідження кримінологічної характеристики та запобігання умисних посяганням на життя людини.

Стан дослідження. Варто відмітити, що проблема кримінологічного забезпечення права на життя людини відображена у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких можна виокремити праці О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєєвої, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова,

А.В. Боровика, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.А. Гритенко, В.К. Грищука, О.М. Гуміна, О.М. Джу-
жи, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, К.В. Катеринчук, І.О. Кисе-
льова, І.В. Козича, І.М. Копотуна, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, О.М. Литвинова, П.С. Ма-
тишевського, І.Б. Медицького, М.І. Мельника, С.А. Мозоля, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого,
М.І. Панова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, В.О. Тулякова, Н.В. Ува-
рової, М.І. Хавронюка, Є.В. Фесенка, А.Є. Фоменка, П.Л. Фріса, В.В. Шаблістого, С.С. Яценка
та ін.

Серед дисертаційних досліджень, підготовлених за часів незалежної України, слід вказати на кандидатські дисертації В.В. Матвійчука «Попередження умисних вбивств апаратами кар-
ного розшуку» (м. Київ, 1998), М.Ю. Валуйської «Кримінологічна характеристика особистості
злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах» (м. Харків, 2002), Б.М. Го-
ловкіна «Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних
ушкоджень» (м. Харків, 2002), Д.Й. Никифорчука «Вбивства на замовлення: попередження та
розкриття» (м. Київ, 2009), О.І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запо-
бігання подружнім вбивствам» (м. Київ, 2010).

Безумовно, праці цих та інших вчених створили підґрунтя для проведення цього дослі-
дження, проте всі вони були виконані зовсім при інших соціально-економічних, політичних,
військових обставинах. З 2014 року і дотепер в кримінологічній науці відсутні комплексні мо-
нографічні дослідження проблеми запобігання умисних посяганням на життя людини, особливо
в таких умовах діяльності правоохоронних органів, коли більшість сил і засобів зосереджується
на протидії державі-агресору.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, на нашу думку, необхідно акцентувати увагу
на тому, що протягом останніх десяти років спостерігається суттєве зниження загальної кількості
умисних вбивств та замахів, що вчинюються на території України. Якщо на початку 2000-х років
реєструвалося до 4500 умисних вбивств та замахів на рік, то у 2012 році він дорівнює вже 2100
умисним вбивствам. Слід нагадати, що назване зменшення кількості умисних вбивств та замахів
відбувається на фоні доволі високого загального рівня злочинності в державі. Так, загальний
рівень злочинності за виключенням окремих циклів зменшення-збільшення останні 7-8 років
залишається майже незмінним.

Зіставлення окреслених вище явищ, а також аналіз існуючої останніми роками кри-
міногенної обстановки дозволяє стверджувати, що протягом останніх десяти років, відбува-
ється «заміщення» тяжких злочинів спрямованих проти особи злочинами меншої тяжкості.
При майже незмінній загальній кількості щорічно вчинюваних злочинів, кількість умисних
вбивств та замахів швидко скорочується (приблизно на 6-7% кожного року починаючи з 2003).
Інакше кажучи, менш тяжкі злочини, наприклад, крадіжки, «витісняють» більш тяжкі – умис-
ні вбивства [2].

Така тенденція однозначно повинна сприйматись позитивно, адже скорочення кількості
щорічно вчинюваних умисних вбивств та замахів до 2012 року включно майже вдвічі – досягнен-
ня позитивне. Більш того, критичний аналіз Єдиних звітів про кримінальні правопорушення за
2013-2014 роки, на нашу думку, не дає ґрунтовних підстав вважати, що ситуація значно погіршу-
ється (про це можуть свідчити загальні показники за ст.115 КК України) починаючи з 2013 року,
хоча статистичні дані які в них містяться занепокоєння викликають.

Разом із цим, навіть пропри наявність названих тенденцій щодо загальної кількості умис-
них вбивств та замахів на них, ситуацію, яка складається останніми роками у цій сфері назвати
позитивною не можна. При цьому, існує необхідність актуалізувати окремі результати нашого
дослідження які пов'язані зі злочинами проти власності та умисними вбивствами. Аналіз вироків
судів показав, що серед раніше засуджених осіб, які притягались за умисне вбивство або замах
на нього, більш ніж половина вчинила попередньо саме злочин проти власності, а не, наприклад,
проти життя та здоров'я. Таким чином, на нашу думку, на сучасному етапі має місце ефект так
би мовити «відстрочення», який дасть про себе знати через 2-5 років поступовим зростанням
рівня умисних вбивств та замахів [3]. Це пояснюється поглибленням рівня деградації окремих
соціальних груп, більш точно – осіб, які неодноразово притягаючись до відповідальності за зло-
чини проти власності, з-за відсутності належної профілактичної роботи з ними, в решті решт
і вчинюють умисні вбивства або замах.

По-друге, аналіз структури умисних вбивств та замахів протягом останніх десяти років
показує наявність тенденцій щодо скорочення загальної кількості щорічно вчинюваних злочи-
нів в цій сфері при обтяжуючих обставинах. Серед таких можна назвати такі види вбивств при

обтяжуючих обставинах як вбивство з корисливих мотивів, вбивство двох або більше осіб, вбивство з метою приховати інший злочин.

Разом із тим, значна частина окремих видів умисних вбивств при обтяжуючих обставинах зустрічається все частіше. Зокрема, за останні десять років суттєво збільшилась частка умисних вбивств, пов'язаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, вбивств вчинюваних з особливою жорстокістю, вбивств при такій обтяжуючій обставині як «особою яка раніше вчинила умисне вбивство».

По-третє, викликає реальне занепокоєння кількість умисних вбивств та замахів, які вчинюються у стані сп'яніння. За нашими підрахунками, протягом останніх років, вже біля 77% від усіх умисних вбивств та замахів вчинюється особами, які на момент вчинення злочину перебували у стані сп'яніння.

По-четверте, критичний аналіз матеріалів та вироків суду, без так званого «обвинувального» нахилу, надає можливість дійти висновку щодо зростання протягом останніх п'яти-семи років кількості умисних вбивств, які вчинюються через провокацію жертви, що не виключає вини винної особи. За нашими дослідженнями, при максимально глибокому дослідженні обставин справ по фактам умисних вбивств та замахів, сьогодні до 65% від усіх умисних вбивств вчинюється через достатньо явну провокацію з боку жертви.

По-п'яте, як вже було наголошено вище, простежується доволі чітка закономірність між кількістю раніше вчинених особою злочинів проти власності та ймовірністю вчинення у майбутньому умисного вбивства. Така закономірність, на наш погляд, пояснюється тим, що особи які неодноразово засуджуються за крадіжку (2-3 та більше разів), найчастіше, у житті суспільно-корисною працею не займаються, у переважній більшості ведуть паразитичний образ життя, який поєднується з систематичним вживанням спиртних напоїв, що в решті решт призводить до явної деградації, звуження кола особистих інтересів, виникнення агресивно-насильницької спрямованості, яка з часом «розкривається» в умисному вбивстві або замаху.

По-шосте, все більша кількість умисних вбивств або замахів вчинюється особами, які мають різноманітні психічні відхилення. Думки вчених, які досліджували цю проблему – суттєво різняться [4]. За даними дослідження, яке нами було проведене, найбільш суттєві відхилення мають приблизно 9% від всіх винних у вчиненні умисного вбивства або замаху. Інші дослідження показують, що ті чи інші відхилення мають майже 88% винних, і це, в свою чергу, навіть попри розбіжність у цифрах лише підкреслює та актуалізує небезпечність та негативність такої тенденції.

По-сьоме, в Україні в найближчі часи (орієнтовно від 1 до 3 років) очевидно, буде спостерігатись суттєве збільшення загального рівня умисних вбивств та замахів на них, навіть якщо в цей період будуть проводитись максимально ефективні запобіжні заходи. При цьому, необхідно акцентувати увагу на тому, що відбудеться як реальне збільшення рівня умисних вбивств та замахів на них, так і «статистичне», що пов'язане зі зміною порядку обліку злочинів та інших правопорушень, що помітно вже сьогодні, навіть при неглибокому аналізі Єдиних звітів про кримінальні правопорушення за 2013-2014 роки.

В свою чергу, реальне збільшення рівня умисних вбивств обумовлюється рядом факторів, серед яких найбільш вагоме значення мають такі як: а) значна економічна криза, яка поглибилась у 2013-2014 роках, та призвела до повного збідніння населення [5]; б) війна, що прямо детермінує насильство сьогодні та має довготривалі негативні наслідки; в) фактично повністю зруйнований авторитет органів державної влади, особливо правоохоронних органів, зокрема – міліції після революційних подій 2013-2014 років; г) неналежна охорона громадського порядку та нереагування на повідомлення окремих громадян і організацій, під політичним тиском (це, зокрема, випадки безкарного заповідання тілесних ушкоджень, нанесення майнової шкоди, систематичного залякування опонентів різними угрупованнями).

Висновки. Отже, нами запропоновано умисні посягання на життя людини в Україні розглядати у двох площинах: першу як загально-кримінальну насильницьку злочинність; другу як вбивства, вчиненні російськими військовослужбовцями як порушення законів та звичаїв війни, та відповідно, заходи запобігання цим убивствам запропоновано розробляти з урахуванням цього поділу.

Встановлено закономірність між кількістю раніше вчинених особою кримінальних правопорушень проти власності та ймовірністю вчинення у майбутньому умисного вбивства. Така закономірність полягає в тому, що особи, які неодноразово засуджуються за крадіжку (2-3 та більше разів), найчастіше, у житті суспільно-корисною працею не займаються, у переважній

більшості ведуть паразитичний спосіб життя, який поєднується з систематичним вживанням алкогольних напоїв, що в решті решт призводить до явної деградації, звуження кола особистих інтересів, виникнення агресивно-насилницької спрямованості, яка з часом проявляється в умисному посяганні на життя людини.

Удосконалено кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє умисні посягання на життя людини – до характеристик вчинення злочину у стані сп'яніння, відсутності офіційної зайнятості запропоновано додати ознаки, що характеризують військовослужбовців держави-агресора – корислива спрямованість, відсутність моральних перепон на вбивств жінок, дітей, осіб похилого віку та ін.

Розвинуто висновок про те, що на сучасному етапі розвитку української державності основними причинами та умовами умисних посягань на життя людини а) російсько-українська війна, що прямо детермінує насильство сьогодні та має довготривалі негативні наслідки; б) економічна криза, яка поглибилась у 2013-2014 роках та після 24 лютого 2022 року; в) відсутність дієвого механізму протидії рецидивній корисливій злочинності.

Список використаних джерел:

1. Шаблюстий В.В. Кримінальні смерті як гіперболізована загроза безпеці людини в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Збірник наукових статей. Випуск 60. 2022. С. 81–88.
2. Rufanova Viktoriia, Shablysty Volodymyr, Spilnyk Serhiy, Sydorenko Nataliia, Mozol Stanislav. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. Volume 11 – Issue 53: May, 2022. Page 220-226.
3. Гритенко О.А. Питання кваліфікації умисного вбивства, поєданого із звалтуванням або сексуальним насильством. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 407-410.
4. Хашев В.Г. Деякі питання удосконалення кримінальної відповідальності за умисні вбивства з обтяжуючими обставинами. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Збірник наукових статей. Випуск 60. 2022. С. 70-80.
5. Козич І.В. Тенденції кримінально-правової політики в сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями, що вчиняються із застосуванням насильства. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Збірник наукових статей. Випуск 60. 2022. С. 112–131.

МАНДРИЧЕНКО Ж.В., Д'ЯЧКОВА М.О., СИДОРЧУК В.В.

ДО ПИТАННЯ ПОХІДНОСТІ ЗЛОЧИННОСТІ
В КОНТЕКСТІ «БУРШТИНОВОЇ» ЗЛОЧИННОСТІ

ON THE QUESTION OF THE DERIVATION OF CRIME
IN THE CONTEXT OF "AMBER" CRIME

У статті було наведено і проаналізовані наявні у літературі поняття злочинності. Додатково були досліджені наявні ознаки злочинності. Внаслідок чого було виділено ознаку похідності злочинності. Визначено, що похідність – це властивість злочинності, яка полягає у реалізації певних видів злочинної діяльності, які наслідково вчиняються у випадку реалізації бенефіціарної (основної/першопричинної/донорної) злочинності, і мотивуються зазвичай корисливою метою, єдиним умислом чи бажанням забезпечити безпеку внаслідок реалізації бенефіціарної злочинності. При цьому бенефіціарна злочинність є вирішальною, основною і базисною для вчинення подальшої/похідної (без вчинення або масштабності бенефіціарної злочинності не було б і похідної).

Щодо можливих видів похідності, то в залежності від масштабу кримінальної протиправної діяльності, можна виділити випадки похідності кримінальних правопорушень, які пов'язані з конкретним кримінальним правопорушенням (бенефіціарним), і охоплюються єдиним злочинним умислом, звісно існує і похідна злочинність.

На прикладі із «бурштиною» злочинністю, яку ми взяли в якості дослідження бенефіціарної, нами були виділені наступні похідні види злочинності: економічна, екологічна, насильницько-майнова, корупційна. Додатково було вказано на ризик маргіналізації дітей і підлітків, які є заручниками «бурштиною» злочинності.

Досліджуючи питання похідності злочинності, було зазначено, що похідність і самовідтворення злочинності – змістовно різні поняття, самовідтворення направлене на необхідну, вимушену повторюваність одного й того самого кримінального правопорушення або іншого, пов'язаного з ним спільною метою, який вчиняється одним й тим самим або дотичним суб'єктом з єдиним умислом. В контексті «бурштиною» злочинності, самовідтворенням можна вважати дії осіб, які незаконно здійснили видобуток бурштину, і в подальшому його перевозять, збувають, обробляють тощо.

Похідність конкретної (бенефіціарної) злочинності є показником підвищеної небезпеки окремого виду злочинності. Оскільки вона тягнуче за собою не просто вчинення одного виду злочинності, але і інших більш тяжчих видів злочинності.

Ключові слова: злочинність, ознаки злочинності, похідність, «бурштинова» злочинність.

© МАНДРИЧЕНКО Ж.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-детективної діяльності (Національний університет «Одеська юридична академія»)

© Д'ЯЧКОВА М.О. – кандидат юридичних наук, завідувач відділу аспірантури і докторантури (Національний університет «Одеська юридична академія»)

© СИДОРЧУК В.В. – доктор філософії, асистент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності (Національний університет «Одеська юридична академія»)

The article presented and analyzed the concepts of crime available in the literature. In addition, existing signs of criminality were investigated. As a result, a sign of the origin of crime was identified. It was determined that derivation is a feature of crime, which consists in the implementation of certain types of criminal activity, which are subsequently committed in the case of the implementation of beneficial (main/primary/donor) crime, and are usually motivated by a selfish goal, a single intention or desire to ensure safety as a result of the implementation of beneficial crime. At the same time, beneficial crime is decisive, basic and basic for the commission of a subsequent/derivative (without the commission or scale of beneficial crime, there would be no derivative).

As for the possible types of derivation, depending on the scale of criminal illegal activity, it is possible to single out cases of derivation of criminal offenses that are related to a specific criminal offense (beneficiary) and are covered by a single criminal intent, of course there is derivative crime.

On the example of "amber" crime, which we took as a beneficiary study, we highlighted the following derivative types of crime: economic, environmental, violent-property, corruption. In addition, the risk of marginalization of children and adolescents who are hostages of "amber" crime was pointed out.

Investigating the issue of derivation of crime, it was noted that derivation and self-reproduction of crime are meaningfully different concepts, self-reproduction is aimed at the necessary, forced repetition of one and the same criminal offense or another related to it with a common purpose, which is committed by the same or tangential a subject with a single intention. In the context of "amber" crime, self-reproduction can be considered the actions of persons who illegally mined amber, and subsequently transport, sell, process, etc.

Derivation of specific (beneficial) crime is an indicator of increased danger of a particular type of crime. Since it will entail not only the commission of one type of crime, but also other, more serious types of crime.

Key words: *crime, signs of crime, derivation, "amber" crime.*

Вступ. Проблема злочинності не втрачає своєї актуальності в жодному суспільстві в різні епохи, незважаючи на це, досі не існує універсального методу боротьби з нею, і немає суспільства в якому б не було злочинності. Однак, як би науковці, законодавці і практики не прикладали б свої зусилля для її дослідження, і подальшого пошуку засобів для боротьби з нею – її рівень, масштаб та якість були б на значно вищому рівні.

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене, вбачаємо, що у нашому дослідженні необхідно приділити увагу питанням пов'язаним із визначенням поняття злочинності, її ознак та похідності злочинності як її ознаки.

Результати дослідження. Зазвичай при визначенні поняття злочинності наголошують на її соціальному характері. Це пояснюється тим, що злочинності не буває поза існуючим суспільством, окрім того «вона соціальний феномен не тільки онтологічно, але й гносеологічно. Злочинність породжується умовами суспільного життя. Статистичні дані з усією очевидністю доводять, що різкі зміни соціальних умов породжують зміни кількісних та якісних характеристик злочинності. Вона розглядається як: один з факторів суспільного здоров'я, нормальний і необхідний феномен суспільства; закономірне явище, що відображає стан суспільного організму» [1, с. 13].

Що ж стосується інших визначень злочинності, то О.М. Литвак, розглядаючи поняття злочинності вказував на те, що злочинність «це відносно масове явище кожного суспільства, що складається із сукупності окреслених кримінальним законом вчинків, скоєних на тій чи іншій території протягом певного часу» [2, с. 37]. Видається справедливим обраний науковцем метод розмежування злочинних вчинків від незлочинних – окреслення злочинних лише кримінальним законом.

Серед наявних у юридичній доктрині визначень необхідно також звернути увагу на наступне, що характеризує склад поняття злочинності: «поняття злочинності є родовим, що містить у собі чисельність окремих видів і груп злочинів (насильніцькі, корисливі, службові та інші). Співвідношення між злочинністю і окремими злочинами можна уявити як співвідношення роду і виду» [3, с. 327].

В свою чергу, науковець А.Ф. Зелінський зазначає, що злочинність «це масовий прояв де-структивності у поведінці людей, що знаходить свій вираз у системі передбачених кримінальними

законами діянь, учинених на даній території або серед членів визначених соціальних груп протягом року або його певної частини» [4, с. 24]. В загальному необхідно погодитись щодо деструктивного характеру поведінки людей, якщо мова йде про характеристику злочинності. Однак важливим є розкриття змісту відповідної деструктивності – зазвичай деструктивна поведінка людей безпосередньо корелюється з кримінальним законом. Однак, бувають випадки коли поведінка людей, яка визначається кримінальним законом як злочинна або об'єктивно не є деструктивною (приналежність до окремих національностей у Німеччині 1933-1945), або об'єктивно є деструктивною для державної ідеології, державного ладу, хоча для суспільства вона є нейтральною (перепродаж товарів, яке у Радянському союзі вважалося злочинною діяльністю – спекуляцією, однак у пізньому Радянському союзі відповідна діяльність була декриміналізована і вважалася суспільнокорисною, варто зауважити, що вона є дрібним підприємництвом, і є основою для існування багатьох осіб, а також основою капіталістичної економічної системи).

В свою чергу М.Г. Вербський зазначає, що «злочинність – закономірне явище, що відображає стан суспільного організму, визначений соціально-економічними, суспільно-моральними, політичними та іншими умовами життя конкретного суспільства. Вона є не чим іншим, як побічним продуктом суспільного розвитку, результатом його патології та дезорганізації» [5, с. 17]. Ми беззаперечно згодні з автором щодо його характеристики злочинності через соціальні показники у суспільстві: соціально-економічні, суспільно-моральні, політичні – адже вони у своїй сукупності є одним із найважливіших факторів, які визначають які діяння будуть вважатися злочинними (варто згадати про декриміналізацію ряду економічних злочинів в Україні, а також про доповнення Кримінального кодексу новими статтями, що свідчить про криміналізацію окремих діянь, причиною чого стали політичні, економічні, соціальні чинники).

На нашу думку, необхідно також вказати і наступне визначення злочинності: «негативне соціальне, історично мінливе правове явище, що полягає у вчиненні частиною членів суспільства вчинків, які заподіюють шкоду іншим членам суспільства або суспільству загалом, відповідальність за які передбачена кримінально-правовими нормами» [6, с. 24]. Тут необхідно приділити увагу двом особливостям: історичній мінливості злочинності і обов'язковості шкоди, яка заподіюється іншим членам суспільства чи суспільству загалом. Щодо історичної мінливості, то ми дещо зачіпали цю тему, вказуючи на соціальні, моральні, політичні особливості суспільства, які впливають на визначення окремих дій злочинними. Зрозуміло, що з впливом часу вказані особливості суспільства змінюються, що впливає і на законодавче визначення дій, що визнаються злочинними. Що ж стосується заподіяння шкоди іншим членам суспільства чи суспільству загалом, то не завжди відповідні дії можуть бути визнані злочинними, оскільки багато повсякденних дій осіб призводять до шкоди іншим особам або суспільству загалом, однак законодавець лише частину їх вважає злочинними, що знову ж таки залежить від особливостей розвитку соціуму.

Беззаперечно цікавою є думка французького криминолога А. Лакассань (1885 рік), яка була перефразована сучасниками, які зазначили «кожне суспільство має ту злочинність (види злочинів, їх якісну своєрідність), яка відповідає його культурі, є її елементом (наприклад, комп'ютерні злочини можливі тільки в суспільствах відповідної «інформаційної» культури). При цьому, культурно обумовлені не тільки характер і способи вчинення злочинів, а й прийнятні суспільством заходи соціального контролю (протидії), включаючи покарання» [7, с. 143].

Розглянувши наявні визначення поняття злочинності у юридичній доктрині, вважаємо за необхідне дослідити її ознаки. Стосовно цього питання, то в літературі наявні наступні позиції: «незважаючи на істотні відмінності перерахованих родових понять, які характеризують злочинність, її видові відмінні ознаки, як правило, збігаються. Так, злочинність як соціальний феномен у науці наділять низкою властивостей, передусім: масовістю, відносною поширеністю; історичною зумовленістю й історичною мінливістю; перехідністю; злочинність – це система, яка має свою внутрішню логіку розвитку, а тому революційна зміна одного суспільного ладу на інший не знищує її; самодетермінованість (самовідтворенням), саморозвитком; різнообумовленістю; відносною статистичною стійкістю; не можна чекати різких змін у її структурі за рівні короткі проміжки часу (місяць, квартал, рік); зміни носять «плавний» і закономірний характер; іррегулярність; окремі злочини, як елементи статистичної сукупності, вчиняються незалежно один від одного» [7, с. 143]. Вказані ознаки у своїй сукупності широко характеризують поняття злочинності, однак ми маємо також зазначити про те, що «названа сукупність властивостей злочинності змушує думати про неї не просто як соціальний феномен, але й як про культурний, як про елемент культури. У найбільш загальному розумінні культура – це спосіб людського існування, спосіб людської діяльності та, водночас, об'єктивовані результати цієї діяльності. Культура служить

найбільш загальним позабіологічним механізмом накопичення (акумуляції), зберігання й передачі (трансляції) інформації, виконуючи тим самим функцію соціального наслідування» [7, с. 143].

Також необхідно навести думки іншого науковця стосовно наявних ознак злочинності, так наприклад А.І. Богатирьов в своєму дослідженні виділяє наступні її ознаки:

– «злочинність є крайнім, найбільш небезпечним видом соціального відхилення людини, громадянина;

– злочинність по своїй суті явище негативне, що приносить шкоду як суспільству в цілому, так і конкретним його членам;

– злочинність є відносно масовим явищем;

– злочинність перебуває тільки в правовому полі;

– злочинність є статистичною сукупністю актів протиправної поведінки, не погоджених і прямо не пов'язаних між собою;

– злочинність є вкрай неоднорідним явищем;

– злочинність має свою кваліфікацію» [8, с. 73-74].

Беззаперечно важливою і обов'язковою ознакою злочинності є її «кримінально-правовий характер, оскільки поза кримінально-правовою оцінкою немає як злочинів, так і злочинності взагалі» [9, с. 22]. Зважаючи на це «злочинність доводиться розглядати як таку, що «конструюється» за допомогою двох різнорівневих підстав: 1) реальна (онтологічна, об'єктивна) суспільна небезпека, шкода та 2) передбаченість кримінальним законом, «криміналізованість», яка завжди є результатом суб'єктивної волі законодавця» [7, с. 143].

Необхідно також зазначити й те, що на ця обставина звернула не себе увагу: «одні ознаки поняття «злочин» є матеріальними, субстанціальним (суспільна небезпека або шкода), тоді як інші – формальні, несубстанціальні (протиправність, вказівка в кримінальному законі)» [10, с. 37].

Продовжуючи досліджувати ознаки злочинності необхідно зазначити про одну з них – похідність злочинності. Щодо визначення похідності – то це властивість злочинності, яка полягає у реалізації певних видів злочинної діяльності, які наслідково вчиняються у випадку реалізації бенефіціарної (основної/першопричинної/донорної) злочинності, і мотивуються зазвичай корисливою метою, єдиним умислом чи бажанням забезпечити безпеку внаслідок реалізації бенефіціарної злочинності. При цьому бенефіціарна злочинність є вирішальною, основною і базисною для вчинення подальшої/похідної (без вчинення або масштабності бенефіціарної злочинності не було б і похідної).

Щодо можливих видів похідності, то в залежності від масштабу кримінальної протиправної діяльності, можна виділити випадки похідності кримінальних правопорушень, які змістовно пов'язані з конкретним кримінальним правопорушенням (бенефіціарним), і охоплюються єдиним злочинним умислом, звісно існує і похідна злочинність.

Найяскравішим випадком похідності злочинності є «бурштинова» злочинність. Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину формує окремий склад кримінального правопорушення, передбаченого статтею 240¹ КК України [11], відповідні дії у своїй сукупності формують бенефіціарну злочинність. Похідною злочинністю по відношенню до «бурштинової» є: *насильницько-майнова* (з огляду на наявність у осіб, які займаються «бурштиновим» промислом значних коштів, отриманих незаконним шляхом – вони є ідеальними жертвами майнової злочинності, яка в даному випадку зазвичай поєднується з насильницькою), *економічна* (несплата податків, зборів, відрахувань до Пенсійного фонду – тягнуть за собою недоотримання фінансів до державного бюджету. Злочинна діяльність заважає розвитку технологій, які б в контексті видобутку бурштину були б направлені на ефективніше, екологічніше видобування породи, його переробки на території України – що мало б значний економічний зиск), *екологічна* (злочинний видобуток бурштину виключає можливість здійснювати контроль за методами його видобутку, які нажалі значно шкодять поверхневому шару ґрунту, значно знижує його родючість, що призводить до унеможливлення використання його у сільському господарстві, яке в свою чергу є основою економіки України), *корупційна* (наявність підвищеної кількості кримінальних правопорушень стосовно різних видів злочинності, значних грошових коштів – ідеальне середовище для розвитку корупції серед окремих представників правоохоронних органів). Окрім офіційних видів злочинності хотілося б додатково виділити похідні негативні соціально-моральні наслідки «бурштинової» злочинності, що пов'язані із негативним, маргінальним впливом «бурштинового» соціуму на дітей і підлітків, які є заручниками як бенефіціарної, так і похідної злочинності, і видавлюють наявні офіційні засоби заробітку пропонуючи

швидкі кошти за незаконну діяльність. Якщо проблему з похідною злочинністю можна вирішити у короткостроковій перспективі, проблема з маргіналізацією дітей і підлітків, матимуть довготривалі наслідки, які в окремих випадках неможливо бути виправити.

При цьому, досліджуючи питання похідності злочинності, маємо розуміти, що похідність і самовідтворення злочинності – змістовно різні поняття, самовідтворення направлене на необхідну, вимушену повторюваність одного й того самого кримінального правопорушення або іншого пов'язаного з ним спільною метою, який вчиняється одним й тим самим або дотичним суб'єктом з єдиним умислом. В контексті «бурштинової» злочинності, самовідтворенням можна вважати дії осіб, які незаконно здійснили видобуток бурштину, і в подальшому його перевозять, збувають, обробляють тощо.

Розглядаючи похідність як ознаку злочинності, незважаючи на характеристику злочинності, яку вона надає, похідність характеризує і причини/детермінанти злочинності. Так, похідність свідчить про явно злочинну діяльність бенефіціарного кримінального правопорушення, злочинні наслідки якого у майбутньому будуть об'єктом/предметом іншого виду злочинності. Так, наприклад незаконні маніпуляції з незаконно видобутим бурштином – цікавтимуть як осіб, готових застосувати насильство, так і осіб з наявними у них владними повноваженнями – все для отримання особистої вигоди. Тобто сам факт реалізації бенефіціарної злочинності свідчить не тільки про суспільну небезпеку вчинених кримінальних правопорушень, однак і про суспільну небезпеку щодо вчинення у майбутньому іншої похідної злочинності.

В свою чергу, досліджуючи детермінанти бенефіціарного виду злочинності, в контексті похідної злочинності, необхідно зауважити, що окрім типових детермінант варто виділити і недосконалість нормативного регулювання законодавцем суспільних відносин, ігнорування ним необхідності зміни нормативного регламентування окремих суспільних відносин, і неефективна діяльність органів виконавчої влади в контексті мінімізації причин і умов окремого виду злочинності. Найяскравішим прикладом зазначених детермінант є «бурштинова» злочинність. Наявна загальнодержавна проблема, яку необхідно вирішувати, бо вона є і бенефіціарною злочинністю по відношенню до інших видів злочинності, і середою, яка маргіналізує молоде покоління. У законодавчій та виконавчій влади наявний приклад із досвідом сусідніх країн стосовно легалізації відповідного виду діяльності, наявне розуміння недоцільності тотальної заборони видобутку бурштину і необхідність легалізувати відповідний вид діяльності для прозорості, суттєвого зниження різного виду злочинності у бурштиновій сфері. Перелічені фактори мали б сприяти прийняттю законодавцем необхідних в даному випадку заходів для трансформації «бурштинової» злочинності, яка потребує в певному обсязі бюджетні кошти для неефективної боротьби з нею, у багатомільярдну галузь економіки. Однак, вирішення «бурштинового» питання через певні обставини відкладається, у зв'язку з чим продовжують вчинятись як безпосередньо бенефіціарна, так і похідна злочинності.

Висновки. Охарактеризувавши бенефіціарну злочинність і її похідну властивість вбачається, що вона є донором для інших видів злочинності, які змістовно, сутісно не пов'язані з бенефіціарною злочинністю, однак вона є підґрунтям, підставою для вчинення похідної. Разом з тим, необхідно зауважити, що зважаючи на латентну небезпеку бенефіціарної злочинності (оскільки вбачається, що вчиняється один вид злочинності, однак фактично він тягне за собою вчинення інших видів злочинності) – боротьба з нею має бути пріоритетним завданням як для законодавчої, так і для виконавчої влади. Ігнорування її з об'єктивних чи суб'єктивних причин – показник незадовільного рівня державного управління, непрофесіоналізму або суб'єктивної зацікавленості окремих представників органів державної влади у її реалізації.

Похідність конкретної (бенефіціарної) злочинності є показником підвищеної небезпеки окремого виду злочинності. Оскільки вона тягнучиме за собою не просто вчинення одного виду злочинності, але і інших більш тяжких видів злочинності, які окрім тяжких кримінальних наслідків, тягнуть і маргіналізацію і криміналізацію населення.

Список використаних джерел:

1. Даньшин І. Н. Введення у криминологічну науку. Х.: Право, 1998. 144 с.
2. Литвак О.М. держава і злочинність. К. : Аттіка, 2004. 37 с.
3. Криминологія. Загальна та особлива частина: [підручник для студентів юрид. спец., вищ. Навч. закладів]/ І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед; за заг. ред. проф. І.М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
4. Зелінський А.Ф. Криминологія: навч. Посібник. Х.: Рубікон, 2000. 24 с.

5. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.
6. Кримінологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів/ о.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.: за заг. ред. О.М. Джужи. К : «Юрінком Інтер». 2002. 42с.
7. Мозгова В.А. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2014. 2 (31). С. 142-147.
8. Богатирьов А.І. Вчення про злочинність та її ознаки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 72-75.
9. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х., 2009. 288 с.
10. Жеребкін В. Є. Логічний аналіз понять права. К.: Вища шк., 1976. 150 с.
11. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року, № 2341 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

УДК 343.357

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.36>

МАРІН О.К.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЛУЖБОВУ НЕДБАЛІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМАТИКИ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

LIABILITY FOR NEGLIGENCE OF OFFICIAL DUTY THROUGH THE PRISM OF THE SYSTEMATICS OF CRIMINAL OFFENCES

Метою цієї статті був розгляд проблем кримінальної відповідальності за службову недбалість через призму систематики відповідних складів кримінальних правопорушень.

Безпосереднім об'єктом службової недбалості є та складова нормальної службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, яка пов'язана із належним і сумлінним виконанням спеціальним суб'єктом того обсягу влади, компетенції та повноважень, які визначаються власне його спеціальним статусом. У статті констатується необхідність впровадження загальної норми про кримінальну відповідальність за недбалість осіб, які надають публічні послуги, що, зокрема, підтверджується і системним підходом у дослідженні відповідної проблематики. Зроблено висновок про те, що службова недбалість, відображена у найбільш загальній із всіх норм про це посягання у ст. 367 КК України, вчиняється виключно через бездіяльність. Отже й у спеціальних та специфічних нормах про таку недбалість варто виходити із того, що таке посягання вчиняється у пасивній формі поведінки. Описана проблема, пов'язана із тим, що зміна законодавчого розуміння суспільно-небезпечних наслідків у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 КК України, безпосередньо вплинула на характер співвідношення норм, які до того традиційно вважалися такими, що співвідносяться як «загальна – спеціальна». Проаналізовано також й інший аспект визначення змісту суспільно небезпечних наслідків у складі службової недбалості. Наголошено на тому, що незважаючи на поширений у судовій практиці підхід, від-

повідно до якого упущена вигоди включається до структури суспільно-небезпечних наслідків складів кримінальних правопорушень, ми не знаходимо достатніх підстав порушувати визначений у Конституції України принцип неприпустимості обґрунтування обвинувачення на припущеннях. У статті виділено та проаналізовано чотири групи кримінальних правопорушень, які є різновидами службової недбалості, відповідальність за які передбачена у статтях різних розділів Особливої частини.

Ключові слова: *службова особа, кримінальне правопорушення, систематика складів кримінальних правопорушень, недбалість, кримінальна відповідальність.*

The purpose of this article was to consider the issues of criminal liability for neglect of official duty through the prism of the systematics of the relevant criminal offenses.

The direct object of neglect of official duty is the component of normal official activity and professional activity related to the provision of public services, which is associated with the proper and conscientious performance by a special subject of the scope of power, competence and authority that are determined by his or her special status. The article states the necessity of introducing a general norm on criminal liability for neglect of duty by persons providing public services, which, in particular, is confirmed by a systematic approach to the study of the relevant issues. It is concluded that neglect of official duty, reflected in Art. 367 of the Criminal Code of Ukraine – the most general of all the norms about this encroachment, can be committed only through inaction. Therefore, in special and specific norms on such neglect of duty, it should be assumed that such an encroachment will be committed in a passive form of behavior. The described problem is related to the fact that the change in the legislative understanding of socially dangerous consequences in the criminal offense provided for in Art. 367 of the Criminal Code of Ukraine directly influenced the nature of correlation of norms, which had traditionally been considered as the general and special norms. Another aspect of determining the content of socially dangerous consequences in *corpus delicti* of neglect of official duty is also analyzed. It is emphasized that, despite the widespread approach in judicial practice, according to which the lost profits are included in the structure of socially dangerous consequences of criminal offenses, we do not find sufficient grounds to violate the defined in the Constitution of Ukraine principle of inadmissibility of substantiating an accusation on assumptions. The article identifies and analyzes four groups of criminal offenses, which are types of neglect of official duty, the liability for which is provided for in the articles of different sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *official, criminal offense, systematics of criminal offenses, neglect, criminal liability.*

Вступ. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 367 КК України «Службова недбалість», належить до категорії тих суспільно небезпечних посягань, уваги яким у науковій літературі та у дидактичних джерелах приділяється, напевно, недостатньо. Швидше за все це пов'язано із тим, що теоретикам та викладачам здається, що особливих проблем із застосуванням цієї кримінально-правової заборони на практиці немає. Однак, це не зовсім так. За влучним висловом одного з провідних львівських адвокатів «у кожній службовій особі у шухляді столу лежить кримінальна справа щодо службової недбалості». У професійному середовищі «Службова недбалість» стає своєрідним компромісом між обвинуваченням та захистом у кримінальних провадженнях щодо службових осіб і, враховуючи те, що навіть кваліфікований склад цього посягання є злочином середньої тяжкості, – реальне покарання за нього призначається вкрай рідко, а це, своєю чергою, тягне за собою відсутність уваги до проблем, пов'язаних із цим кримінальним правопорушенням.

Однак, як свідчить статистика, службова недбалість як кримінально-протиправна та суспільно-небезпечна поведінка – явище достатньо поширене. Так, за кількістю кримінальних проваджень, зареєстрованих щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, посягання, передбачене ст. 367 КК України перебуває на 4-му місці: протягом 2001-2022 рр. зареєстровано 36 620 таких кримінальних правопорушень.

При цьому, слід також мати на увазі, що це кримінальне правопорушення наділене досить високим ступенем латентності. Це обумовлене як об'єктивними факторами: відсутність конкретного потерпілого, вплив корпоративної етики тощо; так і суб'єктивними: низький рівень підготовки працівників контролюючих та правоохоронних органів, які повинні викривати факти кримінально-караної недбалості; їх корумпованість; поведінка винних осіб, спрямована на приховання суспільно-небезпечних наслідків тощо. На високий рівень латентності службової недбалості та причини, які це обумовлюють вказується і у спеціальній літературі [10].

Не додало зрозумілості при встановлення складу службової недбалості й розуміння істотної шкоди та тяжких наслідків у виключно матеріальній формі. Крім того, таке розуміння суспільно-небезпечних наслідків істотно вплинуло й на системні зв'язки норм кримінального права, які передбачають відповідальність за ті чи інші форми об'єктивного прояву недбалого ставлення до виконання своїх службових обов'язків.

У спеціальній кримінально-правовій літературі службова недбалість розглядається як соціально-правове та психологічне явище, яке створює специфічний вид злочинності у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, вчинюваних службовими особами, які наділені владними, організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями або виконують такі обов'язки за спеціальними повноваженнями, у зв'язку із невиконанням або неналежним виконанням своїх службових обов'язків через несумлінне або байдуже ставлення до них, що спричинило істотну шкоду або тяжкі наслідки охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб [2, с. 250-251]. Аналізуючи стан дослідження проблеми, відзначимо, що публікацій, присвячених проблемі кримінально-правовій регламентації відповідальності за службову недбалість та її спеціальні та специфічні форми – вкрай мало, хоча останніми роками захищено як мінімум три кандидатські дисертації, присвячені цій проблемі [12; 9; 11]. Системний же аспект цієї проблеми здебільшого взагалі залишається поза увагою вчених.

Постановка завдання. Метою цієї статті є розгляд проблем кримінальної відповідальності за службову недбалість через призму систематики відповідних складів кримінальних правопорушень.

Результати дослідження. Видається, що для того, щоб досягнути мети цієї статті, варто вирішити наступні питання: 1) як визначення змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак загального складу службової недбалості впливає на місце цього складу у системі інших складів кримінальних правопорушень, які системні зв'язки при цьому утворюються чи змінюються; 2) які ще норми, що відображені у Особливій частині КК України передбачають відповідальність за недбале виконання свого обов'язку службовою особою чи особою, що надає публічні послуги і який характер співвідношення цих норм із нормою, визначеною у ст. 367 КК України.

1. Розгляд об'єктивних ознак службової діяльності розпочнемо із об'єкта кримінального правопорушення. У теорії кримінального права цей об'єкт визначають як комплекс взаємопов'язаних суспільних відносин, які забезпечують виконання службовою особою своїх обов'язків відповідно до приписів нормативно-правових актів, до основних завдань службової діяльності та професійної діяльності [8, с. 224]. Це, на перший погляд, суто теоретичне питання, має вихід на практично-прикладні проблеми, якщо його розглянути трішечки під іншим кутом зору. Так, безпосереднім об'єктом службової недбалості, на нашу думку, є та складова нормальної службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, яка пов'язана із належним і сумлінним виконанням спеціальним суб'єктом того обсягу влади, компетенції та повноважень, які визначаються власне його спеціальним статусом. Той суб'єкт, який делегує, доручає, довіряє спеціальному суб'єктові певні додаткові функції, можливості, які пов'язані із їх реалізацією (суспільство, держава, юридична особа тощо), оплачує реалізацію цих функцій, зацікавлені у тому, щоб спеціальний суб'єкт «працював добре», виконував доручене якісно, вчасно, сумлінно. Лише за таких умов нормальна службова діяльність та професійна діяльність, пов'язана із наданням публічних послуг, здатна буде виконати функцію універсального правового блага – забезпечити рівноправний розвиток всім членам суспільства.

У цьому контексті актуально видається прогалина, яка виявляється, якщо застосувати математичні методи у дослідженні кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. Йдеться про те, що, якщо ми стверджуємо, що правова природа службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, якщо не тотожна, то, принаймні, максимально споріднена,

незрозумілою залишається незабезпеченість відповідною кримінально-правовою забороною належного та сумлінного виконання своїх функцій особами, які надають публічні послуги. Схематично, застосований нами математичний метод (проста математична матриця), можна зобразити так:

Спеціальний суб'єкт	Зловживання можливостями спеціального статусу	Перевищення можливостей спеціального статусу (зараз у межах зловживання)	Підкуп	Недбалість
Публічна службова особа	+	+	+	+
Приватна службова особа	+	+	+	+
Особа, яка надає публічні послуги	+	+	+	-

Таким чином, є підстави стверджувати, що для того, щоб забезпечити збалансовану кримінально-правову охорону нормальної службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, необхідно криміналізувати недбалість осіб, які надають публічні послуги, створивши відповідний матеріальний склад: невиконання або неналежне виконання особами, які надають публічні послуги, своїх обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб. Пропозиції із формулювання відповідної кримінально-правової норми містяться у дисертаціях С.В. Рак та М.-М.С. Яциніної [9; 13].

Чинне ж кримінальне законодавство передбачає відповідальність лише за службову недбалість: загальний її вид, передбачений у ст. 367 КК України та спеціальні чи специфічні форми, передбачені у статтях інших розділів Особливої частини КК України.

Службова недбалість за конструкцією об'єктивної сторони – кримінальне правопорушення з матеріальним складом, а отже, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього складу є суспільно небезпечне діяння, суспільно-небезпечні наслідки та причиновий зв'язок між ними.

Першою проблемою, яка виникає у зв'язку із формулюванням форм вчинення цього кримінального правопорушення, є те, чи це посягання вчиняється виключно через бездіяльність, чи у поєднанні із активною формою поведінки також. Кримінально правова доктрина не дає чіткої відповіді на це запитання. Дослідження, проведені окремими вченими також засвідчують певний різниці у підходах. Так, за даними С.В. Рак у 68% справ при вчинення службової недбалості має місце бездіяльність. А у решті випадків – активні дії. Безперечно, 32% – це значний показник [7, с. 93]. З цього можна зробити висновок про те, що авторка намагається обґрунтувати позицію, відповідно до якої службова недбалість може вчинятися як бездіяльністю, так і дією. Проте, видається, це не зовсім так. Невиконання службових обов'язків означає невиконання службовою особою дій, передбачених як безумовних для виконання нею по службі. Цей вид недбалості називають «чистою» бездіяльністю, за якої службова особа повністю не виконує свої обов'язки.

Неналежне ж виконання службових обов'язків – це такі дії службової особи в межах службових обов'язків, які виконані не так, як того вимагають інтереси служби. Такий вид службової діяльності називають «змішаною» бездіяльністю, за якої службова особа виконує свої обов'язки неналежне, діє не до кінця, не вчиняє всіх очікуваних від неї дій. Підхід до неналежного виконання службових обов'язків як до «змішаної» бездіяльності не одноставно сприймається кримінально-правовою наукою. Цілком аргументовано зазначається, що «...злочину, передбаченому ст. 367 КК не притаманна така форма діяння, як «змішана бездіяльність», оскільки у будь-якому разі ми маємо справу зі ступенем виконання обов'язків. Особа просто не виконує частину обов'язків, тобто говоримо про бездіяльність» [7, с. 95]. Й справді, у вину особі, яка вчинила аналізоване правопорушення буде ставитися не те, що вона вчинила, а те – чого не вчинила, або те – як вона повинна була і могла вчинити – бездіяльність.

Таким чином, не зважаючи на те, як сформульована диспозиція ч.1 ст. 367 КК України, діяння у складі цього кримінального правопорушення характеризується єдиною формою – бездіяльністю.

У реальності жодна службова особа не виконує свої обов'язки абсолютно. Проте ступінь, інтенсивність невиконання обов'язкової поведінки є різною і, очевидно, здатна спричинити різні наслідки. Криміноутворюючою ознакою складу кримінального правопорушення «Службова недбалість», як і загального складу «Зловживання можливостями спеціального статусу», є істотна шкода, зміст якої визначається у примітці до ст. 364 КК України і станом на час написання цієї статті повинен мати матеріальний вираз. Таке законодавче розуміння суспільно-небезпечних наслідків безпосередньо вплинуло на характер співвідношення норм, які до того традиційно вважалися такими, що співвідносяться як «загальна – спеціальна». Наприклад між нормами, які передбачені у ст. 367 та 271 КК України співвідношення «загальна – спеціальна» збережеться лише у випадку тлумачення тяжких наслідків порушення законодавства про охорону праці у контексті можливих матеріальних збитків, що є досить сумнівним.

У цій статті, враховуючи випадки, які досить часто зустрічаються на практиці, варто зупинитись на правовій оцінці упущеної вигоди, як можливого прояву істотної шкоди – суспільно-небезпечного наслідку, передбаченого, зокрема і у ст. 367 КК України. У цьому контексті відомим є положення постанови Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» про те, що «при вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, потрібно також враховувати кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо» [6]. Крім того, упущена вигода допускається як суспільно небезпечний наслідок у роботах, присвячених загальним проблемам кримінального права [1, с. 73]. Більше того, розуміння упущеної вигоди як можливого елемента майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням неодноразово підтверджувалося і у правових позиціях Верховного Суду [4; 5]. Не вдаючись у детальну дискусію з приводу можливих сфер урахування у кримінальному праві упущеної вигоди як потенційного суспільно небезпечного наслідку, вважаємо необхідним підтримати тих вчених, які вказують на неприпустимість урахування упущеної вигоди у зміст поняття істотна шкода, зокрема, у кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг [3, с. 101-106]. Основним аргументом на користь того, що упущена вигода не повинна входити у розуміння істотної шкоди у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 КК України, як криміноутворюючої ознаки, є те що у протилежному разі ми будемо обгрунтовувати наявність складу, посилюючись на припущення, що є прямим порушенням конституційної заборони, викладеної у ст. 62 Конституції України. В одному з кримінальних проваджень, в якому автору цієї статті довелося виступати захисником, особі інкримінували службову недбалість, наслідком у складі якої обвинувачення вважало ненадходження до бюджету територіальної громади плати за оренду комунального мана на відповідну суму у зв'язку із пролонгацією раніше укладеного договору. Але ні нових контрагентів, ні нового договору оренди в органу місцевого самоврядування не було. То ж виникає резонне питання, а як би попередній договір не був автоматично пролонгований, а знайти нового орендатора та укласти договір на нових умовах не вдалося б? Типовий приклад того, коли обвинувачення ґрунтується на припущенні.

Щодо змісту суспільно небезпечних наслідків у складі службової недбалості, варто мати на увазі, що 02.06.2021 року Верховна Рада України у першому читанні прийняла законопроект «Про внесення змін до ст. 367 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за службову недбалість, якщо вона спричинила загибель людини». У цьому поки що проекті у ст. 367 КК України виокремлюється ч.3, яка і буде передбачати відповідальність за спричинення загибелі людини у результаті службової недбалості. За умови залишення майнового змісту таких наслідків, які «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», зміст яких визначено у примітці до ст. 364 КК, пропозиція в принципі видається слушною. Однак, реалізація цього задуму разом із законопроектом «Про внесення зміни до статті 364 Кримінального кодексу України щодо уточнення ознак окремих злочинів у сфері службової діяльності», який повертає оцінювальний характер «істотній шкоді» та «тяжким наслідкам» спричинить проблему, яка виникне при використанні системного тлумачення. Можна буде знайти підстави стверджувати, що, наприклад, у статтях 364 та 365 поняттям «тяжкі наслідки» необережне позбавлення життя не охоплюється і потребуватиме додаткової кваліфікації за сукупністю із ст. 119 КК, що видається дещо надмірним. Тому варто узгодити між собою законопроекти, що плануються до розгляду у другому читанні.

2. Аналізуючи склад службової недбалості, ми повинні мати на увазі, що КК України у інших розділах своєї Особливої частини містить склади кримінальних правопорушень, які відображені у спеціальних або специфічних нормах. Йдеться про посягання, що вчиняються спеціальним суб'єктом – службовою особою через необережність і за своєю суттю полягає у невиконанні

або неналежному виконанні повноважень, що включені до компетенції такої особи. Нагадаємо також, що кримінальні правопорушення, які вчиняються шляхом бездіяльності, та ще й через необережність, за своєю природою повинні мати матеріальний склад. Саме тому, розрізняючи спеціальні та специфічні види службової недбалості у кримінальному праві України, «лінію розмежування» варто проводити через площини, в яких лежать суспільно небезпечні наслідки таких кримінальних правопорушень. Якщо необережне посягання спеціального суб'єкта спричиняє суспільно небезпечні наслідки майнового характеру – норма спеціальна, якщо іншого (наприклад, для життя чи здоров'я), або взагалі є деліктом створення небезпеки – специфічна.

Крім того, в окремих статтях Особливої частини КК України містяться норми про склади кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, яким виступає особа за ознаками своєї професійної належності. Серед таких суб'єктів також можуть бути й службові особи, що ставлять питання про доцільність виокремлення в таких випадках так званої часткової конкуренції і визнання їх, у разі вчинення відповідних кримінальних правопорушень службовою особою, спеціальними нормами із використанням правил подолання конкуренції загальної та спеціальної норми. Крім того, серед таких кримінально-правових норм містяться норми про посягання, які можуть вчинятися особами, які надають публічні послуги. Тут спостерігається оригінальна ситуація, коли КК України містить за своєю природою спеціальні норми за відсутності норми загальної.

Спробуємо виявити та охарактеризувати такі спеціальні та специфічні види службової недбалості.

Всі виявлені нами випадки прояву службової недбалості у інших, ніж XVII, розділах Особливої частини КК України за особливостями конструкції власне складу кримінального правопорушення варто розділити на декілька груп.

Перша група – «військове відгалуження» службової недбалості зі своєї загальною нормою, передбаченою у ст. 425 КК України «Недбале ставлення до військової служби» і «асоціацією» частково спеціальних та специфічних норм (ст. ст. 425, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 420, 421 КК України). Як бачимо, основою цих посягань є порушення військовою службовою особою відповідних правил, додержання яких входить у коло обов'язків цього спеціального суб'єкта. З приводу власне суб'єктного складу наведених правопорушень, то окрім ст. 425 КК України, жоден із наведених складів не містить вказівки на обов'язковість вчинення певної поведінки саме військовою службовою особою. Проте, враховуючи визначення цього спеціально конкретного суб'єкта, запропоноване у примітці до ст. 425 КК: *«під військовими службовими особами розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноваженого командування»*, вчинення зазначених посягань такими особами не виключається. Тому у разі вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 413, 414, 416, 417-421 КК України особами, які підпадають під визначення примітки 1 до ст. 425 КК України, їх дії кваліфікуватимуться за цими спеціальним та специфічними нормами, а не за загальною нормою, передбаченою ст. 425 КК України. У разі, коли шкода від недбалої поведінки військової службової особи полягає у заподіянні, наприклад, тілесних ушкоджень, то відносно ст. 367 КК України норма, за якою особа притягатиметься до кримінальної відповідальності (наприклад, передбачена у ст. 414 КК України) буде специфічною, а відносно ст. 425 КК України – частково спеціальною. Цей парадокс співвідношення норм обумовлений специфічною редакцією визначення істотної шкоди для військових службових злочинів, яка зберегла частково оціночний характер цього поняття завдяки формулюванню *«...якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків...»* (примітка 2 до ст. 425 КК України).

Друга група кримінальних правопорушень, посягання, які становлять собою так звані делікти створення небезпеки, – специфічні конструкції із використанням ознак загрози настання реальних наслідків. За загальним правилом, реальне настання наслідків становить собою у таких випадках кваліфікований склад відповідних правопорушень. До таких посягань можна віднести (ст. ст. 240, 242, 243, 244, 253, 267, 272, 273, 274, 275, 276, 282 КК України). Аналіз складів цих кримінальних правопорушень дає можливість відзначити такі положення: діяння у всіх цих складах полягає у порушенні певних правил і може бути вчинене шляхом бездіяльності – невиконанням чи неналежним виконанням відповідних правил, що характерно для службової недбалості; суб'єкт цих кримінальних правопорушень або не визначений у відповідних статтях, або визначений як *«...особа, яка зобов'язана їх дотримуватись»*, або як *«працівник...»*, при цьому

кожна з цих осіб може бути службовою особою у розумінні ст. 18 КК України. І тут видається справедливим висновок про те, що у разі невиконання або неналежного виконання відповідних правил службовою особою, у коло службових обов'язків якої входить дотримання таких правил, поведінка такої особи повинна одержати кримінально-правову оцінку за наведеними у цій групі статтями, що містять специфічні види службової недбалості. Специфічний характер наведених норм обумовлений власне специфікою конструкції делікту створення небезпеки. Іншими словами, законодавець вважає порушення певних правил відповідними особами настільки суспільно небезпечними, що не вимагає настання реальних наслідків, а конструює такі своєрідні «матеріально-усічені» склади.

Ще далі у цьому смислі законодавець пішов, конструюючи формальні склади правопорушень, які полягають у порушенні певних правил. До таких можна віднести склади, передбачені ст. ст. 320, 321 КК України. Тут ми взагалі маємо справу із посяганнями, склади яких мають формальну конструкцію і вчинення яких, у тому числі й службовою особою, через необережність не виключається. Надаючи оцінку такому законодавчому рішення, відзначимо очевидний надмір криміналізації. Для наведених кримінальних правопорушень актуальним є весь спектр проблем, які виникають щодо визначення форм та видів вини. Логіка конструювання кримінально-правових заборон повинна вказувати на умисний характер відповідної поведінки, однак хіба можна виключити несумлінне ставлення до додержання відповідних правил і їх невиконання чи неналежне виконання у зв'язку із цим? Думається ні. Таким чином, ми одержуємо формальні склади кримінальних правопорушень, які містяться у специфічних відносно загальної норми про службову недбалість, кримінально-правових нормах.

Наступною групою специфічних норм про службову недбалість є норми, які містяться в цілому матеріальні склади кримінальних правопорушень, наслідки яких перебувають у площині заподіяння, насамперед, майнової шкоди. У разі повернення до оціночного розуміння («істотної шкоди» у примітці до ст. 364 КК України, ця категорія норм перейде у розряд частково спеціальних за ознакою суб'єкта посягання. До таких норм можна віднести положення, передбачені ст. ст. 137, 140, 236, 237, 251, 264, 271, 287, 288, 325, 326, 329, 380 КК України. Сутність всіх наведених тут кримінальних правопорушень полягає у тому, що особа, яка зобов'язана бути не просто обачною, а й додержуватись певних правил, діяти відповідно до них, не виконує або неналежно виконує обов'язок, обумовлений цими правилами та таких, що може входити у зміст спеціального статусу такого суб'єкта (у тому числі й службовий) спричиняє настання суспільно небезпечного наслідку, який, насамперед не має майнового характеру. Очевидно, що у сучасному суспільстві, практично все можна піддати грошовому вимірові. Навіть Верховний Суд допускає грошовий обрахунок втрат, які насамперед завдають шкоди іншим цінностям, однак аналіз родових об'єктів наведених посягань та способу формулювання диспозицій відповідних кримінально-правових норм (так званих логічних рядів), дає можливість для висновку про те, що суспільно небезпечні наслідки у цих складах кримінальних правопорушень перебувають у іншій площині, ніж ті, які зараз характерні для ст.367 КК України.

І, нарешті, остання група кримінальних правопорушень, передбачених частково спеціальними нормами, в яких, видається суспільно небезпечні наслідки перебувають у категорії майнової шкоди. Часткова спеціальність цих норм обумовлена тим, що суб'єктом кримінального правопорушення в них може бути не лише службова особа у розумінні ст. 18 КК України. Йдеться про склади кримінальних правопорушень, передбачені у ст. ст. 198, 254, 270, 363 КК України.

Саме так, видається, виглядає система кримінальних правопорушень, які є спеціальними або специфічними формами загального складу службової недбалості, передбаченої ст. 367 КК України.

Висновки. Розгляд проблем кримінальної відповідальності за службову недбалість через призму систематики кримінальних правопорушень дає підстави зробити такі окремі висновки: 1) необхідність впровадження загальної норми про кримінальну відповідальність за недбалість осіб, які надають публічні послуги, підтверджується і системним підходом у дослідженні відповідної проблематики; 2) службова недбалість, відображена у найбільш загальній із всіх норм про це посягання у ст. 367 КК України, вчиняється виключно через бездіяльність. Отже й у спеціальних та специфічних нормах про таку недбалість варто виходити із того, що таке посягання вчиняється у пасивній формі поведінки; 3) зміна законодавчого розуміння суспільно-небезпечних наслідків у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 КК України, безпосередньо вплинула на характер співвідношення норм, які до того традиційно вважалися такими, що співвідносяться як «загальна – спеціальна»; 4) незважаючи на поширений у судовій практиці

підхід, відповідно до якого упущена вигоди включається до структури суспільно-небезпечних наслідків складів кримінальних правопорушень, ми не знаходимо достатніх підстав порушувати визначений у Конституції України принцип неприпустимості обґрунтування обвинувачення на припущеннях; 5) у статті виділено та проаналізовано чотири групи кримінальних правопорушень, які є різновидами службової недбалості, відповідність за які передбачена у статтях різних розділів Особливої частини.

Список використаних джерел:

1. Грентенко О.А., Ульянова Т.О. Класифікація суспільно небезпечних наслідків: деякі теоретичні та законодавчі аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 73.
2. Дунаєва Т.Є. Кримінально-правове регулювання службової недбалості в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права*, 2018, № 2(11), С. 250-251.
3. Максимович Р.Л. Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину за чинним кримінальним кодексом України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О Дідоренка*. 2010. № 1. С. 101-106.
4. Постанова Верховного Суду від 27.09.2021 року у справі № 570/2835/16-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109379>;
5. Постанова Верховного Суду від 12.10.2021 року у справі № 715/2391/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100396138?fbclid=IwAR0oFm0QhCDDRyK14Y4FfbBWS6SwFZeni13k6p4wanGlijRwsdR0AFMEG4>;
6. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>;
7. Рак С.В. Форма та зміст суспільно небезпечного діяння при вчиненні службової недбалості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 29. Том 2. С. 93.
8. Рак С.В. Щодо визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 367 Кримінального кодексу України. *Форум права*. 2017. № 4 С. 219-226 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_36.pdf;
9. Рак С.В. Кримінальна відповідальність за службову недбалість. Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків: Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені Академіка В.В. Сташиса, 2019. 20 с.
10. Ступа В.Ф. Специфічні риси службової недбалості як злочинного явища. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 2 (27) С. 152-156.
11. Ступа В.Ф. Службова недбалість: кримінально-правова та криминологічна характеристика. Автореферат дис... к.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. 20 с.
12. Худякова Н.Ю. Кримінально-права характеристика службової недбалості. Дис. ... к.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2013. 255 с.
13. Яциніна М.-М.С. Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за Кримінальним кодексом України (ст. ст. 364, 364-1, 365-2 КК України). Дисертація на здобуття наукового ступеня к.ю.н. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 246 с.

УДК 343.138.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.37>

МАРТИНОВ Є.О.

**ПІДСТАВИ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ
НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ****GROUNDS FOR CLOSING CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE COURT
AT THE STAGE OF THE PREPARATORY COURT**

Актуальність статті полягає в тому, що прийняття Кримінального процесуального кодексу України зумовило визначення завдань кримінального провадження як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. У статті з'ясовано, що кримінальні процесуальні відносини які виникають при закритті кримінального провадження становлять систему правовідносин, в які вступають учасники підготовчого провадження з метою досягнення завдань кримінального провадження визначених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України та які забезпечуються письмовим процесуальним документом – рішенням суду. Обґрунтовано, що юридичні факти у механізмі правового регулювання закриття кримінального провадження виконують одну з головних ролей – забезпечують функціонування правових відносин, отже створюють перехід від загальної моделі прав та обов'язків, зафіксованої у кримінальному процесуальному законі, до конкретних, що втілюється у правовідносинах. Тому, підстави закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання – це процесуальні факти, що встановлюються під час підготовчого провадження судом, які виключають або вказують на недоцільність подальшого здійснення кримінального провадження зобов'язуючи останнього прийняти рішення про закриття кримінального провадження відповідно чинного законодавства. Здійснено класифікацію та надано характеристику фактичним (наявність достатніх відомостей в матеріалах кримінального провадження, що свідчать про можливість досягнення мети відповідної процесуальної дії, виключають наявність кримінального правопорушення або необхідність притягнення до кримінальної відповідальності чи застосування покарання) і правовим (наявність або відсутність певних процесуальних обставин, що впливають на хід кримінального провадження; процесуальний документ (рішення), складений у відповідності до встановлених законом вимог, що надає право суду закрити кримінальне провадження) підставам закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання.

Ключові слова: кримінальне провадження, інститут, закриття кримінального провадження, суд, підстава.

The relevance of the article lies in the fact that the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine led to the definition of the tasks of criminal proceedings as the protection of individuals, society and the state from criminal offenses, the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings, as well as

the provision of a quick, complete and impartial investigation and judicial proceedings so that everyone who commits a criminal offense is prosecuted to the extent of their guilt, no innocent person is charged or convicted, no person is subjected to unjustified procedural coercion, and that due process of law is applied to each participant in criminal proceedings. The article clarified that the criminal procedural relations that arise when the criminal proceedings are closed constitute a system of legal relations entered into by the participants of the preparatory proceedings in order to achieve the objectives of the criminal proceedings defined in Art. 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and which are provided by a written procedural document – a court decision. It is substantiated that legal facts in the mechanism of legal regulation of the closing of criminal proceedings perform one of the main roles – they ensure the functioning of legal relations, therefore they create a transition from the general model of rights and obligations recorded in the criminal procedural law to specific ones embodied in legal relations. Therefore, the grounds for closing criminal proceedings at the stage of the preparatory court hearing are procedural facts established during the preparatory proceedings by the court, which exclude or indicate the impracticality of further criminal proceedings, obliging the latter to make a decision to close criminal proceedings in accordance with current legislation. The classification was carried out and a characterization was given as factual (the presence of sufficient information in the materials of the criminal proceedings, which testify to the possibility of achieving the goal of the relevant procedural action, exclude the presence of a criminal offense or the need to bring criminal responsibility or the application of punishment) and legal (the presence or absence of certain procedural circumstances that affect the course of criminal proceedings; a procedural document (decision) drawn up in accordance with the requirements established by law, which gives the court the right to close criminal proceedings) grounds for closing criminal proceedings at the stage of a preparatory court session.

Key words: *criminal proceedings, institute, closure of criminal proceedings, court, basis.*

Актуальність. Прийняття Кримінального процесуального кодексу (КПК) України зумовило визначення завдань кримінального провадження як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2) [1].

Такі пріоритети сприяли істотній зміні кримінальної процесуальної форми, усунення застарілих й запровадження нових процедур. Не виключенням став й судовий розгляд кримінальних проваджень. Однією із новел КПК України стала поява підготовчого провадження, яке було трансформоване зі стадії попереднього судового розгляду. Законність, обґрунтованість та вмотивованість рішень суду у цій стадії судового провадження обумовлюється дотриманням процесуального порядку їх постановлення.

Основний зміст. Для будь-якого виду юридичної відповідальності визначення підстав для її застосування є центральним питанням, адже їх визначення та суворе дотримання – необхідна гарантія прав і свобод громадян. Загалом, у теорії права юридичні підстави визначають як сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків [2, с. 334].

На нашу думку, до структури кримінальних процесуальних відносин які виникають при закритті кримінального провадження необхідно віднести систему елементів тих правовідносин, в які вступають учасники підготовчого провадження з метою досягнення завдань кримінального провадження визначених у ст. 2 КПК України та які забезпечуються письмовим процесуальним документом – рішенням суду.

Тому, досліджувати структуру правовідносин, у які вступають учасники процесу в закритті провадження, належить із урахуванням загальних характерних рис, які притаманні будь-яким правовідносинам і розглядати її з огляду складових елементів, таких як – суб'єкт, об'єкт і зміст.

Зокрема, з теорії права відомо, що суб'єкти, або суб'єктний склад, – це сукупність осіб, які беруть участь у правовідносинах. Об'єктом є те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність його суб'єктів. Зміст – це суб'єктивні права, обов'язки, повноваження, відповідальність суб'єктів правовідносин, а також структура змісту – спосіб взаємозв'язку, що виникає на підставі суб'єктивних прав, обов'язків, повноважень, відповідальності [3, с. 101].

Структура змісту правовідносин утворює не зв'язок її змістовних елементів (суб'єктивних прав, обов'язків, повноважень, відповідальності), а той правовий зв'язок, який виникає на їх підставі з приводу досягнення мети правовідносин у які вступають їх суб'єкти. Тобто, це юридичне взаємне становище суб'єктів, яке визначає, формує їх поведінку через кореспондуючі один одному права і обов'язки заради задоволення їх інтересів. Юридичний факт завжди є підставою виникнення, зміни і припинення правовідносин.

Важливим фактором, на нашу думку, є те, що кримінальні процесуальні правовідносини є похідними від кримінальних правовідносин, оскільки лише факт вчиненого кримінального правопорушення може дати підставу для розвитку кримінальних процесуальних відносин у тому числі і тих, які регулюються Главою 27 КПК та складають предмет нашого дослідження. З таким твердженням погоджується і О. В. Наден, котра у своєму дослідженні зазначала, що, з моменту вчинення кримінального правопорушення у держави виникає повноваження визнати цю особу такою, що вчинила його, і піддати її кримінальній відповідальності. Саме в цей момент з'являється й обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, бути підданою кримінальній відповідальності. Авторкою доведено, що саме з моменту вчинення кримінального правопорушення і складаються кримінальні правовідносини, які є предметом кримінально-правового регулювання [4, с. 45].

Тому, підставою виникнення кримінальних процесуальних відносин взагалі, і втому числі тих відносин, в які вступають учасники підготовчого провадження, є юридичний факт – вчинення особою кримінального правопорушення.

На думку деяких вчених-процесуалістів, підстави закриття кримінального провадження – визначені законом факти, що встановлюються під час кримінального провадження, які виключають можливість подальшого здійснення цього кримінального провадження або ж вказують на нецільність його проведення, що зобов'язує суд прийняти рішення про закриття провадження [5].

На нашу думку, підстави закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання – це процесуальні факти, що встановлюються під час підготовчого провадження судом, які виключають або вказують на недоцільність подальшого здійснення кримінального провадження зобов'язуючи останнього прийняти рішення про закриття кримінального провадження відповідно чинного законодавства. До структури кримінальних процесуальних відносин які виникають при закритті кримінального провадження необхідно віднести систему елементів тих правовідносин, в які вступають учасники підготовчого провадження з метою досягнення завдань кримінального провадження визначених у ст. 2 КПК України та які забезпечуються письмовим процесуальним документом – рішенням суду.

Інститут закриття кримінальних проваджень після надходження до суду регламентовано ст. 284 та 314 КПК України. Так, у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти низку рішень, зокрема і рішення про закриття провадження в разі встановлення підстав, передбачених п. 5–8, 10 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК України (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України) [1]. Такі положення ст. 314 КПК України відсилають до ст. 284 КПК України, де відображено перелік підстав для закриття провадження, а саме: «...5) помер підозрюваний, обвинувачений, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; 7) потерпілий, у визначених випадках КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; 8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; 9) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особи про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи» [1].

Відповідно до ч. 2 ст. 284 КПК України кримінальне провадження закривається судом: 1) у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; 1-1) з підстави, передбаченої п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК України; 1-2) з підстави, передбаченої п. 4-1 ст. 284 КПК України, якщо

підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою; 2) якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України; 3) досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 Кримінального кодексу (КК) України, відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України [1].

На думку, Д. В. Шиловой, закриття кримінального провадження можливе лише за наявності підстав, перелік яких міститься в законі, які, у свою чергу, традиційно поділяються на: реабілітуючі, нереабілітуючі; процесуальні, матеріальні; юридичні і фактичні; імперативні та дискреційні; загальні і спеціальні; умовні та безумовні [6, с. 153]. У контексті предмету нашого дослідження, С. М. Благодар поділяє підстави для закриття кримінальної справи на реабілітуючі, нереабілітуючі та підстави, що констатують неможливість здійснення провадження. Так, автор висловлює думку, що до останньої групи підстав слід віднести: наявність вироку з того ж обвинувачення, який набрав законної сили, або ухвали чи постанови суду про закриття справи з тієї ж підстави; неотримання згоди компетентного органу державної влади на притягнення особи до кримінальної відповідальності або право особи на недоторканість та ін. [7, с. 8].

У принципі така класифікація заслуговує на увагу, водночас розглянемо детальніше. Так, А. Я. Дубинський, досліджуючи підстави для прийняття процесуальних рішень, доходить висновку, що в якості таких повинна розглядатися сукупність доказів, достатніх для того, щоб прийняти конкретне рішення. На погляд вченого, не можуть бути визнані правильними розповсюджені в теорії кримінального процесу й у слідчій практиці погляди, у силу яких у підставу прийняття таких процесуальних рішень, як рішення про проведення обшуку, про затримання підозрюваного у визначених випадках можуть бути покладені не докази, а дані, отримані в результаті ОРД. Реалізація зазначених процесуальних рішень тягне значне обмеження прав особистості, що неприпустимо при відсутності доказів необхідності такого рішення. Вказівка на достатність доказів як основи для прийняття окремих рішень (притягнення в якості обвинуваченого, складання обвинувального висновку й ін.) наведена безпосередньо в законі. З приводу більшості процесуальних рішень такої прямої вказівки закон не передбачає. Однак і ці рішення повинні бути обґрунтованими, тобто спиратися на достатні докази, що не залишають сумнівів в правильності зробленого висновку. Він пропонував розподіляти підстави закриття кримінального провадження на юридичні і фактичні. Під фактичними розумів недостатність підстав для обвинувачення, непереконливість доказів по суті справи, пред'явлених обвинуваченому, а під юридичними – обставини, які усувають злочинність діяння чи його караність [8, с. 21-22]. Виходячи з вищевикладеного, суд повинен враховувати не тільки юридичні підстави закриття, але й фактичні – вивчення матеріалів кримінального провадження.

В. С. Зеленецький вважає, що підставами для прийняття конкретних процесуальних рішень повинна розглядатися достатня сукупність доказів, під якою слід розуміти особливим чином організоване об'єднання усієї множини належних і допустимих до кримінальної справи фактичних даних, які утворюють у своїй єдності цілісну та стабільну їх систему, що забезпечує адекватне (істинне) відображення всіх елементів предмета доказування, прийняття законних та обґрунтованих рішень у кримінальній справі. Він також здійснював поділ з попередником й визначав юридичні – які усувають злочинний характер діяння і його караність, а фактичні – констатують недостатність даних для віддання обвинуваченого до суду та відсутність події злочину [9, с. 5].

Проте, дана позиція не була сприйнята багатьма вченими. Так, наприклад, Л. М. Лобойко вважав, що розподіл підстав на фактичні та юридичні, як і будь-яка класифікація, є умовним тому, що обидві групи даних підстав за своєю природою є юридичними. Протиставляти їх не можна, оскільки виникає загроза неправильного судження про їх нерівноцінність. Усі встановлені законом підстави мають однакову правову силу незалежно від їх належності до категорії «фактичних» чи «юридичних». Він поділяє підстави до закриття кримінальної справи на: 1) такі, що реабілітують (за відсутності події злочину; за відсутності в діянні складу злочину; при не доведенні участі обвинуваченого у вчиненні злочину); 2) такі, що не реабілітують (внаслідок акта амністії, якщо він усуває застосування покарання за вчинене діяння, а також в зв'язку з помилуванням окремих осіб; щодо особи, яка не досягла на час вчинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку; щодо померлого, за винятком випадків, коли провадження в справі є необхідним для реабілітації померлого або відновлення справи щодо інших осіб за нововиявленими обставинами); 3) «нейтральні» (формальні) (щодо особи, про яку є вирок по тому ж обвинуваченню, що набрав законної сили, або ухвала чи постанова суду про закриття справи з тієї ж підстави; щодо особи, про яку є не скасована постанова органу дізнання, слідчого, прокурора

про закриття справи по тому ж обвинуваченню; якщо про відмову в порушенні справи по тому ж факту є не скасована постанова органу дізнання, слідчого, прокурора) [10, с. 260].

Виходячи з результатів аналізу представлених в процесуальній літературі точок зору щодо підстав процесуальних рішень, а також чинного кримінального процесуального законодавства України, вважаємо доцільним погодитися з тими науковцями, які вважають, що всі процесуальні рішення можна поділити на дві групи: 1) процесуальні рішення, що приймаються лише на підставі сукупності доказів; 2) процесуальні рішення, що можуть бути прийняті на підставах, які формуються за власним розсудом уповноваженої особи, в яких наявність сукупності доказів не є обов'язковою умовою їх прийняття [11, с. 49].

Аналізуючи комплексно і системно підстави для закриття кримінальної справи, передбачені положеннями КПК і КК України, для більшої зручності дослідження В. Т. Маляренко розподілі їх на групи за рядом спільних ознак.

До першої групи вчений відніс реабілітуючі підстави (відсутність події злочину і відсутність в діянні складу злочину, недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину, прокурор відмовився підтримувати державне обвинувачення, а потерпілий не бажає скористатися правом вимагати продовження розгляду справи). До другої групи можуть бути віднесені підстави, які ґрунтуються на принципі, відомому в світі як *non bis in idem*, тобто: не можна двічі за одне й те саме. Цей принцип відтворений у ч. 3 ст. 2 КК України: ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу. Маються на увазі підстави п. 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України (за наявності: вироку за тим же обвинуваченням, що набрав законної сили, або ухвали чи постанови суду про закриття справи з тієї ж підстави; не скасованої постанови органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття справи за тим же обвинуваченням). Їх не можна вважати ні реабілітуючими, ні нереабілітуючими, оскільки в постановах, ухвалях про закриття кримінальних проваджень з цих підстав не вирішується питання по суті, а лише констатується факт наявності в цій справі процесуального рішення компетентного органу чи особи, яке є перепорою для подальших процесуальних дій. Рішення про закриття справи з цих підстав може бути прийняте органом дізнання, слідчим, прокурором, суддею при її попередньому розгляді і судом під час її судового розгляду, а також судами апеляційної, касаційної інстанцій [12, с. 60].

У цьому контексті, варта уваги думка, що відповідно скасування у законодавстві певного складу злочину як підстава для закриття провадження не є реабілітуючою обставиною. Отже, закриття кримінального провадження за нереабілітуючих підстав фактично передбачає констатацію факту вчинення особою кримінального правопорушення, що призводить до несприятливих наслідків для такої особи, зокрема ставить під сумнів її невинуватість. Водночас закриття кримінального провадження без згоди особи обмежує її право на захист від звинувачень у вчиненні дій, які їй інкримінувалися. Таким чином, може статись так, що особа буде вважатися такою, що притягувалася до кримінальної відповідальності, при тому, що самого факту вчинення нею відповідного діяння та його розслідування могло не відбуватися [13].

У свою чергу, І. Гловюк зауважила, що модель класифікації підстав закриття кримінального провадження у суді на реабілітуючі та нереабілітуючі вже не відповідає викликам сьогодення та потребам практики стосовно їх застосування. Отже, КПК України має бути уточнений в аспекті виділення підстав закриття кримінального провадження судом (додатково до звільнення від кримінальної відповідальності та смерті підозрюваного, обвинуваченого (крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого)), незгода обвинуваченого з якими тягне за собою продовження проведення судового провадження в загальному порядку. До таких підстав слід віднести: набрання чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представником від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; після повідомлення особі про підозру закінчення строку досудового розслідування, визначеного ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. У таких випадках, якщо обвинувачений під час судового засідання наполягає на ухваленні виправдувального вироку, на думку вченої суд не вправі закрити кримінальне провадження за наявності таких підстав і має продовжувати провадження у загальному порядку та ухвалити виправдувальний вирок, або, якщо доводи обвинуваченого не підтвердилися, закрити провадження за відповідною підставою, стосовно якої заперечував обвинувачений [14, с. 137].

Висновок. Таким чином, підстави закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання – це процесуальні факти, що встановлюються під час підготовчого провадження судом, які виключають або вказують на недоцільність подальшого здійснення кримінального провадження зобов'язуючи останнього прийняти рішення про закриття кримінального провадження відповідно чинного законодавства.

Фактичними підставами закриття є наявність достатніх відомостей в матеріалах кримінального провадження, що свідчать про можливість досягнення мети відповідної процесуальної дії, виключають наявність кримінального правопорушення або необхідність притягнення до кримінальної відповідальності чи застосування покарання: а) втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння; б) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України; в) не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності; г) досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 КК України, відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Юридичні (правові) підстави закриття кримінального провадження судом – наявність або відсутність певних процесуальних обставин, що впливають на хід кримінального провадження (широке розуміння), а також як відповідний процесуальний документ, складений у відповідності до встановлених законом вимог, що надає право суду закрити кримінальне провадження (вужке розуміння): а) смерть підозрюваного, обвинуваченого, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; б) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; в) потерпілий відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; г) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; д) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; е) прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5. 736 с.
3. Тертишник В. М. Кримінальний процес. 3-е вид., доп. і перероб. Харків : Арсис, 2000. 528 с.
4. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2013. 384 с.
5. Павич Х. М. Закриття кримінального провадження судом першої інстанції: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів, 2017. 291 с.
6. Шилова Д. В. Класифікація підстав до закриття кримінальної справи. *Університетські наукові записки*. 2010. № 1. с. 152–159.
7. Благодир С. М. Закриття кримінальної справи в досудовому слідстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 1998. 18 с.
8. Дубинський А. Я. Виконання процесуальних рішень слідчого. Правові та організаційні проблеми. Київ: Наук. думка, 1984. 182 с.
9. Зеленецький В. С. Проблеми формування сукупності доказів у кримінальному процесі: монографія. Харків, 2004. 108 с.
10. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.
11. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юрид. світ, 2016. 416 с.
12. Маляренко В. Т. Про закриття кримінальної справи (окремі аспекти). *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 3. С. 56–62.
13. КСУ визнав неконституційною одну із підстав закриття кримінального провадження. Юридична газета. 2022. 10 черв. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/ksu-viznav-nekonstituciynouy-odnu-iz-pidstav-zakrittya-kriminalnogo-provadhennya.html>
14. Глов'юк І. Щодо питання удосконалення моделі закриття кримінального провадження у судовому провадженні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. № 42. С. 130–137.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.38>

ЧУГУНІКОВ І.І.

**«РОЗВИТОК» ІНСТИТУТУ МНОЖИННОСТІ У ПРОЄКТІ
НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ****“DEVELOPMENT” OF THE INSTITUTION OF PLURALITY IN THE DRAFT
OF THE NEW CRIMINAL CODE OF UKRAINE.**

У статті аналізуються положення проєкту нового КК України, підготовленого Робочою групою з питань розвитку кримінального права, в частині регламентації множинності кримінальних правопорушень. Доводиться, що спроба авторів цього документу встановити певний баланс між вітчизняними науковими та законодавчими уявленнями щодо сутності множинності та закордонними підходами в цій площині, є невдалою. Аргументується, що незважаючи на те, що категорія «множинність» була введена до кримінально-правової матерії, перевага виявилася на боці останніх, у зв'язку з чим множинність втратила свій «статус» окремого інституту Загальної частини та почала позиціонуватися як субінститут інституту кримінального правопорушення. Доводиться, що наслідком порушення зазначеного балансу є відсутність визначення множинності, де б акцентувалася увага на критеріях її розмежування із суміжними поняттями (зокрема, такими комбінаціями, як кримінальне правопорушення та протиправне діяння, що спричинило мізерну шкоду, кримінальне правопорушення та адміністративне правопорушення, кримінальне правопорушення та суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення та діяння, правові наслідки якого повністю погашені, два кримінальних правопорушення за умов, що існують процесуальні перешкоди для кримінального провадження хоча б по одному з них), скорочення кількості форм множинності, ігнорування характеру діянь, що їх утворюють, суттєве зниження її впливу на Особливу частину КК, послаблення механізмів протидії тенденції професіоналізації кримінально-протиправної діяльності, суперечливе вирішення питання щодо впливу рецидиву на визначення ступеня тяжкості вчиненого злочину. Аргументується висновок, що «принципова» новизна проєкту КК не є гарантією сталого розвитку інституту множинності кримінальних правопорушень.

Ключові слова: множинність кримінальних правопорушень, злочин, проступок, повторність, сукупність, рецидив, непогашена судимість за умисний злочин.

The article analyzes the provisions of the draft of the new Criminal Code of Ukraine, prepared by the Working Group on the Development of Criminal Law, in terms of the regulation of multiple criminal offenses. It is proven that the attempt of the authors of this document to establish a certain balance between domestic scientific and legislative ideas regarding the essence of plurality and foreign approaches in this area is unsuccessful. It is argued that despite the fact that the category “plurality” was introduced to the criminal law matter, the advantage was on the side of the latter, in connection with which the plurality lost its “status” of a separate institution of the General part and began to be positioned as a sub-institute of the institution of criminal offense. It is proved that the consequence of the violation of the specified balance is the absence of a definition of multiplicity, where attention would be focused on the criteria for distinguishing it from related concepts (in particular, such combinations as a criminal offense and an illegal act that caused minor damage, a criminal offense and an administrative offense, a criminal offense and a socially dangerous act, a criminal offense and an act whose

legal consequences have been fully extinguished, two criminal offenses under the conditions that there are procedural obstacles to criminal proceedings for at least one of them), reduction of the number of forms of plurality, ignoring the nature of the acts that form them, significant reducing its influence on the Special Part of the Criminal Code, weakening the mechanisms of counteracting the trend of professionalization of criminal activity, controversial resolution of the issue regarding the impact of recidivism on the determination of the severity of the crime committed. The conclusion is argued that the “fundamental” novelty of the CC project is not a guarantee of sustainable development of the institution of multiple criminal offenses.

Key words: *multiplicity of criminal offenses, crime, misdemeanor, repetition, totality, recidivism, outstanding conviction for an intentional crime.*

Постановка проблеми. Робочою групою з питань розвитку кримінального права був підготовлений проект нового Кримінального кодексу (далі КК) України, де по новому вирішено багато питань щодо множинності кримінальних правопорушень.

Огляд останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що запропонований розробниками проекту підхід мало узгоджується із усталеними вітчизняними науковими та законодавчими уявленнями із зазначеного питання та потребує ретельного аналізу.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є доведення тези про те, що сталий розвиток інституту множинності кримінальних правопорушень може забезпечити лише розумний баланс між вітчизняним підходом та використанням закордонного досвіду з регламентації тих чи інших його аспектів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, питання щодо місця такого поняття, як множинність, в системі вітчизняного кримінального права, є доволі дискусійним. Переважна більшість вчених вважає, що його слід розглядати з точки зору вчення про діяння, оскільки саме воно є структурним компонентом множинності. Проте, норми, які регламентують інститут множинності, містяться і в інших розділах Загальної частини КК, зокрема, присвячені призначенню покарання (ст. 70-72). Аналіз цих норм свідчить про те, що вони передбачають інші, крім закріплених у ст. ст. 32-34 КК, форми множинності. Крім того, інститут множинності регламентують і норми Особливої частини, де окремі її форми використовуються у якості кваліфікуючих ознак. Зазначені обставини дозволяють дійти висновку, що множинність є наскрізним поняттям, регламентація якого здійснюється як нормами Загальної (і тими, що стосуються вчення про кримінально-протиправне діяння, і тими, що стосуються вчення про покарання), так і нормами Особливої частини. Не випадково, характеризуючи кримінально-правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву, законодавець зазначає, що вони враховуються при кваліфікації кримінальних правопорушень та призначенні покарання, а також при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання (ст. 35 КК).

Не менш дискусійним є і питання щодо кримінально-правового «статусу» множинності. Обґрунтування її як самостійного інституту кримінального права було запропоновано ще в середині 60-х років минулого століття. Однак, ця ідея мала як своїх прихильників, так і противників. На думку останніх, множинність може позиціонуватися лише як субінститут – або охоронюваних інститутів, що виокремлюються на підставі об'єкта кримінально-правової охорони (інститут кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, проти власності тощо), або інституту кримінального правопорушення, де множинність розглядається поряд з субінститутом категоризації діянь.

Саме остання позиція знаходить відображення у сучасному кримінальному законодавстві деяких країн пострадянського простору. Так, наприклад, згідно з КК Киргизької Республіки 2016 року, ст. 21, яка присвячена сукупності злочинів, розташована у главі третій «Поняття та класифікація злочинів. Підстава відповідальності за злочин» розділу II «Злочини» [1]. Як субінститут інституту злочину розглядає множинність і молдавський законодавець (ст.ст. 32-34 глави II «Злочини» КК Республіки Молдова) [2].

Чинний КК України позиціонує множинність як самостійний кримінально-правовий інститут. І хоча сам термін «множинність» в тексті КК не вживається, її формам присвячено окремий розділ VII Загальної частини «Повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень». Такий законодавчий підхід дозволяє трактувати множинність як рівний за «статусом» інститут з інститутом кримінального правопорушення, його видів та стадій (розділ III).

Порозуміння множинності як окремого інституту кримінального права є, як уявляється, доволі прогресивним кроком. Воно дозволяє визначити максимальну кількість ознак, що

характеризують це правове явище, виявити його різноманітні прояви, насамперед, ті, які не знайшли закріплення на нормативному рівні, встановити відмінності і взаємозв'язки між ними та, врешті решт, вийти на прикладні можливості множинності крізь призму Особливої частини КК, оскільки цілком очевидно, що її наявність свідчить про підвищену суспільну небезпеку як вчиненого діяння, так і особи винного, що не може ігноруватися кримінальним законодавством при визначенні параметрів караності кримінальних правопорушень.

І, навпаки, – підхід до множинності як субінституту, так або інакше, призведе до втрати нею своїх інструментальних можливостей, нівелюванню відмінностей її форм, з ігноруванням, перед усім, характеру діянь, що їх утворюють, а у підсумку – і до зникнення самого поняття множинності, навіть тоді, коли воно вже було закріплено безпосередньо в кримінальному законодавстві. Так, наприклад, згаданий вище КК Республіки Молдова, прийнятий у 2002 році, вже не розглядав повторність як форму множинності злочинів, розуміючи її як різновид одиничного діяння (ст. 31), хоча кодекс ще містив визначення множинності (ч. 1 ст. 32), обмежуючи її прояви сукупністю та рецидивом (ч. 2 ст. 32). Але згодом, після змін 2017 року, ч. 1 ст. 32 була скасована, повторність втратила своє самостійне значення (ст. 31 теж була виключена) і почала розглядатися як складова сукупності, оскільки характер діянь, що їх утворюють, було проігноровано. Відповідно до нової редакції ч. 1 ст. 33 КК сукупністю злочинів визнається вчинення однією особою двох або більше злочинів, якщо ця особа не була остаточно засуджена за жодне з них та якщо не закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності [2]. Ще далі пішов киргизький законодавець, який всі аспекти вчення про множинність фактично зводить до тези про вчинення особою двох або більше злочинів. При цьому множинність йменується сукупністю злочинів. А при визначенні останньої підкреслюється, що при вирішенні питання про її наявність не враховуються злочини, за які особа вже була засуджена на підставі вироку суду, що набрав законної сили, або була виправдана чи звільнена від кримінальної відповідальності, або звільнена від покарання (ст. 21). За такого підходу, з усіх форм множинності залишається лише сукупність, яка йменується сукупністю злочинних діянь і визначається як вчинення однією особою двох чи більше злочинів, передбачених як різними статтями (частинами статті), так і однією статтею (частиною статті) Особливої частини, за жодне з яких особа не була засуджена і не закінчився строк давності кримінального переслідування (ч. 1 ст. 78) [1].

Аналіз положень проекту нового КК України в частині регламентації множинності, який був підготовлений Робочою групою з питань розвитку кримінального права [3], дозволяє зробити висновок, що його розробники, з одного боку, намагаються зберегти вітчизняні традиції у зазначеному питанні, але з іншого – більшою мірою орієнтовані на зарубіжну кримінально-правову доктрину.

Перш за все, звертає на себе увагу той факт, що вперше в історії української кримінальної законотворчості поняття множинності набуває нормативного характеру. Йому присвячено окремий розділ 2.8 з однойменною назвою. Такий підхід цілком заслуговує на підтримку, оскільки залишає актуальними більшість теоретичних напрацювань щодо сутнісних ознак множинності та її розмежування із суміжними інститутами, а саме комбінаціями: кримінальне правопорушення та протиправне діяння, яке спричинило мізерну шкоду (ч. 3 ст. 2.5.8 проекту); кримінальне правопорушення та адміністративне правопорушення (за умов збереження деликтної частини адміністративного законодавства); кримінальне правопорушення та суспільно небезпечне діяння; кримінальне правопорушення та діяння, правові наслідки якого повністю погашені; два кримінальних правопорушення за умов, що існують процесуальні перешкоди для кримінального провадження хоча б по одному з них.

Однак, фактом нормативного закріплення у КК поняття множинності, питання щодо даних вітчизняній традиції майже вичерпується. Наступні кроки є прямим наслідком впливу закордонних підходів. Виходячи із запропонованої авторами проекту структури Загальної частини КК, Розділ 2.8 «Множинність» є складовою книги другої «Про кримінальне правопорушення», тобто множинність втрачає «статус» самостійного кримінально-правового інституту і перетворюється на субінститут інституту кримінального правопорушення. Положень, аналогічних тим, які містяться у ст. 35 чинного КК, проект не містить, що свідчить про суттєве звуження сфери впливу множинності на Особливу частину. Проте наскрізний характер поняття множинності у цілому зберігається, оскільки його регламентація здійснюється і нормами Розділу 3.3 «Призначення покарання» (останнє позиціонується як складова більш широкого поняття «кримінально-правові засоби»), зокрема ст.ст. 3.3.6 (призначення покарання за сукупністю злочинів), 3.3.7 (призначення покарання за сукупністю проступків), 3.3.8 (призначення покарання за сукупністю вироків за

злочини) та 3.3.9 (призначення покарання за сукупністю вироків за проступки), а у Розділі 2.10 «Кримінально-правова кваліфікація» містяться положення щодо кваліфікації сукупності кримінальних правопорушень (ст. 2.10.4) та формули кваліфікації, у якій має бути зазначена відповідна стаття Особливої частини, яка визначає ознаки складу злочину, що змінюють ступінь його тяжкості (п. 3 ч. 2 ст. 2.10.2). Серед таких ознак, що підвищують тяжкість злочину у статтях Особливої частини фігурує непогашена судимість за умисний злочин (наприклад, п. 8 ч. 1 ст. 4.1.3, п. 8 ч. 2 ст. 4.2.5 тощо).

Запропоноване розробниками проекту поняття множинності є доволі типовим для законодавчих систем, де вона позиціонується як субінститут інституту злочину або взагалі позбавлена навіть «статусу» субінституту. Відповідно до ч. 1 ст. 2.8.1 множинністю кримінальних правопорушень є вчинення особою: 1) двох чи більше проступків або 2) двох чи більше злочинів. Виходячи з такого порозуміння множинності постає, що вона, по-перше, має місце лише там, де два або більше проступка чи злочина вчинила особа (хоча у вітчизняній теорії підкреслювалося, що вона має місце і там, де два або більше кримінальних правопорушення вчинила не тільки особа, а й група осіб), що, вірогідно, пов'язано із скороченням кількості форм множинності, а, по-друге, множинність виключає комбінація злочин + проступок (проступок + злочин), на чому прямо акцентується увага у ч. 3 ст. 2.8.1 проекту. Таким чином, автори конституують два види множинності: множинність злочинів та множинність проступків. Як уявляється, подібне рішення є більш-менш обґрунтованим лише за умови повного скасування деліктної частини адміністративного законодавства, з переведенням її у розряд кримінальних проступків із закріпленням того факту, що останні, на відміну від злочинів, не є суспільно небезпечними, а характеризуються лише суспільною шкідливістю. У протилежному випадку, обґрунтувати відсутність множинності у разі вчинення злочину та проступку доволі складно. Чинний КК і злочини, і проступки розглядає як суспільно небезпечні діяння (ч. 1 ст. 11), тому множинність між ними цілком можлива. З позицій проекту, обидва види кримінальних правопорушень суспільної небезпеки позбавлені. Вони розглядаються лише як протиправні діяння, що спричинили відповідну шкоду (ст. 2.1.1). Тому проступком є діяння, яким умисно спричинено неістотну шкоду або з необережності спричинено значну шкоду, а злочином – діяння, яким умисно спричинено істотну, значну, тяжку, особливо тяжку чи винятково тяжку шкоду або з необережності спричинено тяжку або особливо тяжку шкоду (ч. 2 та ч. 3 ст. 2.5.1).

Заподіяння діянням певної шкоди, з ігноруванням інших складових суспільної небезпеки і, насамперед, способу посягання, навряд чи може виступати як об'єктивний критерій розмежування злочинів та проступків. Так, наприклад, відповідно до ст. 6.1.4 проекту, викрадення чужої рухомої речі, що спричинило істотну майнову шкоду, є злочином, а викрадення чужої рухомої речі, що спричинило неістотну майнову шкоду – проступком (ст. 6.1.9). Згідно із ч. 1 ст. 1.4.4 проекту, неістотна майнова шкода – це шкода, яка перевищує розмір розрахункової одиниці (200 грн.), але не перевищує сто розрахункових одиниць, а істотна шкода – це майнова шкода, яка в сто і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1.4.1 викрадення – це вилучення чужої рухомої речі: а) з ігноруванням волі власника чи законного володільця; б) всупереч його волі або в) зі спотворенням його волі, що спричинило пряму майнову шкоду. Отже, крадіжка, скажімо на суму у сто десять розрахункових одиниць буде вважатися злочином, а грабіж (ненасильницький) на суму у дев'яносто п'ять розрахункових одиниць дрібним викраденням, тобто проступком. За яких саме підстав між цими діяннями виключається множинність, залишається незрозумілим, оскільки вони мають однакові якісні ознаки, передбачені КК, а кількісні ознаки (об'єм заподіяної шкоди) не позбавляють їх «статусу» кримінальних правопорушень.

У ч.2 ст. 2.8.1 проекту автори пропонують види множинності кримінальних правопорушень, хоча логічніше вести мову про її форми, оскільки, по-перше, види фактично встановлені у ч. 1 цієї статті, а, по-друге, комбінації одиничних кримінальних правопорушень, у яких множинність знаходить своє реальне утілення, у вітчизняній теорії кримінального права традиційно йменують формами множинності. Множинність, на думку розробників, обмежується двома формами – сукупністю та рецидивом. При цьому сукупність поділяється на сукупність проступків та сукупність злочинів. Звідси постає, що повторність втрачає своє самостійне значення і фактично поглинається сукупністю, оскільки запропоноване визначення останньої більше не пов'язується з характером діянь (однорідні чи різнорідні), які її утворюють. Таким чином, сукупність можуть утворювати також два або більше юридично тотожних діяння – злочина або проступка.

Особливість кримінально-правової оцінки так званої «чистої» повторності полягає в тому, що будь-яка кількість тотожних діянь (кримінально-протиправних епізодів) кваліфікується за однією статтею КК із врахуванням цієї обставини. Так, наприклад, двадцять кишенькових крадіжок кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 185 КК, а тридцять умисних вбивств за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК. При цьому, питання про те, чи є предметом самостійної кримінально-правової оцінки перше з юридично тотожних діянь (у наведеному прикладі, перша крадіжка за ч. 1 ст. 185, а перше умисне вбивство за ч. 1 чи ч. 2 ст. 115 КК) в судовій практиці однозначного вирішення не отримало. Так, наприклад, постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» орієнтує на те, що ознакою повторності охоплюються як перший, так і наступні злочини, тому кваліфікувати першу дачу або отримання хабара ще й за частиною першою відповідних статей не потрібно [4, с. 36]. Проте, в іншій постанові «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04.06.2010 р., Пленум наполягає на протилежному вирішенні цього питання, зазначаючи, що перший злочин має кваліфікуватися за частиною першою відповідної статті Особливої частини, а один чи декілька наступних – за частиною другою цієї статті за ознакою вчинення його (їх) повторно [4, с. 36]. Однак, у будь-якому випадку, усі наступні за першим епізоди мають отримати кримінально-правову оцінку за однією статтею КК. Саме ця особливість кваліфікації «чистої» повторності в теорії кримінального права пов'язувалася з порушенням принципу справедливості та невідворотності кримінальної відповідальності. У підсумку, законодавець деяких країн або взагалі відмовився від будь-яких згадок про цей різновид множинності діянь, ототожнюючи його з сукупністю злочинів, або позиціонував повторність у якості різновиду одиночного злочину.

Чинний КК України розглядає «чисту» повторність як самостійну форму множинності, що, як уявляється, є цілком обґрунтованим. По-перше, це відповідає наробкам щодо множинності, які склалися у вітчизняній кримінально-правовій теорії та були сприйняті судовою практикою. По-друге, з точки зору соціальної характеристики множинності повторності тотожних діянь є найменш небезпечною формою (особа вчиняє кримінальні правопорушення певної групи, наприклад, кишенькові крадіжки і «принципово» не вчиняє інших діянь, до того ж вона жодного разу не засуджувалася), що суттєво відрізняє її від сукупності (коли для особи не має різниці, що вчиняти) та рецидиву (коли навіть застосовані державою заходи примусу мети не досягли). Тому повторність не може ототожнюватися ані з сукупністю, ані з рецидивом, у зв'язку з чим, скасування потребує не «чиста» повторність, а повторність, пов'язана з попереднім засудженням особи за аналогічне діяння та «змішана» повторність (ч. 3 ст. 32 КК). По-третє, існування «чистої» повторності не порушує принцип справедливості, тому що ця обставина завжди враховується або при кваліфікації (наявність повторності завжди посилює санкцію відповідної частини статті), або при призначенні покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК), тобто у цьому випадку, покарання призначається відповідно до тяжкості вчиненого.

Принцип справедливості скоріше буде порушувати підхід, запропонований авторами проекту. Так, наприклад, тридцять крадіжок, кожна з яких спричинила істотну майнову шкоду, можна розглядати лише як злочин першого ступеня (ст. 6.1.4), оскільки серед ознак, що підвищують тяжкість злочину на два (ст. 6.1.2) чи на один ступінь (ст. 6.1.3) повторність не фігурує. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3.2.5 злочин першого ступеня карається штрафом у розмірі від 100 до 500 розрахункових одиниць, або ув'язненням на строк від трьох місяців до двох років.

При призначенні покарання за сукупністю злочинів (з позицій проекту, повторність є різновидом сукупності, у зв'язку з чим, вчинене, у наведеному прикладі, прийдеться кваліфікувати тридцять разів за ст. 6.1.4 і тридцять разів призначати покарання) остаточне покарання у виді ув'язнення на певний строк не може перевищувати, якщо найбільш тяжким злочином, що входить до сукупності є злочин 1 або злочин 2 ступеня тяжкості – 5 років (п. 1 ч. 1 ст. 3.3.6). При складанні основних покарань у виді штрафу остаточне покарання не може перевищувати трикратного розміру штрафу, передбаченого за більш тяжкий злочин із тих, що утворюють сукупність злочинів (ч. 4 ст. 3.3.6). Таким чином, максимально можливі розміри основних покарань у виді штрафу або ув'язнення (за проектом вони складанню між собою не підлягають і виконуються самостійно) можуть бути призначені вже за перші три епізоди. Тому наступну їх кількість фактично прийдеться проігнорувати. У зв'язку з цим, існуючий стан речей виглядає більш справедливим, коли проста крадіжка (ч. 1 ст. 185 КК) є проступком, а кваліфікована крадіжка за ознакою повторності (ч. 2 ст. 185 КК) – злочином.

І, врешті решт, четверте. Збереження повторності, як окремої форми множинності, цілком відповідає сучасним криминологічним уявленням щодо тенденції професіоналізації кримінально-протиправної діяльності. У вітчизняних джерелах, ще у середині 90-х років минулого століття, пропонувалося виокремлювати поняття злочинної діяльності, розуміючи під нею вольову цілеспрямовану поведінку, систему передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних дій, внутрішньо детермінованих спільним мотивом, реалізація якого планується суб'єктом через постановку та досягнення приватних проміжних цілей. Зазначена діяльність виходить за межі простого повторення аналогічних кримінальних правопорушень і набуває якісно нових ознак (кримінально-протиправного промислу, який, до речі, у якості різновиду «чистої» повторності був відомий ще КК УРСР 1960 р.). Тому ефективна протидія такій діяльності є можливою лише у площині диференціації кримінальної відповідальності.

Запропоноване розробниками проекту визначення сукупності пов'язується із вчиненням особою двох чи більше проступків або двох чи більше злочинів за жоден з яких її не було засуджено і за кожен з яких до особи підлягають застосуванню кримінально-правові засоби (ст. 2.8.2). Як вже зазначалося, характер діянь (тотожні, однорідні чи різнорідні) при цьому значення не має. До кримінально-правових засобів, згідно із ст. 3.1.2 проекту, належать: 1) покарання; 2) пробація; 3) засоби безпеки; 4) реституція чи компенсація; 5) конфіскація майна чи вилучення речі; 6) судимість; 7) кримінально-правові засоби щодо юридичної особи. При цьому, цілком слушно підкреслюється, що останні не є кримінальною відповідальністю (ст. 3.1.3), оскільки юридичні особи суб'єктами кримінальних правопорушень не визнаються. У зв'язку з цим, конструкція, запропонована у ст. 3.11.9 проекту (застосування до юридичної особи кримінально-правових засобів за вчинення уповноваженою особою двох чи більше злочинів), є більш вдалою, аніж чинна редакція ст. 96¹¹ (застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за сукупністю кримінальних правопорушень), оскільки сукупність кримінальних правопорушень може мати місце лише там, де діє їх суб'єкт.

Проект, на жаль, не закріплює поділ сукупності на реальну та ідеальну, який є доволі ustalеним у вітчизняній кримінально-правовій теорії.

Однак, про ідеальну сукупність, хоча й опосередковано, все ж таки згадується. Відповідно до ч. 7 ст. 3.3.6 остаточне покарання у разі сукупності злочинів, якщо особа однією дією вчиняє одночасно два або більше злочинів, відповідальність за які передбачено різними статтями цього Кодексу, суд визначає шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим, а у разі, якщо призначені покарання є однаковими за видами і розміром – шляхом визначення у розмірі одного з таких покарань.

В умовах відсутності законодавчого поділу сукупності на реальну та ідеальну, їх базових визначень з акцентуванням уваги на різних ступенях небезпеки, подібні приписи є не зовсім зрозумілими.

Передбачає проект і ще одну «новелу» щодо кваліфікації сукупності.

За чинним КК умисне позбавлення життя двох чи більше осіб може кваліфікуватися за п. 1 ч. 2 ст. 115 лише за умови, що їх вбивство охоплювалося єдиним умислом винного. При цьому, наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК не має. Відсутність єдиного умислу на позбавлення життя двох або більше осіб свідчить про наявність повторності, що дозволяє кваліфікувати вчинене за п. 13 ч. 2 ст. 115, як вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство. Про вбивство двох або більше осіб, вчинене через необережність, мова йде і у ч. 2 ст. 119 КК. У даному випадку мається на увазі, що такий суспільно небезпечний наслідок (настання смерті двох або більше осіб) є ознакою об'єктивної сторони одиначного злочину. Якщо ж смерть другої особи, спричинена з необережності, стала наслідком повторних дій, кожен епізод має отримати самостійну кримінально-правову оцінку за ч. 1 ст. 119 КК, а повторність має бути врахована як обставина, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК). Позбавлення повторності «статусу» окремої форми множинності вимагає ревізії цих ustalених позицій, що ще більше актуалізує питання щодо обгрунтованості такого кроку. Згадана ревізія була можливою за двома напрямками: 1) або спричинення смерті двом або більше потерпілим, у будь-якому випадку повинно розглядатися як сукупність із скасуванням відповідної кваліфікуючої обставини у ст. 115 та ст. 119 КК, що цілком логічно в умовах, коли життя людини проголошено найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), що, у свою чергу, унеможливує порозуміння вбивства двох або більше осіб як одиначного злочину; 2) або шляхом збереження згаданої кваліфікуючої ознаки з наданням вбивству двох або більше осіб «статусу» врахованої законодавцем сукупності. Саме останній

напрямок і обрали розробники проекту нового КК України. Відповідно до ч. 2 ст. 2.10.4, кримінальні правопорушення, вчинені одним чи кількома діяннями, якими спричинена шкода двом або більше потерпілим особам, кваліфікується окремо щодо кожної з потерпілих осіб з урахуванням шкоди, спричиненої кожній з них, крім випадку, передбаченого п. 7 ст. 4.1.3 цього Кодексу. Згідно з п. 7 ст. 4.1.3 ознакою, що підвищує на два ступеня тяжкість злочинів, передбачених цим Розділом (кримінальні правопорушення проти життя людини), є вчинення умисного злочину, що спричинив смерть двох чи більше людей. До таких умисних злочинів, крім вбивства (ст. 4.1.5), належать також: доведення до самогубства (ст. 4.1.7) та схилення до самогубства (ст. 4.1.9). Що ж стосується вбивства через необережність, яке за проектом йменується спричиненням смерті з необережності, то ст. 4.1.6 такої кваліфікуючої ознаки, як спричинення смерті двом чи більше особам не передбачає, з чого постає, що будь-які випадки заподіяння смерті з необережності двом чи більше потерпілими мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів.

Підхід, згідно з яким категорія «вбивство двох або більше осіб» включає до себе й випадки, коли вони не охоплювалися єдиним умислом винного, не є новим для кримінального законодавства країн пострадянського простору. Не вдаючись до полеміки, слід зазначити, що подібне рішення вкрай неоднозначно сприймається як теорією, так і судовою практикою цих країн і тут, останнім часом, все частіше лунають пропозиції щодо необхідності повернення до КК такої форми множинності, як повторність. Цілком можливо припустити, що автори проекту намагалися обмежити сферу дії п. 7 ст. 4.1.3 лише ситуаціями, коли спричинення смерті двом чи більше людям при вбивстві, доведенні до самогубства чи схиленні до нього охоплювалося єдиним умислом винного. Однак, запропонована редакція ч. 2 ст. 2.10.4 та п. 7 ч. 1 ст. 4.1.3 про це зовсім не свідчить.

Під рецидивом злочинів, згідно ст. 2.8.3 проекту, розуміється вчинення нового умисного злочину особою, яка має непогашену судимість за умисний злочин. Отже, на відміну від чинного КК, відповідно до ст. 34 якого рецидив можуть утворювати два умисних кримінальних правопорушення, проект пов'язує наявність цієї форми множинності виключно з двома умисними злочинами. Такий підхід є цілком логічним в умовах, коли комбінація злочин-проступок виключає множинність, хоча його обґрунтованість викликає сумніви, про що йшлося вище. Втім, судимість, як певний правовий статус особи, засудження за проступок породжує (ч. 1 ст. 3.9.1). Оскільки множинність між злочином та проступком неможлива, проект передбачає окремі правила призначення покарання не тільки за сукупністю проступків, а й за сукупністю вироків за проступки (ст. 3.3.9). З цього постає, що у разі вчинення особою у період відбування покарання за проступок злочину, чи навпаки, покарання за них складанню чи поглинанню не підлягають і мають виконуватися самостійно.

Проект конституує, по суті, два види судимості: 1) кримінально-правову, яка триває з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і до її погашення; 2) загально-правову (правові обмеження, які передбачені іншими, крім КК, законами України), яка триває з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і до її зняття. Зняття судимості означає скасування судом щодо особи правових обмежень, які передбачені іншими, крім КК, законами України і поширювались на неї у зв'язку з засудженням за кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 3.9.3), тобто зміст такого поняття, як зняття судимості у проекті, на відміну від чинного КК, докорінно змінено.

Головна ідея полягає в тому, що на особу, судимість якої погашена (автоматично), до моменту її зняття судом поширюються правові обмеження, визначені для судимих осіб іншими, крім КК, законами України. При цьому питання про те, чим саме керувалися розробники проекту, пропонуючи подібне рішення, залишається відкритим. Як відомо, судимість є виключно кримінально-правовим інститутом. Навіть з позицій проекту, вона розглядається як окремий вид кримінально-правових засобів поряд з покаранням (ст. 3.1.2), що застосовуються судами у разі вчинення кримінального правопорушення (ч.1 ст. 3.1.1). Існування двох видів судимості дозволяє зробити висновок, що деякі кримінально-правові засоби, зокрема загальноправова судимість, можуть передбачатися іншими, крім КК, законами України. З кримінально-правових позицій, особа, судимість якої погашена, у разі вчинення нею нового кримінального правопорушення є такою, що вчинила це правопорушення вперше. Тому встановлення будь-яких правообмежень за правопорушення, правові наслідки якого повністю погашені, є абсолютно безпідставним.

За чинним КК рецидив, як і повторність, має подвійну природу і виконує: 1) або функцію обставини, яка обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67); 2) або функцію кваліфікуючої ознаки (наприклад, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 201 тощо). Ця природа рецидиву за проектом, що розглядається, дещо

змінюється. Він більше не виконує функцію обставини, що обтяжує покарання за злочин. Непогашена судимість за умисний злочин є обставиною, яка обтяжує покарання, лише у разі вчинення особою проступку (п. 9 ч. 1 ст. 3.3.3), хоча, як вже зазначалося, у цьому випадку множинність не виникає. До того ж, непогашена судимість за умисний злочин має бути врахована як обставина, що обтяжує покарання і у випадку вчинення проступку з необережності (ч. 2 ст. 2.5.1), що взагалі суперечить традиційним уявленням щодо рецидиву.

Що ж стосується злочинів, то тут і спеціальний, і загальний рецидив виконують функцію ознаки, що підвищує тяжкість злочину (такі ознаки передбачені безпосередньо у розділах Особливої частини КК).

Але вирішення цього питання виглядає доволі заплутаним та суперечливим. Так, наприклад, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 4.1.3 ознакою, що підвищує тяжкість злочинів проти життя людини на два ступеня є вчинення умисного злочину особою, яка має непогашену судимість за умисний злочин, передбачений статтями 4.1.5 (вбивство), 4.1.7 (доведення до самогубства), 4.1.8 (доведення до спроби самогубства), 4.1.9 (схилення до самогубства), 4.1.10 (схилення до спроби самогубства); 4.1.11 (спричинення смерті плоду людини).

Тобто, тут підставою для підвищення тяжкості злочину на два ступеня виступає спеціальний рецидив, наприклад, вчинення вбивства особою, яка має непогашену судимість за доведення до самогубства. Вчинення умисного злочину проти життя людини особою, яка має непогашену судимість за умисний злочин, крім злочинів, передбачених статтями 4.1.5, 4.1.7-4.1.11, підвищує тяжкість злочину на один ступінь (п. 8 ч. 1 ст. 4.1.4). Така ситуація охоплюється поняттям загального рецидиву. На один ступінь підвищується тяжкість необережного злочину проти життя людини, якщо він вчинений особою, яка має непогашену судимість за умисний злочин, крім злочинів, передбачених статтями 4.1.5, 4.1.7-4.1.11 (сфера дії ст. 4.1.4 не обмежується виключно умисними діями), що явно не охоплюється поняттям рецидиву і надає непогашеній судимості за умисний злочин надінституційного характеру. При цьому незрозумілим залишається питання щодо можливості підвищення ступеня тяжкості необережного злочину проти життя людини у разі його вчинення особою, яка має непогашену судимість за умисний злочин, передбачений статтями 4.1.5, 4.1.7-4.1.11.

Слід також зазначити, що на відміну від кримінальних правопорушень проти життя людини (розділ 4.1 Особливої частини проекту має саме таку назву, хоча мова тут йде виключно про злочини), де спеціальний чи загальний рецидив, а також непогашена судимість за умисний злочин, як певне надінституційне поняття, виконують функцію ознаки, що підвищує ступінь тяжкості злочину, в інших розділах цієї ж Книги четвертої «Кримінальні правопорушення проти людини», про них навіть не згадується. Так, наприклад, серед ознак, що підвищують ступінь тяжкості кримінальних правопорушень проти особистої свободи та гідності людини (Розділ 4.4), ані рецидив, ані непогашена судимість за умисний злочин не фігурують. Тому, скажімо, вчинення торгівлі людьми особою, яка має непогашену судимість за це діяння або за позбавлення особистої свободи, аж ніяк не вплине на ступінь тяжкості діяння, передбаченого ст. 4.4.6 (торгівля людьми) проекту.

Висновок. Аналіз положень проекту нового КК України, підготовленого Робочою групою з питань розвитку кримінального права, в частині регламентації множинності, дозволяє зазначити таке. Спроба авторів цього документу встановити певний баланс між вітчизняними науковими та законодавчими уявленнями щодо множинності кримінальних правопорушень та закордонними підходами в цій площині, явно не вдалося. У підсумку, не зважаючи на те, що категорія «множинність» була введена до кримінально-правової матерії, перевага виявилася на боці останніх, у зв'язку з чим, множинність втратила свій «статус» окремого інституту Загальної частини. Як наслідок, проект не містить визначення множинності, де, перед усім, акцентувалася б увага на критеріях її розмежування із суміжними поняттями, скорочена кількість форм множинності, суттєво знижений її вплив на Особливу частину, ослаблені механізми протидії тенденції професіоналізації кримінально-протиправної діяльності, вкрай суперечливо вирішується питання щодо впливу рецидиву на визначення ступеня тяжкості вчиненого злочину тощо.

Поза сумнівів, при розробці законодавчих актів такого рівня, як проект нового КК, залишати поза увагою закордонний досвід не можна. Але закордонний не означає бездоганний. Тому вирішення питання щодо запозичення такого досвіду має бути вираженням і узгоджуванням з вітчизняними позиціями та напрацюваннями в тій чи іншій галузі знань. За іншого підходу, завжди можна отримати «принципово» новий кодекс, в якому замість положень щодо розвитку тих чи інших інститутів, будуть міститися вказівки щодо необхідності повернення до першоснов.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527>
2. Кримінальний кодекс Республіки Молдова URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=578;-20
3. Проект Кримінального кодексу України (станом на 30.01.2023), підготовлений Робочою групою з питань розвитку кримінального права URL: <https://www.newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
4. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальному судочинстві. Київ: Алерта, 2021. 312 с.

УДК 343.1+343.14

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.39>

ГРИЦЮК І.В., БІРЮКОВА І.Г.

**ПРАВОВИЙ СТАТУС СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ****LEGAL STATUS OF A WITNESS IN CRIMINAL PROCEEDINGS:
RIGHTS, DUTIES AND RESPONSIBILITIES**

У статті проведено аналіз правового статусу свідка в кримінальному провадженні. Встановлено, що правовий статус свідка включає систему прав, обов'язків і відповідальності, закріплених у кримінально-процесуальному законодавстві, що дозволяють йому ефективно здійснювати свої функції у кримінальному провадженні. Запропоновано належним чином врегулювати і деталізувати правовий статус свідка, з урахуванням запропонованих змін та доповнень, з метою сприяння швидкому, повному та неупередженому досудовому розслідуванню та судовому розгляду. Така категорія є важливою під час вдосконалення законодавства, що стосується участі свідка у кримінальному провадженні.

В статті також висловлено авторське поняття свідка як фізичної особи, яка володіє або може мати інформацію про обставини, що потребують доказування під час кримінального провадження, і яка була викликана для надання показань, або яка була залучена до проведення слідчої (розшукової) дії слідчим, прокурором і була викликана на судові засідання для надання показань щодо умов та результатів цих дій.

Процесуальна активність свідка в кримінальному провадженні є гарантом виявлення всіх обставин кримінального правопорушення під час досудового розслідування і для прийняття судом законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. З теоретичної точки зору, свідок відноситься до суб'єктів кримінального процесу, які сприяють здійсненню кримінального судочинства.

Свідок має правовий статус який представляє собою систему прав обов'язків та відповідальності закріплену в кримінально-процесуальному законодавстві цей

© ГРИЦЮК І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінальної юстиції (Державний податковий університет) <https://orcid.org/0000-0003-2253-4057>

© БІРЮКОВА І.Г. – кандидат юридичних наук, викладач (Ірпінський фаховий коледж економіки та права) <https://orcid.org/0000-0003-3320-5822>

статус був належним чином регульований та деталізований законодавцем з урахуванням запропонованих змін та доповнень з метою сприяння максимально ефективному виконанню свідком своїх функцій у кримінальному провадженні його регулювання спрямоване на забезпечення швидкого повного та неупередженого досудового розслідування та судового розгляду відповідно ця категорія свідка є важливою при вдосконаленні законодавства що стосується участі свідка в кримінальному провадженні.

Ключові слова: *правовий статус, свідок, кримінальне провадження, досудове розслідування, судовий розгляд, показання, права, обов'язки, відповідальність, Кримінальний процесуальний кодекс України.*

This article analyzes the legal status of a witness in criminal proceedings. It is established that the legal status of a witness encompasses a system of rights, obligations, and responsibilities enshrined in criminal procedural legislation, allowing them to effectively fulfill their functions in criminal proceedings. It is proposed to properly regulate and specify the legal status of a witness, taking into account the proposed changes and amendments, with the aim of facilitating swift, comprehensive, and impartial pretrial investigation and judicial examination. This category plays a crucial role in the improvement of legislation concerning the participation of witnesses in criminal proceedings.

The article also introduces the author's concept of a witness as a natural person who possesses or may have information about circumstances requiring proof during criminal proceedings and who has been summoned to provide testimony or has been involved in investigative actions conducted by an investigator or prosecutor and has been summoned to a court session to provide testimony regarding the conditions and results of such actions.

The procedural activity of a witness in criminal proceedings serves as a guarantee for establishing all the circumstances of a criminal offense during pretrial investigation and for the court's issuance of a lawful, well-founded, and fair judicial decision. From a theoretical standpoint, a witness belongs to the category of subjects in the criminal process who contribute to the realization of criminal justice.

A witness has a legal status that represents a system of rights, obligations, and responsibilities enshrined in criminal procedural legislation. This status has been properly regulated and specified by the legislator, taking into account the proposed changes and amendments, with the aim of facilitating the witness's maximum effectiveness in fulfilling their functions in criminal proceedings. The regulation of this status is directed towards ensuring a prompt, comprehensive, and unbiased pretrial investigation and judicial examination. Therefore, this category of witnesses plays a significant role in the improvement of legislation concerning their participation in criminal proceedings.

Key words: *legal status, witness, criminal proceedings, pre-trial investigation, trial, testimony, rights, duties, responsibility, the Criminal Procedural Code of Ukraine*

Постановка проблеми. Статус свідка в теорії кримінального процесу досі лишається нерегульованим, позаяк забезпечення прав і законних інтересів цієї категорії осіб є одним з першочергових завдань будь-якої держави, яка позиціонує себе як права. Актуальність цього питання полягає, насамперед, у тому, що жодний громадянин України не застрахований від того, що може бути викликаний для допиту та набути статусу свідка у кримінальному провадженні у зв'язку з тим, що він випадково побачив якусь подію або дізнався про фактичні дані, важливі для окремого кримінального провадження.

Аналіз досліджень. На сьогодні в Україні інститут забезпечення безпеки свідків у кримінальному провадженні не є новим. Його механізм передбачений в нормативно-правових актах, які регулюють окремі аспекти застосування заходів забезпечення безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Дослідженню питань правового статусу свідка присвячені наукові праці Ю. П. Аленіна, В. П. Гмирка, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, В. О. Коновалової, Л. М. Лобойка, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, А. В. Панової, М. А. Погорецького, В. В. Тютюнника, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та інших науковців.

Формулювання мети статті (постановка завдання). В рамках поставленої проблеми метою роботи є з'ясування ознак та змісту правового статусу свідка в кримінальному провадженні; на основі всебічного комплексного теоретичного аналізу правових норм, що регулюють участь свідка в кримінальному судочинстві розробка та науково обґрунтування пропозицій по вдосконаленню його статусу в кримінальному провадженні, і таким чином, досягти удосконалення правового регулювання окремих кримінально-процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свідок у кримінальному провадженні, будучи учасником процесуальної діяльності, має визначене законом процесуальне становище. Для його аналізу варто використовувати категорію «правовий статус», яка визначає положення суб'єкта у правовідносинах. Правовий статус вважають окремою правовою категорією, яка відображає юридично оформлений соціальний статус особи у державі. На думку В.М. Лушпінка, слід погодитися із такою позицією із тим зауваженням, що соціальний статус характеризує дещо незалежне від волі особи, яка його має, та може визначатися як встановлене коло можливостей, за межі якого особа не може вийти. Такі можливості встановлюються не самою особою, а соціальними нормами, тобто нормами, які прийняті у суспільстві, окремі суспільній групі та зумовлені наявністю в особи відповідних ознак, що дають змогу мати цей статус. Лише затвердження, ухвалення соціального статусу державою та закріплення його у нормах права трансформує соціальне явище у правове [12, с. 120].

Активна участь свідка у кримінальному провадженні є важливим фактором для розкриття всіх обставин кримінального правопорушення під час передсудового розслідування та для подальшого прийняття судом законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. З теоретичної точки зору свідок є одним з учасників кримінального процесу, які сприяють виконанню кримінального правосуддя [3, с. 189; 13, с. 55].

Поняття свідка, згідно зі статтею 65 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), визначається у законодавстві. Відповідно до цієї статті, «свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань» [10].

Теорія права виділяє декілька видів правового статусу особи: загальний, міжгалузевий, галузевий, спеціальний та індивідуальний [4, с. 413].

Загальний правовий статус особи визначається конституційними та міжнародно-правовими нормами, міжгалузевий статус включає комплекс правових інститутів та норм, що інтегруються у різних галузях, галузевий статус передбачений нормами певної галузі права, спеціальний статус визначається нормами спеціального законодавства [15, с. 44-45]. Індивідуальний статус, що стосується конкретної особи, полягає у персоніфікації прав та обов'язків [5, с. 413].

Статус свідка у кримінальному провадженні є галузевим. Він включає певні елементи. Засновуючись на змісті статей 66 та 67 КПК України, основою правового статусу свідка є його права, які не можуть бути реалізовані без інших елементів, таких як обов'язки та відповідальність. Саме ці категорії найкраще відображають правове становище свідка.

Стаття 66 КПК України визначає набір прав та обов'язків, які надаються свідку [10]. Згідно з першою частиною цієї статті, свідок має наступні права:

1) право на інформацію про те, з якою метою та у якому кримінальному провадженні його допитують. Інформацію про це свідок отримує з повістки про виклик, яка, згідно з пунктом 7 статті 137 КПК України, має містити інформацію про процесуальну дію (дії), в рамках якої свідка викликають. Перед проведенням допиту свідку мають бути пояснені його права, зокрема право на інформацію про те, з якою метою та у якому кримінальному провадженні він допитується. Це впливає з третьої частини статті 224 КПК України.

Проте, свідок має право знати не лише про те, з якою метою та у якому кримінальному провадженні він допитується, але й про те, з якою метою та у якому кримінальному провадженні його залучають до інших слідчих (розшукових) дій, таких як ідентифікація особи, речей або трупів (статті 228-230 КПК України), проведення слідчого експерименту (стаття 240 КПК України), огляд (стаття 241 КПК України) та інших [6, с. 78];

2) право на юридичну допомогу адвоката під час надання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій. Адвокат може надавати правову допомогу свідку згідно з положеннями статті 50 КПК України. Свідок має право мати свого адвоката присутнім під час надання показань. Варто зауважити, що свідок не може відмовитися від дачі показань (відпункт 2 частини 2 статті 66 та стаття 67 КПК України). Існують випадки, коли свідок може утриматися від надання показань, які визначені в частині 1 статті 63 Конституції України та підпункті 3 частини 1

статті 66 КПК України. За відсутності таких обставин свідок не має права ухилитися від свого обов'язку, навіть якщо він вважає, що його права порушено. Важливо зазначити, що закон не чітко визначає процедуру залучення адвоката для свідка, а також не визначає права адвоката, який представляє свідка. Це потребує подальшого вивчення та законодавчого вдосконалення;

3) свідок має право відмовитися від надання показань щодо себе, своїх близьких родичів та членів сім'ї, які можуть стати підставою для підозри або обвинувачення їх у скоєнні кримінального правопорушення. Також свідок може відмовитися давати показання щодо інформації, яка, згідно з положеннями статті 65 КПК України, не підлягає розголошенню. Це право свідка базується на положеннях частини 1 статті 63 Конституції України, згідно з яким особа не несе відповідальності за відмову надавати показання щодо себе, своїх членів сім'ї або близьких родичів, обсяг яких визначається законом. У статті 18 КПК України також зазначено наступне:

«1. Жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення.

2. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права.

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення» [10].

Термін «близькі родичі та члени сім'ї» роз'яснюється у пункті 1 частини 1 статті 3 КПК України. Він охоплює такі категорії осіб: «... чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» [10].

Право свідка відмовитися від свідчень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є важливим аспектом демократизації взаємовідносин між державою та громадянами, зокрема в кримінально-процесуальних відносинах [2, с. 103]. Це право дає свідку можливість уникнути самовикриття або викриття своїх близьких родичів шляхом відмови від відповіді на запитання, які містять інформацію про скоєння ним або його родичем діяння, що може мати юридичні наслідки, або інформацію, що стосується особистого життя. При цьому, запитання, на які свідок відмовляється відповідати, аргументуючи це своїм правом на свободу від самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів, повинні бути фіксовані в протоколі слідчої дії. Крім того, свідок, який користується цим правом, повинен мати документальне підтвердження родинних зв'язків з особою, показання щодо якої він відмовляється давати [1, с. 126].

Згідно з пунктом 3 частини 1 статті 66 КПК України, свідок має право відмовитися від дачі показань щодо інформації, яка згідно з положеннями статті 65 КПК України не підлягає розголошенню. Це означає, що свідок може відмовитися відповідати на запитання, які стосуються обставин, які прямо заборонені законом (наприклад, привілейовані конфіденційність, медична таємниця, адвокатська таємниця, нотаріальна таємниця, таємниця нарадчої кімнати та інше);

4) свідок має право давати показання рідною або іншою мовою, якою він володіє вільно, та скористатися послугою перекладача. Згідно з принципом державної мови судочинства, встановленим статтею 29 КПК України, свідок, який не володіє мовою, на якій здійснюється кримінальне провадження, може давати свідчення на своїй рідній або іншій мові, якою він володіє, і користуватися допомогою перекладача, який надається за рахунок держави і забезпечується слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом;

5) свідок має право користуватися нотатками і документами під час дачі показань у випадках, коли показання стосуються розрахунків та інших важливих відомостей, які свідку необхідно мати під рукою. Таким чином, свідок може використовувати записи та документи для допомоги у пам'яті під час свідчення. Нотатки є короткими записами або пам'ятками. Визначення документу міститься в частині 1 статті 99 КПК України. Згідно з нею, «документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження» [10]. Право свідка на користування нотатками згадується і в інших статтях КПК України (наприклад, відповідно

до частини 6 статті 224 КПК України, особа, яка допитується, має право використовувати свої власні документи і нотатки під час допиту, якщо її показання пов'язані з обчисленнями та іншими важкими для запам'ятовування відомостями. Крім того, згідно з частиною 13 статті 352 КПК України, свідок має право користуватися нотатками під час свідчення під час допиту);

6) свідок має право на відшкодування витрат, пов'язаних зі своїм викликом для дачі показань. Згідно із частиною 3 статті 122 КПК України, свідкам, які викликаються для надання показань, надається компенсація за проїзд, найм житла та добові (якщо перебування вимагає перельоту до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток або відрив від звичайних занять. Компенсація за втрачений заробіток розраховується відповідно до середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – відповідно до мінімальної заробітної плати. При поясненні свідку цього права слідчий, прокурор та суд повинні керуватись Інструкцією про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, а також виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів. Ця Інструкція була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року № 710 [7].

7) ознайомлюватись з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження. Згідно з вмістом частини 4 та частини 5 статті 104 КПК України, свідку надається можливість ознайомитися з текстом протоколу допиту перед його підписанням. Зауваження і доповнення до протоколу зазначаються свідком перед його підписанням.

Варто відзначити, що в пункті 7 частини 1 статті 66 КПК України згадується право свідка особисто робити доповнення і зауваження до протоколу, який не був складений свідком, але особою, що проводила допит. Однак, згідно з частиною 7 статті 224 КПК України, свідок має також право особисто викласти свої показання [10].

З метою врегулювання цієї правової суперечності пропонується змінити формулювання пункту 7 частини 1 статті 66 КПК України наступним чином: «ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження, або особисто викладати свої показання у протокол допиту»;

8) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Підставою для прийняття заходів забезпечення безпеки є інформація, яка свідчить про реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу і майну свідка, його сім'ї та близьких родичів. Важливо зауважити, що процесуальний статус свідка, щодо якого вживаються заходи безпеки, має свою особливість. Ця особливість полягає в тому, що, окрім процесуальних прав та обов'язків, зазначених у статті 66 КПК України, з моменту прийняття рішення про застосування заходів безпеки щодо свідка, він отримує додаткові права та обов'язки, які доповнюють його статус (наприклад, подавати клопотання щодо скасування заходів безпеки; бути проінформованим про конкретні заходи безпеки, що застосовуються до нього; вимагати від слідчого, прокурора або суду застосування додаткових заходів безпеки або скасування існуючих заходів; оскаржувати незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або суду);

9) заявляти відвід перекладачу. Зі змісту частини 1 статті 79 КПК України випливає, що свідок може запросити перекладача за наявності підстав, зазначених у цій статті. Перекладачу застосовуються ті ж самі обмеження, що і до прокурора та слідчого, що виключають його участь у кримінальному провадженні. Винятком з цього правила є той факт, що попередня участь перекладача у цьому ж провадженні не є підставою для його відводу.

Враховуючи вищевикладене, необхідно розширити перелік прав свідка. Слід відзначити, що у частині 1 статті 66 КПК України, на відміну від пункту 8 частини 1 статті 69-1 КПК 1960 року, свідок не має права подавати скарги прокурору на дії дізнавача або слідчого [10; 9]. Тобто, при прийнятті нового КПК України фактично відбулося звуження обсягу прав свідка, що суперечить третій частині статті 22 Конституції України [8].

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо доповнити частину 2 статті 66 КПК України такою нормою: «свідок має право оскаржувати прокурору рішення, дії чи бездіяльність дізнавача або слідчого».

Другим елементом правового статусу свідка є його процесуальні обов'язки. Обов'язки свідка, як складова його правового статусу, відіграють важливу роль у досягненні мети залучення цього суб'єкта до кримінального процесу. Вони визначені у ч. 2 ст. 66 КПК України [10], а саме:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. Про підстави та порядок виклику свідка слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом зазначено у ст.ст.133–138 КПК України [10]. Зокрема, свідок зобов'язаний з'явитися за викликом незалежно від того, чи має він відповідно до частини 2 статті 65, пункту 3 частини 1 статті 66 КПК України право відмовитися давати показання. Отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом і є моментом набуття правового статусу свідка.

З огляду на це, слушною є думка В. М. Лушпієнка щодо доповнення частини 1 статті 65 КПК України реченням такого змісту: «Особа набуває статус, права та обов'язки свідка після отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом у порядку, передбаченому цим Кодексом» [11, с. 135];

2) давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду. Відповідно до частини 1 та частини 3 статті 95 КПК України, «показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. ... Свідок зобов'язаний давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду, а експерт – слідчому судді та суду в установленому цим Кодексом порядку» [10]. Правдиві показання свідків – важливі засоби всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження. Дача правдивих показань не тільки моральний, але і правовий обов'язок кожної особи;

3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Третім складовим елементом правового статусу свідка є його відповідальність. Свідок може нести юридичну відповідальність у декількох формах: кримінальній, адміністративній та кримінальній процесуальній.

У частині 1 статті 67 КПК України зазначено, що «за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом, свідок несе кримінальну відповідальність» [10].

Згідно з частиною 3 статті 224 та частиною 1 статті 352 КПК України, свідків повинні попереджувати про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань перед початком допиту. При попередженні свідка про відповідальність за відмову від дачі показань або надання завідомо неправдивих показань, слідчий або прокурор повинні це робити обережно, щоб уникнути враження у свідка, що його підозрюють у наміреному ухиленні від надання правдивих показань. Недотримання інтересів особи під час цієї процедури може спонукати її до прагнення швидше позбутися участі відповідного допиту.

Якщо свідок надає недостовірні показання, це означає, що його вислови не відповідають дійсності або їх було спотворено. Під «неправдивими показаннями» розуміються всі відомості, що надані свідком, і стосуються обставин кримінального правопорушення, які потребують підтвердження в рамках конкретного кримінального провадження. Це також може включати взаємовідносини з підозрюваним, обвинуваченим чи потерпілим.

О. В. Панчук зазначає, що у випадках, коли є сумніви щодо здатності свідка адекватно сприймати факти, що мають доказове значення, і надавати щодо них показання, необхідно проводити судово-психіатричну або судово-медичну експертизу для визначення його психічного або фізичного стану. На жаль, чинне Кримінальне процесуальне кодекс України не містить положень щодо цього питання [14, с. 65].

Однак, КПК 1960 року передбачав можливість проведення такої експертизи щодо свідка (пункт 3 частина 1 стаття 69). Погоджуючись з О. В. Панчук і вважаємо доцільним доповнити чинний КПК України аналогічним положенням. Несумнівно, висновок експерта допоможе відрізнити об'єктивну неправдивість показань свідка від умисних показань, що можуть бути підставою для його притягнення до відповідальності за неправдивість [14, с. 65].

Висновки з дослідження. Отже, правовий статус свідка є системою закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві прав, обов'язків, а також відповідальності, які дозволять йому максимально ефективно реалізовувати свої функції у кримінальному провадженні. Правовий статус свідка належним чином урегульований і деталізований законодавцем, з урахуванням запропонованих змін та доповнень, покликаний сприяти ефективному здійсненню ним завдання із забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування та

судового розгляду. Відповідно ця категорія є вихідною під час вдосконалення законодавства, що стосується участі свідка у кримінальному провадженні.

Література:

1. Бараннік Р. В. Дотримання принципу свободи від самовикриття під час провадження слідчих дій. *Право України*. 2004. № 7. С. 125–128.
2. Белькова О. В. Теоретичні та практичні аспекти права свідка відмовитися свідчити відносно себе, членів сім'ї та близьких родичів. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 2. С. 102–105.
3. Григорчук Є. В. Процесуальна природа учасників провадження, що виконують допоміжну функцію у кримінальному судочинстві України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 186–191. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Pchdu_2013_2_28.pdf.
4. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 318 с.
5. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2018. 432 с.
6. Закревська Т.О. Правовий статус свідка у кримінальному провадженні *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 48. С. 78-82.
7. Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат на виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: постанова Кабінету Міністрів України від 1 лип. 1996 р. № 710. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-п#Text>
8. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
9. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html
10. Кримінальний процесуальний кодекс України / Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс від 06.11.2022 № 2690-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20221106#Text>.
11. Лушпієнко В. М. Свідок у кримінальному процесі ФРН. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. *Право*. 2014. № 1. С. 134–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2014_1_21
12. Лушпієнко В.М. Правовий статус свідка у кримінальному процесі України та іноземних держав. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2017. № 1(55). С. 120-124.
13. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. Київ: Либідь, 1999. 536 с.
14. Панчук О. В. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2012. 192 с.
15. Юридична енциклопедія: в 6 т. / гол. ред. кол. : Ю. С. Шемшученко. Київ : «Укр. Енцикл.», 1998-2004. Т. 5. 2003. 736 с.

**НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ВИЗНАЧЕННЯ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШАХРАЙСТВА
У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ**

**SCIENTIFIC DISPUTES REGARDING THE DETERMINATION
OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF FRAUD
IN THE SPHERE OF THE USE OF BANKING ELECTRONIC PAYMENTS**

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Розглядається криміналістична характеристика як елемент методики розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Зазначається, що відносно криміналістичної характеристики необхідно одразу вказати, що з приводу визначеної наукової категорії між дослідниками, починаючи з моменту її введення в структуру методики розслідування та до даного часу, ведуться постійні суперечки щодо нагальності існування вказаного елементу методики. Більшість науковців все ж таки підтримують обов'язковість її наявності в окремих методиках. Ба навіть деякі противники її існування наголошують на тому, що у випадках правильно побудованих кореляційних зв'язків криміналістична характеристика має право на існування. З'ясована необхідність розроблення криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів в розрізі докладної побудови кореляційних зв'язків між окремими її елементами, що дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізувати кримінальні провадження досліджуваної категорії. Визначено, що криміналістична характеристика – це система взаємопов'язаних даних стосовно криміналістично значимої інформації щодо протиправних діянь окремої категорії, що сприяє їх ефективному розслідуванню завдяки її використанню в проведенні процесуальних дій та розшукових заходів, а також побудові та перевірці версій. Наголошено, що вказана категорія має важливе значення під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів. Визначено, що саме наявність докладно побудованих кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Ключові слова: *шахрайство, сфера використання банківських електронних платежів, криміналістична характеристика, розслідування, організація, слідча (розшукова) дія.*

The purpose of the article is to study the forensic characteristics of fraud in the field of using bank electronic payments. The scientific article is devoted to the coverage of some aspects of fraud investigation in the field of using bank electronic payments. Forensic characteristics are considered as an element of the investigation methodology of the investigated category of criminal offenses. It is noted that in relation to the forensic characteristics, it is necessary to immediately point out that there are constant disputes between researchers regarding the specified scientific category, starting from

the moment of its introduction into the structure of the investigation methodology and up to the present time, regarding the urgency of the existence of the specified element of the methodology. The majority of scientists nevertheless support the necessity of its presence in certain methods. And even some opponents of its existence emphasize that in cases of correctly constructed correlations, forensic characteristics have the right to exist. The necessity of developing a forensic characterization of fraud in the field of using bank electronic payments in terms of the detailed construction of correlations between its individual elements has been clarified, which will allow law enforcement officers to effectively implement criminal proceedings of the studied category. It was determined that forensic characteristics is a system of interrelated data regarding forensically significant information regarding illegal acts of a separate category, which contributes to their effective investigation due to its use in conducting procedural actions and investigative measures, as well as building and checking versions. It is emphasized that the specified category is important during investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other procedural measures. It was determined that precisely the presence of carefully constructed correlations between the elements of the forensic characteristics of fraud in the field of using bank electronic payments will allow law enforcement officers to effectively implement criminal proceedings of the studied category.

Key words: *fraud, scope of use of bank electronic payments, forensic characteristics, investigation, organization, investigative (search) action.*

Постановка проблеми. Відносно криміналістичної характеристики необхідно одразу вказати, що з приводу визначеної наукової категорії між дослідниками, починаючи з моменту її введення в структуру методики розслідування та до даного часу, ведуться постійні суперечки щодо нагальності існування вказаного елемента методики. Більшість науковців все ж таки підтримують обов'язковість її наявності в окремих методиках. Ба навіть деякі противники її існування наголошують на тому, що у випадках правильно побудованих кореляційних зв'язків криміналістична характеристика має право на існування. З огляду на зазначене, проведемо опрацювання окремих аспектів вказаної наукової категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень надали такі вчені, як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та інші. В той же час, наше дослідження конкретизувало криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що, наприклад, В. В. Тіщенко, вказував на те, що «...під міжвидовою (комплексною) методикою розуміє не просто сукупність окремих видових методик, а їх загальна інтегрована модель, що виконує системоутворюючу і методологічну функцію. Таким чином, розробки теоретичних основ криміналістичної методики ведуться в різних напрямках, що народжують нові підходи, уточнюючи, доповнюючи і оновлюючи відомі і, здавалося б, усталені наукові поняття та положення. Разом з тим, відсутні чіткі позиції по одній з найголовніших проблем теорії та методології – за системою принципів формування криміналістичних методик розслідування. Крім того, не завжди відрізняються принципи науково-теоретичної розробки приватних методик розслідування, з одного боку, і принципи застосування і побудови методики розслідування злочинів у практичній діяльності – з іншого. У цьому зв'язку треба підкреслити, що формування криміналістичної методики розслідування обумовлюється визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на основі яких можна виявити загальні закономірності та взаємозв'язки, властиві основним об'єктам криміналістичного наукового дослідження: діяльності з розслідування злочинів, з одного боку, та діяльності з їх вчиненню – з іншого. Вважаємо, зазначена мета може бути досягнута за допомогою дієвого, системного та функціонального підходів, що утворюють у своїй системі загальний комплексний підхід, і будучи засобом пояснення, конструювання та прогнозування науково-методичних розробок» [9, с. 7-9].

Стосовно структури методики розслідування кримінальних правопорушень, наприклад, Ю. П. Аленін вказував на наявність в ній наступних складових: криміналістична характеристика

(для загальної методики) та окремих видів протиправних діянь (для окремих методик); обставини, які необхідно встановлювати та доказувати; особливості порушення кримінальної справи (на даний момент вказаний етап кримінального провадження виглядає наступним чином – «Особливості аналізу початкової інформації та внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань»); типові слідчі ситуації, особливості побудови версій та планування розслідування в окремих умовах; організація початкового та подальшого етапів розслідування в умовах незмінної протидії правопорушникам; організація та використання тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень; тактика проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів (на часі з'явилося такі заходи як негласні слідчі (розшукові) дії); особливості використання спеціальних знань в кримінальному провадженні; взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів з представниками суспільних і державних структур у процесі виявлення та розслідування протиправних діянь [1, с. 244-250].

А вже окрема група науковців (Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков та С. Ю. Петряєв) вирізняють наступні елементи в методиці розслідування: «...криміналістична характеристика даного виду злочинів; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування, слідчі версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочинів (внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань); початковий етап розслідування, тактика проведення першочергових слідчих (розшукових) дій гласного та негласного характеру; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій на цьому етапі; особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами; особливості використання слідчим спеціальних знань в процесі розслідування; заходи криміналістичної профілактики за матеріалами розслідування» [7, с. 204].

Підводячи підсумок, зазначимо, що на основі наведених позицій науковців, нами виокремлено наступні складові в методиці розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів:

- криміналістична характеристика шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів;
- особливості початкового етапу розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів;
- особливості подальшого етапу розслідування відповідного виду шахрайств;
- використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів;
- профілактична діяльність уповноважених осіб щодо усунення причин та умов вчинення відповідного виду шахрайств;
- взаємодія окремих підрозділів правоохоронних органів під час розслідування відповідного виду шахрайств;
- реалізацію заходів відповідних тактичних операцій при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Як доречно вказує Т. В. Вискарка, «...криміналістична характеристика є відносно новою категорією в сучасній криміналістиці, оскільки перші згадки про неї почалися лише в сімдесятих роках минулого сторіччя. Найбільшого розквіту її дослідження на теренах української науки почалося приблизно з 2010 року. Саме тоді майже всі вчені-криміналісти при висвітленні питань окремих методик розслідування кримінальних правопорушень вважали за необхідне розглянути і вказану складову. Як наслідок, зазначена категорія стала невід'ємною частиною будь-якої окремої методики. Тому вважаємо за потребу дослідити криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» [2, с. 106]. Повністю підтримуючи вказану позицію, ми також вбачаємо нагальну необхідність розкрити сутність криміналістичної характеристики визначеного виду шахрайства.

В свою чергу, А. Ф. Волобуєв говорить про те, що «...криміналістична характеристика як кримінально-правова й криминологічна містить у собі інформацію про злочин у цілому, а також елементи, що його складають (об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону). На відміну від інших характеристик вона являє собою, по-перше, систему тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів. У межах певного виду вони можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описують на якісно-кількісному рівні. Таким чином підвищується практичне значення даної категорії криміналістики» [3, с. 32].

А вже В. В. Тіщенко стосовно значення криміналістичної характеристики правопорушень наголошував на тому, що під час розслідування нерозкритих протиправних діянь корисливо-насилницької спрямованості криміналістичний аналіз встановлених обставин дозволяє виявити між ними спільні та особливі риси, зробити висновок про можливе скоєння цих протиправних діянь однією і тією ж особою або однією і тією ж групою осіб. Крім того, науковець вказував на те, що даний висновок може бути виконаний не лише на основі повної криміналістичної характеристики кожного окремого кримінального правопорушення, а й на основі криміналістичного аналізу їх окремих обставин [9, с. 54].

На основі аналізу опитування респондентів (96 %) можна зробити висновок про необхідність розроблення криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів в розрізі докладної побудови кореляційних зв'язків між окремими її елементами, що дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізовувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Як доречно акцентують увагу криміналісти (В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін), «...одним із найбільш дискусійних в теорії криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень є питання про кількісний і якісний склад елементів, тобто криміналістично значимих ознак, які повинні складати ядро криміналістичної характеристики. До основних елементів криміналістичної характеристики певного виду (групи) кримінальних правопорушень слід віднести тільки елементи, що відрізняються чітким пошуково-розшуковим спрямуванням, й до них належать: – характеристика предмету злочинного посягання (речі матеріального світу, на які спрямоване посягання – гроші, цінності, майно тощо); – типові способи вчинення кримінального правопорушення (складаються зі способів підготовки, безпосереднього вчинення кримінального правопорушення та способів приховування (маскування) вчинених дій); – типова «слідова картина» події (комплекс матеріальних та ідеальних слідів, що притаманні певному виду (групі) кримінальних правопорушень та певним способам й етапам його вчинення); – характеристика особи підозрюваного (характеризується фізичними, соціально-демографічними даними; чинниками, що мали вплив на формування і здійснення протиправної мети, створення злочинної групи, розподілу ролей між співучасниками тощо); – характеристика особи потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимної поведінки тощо); – мотив та мета вчинення кримінального правопорушення (мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого; мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння)» [5, с. 580].

В свою чергу, В. О. Малярова акцентує увагу на тому, що ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. Авторка до вказаних ознак відносить наступні: пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо. Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Дослідниця робить висновок, що зазначені ознаки призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі [8, с. 114].

А вже А. Ф. Волобуєв формулює криміналістичну характеристику розкрадань майна через наявність наступних складових: «...особливості предмета посягання (матеріальні цінності, грошові кошти, цінні папери); обстановка вчинення злочину (загальноекономічні і правові умови підприємницької діяльності, організаційно-правові форми підприємств, стан контролю з боку відповідних державних органів, місце знаходження суб'єктів підприємництва та існування між ними певних відносин тощо); способи підготовки, вчинення і приховування розкрадання (прийоми створення сприятливих умов для заволодіння майном, прийоми безпосереднього заволодіння майном та його використання, заходи щодо маскування розкрадання, вчинення супутніх розкрадань злочинів); сліди розкрадання (документів та речових доказів, свідчень осіб, що вказують на протиправне заволодіння майном); особливості суб'єкта розкрадання та супутніх злочинів (підприємця-фізичної особи, посадових осіб і службовців юридичної особи – суб'єкта підприємства); особливості потерпілого від розкрадання (підприємця, окремих громадян)» [3, с. 35].

Інша група науковців (А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк) наголошує на те, що у криміналістичній характеристиці містяться відомості про такі елементи механізму вчинення

протиправних діянь: «...предмет злочину (гроші, матеріальні цінності, наркотичні речовини тощо); місце, час та обстановка, характерні для вчинення злочинів окремих видів; способи підготовки, вчинення та приховування злочинів – певна система дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т.ч. використання знаряддя злочину (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу, обладнання для виготовлення фальшивих документів тощо); сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку); особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням злочинів, що можуть бути використані для їх розслідування); особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо)» [6, с. 9]. А вже Н. С. Карпов визначає криміналістичну характеристику через такий набір складових: «...спосіб вчинення злочину; місце і обстановка; час вчинення злочину; знаряддя і засоби; предмет посягання; потерпіла особа; особа злочинця; сліди злочину (у широкому значенні)» [4, с. 268-269]. Як бачимо, вказані вчені по різному підходять до питання формулювання кількості елементів у визначеній науковій категорії.

Висновок. Констатуємо вищенаведене, зазначимо, що, на нашу думку, криміналістична характеристика – це система взаємопов'язаних даних стосовно криміналістично значимої інформації щодо протиправних діянь окремої категорії, що сприяє їх ефективному розслідуванню завдяки її використанню в проведенні процесуальних дій та розшукових заходів, а також побудові та перевірці версій. Вказана категорія має важливе значення під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів. Визначено, що саме наявність докладно побудованих кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізовувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Список використаної літератури:

1. Аленин Ю. П. О структуре методики расследования преступлений. *Юридична освіта і правова держава* (до 150-річчя юридичного ін-ту ОДУ): Зб. наук. праць. Одеса: Астропринт. 1997. С. 244–250.
2. Вискарка Т. В. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 2. Том 2. С. 105–110.
3. Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 26–37.
4. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 268–273.
5. Криміналістика : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. / В. В. Пясковський та ін. Харків : Право, 2020. 752 с.
6. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / А. Ф. Волобуєв та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
7. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряев С. Ю. Криміналістика: Навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Частина II : Криміналістична тактика. Методика розслідування. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2017. 474 с.
8. Маляррова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 35. Частина I. Том 3. С. 111–113.
9. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография. Одесса : «Юридична література», 2002. 186 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.41>

АНДРЕЄВА В.Є.

**ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ
ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ****REASONS AND CONDITIONS THAT CONTRIBUTE TO THE COMMITMENT
OF CRIMES AGAINST THE BASICS OF NATIONAL SECURITY**

Визначено, що злочинам проти основ національної безпеки присвячений перший розділ Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки України». Зроблено висновок, що умовами, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки виступають комплекс явищ, які самостійно не здатні породжувати злочинність як наслідок, але сприяють, полегшують формування, реалізацію скоєння злочинів проти основ національної безпеки. Під причинами, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки слід розуміти сукупність таких чинників (явищ), які породжують та відтворюють злочинність і злочин як свій закономірний наслідок. Встановлено, що найбільш доречними є поділ причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки на: а) загальні причини та умови, сприяють вчиненню кримінальним правопорушенням; б) причини та умови, що сприяють вчиненню груп злочинів проти основ національної безпеки, що сприяють вчиненню передбачених у розділі першому Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки України»; в) причини та умови, що сприяють вчиненню окремих злочинів проти основ національної безпеки (наприклад, статті 111. «Державна зрада», статті 111¹. «Колабораційна діяльність» тощо). Зазначено, що в диспозиції статей Особливої частини Кримінального кодексу України визначаються такі умови вчинення кримінальних правопорушень як «в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту», «в умовах воєнного або надзвичайного стану», «в бойовій обстановці». Зроблено висновок, що введення адміністративно-правових режимів направлени на попередження загроз національній безпеці України, зокрема і на умови та причини, що сприяють злочинам проти основ національної безпеки. Зазначено, що всі причини та умови, які сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки, повинні відповідати таким вимогам як необхідність, сукупність, юридична обґрунтованість, наявність стійкого закономірного зв'язку між причинами та умовами злочину.

Ключові слова: *причини злочинів проти основ національної безпеки, умови злочинів проти основ національної безпеки, детермінанти, в умовах воєнного або надзвичайного стану, збройний конфлікт.*

It was determined that the first chapter of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Crimes against the foundations of national security of Ukraine" is devoted to crimes against the foundations of national security. It was concluded that the conditions contributing to the commission of crimes against the foundations of national security are a set of phenomena that are not capable of generating crime as a consequence on their own, but contribute to and facilitate the formation and implementation of crimes against the foundations of national security. The reasons contributing to the commission of crimes against the foundations of national security should be understood as a set of such factors (phenomena) that generate and reproduce crime and crime as its natural consequence. It was established that the most relevant are the division of reasons and conditions that contribute to the commission of crimes against the foundations of national security into: a) general reasons and conditions that contribute to the commission of a criminal offense; b) reasons and conditions that contribute to the commission of groups of crimes against the foundations of national security, which contribute to the commission of crimes against the foundations of national security of Ukraine provided for in the first section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine; c) reasons and conditions contributing to the commission of certain crimes against the foundations of national security (for example, Article 111. "Treason", Article 111⁻¹. "Collaborative activity", etc.). It is noted that the disposition of the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine defines such conditions for committing criminal offenses as "in conditions of martial law or during an armed conflict", "in conditions of war or a state of emergency", "in a combat situation". It was concluded that the introduction of administrative and legal regimes is aimed at preventing threats to the national security of Ukraine, in particular at the conditions and reasons that contribute to crimes against the foundations of national security. It is noted that all the reasons and conditions that contribute to the commission of crimes against the basis of national security must meet such requirements as necessity, totality, legal validity, and the existence of a stable legal connection between the reasons and conditions of the crime.

Key words: *causes of crimes against the foundations of national security, conditions of crimes against the foundations of national security, determinants, in conditions of war or state of emergency, armed conflict.*

Постановка проблеми. В мирний час причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів проти національної безпеки мають більш загальний характер, притаманний всім кримінальним правопорушенням. Але з введенням режиму воєнного стану з'явилися детермінанти, які самі по собі передбачають появу особливих умов вчинення кримінальних правопорушень, таких як вчинення злочинів в умовах «воєнного або надзвичайного стану», «збройного конфлікту», «бойової обстановки».

Підтвердженням цього виступають данні Хмельницької обласної прокуратури, відповідно до яких у 2022 навантаження на слідчий підрозділу, здавалося б, тилловому і відносно спокійному регіоні виросло в 10 разів. Таке ж збільшення фіксують і в Службі безпеки України, і в Національній поліції, і в Державному бюро розслідувань. Зокрема, це навантаження створюють порушення статей щодо загрози основам національної безпеки, які з початком повномасштабного вторгнення отримали нове дихання. По-перше, з'явилася стаття про колабораціонізм, по-друге, самих кримінальних проваджень стало набагато більше – майже 17 тисяч за сімома статтями про порушення основ нацбезпеки, згідно з якими 390 осіб перебувають під вартою [1].

Враховуючи, що питома вага злочинів проти основ національної безпеки стрімко зростає, навіть в областях, де не ведуться бойові дії, можливо лише припустити їх кількість на тимчасово окупованих територіях та в зоні ведення бойових дій. Тому актуальним питанням стає дослідження умов та причин злочинів проти основ національної безпеки, які безпосередньо пов'язані з введенням в Україні воєнного стану.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою статті є визначення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

– визначити поняття причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки;

– проаналізувати різні підходи до класифікації причин та умов вчинення кримінальних правопорушень, серед яких відокремити таку яка найбільше відповідає злочинам проти основ національної безпеки;

– визначити шляхи вдосконалення механізму запобігання злочинів проти основ національної безпеки.

Аналіз останніх публікацій. Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання забезпечення національної безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки.

Разом з тим у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблематики. Теоретичним аспектам сутності детермінант скоєння кримінальних правопорушень присвячені праці таких вчених правознавців як А.І. Алексєєв, Ю.М. Антопян, О.М. Бандурка, П.М. Бузало, В.О. Глушков, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, В.П. Смельянов, І.П. Козаченко, В.С. Комісаров, Н.Ф. Кузнєцова, В.Н. Кудрявцев, В.М. Куц, О.М. Литвак, П.П. Михайленко, В. В. Черней

Не зважаючи на значну теоретичну базу дослідження у кримінології різних детермінант, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, недостатньо розкрито сутність причин та умов, що сприяють вчиненню саме злочинів проти основ національної безпеки. Тому дана проблематика потребує подальшого наукового дослідження.

Результати дослідження. Злочинами проти основ національної безпеки являється передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння (дія або бездіяльність), що посягає на державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичний конституційний лад та національні інтереси України.

Злочинам проти основ національної безпеки присвячений перший розділ Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки України». До таких злочинів відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України; державна зрада; колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; посягання на життя державного чи громадського діяча; диверсія; шпигунство; перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Враховуючи виняткову важливість протидії злочинам проти основ національної безпеки в умовах введення воєнного стану, виникає потреба у детальному дослідженні детермінант таких кримінальних правопорушень.

Взагалі, проблема детермінант злочинності є однією з основних у кримінології. Терміни «причина» й «умова» застосовує законодавець. Вони використовуються і кримінологією, хоча поряд з ними існує таке поняття як «детермінанти», яке охоплює обидва вказані терміни. В цьому немає нічого дивного, адже причини і умови – складові елементами процесу детермінації, який, крім них, включає ще наслідок [2, с. 93].

Таким чином використовуючи термін «детермінація злочинності» більшість науковців у сфері кримінології мають на увазі причини та умови злочинності, які знаходяться у тісному взаємозв'язку і складаються з суб'єктивних та об'єктивних факторів, що впливають на особу злочинця.

Як правильно зазначив Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін між причинами та умовами як двома детермінантами злочинності існують тісний взаємозв'язок і взаємодія. Умови самі по собі, за своєю сутністю не можуть призвести до злочину. Водночас без наявності сприятливих умов причина не зможе реалізувати закладені в ній можливості. Однак усередині взаємодіючої системи «причини –умови» завжди зберігається якісне розходження як у характері детермінації – заподіяння та обумовлювання, так і в змісті самих криміногенних явищ – причин і умов злочинності [3, с. 46].

На думку В. В. Голіна, під умовою конкретного злочину слід розуміти ті об'єктивні обставини, що сприяють вчиненню злочину й досягненню злочинної мети [4, с. 119]. Л. С. Сміян визначає, що умова – це те, що само по собі не породжує злочинність, але впливає на процеси

породження, бере участь у детермінації злочинності [3, с. 24–26]. В. В. Черней розуміє умови вчинення злочинів – ті життєві обставини, які сприяють злочину, полегшують його вчинення. Умови – це сприятливе (або несприятливе) середовище реалізації наявного у суспільстві злочинного потенціалу [5, с. 78].

Таким чином, умовами, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки виступають комплекс явищ, які самостійно не здатні породжувати злочинність як наслідок, але сприяють, полегшують формування, реалізацію скоєння злочинів проти основ національної безпеки.

Що стосується причин злочинності, то вони являють собою такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, підтримують її існування, викликають її зростання або зниження. Сфера дії причин – це насамперед стадії мотивації й ухвалення рішення, коли йдеться про формування мотиву, мети, визначення шляхів її досягнення саме як злочинних [3, с. 24–26]. Під причинами злочинності в кримінології прийнято розуміти ті негативні соціальні явища (чинники), які породжують та відтворюють злочинність і злочини як свій закономірний наслідок [5, с. 76]. На переконання М. Дунаса, причини – це внутрішні (суб'єктивні) фактори, які спонукають особу вчинити злочин і зароджують у неї злочинну мотивацію, що відноситься до психологічного стану злочинця. Окремі дослідники зауважують, що причини злочину – це явища та процеси, які впливали на свідомість особи і виробляють потребу у вчиненні протиправних дій [6].

Отже, під причинами, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки слід розуміти сукупність таких чинників (явищ), які породжують та відтворюють злочинність і злочин як свій закономірний наслідок.

Існують різні класифікації причин та умов скоєння кримінальних правопорушень. При чому класифікації підлягає як сукупність «причин та умов» злочинності, так і окремо «причини» та «умови». Так, Л. С. Сміяна, залежно від рівня функціонування розрізняє причини та умови: а) злочинності (загальні причини); б) видів (категорій, груп) злочинів, що диференціюються за різними показниками; в) окремих злочинів [3, с. 48]. І. М. Даньшин виділяє: а) причини та умови злочинності як відносно масового соціального явища (основні); б) причини та умови окремих видів (груп) злочинів, тобто окремих часток злочинності (загальні); в) причини та умови конкретного (безпосередні). Функціональне призначення основної причини полягає в тому, щоб обґрунтувати, чому злочинність зберігається в суспільстві, що її детермінує [7, с. 31]. Також причини та умови злочинності, видів і окремих злочинів прийнято поділяти на дві категорії: 1) детермінанти формування позицій особистості, що призвели до вчинення злочину і відповідної мотивації; 2) детермінанти, які сприяють здійсненню злочину, стимулюють і полегшують його, відносячись до ситуації злочину [3, с. 48–49].

Якщо розглядати причини та умови окремо, то найбільш поширеними причинами злочинів є: 1) об'єктивні (соціальна нерівність у суспільстві; невідповідність домагань індивідів та можливостей задовольнити потреби чесною працею; загальна криміногенна ситуація в країні); 2) суб'єктивні (особливості виховання окремого індивіда; спадкові якості; приналежність до певних соціальних чи етнічних груп та ін.). [5, с. 76]. Подібна класифікація і щодо умов скоєння злочинів: об'єктивні (традиції країни; сила (або слабкість) правоохоронних органів; сила, організованість (або слабкість, неорганізованість) злочинності; рівень корупції; реальність чи фіктивність законодавства; ставлення до злочинності у масовій свідомості, ставлення до злочинності у ЗМІ); суб'єктивні: конкретне соціальне оточення окремої людини; конкретні життєві обставини. Умови – їх зв'язок з причиною та наслідком поділяються на дві групи: 1) умови, що сприяють виникненню (формуванню) причин; 2) умови забезпечення реалізації результативного процесу вчинення злочинів [5, с. 78].

Враховуючи все вищевикладене, на наш погляд, найбільш доречними є поділ причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки на: а) загальні причини та умови, сприяють вчиненню кримінальним правопорушенням; б) причини та умови, що сприяють вчиненню груп злочинів проти основ національної безпеки, що сприяють вчиненню передбачених у розділі першому Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки України»; в) причини та умови, що сприяють вчиненню окремих злочинів проти основ національної безпеки (наприклад, статті 111. «Державна зрада», статті 111¹. «Колабораційна діяльність» тощо).

Загальні чинники злочинності криються у суспільних протиріччях, які існують як по вертикалі, так і по горизонталі, які можна поділити за типовими сукупностями на три основні групи: економічні, політичні та економічні чинники [3, с. 49]. Тому і загальні причини та умови,

що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки можна поділити на політико-правові, соціально-економічні, морально-психологічні, організаційно-управлінські.

Але, на наш погляд, після впровадження 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» режиму воєнного стану, на перший план вийшли причини та умови, що виникли після введення такого особливого режиму. Так, наприклад, в диспозиції статей Особливої частини Кримінального кодексу України визначаються такі умови вчинення кримінальних правопорушень як «в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту», «в умовах воєнного або надзвичайного стану», «в бойовій обстановці».

Для тлумачення зазначених категорій потрібно звернутись до нормативно-правових актів, що містять визначення таких термінів. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень)[8]. Збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)[9]. Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень)[10].

Хоча особливі адміністративно-правові режими не сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки, але вони створюють специфічні детермінанти у вигляді обмеження прав і свобод людини і громадянина, застосування адміністративно-правових заходів, примусу з боку держави тощо.

Особливі адміністративно-правові режими впроваджуються з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України)[9].

Тому введення адміністративно-правових режимів направлени на попередження загроз національній безпеці України, зокрема і на умови та причини, що сприяють злочинам проти основ національної безпеки, такі як:

1. Посилення пропаганди з боку Російської Федерації під час воєнного стану через розпалювання суспільних протиріч та ворожнечі. Цьому сприяє відсутність цілісної інформаційної політики держави, недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури та недосконала система протидії інформаційним атакам агресора;

2. Діяльність суб'єктів розвідувально-підривної діяльності та спеціальних служб окремих іноземних держав спрямована на отримання доступу до державної таємниці та службової інформації, а також іншої інформації з обмеженим доступом, особливо в оборонно-промисловому комплексі щодо передових технологій та розробок у цій сфері.

3. Використання агресором організованих злочинних угруповань, криміналітету і корумпованих посадових осіб для підживлення сепаратистських настроїв, зміцнення інфраструктури впливу та руйнування механізмів державного управління і місцевого самоврядування.

4. Недосконалість організації та діяльності правоохоронних органів, через постійне їх реформування, а також недостатність організаційного, кадрового, фінансового,

матеріально-технічного забезпечення захисту державної безпеки, що посилюється під час впровадження воєнного стану.

5. Світові інтеграційні процеси призвели до розповсюдження нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї масового знищення, створення транснаціональних організацій та утворення міжнародної злочинності.

6. Низький рівень життя населення через погіршення економічної ситуації, як наслідок воєнних дій, призводить до недовіри державі, через що відбувається зростання насильства та прагнення певної частини населення до наживи. Даний фактор використовуються агресором для дестабілізації суспільно-політичної обстановки в Україні та її окремих регіонах.

7. На тимчасово окупованих територіях та в зоні ведення бойових дій посилюється злочинна діяльність, створюються незаконні воєнізовані або збройні формування, банди, злочинні організації, масово незаконно розповсюджується зброя, відбувається міграція кримінально налаштованих осіб.

8. Укорінення радикальних суспільних настроїв і середовищ, які є основою для політичного насильства й сепаратизму, намагання агресора впливати, у тому числі через національні меншини, які проживають на території України, на ухвалення органами державної влади та органами місцевого самоврядування рішень на шкоду державній безпеці України.

9. Збільшення протиправної діяльності іноземців, осіб без громадянства, які залучаються агресором для ведення бойових дій, а також рецидивістів, осіб випущених з місць позбавлення волі.

10. Немоżliвість або ускладненість збирання доказів та проведення слідчих (розшукових) та негласні слідчих (розшукових) дій правоохоронними органами при розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки на тимчасово окупованій території та в зоні проведення воєнних дій.

11. Триваюча гібридна війна, наслідки ракетних атак, вплив з боку суб'єктів розвідувально-підривної діяльності призвело до погіршенням технічного стану критичної інфраструктури та намаганнями несанкціонованого втручання в її функціонування, зокрема фізичного і кіберхарактеру

До причин вчинення конкретних злочинів проти основ національної безпеки відносять: фонові явища такі як пияцтво, наркоманія, проституція тощо; недовіра до органів державної влади, у тому числі правоохоронних (корупція; безкарність за протиправні дії, вседозволеність, бюрократія); етнорелігійні конфлікти (національна, расистська, релігійна нетерпимість); незадовідна соціальна політика (житлові проблеми, безробіття, низьке матеріальне забезпечення); недоліки у сімейному, шкільному і трудовому вихованні; упущення в ідеологічній та культурно-виховній роботі, неналагодженість сфери дозвілля тощо.

Крім того, всі причини та умови, які сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки, повинні відповідати таким вимогам: 1) необхідність, тобто без їх існування виникнення злочинних наслідків було б неможливо; 2) причини та умови повинні бути юридично обґрунтованими, тобто мати юридичне відношення до розслідування та виявлення таких чинників повинно сприяти реалізації завдань кримінального провадження; 3) між причинами та умовами повинен бути стійкий закономірний зв'язок, тобто такий, що об'єктивно існує, повторюється і зумовлює злочинне діяння; 4) якщо не усунути причини та умови, неминуче буде вчинений подібний злочин; 5) причини та умови злочину повинні бути виявлені в сукупності, оскільки при частковому (неповному) виявленні та усуненні даних явищ вони можуть привести до вчинення нових злочинних діянь.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Будь-яке злочинне діяння супроводжується певними детермінантами, одні з них сприяють їм, інші запобігають або перешкоджають. Якщо розглядати сукупність умов та причин, що склалися в період введення в Україні воєнного стану з 24 лютого 2022 року Указом Президента від 24 лютого 2022 року № 64/2022, то вони скоріше сприяють здійсненню злочинів проти основ національної безпеки ніж запобігають їм. Саме тому комплексне вивчення та аналіз всієї системи умов та причин, що сприяють вчиненню злочинів проти основ національної безпеки в умовах особливих адміністративно-правових режимів дозволить запобігти та попередити в подальшому їх розвиток та розповсюдження.

Список використаних джерел:

1. Перейшли на бік ворога: скільки злочинів проти основ національної безпеки було у 2022? ЖАР.INFO. URL: <https://zhar.org.ua/perejshly-na-bik-voroga-skilky-zlochyniv-prot-y-osnov-natsionalnoyi-bezpeky-bulo-u-2022/>

2. Парнюк М.А. Принцип детермінізму в системі матеріалістичної діалектики. К., 1972. С. 93
3. Сміяна Л. С., Нікітіна Ю. В. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.
4. Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.
5. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. Кримінологія : підручник [Текст] / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац.акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
6. Дунас М.О. Службові особи, які вчиняють правопорушення у сфері господарської діяльності. Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 44–47.
7. Даньшин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г. Кримінологія. Особлива частина : [навч. посібник] / за ред. І.М. Даньшина. Х. : Право, 1999. 232 с.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
10. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.42>

БОЙКО-ДЖУМЕЛЯ В.І.

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ
ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У СФЕРІ ІНВЕСТУВАННЯ БУДІВНИЦТВА**

**STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF MODERN PROBLEMS OF COMBATING
CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION INVESTMENT**

Статтю присвячено дослідженню сучасних проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва, визначенню стану їх наукової розробки. Враховуючи те, що проблеми протидії кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва в тій чи іншій мірі на протязі певного часу досліджувалися науковцями різних галузей права, що зумовлено комплексним характером напряду зазначеного прояву злочинної діяльності, доцільним є систематизування результатів дослідження як наявних управлінських, так і кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних проблем. Окреслене обумовлено тим, що ефективне розслідування вказаних кримінальних правопорушень фактично неможливо без встановлення правової регламентації правовідносин у сфері інвестування будівництва, а також причин та умов, які сприяють їх вчиненню. Незважаючи на важливість відповідної тематики та значний суспільний інтерес до її вирішення, на сьогоднішній день доктринальні розробки проблем протидії

© БОЙКО-ДЖУМЕЛЯ В.І. – аспірант кафедри криміналістики (Національний університет «Одеська юридична академія»)

кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва залишаються невіршеними, більш того відсутній єдиний сталий підхід до мінімізації кримінальних ризиків, наявних у сфері інвестування будівництва.

Більш того, сфера інвестування будівництва викликає інтерес наукової спільноти із різних галузей права і це пояснюється тим, що проблеми вказаної сфери є комплексними, а отже і потребують різностороннього вирішення. Оскільки усунути ризики криміналізації інвестування в будівництво та покарати винних без дослідження правової регламентації правовідносин у сфері інвестування будівництва, встановлення також причин та умов, які сприяють вчиненню протиправних діянь, що посягають на такі правовідносини. Поряд з цим криміналістичні проблеми виявлення та розслідування злочинів у сфері інвестування будівництва на науковому рівні залишаються недостатньо розглянутими та потребують нагального дослідження та вирішення. Відповідна необхідність покликана важливістю формування сталого механізму для боротьби із відповідною групою кримінальних правопорушень для чого необхідне криміналістичне дослідження.

Ключові слова: стан, протидія, кримінальні правопорушення, злочини, сфера інвестування будівництва, дослідження.

The article is devoted to the study of modern problems of combating criminal offenses in the field of investment in construction, determining the state of their scientific development. Taking into account the fact that the problems of countering criminal offenses in the field of construction investment have been studied to one degree or another over a period of time by scientists of various branches of law, which is due to the complex nature of the direction of the specified manifestation of criminal activity, it is expedient to systematize the research results of both existing administrative and criminal legal, criminological and forensic problems. The outline is due to the fact that an effective investigation of the specified criminal offenses is practically impossible without establishing the legal regulation of legal relations in the field of investment in construction, as well as the reasons and conditions that contribute to their commission. Despite the importance of the relevant topic and significant public interest in its solution, to date the doctrinal development of the problems of combating criminal offenses in the field of construction investment remain unresolved, moreover, there is no single sustainable approach to minimizing criminal risks present in the field of construction investment.

Moreover, the field of investment in construction arouses the interest of the scientific community from various fields of law, and this is explained by the fact that the problems of this field are complex, and therefore require a multifaceted solution. In order to eliminate the risks of criminalization of investment in construction and punish the guilty without researching the legal regulation of legal relations in the field of investment in construction, establishing also the reasons and conditions that contribute to the commission of illegal acts that encroach on such legal relations. Along with this, the forensic problems of detection and investigation of crimes in the field of investment in construction at the scientific level remain insufficiently examined and require urgent research and solution. The corresponding need is called for by the importance of forming a stable mechanism for combating the corresponding group of criminal offenses, for which a forensic investigation is required.

Key words: state, countermeasures, criminal offenses, crimes, construction investment field, research.

Вступ. Проблеми протидії злочинам у сфері інвестування будівництва в тій чи іншій мірі досліджувалися науковцями різних галузей права. Це зумовлено її комплексним характером який вимагає дослідження як управлінських проблем так і кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних проблем. Адаже ефективне розслідування вказаних злочинів неможливо без встановлення правової регламентації правовідносин у сфері інвестування будівництва, а також причин та умов, які сприяють їх вчиненню. Дослідження цієї проблематики пов'язане із значним

суспільним запитом на вирішення проблематики злочинності у відповідній інвестиційній, інноваційній галузі, прозорість якої впливає на довіру громадян державним інституціям і розвиток економіки у державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували теоретичні та практичні проблеми протидії кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва необхідно виділити дослідження Ю.Б. Пінчук, яким було досліджене питання стосовно зменшення ризиків приватних інвесторів при фінансуванні житлового будівництва через фонди фінансування будівництва. Відповідне дослідження зважаючи на його тематику і зміст досліджує лише окремі питання пов'язані з протидією кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва. Також варто згадати дослідження В.В. Черней, стосовно кримінально-правових та кримінологічних засад запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні, яке в загальному незважаючи на зв'язок із питаннями протидії кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва не в повній мірі його розкриває. Варто звернути увагу і на доробок С.С. Чернявського, щодо розслідування шахрайства у сфері фінансування будівництва житла, який також пов'язаний із досліджуваною нами тематикою. Необхідно також виділити наступних вчених, які досліджували окремі питання пов'язані із проблемами протидії кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва: О.В. Дикий, Н.Б. Загорняк, А.П. Запотоцький, С.С. Кузьменко, А.В. Микитчик, Н.О. Опанасенко, Ю.О. Суркова, В.В. Тацієнко, Г.М. Чернишов, М.В. Яцков та інші.

Зважаючи на фрагментарні дослідження відповідної тематики, а також на суспільний запит проблеми протидії кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва не втрачають наявної актуальності і становлять значний інтерес для наукового дослідження

Постановка завдання. У статті поставлено завдання ретельно дослідити сучасний стан наукової розробки проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері інвестування будівництва.

Результати дослідження. Комплексним дослідженням проблем правового регулювання фінансування будівництва житла є дисертаційна робота О. В. Сударенко «Правове регулювання фінансування житлового будівництва в Україні». Вчений аналізує механізм правового регулювання фінансування будівництва житла в Україні та на підставі наукового аналізу вносить конкретні пропозиції щодо його вдосконалення. Він вказує, що в Україні поряд з бюджетним фінансуванням будівництва житла з'явилися та отримали розвиток державне кредитування будівництва житла та банківське кредитування будівництва житла з компенсацією зобов'язань частково за рахунок бюджетних коштів, які мають особливі ознаки за джерелом фінансування, змістом та порядком затвердження фінансових планів, цільовим, адресним та пооб'єктним спрямуванням бюджетних коштів, правовим статусом установ, які здійснюють розпорядження бюджетними коштами [1].

На недосконалість та недостатньому організаційному рівні фінансового контролю держави у сфері інвестування будівництва наголошує Ю.О. Суркова в дисертації «Фінансовий контроль у сфері інвестування в житлове будівництво». Вчена зазначає, що дана сфера характеризується недосконалим нормативно-правовим регулювання, неврахуванням специфіки функціонування інструментів інвестування у житлове будівництво, що відповідно продукує формування системи фінансового контролю, яка не в повній мірі відповідає потребам та вимогам ринку, не перешкоджає зростанню проявів шахрайства та системних фінансових порушень. Тому існує потреба у розробці інноваційних інституційних засад та адекватного механізму здійснення контролю щодо фінансових інститутів, які використовують інструменти інвестування у житлове будівництво. Її робота присвячена виявленню змін інституційних основ фінансового контролю держави, зумовлених впливом ринкової трансформації процесу інвестування житлового будівництва та розробці методичних рекомендацій удосконалення механізму контрольних дій щодо інструментів інвестування житлового будівництва на основі ризик-орієнтованого підходу [2].

Відносини у сфері житлового будівництва також досліджувалися цивілістами. Так, Л.І. Радченко в роботі «Цивільно-правове регулювання відносин у сфері житлового будівництва» проаналізувала систему цивільно-правових договорів у сфері інвестування у житлове будівництво (договір управління майном у сфері будівництва житла, договір щодо організації спорудження об'єкта будівництва, інші договори, що забезпечують виконання обов'язків учасників житлового будівництва) та розглянула теоретичні і практичні аспекти захисту суб'єктивних прав учасників фінансово-кредитних механізмів будівництва житла та операцій з нерухомістю [3]. Н.Б. Загорняк у дисертації «Цивільно-правове регулювання відносин у сфері житлового будівництва», яка розглянула особливості інвестиційної діяльності у будівництві житла, дослідила функції фонду

фінансування будівництва, особливості правових режимів складових частин фонду фінансування будівництва, а також систематизувала принципи та межі здійснення суб'єктивних цивільних прав інвестора [4].

Особливої уваги заслуговують наукові дослідження оперативно-розшукових проблем виявлення та розслідування злочинів, які вчиняються у сфері інвестування будівництва. Адже діяльність із виявлення ознак злочинів є першим кроком до встановлення обставин таких злочинів, визначає перспективи їх розслідування та судового розгляду, а отже і притягнення всіх винних до кримінальної відповідальності та відновлення порушених прав потерпілих.

Так, Х.М. Михайлова досліджувала питання виявлення та розслідування шахрайства, учиненого групою осіб у сфері інвестування будівництва. Вчена розробила оперативно-розшукову характеристику вказаних злочинів та з'ясувала проблеми оперативно-розшукової діяльності під час виявлення та розслідування вказаних злочинів, а також питання взаємодії слідчих із оперативними підрозділами під час виявлення та розслідування таких шахрайств [5].

М.В. Яцков під час вивчення питання виявлення та розслідування шахрайств із використанням «фінансової піраміди» визначає: поняття та сутність шахрайств із використанням «фінансових пірамід»; основні елементи вчинення вказаних злочинів та елементи їх криміналістичної характеристики; перспективні напрямки організаційно-тактичного положення виявлення вказаного виду шахрайств та їх інформаційно-аналітичного забезпечення; тактичні положення застосування економічного аналізу шахрайства із використанням «фінансових пірамід» та організаційні положення взаємодії слідчих та оперативних працівників [6].

Дисертаційне дослідження В.В. Тацієнко присвячене питанням виявлення та розслідування податкових злочинів, учинених у сфері будівельної діяльності, а саме способи, обстановка та механізм слідоутворення під час вчинення податкових злочинів у сфері будівельної діяльності, організаційно-тактичні основи виявлення податкових злочинів, учинених у сфері будівельної діяльності, тактичні основи проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих розшукових дій [7].

Кримінологічні проблеми протидії злочинам у сфері інвестування будівництва досить активно досліджувалися на протягом останніх років. Так, наприклад, проблеми попередження злочинності в сфері обороту житлової нерухомості досліджувалися у дисертаційній роботі О.В. Дикого «Кримінологічні засади вивчення і попередження злочинів у сфері обороту житлової нерухомості в Україні». Науковець розглянув механізм правового регулювання інституту житлової нерухомості в Україні та систему злочинів у сфері обороту житлової нерухомості, а також визначив кримінологічну характеристику вказаних злочинів та особливості її детермінації [8].

А.В. Микитчик присвятив дисертаційну роботу «Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю» виявленню кримінологічних особливостей функціонування ринку нерухомості в Україні та розробленню пропозицій щодо вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з шахрайством з нерухомістю і подолання його негативних соціальних наслідків [9].

Кримінологічний аналіз проблем фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері здійснив Г.М. Чернишов і у дисертації «Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження». Вчений розглянув питання, пов'язані із кримінологічною характеристикою фінансового шахрайства у цій сфері, його показниками, детермінантами, впровадженням пріоритетних напрямків попередження злочинності на ринку первинної нерухомості тощо. А саме: охарактеризував інвестиційно-будівельну сферу як об'єкт кримінологічного дослідження; визначив поняття та надав кримінально-правову характеристику фінансовому шахрайству; проаналізував показники фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері; дослідив механізм фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері; здійснив характеристику осіб, які вчинили фінансові шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері; визначив та обґрунтував особливості детермінації фінансового шахрайства в будівельній сфері; окреслив соціальні передумови попередження фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері; розробив пропозиції щодо удосконалення кримінально-правових заходів протидії фінансовому шахрайству; запропонував заходи віктимологічної профілактики шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері [10].

Криміналістичні проблеми розслідування злочинів у сфері інвестування будівництва на науковому рівні розглянуті досить вибірково, однак є кілька ґрунтовних робіт, які висвітлюють окремі питання вказаної проблематики.

Зважаючи на те, що у механізмі вчинення злочинів у сфері інвестування будівництва використовуються механізми господарювання у вказаній сфері, то в рамках нашого дослідження, для його повноти, необхідно звернутися проблем розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Однією із останніх робіт із вказаної тематики є дисертаційне дослідження О.В. Пчеліної «Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності». Вченою здійснено комплексний криміналістичний аналіз теоретичних засад формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Вченою не лише здійснено криміналістичну класифікацію вказаних злочинів, але і встановлено перспективи формування відповідних криміналістичних методик та запропоновано концепцію формування та реалізації криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності. в процесі дослідження науковець висвітлила основні проблеми методики розслідування вказаних злочинів, пов'язані з процесом їх виявлення, етапізацією розслідування, особливостями взаємодії та подолання протидії розслідування злочинів у сфері службової діяльності» [11].

На особливу уразливість сфери будівництва наголошує А.П. Запотоцький в дисертації «Теоретичні основи та практика розслідування злочинів у сфері будівництва», пояснюючи це значною ринковою вартістю об'єктів нерухомості й недостатнім рівнем правової освіченості громадян у відносинах, що виникають у сфері будівництва, чим активно користуються зловмисники. У дисертаційній роботі вчений окреслює підходи до визначення поняття, ознак, а також криміналістичної класифікації злочинів у сфері будівництва; надає порівняльно-правову характеристику основних моделей досудового розслідування вказаних злочинів в Україні, окремих західноєвропейських країнах, державах пострадянського простору та США; розкриває зміст та зв'язки елементів криміналістичної характеристики, зокрема способу та обстановки вчинення злочину, предмета злочинного посягання, осіб, які вчиняють злочини, та слідової картини; розробляє методики розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадань), шахрайств, пов'язаних із залученням коштів інвесторів на будівництво житла, порушень правил безпеки під час будівництва; розкриває порядок та особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тимчасового доступу до речей і документів, а також використання спеціальних знань [12].

Особливе місце в системі злочинів у сфері інвестування будівництва займають шахрайства. Їх дослідженню криміналістичному присвячені роботи Н.О. Опанасенко та С.С. Кузьменко.

Так, криміналістичні проблеми шахрайств у сфері житлового будівництва розглядаються в дисертаційному дослідженні Н.О. Опанасенко «Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва». В роботі науковець розробила криміналістичну характеристику шахрайства, вчиненого організованою групою у сфері житлового будівництва та розкрити зміст її структурних елементів, таких як предмет злочинного посягання, типові способи шахрайств, обстановку, особу потерпілого, типові сліди; встановила кримінальні ролі та особистісні якості членів організованої групи шахраїв, розкрила види корупційних зв'язків шахраїв з посадовими і службовими особами органів державної влади і місцевого самоврядування, банківських установ; узагальнила типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайства та визначила основні тактичні завдання і комплекси слідчих заходів щодо їх вирішення; визначила особливості тактики проведення різних видів огляду та допиту, а також форми використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства у сфері житлового будівництва; визначила форми протидії членів організованої групи шахраїв розкриттю та розслідуванню їх злочинної діяльності та розробила систему засобів і методів, спрямованих на подолання протидії розслідуванню вказаних злочинів [13].

На значні масштаби шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво, вказує С.С. Кузьменко в дисертації «Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості». Вчений наголошує, що реальна кількість таких злочинів може бути набагато більшою ніж вказана в статистичних даних, що пояснюється їх високою латентністю і використання злочинцями цивільно-правових механізмів при заволодінні коштами інвесторів, призначеними для будівництва нерухомості, з метою маскування технологій злочинного збагачення. Він зазначає, що спостерігається втягнення у злочинну діяльність організованих злочинних груп, які активно використовують корупційні зв'язки з органами державної влади та протидіють розслідуванню. Науковець здійснив аналіз обстановки вчинення шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості; окреслив та систематизував способи їх вчинення; з'ясував ознаки особи шахрая та потерпілого; сформулював типові слідчі

ситуації розслідування та визначив основні напрямки розслідування вказаних злочинів; охарактеризував типові форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів та сформулював типові тактичні операції, спрямовані на вирішення завдань розслідування, а також розробив оптимальний комплекс дій для кожної тактичної операції [14].

Висновки. Таким чином, сфера інвестування будівництва викликає інтерес наукової спільноти із різних галузей права і це пояснюється тим, що проблеми вказаної сфери є комплексними, а отже і потребують різностороннього вирішення. Адже усунути ризики криміналізації інвестування в будівництво та покарати винних без дослідження правової регламентації правовідносин у сфері інвестування будівництва, встановлення також причин та умов, які сприяють вчиненню протиправних діянь, що посягають на такі правовідносини. Поряд з цим криміналістичні проблеми виявлення та розслідування злочинів у сфері інвестування будівництва на науковому рівні залишаються недостатньо розглянутими та потребують нагального дослідження та вирішення.

Список використаних джерел:

1. Сударенко О. В. Правове регулювання фінансування житлового будівництва в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 20 с.
2. Суркова Ю.О. Фінансовий контроль у сфері інвестування в житлове будівництво: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 08.00.08. Київ: Гроші, фінанси і кредит, 2017. 22 с.
3. Радченко Л.І. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері житлового будівництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. 18 с.
4. Загорняк Н.Б. Фонд фінансування будівництва як об'єкт цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.
5. Михайлова Х.М. Основи виявлення та розслідування шахрайства, учиненого групою осіб у сфері інвестування будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса. 2009. 20 с.
6. Яцков М.В. Виявлення та розслідування шахрайств із використанням «фінансової піраміди» : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 20 с.
7. Тацієнко В.В. Основи виявлення та розслідування податкових злочинів, учинених у сфері будівельної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів.2012. 19 с.
8. Дикий О. В. Кримінологічні засади вивчення і попередження злочинів у сфері обороту житлової нерухомості в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2015. 20 с.
9. Микитчик А. В. Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
10. Чернишов Г.М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження : автореферат... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса : Нац. ун-т "Одеська юридична академія", 2016. 20 с.
11. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 40 с.
12. Запотоцький А.П. Теоретичні основи та практика розслідування злочинів у сфері будівництва : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09; Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2018. 40 с.
13. Опанасенко Н.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2018. 25 с.
14. Кузьменко С.С. Розслідування шахрайства, пов'язаного із інвестуванням у будівництво об'єктів нерухомості : дис... канд. юрид. наук. : 12.00.09. Дніпро. 2019. 227 с.

УДК 343.163:343.132(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.43>

КОЗАЧЕНКО А.О.

**ПРОКУРОР ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ****THE PROSECUTOR AS A SUBJECT OF CRIMINAL-PROCEDURAL ACTIVITY
IN CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST A SEPARATE CATEGORY OF PERSONS**

У статті доведено, що прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб – це специфічний вид процесуальної діяльності прокурора, спрямований на реалізацію повноважень у обов'язі, передбаченому законом та необхідному для визначення ходу досудового розслідування, організацію швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин учиненого кримінального правопорушення для надання зібраним доказам належної правової оцінки та забезпечення захисту конституційних прав і свобод особи, їх відновлення у разі порушення при проведенні процесуальних дій в рамках кримінального провадження, забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень, а також запобігання вчиненню кримінальних правопорушень особами щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження. Аргументовано, що кримінальна процесуальна діяльність прокурора в кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб носить характер процесуального керівництва, оскільки: по-перше, прокурор є суб'єктом внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та керівником розслідування; по-друге, він формує підозру, погоджує клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, а також про застосування інших заходів, які обмежують права і свободи таких осіб шляхом організації ефективного досудового розслідування; по-третє, проводить досудове розслідування в суворій відповідності з вимогами закону з метою всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень, формування належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів для обґрунтованого твердження про вину осіб передбачених ст. 480 Кримінального процесуального кодексу України у вчиненні кримінального правопорушення. Такий підхід до функціональної характеристики діяльності прокурора в досудовому провадженні відповідає нормативному змісту п. 2 ст. 131-1 Конституції України, у якому зазначено, що прокуратура здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку.

Ключові слова: прокурор, кримінальна-процесуальна діяльність, кримінальне провадження, процесуальний порядок, окрема категорія осіб.

The article proves that prosecutorial supervision in the form of procedural guidance in criminal proceedings against a separate category of persons is a specific type of procedural activity of the prosecutor, aimed at the exercise of powers to the extent provided by law and necessary to determine the course of the pre-trial investigation, the organization of a quick, complete, comprehensive and unbiased investigation – the study of all the circumstances of a committed criminal offense in order to provide the collected evidence with a proper legal assessment and ensure the protection of the constitutional rights and freedoms of a person, their restoration in the event of a violation during the conduct of

procedural actions within the framework of criminal proceedings, ensuring the adoption of legal and impartial procedural decisions, as well as preventing the commission of criminal offenses by persons for whom a special procedure of criminal proceedings is carried out. It is argued that the prosecutor's criminal procedural activity in criminal proceedings against a separate category of persons has the character of procedural management, because: first, the prosecutor is the subject of entering information into the Unified Register of Pretrial Investigations and the head of the investigation; secondly, he forms a suspicion, approves a request for permission to detain, choose a preventive measure in the form of detention or house arrest, as well as apply other measures that limit the rights and freedoms of such persons by organizing an effective pre-trial investigation; thirdly, conducts a pre-trial investigation in strict accordance with the requirements of the law with the aim of a comprehensive, complete and impartial investigation of the circumstances of the criminal proceedings, ensuring the adoption of legal and impartial procedural decisions, the formation of appropriate, admissible, reliable and sufficient evidence for a substantiated assertion of the guilt of the persons provided for in Article. 480 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the commission of a criminal offense. This approach to the functional characteristics of the prosecutor's activity in pre-trial proceedings corresponds to the normative content of Article 2. 131-1 of the Constitution of Ukraine, which states that the prosecutor's office carries out the organization and procedural management of pre-trial investigations, the decision in accordance with the law of other issues during criminal proceedings, supervision of covert and other investigative and search actions of law enforcement agencies.

Key words: *prosecutor, criminal procedural activity, criminal proceedings, procedural order, separate category of persons.*

Розбудова в Україні правової держави, для якої людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, висуває на перше місце у сфері правового регулювання суспільних відносин права та свободи людини і громадянина. Ці положення набувають особливого значення для кримінально-процесуальної діяльності, оскільки вона поєднана з втручанням в особисте життя громадян, обмеженням у випадках, передбачених законом, їх прав і свобод, застосуванням заходів процесуального примусу. Реалізація у кримінальному законодавстві принципів правової держави є органічною передумовою забезпечення прав і законних інтересів громадян, які залучаються до сфери кримінального судочинства.

Одним з державних інститутів, який здійснює нагляд за додержанням і застосуванням законів у державі є прокуратура України. Її діяльність багатопланова, і одним з напрямків цієї діяльності, є участь прокурора в кримінальному процесі [1].

Відповідно до ст. 131–1 Конституції України прокуратура здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку [2]. В той же час згідно із Законом України «Про прокуратуру» (ч. 1 ст. 25) [3] ця функція викладена іншим чином: «Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4] та Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України [5]». На сьогодні взагалі не регламентовано особливості здійснення такого нагляду, зокрема, той же порядок входження прокурора у приміщення органів правопорядку, які є режимними об'єктами, з метою здійснення наглядових повноважень, у тому числі щодо проведення там відповідних перевірок.

Як зазначає І. В. Рогатюк, кримінально-процесуальна діяльність прокурора – це врегульована кримінальним процесуальним законодавством діяльність спеціально уповноваженого державою суб'єкта, що здійснюється в чітко визначених законодавством межах, у відповідній процесуальній формі та з метою забезпечення реалізації завдань кримінального провадження [6, с. 46].

Така діяльність, як зазначає О. М. Толочко, змістовно охоплює такі конституційні функції органів прокуратури: підтримання державного обвинувачення та нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство. Форми і методи виконання процесуальних функцій залежать від стадії кримінального процесу, на якій здійснюється діяльність прокурора. Наприклад, у досудовому кримінальному провадженні

прокурор діє передусім як організатор розслідування кримінальних правопорушень, відповідає за строк і якість їх розслідування та передачу матеріалів кримінальних проваджень до суду. Він процесуально керує досудовим розслідуванням. У судовому провадженні прокурор як рівноправна сторона процесу підтримує державне обвинувачення, а в разі прийняття судом незаконного або необгрунтованого рішення – має право оскаржувати його та відстоювати свою думку у вищому суді [7].

Законодавчо визначеним функціям прокурора відповідають напрями його кримінально-процесуальної діяльності – наглядовий (процесуальне керівництво досудовим розслідуванням) та обвинувальний (починаючи з повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення й до винесення обвинувального вироку суду). Проте серед науковців відсутня єдність думок щодо цього питання. В контексті нашого предмету дослідження розглянемо детальніше.

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [4]. У свою чергу, розглядаючи алгоритм участі прокурора у досудовому кримінальному провадженні, І. І. Шульган виділяє наступні процесуальні повноваження прокурора залежно від етапів досудового розслідування:

1) на початковому етапі кримінального провадження – з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань прокурор зобов'язаний забезпечити виконання вимог ст. 214 КПК України передусім стосовно порядку внесення даних до ЄРДР, строків цих дій, повноти відомостей, визначення підслідності тощо;

2) на етапі проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій: прокурор покликаний забезпечити правильність тактики і методики розслідування кримінальних правопорушень, планування слідчих дій, дотримання встановлених законом строків, а також неухильне додержання прав та законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) на етапі повідомлення про підозру прокурор забезпечує своєчасність повідомлення про підозру, додержання вимог закону стосовно змісту повідомлення про підозру, зміни повідомлення про підозру, забезпечення прав підозрюваного та ін.;

4) на етапі закінчення досудового розслідування процесуальні повноваження прокурора здійснюються в одній із форм, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України. На вказаному етапі прокурор також повинен забезпечити відкриття матеріалів досудового розслідування відповідно до ст. 290 КПК України, вжити заходів, спрямованих на ознайомлення з матеріалами, зібраними стороною захисту [4; 8, с. 517].

З огляду на аналіз цієї та інших статей КПК України можна зробити висновок, що до компетенції прокурора у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб віднесено прийняття найбільш істотних рішень у кримінальному провадженні. Фактично прокурор уповноважений керувати усіма діями слідчого та надавати вказівки щодо ходу подальшого розслідування, проводити перевірку діяльності органів досудового розслідування.

На думку М. Й. Курочки і П. М. Каркача прокурорський нагляд – це самостійний вид державної діяльності. Його відмінність від інших видів діяльності визначається специфікою змісту. Зокрема, це перевірка додержання вимог законів, вжиття заходів щодо усунення виявлених правопорушень за допомогою засобів, наданих законом виключно прокуратурі [9]. За дослідженням Л. М. Кириї, у теорії права прокурорський нагляд визначено як регламентована законодавчими і відомчими актами діяльність прокурора, спрямована на виявлення та усунення порушень законності, захист конституційних прав та інтересів громадян, що виникає при здійсненні функцій прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів [10, с. 12].

У свою чергу, В. В. Луцик, наголосив, що концепція ч. 2 ст. 36 КПК України, за якою процесуальне керівництво розглядається як форма нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, істотно звужує конституційну функцію прокуратури, закріплену в п. 2 ст. 121 Конституції України, оскільки за змістом нагляд за додержанням законів є значно ширшим, ніж процесуальне керівництво, і відрізняється обсягом та характером повноважень прокурора, а також різним колом завдань, які передбачені для цих видів діяльності [11, с. 232].

Більш обгрунтовано розмежували ці поняття М. В. Руденко та В. П. Півненко, які зазначають, що прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування – це, по-перше, самостійний напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин учиненого кримінального правопорушення для надання зібраним доказам належної правової оцінки,

що вказує на функціональний характер вказаної прокурорської діяльності. По-друге, якщо виконання прокурором функції нагляду за додержанням законів спрямоване на забезпечення законності всього досудового розслідування (дій і рішень всіх учасників цієї стадії процесу без будь-якого винятку), то виконання ним функції процесуального керівництва спрямоване лише на забезпечення швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування кримінального правопорушення владними суб'єктами процесу – дізнавачами і слідчими, діючими вже в рамках забезпеченого прокурором режиму законності [12, с. 279].

Сутність прокурорського нагляду на досудовому провадженні, на думку О. Ю. Татарова, полягає, з однієї сторони, у спостереженні за тим, щоб органи і посадові особи, на діяльність яких розповсюджуються наглядові повноваження, дотримувалися покладених на них обов'язків та правил, а з іншої – у разі порушення цих правил – у своєчасному застосуванні заходів для відновлення законності з притягненням винуватих до відповідальності. При цьому об'єктом прокурорського нагляду є встановлений законом порядок вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та процес їх розслідування [13].

Найбільш дискусійним стосовно визначення поняття прокурорського нагляду є питання про віднесення його до процесуальної або ж непроцесуальної діяльності [14], а також пошуку критеріїв співвідношення прокурорського нагляду й функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням [15, с. 183]. У зв'язку з цим, чинне законодавство потребує закріплення визначення поняття прокурорського нагляду та процесуального керівництва, а також вдосконалення та більш чіткого визначення функцій і повноважень прокурора на досудовому розслідуванні кримінальних проваджень.

Функція прокурорського нагляду за додержанням законів у досудовому розслідуванні реалізується здебільшого прокурором вищого рівня (керівником органу прокуратури), а функція процесуального керівництва – переважно прокурором, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні (процесуальним керівником). Зі змісту визначення про те, що процесуальне керівництво прокурора – це організація процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координація процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання у процесі розслідування вимог законів [16, с. 120], стає зрозуміло, що цій прокурорській діяльності притаманні ознаки адміністрування, розпорядництва, а не нагляду. Керівництво – це різновид управління в структурі держави і суспільства, яке пов'язане з розв'язанням суспільно-управлінських завдань загальної компетенції. Керівник – посадова особа, яку наділено адміністративною владою щодо очолюваного нею колективу і яка здійснює внутрішньо-організаційне управління ним [17, с. 82].

Відтак, об'єднувати функції нагляду і процесуального керівництва чи ставити між ними знак рівності не можна. Адже прокурор (процесуальний керівник) в умовах сьогодення – активний учасник (організатор) процесу досудового розслідування і несе відповідальність за всі рішення, дії чи бездіяльність дізнавача та слідчого. Тобто він не є посадовою особою, яка наглядає за досудовим розслідуванням, умовно кажучи, як стороння особа [18, с. 6-7; 19, с. 165].

На підтвердження вищевикладеного, В. М. Юрчишин вважає, що процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням не є формою нагляду прокурора за його законністю, і, навпаки,гляд за законністю не є формою процесуального керівництва. Процесуальне керівництво прокурора розслідуванням не має на меті виявлення порушень закону органами досудового розслідування та ініціювання питання про притягнення слідчих та їхніх керівників до юридичної відповідальності [20, с. 184].

Власне поняття процесуального керівництва досудовим розслідуванням, І. Гловюк, визначає як регламентовану нормами кримінального процесуального законодавства цілеспрямовану діяльність прокурора щодо організації швидкого та повного розслідування (у формі дізнання та досудового слідства) шляхом прийняття процесуальних рішень і забезпечення їх виконання [21, с. 83]. Схожої думки дотримується О. Попович, який визначає процесуальне керівництво як специфічний багатоетапний напрям кримінально-процесуальної діяльності прокурора, спрямований на ефективну організацію досудового розслідування з використанням комплексу владно-розпорядчих повноважень, якими він наділений [22].

У свою чергу, І. В. Рогатюк зазначає, що процесуальне керівництво – обвинувальний напрям діяльності прокурора на стадії досудового розслідування сутність якого складає регламентована Конституцією та законами України кримінальна процесуальна діяльність прокурора, що реалізується шляхом організації нагляду у кримінальному провадженні та є складовою публічного обвинувачення [6].

Звичайно, таке різноманіття поглядів переконує у складності наукового та практичного вирішення цього питання, що пояснюється універсальністю закріплених за прокурором повноважень. Залежно від ситуації, вони можуть застосовуватись як при здійсненні нагляду за додержанням законів усіма учасниками кримінального процесу, так і для реалізації процесуального керівництва окремими суб'єктами, які покликані здійснити швидке, повне і неупереджене досудове розслідування. Отже, враховуючи різні позиції вчених стосовно прокурорського нагляду маємо можливість дати власне її визначення. На нашу думку, прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб – це специфічний вид процесуальної діяльності прокурора, спрямований на реалізацію повноважень у обсязі, передбаченому законом та необхідному для визначення ходу досудового розслідування, організації швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин учиненого кримінального правопорушення для надання зібраним доказам належної правової оцінки та забезпечення захисту конституційних прав і свобод особи, їх відновлення у разі порушення при проведенні процесуальних дій в рамках кримінального провадження, забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень, а також запобігання вчиненню кримінальних правопорушень особами щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження.

У зв'язку з цим, пропонуємо доповнити новим п. 15-1 ч. 1 ст. 3 КПК України у наступній редакції: «Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням – процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні, що здійснюється ним шляхом реалізації повноважень у обсязі, передбаченому законом та необхідному для визначення ходу досудового розслідування, організації швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин учиненого кримінального правопорушення для надання зібраним доказам належної правової оцінки та забезпечення захисту конституційних прав і свобод учасників провадження, їх відновлення у разі порушення при проведенні процесуальних дій, забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень».

Сьогодні прокурор – процесуальний керівник – ключова фігура досудового розслідування, відповідальна за забезпечення законності та якісного розслідування кожного кримінального провадження. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що новації, введені Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р., спрямовані на переорієнтацію ролі прокурора (процесуального керівника) з епізодичного нагляду на безперервне керівництво ходом досудового розслідування конкретного кримінального провадження [8, с. 519].

Якісно нова роль щодо забезпечення законності в кримінальному провадженні визначена для прокурора як сильного і незалежного його учасника, рушійної сили кримінального процесу [23, с. 12]. Для успішного виконання вказаного обов'язку законодавець України наділів прокурора, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, правом процесуального керівництва досудовим розслідуванням та запровадив у кримінальний процес принципи «незмінності прокурора» і «самостійності прокурора» (ч. 1 і 2 ст. 36, ч. 2 ст. 37 КПК України). Відтепер жодне з основних рішень дізнавача і слідчого у кримінальному провадженні без затвердження (погодження) його прокурором не набуває юридичної сили. За таких обставин зростає роль прокурора і його відповідальність саме за кінцевий результат кримінального провадження. Колишній епізодичний, вибірковий прокурорський нагляд перетворюється на безперервне процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Тепер прокурор не тільки наглядає за законністю, а й організовує процес досудового розслідування, а у подальшому – підтримує державне обвинувачення в суді, за необхідності бере участь на стадіях перегляду судових рішень. Таким чином забезпечується принцип незмінності прокурора на всіх стадіях кримінального провадження – від його початку до набрання судовим рішенням законної сили. Адже загальновідомо, що найкраще підтримує державне обвинувачення в суді той прокурор, який керував досудовим розслідуванням і разом зі слідчим збирав докази [19, с. 161].

Прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування – це, по-перше, самостійний напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування, дослідження всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення з метою надання зібраним доказам належної правової оцінки.

Чинним КПК України визначені такі повноваження Генерального прокурора (виконувача обов'язків Генерального прокурора) у здійсненні досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого окремою категорією осіб (ст. 480 КПК України), оскільки саме він

вносить відомості, що можуть свідчити про вчинення такими особами до ЄРДР (ч. 1 ст. 480-1, ч. 1 ст. 482-2 КПК України), здійснює письмове повідомлення про підозру (ч. 1 ст. 481 КПК України), погоджує клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, обшук, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також про застосування інших заходів, у тому числі НСРД, що відповідно до закону обмежують права і свободи таких осіб (ст. 482-2 КПК України). Водночас, як стверджує Х. М. Танривердієв «...Такий законодавчий підхід містить значні корупційні ризики та загалом може призвести до неможливості притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України, навіть за вчинення кримінального правопорушення, жодним чином не пов'язаного із здійсненням його повноважень (наприклад, за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України)» [24, с. 8].

Таким чином, сутність прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва проявляється у безпосередньому спрямуванні прокурором з допомогою певних організаційних та процесуальних важелів (вказівок, доручень, процесуальних дій та рішень) ходу та перебігу кримінального провадження на стадії досудового розслідування, задля досягнення органом, який здійснює таке розслідування, конкретного результату у вигляді захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. При цьому ефективність такої діяльності подвоюється, оскільки прокурор, на відміну від суто наглядових повноважень, бере активну участь у визначенні кола доказів, способів їх отримання у конкретному кримінальному провадженні, проведенні із зазначеною метою певних процесуальних дій, забезпечуючи одночасно законність дій слідчого та уповноваженого оперативного підрозділу під час вимушеного обмеження конституційних прав окремих осіб визначених ст. 480 КПК України.

Підсумовуючи проведені дослідження, слід констатувати, що процесуальне керівництво, в одиничному сенсі, становить діяльність прокурора у межах певного конкретно визначеного кримінального провадження, тоді як нагляд за негласною діяльністю може охоплювати безліч кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ. Закон України «Про прокуратуру» був би об'єктивнішим якби розкривав основні терміни з питань організації прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні негласних слідчих оперативно-розшукової діяльності, зокрема і органами Національної поліції України. Доцільно в цьому визначити поняття та сутність прокурорського нагляду у даній сфері, цілі, завдання, об'єкт, предмет і межі прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій органами Національної поліції України.

Список використаних джерел:

1. Бегма А. П. Прокурор як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності: автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2011. 23 с.
2. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.
7. Толочко О. М. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні: структурно-функціональний аспект. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2013. № 4 (32). С. 49–55.
8. Шульган І. І. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як окрема функція органів прокуратури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Юридичні науки. 2016. № 837. С. 516–520.

9. Прокурорський нагляд в Україні: підручник / М. Й. Курочка, П. М. Каркач ; за ред. проф. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. 424 с.
10. Кирий Л. М. Відомчий, судовий контроль та прокурорський нагляд за відмовою в порушенні кримінальної справи : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 15 с.
11. Луцик В. В. Правовий статус та повноваження прокурора за новим КПК України. *Митна справа*. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 231–238.
12. Руденко М. В., Півненко В. П. Про сутність прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 277–283.
13. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Донецьк: Промінь, 2012. С. 526–527.
14. Маляренко В. Т. Щодо ролі прокуратури // *Голос України*. 2010. № 235. С. 49–50.
15. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за ред. Ю. П. Аленіна. Харків: Одісей, 2009. 816 с.
16. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тацій, В. П. Пшонка, А. В. Портнов. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.
17. Юридична енциклопедія: в 6 т / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А–Г. 670 с.
18. Баганець О. Недоступна прокуратура: деякі міркування щодо оприлюдненого проекту Закону «Про прокуратуру», розробленого Адміністрацією Президента України. *Юридичний вісник України*. 2013. № 42. С. 6–7.
19. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 160–168.
20. Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 443 с.
21. Гловюк І. Процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням. *Вісник прокуратури*. 2013. № 12. С. 79–88.
22. Попович О. В. Процесуальне керівництво прокурора у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.
23. Виступ Генерального прокурора України на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перша річниця Кримінального процесуального кодексу України: здобутки і перспективи» 29 листопада 2013 року. *Вісник прокуратури*. 2013. № 12 (150). С. 5–13.
24. Танривердієв Х. М. Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2020. 20 с.

**КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ:
СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ**

**CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES AT PRE-TRIAL INVESTIGATION:
THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH OF THE PROBLEM**

Актуальність статті полягає в тому, що контрольно-наглядова діяльність на досудовому розслідуванні – одна з актуальних проблем кримінального процесуального права, цей інститут справедливо вважається дієвим засобом забезпечення законності досудового розслідування та прав його учасників, тому зрозумілий науковий і практичний інтерес до різних аспектів його нормативного регулювання та практичної реалізації. Метою статті є аналіз наукових праць, у яких досліджувались питання здійснення контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні та виявлення проблем, які ще потребують розв'язання. Проаналізовано низку наукових праць, у яких розглядаються питання теоретичного, нормативного та практичного характеру щодо здійснення контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні. Запропоновано умовну класифікацію наукових підходів залежно від кола питань, які розглядаються науковцями у межах різних предметів досліджень. Виокремлено проблеми, які ще потребують теоретичного і нормативного вирішення та запропоновано власне бачення шляхів їх розв'язання. Контроль передбачає не тільки перевірку або моніторинг чого-небудь, але також і забезпечення того, що будуть прийняті коригувальні заходи або заходи із застосуванням санкцій, якщо результати перевірки або моніторингу засвідчать таку необхідність. Контроль передбачає керівництво, спрямування, допомогу у виборі рішення чи дії з метою досягнення найкращого результату, запобігання допущенню помилок і порушень. У змагальному провадженні суд, здійснюючи контрольні повноваження під час досудового розслідування, не може одночасно здійснювати і керівництво розслідуванням з метою досягнення найбільш ефективного результату. Відомчий контроль, який здійснюється керівником органу досудового розслідування (начальником слідчого підрозділу), поряд з професійністю і відповідальністю слідчих визнано беззаперечною гарантією належного виконання слідчими покладених на них завдань. Зроблено висновок, що соціально-політичні, нормативні зміни та перетворення, розвиток правозастосовної практики, зумовлюють потребу у подальшому дослідженні, уточненні та перегляді деяких наукових положень і підходів, напрацюванні шляхів удосконалення нормативних засобів, формулюванні актуальних позицій у межах сучасної моделі (концепції) контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні.

Ключові слова: *контрольно-наглядова діяльність, досудове розслідування, наукові праці.*

The relevance of the article lies in the fact that control and supervision activities in pre-trial investigation is one of the urgent problems of criminal procedural law, this institution is rightly considered an effective means of ensuring the legality of pre-trial investigation and the rights of its participants, therefore, scientific and practical interest in various aspects of its regulatory regulation is understandable. and practical implementation. The purpose of the article is the analysis of scientific works in which

the issue of control and supervision during pre-trial investigation was investigated and the identification of problems that still need to be solved. A number of scientific works have been analyzed, which consider issues of a theoretical, normative and practical nature regarding the implementation of control and supervision activities at the pre-trial investigation. A conditional classification of scientific approaches is proposed depending on the range of issues that are considered by scientists within various research subjects. The problems that still need a theoretical and normative solution are highlighted, and one's own vision of ways to solve them is proposed. Control involves not only inspecting or monitoring something, but also ensuring that corrective or sanctioning measures are taken if the results of the inspection or monitoring indicate the need. Control involves guidance, direction, assistance in choosing a decision or action with the aim of achieving the best result, preventing mistakes and violations. In adversarial proceedings, the court, exercising control powers during the pre-trial investigation, cannot at the same time lead the investigation in order to achieve the most effective result. Departmental control, which is carried out by the head of the pre-trial investigation body (head of the investigative unit), along with the professionalism and responsibility of the investigators, is recognized as an indisputable guarantee of the investigators' proper performance of the tasks assigned to them. It was concluded that socio-political, regulatory changes and transformations, the development of law enforcement practice, lead to the need for further research, clarification and revision of some scientific provisions and approaches, development of ways to improve regulatory tools, formulation of current positions within the modern model (concept) of control supervisory activity in pre-trial proceedings.

Key words: *control and supervision activity, pre-trial investigation, scientific works.*

Постановка проблеми. Контрольно-наглядова діяльність на досудовому розслідуванні – одна з актуальних проблем кримінального процесуального права, цей інститут справедливо вважається дієвим засобом забезпечення законності досудового розслідування та прав його учасників, тому зрозумілий науковий і практичний інтерес до різних аспектів його нормативного регулювання та практичної реалізації.

Аналіз останніх наукових публікацій. Наукові та практичні засади контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні розглядали у своїх працях Ю.П. Аленін, Б.В. Асрієв, В.П. Ашитко, О.В. Баулін, О. М. Бандурка, В.П. Божьєв, Д.О. Влезько, Г.П. Власова, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.В. Кальницький, М.І. Кулагін, О.П. Кучинська, А.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.В. Мешков, П.І. Міноков, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, Є.О. Новіков, М.А. Погорєцький, О.В. Петков, В.О. Попелюшко, Р.Ю. Савонюк, Г.П. Середа, С.А. Табаков, О.Ю. Татаров, В.М. Тertiшник, А.Р. Туманянц, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, Х.С. Таджикиєв, В.І. Фаринник, В.М. Федченко, О.В. Хімічева, С.С. Чернявський, О.О. Чувільов, М.М. Черняков, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська та інші науковці.

Метою статті є аналіз наукових праць, у яких досліджувались питання здійснення контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні та виявлення проблем, які ще потребують розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Опрацювання наукового матеріалу дає підстави для висновку, що різні проблеми контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні тривалий час активно вивчаються, а отже, наразі накопичено значний та змістовний науковий масив. Він включає роботи про проблеми контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні загалом, її здійснення окремими суб'єктами, за певними напрямками, видами – як самостійні проблеми, співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю та ін. Науковці звертаються до питань контрольно-наглядової діяльності у дослідженнях іншої проблематики, переважно щодо питань проведення досудового розслідування, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, питань дотримання прав людини у кримінальному провадженні тощо.

Переважно досліджувану проблематику розкривають визначаючи поняття нагляду і контролю, здійснюючи їх співставлення і порівняння, розмежування та визначення специфічних ознак. У структурі дисертаційних досліджень виокремлюють підрозділи, присвячені контрольно-наглядовій діяльності залежно від суб'єкта її здійснення: контроль керівника органу досудового розслідування, прокурорський нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, судовий контроль у досудовому розслідуванні.

Убачається, що такий підхід спрощує сприйняття складових контрольно-наглядової діяльності, що сприяє уявленню про ступінь їх наукового розроблення та дозволяє виявити проблеми, які ще потребують вирішення.

У межах умовної класифікації наукових праць до першої групи віднесено роботи, у яких одночасно розглядаються всі види контрольно-наглядової діяльності.

Г.Р. Колесник у дисертації «Функціональне призначення нагляду і контролю у досудовому розслідуванні» зазначає, що прокурорський нагляд, відомчий контроль і судовий контроль – обов'язкова і невід'ємна складова досудового розслідування, без якої воно здійснюватися не може. Ці самостійні, публічні види кримінальної процесуальної діяльності представляють собою специфічну наглядово-контрольну систему, системоутворюючим фактором якої є не вертикальний, а функціональний принцип, обумовлений спільними цілями і завданнями кримінального провадження та процесуальними формами їх досягнення [1, с. 2–3].

А.Б. Степанов у дослідженні «Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування» зауважує про постійні зміни законодавства, що передбачають передачу повноважень від одних суб'єктів контрольно-наглядової діяльності до інших, що негативно позначається на ефективності досудового розслідування, знижує рівень правової захищеності його учасників. Крім цього, до факторів, які знижують ефективність реалізації контрольних і наглядових функцій, належить паралелізм і дублювання в діяльності суб'єктів, які їх здійснюють (наприклад, відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює організацію досудового розслідування; таку ж само функцію покладено на керівника органу досудового розслідування згідно до ч. 1 ст. 39 КПК України), іноді зайва формалізованість процедур звернення учасників кримінального провадження за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів та отримання дозволів на проведення стороною обвинувачення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в умовах невідкладності тощо [2, с. 1–2].

До другої групи ми віднесли праці, у яких один з видів контрольно-наглядової діяльності є предметом дослідження.

О.М. Сало у дисертації «Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій» пропонує авторське визначення реалізації повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій як закріплених кримінальними процесуальними нормами прав та обов'язків уповноваженого суб'єкта на здійснення контролю, організації, прийняття рішення та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечення своєчасного та повного їх проведення і використання у доказуванні; виокремлює такі види повноважень керівника органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: повноваження, визначені кримінальними процесуальними нормами; організаційно-контрольні повноваження; ініціювання, прийняття рішення, проведення НСРД, користуючись правами слідчого; напрями повноважень керівника органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: організаційні; контрольні; безпосередні; виконавчі [3, с. 9].

В.М. Юрчишин у дисертаційному дослідженні «Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика» вивчає питання реалізації функції нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування, процесуального керівництва досудовим розслідуванням, правовідносини прокурора з учасниками, які наділені владними повноваженнями: слідчим, керівником органу досудового розслідування, слідчим суддею. В.М. Юрчишин вважає, що нагляд і процесуальне керівництво прокурора як «зовнішні» функції мають для досудового розслідування державно-забезпечувальне значення, яке відтворюється в повноті розслідування й законності, а внутрішня організаційно-управлінська (контрольна) діяльність керівника органу досудового розслідування відіграє щодо функції слідчого лише службову роль, забезпечуючи оптимальний темп і якість слідчої роботи [4, с. 12].

І.В. Рогатюк у роботі «Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування» розкриває організаційно-правові засади діяльності прокурора з нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, досліджує кримінальну процесуальну діяльність прокурора з нагляду за законністю застосування заходів забезпечення кримінального провадження, під час проведення слідчих (розшукових) дій, погодження та прийняття рішень про зупинення та закінчення досудового розслідування [5, с. 3–4].

О.О. Цимбалістенко у дисертації «Організаційно-правові основи прокурорського нагляду за додержанням законів на початковому етапі досудового розслідування» розглядає предмет

і завдання прокурорського нагляду, його правові основи, шляхи виявлення порушень закону на початковому етапі досудового розслідування та засоби прокурорського реагування на них, визначає організаційно-методичні засади, що включають нагляд прокурора за законністю прийняття, обліку, реєстрації і внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальні правопорушення, перевірку прокурором законності прийняття, обліку і реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, методику прокурорського нагляду за внесенням відомостей про кримінальні правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, особливості здійснення прокурором процесуального керівництва і організації процесуальних дій на початковому етапі досудового розслідування, забезпечення прокурором прав і законних інтересів учасників кримінального провадження на початковому етапі досудового розслідування [6, с. 14].

В.І. Чорнобук у дослідженні «Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу» (за КПК 1960 р.) підтримав позицію Ю.М. Грошевого, В.Д. Бринцева та ін. щодо необхідності введення до штату судових органів посади слідчих судді. Оскільки судовий контроль є інша, допоміжна по відношенню до правосуддя форма здійснення судової влади, то слідчі судді мають скласти окрему гілку судової влади, яка здійснюватиме контроль за законністю та обґрунтованістю дій і рішень органів досудового розслідування, що суттєво обмежують конституційні права громадян. Пропонується закріпити в законі процесуальний статус та повноваження слідчих суддів і створення в судах служби з досудових питань [7, с. 10].

Потрібно відзначити, що на час дії КПК 1960 р. правники, які вивчали питання судового контролю підтримували та обґрунтовували необхідність законодавчого оформлення цього інституту та його розвитку, формулювали відповідні пропозиції, напрацьовували термінологію і таким чином провели значну роботу, результати якої стали основою для формування чинних інститутів (І.В. Гловюк «Судова діяльність у досудових стадіях кримінального процесу: теорія і практика», Ю.В. Скрипіна «Судова діяльність у досудових стадіях кримінального процесу: теорія і практика», М.Г. Шавкун «Процесуальний контроль органів судової влади на досудових стадіях кримінального процесу», Д.П. Кисленко «Судовий контроль під час розслідування злочинів», С.Г. Герасименко «Судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства: національне законодавство та зарубіжний досвід», В.В. Косов «Суб'єкти судово-контрольного провадження на досудових стадіях кримінального процесу» та ін).

С.О. Пшенічко у дисертації «Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні» розмежовує систему загальних положень оскарження як кримінально-процесуальної діяльності з подання скарги та загальних положень оскарження як діяльності слідчого судді та прокурора з розгляду скарг (контрольно-наглядового провадження в досудовому провадженні); виокремлює спеціальні ознаки повноважень слідчого судді: реалізація у межах функцій судового контролю в досудовому провадженні; різнопредметний характер; можливість ініціювання, як правило, лише зацікавленими суб'єктами; можливість застосування розсуду, однак у межах вирішення окремих питань; диверсифікованість форм здійснення повноважень слідчого судді (у формі розгляду клопотань, скарг, заяв, постановлення ухвали порядку ст. 206 КПК); визначеність суб'єкта реалізації повноважень характером питання, що підлягає розгляду; можливість реалізації лише у досудовому провадженні [8, с. 6–7].

О.І. Полохович у дисертації «Судовий контроль при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій» зазначає, що встановлено іманентні ознаки цього напрямку судового контролю, до яких віднесено: (а) процесуальну пасивність суб'єкта, контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів якого здійснюється, (б) відсутність змагальності та гласності, (в) превентивність, (г) імперативність (остаточність) рішення слідчого судді та (д) самостійний характер рішення слідчого судді, з'ясовано співвідношення функцій судового контролю при проведенні НСРД з основними кримінальними процесуальними функціями, а саме – функцією кримінального переслідування, захисту та правосуддя [9, с. 2].

А.Ф. Бондюк досліджує процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні, зокрема поняття слідчого судді як суб'єкта реалізації функцій судового контролю у кримінальному провадженні, поняття функцій судового контролю, правове та організаційне забезпечення її реалізації на стадії досудового розслідування, прийняття слідчим суддею рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, про проведення процесуальних дій, що обмежують конституційні права особи, під час розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора, інші процесуальні повноваження

слідчого судді, спрямовані на забезпечення процесуальних прав суб'єктів кримінального провадження [10, с. 10].

М.А. Макаров у монографії «Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі» визначає теоретичні основи судового контролю у кримінальному процесі, що включає наступні положення: слідчий суддя як суб'єкт здійснення судового контролю, поняття і види судового контролю у кримінальному процесі, межі судового контролю, а також питання щодо рішень слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення процесуальних дій, оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності, прийняття слідчим суддею рішень при здійсненні видачі особи (екстрадиції) [11, с. 3–4].

До третьої групи віднесено роботи, у яких окремі питання контрольно-наглядової діяльності розглядаються у межах іншої проблематики.

О.Ю. Татаров у роботі «Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади» у розділі «Концептуальні засади контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні» розглядає питання оптимізації відомчого контролю за досудовим провадженням у слідчих підрозділах та пропонує шляхи удосконалення інституту прокурорського нагляду на досудовому провадженні [12, с. 3–4].

В.В. Павловський у дисертації «Загальні положення досудового розслідування «вивчаючи загальні положення досудового розслідування звертається до питання обґрунтування ролі та критеріїв ефективності відомчого та судового контролю, прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва на стадії досудового розслідування як процесуальних гарантій реалізації загальних положень досудового розслідування [13, с. 8] і зазначає, що основними критеріями оцінки ефективності здійснення прокурором та керівником органу досудового розслідування їх повноважень у кримінальному провадженні необхідно визначити, а саме: своєчасне вжиття заходів щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, поновлення порушених прав та інтересів, притягнення винуватих осіб до встановленої законом відповідальності, забезпечення повного відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди; виявлення причин вчинення кримінальних правопорушень і умов, що сприяли цьому, вжиття заходів до їх усунення; додержання законності при реєстрації та вирішенні заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення; забезпечення достовірності обліку показників щодо стану злочинності та якості досудового розслідування; забезпечення додержання вимог закону щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення; своєчасне скасування незаконних процесуальних рішень у кримінальних провадженнях [13, с. 14].

Д.А. Пеший у роботі «Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні» серед гарантій забезпечення законності визначає судовий контроль та позасудові засоби – прокурорський нагляд і відомчий процесуальний контроль. Автор зазначає, що судовий контроль, як засіб забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні, на відміну від прокурорського нагляду (процесуального керівництва досудовим розслідуванням) та відомчого контролю, має іншу правову природу і контролем, у традиційному значенні, не виступає. Контроль передбачає не тільки перевірку або моніторинг чого-небудь, але також і забезпечення того, що будуть прийняті коригувальні заходи або заходи із застосуванням санкцій, як результати перевірки або моніторингу засвідчать таку необхідність. Контроль передбачає керівництво, спрямування, допомогу у виборі рішення чи дії з метою досягнення найкращого результату, запобігання допущенню помилок і порушень. У змагальному провадженні суд, здійснюючи контрольні повноваження під час досудового розслідування, не може одночасно здійснювати і керівництво розслідуванням з метою досягнення найбільш ефективного результату. Суд повинен залишатись об'єктивним і неупередженим. За таких умов суд, визнаючи рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора незаконними та необґрунтованими, залишається байдужим до кінцевого результату розслідування і не може давати будь-яких вказівок органу досудового розслідування, прокурору, крім як про забезпечення прав учасників провадження у відповідності із законом і правозастосовною практикою з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. За таких обставин діяльність суду не може бути визнана «контролем» у традиційному значенні [14, с. 16–17]. Відомчий контроль, який здійснюється керівником органу досудового розслідування (начальником слідчого підрозділу), поряд з професійністю і відповідальністю слідчих визнано беззаперечною гарантією належного виконання слідчими покладених на них завдань. Основним напрямом діяльності керівника органу досудового розслідування вважається здійснення процесуального контролю,

поряд з управлінською діяльністю і функцією розслідування конкретних кримінальних правопорушень [14, с. 18].

Д.Є. Крикливець у дисертації «Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею» підтримує позицію згідно з якою судовий контроль за досудовим розслідуванням та правосуддя є окремими видами діяльності суду, що також значно розірвані у часі. Разом з тим вони пов'язані, оскільки швидке, повне та максимально об'єктивне здійснення судового контролю створить належні умови для ефективного правосуддя [15, с. 10].

У дослідженні В.К. Волошиної «Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування» висунуто та обґрунтовано тезу про те, що до специфічних принципів стадії досудового розслідування відноситься принцип відомчого контролю за законністю дій та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування; сформульовано визначення принципу відомчого контролю, принципу прокурорського нагляду принципу судового контролю за законністю дій та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування [16, с. 8].

О.В. Ромасєєв у дослідженні «Оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування» пропонує низку наукових висновків: авторську класифікацію суб'єктів розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора залежно від їх правового статусу: суб'єкти, які здійснюють відомчий контроль; суб'єкти, які здійснюють прокурорський нагляд; суб'єкти, які здійснюють судовий контроль (слідчий суддя та колегія суддів апеляційного суду); нормативно передбачити процесуальний порядок виконання ухвали слідчого судді щодо задоволення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, який полягає в ухваленні рішення про здійснення контролю прокурором щодо виконання ухвали слідчого судді; інформування прокурором скажника про виконання ухвали слідчого судді; інформування суду про виконання ухвали у встановлені строки; пропозиції щодо закріплення окремою нормою, яка передбачала б можливість оскарження рішення, дії, бездіяльності слідчого, прокурора залежно від компетенції уповноваженого суб'єкта: подання скарги прокурору, а у разі відмови або часткового задоволення – до слідчого судді; подання скарги слідчому судді [17, с. 4].

Предметом наукових дискусій було і залишається питання співвідношення відомчого, судового контролю, прокурорського нагляду.

Г.А. Новікова зазначає, що у теорії кримінального процесу до теперішнього часу не склалися однозначна позиція про співвідношенні форм процесуального контролю і нагляду на досудовому провадженні, оскільки певні засоби їх реалізації в силу єдності їх призначення тісно взаємопов'язані, а нерідко дублюють один одного. Дійсно, з точки зору системного підходу різні ієрархічно пов'язані і не пов'язані суб'єкти контролю та нагляду в комплексі впливають на один об'єкт – досудове провадження, поділ праці між ними дозволяє кожному вносити саме власну частку у вирішення колективного завдання. У зв'язку з цим необхідно домогтися, щоб положення, при якому начальник слідчого відділу, з одного боку, прокурор – з іншого, і суд – з третього, не підміняли один одного у своїй службовій діяльності [18, с. 100].

Висновок. Отже, наразі виконано значний обсяг роботи у напрямі становлення, розвитку наукового знання про різні проблеми здійснення контрольно-наглядової діяльності, вирішено низку складних, різнопланових завдань насамперед щодо визначення і упорядкування повноважень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності.

Незважаючи на те, що накопичений науковий та практичний досвід містять низку важливих висновків, потрібно визнати складність їх системного опрацювання та всебічного пізнання в силу розрізненості та значного обсягу такого масиву.

На наше переконання, соціально-політичні, нормативні зміни та перетворення, розвиток правозастосовної практики, зумовлюють потребу в подальшому дослідженні, уточненні та перегляді деяких наукових положень і підходів, напрацюванні шляхів удосконалення нормативних засобів, формулюванні актуальних позицій у межах сучасної моделі (концепції) контрольно-наглядової діяльності на досудовому провадженні.

Список використаних джерел:

1. Колесник Г.Р. Функціональне призначення нагляду і контролю у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 224 с.
2. Степанов А.Б. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 246 с.

3. Сало О.М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 254 с.
4. Юрчишин В.М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 443 с.
5. Рогатюк І.В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.
6. Цимбалістенко О.О. Організаційно-правові основи прокурорського нагляду за дотриманням законів на початковому етапі досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2017. 262 с.
7. Чорнобук В.І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2007. 25 с.
8. Пшенічко С.О. Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2014. 23 с.
9. Поллохович О.І. Судовий контроль при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 231 с.
10. Бондюк А.Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 241 с.
11. Макаров М.А. Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі: монографія. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 434 с.
12. Тагаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади: монографія. Донецьк: ТОВ «ВПІ «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.
13. Павловський В.В. Загальні положення досудового розслідування: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 22 с.
14. Пеший Д.А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 25 с.
15. Крикливець Д.Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 321 с.
16. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 23 с.
17. Ромасєєв О.В. Оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2019. 23 с.
18. Новикова А.А. Соотношение прокурорского надзора и судебного контроля по уголовным делам. *Символ науки*. 2018. № 6. С. 99–104

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.45>

РИМАРЧУК О.В.

ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ПІДРОЗДІЛАМИ ДІЗНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**IMPLEMENTATION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL MISCONDUCT BY UNITS OF INQUIRY OF THE NATIONAL POLICE: THEORY AND PRACTICE**

У статті проаналізовано засади теорії та практики здійснення досудового розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України. Запропоновано акцентувати увагу на низці проблемних питань, що виникають під час правореалізації нормативних елементів відповідного інституту права в контексті захисту прав і свобод людини і громадянина.

Автором доводиться, що досудове розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України є комплексним і багатовекторним процесом, що регулюється не лише Кримінальним процесуальним кодексом України та всім кримінальним процесуальним законодавством, а й організаційно-розпорядчими та іншими нормативно-правовими актами відомчої юрисдикції (зокрема тих, що врегульовують організаційні питання забезпечення їх діяльності).

Автор наполягає на тому, що специфіка здійснення досудового розслідування кримінальних проступків у Національній поліції України має серед характерних рис – значну завантаженість відповідних підрозділів, а також типовий, притаманний відповідним правовідносинам контекст і зміст, що полягає в можливості покладення обов'язків зі здійснення дізнання на інших поліцейських Національної поліції України.

Зауважується, що враховуючи специфіку та процесуальний порядок застосування статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, важливим є указання про те, що підрозділи дізнання Національної поліції України мають серед кола компетенції, досудове розслідування якої поширюється на відповідні склади кримінальних правопорушень, згідно з Кримінальним кодексом України більшу ніж інші органи досудового розслідування міру відповідальності.

Перспектива подальшого наукового аналізу полягає в необхідності поглибленого вивчення нормативно-правових основ здійснення досудового розслідування кримінальних проступків поліцейськими, на яких покладено відповідні функції наказом керівника.

Ключові слова: дізнання, засади, досудове розслідування, правопорушення, Україна, правоохорона.

The article analyzes the principles of the theory and practice of pre-trial investigation of criminal offenses by the units of inquiry of the National Police of Ukraine. It is proposed to focus on a number of problematic issues arising during the legal implementation of the normative elements of the relevant institution of law in the context of protecting the rights and freedoms of man and citizen.

The author argues that the pre-trial investigation of criminal offenses by the units of inquiry of the National Police of Ukraine is a comprehensive and multi-vector process regulated not only by the Criminal Procedure Code of Ukraine and all criminal procedural legislation, but also by organizational, administrative and other normative

legal acts of departmental jurisdiction (in particular, those that regulate organizational issues of ensuring their activities).

The author insists that the specifics of the pre-trial investigation of criminal offenses in the National Police of Ukraine have among the characteristic features – a significant workload of the relevant units, as well as a typical context and content inherent in the relevant legal relations, which consists in the possibility of imposing duties on other police officers of the National Police of Ukraine.

It is noted that taking into account the specifics and procedural procedure for establishing Article 216 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, it is important to indicate that the units of inquiry of the National Police of Ukraine have among the range of competence, the pre-trial investigation of which extends to the relevant compositions of criminal offenses, according to the Criminal Code of Ukraine, a greater measure of responsibility than other bodies of pre-trial investigation.

The prospect of further scientific analysis lies in the need for an in-depth study of the regulatory and legal framework for the pre-trial investigation of criminal offenses by the police, which are entrusted with the relevant functions by order of the head.

Key words: *inquiry, principles, pre-trial investigation, offenses, Ukraine, law enforcement.*

Актуальність тематики. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина є основною функцією державної політики, а наразі, в умовах збройної агресії росії, проти Українського суверенітету та незалежності, це питання потребує суттєвого укріплення та додаткового опрацювання з метою поліпшення якості дії зазначеного механізму.

Поліція загалом і органи досудового розслідування зокрема здійснюють свої повноваження в межах, визначених законодавством України, а також уможливають ефективну дію механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина від кримінальних правопорушень та проти-правних посягань, водночас, наразі запущено функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України, котрі здійснюють досудове розслідування кримінальних проступків, що є відносно новим процесом для вітчизняної юриспруденції. Саме в світлі цього, нами й пропонується дослідити окреслену тематику.

Засади теорії та практики здійснення досудового розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України аналізували в своїх дослідженнях такі вчені як: Ю.П. Аленін, О.В. Баулін, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, Г.Ф. Горський, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, В.О. Коновалова, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Нор, М.А. Погорельський, В.І. Сліпченко, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова та інші. Одночасно, зауважуючи, що доробок зазначених правників складає фундаментальний концепт функціонування системи кримінальної юстиції загалом, висловлені попередньо фактори та обставини створюють потребу в проведенні додаткових, локальних наукових розвідок щодо виокремлення проблемних питань функціонування відповідного інституту з метою пропонування ймовірних шляхів їх вирішення.

Метою статті є аналіз засад теорії та практики здійснення досудового розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України. Запропоновано акцентувати увагу на низці проблемних питань, що виникають під час правореалізації нормативних елементів відповідного інституту права в контексті захисту прав і свобод людини і громадянина. Це в свою чергу зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1. Дослідження понятійно-категоріального апарату об'єкта та предмета; 2. Уточнення засадничих явищ здійснення досудового розслідування кримінальних проступків, визначення ролі та місця підрозділів дізнання Національної поліції в указаній системі координат; 3. Узагальнення розуміння проблематики функціонування зазначеного інституту та пропонування низки способів їх ефективного розв'язання.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері здійснення досудового розслідування кримінальних проступків.

Предметом дослідження є теорія та практика здійснення досудового розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу статті. Прийняття 13 квітня 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України стало результатом зміцнення процесів гуманізації й демократизації в українському суспільстві, а також однією з передумов до реалізації євро інтеграційних процесів нашої держави. У зв'язку із введенням у дію Кримінального процесуального

кодексу України МВС України вживає заходів, спрямованих на вдосконалення професійного рівня працівників органів Національної поліції, а також забезпечення прав і свобод громадян під час досудового розслідування. МВС України налагодило тісну взаємодію з Генеральною прокуратурою України щодо формування єдиного підходу до вирішення проблемних питань застосування положень КПК України. Приведено у відповідність до положень Кримінального процесуального кодексу України відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти, що регулюють діяльність органів Національної поліції, зокрема щодо: порядку проведення процесуальних дій при виявленні кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами; взаємодії між органами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та прокуратури України при встановленні факту смерті людини; проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо [1]. Зазначене, на нашу думку зокрема, й на думку інших вчених суттєво посилює функційну спроможність інституту прав і свобод людини і громадянина в Україні, до дії та реального втілення в життя теоретичних конструкцій, оскільки попередньо діючий КПК, мав низку суттєвих антидемократичних прогалин.

КПК України визначено, що завданням будь-якого кримінального провадження є: «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [2]. Саме ці завдання ставляться перед підрозділами дізнання Національної поліції України та їх посадовими особами, оскільки відповідна діяльність передбачає здійснення досудового розслідування специфічної категорії (виду) кримінальних правопорушень – кримінальних проступків.

Кримінальний проступок – це один із видів кримінального правопорушення, діяння (дія чи бездіяльність), передбачене КК України, за вчинення якого призначають основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Тобто особливість кримінальних проступків у тому, що вони мають значно нижчий рівень суспільної небезпеки, ніж злочин. За їх вчинення не передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Ураховуючи ступінь небезпеки проступку і, відповідно, особи, яка підозрюється у ньому, інструменти для розслідування також мають набагато менше обмежувати його права і свободи [3]. Відповідно, ураховуючи специфіку й тяжкість даних діянь, важливим є також утворення спеціальних норм щодо функціонування зазначеної інституції й виконання нею концептуальних завдань в прийнятні строки та високою якістю.

Крім цього, науковці та практики підкреслюють, що підставами початку кримінального провадження у формі дізнання є: 1) заяви про вчинений кримінальний проступок, які можуть бути усними або письмовими (заяви можуть надійти від фізичних чи юридичних осіб); 2) повідомлення про вчинений кримінальний проступок, якими можуть бути: 1.1.) повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб; 1.2.) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу, відповідно до ч. 2 ст. 207 КПК України; 1.3.) повідомлення в засобах масової інформації; 3) самостійне виявлення слідчим, дізнавачем із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку, зокрема під час досудового розслідування; 4) самостійне виявлення прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку, а саме за результатами перевірки в порядку нагляду, зокрема під час здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів; 5) самостійно виявлені посадовою особою правоохоронних і контролюючих державних органів факти вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних проступків [4].

Незважаючи на деякі відмінності в повноваженнях слідчого та дізнавача, існують й подібні риси. До них ми можемо віднести те, що обидва учасники кримінального провадження є службовими особами встановлених КПК України органів та підрозділів, хоча перелік службових осіб, уповноважених на здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень та проступків, значно відрізняється. Так, коло осіб, уповноважених на здійснення досудового слідства, є ширшим від кола осіб, на яких покладено повноваження щодо здійснення дізнання. Також спільною рисою в роботі слідчого та дізнавача є те, що їхня компетенція встановлена КПК України [5].

О. Кобзар і М. Романов зазначають, що в умовах сталої демократії важливим є чітке визначення юридичних підстав реалізації повноважень всіх без виключення органів державної влади

та їх структурних підрозділів, у цілковитій більшості сфер їх діяльності, оскільки такі інституції зобов'язані суспільним договором діяти виключно в межах і у спосіб передбачені Конституцією та законами України. Крім цього, в умовах трансформаційних процесів, рашиської загрози Українській державності та переформатуванню системи органів правопорядку, що множить на нещодавність становлення інституту дізнання в указаній системі, нагальним є чітке розуміння правових основ здійснення досудового розслідування кримінальних проступків Національної поліції України в контексті дослідження організаційно-правових, адміністративних і кримінальних процесуальних основ функціонування підрозділів дізнання [6]. Так, слід увказати, що функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України з урахуванням підслідної завантаженості останньої відіграло кардинально позитивну роль в становленні демократичного ладу в системі кримінальної юстиції.

Н. Братішко, зазначає, що серед особливостей досудового розслідування кримінальних проступків, слід зазначити, що: цим органам дозволяється проводити всі СРД та окремі НСРД (стаття 300 КПК України); не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою; закінчення досудового розслідування кримінальних проступків здійснюється за загальними правилами, передбаченими КПК України, а саме за статтею 301 КПК України (дізнавач зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи, подати прокурору всі зібрані матеріали дізнання разом із повідомленням про підозру, про що невідкладно письмово повідомляє підозрюваного, його захисника, законного представника, потерпілого) [7]. Відповідно, наданий КПК України інструментарій не вичерпується лише зазначеними положеннями, проте інше має бути досліджене окремо.

Висновки. У статті проаналізовано засади теорії та практики здійснення досудового розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України. Запропоновано акцентувати увагу на низці проблемних питань, що виникають під час правореалізації нормативних елементів відповідного інституту права в контексті захисту прав і свобод людини і громадянина.

Автором доводиться, що досудове розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України є комплексним і багатовекторним процесом, що регулюється не лише Кримінальним процесуальним кодексом України та всім кримінальним процесуальним законодавством, а й організаційно-розпорядчими та іншими нормативно-правовими актами відомчої юрисдикції (зокрема тих, що врегульовують організаційні питання забезпечення їх діяльності).

Автор наполягає на тому, що специфіка здійснення досудового розслідування кримінальних проступків у Національній поліції України має серед характерних рис – значну завантаженість відповідних підрозділів, а також типовий, притаманний відповідним правовідносинам контекст і зміст, що полягає в можливості покладення обов'язків зі здійснення дізнання на інших поліцейських Національної поліції України.

Зауважується, що враховуючи специфіку та процесуальний порядок застосування статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, важливим є указання про те, що підрозділи дізнання Національної поліції України мають серед кола компетенції, досудове розслідування якої поширюється на відповідні склади кримінальних правопорушень, згідно з Кримінальним кодексом України більшу ніж інші органи досудового розслідування міру відповідальності.

Перспектива подальшого наукового аналізу полягає в необхідності поглибленого вивчення нормативно-правових основ здійснення досудового розслідування кримінальних проступків поліцейськими, на яких покладено відповідні функції наказом керівника.

Список використаних джерел:

1. Лекція до теми № 16 «Регламентация початку кримінального провадження» для курсантів 4 курсу факультету № 1 денної форми навчання за напрямом підготовки 6.030401 «Правознавство». URL: <https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lec.1.Diznannya.f.IIVkurs.pdf>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Дізнання: навчальний посібник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 340 с.
4. Дізнання в Національній поліції: навч. посіб. / кол. авт. за загальною редакцією доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України М.С. Цуцкірідзе. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Київ: Гол.слідч.управл. Нац. пол. України; ТОВ «7БЦ», 2022. 316 с.

5. Гаркуша А., Петриченко Є. Регламентція повноважень щодо здійснення дізнання у кримінальному процесі. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 1. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6571/1/26.pdf>

6. Організаційно-правові, адміністративні та кримінальні процесуальні аспекти діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України: монографія / М.Ю. Романов, О.Ф. Кобзар. – Кропивницький: Донецький державний університет внутрішніх справ; – Київ: 7БЦ, 2022. – 540 с.

7. Братішко Н. А. Дізнання як форма досудового розслідування. *Реформування правової системи в контексті Євроінтеграційних процесів* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 19–20 трав. 2022 р.). С. 561–564. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/88195/1/Bratishko_dosudove_rozsliduvannia.pdf;jsessionid=4770BF41D153706C2DBBE4CDCDD476BC.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.46>

СКІЧКО І.А.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF COLLABORATION

Авторкою аналізується поняття та сутність колабораційної діяльності як виду антисоціальної поведінки та явища, що загрожує державному суверенітету та територіальній цілісності. Доводиться позиція про суттєву суспільну небезпечність даного виду злочинної діяльності, зокрема в умовах активного ведення бойових дій на території України.

Встановлено, що колабораціонізм, як вид злочинної діяльності має приналежність до категорії злочинів проти основ національної безпеки України та має змістом співпрацю в формі сприяння відповідної особи чи групи осіб, які проживають на території держави, із тими особами, що протиправним й протизаконним способом здійснюють спроби її окупації.

Звертається увага на те, що колабораціонізм і пособництво в окупації не є тотожними поняттям, оскільки вони мають різну злочинну мету та особливості конструкції складу кримінального правопорушення, водночас, крізь призму процедури доказування, схожість елементів і певних особливостей діянь, як і їх відмінність, можливо встановити шляхом окреслення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення

Доведено, що видами колабораційної діяльності є ті форми та способи вчинення відповідного діяння, що спрямовані, з урахуванням кінцевої мети на досягнення злочинного результату. Водночас, розглянуто позицію низки дослідників про те, що колабораційна діяльність є добровільна та примусова, а її форми можуть виражатися військових, економічних, культурних, адміністративних, індивідуально-політичних сферах буття соціуму.

Проаналізовані матеріали показали, що питання колабораційної діяльності, як типу соціальної поведінки та вид злочинної діяльності наразі досліджені не-

достатньо, це зокрема пов'язано з нещодавнім унесенням відповідного діяння до переліку кримінально каранних, що дає підстави для подальшого аналізу процесу правозастосування окремих теоретичних категорій крізь призму слідчої та судової практик.

Ключові слова: розслідування, колабораціонізм, відповідальність, поняття, сутність, слідча діяльність, правоохорона.

The author analyzes the concept and essence of collaboration as a type of antisocial behavior and a phenomenon that threatens state sovereignty and territorial integrity. The position on the significant social danger of this type of criminal activity is proved, in particular in the conditions of active hostilities on the territory of Ukraine.

It has been established that collaborationism, as a type of criminal activity, belongs to the category of crimes against the fundamentals of national security of Ukraine and has the content of cooperation in the form of assistance to the relevant person or group of persons residing in the territory of the state with those persons who illegally and illegally attempt its occupation.

Attention is drawn to the fact that collaborationism and complicity in the occupation are not identical concepts, since they have a different criminal purpose and structural features of the composition of the criminal offense, at the same time, through the prism of the procedure of proof, the similarity of elements and certain features of the acts, as well as their difference, can be established by outlining the subjective side of the criminal offense.

It is proved that the types of collaboration activities are those forms and methods of committing the relevant act that are aimed, taking into account the ultimate goal of achieving a criminal result. At the same time, the position of a number of researchers that collaboration is voluntary and coercive is considered, and its forms can be expressed in the military, economic, cultural, administrative, individual political spheres of society.

The analyzed materials showed that the issues of collaboration as a type of social behavior and type of criminal activity have not been sufficiently investigated, this is in particular due to the recent inclusion of the relevant act in the list of criminally punishable ones, which gives grounds for further analysis of the process of law enforcement of certain theoretical categories through the prism of investigative and judicial practices.

Key words: investigation, collaborationism, responsibility, concept, essence, investigative activity, law enforcement.

Актуальність тематики. Дотримання прав і свобод людини і громадянина в будь-якому цивілізованому суспільстві та державах світу забезпечується в спосіб організації та забезпечення ефективного функціонування всіх органів державної влади, інституцій і загального уявлення про правопорядок як соціальне явище. Водночас, державницька діяльність, за своїм змістом, покликана забезпечувати суспільство та всіх його членів (відповідних осіб, що мають правову приналежність до нього), відповідно, це дає підстави ствердити, що напад на державні інтереси, є нападом на права і свободи всіх членів суспільства.

Колабораційна діяльність, за своєю правовою та соціальною природою, покликана дестабілізувати діяльність держави, підірвати її суверенітет, незалежність та національну безпеку, а відповідно, є одним із найбільш серйозних і небезпечних деструктивних факторів, серед інших кримінально каранних діянь. Так, на сьогодні поняття та зміст колабораційної діяльності, на нашу думку не знайшло належного відображення в працях дослідників й є не достатньо проаналізованим крізь призму доктрини наук криміналістики (з точки зору формування методики його розслідування) та кримінального права (оскільки дана галузь є визначальною та основною, в питанні диференціації правомірності та протиправності діянь).

Вторгнення російських військ на територію України, посягання на її територіальну цілісність та державний суверенітет супроводжується не лише збройними нападами, а й застосуванням методів гібридного протистояння, що зокрема може здійснюватися в спосіб активізації колабораційної діяльності відповідних осіб на території України. Крім цього, чільним буде зазначити, що правовий режим окупації, перш за все передбачає співпрацю, під загрозою застосування сили чи добровільно з місцевим населенням. Ці питання, крізь призму методики досудового

розслідування колабораційної діяльності як кримінально караного діяння на сьогодні є недостатньо дослідженими, а зокрема й через відносно нещодавнє доповнення Кримінального кодексу України відповідною статтею.

Дослідження злочинів проти національної безпеки України з точки зору формування методики їх досудового розслідування, а також необхідного, надання кримінально-правового аналізу відповідного типу й виду соціальної поведінки здійснювали багато вітчизняних учених, а зокрема: та інші. Але, військова агресія росії проти України, нещодавнє внесення до переліку кримінально каранних діянь такої діяльності як колабораційна, а також швидкоплинність національного законодавства з цього питання вимагають глибокого дослідження вказаного явища, із застосуванням всіх необхідних наукових методів, а також емпіричних даних.

Метою статті є аналіз поняття та сутності колабораційної діяльності. Це в свою чергу зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1. Окреслення підходів до тлумачення поняття колабораціонізму як антисоціального явища та кримінально караного діяння; 2. Обґрунтування сутності суспільної небезпечності колабораціонізму як протиправної діяльності в масштабах держави; 3. Окреслення основних науково-теоретичних і практичних положень, що мають криміналістичне значення в формуванні методики досудового розслідування колабораційної діяльності крізь призму отриманих наукових результатів.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері кримінально-правової охорони основ національної безпеки України.

Предметом дослідження є поняття та сутність колабораційної діяльності.

Виклад основного матеріалу статті. Як зазначалось нами попередньо, явище колабораціонізму, як виду діяльності, наразі є недостатньо дослідженим, оскільки крізь призму соціології, воно є багатоманітно охарактеризованим, але з огляду на віднесення цього діяння до категорії кримінально протиправних, воно потребує додаткового вивчення, крізь призму кримінального законодавства та зокрема, для формування методики його досудового розслідування.

Як указує О. Гончаренко, саме поняття колабораціонізму, як соціального явища виникло у Франції й означає співпрацю населення або громадян держави з ворогом. У радянський період ця проблема належала до однієї із заборонених, адже у разі її активного вивчення ставилася під сумнів широко розповсюджена теза про морально-політичну єдність радянського суспільства. Питання співпраці з ворогом розглядалося здебільшого в контексті «зради Батьківщини» та «поблищництва» і знайшло своє конкретне відображення в тогочасному радянському кримінальному законодавстві. У радянській історичній науці термін колабораціонізму вживався переважно для пояснення питання співпраці з гітлерівцями у військово-політичній сфері в країнах Західної Європи [1]. Тобто, колабораціонізм у широкому соціо-культурному сенсі слід вважати співпрацю з ворогом населення чи громадян. Відповідно, в Українських реаліях, важливим є зазначення про те, що громадяни України, співпрацюючи з ворогом (російсько-окупаційними військами та їх керівництвом) зашкоджують національній безпеці та ставлять під загрозу територіальну цілісність, що в свою чергу й формує зміст соціальної небезпеки відповідного діяння.

У дослідженнях вчених-істориків указується, що у світовій суспільно-політичній літературі співпраця з окупантами (колабораціонізм) розглядається як ганебне явище, як дії, спрямовані проти інтересів власного народу, держави та її союзників. Розрізняють політичний, військовий, військово-політичний, адміністративний, економічний, побутовий колабораціонізм. Колабораціонізм є не вимушеною, а добровільною співпрацею з окупантами [2, с. 4]. Дана позиція фрагментарно ставить під сумнів позиції деяких дослідників і вчених про те, що колабораціонізм може бути примусовим явищем, оскільки форми та способи примушування осіб до такої діяльності можуть бути різноманітними. З цієї точки зору слід зазначити, що стаття 111-1 Кримінального кодексу України також апелює поняттям «добровільності», чи то зайняття посади в окупаційній адміністрації, чи то виправдання збройної агресії росії проти України.

В. Хвіст, у свою чергу, аналізуючи колабораційну діяльність населення криму з німецькими військами за часів Другої світової війни, виділяє три аспекти колабораціонізму: політичний, військовий та економічний. Політичний аспект співпраці з окупантами викликає науковий інтерес, оскільки дослідниця підкреслює, що кримське населення радісно зустріло німецькі війська, вбачаючи в них своїх визволителів. Тому люди охоче працювали на «новий порядок». Але німці своєю поведінкою відштовхнули від себе спочатку політично активні кола, а згодом і широкі верстви населення» [3]. Водночас, на нашу думку позиція щодо надання неоднозначної історичної оцінки вказаного проміжку історії України хоч і потребує додаткового дослідження, проте, явище колабораціонізму вчена фрагментує на декілька форм,

ззначаючи при цьому, що воно здійснюється добровільно, й протиставляється тиску, як виду впливу на свідомість людини.

Колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України, тому повинен нести за собою відповідальність, встановлену законом. Крім того, постконфліктне врегулювання неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити виключно законом [4]. Тобто, зміст колабораційної діяльності полягає в протиставленні позиції особи, що проживає на території України на законних підставах або ж громадянина (громадянки) України, державі в цілому, її діяльності та національній і державній безпеці. Справедливим буде вказати, що екзистенційним і внутрішньо суперечливим змістом колабораційної діяльності в цивілізованому світі постає те, що всі особи мають право вільного переміщення й вибору місця проживання, діяльності та інших аспектів суспільного життя, проте з урахуванням цього, а також користуючись правовими привілеями статусу громадянина України чи-то особи, що проживає на законних підставах на території України (а відповідно користується широким спектром прав і свобод) відповідний суб'єкт сприяє захопленню держави, підриву її суверенітету та територіальній цілісності.

А. Ухач у своїх дослідженнях явища колабораціонізму часів Голокосту, апелює поняттям «місцевий колабораціонізм», виділяючи при цьому два типи колабораціонізму в загальному розумінні, а саме: політичний та функціональний. Співучасть у здійсненні нацистського насилля, зокрема й Голокосту є функціональним типом колабораціонізму (наприклад поширення антисемітської пропаганди до безпосередньої участі у вбивствах), а колаборантами, в такому випадку є ті, хто взяв активну участь у переслідуванні євреїв [5]. Така позиція є досить дискусійною, оскільки вказаний дослідник надає характеристику поняттю колабораціонізму як соціальному явищу та громадському руху, не встановлюючи, що такі діяння є кримінально караними чи взагалі суспільно небезпечними. Водночас, ще раз підкреслюється, що колабораціонізм є добровільним і свідомим видом людської діяльності, що полягає в співпраці з окупаційною владою, що займає певну ділянку адміністративно-територіального устрою на незаконних підставах.

О. Заєць найбільш точно надає визначення поняттю колабораціонізм, вказуючи, що це складне, неоднозначне суспільно-психологічне та етичне явище, що виникає у результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (окремих індивідів, певних політичних організацій з окупантами). Це добровільна або вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя – політичній, військовій, економічній, побутовій, соціокультурній [6]. У той же час А. Слюсаренко обґрунтовує історичний приклад, що колабораціонізм в Україні проявився в широкому діапазоні – від побутового рівня до адміністративної та військової співпраці. Він мав різний характер – добровільної співпраці з нацистами з політичних чи ідеологічних переконань, вимушеної тривалої або вимушеної епізодичної співпраці з гітлерівцями та їхніми союзниками за часів Другої світової війни [7]. Таким чином указується, що для здійснення колабораційної діяльності важливою є обстановка, а також конкретна ситуація – наявність збройного чи будь-якого іншого конфлікту, щодо державного суверенітету та територіальній цілісності певної країни, а також активне, усвідомлене й цілеспрямоване виправдовування та сприяння колу осіб, що незаконно й протиправно, посягають на правопорядок, незалежність та територіальну цілісність певної держави.

На прикладі російської агресії проти України, важливим є підкреслити, що колабораційної діяльністю, як зазначається в відповідній статті Кримінального кодексу України є перелік діянь, що спрямовані на виправдування збройної агресії та/або сприяння окупаційним військам росії як на території України, так і за її межами.

Висновки. Аналіз поняття та сутності колабораційної діяльності як виду антисоціальної поведінки та явища, що загрожує державному суверенітету та територіальній цілісності, дав підстави доводити позицію про суттєву суспільну небезпечність даного виду злочинної діяльності, зокрема в умовах активного ведення бойових дій на території України.

Встановлено, що колабораціонізм, як вид злочинної діяльності має приналежність до категорії злочинів проти основ національної безпеки України та має змістом співпрацю в формі сприяння відповідної особи чи групи осіб, які проживають на території держави, із тими особами, що протиправним й протизаконним способом здійснюють спроби її окупації.

Звертається увага на те, що колабораціонізм і пособництво в окупації не є тотожними поняттями, оскільки вони мають різну злочинну мету та особливості конструкції складу кримінального правопорушення, водночас, крізь призму процедури доказування, схожість елементів

і певних особливостей діянь, як і їх відмінність, можливо встановити шляхом окреслення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення

Доведено, що видами колабораційної діяльності є ті форми та способи вчинення відповідного діяння, що спрямовані, з урахуванням кінцевої мети на досягнення злочинного результату. Водночас, розглянуто позицію низки дослідників про те, що колабораційна діяльність є добровільна та примусова, а її форми можуть виражатися військових, економічних, культурних, адміністративних, індивідуально-політичних сферах буття соціуму.

Проаналізовані матеріали показали, що питання колабораційної діяльності, як типу соціальної поведінки та вид злочинної діяльності наразі досліджені недостатньо, це зокрема пов'язано з нещодавнім унесенням відповідного діяння до переліку кримінально каранних, що дає підстави для подальшого аналізу процесу правозастосування окремих теоретичних категорій крізь призму слідчої та судової практик.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. Військово-історичний меридіан. URL: https://www.vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-5-24.pdf

2. Дерейко І. І. (2007). Колабораціонізм, поняття. Енциклопедія історії України : у 8 т. / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2007. Т. 4. С. 440-441.

3. Хвіст В. Кримсько-татарський колабораціонізм в роки Другої світової війни: сучасне бачення / В. Хвіст // Вісник аграрної історії. – № 11–12. – 2005. – С. 114–120.

4. Мудрецька Г.В. Колабораційна діяльність під час воєнних дій в Україні / Мудрецька Г.В. // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 липня 2022 –р. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 74 – 76.

5. Усач А. Місцеві колаборанти та Голокост в Україні: перспективи і виклики дослідження / А. Усач // Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти (Вибрані доповіді IX і X круглих столів до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту) / Редкол.: А. Подольський, С. Осіпчук. – Київ: Український центр вивчення історії Голокосту; КВІЦ, 2018. – 108 с. – С. 41–48.

6. Заєць О.М. Юридична характеристика дефініції колаборація. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції на тему: «Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму» 21 липня 2022 року. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2715/1/Заєць22.pdf>

7. Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К., 2009. – 447 с.

ДИСФУНКЦІЯ У КРИМІНАЛЬНІЙ ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

DYSFUNCTION IN THE CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY OF THE INVESTIGATOR

Актуальність статті полягає в тому, що питання функцій, виконуваних слідчим, можна констатувати, що він виконує багато функцій, тобто його діяльність є поліфункціональною. Але з урахуванням того, що сучасний кримінальний процес, в тому числі і в стадії досудового розслідування, побудований на підставі засади змагальності, слідчий виконує в ньому одну кримінальну процесуальну функцію – кримінального переслідування. Остання існує у кримінальному процесі в різних формах. В Україні такими формами в стадії досудового розслідування є підозра і обвинувачення, що відповідає статусам особи, щодо якої здійснюються переслідування: підозрюваний, обвинувачений. Суттєвою ознакою виконуваної слідчим дисфункції захисту є те, що вона врегульована чинним кримінальним процесуальним законодавством. Тобто можна аргументовано стверджувати, що у випадку, коли суб'єкт наділений повноваженнями щодо здійснення кримінального процесу і виконує ці повноваження відповідно правових приписів, але це не призводить до реалізації його завдань – то це не є дисфункцією суб'єкта, а кримінального процесу як соціальної системи. У статті зазначено, що суспільство очікує від суб'єктів, наділених владними повноваженнями щодо здійснення кримінального процесу, що кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, буде встановлений і притягнутий до кримінальної відповідальності. Слідчий, як уповноважена особа повинна забезпечити, тобто зробити все від нього залежне, щоб соціальні очікування справдилися і саме у цьому полягає його функція. Зазначено, що з об'єктивних причин це не завжди є можливим (навіть за умови виконання усіх законодавчих приписів), але процесуальна функція слідчого може бути виконана ним в повному обсязі, соціальна функція ж кримінального процесу – не буде виконаною. Але це є дисфункцією не слідчого, а кримінального процесу як соціальної системи. Зроблено висновок, що: кримінальна процесуальна діяльність слідчого має поліфункціональний характер; в перебігу діяльності слідчий реалізує як функції, так і дисфункції; уникнення винного від кримінальної відповідальності не є дисфункцією слідчого.

Ключові слова: *слідчий, кримінальна процесуальна діяльність, соціальна система, функції, дисфункції.*

The relevance of the article lies in the fact that when it comes to the functions performed by the investigator, it can be stated that he performs many functions, that is, his activity is multifunctional. But taking into account the fact that the modern criminal process, including in the stage of pre-trial investigation, is built on the basis of the principle of competition, the investigator performs one criminal procedural function in it – criminal prosecution. The latter exists in the criminal process in various forms. In Ukraine, such forms at the stage of pre-trial investigation are suspicion and accusation, which corresponds to the status of the person who is being prosecuted: suspect, accused. An essential feature of the dysfunction of the protection performed by the investigator is that it is regulated by the current criminal procedural legislation. That is, it can be argued that in the case when the subject is empowered to carry out the criminal process and fulfills these powers in accordance with legal prescriptions, but this does not lead

to the implementation of his tasks, then this is not a dysfunction of the subject, but of the criminal process as a social systems. The article states that society expects from the entities empowered to carry out the criminal process that everyone who has committed a criminal offense will be identified and prosecuted. The investigator, as an authorized person, must ensure, i.e. do everything dependent on him, that social expectations are fulfilled, and this is precisely his function. It is noted that for objective reasons this is not always possible (even if all legal prescriptions are fulfilled), but the procedural function of the investigator can be fulfilled by him in full, while the social function of the criminal process will not be fulfilled. But this is a dysfunction not of the investigative process, but of the criminal process as a social system. It was concluded that: the criminal procedural activity of the investigator has a multifunctional character; in the course of activity, the investigator implements both functions and dysfunctions; the perpetrator's avoidance of criminal responsibility is not a dysfunction of the investigator.

Key words: *investigator, criminal procedural activity, social system, functions, dysfunctions.*

Вступ. Розглядаючи питання функцій, виконуваних слідчим, можна констатувати, що він виконує багато функцій, тобто його діяльність є поліфункціональною. Але з урахуванням того, що сучасний кримінальний процес, в тому числі і в стадії досудового розслідування, побудований на підставі засади змагальності, слідчий виконує в ньому одну кримінальну процесуальну функцію – кримінального переслідування. Остання існує у кримінальному процесі в різних формах. В Україні такими формами в стадії досудового розслідування є підозра і обвинувачення, що відповідає статусам особи, щодо якої здійснюються переслідування: підозрюваний, обвинувачений. Слідчий, безперечно виконує й інші функції. З огляду на те, що процесуальною (основною) функцією для нього є кримінальне переслідування, то інші функції, які так чи інакше пов'язані з кримінальним провадженням в стадії розслідування, можна вважати побічними. До числа таких можуть бути віднесені криминологічна функція; огороження громадян від необґрунтованого обвинувачення у вчиненні злочину; виконавча функція; координаційна функція; реабілітаційна та інші. Аналіз зазначених функцій може навести на певні роздуми, оскільки наприклад «криминологічна функція» може інтерпретуватися як неможливість довести винність осіб у вчиненні конкретних злочинів (і відповідно неможливість виконати основну функцію – кримінальне переслідування), а вже причиною такої ситуації може бути і наявність дисфункцій у діяльності слідчого. Розглядаючи таку ситуацію з точки зору реалізації функцій сторін у кримінальному процесі необхідно відзначити що оцінка можливості виникнення ситуації, яку можна позиціонувати як реалізація дисфункції – є нерівнозначною. Якщо сторона обвинувачення повинна у випадку виявлення обставин, що можуть свідчити про невинуватість підозрюваного (звертаємо увагу – тільки можуть свідчити, а не свідчать, оскільки у такому випадку особа повинна бути виправдана і відносно неї провинно бути припинено кримінальне переслідування) зобов'язана, як мінімум враховувати такі фактично «виправдовуючі» обставини, а як максимум подати їх на розгляд суду, то сторона захисту не виконує подібної, точніше «дзеркальної» функції, тобто, виконуючи функцію захисту не зобов'язана фіксувати і подавати на розгляд суду обвинувальні докази, які вона здобула випадково. Відповідно неподання таких доказів не вважається дисфункцією для сторони захисту, а натомість неподання стороною обвинувачення таких доказів, є формально дисфункцією, хоча у такому випадку слідчий прагне як раз виконати свою основну функцію – кримінальне переслідування. Подібні логічні невідповідності існують практично між функціями всіх суб'єктів кримінального процесу і така ситуація вимагає дослідити зміст поняття дисфункції у кримінальній процесуальній діяльності слідчого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. С. Городецька ставила питання про дисфункції слідчого, зазначаючи, що органи досудового слідства, як складова системи органів судочинства, повинні виконувати свої специфічні функції, тобто досягати певних наслідків своєї діяльності щоб виконати свою частину в роботі всієї системи, щоб вона досягла цілей і «не дала збій». Тоді органи досудового слідства, як складова системи, будуть органічно «вплітатися» в її структуру, тобто будуть необхідні для неї задля досягнення загальних завдань. Але якщо ж здійснюється діяльність, але наслідки не досягаються, ми не можемо сказати, що функція виконується [1, с. 66].

В. А. Чернишев зазначає, що кримінальні процесуальні дисфункції у вузькому сенсі (дисфункції, здійснювані елементами кримінальної процесуальної системи) – це модель

взаємозалежних і взаємообумовлених процесуальних дій (процесуальної діяльності) всіх органів та осіб, групи учасників та конкретного учасника процесу, здійснення яких (-ої) в перебігу провадження у кримінальній справі перешкоджає вирішенню одного із завдань, поставлених перед ними кримінальним процесуальним законодавством [2, с. 22].

В. М. Юрчишин розглядав питання виконання дисфункції прокурором у досудовому розслідуванні, але тільки тих, які мають позапроцесуальний характер, наприклад, здійснення діяльності прокурором не в інтересах закону, а з корупційною метою – тобто тих, які реалізуються не на підставі закону, а всупереч йому [3, с. 337].

Тобто, можна констатувати, що це питання у комплексі не досліджувалося і становить інтерес для наукового пошуку.

Постановка завдання. У статті поставлено завдання визначення змісту дисфункції у кримінальній процесуальній діяльності слідчого.

Основний зміст. Важливим в плані здійснення функціональної характеристики діяльності слідчого є з'ясування питання про існування чи відсутність дисфункцій. Теоретик структурного функціоналізму А. Р. Редкліфф-Браун, аналізуючи один з аспектів аналогії між життям соціальним і органічним, зазначав, що «ми знаємо, що організм може функціонувати з більшою чи з меншою ефективністю, і тому розробляємо особливу науку про «патології», щоб вивчити можливі дисфункції. У організмі ми відрізняємо те, що називають здоров'ям, від того, що називаємо хворобою. Греки в V ст. до н. е. вважали, що можна застосувати ці поняття і до суспільства, і до міста-держави, розмежовуючи стан «евномії», тобто хорошої форми або суспільного здоров'я, і стан «дісномії», тобто розладу, або соціальної хвороби [4, с. 212]. Наявність останнього стану свідчить про виконання кимось із учасників кримінального провадження дисфункцій. Але щоб можна було констатувати різновид соціальної хвороби – «процесуальну хворобу» – то здійснювати дисфункції має хтось з тих учасників, які «ведуть процес». Саме таким учасником у стадії досудового розслідування і є слідчий. Позитивними наслідками діяльності слідчого є з'ясування всіх обставин злочину і прийняття необхідного рішення у кримінальній справі. Останнє, в разі викриття особи, винної у вчиненні злочину, може бути у вигляді складення обвинувального висновку та направлення справи в порядку ст. 225 КПК (тут і далі в цитованому тексті йдеться про КПК 1960 р.) прокурору, або ж у вигляді направлення справи до суду для закриття за нереабілітуючими обставинами. ... такі наслідки є явною функцією слідчого. Якщо слідчий притягнув особу як обвинуваченого, але потім прийняв рішення щодо цієї особи про закриття кримінальної справи за наявності підстав, зазначених у ст. 6 КПК, які виключають провадження у справі або за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину за ст. 213 КПК, він здійснював односторонню діяльність по обвинуваченню особи: обрав запобіжний захід, пред'явив постанову про притягнення як обвинуваченого. Але, заявляючи про здійснення функції обвинувачення, ми маємо на увазі наслідки діяльності у вигляді встановлення особи, що вчинила злочин, пред'явлення їй обвинувачення та направлення справи прокурору для подальшого здійснення функції кримінального переслідування у вигляді вже державного обвинувачення в суді.» [1, с. 66]. Учена вважає, що «у деяких випадках має місце дисфункція слідчого. Наприклад, закриття справи за скінченням термінів давності або винесення судом виправдувального вироку у справі є проявом саме дисфункції слідчого. В першому випадку мають місце такі наслідки, які ведуть до напруження в системі кримінального судочинства, не сприяють адаптації суб'єкта в суспільстві. Дійсно, якщо особа, винна у вчиненні злочину, не встановлена, то завдання кримінального процесу не виконане, досягнуто наступний наслідок діяльності слідчого: винний unikнув покарання, що є явною дисфункцією. Щодо виправдувального вироку також треба зазначити, що це виконання дисфункції органами досудового слідства і прокуратури. В результаті їх діяльності досягнуті наслідки: притягнуто як обвинуваченого особу, яка за рішенням суду визнана невинною у вчиненні злочину [1, с. 67].

На нашу думку – авторка права лише в тій частині, що стосується соціальної ролі кримінального процесу. Суспільство вправі очікувати від суб'єктів, наділених владними повноваженнями щодо здійснення кримінального процесу, що кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, буде встановлений і притягнутий до кримінальної відповідальності. Саме тому до КПК включена норма програмного значення «завдання кримінального провадження» (ст. 2), в якій, по суті, сформульовані соціальні очікування від кримінального процесу як соціальної підсистеми: «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб *кожний, хто вчинив*

кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура». Водночас зазначена норма права має і суто кримінальне процесуальне значення, сутність якого полягає в тому, що уповноважені державою особи повинні *забезпечити*, тобто зробити все від них залежне, щоб соціальні очікування справдилися. Однак з об'єктивних причин це не завжди є можливим навіть за умови виконання усіх законодавчих приписів. Відтак, процесуальна функція слідчого може бути виконана ним в повному обсязі, але соціальна функція кримінального процесу в разі постановлення щодо обвинуваченого неправдувального вироку, дійсно, не буде виконаною. Але ж це вже буде дисфункцією не слідчого, а кримінального процесу як соціальної системи.

У науці кримінального процесу висловлена точка зору, згідно з якою «дисфункцією кримінальної процесуальної системи в широкому сенсі є модель процесуальних дій (процесуальної діяльності) всієї сукупності органів та осіб, здійснення яких (-ої) у перебігу провадження у кримінальній справі перешкоджає забезпеченню від відповідальності та засудження невинної особи або забезпеченню справедливості покарання винного» [2, с. 22].

З цього приводу варто зазначити наступне. Певна соціальна форма, яка здатна виконувати позитивні функції, може також виконувати й дисфункціональну роль у тій же системі. Таке явище в соціології називають соціологічною амбівалентністю [5, с. 392], за умови що – амбівалентність – це неузгодженість, суперечливість у ставленні до чогось, двоїстість чуттєвих переживань, котра виражається у тому, що один і той самий об'єкт викликає в людини одночасно два протилежних почуття, тобто неоднозначність у ставленні людини до навколишнього середовища і визначенні системи цінностей [6, с. 75].

Виходячи з цього, В. М. Юрчишин стверджує, що прокурор у досудовому розслідуванні також виконує дисфункції. Однак, усі вони мають позапроцесуальний характер, наприклад, здійснення діяльності прокурором не в інтересах закону, а з корупційною метою. Така діяльність не є процесуальною, бо здійснюється не на підставі закону, а всупереч йому [3, с. 337].

З думкою про те, що усі дисфункції прокурора є позапроцесуальними, погодитися не можна. За логікою автора думки, дисфункції слідчого, який разом з прокурором входить до числа учасників провадження з боку сторони обвинувачення, також усі є позапроцесуальними. З чим теж не можна погодитися. Суперечливість слідчого у ставленні до виконання ним встановленої законом функції обвинувачення, двоїстість його чуттєвих переживань у зв'язку з цим, може бути і є реально обмовленою суто процесуальними аспектами його діяльності. Прикладом, є виконання слідчим обов'язку (і функції) фіксувати обставини кримінального провадження, які виправдовують особу у вчиненні кримінального правопорушення, виконуючи свою основну функцію – обвинувачення. Суттєвою ознакою виконуваної слідчим дисфункції захисту (хоча окремі вчені, вважають її функцією захисту від обвинувачення) є те, що вона врегульована чинним кримінальним процесуальним законодавством. Тобто можна аргументовано стверджувати, що у випадку, коли суб'єкт наділений повноваженнями щодо здійснення кримінального процесу і виконує ці повноваження відповідно правових приписів, але це не призводить до реалізації його завдань – то це не є дисфункцією суб'єкта, а кримінального процесу як соціальної системи.

Висновок. Оскільки суспільство очікує від суб'єктів, наділених владними повноваженнями щодо здійснення кримінального процесу, що кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, буде встановлений і притягнутий до кримінальної відповідальності, то до КПК включена норма програмного значення «завдання кримінального провадження» (ст. 2), в якій, по суті, сформульовані соціальні очікування від кримінального процесу як соціальної підсистеми з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Слідчий, як уповноважена особа повинна забезпечити, тобто зробити все від них залежне, щоб соціальні очікування справдилися і саме у цьому полягає його функція. Але, оскільки з об'єктивних причин це не завжди є можливим (навіть за умови виконання усіх законодавчих приписів), то відповідно процесуальна функція слідчого може бути виконана ним в повному обсязі, але соціальна функція кримінального процесу – не буде виконаною. Але це є дисфункцією не слідчого, а кримінального процесу як соціальної системи. Що стосується кримінальної процесуальної діяльності слідчого то: кримінальна процесуальна діяльність слідчого має поліфункціональний характер; в перебігу діяльності слідчий реалізує як функції, так і дисфункції; уникнення винного від кримінальної відповідальності не є дисфункцією слідчого.

Список використаних джерел:

1. Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 271 с.
2. Чернышев В. А. Проблема функций в российской науке уголовного процесса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ижевск, 1999. 23 с.
3. Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 443 с.
4. Рэдклифф Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции. пер. с англ. М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2001. 304 с.
5. Кравченко С. А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения. М. : Экзамен, 2003. 512 с.
6. Herders Lexikon der Psychologie. Erfstadt: HOHE Verlag, 2007. Bd. 1. 352 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=XTweBAAAQBAJ&pg=PA346&lpg=PA346&dq=Herders+Lexikon+der+Psychologie>.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.48>

ШУМЕЙКО Д.О.

**ОЗНАКИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ЗАОЧНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ФОРМУ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА УМОВИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ**

**SIGNS CHARACTERIZING CRIMINAL PROCEEDINGS IN ABSENTIA
AND APPLICATION CONDITIONS**

У статті зазначено, що інституційну самостійність заочної процесуальної форми кримінального провадження (як матеріальну ознаку правового інституту) визначає специфічний вид кримінально-процесуальних відносин – здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, який ухиляється від особистої участі у процесі. Натомість юридичною ознакою спеціального кримінального провадження, як інституту, є сукупність законодавчо закріплених норм, які регулюють відповідні відносини. З'ясовано, що спеціальне кримінальне провадження не належить до особливих порядків кримінального провадження, якими є провадження на підставі угод, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Убачається, що віднесення кримінальних проваджень до особливих порядків зумовлене необхідністю законодавчої регламентації та застосування певних механізмів, які забезпечують виконання за-

вдань кримінального провадження у певних процесуальних умовах та за наявності суб'єктів, до яких не можна застосовувати загальну правову процедуру. До умов здійснення кримінального провадження у заочній формі віднесено: вчинення підозрюваним, обвинуваченим певних (перелічених у законі) категорій кримінальних правопорушень; переховування підозрюваного, обвинуваченого, від органів досудового розслідування та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, що призводить до його відсутності у процесі здійснення досудового розслідування та судового розгляду; оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міждержавний та/або міжнародний розшук; наявність постановленої слідчим суддею ухвали про проведення досудового розслідування у такій формі; наявність необхідності та зобов'язує сторону обвинувачення та суд забезпечити додаткові гарантії дотримання прав та інтересів сторони захисту (зокрема обов'язкове залучення захисника, заборона скороченого судового розгляду та ін.).

Ключові слова: кримінальне провадження, процесуальна форма, заочне здійснення, ознаки, умови застосування.

The article states that the institutional independence of the procedural form of criminal proceedings in absentia (as a material feature of a legal institution) is determined by a specific type of criminal-procedural relations – the implementation of criminal proceedings in the absence of the suspect, the accused, who avoids personal participation in the process. Instead, the legal feature of a special criminal proceeding, as an institution, is a set of legally established norms that regulate the relevant relations. It was found that special criminal proceedings do not belong to the special orders of criminal proceedings, which are proceedings based on agreements, criminal proceedings in the form of private prosecution, criminal proceedings against a separate category of persons, criminal proceedings against minors, criminal proceedings regarding the application of coercive measures of a medical nature, criminal proceedings that contain information that constitutes a state secret, criminal proceedings on the territory of diplomatic missions, consular institutions of Ukraine, on an air, sea or river vessel that is outside the borders of Ukraine under the flag or with a distinguishing mark of Ukraine, if this vessel is assigned to port located in Ukraine. It is seen that the assignment of criminal proceedings to special procedures is due to the need for legislative regulation and the use of certain mechanisms that ensure the fulfillment of the tasks of criminal proceedings under certain procedural conditions and in the presence of subjects to whom the general legal procedure cannot be applied. The conditions for conducting criminal proceedings in absentia include: commission of certain (listed in the law) categories of criminal offenses by the suspect, the accused; concealment of the suspect, the accused, from the bodies of the pre-trial investigation and the court for the purpose of evading criminal responsibility, which leads to his absence during the pre-trial investigation and trial; announcement of a suspect, an accused in interstate and/or international wanted; the presence of a decision issued by the investigating judge to conduct a pre-trial investigation in such a form; the presence of necessity and obligates the prosecution and the court to provide additional guarantees of compliance with the rights and interests of the defense (in particular, the mandatory involvement of a defense attorney, the prohibition of abbreviated trials, etc.).

Key words: criminal proceedings, procedural form, absenteeism, signs, conditions of application.

Вступ. Закріплення у кримінальному процесуальному законі України заочної процесуальної форми кримінального провадження обумовлює можливість більш ефективного виконання покладених на кримінальне провадження завдань, оскільки дозволяє: забезпечити дотримання засади справедливості у кримінальному процесі шляхом створення можливості кримінального переслідування осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, але вважаються невинуватими до набрання вироком законної сили; реалізувати принцип невідворотності кримінальної відповідальності для особи, яка переховується від правоохоронних органів та суду; уникнути випадків звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності; забезпечити участь потерпілого у кримінальному судочинстві, а отже й можливість розгляду його цивільного позову та відшкодування завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди;

повернути з-за кордону доходи, одержані злочинним шляхом, а також провести конфіскацію майна відповідних суб'єктів; максимально наблизити розгляд кримінального провадження до часу вчинення кримінального правопорушення, що ефективно впливає на здійснення правосуддя; забезпечити розумний строк розгляду кримінального провадження; підвищити вірогідність видачі особи (екстрадиції) у рамках міжнародного співробітництва [1, с. 8-9]. Разом з тим, відсутність єдиної, чітко сформульованої і послідовної концепції заочного провадження в кримінальному процесі, єдиного розуміння сутності даного інституту, недоліки юридичної техніки обумовили численні різночитання при тлумаченні норм, що регламентують заочний порядок розгляду кримінальних справ, а також полярно різні думки процесуалістів щодо доцільності використання даної процесуальної форми в практичній діяльності українських судів [2, с. 350–351]. Для розуміння сутності зазначеного інституту є необхідність виокремлення його формальних та реалізаційних ознак, що дозволить визначити його місце у структурі механізму реалізації завдань кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці, обґрунтовуючи поняття зазначеного інституту, мають свою думку стовно ознак заочного кримінального провадження: Г.В. Матвієвська вважає, що це – самостійна форма кримінального процесу, яка має місце під час розгляду кримінальних правопорушень невеликої тяжкості за згодою сторін або у випадках, коли обвинувачений є недосяжним для здійснення правосуддя із суб'єктивних причин, навмисно перешкоджає ходу судового процесу шляхом нез'явлення в судові засідання, і ці обставини перешкоджають здійсненню правосуддя, захисту прав потерпілих [3, с. 124]; К.Б. Калиновский вважає, що під заочним провадженням потрібно розуміти розгляд кримінального провадження судом без участі обвинуваченого, що не з'явився до суду, хоча він був сповіщений про час і місце судового розгляду, але ухилився від участі в судовому засіданні [4, с. 32]; А.С. Тукиєв визначає як ознаку те, що заочне провадження здійснюється допустимим органом, який здійснює кримінальне судочинство, за наявності закріплених у законі підстав і умов, особливий порядок розслідування і розгляду кримінальних справ, заснований на дослідженні загального предмета доказування та інших обставин справи, який здійснюється за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, якому належить право, окрім загального, на особливий порядок оскарження заочного вироку [5, с. 12]; Маленко О.В., досліджуючи поняття інститут заочного провадження в кримінальному судочинстві України, визначає ряд його ознак [6, с. 152]. Разом з тим, зазначені ознаки у комплексі не визначалися та не систематизувалися, що обумовлює можливість відповідного наукового пошуку.

Постановка завдання. Виокремити та систематизувати основні ознаки заочної процесуальної форми кримінального провадження.

Основний зміст. Заочну процесуальну форму кримінального провадження можна позиціонувати як спеціальне кримінальне провадження (хоча у КПК України використовується термін "спеціальне досудове розслідування"), враховуючи, що самостійність цього інституту визначають ряд ознак, а саме: специфічний вид кримінально-процесуальних відносин, що полягають у здійсненні кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, який ухиляється від особистої участі у процесі (матеріальна ознака правового інституту); сукупність законодавчо закріплених норм, які регулюють відповідні відносини, що виникають саме у наслідок відсутності підозрюваного, обвинуваченого, який ухиляється від особистої участі у процесі (юридична ознака правового інституту). Тобто до ознак, які визначають спеціальне кримінальне провадження як правовий інститут належать способи його творення і інститутоутворюючі критерії (чинники). Спеціальне кримінальне провадження являє систему правових норм, що інтегрує положення про спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження за спільною ознакою – свідоме ухилення підозрюваного, обвинуваченого від участі у провадженні (правові норми, що регулюють спеціальне кримінальне провадження складають групу за спільною ознакою, мають постійний (не тимчасовий) характер, тобто є стійкими, спрямовані на врегулювання нових кримінально-процесуальних відносин, які до цього часу не були законодавчо регламентовані).

З огляду на структуру КПК, спеціальне кримінальне провадження не належить до особливих порядків кримінального провадження, якими є провадження на підставі угод, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, кримінальне провадження на території дипломатичних

представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Убачається, що віднесення кримінальних проваджень до особливих порядків зумовлене необхідністю законодавчої регламентації та застосування певних механізмів, які забезпечують виконання завдань кримінального провадження у певних процесуальних умовах та за наявності суб'єктів, до яких не можна застосовувати загальну правову процедуру. Для кожного особливого порядку передбачені власні, приманні лише цьому порядку правові механізми, вони не застосовуються у інших особливих порядках. Наприклад, порядок судового провадження на підставі угоди, особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання запобіжного заходу окремої категорії осіб, кримінальне провадження стосовно суддів Вишого антикорупційного суду, обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх тощо. Примітно також, що тут законодавець не використовує формулу «кримінальне провадження щодо... здійснюється на загальних засадах із урахуванням положень цієї глави», як це передбачено для спеціального досудового розслідування. Хоча очевидно, що здійснення кримінального провадження у особливих порядках передбачає застосування тих самих способів, дій, заходів, що визначені КПК України для кримінального провадження взагалі. Відмінністю, яка дозволяє віднести той або інших порядок до особливого є певні механізми і процедури, реалізація яких суттєво впливає на порядок, зміст і результати провадження.

Д.М. Шишман зазначає, що у чинному КПК відсутнє визначення терміну «спеціальне кримінальне провадження (in absentia)», однак з огляду на те, що відповідно до п.10 ч. 1 ст. 3 КПК кримінальне провадження – це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, а окремі статті КПК передбачають можливість проведення як спеціального досудового розслідування, так і спеціального судового провадження (in absentia), він вважає вказаний термін прийнятним для використання в якості синоніму терміну «кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia)» [7, с. 124]. Хоча на нашу думку – використання іншомовних термінів (in absentia) та їх дослівних перекладів не є доцільним у вітчизняному законодавстві. Оскільки, враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що специфіка полягає у здійсненні кримінального провадження за відсутності підозрюваного (обвинуваченого), а у КПК для позначення цих особливостей використовуються такі терміни як «спеціальне досудове розслідування» та «спеціальне судове провадження» то ми вважаємо за доцільне використовувати термін «заочна процесуальна форма кримінального провадження» (скорочено заочне кримінальне провадження).

Науковці зазначають, що до формальних ознак заочного провадження то – дійсно в ньому відсутні певні процесуальні етапи, наприклад, допит обвинуваченого. Однак з погляду техніки ведення судового процесу у формі заочного провадження, його суті, даний підхід не є обґрунтованим, оскільки заочне провадження не є скороченим, не передбачає відступу від загального порядку розгляду кримінальних справ, процес іде відповідно до усіх процесуальних формальностей, підпорядковується загальним правилам судочинства, з погляду техніки ведення такого судового процесу є складною процесуальною формою, що накладає на суддю та інших учасників процесу додаткову відповідальність за якість проведення процесу, дослідження доказів, обґрунтованість вироку тощо [8, с. 86].

О.М. Дроздов вважає, що ключовими ознаками спеціального досудового розслідування, яке здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК, з урахуванням положень Глави 24-1 КПК є те, що :

– здійснюється на підставі ухвали слідчого судді (ч.2 ст.297 КПК) та триває доки відповідно до ч.5 ст.297-4 КПК підстави для постановлення слідчим суддею ухвали про спеціальне досудове розслідування перестануть існувати (наприклад, підозрюваний припинив переховуватися від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та забажав взяти участь у розслідуванні, змінено раніше повідомлену підозру на нову щодо злочину, який не входить до переліку встановленого ч.2 ст.297-1 КПК), проте закінчення спеціального досудового розслідування може відбутися шляхом припинення провадження через його закриття або передачі провадження до суду з обвинувальним актом;

– особливе коло учасників спеціального досудового розслідування, а саме здійснюється лише щодо підозрюваного у вчиненні злочинів перелічених в ч.2 ст.297-1 КПК та який не є неповнолітнім, обов'язкова участь захисника (обраного підозрюваним чи призначеного відповідним центром з надання безоплатної правової допомоги).

Ключовими ознаками ж спеціального судового провадження є:

– будучи різновидом судового провадження може здійснюватися за певних умов у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадженні з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, ВСУ, а також за нововиявленими обставинами.

– процедура спеціального судового провадження розпочинається на підставі ухвали судді за ініціативою спеціального суб'єкта – прокурора (ч.3 ст.323 КПК).

– спеціальне судове провадження триває, доки підстави для постановлення судом ухвали про спеціального судового провадження перестануть існувати, проте подальший судовий розгляд розпочинається спочатку згідно із загальними правилами, передбаченими КПК (ч.4 ст.323 КПК). По-четверте, здійснюється лише щодо обвинуваченого або засудженого у вчиненні злочинів перелічених в ч.2 ст.297-1 КПК, або виправданого у вчиненні цих злочинів [9, с. 94-95].

О.Б. Тимко зазначає, що головною рисою, яка відрізняє спеціальне судове провадження від загального порядку розгляду кримінального провадження, є фактична відсутність обвинуваченого під час судового розгляду. При цьому йдеться про відсутність обвинуваченого протягом усього часу судового розгляду до ухвалення вироку. Ознакою ж заочного кримінального провадження є відхід від дотримання принципів та умов кримінального судочинства, що зумовлено відсутністю обвинуваченого, що виражається в такому: відступи, які пов'язані з неможливістю обвинуваченого особисто реалізувати надані йому процесуальні права; відступи які пов'язані з особливим порядком оскарження вироку, прийнятого заочно; участь у кримінальному провадженні захисника, який покликаний замінити участь обвинуваченого в судовому розгляді [10, с. 172-175].

О.В. Маленко до ознак, що характеризують заочне кримінальне провадження відносить: здійснюється в загальному порядку розгляду кримінального провадження; пов'язане з безпосередньою відсутністю під час судового розгляду обвинуваченого, який унаслідок його неявки в судове засідання на виклик суду без поважних причин ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності; обвинувачений належним чином повідомлений про дату, час і місце судового розгляду; обов'язкове застосування визначених законом компенсаторних механізмів і додаткових гарантій реалізації процесуальних прав обвинуваченого (окремий порядок вручення процесуальних документів, участь захисника, особлива процедура перегляду заочного рішення суду тощо); результатом здійснення заочного кримінального провадження є ухвалення заочного судового рішення [6, с. 152].

До ознак заочного кримінального провадження Д.М. Шишман відносить: особливість форми кримінального провадження; постійна фізична відсутність підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування та судового розгляду з різних підстав; існування додаткових гарантій дотримання прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого [7, с. 124].

На нашу думку науковці здійснюють певну підміну понять, оскільки частину з перелічених пунктів можна віднести до ознак заочного кримінального провадження і всі вони зведені до двох, а саме: матеріальна ознака правового інституту визначає специфічний вид кримінально-процесуальних відносин – здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, який ухиляється від особистої участі у процесі; юридичною ознакою заочного кримінального провадження, як інституту, є сукупність законодавчо закріплених норм, які регулюють відповідні відносини.

Усі інші відносяться до умов здійснення кримінального провадження у заочній формі, і пролягають у наступному:

– переховування підозрюваного, обвинуваченого, від органів досудового розслідування та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, що призводить до його відсутності у процесі здійснення досудового розслідування та судового розгляду;

– оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міждержавний та/або міжнародний розшук;

– вчинення підозрюваним, обвинуваченим певних (перелічених у законі) категорій кримінальних правопорушень;

– обумовлює необхідність та зобов'язує сторону обвинувачення та суд забезпечити додаткові гарантії дотримання прав та інтересів сторони захисту (зокрема обов'язкове залучення захисника, заборона скороченого судового розгляду та ін.);

– наявність постановленої слідчим суддею ухвали про проведення досудового розслідування у такій формі.

Висновок. Таким чином, інституційну самостійність заочної процесуальної форми кримінального провадження (як матеріальну ознаку правового інституту) визначає специфічний вид кримінально-процесуальних відносин – здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, який ухилиться від особистої участі у процесі. Юридичною ознакою спеціального кримінального провадження, як інституту, є сукупність законодавчо закріплених норм, які регулюють відповідні відносини. До умов здійснення кримінального провадження у заочній формі відносяться: вчинення підозрюваним, обвинуваченим певних (перелічених у законі) категорій кримінальних правопорушень; переховування підозрюваного, обвинуваченого, від органів досудового розслідування та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, що призводить до його відсутності у процесі здійснення досудового розслідування та судового розгляду; оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міждержавний та/або міжнародний розшук; наявність постановленої слідчим суддею ухвали про проведення досудового розслідування у такій формі; наявність необхідності та зобов'язує сторону обвинувачення та суд забезпечити додаткові гарантії дотримання прав та інтересів сторони захисту (зокрема обов'язкове залучення захисника, заборона скороченого судового розгляду та ін.).

Список використаних джерел:

1. Маленко О.В. Інститут заочного провадження в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Академія адвокатури. Київ, 2019. 247 с.
2. Матвієвська Г.В. Заочне провадження як форма кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 347–355.
3. Матвієвська Г.В. Теоретичні засади застосування заочного провадження в кримінальному процесі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2012. № 18. С. 121–126.
4. Калиновский К.Б. Основные виды уголовного судопроизводства : учебное пособие. СПб. : Издательство юридического института (Санкт-Петербург). 2002. 63 с.
5. Тукиев А.С. Проблемы процессуальной формы заочного уголовного судопроизводства: автореф. дис. канд. юрид. наук.: 12.00.09. Караганда, 2005. 18 с.
6. Маленко О.В. Поняття й ознаки заочного кримінального судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. № 19, С. 148–153.
7. Шишман Д.М. Спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження як різновид заочного кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 6. С. 123–126.
8. Матвієвська Г.В. Заочне провадження у кримінальному судочинстві України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків. 2013. 226 с.
9. Дроздов О. М. Наукові підходи щодо перспектив перегляду у екстраординарних судових провадженнях окремих судових рішень, ухвалених у заочному кримінальному провадженні. *Форум права*. 2015. № 1. С. 92–103.
10. Тимко О.Б. Понятие заочного производства в уголовном процессе. *Правовые проблемы укрепления российской государственности* : сборник. Томск, 2011. С. 170–175.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965-051(477):341(4-6ЄС)
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.49>

ГАБАНІ І.І.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНІХ ВИМОГ ДО АДВОКАТА:
ЗБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**
**LEGAL REGULATION OF EDUCATIONAL REQUIREMENTS FOR A LAWYER:
APPROXIMATION OF THE LEGISLATION OF UKRAINE
AND THE EUROPEAN UNION**

Стаття присвячена дослідженню процесу зближення законодавства України та Європейського Союзу щодо правового регулювання інституту адвокатури. Однією з важливих тем, що досліджуються у статті, є вимоги до адвокатів в обох юрисдикціях, зокрема обов'язкова наявність вищої юридичної освіти.

Результати дослідження показують, що обов'язкова наявність вищої юридичної освіти є однією з загальних вимог до адвокатів як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу. Однак, деякі відмінності в законодавстві та практиці вимог до освіти в різних країнах є істотними для розуміння процесу зближення законодавства у цій сфері. Дослідження також висвітлює можливі шляхи підвищення якості професійної підготовки адвокатів в Україні відповідно до європейських стандартів.

Стаття має важливе значення для наукової спільноти, практикуючих юристів, студентів та всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання адвокатури. Результати дослідження можуть бути корисними для підвищення якості юридичної освіти та професійної підготовки адвокатів в Україні.

Зокрема, дослідження показують, що зближення законодавства України та Європейського Союзу щодо правового регулювання інституту адвокатури може стати важливим кроком у забезпеченні високих стандартів правосуддя та захисту прав людини.

Одним з головних викликів є необхідність уніфікації стандартів професійної підготовки адвокатів, що включає як теоретичну, так і практичну складові. Також важливо вирішити питання щодо взаємодії адвокатів з іншими професіоналами в галузі права, такими як судді, прокурори та інші.

Отже, стаття зосереджується на аналізі сучасного стану та перспективах зближення законодавства України та Європейського Союзу щодо правового регулювання інституту адвокатури. Результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності правової системи та забезпечення високих стандартів правосуддя в Україні. У контексті зближення законодавства України та Європейського Союзу, стаття також розглядає проблеми взаємодії українських адвокатів з європейськими колегами, у тому числі щодо участі у міжнародних проектах та програмах.

Ключові слова: адвокатура, професійна підготовка адвокатів, юридична освіта, юридична освіта в Європейському Союзі, стандарти професійної підготовки, міжнародні стандарти підготовки адвокатів, міжнародна співпраця, роль адвоката у правосудді.

The article is devoted to the study of the process of convergence of the legislation of Ukraine and the European Union on legal regulation of the Bar. One of the important topics explored in the article is the requirements for attorneys in both jurisdictions, in particular, the mandatory higher legal education.

The results of the study show that the mandatory higher legal education is one of the general requirements for attorneys both in Ukraine and in the European Union. However, some differences in the legislation and practice of educational requirements in different countries are essential for understanding the process of legislative approximation in this area. The study also highlights possible ways to improve the quality of professional training of attorneys in Ukraine in accordance with European standards.

The article is of great importance for the academic community, practicing lawyers, students and anyone interested in the legal regulation of the Bar. The results of the study may be useful for improving the quality of legal education and professional training of attorneys in Ukraine.

In particular, the research shows that the approximation of the legislation of Ukraine and the European Union on the legal regulation of the Bar may be an important step in ensuring high standards of justice and protection of human rights.

One of the main challenges is the need to unify the standards of professional training of lawyers, including both theoretical and practical components. It is also important to address the issue of interaction between lawyers and other legal professionals, such as judges, prosecutors and others.

Thus, the article focuses on the analysis of the current state and prospects for the convergence of Ukrainian and European Union legislation on legal regulation of the Bar. The results of the study can be used to improve the efficiency of the legal system and ensure high standards of justice in Ukraine. In the context of the approximation of Ukrainian and European Union legislation, the article also examines the problems of interaction between Ukrainian lawyers and their European colleagues, including participation in international projects and programmes.

Key words: *advocacy, professional training of lawyers, legal education, legal education in the European Union, standards of professional training, international standards of training of lawyers, international cooperation, role of lawyers in justice.*

Вступ. Адвокатська діяльність на сьогодні є однією з найбільш розповсюджених та потрібних професій в світі, яка здійснюється у господарській сфері, так і в особистих правових питаннях фізичних осіб. Завдання адвокатури полягає у забезпеченні права на справедливий суд, правового захисту прав та інтересів громадян та підприємств, а також у забезпеченні дотримання прав та свобод людини.

Одним з найважливіших аспектів адвокатської діяльності є забезпечення доступу до адвокатури всім громадянам, без винятку. Це означає, що будь-яка людина має право на отримання правової допомоги та захисту своїх прав відповідно до закону. У зв'язку з цим, держава повинна забезпечувати належний рівень доступу до адвокатської діяльності, включаючи забезпечення фінансування адвокатської допомоги для тих, хто не може собі цього дозволити.

Рівність розробки ступінь дослідження, наприклад: правовий режим діяльності адвокатури та вимоги щодо трансформації однієї з основних вимог щодо адвоката стосовно здобуття вищої юридичної освіти були предметно досліджені в Українській науці такими особистостями, як Барабаш Ю., Комаров В., Папурківський П., Гаврилук Р., Мельник Р., Шаблій О., Шлоер Б., Кузнецова Н., Іванків І., Бойко Л.І., Заборовського В.В., Іваницького С.О., Пилипенко, С.Ф. Сафулько, Святоцького О.Д., Святоцьку В.О., Яновську О. Г. Дослідженість української адвокатури, як і законодавство інших Європейських країн, базується на європейських стандартах та принципах. Тому для аналізу відповідальності вітчизняного регулювання піддати аналізу в порівнянні з актуальним дослідженням.

Постановка завдання. Тому метою даної наукової статті є дослідження та аналіз вимог законодавства України з міжнародними стандартами у цій галузі, щодо забезпечення високої якості професійної підготовки адвокатів відповідно до європейських стандартів, і отримання ними вищої юридичної освіти для здобуття адвокатської кваліфікації. Зважаючи на те, що Україна перебуває у статусі кандидата на вступ до Європейського Союзу, адвокатська діяльність має бути розглянута з позиції зближення законодавства України та Європейського Союзу.

В основу аналізу взято порівняння основних нормативно-правових актів та стандартів, які регулюють адвокатську діяльність в Україні та в країнах Європейського Союзу, а саме Чеської та Словацької республіки, а також визначення головних вимог до професійної підготовки адвокатів у відповідних країнах.

Аналогічним чином визначається, що особа, яка хоче стати адвокатом, має скласти кваліфікаційний іспит, який «полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також у виявленні рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону» (ст. 9 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність [1]») [5, с. 9].

Однією з ключових вимог щодо здобуття доступу до адвокатської діяльності є необхідність здобуття вищої юридичної освіти. Проте здобуття вищої освіти включає необхідність аналізу у декількох аспектах.

По-перше, це зміст самого поняття юридичної освіти, аналіз навчальних моделей та підсумкових етапів, які завершуються отриманням диплому. Навчальні програми зазвичай включають в себе дисципліни з різних галузей права, такі як цивільне, кримінальне, адміністративне, конституційне право та інші. Після завершення навчання та складання державного екзамену, студент отримує диплом про повну вищу освіту у галузі права.

Таким чином, аналіз навчальних моделей та підсумкових етапів юридичної освіти дозволяє зрозуміти структуру та процес отримання вищої освіти у галузі права, а також визначити недоліки та перспективи розвитку системи підготовки фахівців у цій галузі. Наприклад, в Україні юридична освіта передбачає навчання у вищих навчальних закладах – юридичних факультетах в університетах та академіях, а також у спеціалізованих вищих навчальних закладах. В Україні здобуття вищої юридичної освіти необхідно для здійснення професійної діяльності адвоката, аналогічна вимога є у законодавстві країн Європейського союзу Чеської та Словацької республіки. Вимога про здобуття вищої освіти в Україні міститься в статті 6 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" [1], який регулює правову діяльність адвокатів в Україні. Згідно з цією статтею, для здійснення адвокатської діяльності необхідно мати вищу юридичну освіту та пройти вступні випробування в адвокатську асоціацію. У Словаччині вимога про здобуття вищої освіти міститься у Законі про адвокатуру Словацької Республіки [2] §3 b), а саме що необхідно здобути вищу юридичну освіту другого ступеня на юридичному факультеті університету в Словацькій Республіці або має визнаний документ про вищу юридичну освіту другого ступеня, виданий іноземним університетом; якщо заявник здобув вищу юридичну освіту першого ступеня, а потім вищу юридичну освіту другого ступеня, необхідно, щоб він здобув вищу юридичну освіту на обох ступенях. В Чехії вимога про здобуття вищої є подібною закріплена у Законі про адвокатуру Чеської Республіки [3] §5 b) особа повинна навчатися на магістерській програмі, навчаючись у вищому навчальному закладі в Чеській Республіці, або шляхом навчання у вищому навчальному закладі за кордоном, якщо така освіта визнана в Чеській Республіці еквівалентною освіті, на підставі міжнародного договору, яким зобов'язана Чеська Республіка, або якщо така освіта була визнана на підставі спеціального правового акта, і при цьому така освіта за змістом і обсягом відповідає загальній освіті, яку можна отримати в рамках магістерської програми з права у вищому навчальному закладі в Чеській Республіці. Здобуття вищої юридичної освіти є важливою складовою для здійснення професійної діяльності адвоката, яка забезпечує якісний рівень надання правової допомоги та захисту прав. У Європейському Союзі також існують вимоги до здобуття вищої освіти для здійснення адвокатської діяльності. Наприклад, згідно з директивою Європейського Парламенту та Ради 2013/55/ЄС від 20 листопада 2013 року про зміну Директиви Ради 2005/36/ЄС щодо визнання професійних кваліфікацій, вимоги до освіти для здійснення адвокатської діяльності в країнах-членах Європейського Союзу, стандартизували, підтвердженням цього є законодавство про адвокатуру у Чеській та Словацькій республіці.

Стандарти вищої освіти – це нормативна база функціонування всієї системи вищої школи. Вони відображають взаємопов'язані вимоги до змісту, обсягу, рівня якості вищої освіти, зокрема й юридичної [6, с. 38].

Це відображено у ст. 10 Закону Про вищу освіту України, у якій зазначається, що «стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності».

Стандарти вищої освіти розробляються «відповідно до Національної рамки кваліфікацій, використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів» [11].

Створення стандартів вищої юридичної освіти повинно ґрунтуватися на універсальних та системних принципах, які відображають професійні функції та завдання, що стоять перед випускниками юридичних вишів. Наявність необхідних компетентностей та рівня знань також повинні бути визначені. Реалізація такої структури стандартів забезпечить якісну та фундаментальну професійну підготовку, а також формування комплексу навичок, що дозволить легко адаптуватися до різних сфер юридичної практики.

У сучасних умовах стандарти вищої освіти розробляються на основі компетентного підходу (компетентнісної моделі вищої освіти), який передбачає:

- нову інтерпретацію змісту освіти, що формується від кінцевого результату, тобто від результатів навчання;

- формування досвіду самостійної діяльності студентів на основі інтегрованих знань;
- універсальність ключових компетентностей, які мають інтегративну природу.

Загалом призначення компетентнісного підходу – це зумовити, спроектувати розвиток особистості студента в контексті його предметної функціональної грамотності. У зв'язку з цим якість підготовки випускника вишу повинна стати інтегральним результатом взаємопов'язаного засвоєння академічних знань і практичних вмінь, навичок, результатом оволодіння фундаментальним змістом наук як орієнтовною основою навчання і засобами здійснення практичної дії в умовах майбутньої професійної діяльності [6, с. 41–42] та інтеграцією до стандартів ЄС.

Україна не є першою на цьому шляху. В світі успішно оновлюються системи підготовки правників. Та навіть і в тих країнах, де формування корпусу майбутніх правників має свої давні традиції, постійно відбуваються певні трансформації, зумовлені глобалізацією ринкових процесів, поглибленням інтернаціоналізації гуманітарної освіти, потребою у фахівцях, здатних вирішувати складні питання у комплексі та продукувати нові проекти.

Першим викликом, який повинен бути подоланий на шляху реформи, має стати суттєве оновлення змісту навчання у правничих школах. Насамперед, у викладанні галузевих дисциплін повинен домінувати кейс-метод та європейське право.

По друге, вивчення фундаментальних дисциплін повинно не лише розширювати світогляд студента, а й надавати йому відповідне філософсько-методологічне підґрунтя для вирішення практичних правових завдань.

Одним із головних напрямків, який повинен залишатися у розвитку правничої освіти є її міжнародна орієнтація, що передбачає можливості студентів вивчати правові системи інших країн. Це може бути досягнуто за допомогою просування та стимулювання студентів до академічної мобільності та програм «двох дипломів». Така інтернаціоналізація правничої освіти стає все більш популярною тенденцією. Зміст навчання повинен бути чітко гармонізований із потребами практики [10].

Має бути збільшений обсяг академічних свобод студентів, насамперед завдяки розширенню можливостей самостійно формувати істотну частину індивідуального навчального плану. Однак індивідуальна траєкторія навчання повинна включати в себе не тільки цикл вибіркових дисциплін, а й прив'язку до цього циклу (блоку) за тематичною спрямованістю практичної підготовки.

Аналіз програм підготовки юристів у вищих навчальних закладах України та країн-членів Європейського Союзу, а саме у Чеській та Словацькій республіці.

В Україні для здобуття вищої юридичної освіти доступні програми бакалаврату, магістратури та аспірантури в більш ніж 100 вищих навчальних закладах, що включають державні та приватні університети, академії та інші навчальні заклади. Більшість з них пропонують навчальні програми, які охоплюють широкий спектр правових питань, включаючи цивільне право, кримінальне право, адміністративне право, фінансове право, корпоративне право та багато іншого [12].

У країнах-членах Європейського Союзу, а саме у Чеській та Словацькій республіках, також існує велика кількість вищих навчальних закладів, які пропонують програми підготовки юристів. Програми можуть відрізнитися залежно від країни та навчального закладу, але вони загалом мають спільний фундамент, який включає основи права, процесуальне право та спеціалізовані дисципліни, такі як міжнародне право, право ЄС та інші.

У країнах Європейського Союзу таких як Чеська та Словацька республіки існує більша спрямованість на практичне застосування права, а програми підготовки юристів частіше включають практичні курси, стажування та навчання на реальних кейсах. У країнах-членах ЄС таких як Чеська та Словацька республіки також вимагається складання спеціального іспиту для отримання свідоцтва на адвокатську діяльність.

У програмах підготовки юристів в Україні також є практична складова, але менш виражена, ніж в країнах таких як Чеська та Словачька республіки.

Щодо відмінностей у програмах підготовки юристів в різних країнах-членах Європейського союзу, то вони лишень можуть бути пов'язані з особливостями правової системи країни, культурними традиціями, рівнем розвитку економіки та іншими факторами.

У програмах підготовки юристів у вищих навчальних закладах України також є свої переваги. Наприклад, вони можуть бути більш доступними та відповідати специфіці українського правового поля, що дає можливість випускникам більш ефективно працювати з місцевими законодавчими актами та судовою практикою [13].

Незважаючи на відмінності, більшість програм підготовки юристів в країнах-членах Європейського Союзу мають загальні риси. Зазвичай, програми складаються з теоретичних дисциплін, таких як цивільне право, кримінальне право, адміністративне право, трудове право, міжнародне право та ін., а також з практичних занять, де студенти отримують досвід роботи з реальними клієнтами та справами.

Програми підготовки юристів в Україні, мають схожу структуру з програмами в країнах-членах Європейського Союзу, таких як Чеська та Словачька республіки, але зазвичай з більшим акцентом на вітчизняному праві та національних законодавствах. Також, в Україні є спеціалізовані навчальні заклади, які підготовлюють юристів під різні галузі права, наприклад, факультети права університетів, юридичні академії, коледжі та ін.

Серед спільних рис можна виділити те, що програми підготовки юристів передбачають засвоєння базових знань з права, які стосуються різних галузей права, зокрема цивільного, кримінального, адміністративного та інших. Також вони передбачають вивчення процесуального права та знання міжнародного права. Важливим елементом є також вивчення принципів етики та професійної поведінки юриста.

Для здійснення адвокатської діяльності в Україні, а також в країнах-членах Європейського Союзу, таких як Чеська та Словачька республіки, та ряду інших країн вимагається вища юридична освіта, яка забезпечує необхідні знання та навички для надання правової допомоги клієнтам. Незважаючи на відмінності у програмах підготовки юристів, багато з них мають загальні риси та спрямовані на формування компетентних фахівців у сфері права.

Висновки. Доступ до адвокатської діяльності є важливою складовою забезпечення прав і свобод громадян. Згідно із положеннями професійних організацій адвокатів, вимогою для здійснення адвокатської діяльності є отримання вищої юридичної освіти. Проте аналіз законодавства України, Чеської та Словачької республіки дав змогу прийти до висновку, що не всі вимоги є ідентичними

Україні з міжнародними стандартами у галузі адвокатської діяльності – можна зробити наступні висновки:

1. У роботі порівнюється системи законодавств Чеської та Словачької республіки зі законодавством України щодо регулювання адвокатської діяльності.

2. Проаналізовані порівняльні основні нормативно-правових актів та стандартів, які регулюють адвокатську діяльність в Україні та в країнах Європейського Союзу, а саме Чеської та Словачької республіки.

3. Визначено головні вимоги до професійної підготовки адвокатів у відповідних країнах, а також установлюється необхідність здобуття вищої юридичної освіти для здобуття адвокатської кваліфікації.

4. Особа, яка хоче стати адвокатом, має скласти кваліфікаційний іспит, який полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також у виявленні рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону.

5. Здобуття вищої освіти включає необхідність аналізу у декількох аспектах, які необхідно розглянути в контексті забезпечення високої якості професійної підготовки адвокатів відповідно до європейських стандартів.

6. Здобуття вищої юридичної освіти є важливою складовою для здійснення професійної діяльності адвоката, яка забезпечує якісний рівень надання правової допомоги та захисту прав

Загальні вимоги до адвокатів включають обов'язкову наявність вищої юридичної освіти, проходження певних стажувань, успішне складення спеціальних кваліфікаційних випробувань та отримання ліцензії на право займатися адвокатською діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 05.03.2023).
2. Закон № 586/2003 про адвокатуру із змінами і доповненнями до Закону № 423/2020 <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2003/586/20160701> (дата звернення: 05.03.2023).
3. Закон № 85/1996 про адвокатуру із змінами і доповненнями до Закону № 261/2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1996-85#p3> (дата звернення: 05.03.2023).
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 05.03.2023).
5. Барабаш Ю., Реформа правничої освіти: окремі складові успішної реалізації Юридичний журнал Право України Науково-практичне фахове видання. вид. Видавничий Дім «Ін Юре» 2017. № 10., С. 9.
6. Бойчук Ю. Компетентісна парадигма в сучасній вищій професійній освіті / Ю. Бойчук, Ю. Таймасов // Новий колегіум. – 2015. – № 1. – С. 38–44.
7. Висновок № (2013)16 Консультативної ради європейських суддів про відносини між суддями та адвокатами від 15 листопада 2013 р. http://cons.parus.ua/_d.asp?r=0AEA26eed30ffc84313594e13947b341e2688 (дата звернення: 15.03.2023).
8. Висновки Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D8/7004971A6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D8/7004971A6) (дата звернення: 15.03.2023).
9. Відповідь на інформаційний запит до Міністерства освіти і науки України <https://www.facebook.com/profile.php?id=100001674607939&fref=ts> (дата звернення: 27.03.2023).
10. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії <http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczija> (дата звернення: 15.03.2023).
11. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 15.03.2023).
12. Проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії від 9 вересня 2016 р. [/vishha/konczepczija-vdoskonalennya-pravnichoyi-\(yuridichnoyi\)-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoyi-osviti.html](http://vishha/konczepczija-vdoskonalennya-pravnichoyi-(yuridichnoyi)-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoyi-osviti.html) (дата звернення: 05.03.2023).
13. Стан юридичної освіти та науки в Україні (результати дослідження) <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true3> (дата звернення: 17.03.2023).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.14: [316.647.82:316.362.34]
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.50>

СОСУНОВА Є.С., СОКОЛОВА І.О.

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК ВИД ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ

DISCRIMINATION AS A FORM OF RESTRICTION OF THE RIGHT TO MARRIAGE

Сьогодні багато українців боряться за рівність прав. Найяскравішим прикладом виступає узаконення одностатевих шлюбів. Загальновідомим є той факт, що користування правами та свободами, визнаними в Європейській Конвенції з прав людини, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою. Так само Верховна Рада затвердила, що чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права. Пишучи дану статтю, я не мала уяви, що дивлюся на цю тему тільки зі своєї сторони. Маючи установлену думку та свої переконання, я не наголошувала на тому, що, як на мене, було зрозумілим для людини. Чесно кажучи, це друга редакція статі. В моєму колі знайомств більше людей, які виступають за рівність прав ЛГБТ спільноти, але і є ті, що виступають проти. Тому почувши зауваження з обох сторін, я зробила висновки, що я думала по-інакшому. Я викладала матеріал разом з розумінням того, що люди мали уявлення про дискримінацію і рівність прав в цілому. Саме тому я не могла зрозуміти та увійти в той стан глибоких переконань людини, яка стоїть на тому боці медалі. Хочу запропонувати Вам разом зі мною поглинутися в цю тему з головою і подумати: Як часто ми переживаємо дискримінацію в свій бік.

У статті розкрито питання дискримінації як виду обмеження права. Також розглянуто питання узаконення одностатевих пар на національному рівні та їх права. Право на шлюб як один із видів набуття статусу законності відносин між парою. Відповідність Сімейного кодексу України конституційним нормам на дотримання ним всіх прав. Проаналізована практика Європейського суду з прав людини та документи національного значення. Роз'яснення судів та практичне застосування підстав для обмеження прав одностатевим парам. За аналітичними даними було визначено в якому напрямі українське суспільство хоче та буде розвиватися через призму цивільних партнерств.

Ключові слова: право на шлюб, заборона дискримінації, одностатеві пари, Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, цивільні партнерства.

Today, many Ukrainians are fighting for equal rights. The most striking example is the legalization of same-sex marriage. It is a well-known fact that the enjoyment of the rights and freedoms recognized in the European Convention on Human Rights must

© СОСУНОВА Є.С. – студентка факультету слідчої та детективної діяльності (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

© СОКОЛОВА І.О. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії і філософії права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) <https://orcid.org/0000-0002-3659-7086>.

be ensured without discrimination on any grounds such as sex, race, color, language, religion, political or other opinion, national or social origin, membership of a national minority, property, birth, or other status. Similarly, the Verkhovna Rada has affirmed that a man and a woman of marriageable age have the right to marry and found a family in accordance with national laws regulating the exercise of this right. Writing this article, I had no idea that I was looking at this topic only from my side. Having an established opinion and my own beliefs, I did not emphasize what I thought was understandable to a person. To be honest, this is the second edition of the article. In my circle of acquaintances, there are more people who support equal rights for the LGBT community, but there are also those who oppose it. Therefore, after hearing comments from both sides, I concluded that I thought differently. I taught the material with the understanding that people had an idea about discrimination and equal rights in general. That is why I could not understand and enter the state of deep convictions of the person who stands on the other side of the coin. I would like to invite you to dive into this topic with me and think about it: How often do we experience discrimination against ourselves?

The article deals with the issue of discrimination as a type of restriction of rights. It also considers the issue of legalization of same-sex couples at the national level and their rights. The right to marriage as one of the types of acquisition of the status of legitimacy of relations between a couple. Compliance of the Family Code of Ukraine with the constitutional norms for the observance of all rights. The case law of the European Court of Human Rights and documents of national importance are analyzed. Clarification of the courts and practical application of the grounds for restricting the rights of same-sex couples. Based on the analytical data, the author determined the direction in which Ukrainian society wants and will develop through the prism of civil partnerships.

Key words: *right to marriage, prohibition of discrimination, same-sex couples, European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, civil partnerships.*

Загальновідомим є той факт, що користування правами та свободами, визнаними в Європейській Конвенції з прав людини, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [1]. Так само Верховна Рада затвердила, що чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права [1]. На сьогодні актуальність цих визначень є високою, так як багато українців борються за рівність прав. Найяскравішим прикладом виступає узаконення одностатевих шлюбів. В свою чергу Конституція України, а саме 51 стаття, зазначає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка; кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї [2].

Колишня депутатка, а тепер суддя Конституційного Суду Ольга Совгіря вважає, що Конституція не забороняє одностатеві шлюби. «Очевидно, що акцент у статті 51 Конституції України зроблено на вільному волевиявленні під час вступу в шлюб представників кожної статі, а не на тому, що ці статі мають бути різними під час укладення шлюбу. Не бачу в ідеї легалізації таких шлюбів жодної суперечності Конституції України», – зазначила вона. У Сімейному кодексі йдеться про те, що «для укладення шлюбу необхідна взаємна згода осіб, які одружуються, і досягнення ними шлюбного віку», тобто 18 років для чоловіків і 17 років для жінок. Серед перешкод для укладання шлюбу там називають наявність родинних зв'язків, недієздатність одного з партнерів чи перебування одного з них у шлюбі. Серед перешкод не вказана приналежність партнерів до однієї статі [3]. Безумовно тут потрібно погодитись з пані Совгіря. Але на скільки доцільним є посилання на Сімейний кодекс України? Не секрет, що Конституція України має найвищу юридичну силу, а Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [2].

Перед тим, як поглибитися більш детально в Європейську конвенцію з прав людини, потрібно зазначити, що Верховна Рада вважає, що лише англійський та французький тексти є автентичними, а український переклад не є офіційним текстом Конвенції [1]. Саме тому пропоную повернутися до офіційного джерела, тобто до англійської версії Конвенції, на яку посилається Верховна рада України.

Дискримінація – одне з низки явних і розповсюджених порушень прав і свобод людини. Підставою для вчинення дискримінаційних дій є стереотипи та упередження. Руйнуючи стереотипи, ми здобуємо внутрішню свободу від укорінених штампів, хибних висновків і переконань, а також вчимося мислити критично, бути сучасними й по-новому бачити світ [5]. Стаття 14 Європейської конвенції з прав людини закріплює захист від дискримінації при користуванні правами, викладеними в Конвенції. Відповідно до практики Суду, принцип недискримінації має «фундаментальний» характер і лежить в основі Конвенції разом з принципом верховенства права, цінностями толерантності та соціального миру (S.A.S. проти Франції, 2014; Străin та інші проти Румунії, 2005). Крім того, цей захист доповнюється статтею 1 Протоколу № 12 до Конвенції, яка забороняє дискримінацію в більш загальному сенсі, при користуванні будь-яким правом, встановленим законом [6, с. 6].

Дискримінація може здійснюватися у прямий та непрямий спосіб. Пряма дискримінація характеризується наявністю наміру дискримінувати людину чи групу людей, наприклад, коли бюро з працевлаштування відхиляє претендента/претендентку ромської національності, або компанія з нерухомості не надає квартир іммігрантам/іммігранткам. Непряма дискримінація має місце, коли нібито нейтральна умова, критерій, або практика де-факто ставить окрему особу чи представників/представниць певної меншини у невідгідне, порівняно з іншими, становище. Приклади можуть бути різними: від мінімального зросту критерію на посаду пожежника (що виключає більшу мірою жінок, ніж чоловіків) до універмагів, що не приймають на роботу людей з покритою головою. Ці, на вигляд нейтральні, правила насправді можуть створити непропорційно великі перешкоди членам певних соціальних груп. Пряма і непрямі дискримінації заборонені договорами з прав людини; непрямі дискримінації часто є більш поширені і їм важче довести, ніж пряму дискримінацію. Структурна дискримінація базується на способі організації нашого суспільства. Сама система ставить у невідгідне становище певні групи людей. Структурна дискримінація реалізується через норми, процедури, форми відносин і поведінки, які створюють перешкоди для досягнення реальної рівності або рівних можливостей. Структурна дискримінація часто виявляється у вигляді інституційної упередженості, механізмів, які постійно діють на користь однієї групи і дискримінують іншу або інші. Це такі випадки, коли дискримінація є результатом не переконань індивідуума про людину або групу людей, а дій інституційних структур, правових, організаційних та інших. Щоб боротися структурну дискримінацію, треба зробити її видимою, оскільки ми часто зростаємо з нею, як із чимось самоочевидним і безперечним. Існування структурної дискримінації перешкоджає державі обрати політику, яка розглядає не тільки правову базу, але й інші стимули з урахуванням моделей поведінки і роботи різних установ. Освіта з прав людини може бути одним із варіантів вирішення цієї проблеми [5].

Що стосується дискримінації за ознакою статі, Суд неодноразово заявляв, що просування гендерної рівності сьогодні є однією з головних цілей у державах-членах Ради Європи (Konstantin Markin проти Росії, 2012) що, в принципі, повинні бути висунуті «дуже вагомі причини», перш ніж така різниця в поводженні може вважатися сумісною з Конвенцією (Abdulaziz, Cabales і Balkandali проти Сполученого Королівства, 1985; Burghartz проти Швейцарії, 1994; Schuler-Zraggen проти Швейцарії, 1993; J.D. і A. проти Сполученого Королівства, 2019). Суд постановив, що посилання на традиції, загальні припущення або переважачі соціальні установки в конкретній країні не є достатнім виправданням різниці у поводженні за ознакою статі. Наприклад, державам було заборонено нав'язувати традиції, які впливають з первинної ролі чоловіка і вторинної ролі жінки в сім'ї (Ünal Tekeli проти Туреччини, 2004). Посилання на традиційний розподіл гендерних ролей у суспільстві не може виправдати, наприклад позбавлення чоловіків права на відпустку по догляду за дитиною. Гендерні стереотипи, такі як сприйняття жінок як головних вихователів дітей, а чоловіків – як головних годувальників, самі по собі не можуть вважатися достатнім обґрунтуванням різниці у ставленні, так само як і аналогічні стереотипи, засновані на расі, етнічному походженні, кольорі шкіри або сексуальній орієнтації.

Суд встановив, що диференційоване ставлення за ознакою статі порушує статтю 14 у різних сферах, таких як:

- рівність у шлюбі (Ünal Tekeli проти Туреччини, 2004; Burghartz проти Швейцарії, 1994)
- доступ до працевлаштування (Emel Boyraz проти Туреччини, 2014)
- батьківські відпустки та допомоги (Konstantin Markin проти Росії, 2012; Gruba та інші v. Russia, 2021);
- пенсії у зв'язку з втратою годувальника (Willis проти Сполученого Королівства, 2002);

- громадянські обов'язки (Zarb Adami проти Мальти, 2006; Karlheinz Schmidt проти Німеччини, 1994);
- возз'єднання сім'ї (Abdulaziz, Cabales і Balkandali проти Сполученого Королівства, 1985);
- прізвища дітей (Cusan і Fazzo проти Італії, 2014; León Madrid проти Іспанії, 2021);
- домашнє насильство (Opuz проти Туреччини, 2009; Volodina проти Росії, 2019; Tkheldze проти Грузії, 2021) [6, с. 24-25].

Пропоную розглянути дискримінацію в аспекті права на шлюб для одностатевих пар. З огляду на викладену характеристику та види дискримінації, можна зробити висновок про те, що суспільство непрямо дискримінує права одностатевих пар на шлюб. Чи задумувались Ви про те, чи є у нас практика суду щодо шлюбів одностатевих пар? Її нема. Виникає питання: Чому? З огляду на поведінку суспільства (це можуть бути як коментарі в соціальних мережах, образливі та лайливі вирази як в публічному так і в приватному місцях), одностатєві пари не захищені законодавством України. Елементарним прикладом було мирне зібрання (парад з метою визнання рівності прав ЛГБТ спільнот під назвою «Марш рівності») у Харкові 15го вересня 2019 року. Після закінчення даного заходу на учасників напали невідомі, які влаштували масову бійку з поліцейськими та застосували проти них сльозогінний газ. Іншою ж причиною може слугувати не досконале знання законодавства України. Таким прикладом є елементарні статті Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо дискримінації та права на шлюб, які передбачають рівність прав людини, що є фундаментом будь-якої демократичної країни.

У 2015 році Верховний Суд Сполучених Штатів Америки прийняв рішення, яким дозволив поєднуватися узами шлюбу людям однієї статі. Там в мотиваційній частині міститься дуже хороша, глибока, містка фраза: «Заявники навіть не думають про те, щоб знецінити інститут шлюбу, вони прагнуть поширити його на себе через свою повагу до статусу шлюбу, шлюбним зобов'язанням та необхідності в них. І маючи на увазі їх непорушну (людську) природу, одностатєвий шлюб – це єдиний можливий для них шлях досягнення потрібного їм рівня взаємозв'язку» [8].

У 2010 році Європейським судом була розглянута справа «Шальк і Копф проти Австрії» (Schalk and Kopf v. Austria), де у фабулі справи викладено, що у 2002 році заявники, одностатєва пара, звернулися до компетентних органів з проханням дозволити їм одружитися. Згідно з національним законодавством, шлюб може бути укладений лише між особами протилежної статі, тому заявникам було відмовлено у задоволенні їхнього прохання. Після їх подальшої конституційної скарги Конституційний суд постановив, що ні Конституція Австрії, ні Європейська конвенція не вимагають, щоб концепція шлюбу, яка спрямована на можливість батьківства, поширювалася на відносини іншого роду, і що захист одностатєвих відносин відповідно до Конвенції не призводить до зобов'язання змінювати закон про шлюб. 1 січня 2010 року в Австрії набув чинності Закон про зареєстроване партнерство, покликаний забезпечити одностатєві пари формальним механізмом визнання і надання юридичної сили їхнім стосункам. Хоча Закон надав зареєстрованим партнерам багато з тих самих прав і обов'язків, що й подружжю, деякі відмінності залишилися, зокрема, зареєстровані партнери не можуть всиновлювати дітей або проходити процедуру штучного запліднення. Проте, Суд спочатку розглянув, чи може право на шлюб, надане «чоловікам і жінкам» відповідно до Конвенції, бути застосоване до ситуації заявників. Незважаючи на те, що лише шість держав-членів Ради Європи дозволили одностатєві шлюби, положення Хартії основних прав Європейського Союзу, що надає право на шлюб, не містить посилання на чоловіків і жінок, що дозволяє зробити висновок про те, що *право на шлюб не повинно за будь-яких обставин обмежуватися шлюбом між двома особами протилежної статі*. У той же час Хартія залишає рішення про те, дозволяти чи ні одностатєві шлюби, на розсуд національного законодавства держав-членів. Суд підкреслив, що національні органи влади мають найкращі можливості для оцінки та реагування на потреби суспільства в цій сфері, враховуючи, що шлюб має глибоко вкорінені соціальні та культурні конотації, які значною мірою відрізняються в різних суспільствах. Таким чином, стаття 12 не накладає на державу-відповідача зобов'язання надати одностатєвим парам доступ до шлюбу [9].

В своєму роз'ясненні ЄСПЛ встановив, що Стаття 12 Конвенції не накладає на держави-відповідачі зобов'язання надавати одностатєвим парам доступ до шлюбу. Незважаючи на відсутність передбаченого Конвенцією права на одностатєві шлюби, Європейський Суд допустив можливість того, що, відповідно до характеру Конвенції як «живого інструменту», право на шлюб, закріплене в статті 12, не може за всіх обставин обмежуватися лише шлюбом між двома

особами протилежної статі. Однак, оскільки справи стояли на той час, питання про те, дозволяти чи ні одностатеві шлюби, було залишено для регулювання національним законодавством Договірної держави.

На мою думку, рішення суду було вмотивованим релігійними особливостями країн-підписантів. Через те, що в країнах могла переважати або взагалі бути закріпленою особлива релігія, яка на законодавчому рівні забороняла одностатеві шлюби, до таких можна віднести: християнство, іслам, юдаїзм, індуїзм та буддизм.

Протягом практично всієї християнської історії гомосексуальні відносини розглядалися в християнстві як гріх, а його причина (як взагалі причина будь-якого гріха) пояснювалася пошкодженням людської природи і її схильністю до гріха після гріхопадіння. Такий погляд на гомосексуальні відносини міститься в офіційній позиції Католицької Церкви, Православних помісних та Давньосхідних Церков і більшості Протестантських церков. В православ'ї і особливо католицтві наявні богослови, які оскаржують офіційне церковне засудження гомосексуальних відносин.

Гомосексуальність в ісламі, у відповідності до соборної думки богословів, є забороненою.

Тема гомосексуальності в юдаїзмі бере свій початок з біблійної книги Левіт, яка загрожує стратою чоловікові, який «ляже з чоловіком як з жінкою».

Сприйняття гомосексуальних людей в індуїзмі не є однозначним. Все залежить від священних писань: деякі з них розглядають гомосексуальність як природне та радісне явище, інші індуїстські закони виступають проти гомосексуальності.

У класичних положеннях буддизму гомосексуальність визначається як неправильна сексуальна поведінка.

Через те, що суспільство прогресує, а нав'язані думки через покоління спростовуються, не можна спиратися лише на культурні особливості українців. Потрібно сприяти викориненню невігластва українського суспільства, що до раніше табуованих і заборонених тем, тому що це передусє розвиненню нації, а не її зупиненню. Саме це буде обговорюватися країнами Європи при вступі України в Європейський Союз. Якщо країна не буде показувати світу, що вона відкрита до змін і готова на розширення своїх поглядів, а особливо – визнання прав людини і їх рівність, то постане питання а чи взагалі готова Україна до розширення поглядів і прогресу. Адже усі дії та рішення, які приймає влада несе прямий вплив на встановлення репутації України серед міжнародної спільноти, що в перспективі «не зіграє на руку».

Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) Верховною Радою зазначено, що лише англійський та французький тексти Конвенції є автентичними, а переклад на українську не є офіційним текстом Конвенції. Тому пропоную звернутися до офіційного джерела, тобто до англійської версії Конвенції. «ARTICLE 12. Right to marry. Men and women of marriageable age have the right to marry and to found a family, according to the national laws governing the exercise of this right» [10, ст. 13], що в перекладі звучить, як: Чоловік і/та/а також жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права. Тобто, при перекладі тексту не було враховано всі види перекладів сполучника «and», що саме звужує сприйняття значень слів. Так само Конституція України не використовує «чоловік і жінка» в значенні «чоловік та дружина, які між собою узаконюють свої стосунки лише між собою», що дає змогу розуміти «чоловік і жінка» як стать людини. Бо так природа вирішила, що людина може бути або чоловіком або жінкою, чи Ви знаєте інші статі людини? Відповідно до «Керівництва/Гіда/Тлумачення до статті 12 Європейської конвенції з прав людини. Право на шлюб.», яка була опублікована 31 серпня 2022 року, то Європейський суд з прав людини пояснив у Главі I «Право на шлюб» пункті 2 Матеріальні норми (у значенні закону, який створює або визначає права, обов'язки, зобов'язання, і підстави для пред'явлення позову, які можуть бути примусово реалізовані в судовому порядку) підпункті b з назвою «Стать», що «The Court observed that, regarded in isolation, the wording of Article 12 might be interpreted so as not to exclude marriages between two persons of the same sex», яке перекладається як: Суд зазначив, що, розглядаючи ізольовано, формулювання статті 12 може бути тлумачене таким чином, що як таке, що не виключає шлюб між двома особами однієї статі. Тобто шлюб між одностатевими особами може бути законним, і слова «чоловік» та «жінка» мають використовуватися у загальному значенні людини як істоти, а не бути прив'язаними одним до одного, так як положення статті 14 забороняє дискримінацію за статтю людини [11, с. 6-7].

Рішення ЄСПЛ є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції [12]. Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [12]. Хочеться звернути увагу на те, що підписання Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод відбулось 04.11.1950, у той же час як Україна в сучасному розумінні не мала своєї Конституції та взагалі перебувала під назвою Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), яка була затверджена та прийнята 28.06.1996 року, де у Розділі XV під назвою «Перехідні положення» зазначено, що Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України. Також стаття 6 Закону України «Про правонаступництво України» зазначає, що Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України – у той же час як чинність Конвенції набуває для держави з дати її підписання. Перейшовши на офіційний сайт підписання та ретифікації країнами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13], ми можемо побачити, що Україна підписала Конвенцію 09.11.1995 року, що дає зрозуміти, що Конституція України була укладена з розумінням та прийняттям елементарних прав, які передбачені Конвенцією, у тому числі права на шлюб та заборона дискримінації за статтю. В свою ж чергу будь-яке пояснення ЄСПЛ несе лише пояснювальний характер, про що написано на початку кожного документа, яке може не враховуватись суддями при розгляді справи.

Сергій Солоткий в своїй роботі під назвою «Рішення Європейського суду з прав людини: місце і роль у правовій системі України» зазначив, що кількість програних Україною справ у європейському суді з прав людини (далі – Суд) та лідерські позиції у рейтингу звернень громадян до цієї міжнародної судової установи переконливіше за все свідчать, що попри майже 20 років, як Україна приєдналася до Конвенції, реальне додержання її положень – далеко від досконалості. Згідно із частиною п'ятою статті 9 Кримінального процесуального кодексу України у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу. Тобто суд може послатися безпосередньо на норму Конвенції у тому разі, коли норма КПК суперечить положенням Конвенції. Ця теза принаймні впливає з аналізу відповідних положень статті 9 КПК. А у випадках, коли КПК не регулює чи неоднозначно регулює відповідні питання – суд, за логікою законодавця, повинен керуватися загальними засадами кримінального провадження, визначеними у статті 7 КПК. Однак зазначена проблема є концептуальною і охоплює ряд моментів. Зазначивши питання про те, чи є сама по собі законодавчо закріплена можливість посилатися на Конвенцію та практику Суду необхідною та достатньою умовою з точки зору завдань Закону номер 3477-IV і заходів загального характеру, ним передбачених? Відповідь на це питання має ґрунтуватися на аналізі рішень європейського суду з прав людини. Якщо враховувати мету створення цієї міжнародної судової установи, визначену в статті 19 Конвенції, то видно, що Суд був створений для забезпечення виконання договірними сторонами узятих на себе зобов'язань за Конвенцією. Ще раз підкресливши, що «договірною стороною» у розумінні Конвенції є держава як суб'єкт міжнародного права, а не її окрема інституція. Відповідно, Суд, констатує порушення, робить це в площині субсидіарності відповідальності держави за ефективність виконання зобов'язань за Конвенцією. Така позиція Суду була висловлена ним у рішенні у справі «Колоцца проти Італії», де Суд зазначив, що держави-учасники користуються широким розсудом у тому, що стосується вибору заходів, спрямованих на забезпечення відповідності їх правових систем вимогам ст. 6 Конвенції. Ще одним прикладом є справа «Чанев проти України», яка привертає до себе увагу тим, що порушення Конвенції, що констатував Суд, відбулося у період дії нового Кримінального процесуального кодексу України (і Закону номер 3477-IV – розрядка наша – С. С.). У даній справі європейський суд констатував порушення статті 5 Конвенції, яке відповідно до практики Суду у справах щодо України можна вважати системним. Так, у справі «Харченко проти України» Суд зазначив, що постійно констатує «порушення підпункту «с» пункту 1 статті 5 Конвенції щодо періодів, протягом яких тримання під вартою здійснювалося без відповідного судового рішення, особливо протягом періоду після закінчення слідства та до початку судового розгляду». З огляду на вищевикладене, ЄСПЛ дійшов висновку, що найбільш доцільним способом вирішення зазначеного порушення є невідкладне внесення змін до відповідного законодавства з метою забезпечення відповідності національного кримінального процесу вимогам статті 5 Конвенції.

Пан Солоткий прийшов до висновку, що перспективний погляд на проблему, з урахуванням відповідного наведеного (хоч і фрагментарно) досвіду дає підстави констатувати, що

рішення європейського суду з прав людини мають слугувати одним з орієнтирів для удосконалення передусім законодавчого поля. Безумовно, не можна відкидати можливість їх використання при здійсненні правосуддя, однак справжня імплементація конвенційних норм у національне законодавство полягає у здійсненні моніторингу, вивченні практики європейського суду з прав людини при підготовці нових проєктів нормативно-правових актів, що і є однією з ключових умов здійснення реформаторського процесу в державі [14].

Через те, що в країні діє воєнний час, поправки до Конституції не можуть бути внесені, але українці запропонували вихід – цивільне партнерство. Цивільне партнерство – це юридично оформлений союз двох людей. Такий союз може гарантувати партнерам більшість або навіть усі права, які передбачені шлюбом, – усе залежить від законодавства країни, де ввели таку інституцію.

Такі союзи в різних країнах можуть мати різні назви: цивільні союзи, цивільні партнерства (як у Великій Британії), зареєстровані союзи (як у Чехії), сімейні партнерства (як в Австралії, Новій Зеландії чи деяких штатах США), цивільний договір солідарності (як у Франції). В Україні використовують термін «зареєстроване цивільне партнерство», який був зафіксований у Національній стратегії з прав людини до 2020 року і який згадав у своїй відповіді на петицію президент.

Цивільні партнерства вводять передусім для того, щоб забезпечити рівні права для одностатевих пар. І після легалізації одностатевих шлюбів країни можуть відмовитися від цього інституту або ж залишити його.

Насправді Кабмін взяв на себе зобов'язання розробити законопроект про цивільні партнерства ще сім років тому, у 2015 році. Тоді уряд ще на чолі з Арсенієм Яценюком затвердив План заходів із реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Цей план заходів передбачав, що законопроект про легалізацію зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар мав бути готовий до 2017 року. Документ повинен був врахувати майнові й немайнові права, зокрема успадкування, утримання одного партнера іншим у разі непрацездатності, право не свідчити проти свого партнера в суді. Але уряд так і не подав цей законопроект. У 2018 році Мін'юст (в уряді Володимира Гройсмана) пояснив, що «з огляду на велику кількість звернень питанню потребує подальшого вивчення й опрацювання та наразі не може бути виконано». А у 2019 році, підсумовуючи реалізацію Плану заходів, Мін'юст (уже в уряді Олексія Гончарука) взагалі постановив, що підпункт, який стосується розроблення законопроектів, «не може бути реалізований» через «велику кількість звернень від обласних, міських, районних у містах рад, громадських і релігійних організацій».

Останні опитування показують, що більшість українців радше підтримують легалізацію одностатевих союзів. Згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології, більшість половини (64%) погоджуються, що ЛГБТ-люди повинні мати такі ж права, як й інші громадяни. Проти ідеї реєстрованого партнерства ЛГБТ-людей без права спільного всиновлення не заперечують 50,7% опитаних. Майже 41,9% не підтримують, і 7,4% не змогли відповісти. Як свідчить опитування Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, майже вдвічі за 10 років зріс рівень підтримки одностатевих шлюбів. 53% опитаних підтримують таке право, тимчасом як у 2013 році «за» були 33% [3].

Реєстроване партнерство надає партнерам статус членів сім'ї першого ступеня спорідненості незалежно від того, чи проживають вони фактично разом і чи ведуть спільно домашнє господарство. Згідно з законопроектом, реєстрацію партнерства мають проводити після 10 днів із дня подання відповідної заяви, а розірвання можливе як за спільною заявою, так і за волевиявленням однієї зі сторін. Проектом також передбачена можливість зареєструвати партнерство за відсутності одного з партнерів або поза межами органу реєстрації актів цивільного стану (це актуально, якщо хтось із партнерів є військовослужбовцем). На майно, яке придбали реєстровані партнери за час перебування в цивільному партнерстві, законопроект пропонує поширювати режим спільної власності (якщо партнери не зафіксували інший сценарій у договорі). Проектом також передбачені процедури в разі зникнення безвісти й смерті одного з партнерів, зокрема, спадкування. Закон не регулює питання батьківства реєстрованих партнерів і не передбачає внесення змін до кримінального, адміністративного й податкового законодавства [15].

Міністерство Юстиції опублікувало пояснення, що у зв'язку з численними зверненнями громадян стосовно начеб-то можливості всиновлення дітей одностатевими парами та щодо зміни визначення поняття шлюбу у зв'язку з прийняттям Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про всиновлення дітей (переглянутої)», Міністерство юстиції повідомляє

наступне. 15 лютого 2011 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)». Указана Конвенція запроваджує сучасні правові стандарти у сфері усиновлення з метою максимального врахування найвищих інтересів дитини. При цьому, відповідно до статті 7 Конвенції дозволяється усиновлювати дитину:

- 1) двом особам різної статі;
- 2) які перебувають у шлюбі між собою або;
- 3) які перебувають у зареєстрованому партнерстві, якщо такий інститут існує;
- 4) одній особі.

Держави можуть поширювати дію цієї Конвенції на одностатеві пари, які одружені або перебувають у зареєстрованому партнерстві. Вони також можуть поширювати дію цієї Конвенції на різностатеві й одностатеві пари, які разом проживають у постійних стосунках. Проте, зазначена стаття дає право (а не встановлює обов'язок) державам, враховуючи їх національне законодавство, поширювати дію цієї Конвенції на одностатеві пари. При цьому, наголошуємо, що згідно з частинами третьою та четвертою статті 211 Сімейного кодексу України усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі. Крім того, особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, рішення про усиновлення ними дитини може постановити суд. Також слід зазначити, що згідно з пунктом 9 частини першої статті 212 Сімейного кодексу України не можуть бути усиновлювачами особи, які є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини. Статтею 51 Конституції України чітко визначено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Це конституційне положення знайшло своє відображення в Сімейному кодексі України. Так, статтею 21 Сімейного кодексу України встановлено, що шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Таким чином, національне законодавство містить заборону щодо усиновлювачів, які є особами однієї статі та іноземців, які не перебувають у шлюбі [7].

Хочеться розглянути статтю 211 Сімейного кодексу України, а саме п. 3: «Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі». В нашому суспільстві набрало значення цього виразу в аспекті: одностатєва пара не може усиновлювати дитину. Пропонуємо розглянути об'єктивність та обґрунтованість цього пункту статті. «Усиновлювачами можуть бути подружжя, а також особи, зазначені у частинах п'ятій та шостій цієї статті» [4, п. 3 ст. 211]. Стаття 36 цього Кодексу наголошує, що шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Стаття 92 Сімейного кодексу України дає нам право на укладання шлюбного договору, яка звучить: «Шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям». Взавши до уваги те, що серед 207 використаних слів «подружжя» в даному Кодексі, все ще не має свого визначення, також взявши до уваги Главу 5 та Главу 10 даного Кодексу, можна дійти висновку – немає жодної підстави не визнавати одностатеві пари подружжям, що саме передувє реєструванню шлюбів та укладанню шлюбних договорів між ними, а також забирати право на батьківство та материнство, яке передбачене статтями 49 та 50 зазначеного Кодексу. Тобто, закон не передбачає обмеження у вигляді подвійного материнства чи подвійного батьківства для однієї дитини, так як дружина має право на материнство, або ж чоловік має право на батьківство. Що саме цікаве, так Сімейний кодекс України не має визначення «мати» або «дружина», «батько» або «чоловік» [4]. Тому актуальність поправки Конституції є важливою, так як таке право не можна буде забрати.

З огляду на вищевикладене можна зробити висновок, що українці мають загальні положення про узаконення одностатєвих шлюбів, розуміючи, що у разі прямої заборони одностатєвих шлюбів, порушуються елементарні права людини, такі як: право на шлюб, право на свободу вибору релігії та дискримінація за статтю, які не притаманні будь-якій демократичній державі. Це дає зрозуміти – Україна рухається і бажає розвиватися як демократична прогресивна країна, яка не обмежує права своїх громадян. Головним питанням при вивченні законодавства про заборону дискримінації та права на шлюб стало: Чи дійсно суспільству потрібно пояснювати, що обмеження прав людини – не законне? Чому жінки мають боротися за свої права, які мають бути рівні з чоловічими та чому одностатєві пари не можуть мати елементарні права?

Список використаних джерел:

1. Закон України «Європейська конвенція з прав людини»: за станом на 01 сер. 2021 р. / Верхов. Ради України – Офіц. Вид. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – (Серія «Закони України»)

2. Конституція України: станом на 01 січ. 2020 р.: відповідає офіц. тексту, 1996
3. Панченко Олена. Одностатевим союзам – так? Що таке цивільне партнерство й коли його чекати в Україні [Електронний ресурс] / Панченко Олена // The Village Україна. – 15.08.2022 р. – Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/how-it-works-city/329345-scho-take-tsvivilne-partnerstvo>
4. Сімейний кодекс України: станом на 19 лют. 2022 р.: відповідає офіц. Тексту, 2002
5. Дискримінація та нетолерантність / Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass/discrimination-and-intolerance>
6. Prohibition of discrimination: Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention; European Court of Human Rights, 31.08.2022 р. – 67 с.
7. Міністерство Юстиції. Законодавство України не дозволяє усиновлювати дитину особам однієї статі [Електронний ресурс]: роз'яснення. – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/mstr_34711
8. Артем Афян. Прецедент в правовому полі: в Україні зареєстрували перший одностатевий союз [Електронний ресурс] / Артем Афян, Баконіна Олена // LIGA ZAKON, – 11 лист. 2020 р. – Режим доступу: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/199557_pretsedent-v-pravovomu-pol-v-ukran-zarestruvali-pershiy-odnostateviy-soyuz
9. Schalk and Kopf v. Austria: Court's case-law [Електронний ресурс]/ Європейський суд з прав людини, червень 2010 р. – № 131. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-912%22%7D>
10. European Convention on Human Rights [Електронний ресурс]. – 62 с. – Режим доступу: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
11. Right to marry: Guide on Article 12 of the European Convention on Human Rights [Електронний ресурс]/ Європейський суд з прав людини, 31.08.2022 р. – Режим доступу: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_12_ENG.pdf
12. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: за станом на 02 груд. 2012 р. / Верхов. Ради України – Офіц. Вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006.
13. Chart of signatures and ratifications of Treaty 005 [Електронний ресурс] / Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005). – 26.04.2023 р. – Режим доступу: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatyenum=005>
14. Сергій Солоткий. Рішення Європейського суду з прав людини: місце і роль у правовій системі України / Український часопис конституційного права: наукова стаття, – 2018 р., – с. 40-48.
15. Масенко Вероніка. Зареєстрували законопроект про цивільні партнерства. Що він передбачає [Електронний ресурс]/ 15. Масенко Вероніка // The Village Україна. – 14.03.2023 р. – Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/336985-zareestruvali-zakonoproekt-pro-tsvivilni-partnerstva>

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.51>

БАБІЙ С.А.

СУЧАСНІ НАРАТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

MODERN NARRATIVES OF THE RESEARCH OF THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE RULE OF LAW IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Стаття присвячена філософсько-правовому дискурсу в межах сучасних наративів дослідження процесу демократизації правової держави в умовах глобалізації. Унаслідок проведеного дослідження обґрунтовується, що серед наукових досліджень впливу глобалізаційних процесів на демократизацію правової держави особливу актуальність набувають ті з них, в яких аналізуються умови широкого застосування принципів демократії у сучасне державотворення і правотворення. Також з'ясовано, що питанням філософсько-правового виміру цих важливих під сучасну пору процесів приділяється недостатня увага, відсутні наукові праці з проблем критичного осмислення феномену глобалізації у формуванні світоглядних орієнтирів сучасного громадянського суспільства, демократичної і правової держави. Більшість науковців, що працюють в царині суспільних наук, не зважаючи на напрями їх наукових досліджень, визнають, що сучасна доба людства є принципово новим етапом його історичного розвитку. Особливістю цього етапу є його нова ідеологічна спрямованість, що намагається за допомогою економічної політики передовсім розвинутих країн, здійснити не лише економічну експансію, але й перетворити її на повну ідеологічну залежність інших держав, нівелювавши особливості устрою окремої держави. Більше того, «глобальність» подій у сьогоднішньому суспільстві кардинально відрізняється від усіх попередніх стадій розвитку саме міжнародного суспільства. Тут не стільки чітко простежується нівелюючий вплив однієї держави на інших. Процес поступово охоплює усіх, усі держави і народи трансформуються у підлеглих. В таких швидкозмінних умовах глобалізованого світу, формування ефективного правового простору і правопорядку є надзвичайно складною теоретичною і практичною задачею. Оскільки об'єктивну основу глобалізації становить зміна суспільного світопорядку, то й більшою мірою характер даного процесу стоїть розвиток на сучасному етапі суспільних відносин між державами, що визначається співвідношенням матеріальних інтересів.

Ключові слова: демократія, правова держава, глобалізація, громадянське суспільство, права та свободи, громадянин, людина, правові відносини.

The article is devoted to the philosophical and legal discourse within the modern narratives of the study of the process of democratization of the legal state in the conditions of globalization. As a result of the conducted research, it is substantiated that among the

scientific studies of the impact of globalization processes on the democratization of the rule of law, those that analyze the conditions for the wide application of the principles of democracy in modern state-building and law-making are particularly relevant. It has also been found that insufficient attention is paid to the issues of the philosophical and legal dimension of these important processes in modern times, there are no scientific works on the problems of critical understanding of the phenomenon of globalization in the formation of worldview guidelines of modern civil society, a democratic and legal state. The majority of scientists working in the field of social sciences, regardless of the directions of their scientific research, recognize that the modern era of humanity is a fundamentally new stage of its historical development. The peculiarity of this stage is its new ideological orientation, which tries with the help of the economic policy of primarily developed countries to carry out not only economic expansion, but also to turn it into a complete ideological dependence of other states, levelling the peculiarities of the organization of an individual state. Moreover, the "globality" of events in today's society is fundamentally different from all previous stages of the development of international society itself. The levelling influence of one state on others is not so clearly traced here. The process gradually covers everyone, all states and peoples are transformed into subordinates. In such rapidly changing conditions of the globalized world, the formation of an effective legal space and legal order is an extremely difficult theoretical and practical task. Since the objective basis of globalization is a change in the social world order, the nature of this process to a greater extent relates to the development of social relations between states at the current stage, which is determined by the ratio of material interests.

Key words: *democracy, rule of law, globalization, civil society, rights and freedoms, citizen, person, legal relations.*

Вступ. Усі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відбиття у відповідних інститутах громадянського суспільства таких, як власність, свобода людини, екологічна безпека, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації та ін. Ці інститути повинні стати надійним практично-правовим фундаментом прав і свобод людини. Тому під демократичною і правовою державою слід розуміти таку державу, в якій реалізовані найважливіші принципи високо розвинутого правового соціуму, такі як принцип демократії і принцип верховенства права, тобто всі суб'єкти визначаються рівними перед законом, вони підкоряються праву не з примусу (в тому числі і державного), а через власні переконання; наявна в такій державі, побудованій на вище наведених засадах, правова реальність дозволяє виділити у такій державі інституційну та не інституційну складові, де інституційною складовою є сформоване громадянське суспільство і правова держава, а не інституційною – переважання в суспільстві осіб-громадян зі сформованою правосвідомістю, котрі є реальними суб'єктами правовідносин в такій державі.

Постановка завдання. Мета статті полягає у філософсько-правовому дискурсі в межах сучасних наративів дослідження процесу демократизації правової держави в умовах глобалізації.

Результати дослідження. Вплив глобалізації на окремі національну державу та її національне законодавство і право спостерігається у загальному відношенні: «інтерес» – «політика» – «право». В цій площинній лінії знаходить своє вираження переважно юридично-технічний вимір тенденцій уніфікації та універсалізації національного і міжнародного законодавства. Своєю чергою, відповідні політичні та соціальні засади відносин держави та її громадян у глобалізованому світі відображають динамічні тенденції, пов'язані з надзвичайно мінливим характером політичних інтересів. Часто політиків намагаються використати право як один із методів політтехнологій на міжнародній арені, псевдо застосування права здійснюється з метою боротьби з політичними супротивниками на користь досягнення власних амбітних політичних цілей, що негативно впливає на розвиток міжнародних відносин між країнами і впливає на розвиток нестабільності у світі. У глобалізованому світі, як доводиться спостерігати, неспокійні події в одній країні швидко розповсюджуються на суміжні регіони, спричиняючи не позитивний рух вперед, а хаос і безладдя всередині країни, що стала епіцентром впливу найсильніших у регіоні чи за світовими масштабами країн чи окремих політично-економічних інтересів. З одного боку, велика інформаційна прозорість світу, імперативи децентралізації та ринкової конкурентоздатності прискорюють поширення демократичних цінностей та інститутів, а, число формально демократичних держав на планеті зростає. З іншого боку, виявляється, що демократія та ринковий

лібералізм, взяті самі по собі, не створюють надійних та стійких до викликів глобалізації держав. Виникає нова проблема – забезпечення демократії, організаційно оформленої в рамках окремих держав, при створенні глобального управління. Беручи до уваги тісний зв'язок між внутрішнім суверенітетом та демократизацією, глобалізація, скорочуючи цей суверенітет, може сприяти послабленню легітимації демократичних інститутів в рамках окремої держави. Крім того, це відбувається й тому, що право є однією з нормативних систем неперсоніфікованих, формально-визначених, загальнообов'язкових та таких, що встановлені та охороняються законом, правил поведінки, які виражають волю суспільних (або політичних) сил, що прийняті з метою регулювання певних суспільних відносин, дій і поведінки, функціонування об'єднань і державних органів. При цьому, об'єктивно, право обумовлене природою людини та суспільства і, як філософська категорія, виражає свободу людини як особистості. Тому, в цьому випадку, доцільно говорити про те, що засади власне філософсько-правового осмислення глобалізаційних процесів полягають у визначенні співвідношення суб'єкта та об'єкта у цих процесах з урахуванням тих правових явищ, що відбуваються у сучасному суспільстві, тобто з певною правовою реальністю. Урешті рещт, це безпосередньо відображає теоретико-пізнавальний вимір філософії права.

Загалом, аналізу процесів демократизації правової держави в умовах глобалізації присвячено чимало наукових робіт вітчизняних вчених – філософів, правознавців, політологів. Залежно від напрямку здійснення дослідження наукової розвідки пріоритетність надається різним поняттям та категоріям. Помітно, що переважна частина такого роду праць розкриває природу демократизації правової держави через призму аналізу сутнісних характеристик глобалізації, інші ж роблять акцент на питаннях право- та державотворення, тощо.

Для прикладу, важливою умовою процесу демократизації правової держави, на думку Л. С. Леонової, є питання реалізації універсального статусу прав людини, закріплення прав і свобод людини та їх захисту на міжнародному рівні [1, с. 306]. Такий підхід актуалізує значення тих процесів, котрі проходять у світі та фіксують їх глобальний характер. Зрештою, сутнісні характеристики глобалізації як філософського, політичного та правового феномену у дослідженні Л. С. Леонової тлумачаться як такі, що дозволяють сформулювати цілісну картину реалізації прав людини на міжнародному рівні. Також, у цьому контексті, доцільно зважити на монографічне на монографічне дослідження Р. В. Войтовича, у якому проаналізовано основні теоретико-методологічні аспекти впливу глобалізації на систему державного управління, відповідно до чого розкрито сутність, основні передумови та фактори виникнення глобалізації, досліджено особливості розвитку суспільства та держави в умовах глобалізації, наведено обернені форми глобалізації, ідентифіковано основні глобалізаційні виклики суспільного розвитку, охарактеризовано основні форми, засоби й механізми глобальної інтеграції, розкрито особливості впливу глобалізації на систему державного управління перехідних суспільств, запропоновано механізми оптимізації системи державного управління в умовах глобалізації. Зокрема цей дослідник стверджує, що «В умовах глобалізації кардинально ускладнюється структура світового розвитку, трансформуються цінності та норми життєдіяльності людей, видозмінюється система взаємодії між ними (глобальні відносини), утверджується нова модель відносин між суспільствами, встановлюються нові пріоритети у розв'язанні глобальних системних проблем, а в результаті цього формується така форма соціальної організації, як глобальне суспільство» [2, с. 105]. Такі тези дають можливість визначити основні пріоритети та напрями у процесі вивчення шляхів демократизації правової держави в умовах глобалізації.

Універсалізацію правої сфери як один із важливих аспектів світової глобалізації розглядає Х. М. Маркович у своїй науковій роботі, в якій зроблена спроба розкрити вплив глобалізації на вітчизняну правову систему, зокрема на правотворчу діяльність, правову культуру, правосвідомість. Особливу увагу зосереджено на ідеології прав і свобод людини, гарантіях їхнього дотримання та реалізації, проголошених на державному та глобальному рівнях. Обґрунтовано ідею про те, що права людини є основним критерієм демократичності держави. З'ясовано, що демократизація суспільного життя є важливим наслідком глобалізаційних процесів, який впливає на формування уявлень про права та свободи людини [3, с. 252]. Відповідно, для дослідження впливу глобалізації на демократизацію правової держави важливе значення мають ті положення розглядуваної нами роботи, в яких концентровано визначаються сутнісні характеристики глобалізації.

У контексті визначення характеристик впливу глобалізації на демократизацію сучасної правової держави варто звернути увагу на монографічне дослідження «Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем», підготовлене харківськими вченими – філософами та правознавцями, в якому досліджується феномен глобалізації права, що авторами

пов'язується саме із такого виду науковою тематикою, та здійснюється його філософсько-правовий аналіз. Як стверджують автори: «Філософська рефлексія феномену глобалізованого права дозволяє виділити декілька його сутнісних змістовних елементів. Такими елементами є всезагальність, уніфікованість, наднаціональний, наддержавний характер, пріоритет над інтересами влади (верховенство), загальнолюдська цінність і значимість, моральна і природна обґрунтованість» [4, с. 318]. Правовий вимір феномену глобалізації, що впливає на процеси сучасного державотворення, аналізується у монографії А. Ю. Бадиди, в якій права людини розглядаються як елемент чинного права та єдиної системи, у якій соціальні права тісно пов'язані з громадянськими і політичними, незважаючи на специфіку свого здійснення та захисту [5, с. 171]. З іншого боку, простежується доволі цікава авторська аргументація, в рамках якої здійснюється спроба поєднати аксіологічні та технологічні аспекти впливу процесів глобалізації на сучасне державотворення на прикладі розвитку соціальної держави як різновиду правової. Ця теза розкривається вже у вступній частині монографії у твердженні про те, що «глобалізація як об'єднання світу на основі спільних цінностей і передових технологій є одним із основних чинників, які впливають на зміну розуміння сутності соціальної держави» [5, с. 4]. Так чи інакше, але ця позиція може бути використана у філософсько-правовому дослідженні проблем демократизації правової держави в умовах глобалізації, хоча і видається доволі сумнівною, оскільки поєднує різні за суттю та змістом підходи до аналізу соціальних явищ.

Проблематика трансформаційних тенденцій у визначенні впливу глобалізації на правову систему аналізується також у працях А. М. Бірюкової. Теза про те, що «трансформація національної правової системи держави є складовою частиною явища, яке в науці прийнято позначати поняттям «правова глобалізація», змістовно виражаючи її мікрорівень. Водночас макрорівень передбачає формування загальносвітової системи правових норм як необхідної умови та організаційної основи міждержавної взаємодії у різних сферах соціального буття» фіксує одну із засад формування основ здійснення демократизації правової держави [6, с. 198]. Трансформаційні наративи, що містяться у цій роботі, виявляють її актуальність для дослідження процесів демократизації правової держави в умовах глобалізації з огляду на те, що своєю змістовною частиною стосуються проблем сучасного державотворення у тісній його детермінації з процесами універсалізації, що проявляється з особливою силою в умовах глобалізації.

Питання глобалізації як процесу, який трансформує всі економічні, політичні, соціальні та культурні реалії аналізує стаття Т. В. Каменчук «Глобалізація як механізм єдності розуміння прав людини». Дослідження охоплює питання реальних переваг та недоліків глобалізації у контексті її впливу на поняття прав людини. Йдеться про побудову таких систем, які би позитивно впливали на суспільно-політичні питання та уніфікацію прав людини зокрема [7, с. 237]. Дослідниця стверджує, що «прослідковується нерозривна залежність людської гідності та ідеї уніфікації прав людини, оскільки гідність людини – це усвідомлення та прийняття самим собою того, що ти рівний (гідний) усім іншим, що ти відчуваєш самоцінність. Поширення ідеї людської гідності означає уніфікацію прав людини, які є похідними від розуміння самоцінності кожного і не можуть існувати окремо [7, с. 239–240]. Щобільше, в одній із статей В. А. Вільчинського досліджується демократизація правової держави в Україні за умов глобалізаційних викликів. Використовуючи при дослідженні означеної проблеми філософсько-правовий інструментарій простежено та з'ясовано, що глобалізаційні виклики та тенденції розвитку людства можуть бути різні за змістом, характером, чинниками безпосереднього чи опосередкованого впливу і формами прояву, але всі вони тією чи іншою мірою торкаються сфер діяльності людини, що загалом регулюється правом [8, с. 46]. Зрештою, доцільно констатувати, що все ж таки, серед наукових досліджень впливу глобалізаційних процесів на демократизацію правової держави особливу актуальність набувають ті з них, в яких аналізуються умови широкого застосування принципів демократії у сучасне державотворення.

У цьому контексті необхідно відзначити дисертаційне дослідження Т. П. Попович, яка аналізує правові засоби здійснення демократії на прикладі держав Центральної Європи. «Демократія як феномен змінюється у сучасному глобальному світі, проявляючи нові механізми, у зв'язку з чим правові засоби її здійснення потребують удосконалення. Глобалізація впливає на демократію, роблячи її більш динамічною, з одного боку, а з іншого, імплементуючи в її механізми новітні технології», – зазначає дослідниця [9, с. 1]. У своїй дисертаційній роботі дисертантка удосконалює знання про вплив глобалізації на характер і сутність демократії, що здійснюється на рівні національної держави; робить висновок про лінії впливу глобалізації на розуміння демократії та механізми її здійснення, зокрема, щодо розширення консенсуальних механізмів прийняття

рішень, залучення міжнародних та наднаціональних (європейських) засобів здійснення демократії [9, с. 4]. Для авторки, фактично, в сучасних умовах визначальною сутністю світу виступає процес глобалізації, котрий істотно впливає на поширення і зміст демократії. Розширення комунікаційних можливостей, а пізніше Інтернет-мережі, істотно трансформувало організаційні можливості сучасної демократії [9, с. 8].

Утім, серед наукових досліджень процесів демократизації правової держави в умовах глобалізації значний доробок належить одному з провідних сучасних вітчизняних правознавців О. Петришину. В одній із своїх статей «він зокрема висловлює думку про те, що «з точки зору юридичного підходу важливим є й акцент на тому, що демократичні засади організації та функціонування держави передбачають беззаперечне дотримання органами влади, їх посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями вимог чинного законодавства. У цьому сенсі не втрачає своєї значущості положення про те, що демократія в сучасній державі не може існувати без неухильного дотримання вимог законодавства, а режим законності, що спирається на повагу до прав людини, є важливою передумовою та необхідною складовою реальної демократії» [10, с. 35].

Урешті рещт, приведений вище аналіз переконливо свідчить про актуальність дослідження філософсько-правової структури демократизації правової держави в умовах глобалізації, адже питанням філософсько-правового виміру цих важливих під сучасну пору процесів приділяється недостатня увага, відсутні наукові праці з проблем критичного осмислення феномену глобалізації у формуванні світоглядних орієнтирів сучасного суспільства.

Висновки. Підсумовуючи, доцільно відзначити, що оскільки об'єктивну основу глобалізації становить зміна суспільного світопорядку, то й більшою мірою характер даного процесу стосується розвитку на сучасному етапі суспільних відносин між державами, що визначається співвідношенням матеріальних інтересів. Хоча, як правило, сьогодні такий вплив проєктується на правову основу побудови суспільного устрою. Це проявляється у трансформації і модернізації державно-правових інститутів, соціально-правових норм та відносин на міжнародному, макро-регіональному і внутрішньо-національному рівнях, що сприяє стимуляції, прискоренню та оновленню процесу правової універсалізації.

Список використаних джерел:

1. Леонова Л. С. Глобалізація прав людини. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2002. Т. 20. Ч. 2. С. 306–308.
2. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): монографія. Київ: НАДУ, 2007. 680 с.
3. Маркович Х. М. Правова ідеологія держави в умовах глобалізаційних перетворень. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 252–257. <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.37>
4. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем: монографія; О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко [та ін.]; за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2017. 416 с.
5. Бадида А. Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: монографія. Ужгород: РІК-У, 2019. 200 с.
6. Бірюкова А. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 5. С. 198–202.
7. Каменчук Т. В. Глобалізація як механізм єдності розуміння прав людини. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 237–243.
8. Вільчинський В. А. Філософсько-правове дослідження демократизації правової держави в Україні за умов глобалізаційних викликів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 12. Т. 1. С. 46–49.
9. Попович Т. П. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 19 с.
10. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 32–41.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.52>

СВИРИДЕНКО С. В.

**ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ ПРИТЯГАННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЯКІ КОРИСТУЮТЬСЯ НЕДОТОРКАНІСТЮ**

Актуальність статті полягає в тому, що євроінтеграційний курс України зумовив необхідність реформування національного законодавства, оновлення правової бази та побудови фундаментальної системи права, що це надасть можливість удосконалити механізм захисту особи, охорони її прав, свобод та законних інтересів, та вирішити питання, пов'язані з протидією злочинності. Одним із напрямів наукових розробок у цій сфері є визначення змісту механізму та особливостей досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю. У процесі дослідження теоретико-правових основ функціонування такого механізму, виникає необхідність аналізу історико-правових умов, в яких відбувалося становлення даної кримінальної процесуальної діяльності. Оскільки функціонування такого механізму зумовлено необхідністю забезпечення верховенства права, законності, рівності всіх перед законом і судом, підтримання правопорядку в країні, здійснення ефективної протидії злочинності тощо, то вивчення даного питання дозволить з'ясувати ті підвалини, передумови, на яких сформувалося сучасне законодавство, що регламентує розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю. У статті зазначено, що інститут недоторканності не є здобутком української держави виключно за часів незалежності. Натомість він формувався тривалий час, будучи постійним супутником загального кримінального процесу. Законами та нормативними актами різного рівня встановлювалося ряд обмежень стосовно притягнення до кримінальної відповідальності певних категорій осіб за вчинення злочинів (а у деяких випадках навіть застосування до них примусових заходів) законами закріплено як індемнітет певних категорій, так і їх імунітет, причому у доволі широкому вигляді, який не дозволяв правоохоронним органам затримувати особу, яка користується імунітетом навіть на місці вчинення ним злочину. Зроблено висновок про те, що однією з головних особливостей становлення та розвитку в Україні механізму розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю, є те, що ключова роль у визначенні порядку притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності належала не нормам кримінального процесуального законодавства, а положенням Конституції України та окремих спеціальних законів. У КПК України з цього приводу або не містилося взагалі ніяких вказівок (як у КПК від 1960 р.), або закріплено лише деякі норми, частина з яких при цьому має доволі загальний характер.

Ключові слова: притягання до кримінальної відповідальності, категорії осіб, індемнітет, імунітет, механізм реалізації, генеза розвитку.

THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF THE MECHANISM OF ATTRACTION TO CRIMINAL RESPONSIBILITY OF PERSONS USING UNTOUCHABILITY

The relevance of the article lies in the fact that the European integration course of Ukraine necessitated the reform of national legislation, the renewal of the legal framework and the construction of a fundamental legal system, which will provide an opportunity to improve the mechanism of protection of the individual, the protection of his rights, freedoms and legitimate interests, and to resolve issues related to combating crime. One of the areas of scientific development in this area is the determination of the content of the mechanism and features of the pre-trial investigation in criminal proceedings against persons who enjoy immunity. In the process of researching the theoretical and legal foundations of the functioning of such a mechanism, there is a need to analyze the historical and legal conditions in which the formation of this criminal procedural activity took place. Since the operation of such a mechanism is conditioned by the need to ensure the rule of law, legality, equality of all before the law and the court, maintenance of law and order in the country, implementation of effective countermeasures against crime, etc., the study of this issue will allow to clarify the foundations and prerequisites on which modern legislation was formed, which regulates the investigation of crimes committed by persons enjoying immunity. The article states that the institution of inviolability is not an achievement of the Ukrainian state exclusively during the time of independence. Instead, it was formed for a long time, being a constant companion of the general criminal process. Laws and regulatory acts of various levels established a number of restrictions regarding the criminal prosecution of certain categories of persons for committing crimes (and in some cases even the application of coercive measures to them). The laws established both the indemnity of certain categories and their immunity, and in a rather broad form, which did not allow law enforcement agencies to detain a person who enjoys immunity even in the city where he committed the crime. It was concluded that one of the main features of the formation and development of the mechanism of investigation of crimes committed by persons enjoying immunity in Ukraine is that the key role in determining the procedure for bringing such persons to criminal responsibility did not belong to the norms of criminal procedural legislation, but to the provisions of the Constitution of Ukraine and certain special laws. In this regard, the CPC of Ukraine either did not contain any instructions at all (as in the CPC from 1960), or only some norms were established, some of which are of a rather general nature.

Key words: *prosecution, categories of persons, indemnity, immunity, implementation mechanism, genesis of development.*

Вступ. Євроінтеграційний курс України зумовив необхідність реформування національного законодавства, оновлення правової бази та побудови фундаментальної системи права, що це надасть можливість удосконалити механізм захисту особи, охорони її прав, свобод та законних інтересів, та вирішити питання, пов'язані з протидією злочинності. Одним із напрямів наукових розробок у цій сфері є визначення змісту механізму та особливостей досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю. У процесі дослідження теоретико-правових основ функціонування такого механізму, виникає необхідність аналізу історико-правових умов, в яких відбувалося становлення даної кримінальної процесуальної діяльності. Оскільки функціонування такого механізму зумовлено необхідністю забезпечення верховенства права, законності, рівності всіх перед законом і судом, підтримання правопорядку в країні, здійснення ефективної протидії злочинності тощо, то вивчення даного питання дозволить з'ясувати ті підвалини, передумови, на яких сформувалося сучасне законодавство, що регламентує розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В окремих дослідженнях вибірково розглядалися питання розвитку механізму притягнення до відповідальності осіб, які користуються недоторканністю. У своїх дослідженнях О. Д. Чепель звертає увагу на те, що спроби скасувати чи обмежити депутатську недоторканність розпочалися ще у 1998 р., тобто через три роки після прийняття Конституції України, у ст. 80 якої закріплено дану депутатську гарантію – однак, як зазначає автор, суттєвих зрушень у цьому напрямку досі так і не зроблено і вважає за необхідність закріпити норму, яка б зафіксувала правило, що імунітет не поширюється на випадки, коли

депутата затримано на місці вчинення злочину (*flagrante delicto*) [1, с. 140]. Проблемним питанням імунітету та його захисту у кримінальному судочинстві присвячено дослідження С. Г. Волкотруба, який дійшов висновку, що імунітетом у кримінальному судочинстві є сукупність виняткових правових норм, частина яких належить до міжнародного публічного та національного конституційного права, законодавства про судоустрій, а також до кримінально-процесуального права, яке регламентує всі випадки звільнення осіб від певних процесуальних обов'язків та додаткові гарантії їх недоторканності у кримінальному судочинстві [2, с. 2]. В. В. Паришкара відмітила що, прийнявши у 2016 р. зміни до Конституції України в частині правосуддя, а також новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р. законодавець обмежив абсолютний імунітет суддів, який існував раніше, та запровадив функціональний імунітет, що полягає в забороні притягнення судді до кримінальної відповідальності за його юридичну позицію, викладену в судовому рішенні [3, с. 154–155]. Оцінюючи ці та інші наукові розробки, можна констатувати, що питання генези зазначеного механізму у комплексі не досліджувалося.

Постановка завдання. У статті поставлено завдання визначення особливостей становлення та розвитку в Україні механізму притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які користуються недоторканістю.

Основний зміст. Інститут недоторканності не є здобутком української держави часів незалежності. Одним із перших історичних документів, в якому йшлося про недоторканність певної категорії державних діячів України, є конституційний проект Української народної партії «Основний закон «Самостійної України» спілки народу Українського» (оприлюднений у 1905 р. у часопису «Самостійна Україна»), у якому для уникнення можливості узурпації влади та забезпечення демократичного устрою майбутньої держави передбачався поділ влади на три незалежні гілки, але стосовно недоторканності Президента прямих вказівок не було, а його відкликання з поста можливо у випадку нехтування ним вимог Конституції України та інших законів [4], що дає підстави говорити про те, що Глава держави також користувався недоторканістю, яка унеможлилювала його кримінальне переслідування. Практично, у цьому конституційному проекті вперше було закріплено недоторканність державних службовців найвищого рівня, оскільки до того депутати фактично не мали імунітету від кримінального переслідування [5, с. 25–26].

29 квітня 1918 р. було прийнято Конституцію Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права та вольності УНР»), якою гарантувався депутатський індемнітет (свобода слова під час виконання своїх професійних функцій), але імунітет депутатів не передбачався. Пізніше було прийнято Закон, яким гарантувалась недоторканність членів Центральної Ради, у якому вже було передбачено: члени Української Центральної Ради можуть бути притягнені до слідства і карного суду, але тільки звичайним судовим порядком і з дозволу Української Центральної Ради; члени Української Центральної Ради ні в якому разі не можуть бути заарештовані без попереднього дозволу Української Центральної Ради або іншими способами, позбавлені волі, за винятком затримання на гарячому вчинкові; про необхідність притягнення до слідства і карного суду або про затримання члена Центральної Ради на гарячому вчинкові відповідні власті повинні негайно сповістити Українську Центральну Раду; на вимогу Центральної Ради судове переслідування членів Ради повинно бути відкладено, а позбавлення волі – скасовано аж до скінчення строку уповноважень Ради або виходу з її складу члена Ради [6, с. 282; 7, с. 30].

У нормах Конституції УРСР від 1919 та 1929 рр. не передбачалось жодних вимог щодо гарантій депутатської недоторканності, і лише у Конституції УРСР 1937 р. з'явився положення про те, що депутат Верховної Ради УРСР не може бути притягнений до судової відповідальності або заарештований без згоди Верховної Ради УРСР, а в період між сесіями Верховної Ради УРСР – без згоди Президії Верховної Ради УРСР [8]. Про суддівську недоторканність у даних нормативно-правових актах не йшлося. Однак, у законі СРСР від 25 грудня 1958 р. все ж таки були закріплені гарантії суддівської недоторканності, які полягали у тому, що судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, відсторонені у зв'язку з цим від посади або заарештовані: без згоди Президії Верховної Ради союзної республіки; без згоди Верховної Ради Української РСР, а в період між сесіями – Президії Верховної Ради Української РСР [9].

Натомість у Конституції УРСР 1978 р. уже містилися норми, які встановлювали недоторканність депутатів, Глави держави та суддів. Так, у ст. 95 Конституції УРСР 1978 р. передбачалося, що депутатам забезпечуються умови для безперешкодного й ефективного здійснення його прав і обов'язків. У ст. 33 Закону СРСР «Про статус народних депутатів СРСР» від 19 квітня 1979 р. встановлювалося, що депутат Верховної Ради союзної республіки не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, заарештований або підданий заходам адміністративного

стягнення, які накладаються в судовому порядку, без згоди Верховної Ради союзної республіки, а в період між їх сесіями – без згоди Президії Верховної Ради [10]. У ст. 34 також гарантувалася недоторканність депутатам місцевих рад, але у Законі СРСР «Про статус народного депутата СРСР» від 31 травня 1990 р. місцеві депутати вже були позбавлені недоторканності.

Відповідно до ст. 114-9 Конституції УРСР від 1978 р., Президент України користувався правом недоторканності. У разі порушення Президентом Конституції і законів України Президент міг бути за висновком Конституційного Суду України знятий з посади Верховною Радою України (рішення про зняття Президента в такому випадку приймається більшістю – не менш як дві третини від фактичної кількості народних депутатів України) [11].

Згідно зі ст. 153 Конституції УРСР 1978 р., судді і народні засідателі були незалежними і підкоряються тільки закону. Недоторканність суддів і народних засідателів, а також інші гарантії їх незалежності встановлюються законодавством України [11]. Дані гарантії суддів підтверджувалися й у ст. 62 Закон УРСР «Про судоустрій України» від 05 червня 1981 р. № 2022-Х, в якій було закріплено, що судді – недоторканні. Гарантії недоторканності суддів встановлюються Законом України «Про статус суддів». Гарантії недоторканності суддів поширюються на народних засідателів під час виконання ними обов'язків у суді [12].

Відповідно до Закону СРСР «Про статус суддів в СРСР» від 04 серпня 1989 р. № 328-І, незалежність суддів і народних засідателів забезпечується, окрім іншого, їх недоторканністю. При цьому, змістом даної недоторканності є те, що: суддю не може бути притягнуто до кримінальної відповідальності або заарештовано без згоди Верховної Ради союзної республіки, а в період між сесіями – Президії Верховної Ради союзної республіки; кримінальну справу щодо судді може порушити тільки прокурор союзної республіки або Генеральний прокурор СРСР (одночасно з цим вирішується питання про зупинення повноважень судді); кримінальні справи щодо суддів районних (міських) народних судів є підсудними Верховним Судам союзних республік; не допускається затримання, привід чи застосування заходів адміністративного стягнення щодо судді [13].

Що стосується кримінально-процесуального законодавства, яке діяло на території України напередодні встановлення та під час панування радянського режиму, то воно не містило ніяких окремих норм щодо проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених особами, які користуються недоторканністю. Окрім того, особливості кримінального переслідування осіб, які користуються недоторканністю, визначалися нормами конституційних актів, а також спеціальних законів, що регламентували правове становище окремих категорій осіб (народних депутатів, суддів), для радянського законодавства характерним було те, що воно прямо не забороняло проводити оперативно-розшукові заходи та слідчі (розшукові) дії відносно зазначених осіб, з мотивів того, що вони обмежують права і свободи останніх.

Новий етап становлення та розвитку інституту недоторканності розпочався після розпаду СРСР та проголошення незалежності України. Так, у 1992 р. був ухвалений Закон України «Про статус народного депутата України» (чинний на сьогодні зі змінами від 11 жовтня 2017 р.), а у 1996 р. прийнято Конституцію України – Основний Закон держави. Цими законами закріплено як індемнітет народного депутата, так і його імунітет, причому у доволі широкому вигляді, адже він не дозволяє правоохоронним органам затримувати народного депутата навіть на місці вчинення ним злочину. Через це питання необхідності обмеження чи існування даного інституту взагалі стали предметом активних наукових та політичних дискусій. У 2001 р. було прийнято нову редакцію Закону України «Про статус народного депутата України», який ще посилив рівень недоторканності народних обранців і одночасно обмежив можливості правоохоронних органів у частині проведення оперативно-розшукових та процесуальних дій стосовно народного депутата до моменту надання парламентом згоди на притягнення останнього до кримінальної відповідальності.

Що стосується безпосередньо кримінального процесуального закону, то до 2012 р., тобто до моменту прийняття нового КПК України, усі особливості надання згоди парламентом на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності регламентувалися окремими главами Регламентів ВРУ. Прийняття у 2012 р. нового КПК хоча й забезпечило запровадження певних нововведень у питання врегулювання здійснення кримінального провадження відносно народних депутатів, проте до суттєвих змін у цій сфері не призвело.

Недоторканністю також користується Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. При цьому слід відмітити, що у Конституції України про дану особливість правового статусу зазначеної посадової особи немає жодної вказівки (на відміну від недоторканності Президента України, народних депутатів, суддів та суддів КСУ). Лише у Законі «Про Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини» від 16 жовтня 1996 р. закріплено, що Уповноважений користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень. Він не може бути без згоди Верховної Ради України притягнутий до кримінальної відповідальності або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, затриманий, заарештований, підданий обшуку, а також особистому огляду [14]. У положеннях чинного КПК України, як і в Основному Законі України, ніяких прямих вказівок щодо недоторканності даної посадової особи немає. З огляду на це, у практичній площині можуть виникнути непорозуміння, що призведуть до порушення прав і свобод такої особи.

Що стосується суддівської недоторканності, то вона, окрім Конституції, протягом історії незалежної України гарантувалася Законом України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р., в якому передбачалося, що судді – недоторканні, що полягало у наступному: суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом; суддя не може бути затриманий чи підозрою у вчиненні злочину, а також підданий приводу чи примусово доставлений у будь-який державний орган у порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення; суддя, затриманий за підозрою у вчиненні злочину чи адміністративного правопорушення, стягнення за яке накладається у судовому порядку, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи; проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи віймки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, вїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитись тільки за вмотивованим рішенням суду, а також за згодою судді в разі прийняття головою відповідного суду рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки [15]. З викладеного вбачається, що згідно із Законом «Про статус суддів» від 1992 р. судді також користувалися доволі широким обсягом недоторканності, адже правоохоронці не могли їх затримати на місці вчинення ними злочину, навіть тяжкого. З метою удосконалення діяльності суддів 07 липня 2010 р. Верховна Рада України прийняла новий Закон «Про судоустрій і статус суддів», однак у частині недоторканності суддів суттєвих змін не передбачалося, а додатково встановлювалося, що: затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України; суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи; суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду; судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором України або його заступником; проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися лише з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора України або його заступників, керівника регіональної прокуратури або його заступників [15]. Зменшення обсягу недоторканності суддів та наближення кримінального провадження відносно них до загального правила відбулося тільки з прийняттям у 2016 р. нового Закону «Про судоустрій і статус суддів» [16], а також Закону «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. [17]. Так, цими законами звужено обсяг імунітету суддів у частині заборони їх затримання без згоди ВРУ. За новим законодавством, суддя може бути затриманий під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Крім того, питання про надання згоди на затримання, тримання під вартою, арешт було передане з відання парламенту до відання новоствореного колегіального конституційного органу судової влади, якою на сьогодні є Вища рада правосуддя. З урахуванням зазначених нововведень були внесені відповідні зміни до й КПК України.

Стосовно суддів Конституційного Суду України, то їх недоторканність гарантувалася Основним Законом держави та Законом «Про Конституційний Суд України» від 1996 року, в яких закріплювалося, що суддя КСУ не може бути затриманий чи заарештований без згоди Верховної Ради України до винесення обвинувального вироку судом. Однак 2 червня 2016 р. Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» було внесено зміни до ст. 149 Конституції України. Згідно з вимогами цієї статті, без згоди Конституційного Суду України суддою Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [18]. Аналогічна норма міститься в Законі

України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. Крім того, у ньому закріплено, що суддя Конституційного Суду не може бути підданий приводу чи примусовому допровадженню до будь-якого органу або установи, крім суду. Суддя Конституційного Суду, затриманий за адміністративне правопорушення або за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, має бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: якщо Суд надав згоду на затримання Судді у зв'язку з таким діянням; якщо його затримано під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [19].

Засади дипломатичної недоторканності визначаються Віденською Конвенцією про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., яка була ратифікована Президією Верховної Ради УРСР 21 березня 1964 р., відповідно якого, особа дипломатичного агента є недоторканою, він не може бути заарештований чи затриманий у будь-якій формі. На національному рівні гарантії дипломатичної та консульської недоторканності закріплені в Указі Президента України «Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні» від 10 червня 1993 р., в якому закріплено, що глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу, дипломатичний кур'єр, статус якого підтверджується офіційним документом, у якому вказана кількість місць, що становлять дипломатичну пошту, користується при виконанні обов'язків особистою недоторканністю і не може бути заарештований або затриманий; консульські посадові особи не можуть бути затримані або заарештовані інакше як у разі переслідування за вчинення тяжкого злочину або виконання вироку (ухвали) суду, що набрав законної сили [20]. У чинному КПК України норми з приводу здійснення кримінального провадження відносно осіб, які користуються дипломатичним імунітетом, практично відсутні. Так, законодавець лише передбачив, що кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами КПК України тільки за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України. Крім того, особи, які мають право дипломатичної недоторканності, не можуть без їх згоди бути допитані як свідки, як не можуть бути допитані в аналогічній якості й працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи [16].

Висновок. Отже, на підставі викладеного можемо зробити висновок про те, що однією з головних особливостей становлення та розвитку в Україні механізму розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканістю, є те, що ключова роль у визначенні порядку притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності належала не нормам кримінального процесуального законодавства, а положенням Конституції України та окремих спеціальних законів. У КПК України з цього приводу або не містилося взагалі ніяких вказівок (як у КПК від 1960 р.), або закріплено лише деякі норми, частина з яких при цьому має доволі загальний характер.

Список використаних джерел:

1. Чепель О. Д. Проблеми статусу та професіоналізації діяльності депутатів парламенту на сучасному етапі (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2009. 243 с.
2. Волкотруб С. Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2003. 19 с.
3. Паришка В. В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах європейського союзу: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2017. 259 с.
4. Бутенко А. До історії формування моделі української держави. конституційний проєкт української народної партії 1905 року. *Юридичний журнал*. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2660>.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України) від 10.12.2003 р. № 19–рп/2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03>.
6. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. / В. А. Смолій, В. Ф. Верстюк, Ю. М. Гамрецький та ін. / [В. Ф. Верстюк та ін. (упорядн.) ; В. А. Смолій та ін. (ред.)]. Т. 2: 10 грудня 1917 р. 29 квітня 1918 р. К.: Наукова думка, 1997. 422 с. (Пам'ятки історії України. Сер. 5. Джерела новітньої історії).

7. Реєнт О. О. Право депутатської недоторканності (питання теорії та практики): дис... канд. наук. К. 2009. 271 с.
8. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30.01.1937 р. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>.
9. Про затвердження Основ законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних та автономних республік: Закон СРСР від 25.12.1958 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
10. Про статус народних депутатів СРСР: Закон СРСР від 19.04.1979 р. № 8–X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
11. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.04.1978 р № 888–IX. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>.
12. Про судоустрій України: Закон УРСР від 05.06.1981 р. № 2022–X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10>.
13. Про статус суддів в СРСР: Закон СРСР від 04.08.1989 р. № 328–I. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0328400-89>.
14. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 49. Ст. 272.
15. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. № 2862–XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-12>.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651–VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
17. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 7–8. Ст. 50.
18. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст. 532.
19. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136–VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
20. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: затв. указом Президента України від 10.06.1993 р. № 198/93. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.53>

КРИКУН В. В., БРАТЕЛЬ С. Г.

ПРОЦЕДУРНІ УМОВИ ВИЛУЧЕННЯ РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ У ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розглянуто процедурні умови вилучення речей і документів у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Вказується на проблему із реалізацією такого заходу, пов'язану із внесенням змін та доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення, що встановлюють адміністративні санкції у вигляді конфіскації та оплатного вилучення за адміністративні проступки, щодо яких відсутнє відповідне правове регулювання вилучення предметів та знарядь їх вчинення. Розкрито процедурні проблеми реалізації умов вилучення речей і документів у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Визнано доцільним розширити види речей та документів, визначені у ст. 265 КУпАП, речами, що можуть бути вилучені з метою запобігання небезпеці, якщо є достатні підстави вважати, що річ може бути використана особою з метою посягання на своє життя і здоров'я або на життя чи здоров'я іншої людини, або пошкодження чужої речі. Вказується на необхідність закріплення на рівні КУпАП вимог до протоколу про вилучення речей та документів, а на рівні підзаконних актів суб'єктів владних повноважень, уповноважених здійснювати таке вилучення – відповідні форми (бланки) такого протоколу. Запропоновано передбачити в КУпАП оцінку або реалізацію речей, що швидко псуються та запровадити спеціальне правове регулювання такого вилучення, оскільки відповідні предмети становлять велику матеріальну, особисту та побутову цінність для порушника, у тому числі шляхом встановлення судового контролю за такими діями та скорочення строків накладення адміністративного стягнення за такі дії.

Ключові слова: *процедурні умови, вилучення речей і документів, провадження у справах про адміністративні правопорушення, конфіскація, оплатне вилучення.*

PROCEDURAL CONDITIONS FOR SEIZURE OF THINGS AND DOCUMENTS IN PROCEEDINGS IN CASES ON ADMINISTRATIVE OFFENSES

Procedural conditions for the seizure of things and documents in administrative offense cases were considered. The problem with the implementation of such a measure is indicated, related to the introduction of amendments and additions to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which establish administrative sanctions in the form of confiscation and paid seizure for administrative misdemeanors, in respect of which there is no corresponding legal regulation of the seizure of objects and instruments of their commission. Procedural problems of implementation of the conditions for seizure of things and documents in administrative offense cases are disclosed. It is considered expedient to expand the types of things and documents defined in Article 265 of the Code of Criminal Procedure with things that can be removed for the purpose of preventing danger, if there are sufficient grounds to believe that the thing can be used by a person for the purpose of harming his life and health or on the life or health of another person, or damage to someone else's property. It is indicated the need to establish at the level of the Administrative Code of Administrative Offenses the requirements for the protocol on the seizure of things and documents, and at the level of by-laws of the subjects of authority authorized to carry out such seizure – the corresponding forms (forms) of such

© КРИКУН В. В. – доктор юридичних наук, доцент, проректор (Одеський державний університет внутрішніх справ) orcid.org/0000-0003-1089-555X

© БРАТЕЛЬ С. Г. – кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор (Одеський державний університет внутрішніх справ) orcid.org/0000-0001-6826-2582

a protocol. It is proposed to provide for the assessment or sale of perishable items in the Code of Administrative Offenses and to introduce a special legal regulation of such removal, since the relevant items represent a large material, personal and household value for the violator, including by establishing judicial control over such actions and shortening the terms of imposing an administrative fine for such actions.

Key words: procedural conditions, seizure of things and documents, proceedings in cases of administrative offenses, confiscation, paid seizure.

Постановка проблеми. У законодавстві України про адміністративні правопорушення та в юридичній літературі приділена значна увага порядку застосування заходів забезпечення провадження у відповідних справах. Проте найбільш деталізованими і такими щодо яких приймаються відповідні законодавчі зміни та доповнення є положення щодо проведення адміністративного затримання особи, її особистого огляду, огляду речей і документів, вилученню посвідчення водія, тимчасовому затриманню транспортного засобу, відсторонення осіб від керування ними та огляду на стан сп'яніння тощо, в той час як порядок та умови вилучення речей і документів, їх процедурне оформлення визначаються загальними нормами та не мають чіткої регламентації. Особливої актуальності набуває ця проблема у зв'язку із внесенням змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, що встановлюють адміністративні санкції у вигляді конфіскації та оплатного вилучення за нові адміністративні проступки щодо яких відсутнє правове регулювання вилучення предметів та знарядь їх вчинення, прийняттям інших законів, що передбачають такий примусовий захід як вилучення речей з посиланням їх процедурне оформлення відповідно до положень цього Кодексу. Вирішення цих проблем лежить в площині визначення умов та чіткої регламентації процедури такої дії, удосконалення відповідного адміністративно-процедурного регулювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання, пов'язані із провадженням у справах про адміністративні правопорушення завжди активно досліджувалися в юридичній літературі та розглядалися у роботах відомих вчених, зокрема: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки., В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, І.Л. Бородіна, Н.П. Бортник, Д.Ф. Бортняка, В.В. Галунька, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, Т.О. Гуржія, Є.В. Додіна, В.О. Заросила, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельника, О.І. Миколенка, Д.В. Приймаєнко, С. Г. Стеценка, М.М. Тищенко, В.К. Шкарупи та ін. та інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, питання, присвячені процедурі вилучення речей і документів у провадженні у справах про адміністративні правопорушення та її дотримання з урахуванням новел адміністративно-деліктного та іншого законодавства спеціально не досліджувались.

Мета статті – дослідити процедурні умови вилучення речей і документів у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України публічна адміністрація має діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України, у тому числі й під час вилучення речей і документів у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Для того щоб ця дія мала правомірний характер необхідно дотримуватись низки процедурних умов. При цьому, слід мати на увазі, що відповідно до положень ч. 2 ст. 260 КУпАП порядок адміністративного затримання, особистого огляду, огляду речей і вилучення речей та документів, у тому числі посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення осіб від керування транспортними засобами, морськими, річковими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо вживання лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, з метою, передбаченою цією статтею, визначається цим Кодексом та іншими законами України [1]. З урахуванням цього, можна констатувати, що процедурні умови вилучення речей і документів встановлені КУпАП, Митним кодексом, Законом «Про адміністративну процедуру» та іншими нормативно-правовими актами. Такі умови у своїй сукупності забезпечують законність застосування цього заходу забезпечення адміністративно-деліктного провадження (визначення підстав, порядку процедурних дій, фіксації її результатів, оскарження проведення тощо).

Першою необхідною умовою для здійснення вилучення речей і документів в провадженні у справах про адміністративні правопорушення є наявність фактичних даних, що свідчать про вчинений адміністративний проступок може проводитися лише у зв'язку із порушенням справи про адміністративний проступок, на що чітко вказують положення статей 260 (вилучення речей

та документів допускається лише у випадках, прямо передбачених законодавством України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, складення протоколу про адміністративне правопорушення, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по таких справах), 265 (речі і документи, що вилучаються повинні бути знаряддям або предметом вчиненого правопорушення), 265-5 (тимчасового вилучення тварини можливо лише за наявності підстав вважати, що її власником вчинено порушення, за яке може бути накладено відповідне адміністративне стягнення) та інших, які також свідчать про необхідність відповідного оформлення таких дій в інших процедурних документах (запис у протоколі про адміністративне правопорушення, адміністративного затримання та інші).

Повноваженнями щодо вилучення наділені особи прямо визначені законом. Відповідно до КУпАП ними можуть бути наступні представники публічної адміністрації: уповноважені посадові особи Служби безпеки України, органів Національної поліції, органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, воєнізованої охорони, цивільної авіації, митного органу, органів прикордонної служби, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, природоохоронних органів, державними інспекторами з питань інтелектуальної власності, органів лісоохорони, органів рибоохорони, органів, що здійснюють державний нагляд за додержанням правил полювання, а у випадках, прямо передбачених законами України, також і інших органів [1].

Наступною процедурною умовою вилучення є наявність відповідних підстав для цього. По-перше, вилученню підлягають не усі речі, які є у порушника, а лише ті, що мають значення для справи про адміністративне правопорушення та з ним пов'язані. Це знаряддя або предмет відповідного проступку, які в подальшому можуть бути конфісковані, оплатно вилучені або знищені. По-друге, додаткові підстави для вилучення речей також передбачені й іншими законами України. Так, відповідно до положень ст. 37 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський може тимчасово обмежити фактичне володіння річчю або пересування транспортного засобу для запобігання небезпеці, якщо є достатні підстави вважати, що річ або транспортний засіб можуть бути використані особою з метою посягання на своє життя і здоров'я або на життя чи здоров'я іншої людини, або пошкодження чужої речі. На вимогу особи поліцейський зобов'язаний повідомити про причини застосування ним відповідних заходів. При цьому, таке обмеження здійснюється на підставах та в порядку, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення. Обмеження фактичного володіння річчю здійснюється шляхом вилучення речі в її фактичного володільця, обмеження її перенесення або перевезення. Поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомити свого керівника про тимчасове обмеження фактичного володіння річчю особи, а також зобов'язаний скласти протокол про здійснення тимчасового обмеження фактичного володіння річчю та вручити протокол цій особі [2]. Як бачимо, у цій ситуації поліцейський має право вилучити річ навіть з метою запобігання небезпеці, якщо вона може бути використана особою з метою посягання на своє життя і здоров'я або на життя чи здоров'я іншої людини, або пошкодження чужої речі. При цьому такі підстави для вилучення не визначені КУпАП, що, напевно, є його недоліком. Вважаю, що нормативне закріплення такої додаткової підстави в Кодексі, по-перше, гармонізує положення законів та сприятиме запобіганню вчиненню нових правопорушень, завданню шкоди як самому порушнику, так і іншим особам та їх майну.

Ще однією процедурною умовою вилучення є забезпечення порядку його фіксації. Відповідно до ч. 2 ст. 265 КУпАП про вилучення речей і документів має складатися протокол або робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення, про огляд речей або адміністративне затримання. Подібне положення закріплено і у ст. 265-5 «Особливості тимчасового вилучення тварини» та зазначається, що до цього заходу забезпечення провадження застосовуються ті ж положення, що і до тимчасового вилучення речей та документів з урахуванням певних особливостей [1]. Водночас зміст протоколу про вилучення речей і документів в жодній статті не розкривається, що є його недоліком Кодексу. Крім цього, КУпАП не вимагає детального опису вилучених речей, лише вказується, що про вилучення складається протокол. Відсутність обов'язкових вимог до протоколу про вилучення речей навряд не сприяє покращенню правозастосовної діяльності. Вимоги до розглядуваного протоколу можна визначити виходячи зі змісту вимог, що висуваються до протоколів про адміністративне правопорушення (ст. 256 КУпАП) та адміністративного затримання (ст. 261). Крім цього, вилучені речі повинні бути як перелічені

у протоколі, так і детально описані з точним зазначенням кількості, ваги та особливостей цих речей, номеру документу, дату його видачі (за наявності), а також, у певних випадках, їх вартості. Тому слід підтримати неодноразово висловлені позиції фахівців щодо необхідності закріплення в КУпАП вимог до протоколу про вилучення, а в підзаконних актах суб'єктів владних повноважень, уповноважених здійснювати таке вилучення – відповідні форми (бланки) такого протоколу. Законодавче закріплення таких вимог сприятиме реалізації положень й інших нормативно-правових актів, де передбачено застосування такого примусового заходу як вилучення з посиленням на те, що його оформлення здійснюється відповідно до положень КУпАП (наприклад, закони України «Про Національну поліцію», «Про прикордонний контроль» та інші).

У цьому зв'язку слід акцентувати увагу на необхідності дотримання вимог закону при процедурній фіксації вилучення в протоколах. Оскільки порушення, допущені при оформленні протоколу, впливають як на повноту вирішення завдань провадження у справах про адміністративні правопорушення, так і на якість самого вилучення. Найбільш типовими порушеннями процесуального оформлення процедури і результатів вилучення в протоколі є: невідображення в ньому точного часу початку та закінчення вилучення; відображення в протоколі відомостей не про всіх учасників вилучення; не завжди факт роз'яснення прав і обов'язків учасників процедурної дії підтверджений їхніми підписами; неповне відображення процесу вилучення, що не завжди дає змогу об'єктивно оцінити законність проведених дій та отриманих результатів; відсутність вказівки на технічні засоби, що використовувались; відсутність вказівки на те, яким чином упаковані та чи взагалі упаковані вилучені речі і документи; понятими не підписана кожна сторінка протоколу; протокол у цілому не підписаний особою, яка його склала, тощо [3, с. 168].

Вилучені речі і документи зберігаються до розгляду справи про адміністративне правопорушення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (загальний порядок) [4]. а також Державною судовою адміністрацією щодо зберігання та обліку речей і документів, що визнані доказами у справах про адміністративні правопорушення, які надійшли до суду, яка затверджує відповідні інструкції з діловодства в місцевому загальному суді, а також в апеляційних і місцевих адміністративних судах (спеціальний порядок). Після розгляду справи, залежно від результатів її розгляду, вилучені речі у встановленому порядку конфіскують, або повертають володільцеві, або знищують, а при оплатному вилученні речей – реалізують [1]. Особливий порядок поведження встановлений щодо вилучених ордена, медалі, нагрудного знака до почесного звання СРСР, почесного звання Української РСР, Почесної Грамоти і Грамоти Президії Верховної Ради Української РСР, почесного звання України, відзнаки Президента України, нагородної зброї, які після розгляду справи підлягають поверненню їх законному володільцеві, а якщо він невідомий, надсилаються відповідно до Офісу Президента України, в якому діє департамент державних нагород.

Порядок зберігання вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів [4] виділяє два види такого зберігання: а) речей і документів, що можуть бути приєднані до справи – зберігаються в індивідуальному сейфі (металевій шафі) посадової особи, в провадженні якої перебуває справа про адміністративне правопорушення; б) речі, що за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть бути до неї приєднані – зберігаються в приміщеннях уповноваженого органу або його підрозділу, обладнаних сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією. За їх відсутності – виділяються спеціальні сейфи (металеві шафи) достатнього розміру.

Як вірно зазначають дослідники, окремі приміщення для збереження вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей наявні не в усіх уповноважених органів. Така ситуація притаманна відділам поліції, які мають окремі приміщення для зберігання контрафактних речей, але вилучених у порядку кримінального провадження. Наприклад, за даними спостереження за діяльністю окремих підрозділів поліції відомо, що вилучена ними продукція за порушення правил торгівлі алкогольними напоями залишається на зберіганні у правопорушника (володільця) під розписку. Це відбувається у зв'язку з відсутністю обладнаного приміщення для зберігання до розгляду справи про адміністративне правопорушення значного обсягу контрафактної продукції, зокрема, матеріально-технічної бази для транспортування їх при значній віддаленості місця вилучення речей від місцезнаходження уповноваженого органу тощо. Попри об'єктивні причини, подібні заходи не передбачено чинним законодавством. Проблеми зберігання також стосуються і конфіскації, знищення та реалізації у разі оплатного вилучення [5, с. 124-125].

Крім цього, слід зазначити, що положення КУпАП та зазначений вище Порядок зберігання не містить норм, що регулюють порядок вилучення та зберігання речей, що швидко псуються. Лише зазначається, що «заборонено зберігання речей і документів в умовах, що можуть призвести до їх псування. У разі потреби повинні бути вжиті невідкладні заходи з приведення таких речей і документів до стану, що дає змогу забезпечити їх подальше зберігання» [4]. Проте зміст таких заходів не розкривається. У цьому контексті доцільно вести мову про запровадження оцінки речей, що швидко псуються, або їх реалізації. При цьому вартість вилучених речей слід визначати на підставі державних регульованих цін (за наявності) або відповідно до їх ринкової вартості, у тому числі на підставі висновку експерта. Подібні положення вже містяться в національному законодавстві, проте стосуються лише порядку обліку, зберігання, оцінки вже конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави [6]. Необхідність запровадження такого регулювання обґрунтовується тим, що у разі закриття провадження за реабілітуючи ми обставинами вилучені речі підлягатимуть поверненню законному власнику, а у разі відсутності такої можливості – повернення вартості вилученої речі.

Поліцейські та посадові особи прикордонної служби мають право при вчиненні особами визначених в ст. 265 КУпАП правопорушень вилучити нагородну, вогнепальну мисливську, пневматичну зброю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду та холодну зброю, бойові припаси і спеціальні засоби самооборони. До особи, яка вчинила правопорушення під час виконання службових обов'язків, вилучення зброї застосовується лише у невідкладних випадках. Крім цього, вилучені самогон та інші міцні спиртні напої домашнього вироблення, апарати для їх вироблення після розгляду справи підлягають знищенню поліцейськими [1].

Поряд з цим слід відмітити, що заходи законодавця щодо посилення відповідальності за вчинення тих чи інших правопорушень, що супроводжуються встановленням таких адміністративних стягнень як конфіскація та оплатне вилучення, не враховують частковість та неповноту положень КУпАП щодо вилучення таких речей, що унеможлиблює реалізацію ідею суб'єктів законодавчої ініціативи. Як приклад, можна навести положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 року, яким у якості покарання за повторне та систематичне керування транспортними засобами особами, які перебувають у стані сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, передбачено застосування таких адміністративних стягнень як оплатне вилучення та конфіскація транспортного засобу. Водночас порядок вилучення та зберігання таких речей до розгляду справи суддею Кодекс не передбачає. При цьому слід враховувати положення статті 38 КУпАП, де строк накладення таких адміністративних стягнень становить один рік. У цьому контексті доцільно вести мову про запровадження спеціального правового регулювання такого вилучення, оскільки відповідні предмети становлять велику матеріальну, особисту та побутову цінність для порушника, у тому числі шляхом встановлення судового контролю за такими діями та скорочення строків накладення адміністративного стягнення, зокрема, по ч. 2 та 3 ст. 130 КУпАП. Тому якнайшвидше з дотриманням вимог закону вирішення долі таких сприятиме вирішенню завдань та досягненню цілей адміністративної відповідальності та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Зазначені прогалини в адміністративно-деліктному законодавстві мають бути усунені шляхом внесення змін та доповнень до КУпАП.

До вилучення речей і документів можуть залучатися інші учасники провадження. Хоча прямої вказівки на участь понятих ст. 265 КУпАП не містить, проте відповідні вимоги містяться стосовно проведення огляду таких речей, що обов'язково передує їх вилученню. Вважаю, що слід підтримати думку окремих фахівців, що у законі слід закріпити положення, які передбачатимуть випадки необов'язкової участі понятих при таких діях, наприклад, при наявності об'єктивних перешкод для їх участі. Виходом з такої ситуації має стати застосування технічних засобів фіксації процедурної дії. Позитивним прикладом такого нововведення в КУпАП є огляд водіїв на стан сп'яніння, огляд та затримання транспортних засобів ст.ст. 265-2 –265-4, 266 цього Кодексу.

У ситуаціях, коли хто-небудь із учасників провадження не володіє мовою якою воно ведеться посадовою особою, в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, призначають перекладача. Відповідні положення ст. 274 КУпАП поширюється й на випадки, коли необхідність у перекладі виникає при вилученні речей і документів.

Звісно, розглянутий перелік процедурних умов вилучення речей і документів не є вичерпним і може бути розширений, наприклад, порядком його оскарження, більш детальним розглядом заходів забезпечення провадження, що можуть йому передувати (огляд речей, адміністративне затримання тощо). У статті були розглянуті найбільш типові та спірні умови, спрямовані на удосконалення законодавства та покращення якості його застосування під час проведення вилучення речей і документів.

Висновки. З метою забезпечення реалізації положень законів, що передбачають застосування вилучення речей відповідно до положень КУпАП визнано доцільним розширити види речей та документів, визначені у ст. 265 КУпАП, речами, що можуть бути вилучені з метою запобігання небезпеці, якщо є достатні підстави вважати, що річ може бути використана особою з метою посягання на своє життя і здоров'я або на життя чи здоров'я іншої людини, або пошкодження чужої речі.

Підтримано позиції науковців та практиків щодо необхідності закріплення на рівні КУпАП вимог до протоколу про вилучення речей та документів, а на рівні підзаконних актів суб'єктів владних повноважень, уповноважених здійснювати таке вилучення – відповідні форми (бланки) такого протоколу. Законодавче закріплення таких вимог сприятиме реалізації положень й інших нормативно-правових актів, де передбачено застосування такого примусового заходу як вилучення з посиланням на те, що його оформлення здійснюється відповідно до положень.

Запропоновано передбачити в КУпАП оцінку або реалізацію речей, що швидко псуються. При цьому вартість вилучених речей пропонується визначати на підставі державних регульованих цін (за наявності) або відповідно до їх ринкової вартості, у тому числі на підставі висновку експерта. Необхідність запровадження такого регулювання обґрунтовується тим, що у разі закриття провадження за реабілітуючи ми обставинами вилучені речі підлягатимуть поверненню законному власнику, а у разі відсутності такої можливості – повернення вартості вилученої речі.

Доведено, що заходи законодавця щодо посилення відповідальності за вчинення тих чи інших правопорушень, що супроводжуються встановленням таких адміністративних стягнень як конфіскація та оплатне вилучення (зокрема, транспортних засобів), не враховують частковість та неповноту положень КУпАП щодо вилучення таких речей, що ускладнює виконання таких стягнень. Запропоновано запровадити спеціальне правового регулювання такого вилучення, оскільки відповідні предмети становлять велику матеріальну, особисту та побутову цінність для порушника, у тому числі шляхом встановлення судового контролю за такими діями та скорочення строків накладення адміністративного стягнення за такі дії.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. С. 1122.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40-41.
3. Дьоміна О. О. Вилучення речей і документів в адміністративно-деліктному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 207 с.
4. Про затвердження Порядку зберігання вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів: постанова Кабінету міністрів України від 16 січня 2012 р. № 17. Офіційний вісник України. 2012. № 4.
5. Пугач А. В. Теорія і практика застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення : моногр. / А. В. Пугач, А. О. Собакарь. Дніпро : Видавництво Біла К. О., 2020. 196 с.
6. Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним: постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-98-%D0%BF#Text>

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

КУНЕНКО І.С. ЮСТИЦІЯ: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕЯКИМИ БЛИЗЬКИМИ ПРАВОВИМИ ПОНЯТТЯМИ.....	3
МЕЛЬНИК В.А. ОБМЕЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПОЗИТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	9
НІКІТЕНКО Л.О. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	15
ШЕВЧИШЕН А.В. МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ.....	19

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ЧИЖМАРЬ К.І. ДЖЕРЕЛА НОТАРІАЛЬНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	24
---	----

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

ВЕДЕНЯПІНА М.М. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ У КИТАЙСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	31
ЛЕБІДЬ І.В. ПОДАТКОВІ ВАЖЕЛІ ЯК СПОСІБ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.....	37

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ВАСИЛИНА М.М. ГЕНЕЗА АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.....	44
ПОЖОДЖУК Т.Б. ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ПІДПРИЄМНИЦТВІ.....	52

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

КОЛОТІК А.С. ПРАЦІВНИК ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	59
---	----

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

КРИЖЕВСЬКИЙ В.В. ДОВКІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	65
---	----

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БЛІНОВА Г.О., МАМЕДОВА Е.А. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У РОБОТІ ПАТРУЛЬНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО.....	70
--	----

ВАРХОВ А.Г. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: АСПЕКТИ ДОЦІЛЬНОСТІ.....	78
ГОРБАЛІНСЬКИЙ В.В. ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	82
ДЕМЕНКО О.Є. ЗАСАДИ ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМИ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ.....	86
ЗАВЕРУХА О.Б. АЛЬТЕРНАТИВНЕ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ У США: ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ТА МОЖЛИВІСТЬ УПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	93
ЗАЙКІНА Г.М. ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНИХ ЗАСАД ЩОДО УТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРЗАЛІЗНИЦІ.....	99
ЗЕЛІНСЬКА Я.С. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ОСНОВНІ СКЛАДНИКИ.....	102
КОСТЮК Т.В. ПОДАТКОВІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР.....	108
ЛАТКОВСЬКИЙ П.П. ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ.....	113
МОГІЛЕВСЬКА Л.Г. ГЕНЕЗА СИСТЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ.....	119
НАКОНЕЧНА І.В. РИЗИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	125
ОЛІЙНИК О.О. ФУНКЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СУБ'ЄКТА В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ.....	130
ПОНОМАРЕНКО М.В. ПОНЯТТЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ РЕКЛАМИ.....	136
ПРИСТАЯ М.М. ПРАВОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАКЛАДУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ.....	141
РІЗНИК В.А. ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ТАРГЕТОВАНОЇ РЕКЛАМИ В США ТА УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ.....	147
САХНІЙ А.В. УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-ЖІНОК.....	154
СОКОЛЕНКО О.Л. ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	163
ТЮРЯ Ю.І. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ У СФЕРІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	169
ЧЕКРИГІН О.М. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЇ ЗАПОБІГАННЯ В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ.....	175
КОНСТАНТИНОВ Д.В. ОРГАНИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ.....	181
 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
БУРЯК К.М. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....	185
КОРНЯКОВА Т.В., КОНДРАТЬЄВА А.Г. НАРКОМАНІЯ: ВИТОКИ, АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТА ПРОТИДІЇ, СТАН СЬОГОДЕННЯ.....	192

КУШНІРЕНКО Р.О. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ УМИСНИМ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ	198
МАНДРИЧЕНКО Ж.В., Д'ЯЧКОВА М.О., СИДОРЧУК В.В. ДО ПИТАННЯ ПОХІДНОСТІ ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ «БУРШТИНОВОЇ» ЗЛОЧИННОСТІ.....	203
МАРІН О.К. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЛУЖБОВУ НЕДБАЛИСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМАТИКИ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	208
МАРТИНОВ Є.О. ПІДСТАВИ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ.....	216
ЧУГУНІКОВ І.І. «РОЗВИТОК» ІНСТИТУТУ МНОЖИННОСТІ У ПРОЄКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	222
ГРИЦЮК І.В., БІРЮКОВА І.Г. ПРАВОВИЙ СТАТУС СВИДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	230
ЖИЛІН А.Е. НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ВИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ.....	237
 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
АНДРЕЄВА В.С. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	242
БОЙКО-ДЖУМЕЛЯ В.І. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ІНВЕСТУВАННЯ БУДІВНИЦТВА.....	248
КОЗАЧЕНКО А.О. ПРОКУРОР ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ.....	254
МІРКОВЕЦЬ Д.М. КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ: СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ.....	261
РИМАРЧУК О.В. ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ПІДРОЗДІЛАМИ ДІЗНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА.....	268
СКІЧКО І.А. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	272
ЦУЦКІРІДЗЕ М.С. ДИСФУНКЦІЯ У КРИМІНАЛЬНІЙ ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО.....	277
ШУМЕЙКО Д.О. ОЗНАКИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ЗАОЧНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ФОРМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА УМОВИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ.....	281
 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
ГАБАНІ І.І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНІХ ВИМОГ ДО АДВОКАТА: ЗБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	287
 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
СОСУНОВА Є.С., СОКОЛОВА І.О. ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК ВИД ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ.....	293

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

БАБІЙ С.А. СУЧАСНІ НАРАТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ..... 302

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

СВИРИДЕНКО С. В. ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ ПРИТЯГАННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЯКІ КОРИСТУЮТЬСЯ НЕДОТОРКАНИСТЮ..... 307

КРИКУН В. В., БРАТЕЛЬ С. Г. ПРОЦЕДУРНІ УМОВИ ВИЛУЧЕННЯ РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ У ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ..... 314

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

KUNENKO I.S. JUSTICE: TO THE ISSUE OF CORRELATION WITH SOME RELATED LEGAL CONCEPTS..... 3

MELNYK V.A. RESTRICTIONS ON THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE POSITIVE LAW OF UKRAINE..... 9

NIKITENKO L.O. CONCEPTUALIZATION OF PARTICIPATORY DEMOCRACY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT..... 15

SHEVCHYSHEN A.V. RESEARCH METHODOLOGY IN CERTAIN FIELDS OF LEGAL SCIENCE..... 19

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

CHYZHMAR K.I. SOURCES OF NOTARY LAW IN THE CONSTITUTIONAL LAW SYSTEM OF UKRAINE..... 24

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

VEDENYAPINA M.M. HISTORY OF THE DEVELOPMENT AND LEGAL REGULATION OF INDUSTRIAL PARKS IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA..... 31

LEBID I.V. TAX LEVERS AS A WAY OF REGULATING NATURE MANAGEMENT PROCESSES..... 37

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW;

VASYLYNA M.M. THE GENESIS OF THE MANAGER'S AUTHORITY DURING THE PERFORMANCE OF OPERATIONAL OFFICE TASKS BY LAW ENFORCEMENT BODIES..... 44

POZHODZHUK T.B. SIGNIFICANCE AND FEATURES OF RISK MANAGEMENT IN BUSINESS..... 52

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY;

KOLOTIK A.S. PRACTITIONER OF THE POLICE AS A SUBJECT OF SOCIAL SECURITY..... 59

***LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCE LAW***

KRYZHEVSKYY V.V. ENVIRONMENT AS AN OBJECT OF LEGAL PROTECTION: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT..... 65

***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW;
INFORMATION LAW***

BLINOVA H.O., MAMEDOVA E.A. LEGAL ASPECTS OF PERSONAL DATA PROTECTION IN THE WORK OF A PATROL POLICE OFFICER 70

VARKHOV A.H. ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF COOPERATION BETWEEN SUBJECTS OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR REGARDING THE PROVISION OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY: ASPECTS OF EXPEDIENCY.... 78

HORBALINSKY V.V. ON THE QUESTION OF THE EFFICIENCY OF LEGAL PROTECTION METHODS IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION.....	82
DEMENKO O.YE. PRINCIPLES OF FORMULATION OF THE CONCEPT AND SYSTEM OF TAX ADMINISTRATION IN UKRAINE.....	86
ZAVERUKHA O.B. ALTERNATIVE TAX DISPUTES RESOLUTION IN THE UNITED STATES: THE PROSPECTS OF USE AND THE POSSIBILITY FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	93
ZAYKINA H.M. LEGAL ANALYSIS OF THE STATUTORY FUNDAMENTALS REGARDING THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF UKRZALIZNYTSIA.....	99
ZELINSKA YA.S. ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: MAIN COMPONENTS.....	102
KOSTYUK T.V. TAX AUTHORITIES OF UKRAINE AS SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES.....	108
LATKOVSKYY P.P. THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE PUBLIC FINANCE MANAGEMENT SYSTEM.....	113
MOHILEVSKA L.H. THE GENESIS OF THE SYSTEM OF NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN UKRAINE.....	119
NAKONECHNA I.V. RISKS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	125
OLIYNYK O.O. FUNCTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AS AN ENTITY IN THE SYSTEM OF ENTITIES FOR ENSURING INTERNAL SECURITY.....	130
PONOMARENKO M.V. CONCEPTS AND ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS IN THE SPHERE OF ADVERTISING.....	136
PRYSTAYA M.M. HEALTH CARE INSTITUTIONS LEGAL FEATURES IN UKRAINE.....	141
RIZNYK V.A. LEGAL ASPECTS TARGETED ADVERTISING REGULATION IN THE USA AND UKRAINE DURING THE ELECTION PROCESS.....	147
SAKHNIY A.V. IMPROVING THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR SOCIAL PROTECTION OF FEMALE SERVICEWOMEN.....	154
SOKOLENKO O.L. SOME LEGAL ASPECTS OF IMPROVING THE ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE.....	163
TYURYA YU.I. STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF LEGAL DOCTRINE IN THE FIELD OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	169
CHEKRYHIN O.M. FEATURES OF THE PREVENTION FUNCTION IN THE SYSTEM OF STATE FUNCTIONS.....	175
KONSTANTYNOV D.V. BODIES OF PUBLIC ADMINISTRATION AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS.....	181
 CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
BURYAK K.M. MEASURES TO PREVENT DOMESTIC CRIME.....	185
KORNYAKOVA T.V., KONDRATYEVA A.H. DRUG ADDICTION: ORIGINS, ASPECTS OF DEVELOPMENT AND COUNTERMEASURES, CURRENT STATE.....	192
KUSHNIRENKO R.O. RESULTS OF THE RESEARCH ON THE PREVENTION OF INTENTIONAL ATTACKS ON HUMAN LIFE.....	198

MANDRYCHENKO ZH.V., DYACHKOVA M.O., SYDORCHUK V.V. ON THE QUESTION OF THE DERIVATION OF CRIME IN THE CONTEXT OF “AMBER” CRIME.....	203
MARIN O.K. LIABILITY FOR NEGLIGENCE OF OFFICIAL DUTY THROUGH THE PRISM OF THE SYSTEMATICS OF CRIMINAL OFFENCES.....	208
MARTYNOV YE.O. GROUNDS FOR CLOSING CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE COURT AT THE STAGE OF THE PREPARATORY COURT.....	216
CHUHUNIKOV I.I. “DEVELOPMENT” OF THE INSTITUTION OF PLURALITY IN THE DRAFT OF THE NEW CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	222
HRYTSIUK I.V., BIRIUKOVA I.H. LEGAL STATUS OF A WITNESS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: RIGHTS, DUTIES AND RESPONSIBILITIES.....	230
ZHYLIN A.E. SCIENTIFIC DISPUTES REGARDING THE DETERMINATION OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF FRAUD IN THE SPHERE OF THE USE OF BANKING ELECTRONIC PAYMENTS.....	237
 <i>CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY</i>	
ANDRYEYEVA V.YE. REASONS AND CONDITIONS THAT CONTRIBUTE TO THE COMMITMENT OF CRIMES AGAINST THE BASICS OF NATIONAL SECURITY.....	242
BOYKO-DZHUMELYA V.I. STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF MODERN PROBLEMS OF COMBATING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION INVESTMENT.....	248
KOZACHENKO A.O. THE PROSECUTOR AS A SUBJECT OF CRIMINAL-PROCEDURAL ACTIVITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST A SEPARATE CATEGORY OF PERSONS.....	254
MIRKOVETS D.M. CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES AT PRE-TRIAL INVESTIGATION: THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH OF THE PROBLEM.....	261
RYMARCHUK O.V. IMPLEMENTATION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL MISCONDUCT BY UNITS OF INQUIRY OF THE NATIONAL POLICE: THEORY AND PRACTICE.....	268
SKICHKO I.A. THE CONCEPT AND ESSENCE OF COLLABORATION.....	272
TSUTSKIRIDZE M.S. DYSFUNCTION IN THE CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY OF THE INVESTIGATOR.....	277
SHUMEYKO D.O. SIGNS CHARACTERIZING CRIMINAL PROCEEDINGS IN ABSENTIA AND APPLICATION CONDITIONS.....	281
 <i>JUDICIARY; PROSECUTION AND ADVOCACY</i>	
HABANI I.I. LEGAL REGULATION OF EDUCATIONAL REQUIREMENTS FOR A LAWYER: APPROXIMATION OF THE LEGISLATION OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION.....	287
 <i>INTERNATIONAL LAW</i>	
SOSUNOVA YE.S., SOKOLOVA I.O. DISCRIMINATION AS A FORM OF RESTRICTION OF THE RIGHT TO MARRIAGE.....	293

PHILOSOPHY OF LAW

BABIY S.A. MODERN NARRATIVES OF THE RESEARCH OF THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE RULE OF LAW IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.....302

TOPICAL ISSUES OF LEGAL SCIENCE

SVYRYDENKO S. V. THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF THE MECHANISM OF ATTRACTION TO CRIMINAL RESPONSIBILITY OF PERSONS USING UNTOUCHABILITY..... 307

KRYKUN V. V., BRATEL S. H. PROCEDURAL CONDITIONS FOR SEIZURE OF THINGS AND DOCUMENTS IN PROCEEDINGS IN CASES ON ADMINISTRATIVE OFFENSES.....314

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 6, 2022

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – Н.С. Кузнецова

Підписано до друку 22.11.2022. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 30,75. Ум. друк. арк. 26,65.

Наклад 300 прим. Зам. № 0723/427.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua